

Soproni Szemle

2003. első szám

ötvenhetedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatóink:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért.

Előfizetési díj 2003-ra egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytani Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

| 2003. első szám

| ötvenhetedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

KORTÖRTÉNET ÉS VÁROSTÖRTÉNET I.

BORONKAI SZABOLCS: Az 1921. évi soproni népszavazás a korabeli sajtó tükrében 1. rész .	3
TÓTH IMRE: A konszenzus művészete – avagy a diplomácia technikái a nyugat- magyarországi kérdés kezelésében (1922–1929)	20
KEIZLER KÁLMÁN: Sopron újjáépítése a II. világháború után	40
HÁMORI GÁBOR: A soproni környezetvédelem történetének vázlata és a Castanea környezetvédelmi egyesület krónikája	58

SOPRONI ARCOK

BARANYAI LENKE: A Munczy család	70
SÁGI FERENC: Felsőbüki Nagy Pál emlékezete	78

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

KUBINSZKY MIHÁLY: A Soproni Városszépítő Egyesület 2002. évi tevékenysége	80
---	----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

LÓKKÖS JÁNOS: Trianon számokban. Az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon. Budapest, 2000. (ism. Tóth Imre)	82
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2001. évre	85

KÖZLEMÉNYEK

A Soproni Szemle Alapítvány közleményei	111
---	-----

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

TANULMÁNYOK

A SZERKESZTŐSÉG: Kubinszky Mihály köszöntése.....	203
BARTHA DÉNES: Csapody István műveinek bibliográfiája	5
BARTHA DÉNES: Elhunyt Csapody István	3
BORONKAI SZABOLCS: A "szabadkőműves iga" és a "gyengék vigasza". Német nyelvű egyházi irodalom a 19. század végi Sopronban	113
H. NÉMETH ISTVÁN: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora-újkorban (16– 17. század)	210
HORVÁTH LÁSZLÓ: A Nádasdy földesurak (fertő)szentmiklósi inscripciók leveleiről	239
JEREM ERZSÉBET – RUDNER ZITA EDINA: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen- és faszénleletek vizsgálata alapján	17
KATONA CSABA: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója)	126
KATONA CSABA: „Menj, menj leány, vegyülj a multságok zajába ...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (2. rész)	256
KATONA CSABA: „Menj, menj leány, vegyülj a multságok zajába ...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (3., befejező rész).....	333
KORMOS GYULA: Sopron orgonaépítői az elmúlt öt évszázadban.....	347
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Tájélemzés és emberábrázolás Bredetzky Sámuel soproni írásaiban.....	319
KRISCH ANDRÁS: Sopron a francia megszállás alatt 1809-ben	91
Kubinszky Mihály műveinek válogatott bibliográfiája.....	204
LANGER RÓBERT: 150 éve született Zettl Gusztáv	146
PELLINGER ÁTTILA: Chernelházi Chernel István Sopron vidéki, fertői és hansági madártani adatai	40
REISZ T. CSABA: Hegedűs János: Sopron vármegye új leírása (<i>Adalék Bél Mátyás földrajzi munkája kijavítási kísérletéhez</i>).....	300
VARGA PÉTER – SZEIDOVICZ GYÖZÖ: Történelmi földrendések Sopronban és környékén.....	28

MŰHELY

FRANK NORBERT: Történelmi források és a természettudomány, avagy miként értelmezik az erdészek az erdőt	290
GÖMÖRI JÁNOS: A Scarbantia Társaság öt éve (1997–2001)	382
KORMOS GYULA: Öt évszázad orgonistái és zeneszerzői a soproni evangélikusoknál	277
SZABÓ PÉTER: Erdők, erdészek, erdészettörténet	390
SZABÓ PÉTER: Történelmi források és a természettudomány.....	59
TURBULY ÉVA: Soproni történelmi források az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratárában....	376

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

ASKERCZ ÉVA: Ifj. Storno Ferenc kiállítása	165
KUBINSZKY MIHÁLY: A Soproni Városszépítő Egyesület 2001. évi tevékenysége	171

SOPRONI ARCOK

ANDRÁSSY PÉTER: Emlékezés Gombocz Endrére (1882-1945)	65
BAKSA PÉTER: Ferenczy Viktor György (1894-1943)	72
GÖMÖRI JÁNOS: Bóna István (1930–2001) és Sopron környéki kutatásai	162
HORVÁTH DÉNES: Jéhn Antal (1913–2002)	293
SARKADY SÁNDOR: Káspár Terézia emlékezete (1909–2001)	401
SEDLMAYR JÁNOS: Szakál Ernő szobrászművész, Sopron Európa-díjas műemlékvédője (1913–2002)	393

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemény Közleményei 1. (2001.) 1—2., 3—4. ism. Dominkovits Péter	175
BÉL MÁTYÁS: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I. szerk. Kincses Katalin Mária, Sopron, 2002. (ism. Gyulai Éva)	404
CSISZÁR ATTILA: Garta. Egy kisalföldi építőközpont és céhes hagyományai. Kapuvár, 2001. ism. Kücsán József	174
FONDA FERENC: Új kiadványok a Soproni Egyetem Pénzügytan Tanszékéről	414
GRETE MAAR: Einführung in die Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron. Wien, 2000. ism. Kovács József László	81
Győr-Moson-Sopron megye népművészete. Szerk. Kücsán József és Perger Gyula, Győr, 2002. (ism. Flórián Mária)	407
KIRÁLY TIBOR: A nyugat-magyarországi felkelőharcoktól a Civitas Fidelissima-ig. Négy hónap bélyegtörténete Sopronban és környékén. Sopron, 2001. ism. Macher Frigyes	84
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2000. évre	180
RÓTH ÁGNES: Vermes tanár úr (1905-1990) Életút és visszaemlékezések. Budapest, 2000. ism. Szőke László	77
IFJ. SARKADY SÁNDOR – SZABÓ PÉTER: Soproniak a Don-kanyarban. Sopron, 2001. ism. Dávidházy István	178
Sarkady Sándor (szerk.) Aranykönyv I–II., Sopron, 1999 és 2001. ism. Tóth Imre	179
SOSZTARICS ANDRÁS: A vitorlázó repülés története Sopronban. Sopron, 2000. Ism. Ifj. Sarkady Sándor	85
Helyreigazítás (Dávidházy István könyvismertetéséhez)	295
Soproni Városszépítő Egyesület közleménye	415
A Soproni Szemle Alapítvány közleménye	87
A Városszépítő Egyesület közleménye	199

DAS KULTURELLE LEBEN VON ÖDENBURG

ÉVA ASKERECZ: Die Ausstellung über das Leben von Franz Storno jun.	165
MIHÁLY KUBINSZKY: Die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2001.....	171

GESICHTER AUS ÖDENBURG

PÉTER ANDRÁSSY: Endre Gombocz (1882-1945).....	65
PÉTER BAKSA: Viktor György Ferenczy (1894-1943).....	72
JÁNOS GÖMÖRI: István Bóna (1930-2001) und seine Grabungen in der Umgebung von Ödenburg	162
DÉNES HORVÁTH: Antal Jehn (1913—2002).....	293
SÁNDOR SARKADY: Terézia Káspár (1909—2001).....	401
JÁNOS SEDLMAYR: Ernő Szakál (1913—2002).....	393

BÜCHERSCHAU

ISTVÁN DÁVIDHÁZY: Sándor Sarkady jun. – Péter Szabó: Ödenburger in der Don-knie. Sopron, 2001.....	178
PÉTER DOMINKOVITS: Acta Papensia. Mitteilungen der Pápaer Reformierten Sammlung 1. (2001.) 1—2., 3—4.	175
MÁRIA FLÓRIÁN: Volkskunde des Komitates Győr-Moson-Sopron. Red.: József Kücsán – Gyula Perger, Győr, 2002.....	407
FERENC FONDA: Neue Publikationen aus dem Lehrstuhl für Finanzwissenschaft an der Ödenburger Universität	414
ÉVA GYULAI: Matthias Bél: Die Beschreibung des Komitates Ödenburg I. Descriptio Comitatus Sempronensis I. Red.: Katalin Mária Kincses, Sopron, 2002.	404
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Grete Maar: Einführung in die Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron. Wien, 2000.....	81
JÓZSEF KÜCSÁN: Attila Csizsár: Garta. Ein Bauenturm in der Kleinen Tiefebene und seine Zunfttraditionen. Kapuvár, 2001.	174
FRIGYES MACHER: Tibor Király: Von den westungarischen Aufstandskämpfe bis zur Civitas Fidelissima. Vier Monaten Briefmarkengeschichte von Ödenburg und Umgebung. Sopron, 2001.	84
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Die Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 2000.	180
SÁNDOR SARKADY JUN.: András Sosztarich: Die Geschichte des Segelfluges in Sopron. Sopron, 2001.....	85
LÁSZLÓ SZÓKE: Ágnes Róth: Der Lehrer Miklós Vermes (1905-1990) Budapest, 2000.....	77
IMRE TÓTH: Sándor Sarkady: Goldenes Buch 2000, Goldenes Buch 2002. Sopron, 1999 und 2001.	179
Berichtigung (zur Rezension von István Dávidházy)	295
Mitteilung der Ödenburger Rundschau Stiftung	87
Mitteilung des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines	199
Mitteilung des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines	415

MITTEILUNGEN

Begrüßung von Mihály Kubinszky	203
Bibliographie von Mihály Kubinszky	204
DÉNES BARTHA: Zum Gedenken István Csapody	3
DÉNES BARTHA: Bibliographie von István Csapody	5
SZABOLCS BORONKAI: "Freimaurer-Joch" und "Trost der Schwachen". Deutschsprachige Kirchenliteratur im 19. Jahrhundert in Ödenburg	113
LÁSZLÓ HORVÁTH: Über die Incriptions-Briefe der Grundherren Nádasdy in Fertőszentmiklós	239
ERZSÉBET JEREM – EDINA ZITA RUDNER: Umwelt- und Landschaftsrekonstruktion des eisernen Zeitalters aufgrund der Untersuchung botanischer Funde, Pollen-, und Holzkohlefunde	17
CSABA KATONA: Fräulein Etelka Schlachta aus Ödenburg im Bad Balatonfüred	126
CSABA KATONA: Fräulein Etelka Schlachta aus Ödenburg im Bad Balatonfüred (2. Teil) ..	256
CSABA KATONA: Fräulein Etelka Schlachta aus Ödenburg im Bad Balatonfüred (3. Teil) ..	333
GYULA KORMOS: Orgelbauer in Ödenburg in den letzten fünf Jahrhunderten.	347
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Landshcafts bild und Menschendarstellung in den Ödenburger Schriften von Samuel Bredetzky	319
ANDRÁS KRISCH: Ödenburg während der französischen Besetzung 1809	91
RÓBERT LANGER: Gustav Zettl wurde vor 150 Jahren geboren	146
ISTVÁN H. NÉMETH: Über den gemeinsamen Auftritt der königlichen Freistädte in der Frühneuzeit (16—17. Jh.)	210
ATTILA PELLINGER: Die ornithologischen Angaben der Ödenburger Landschaft, des Neusiedlersees und der Hanság von István Chernelházi Chernel	40
CSABA REISZ T.: Johannes Hegedűs: Die neueste Beschreibung des Komitates Ödenburg (Angaben zum Ausbesserungsversuch der geographischen Arbeit von Matthias Bél)	300
PÉTER VARGA – GYÓZÓ SZEIDOVICZ: Historische Erdbeben in Ödenburg und in der Umgebung	28

KLEINE MITTEILUNGEN

NORBERT FRANK: Historische Quellen und die Naturwissenschaft, oder wie interpretieren die Förster den Wald	290
JÁNOS GÖMÖRI: Fünf Jahre aus der Geschichte der Scarbantia Gesellschaft (1997—2001)	382
GYULA KORMOS: Organisten und Komponisten von fünf Jahrhunderten bei der Ödenburger evangelischen Gemeinde	277
PÉTER SZABÓ: Historische Quellen und die Naturwissenschaft	59
PÉTER SZABÓ: Wälder, Förster, Waldgeschichte	390
ÉVA TURBULY: Historische Quellen von Ödenburg in der Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek	376

KORTÖRTÉNET ÉS VÁROSTÖRTÉNET I.

BORONKAI SZABOLCS

Az 1921. évi soproni népszavazás a korabeli sajtó tükrében

I. rész

1. Források és módszerek¹

Dolgozatom célja, hogy minél árnyaltabb képet adjon arról, hogyan látta a korabeli közvélemény a soproni népszavazást és az odavezető utat a bécsi és a budapesti, illetve a helyi sajtó tükrében. Míg a helyi sajtót a maga teljességében igyekeztem fel dolgozni, addig az országos lapoknál terjedelmi okokból válogatni kellett. Ennek szempontja a politikai sokszínűség volt, tehát mindkét országban a mértékadó véleményeket tükröző újságokat választottam. Így három-három országos napilapot dolgoztam fel: Bécsben a liberális *Neue Freie Presse*-t, a szociáldemokrata *Arbeiter-Zeitung*-ot és a keresztényszociális *Reichspost*-ot, Budapesten pedig a politikailag semleges, polgári *Az Est*-et, a szociáldemokrata *Népszavá*-t és a keresztény-nemzeti szellemiségű *Új Nemzedék*-et.²

A *Neue Freie Presse* a kor legszínvonalasabb osztrák lapjának számított. A *Neues Wiener Tagblatt* után a második legnagyobb példányszámmal rendelkezett. Németbarát beállítottságú, de mérsékelt és politikailag semleges napilap. Magyarországgal szemben elfogulatlan, bár 1921 augusztusától fogva egyre ellenségesebb. A politika mellett nagy súlyt fektetett a gazdasági hírekre. Főszerkesztője Moritz Benedikt. Az *Arbeiter-Zeitung* alcíme szerint az osztrák szociáldemokrácia lapja. Nemzetközi (munkás)szolidaritás, pacifizmus és a keresztényszocializmus elutasítása jellemző rá. Az Anschluss híve, Magyarországgal szemben ellenséges. Ugyanakkor ez az újság veszi a legkomolyabban a népek önrendelkezési jogát. Főszerkesztője Friedrich Austerlitz. A *Reichspost*-ot a keresztényszociális mozgalom alapította, ennek megfelelően fellép a

¹ Az osztrák sajtót az Österreichischer Akademischer Austauschdienst kutatási ösztöndíja (1992), a magyar lapokat pedig a Politikátörténeti Alapítvány kutatási ösztöndíja (2001) segítségével dolgoztam fel. Az osztrák propagandáról az 1996-os, a soproni népszavazásról tartott konferencián, az osztrák sajtó tevékenységéről általában pedig a 2000-es, „A Civitas Fidelissima diskurzusa” c. konferencián adtam elő. Az előadások szövege megjelent: Boronkai Szabolcs: A „Der freie Burgenländer” című újság propagandatevékenysége a soproni népszavazás idején. In: Turbuly Éva (szerk.): „Magyarok maradtunk”. Sopron, 1997., 61-65.o., és Boronkai Szabolcs: A soproni népszavazás és előzményei az osztrák sajtóban. In: Márfai Molnár László (szerk.): A Civitas Fidelissima diskurzusa. Sopron, 2001., 52-67.o. A jelen dolgozatban az összehasonlító elemzés érdekében kénytelen voltam a fentiek részleges ismétlésébe bocsátkozni.

² Az Ausztriában nagyjából megfelelt az aktuális pártviszonyoknak, amennyiben a két háború közötti időszakban a keresztényszociális és a szociáldemokrata párt uralta a parlamentet. A magyar pártviszonyok ennél bonyolultabbak voltak a korszakban, de a választási rendszer miatt a parlamenti erőviszonyok amúgy sem tükrözték a valós népszerűséget (a tárgyaló időszakban a szociáldemokraták ráadásul még bojkottálták is a választásokat). Ezért célszerűbbnek tűnt a magyar lapok közül is egy bal-, egy jobboldalt és egy liberálisat választani, ami az összehasonlító elemzést is megkönnyíti.

szociáldemokrácia, a liberalizmus, de a keresztény konzervativizmus ellen is. Enyhén antiszemita, valamint legitimista beállítottságú. Híve a Duna-menti kisállamok valamiféle újraegyesítésének, de az Anschlussnak nem. Magyarországgal kifejezetten barátságos, ezért a magyar sajtó mint józan lapot emlegeti. 1921 augusztusa után azonban álláspontja megváltozik. Főszerkesztője Friedrich Funder.³

A magyar lapok csak a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 szeptemberében indultak (újra). Általában színvonaluk alacsonyabb volt az osztrák újságokénál, sok hírt csak több napos késéssel hoztak, erőteljes állami ellenőrzés alatt álltak (gyakori a fehér vagy kiikszelt, cenzúrázott hasáb), ugyanakkor folyamatosan idéztek a bécsi sajtóból, hivatkoztak rá és vitatkoztak vele. *Az Est* Miklós Andor Est-konzernjének „zászlóshajójaként” talán a legmeghatározóbb budapesti, polgári napilapnak számított. Az ellenforradalom hatására átveszi a nemzeti tematikát, és támogatja Horthyt, de nem tekinthető a kurzus lapjának. A korszak legszínvonalasabban szerkesztett újságja, egyseges szerkezettel, vezércikkkel, részletes gazdasági és törvényszéki tudósításokkal. A *Népszava* a szociáldemokrata párt orgánuma, ennek megfelelően az ellenforradalom légkörében nagyon nehéz körülmények között készült. Szerkesztőségét a különítményesek feldúlták, 1920. februárban két munkatársát, Somogyi Bélát és Bacsó Bélát megölték. Ennek megfelelően kezdetleges szerkezetű, nagyon kevés önálló hírt közlő, és alapvetően belpolitikai érdeklődésű lap. Ausztriával az ideológiai rokonság miatt barátságos. Főszerkesztője Vanczák János. *Az Új Nemzedék*-et a katolikus egyház által alapított Központi Sajtóvállalat adta ki. Mindenki kurzuslapnak tekintette, de ugyanúgy cenzúrázták, mint a liberális és baloldali lapokat. Szerkesztési színvonala nem éri ugyan el *Az Est*-ét, de jóval felülmúlja a *Népszavá*-ét. Nacionalista, klerikális, antiszemita és meglehetősen patetikus hangvételű lap, a „vörös” Béccsel szemben gyakran uszító hangvételű. Főszerkesztője kezdetben Milotay István, aki azonban 1920. decemberben egy még jobboldalibb lapot alapít (*Magyarság*), helyét Cavalier József, majd 1921-ben Szabó László veszi át.⁴

Sopron az egész időszak alatt magyar fennhatóság alatt állt, de a nemzetiségi összetételnek megfelelően magyar és német nyelvű lapokkal is rendelkezett. A helyi lapok politikailag nem egyértelműen elkötelezettek, szolidan támogatták a kurzust, pl. a kommunistaellenesség jellemző rájuk. Meglepően rosszul tájékozottak a helyi kérdésekben is, nagyon gyakran bécsi és budapesti lapok előző napi híreit veszik át. 1921. november 29-ig a magyar hatóságok, utána pedig az antant által Sopronban felállított Tábornoki Bizottság cenzúrázta őket. Ez utóbbi feladata volt Nyugat-Magyarország átvétele Magyarországtól, és átadása Ausztriának, illetve később a népszavazás lebonyolítása.

A *Sopronvármegye* – mint a címe is jelzi – nem csupán a város lapja. Ennek megfelelően rendszeresek a vidéki hírek is. Félig-meddig hivatalos újságként meglehetősen rendszerhű álláspontot képvisel. A *Soproni Hírlap* alcíme szerint „Keresztény politikai napilap”, ami természetesen politikai kereszténységet és ezzel együtt elég nyilvánvaló antiszemitizmust jelent. Szintén „félhivatalos” újság, kiadója

³ Paupié, Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte. Wien-Stuttgart, 1960., I. kötet 88-148.o.

⁴ Dezsényi Béla: A magyar sajtó az ellenforradalomtól a második világháborúig. 1958-59. Kézirat. 9-10.o., Márkus László (szerk.): A magyar sajtó története. Budapest, 1977., 149-192.o.

mögött pl. a megye főispánja, Simon Elemér áll. Gyakran cikkezik a bolsevik rémuralomról, illetve Károlyi és a szabadkőművesek ellen. Az *Oedenburger Zeitung* a város legrégebbi lapja, 1868-ban alapították (akkor még *Oedenburger Nachrichten* néven). Nagyon visszafogott, szinte kizárólag a tényekre szorítkozik, a bizonytalanabb értesüléseket nem is közli. 1919-20-ban jobbára magyarbarát, majd egy tulajdonosváltást követően 1921-ben egyre távolságtartóbb a magyar nemzeti állásponttal szemben. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* gyakorlatilag az *Oedenburger Zeitung* ellenpólusként indult 1919-ben. Beköszöntő írásában magát a 19. század liberális sajtójával szemben a „nép szócsöve”-ként határozta meg. Szembefordult a hagyományos vezetőrétegekkel, és sokkal élesebben a forradalmi baloldallal.⁵ 1922. július 1-én megszűnik. Végül a népszavazásnál megkerülhetetlen az osztrák propagandakiadvány, a *Der freie Burgenländer*. Nem igazi újság, az Ödenburger Heimatdienst, a népszavazásra létrehozott osztrák propagandaszervezet adja ki és csak a népszavazással összefüggő híreket közöl, valamint agitációt folytat. Hetente kétszer jelenik meg, 1921. november 12-én először, és a népszavazás után jelentőségét veszti és a húszas évek végén meg is szűnik. A Tábournoki Bizottság tiltotta a propagandát, ezért a *Der freie Burgenländer* terjesztése is tilos volt. Ennek ellenére jórészt akadálytalanul csempészték, ráadásul illegális lapként nem is cenzúrázták. Főszerkesztője az osztrák Hans Ambroschitz volt, aki 1921-ben pár hónapig az *Oedenburger Zeitung*-ot szerkesztette, majd a magyar hatóságokkal történt többszöri összeütközés után távozott Sopronból.⁶

A fenti sajtótermékek véleményét az események⁷ alábbi fontosabb csomópontjai mentén ismertetem: 1919. július 20-án Ausztria átveszi Párizsban a békefeltételeket.

⁵ „Zum Geleit!” *Christliches Oedenburger Tagblatt* 1919. 08. 29., 1.o.

⁶ Miltshinsky, Viktor: Der Ödenburger Heimatdienst. In: *Burgenländische Heimatblätter* 24/4, 237-239.o.

⁷ Jelen dolgozatnak nem témája magának a népszavazásnak és előzményeinek történeti ismertetése, de talán célszerű itt egy rövid összefoglalót adni. A Saint-Germain-i és a trianoni békek Ausztriának ítélték Magyarország (Moson, Sopron és Vas megyék) nyugati sávját, így Sopron városát is. A területet az osztrákok Burgenlandnak nevezik. Az antant döntése értelmében az átadandó terület nyugati sávját (A zóna) 1921. augusztus 28-án, keleti sávját (B zóna) pedig 29-én kellett volna az osztrák csendőrségnek átvennie. Az osztrák hadsereg bevetését az antant megtiltotta. Magyarország azonban anyagi követelésekre hivatkozva (állami tulajdon kárpótlása, tisztviselők fizetése és nyugdíja, az államadósság arányos részének átvállalása) visszatartotta a B zónát. Az A zónába pedig fegyveres csoportok (völte horthysta különítményesek - Prónay, Héjjas; legítimista kalandorok - Friedrich; a Sopronba menekült selmecbányai Bányászati Akadémia hallgatói; hely lakosok stb.) szivárogtak be és megtámadták, majd ki is verték az osztrák csendőroket. Az antant nyomására Magyarország október 3-án kiűrtette a B zónát, így ide is a felkelők vonultak be. Vezetőjük, Prónay Pál október 4-én „önálló államot” kiáltott ki Lajtabánság néven. Sopronban időközben antant misszió szerveződött, Szövetségi Tábournoki Bizottság néven, Ferrario olasz tábornok vezetésével. Az ő alárendeltségébe tartozott Osztenburg Gyula csendőr őrnagy ún. II. tartalék zászlóalja. Olasz közvetítéssel végül Magyarország és Ausztria október 13-án Velencében egyezett meg, mely szerint Magyarország gondoskodik a felkelők eltávolításáról, Ausztria hadserege megszállja Burgenlandot, majd nyolc nap múlva Sopronban, a hozzá tartozó Brennbergbányán és a környező nyolc községben (Ágfalva, Harka, Bánfalva, Fertőrákos, Fertőboz, Nagycen, Kópháza, Balf) népszavazást tartanak. A felkelők eltávolítását megkönnyítette a második királypuccs, amit azonban dolgozatomban nem érintek (Osztenburg és Friedrich a király mellett, Héjjas pedig Horthy oldalán vett részt a budaörsi csatában). A népszavazás szabályzatát a Tábournoki Bizottság dolgozta ki: minden húsz év feletti, soproni lakhellyel rendelkező nő és férfi szavazhatott. December 9-én és 10-én olasz, francia és angol csapatok érkeztek a felső-sziléziai népszavazási területről. A magyar katonaságot (amely a velencei jegyzőkönyv elfogadása után érkezett a városba) 12-én vonták ki. Emiatt, valamint az állítólag pontatlan szavazói listák miatt Ausztria el kívánta halasztani a szavazás időpontját. Erre a párizsi Nagykövetek Tanácsa engedélyt adott, a Tábournoki Bizottság azonban ezzel nem élt, és a népszavazást a tervek szerint december 14-én (Sopron), 15-én (Brennberg, illetve két nagylélekszámú soproni körzet) és 16-án (a falvak) tartották. Ausztria választási biztosait hazahívta és a népszavazást semmisnek nyilvánította. Eredményét hosszas tiltakozás után, az antant nyomására, csak december 28-án ismerte el. A népszavazáson a részvételi arány 89%-os volt,

szeptember 10-én aláírják a Saint-Germain-i békét, 1920. január 15-én Magyarország átveszi a békefeltételeket, június 4-én aláírják a trianoni békét, 1921. augusztus 28–30-án az osztrák csendőrség megkísérli átvenni Burgenlandot, kitörnek a harcok, szeptember 5-én zajlik a kirchschlagi ütközet, szeptember 8-án pedig az ágfalvi, szeptember 22-én az antant jegyzéket intézett Magyarországhoz, amelyben Burgenland azonnali kiűrését követeli, október 4-én kikiáltják a Lajtabánságot, október 13-án aláírják a velencei jegyzőkönyvet, november 13–17-én illetve 25–30-án az osztrák hadsereg bevonul Burgenlandba, december 14–16-án zajlik a soproni népszavazás és december 17-én hozzák nyilvánosságra a népszavazás eredményét. A helyi lapoknál természetesen a népszavazást megelőző hónap teljes anyagát feldolgoztam.

2. A bécsi lapok

Az osztrák békefeltételek átvételekor mindhárom napilap afelett sajnálkozik, hogy Ausztria Nyugat-Magyarországot népszavazás nélkül és az igényeltnél kisebb területtel (Szentgotthárd, Kőszeg és Moson megye keleti fele nélkül) kapta meg.⁸ A békeszerződés aláírását meglehetősen különbözően kommentálják. Az *Arbeiter-Zeitung* szerint a béke valósággal megsemmisíti Ausztriát, ugyanakkor kifejti, a szocializmus kiteljesítése lenne az egyetlen járható út. A *Reichspost* belenyugvóan ír a békéről, inkább a szociáldemokraták agresszivitását ostorozza. A *Neue Freie Presse* inkább gazdasági oldalról közelíti meg a kérdést, az aláírással tovább esett az osztrák korona árfolyama.⁹ A magyar békefeltételek átadását csak szűkszavúan kommentálják, hiszen Ausztria számára már semmi újdonságot nem tartalmaznak.¹⁰ A békeszerződés aláírásával kapcsolatban kommentár nélkül közlik a magyar véleményeket, valamint a június 4-i gyásznapi elrendelését.¹¹

1921. augusztus végén az újságok is kiemelten foglalkoznak Burgenland közeledő átadásával. Érdekes megfigyelni, mit emelnek ki az egyes lapok. Az *Arbeiter-Zeitung* Bauer szociáldemokrata képviselő beszédéből idéz, miszerint Burgenlandban az átvétel után népszavazást kellene tartani, mert csak így valósulhat meg az önrendelkezési jog és csak ez legitimálhatja az átszatelést. Ugyanakkor egy ilyen népszavazás példát adhat a többi németlakta terület (Dél-Tirol, Csehország) visszaszerzéséhez. A *Reichspost* kissé zavartan viselkedik. Részletes beszámolót ad az augusztus 20-i Szent István napi ünnepségekről, amelyek a Magyarországtól való búcsú könnyes ünnepévé alakultak át. Arról elmélkedik, hogy Magyarország nem magyar anyanyelvű lakosait is olyan hűséggel tudta eltölteni az állam iránt, amivel Ausztria saját polgárait soha.

Magyarországra szavazott a lakosság 64%-a, Ausztriára pedig 34%-a (ezen belül Sopronban 72,8%-26,7% volt az arány, a falvakban viszont 45%-54,5% - tehát Ausztria javára!).

⁸ „Der Friedensvertrag mit Deutschösterreich” *Arbeiter-Zeitung* (a továbbiakban *AZ*) 1919.07.22., 1.o., „Der Unfriede von St.Germain” *Reichspost* (a továbbiakban: *RP*) 1919.07.22., 1.o., „Die wichtigsten Bedingungen des Friedensvertrags” *Neue Freie Presse* (a továbbiakban: *NFP*) 1919.07.22., Nachmittagsblatt 1.o.

⁹ „Unterschrieben” *AZ* 1919.09.11., 1.o., „Eine Voraussetzung der Arbeit” *RP* 1919.09.10., 1.o., „Am Tage des Friedensschlusses” *NFP* 1919.09.11., Morgenblatt 1.o.

¹⁰ „Überreichung des ungarischen Friedensvertrages” *RP* 1920.01.16., 2.o., „Überreichung des Friedensvertrages mit Ungarn am heutigen Abend” *NFP* 1920.01.16., Morgenblatt 1.o.

¹¹ „Ungarns Friedensvertrag” *AZ* 1920.06.05., 2.o., „Die Unterzeichnung des ungarischen Friedensvertrages” *RP* 1920.06.05., 2.o., „Die Unterzeichnung des ungarischen Friedensvertrages” *NFP* 1920.06.04., Morgenblatt 4.o.

Nem utolsósorban pedig Burgenlandot Szent István koronájától csatolják egy köztársasághoz! Pár nappal később már a közhangulattal együtt nagyobb örömet mutat. A *Neue Freie Presse* foglalkozik a legtöbbet a konkrétumokkal: fontos a nemzetiségekkel (magyarok, horvátok) való jó bánásmód, nem szabad elbocsájtani a magyar tisztviselőket, de szaporítani kell a német iskolák számát, biztosítani kell a szabad határforgalmat és a gyors pénzcserét.¹²

A kirobbant fegyveres harcok óriási felháborodást váltottak ki Ausztriában.¹³ Az *Arbeiter-Zeitung* Horthyt tartja felelősnek az incidensért. A *Reichspost* azonban különbséget tesz Bethlen és más „tiszteletreméltó férfiak”, valamint Héjjas és terrorja között. A *Neue Freie Presse* is megemlíti, hogy Bánffy külügyminiszter elítélte az erőszakot, az a „bandák” műve.¹⁴ A harcok folytatódásával azonban megváltozik a *Reichspost* hangneme is: azon tanakodik, ki is van ma hatalmon Magyarországon, Héjjas vagy Bethlen? Egyre kevésbé fogadja el tehát azt a magyar álláspontot, miszerint a kormánynak a felkelőkhöz semmi köze. A *Neue Freie Presse* szerint is világos a helyzetet ismerőknek, hogy a felkelők csak Magyarország jóváhagyásával juthattak be a kérdéses területre.¹⁵

Folyt közben egy külön kis sajtóháború a szociáldemokraták és a keresztényszociálisok között abban a kérdésben, mekkora az utóbbiak felelőssége a helyzet elfajulásában. Az *Arbeiter-Zeitung* szerint a keresztényszociálisok akadályozták meg, hogy Ausztria a csendőrség helyett a hadsereggel vonulhasson be. A *Reichspost* ugyanakkor már 1920. januárban közöl egy cikket, miszerint maguk a burgenlandiak kérték, hogy Ausztria a csendőrséggel szállja meg őket.¹⁶ Valószínű, hogy a hadsereg ellen folytatott propagandakampánynak is köszönhető, hogy az antant végül tényleg megtiltotta a hadsereg bevetését. A keresztényszociálisok idegenkedése a hadseregtől két okra vezethető vissza: egyrészt a hadsereg tisztikara baloldalinak számított (míg a csendőrség természetesen jobboldalinak), másrészt a keresztényszociális kormány igyekezett a fegyveres összetűzés lehetőségét a szintén jobboldali Magyarországgal minimalizálni. Megtámadta az *Arbeiter-Zeitung* a *Reichspost*-ot azért is, mert az még néhány napja sajnáltatta Magyarországot, most meg hirtelen jó hazafi lett. Egyenesen Horthy hivatalos lapjának nevezi, sőt a keresztényszociálisokat azzal is megvádolja, hogy az osztrák hadsereg bevonulásának megakadályozásával Burgenlandban legitimista bázist, „fekete-sárga Vendée”-t akarnának létrehozni. A *Reichspost* válaszában kijelenti, hogy a hadsereg gyakorlatilag szocialista párthadseregnek tekinthető, de a döntő nem ez, hanem az antant tiltása.¹⁷

¹² „Die burgenländische Frage und die Sozialdemokratie” *AZ* 1921.08.28., 3.o., „Tränen im Burgenland” *RP* 1921.08.24., 1.o., „Das Burgenland bei Österreich” *RP* 1921.08.28., 1.o., „Die Angliederung des Burgenlandes an Österreich” *NFP* 1921.08.28., Morgenblatt 1.o., „Für nationale und politische Duldsamkeit” u.o. 2.o.

¹³ Az augusztusi harcokról és osztrák sajtóvisszhangokról részletesebben lásd: Boronkai Szabolcs: A nyugat-magyarországi események az osztrák sajtó tükrében. In: *Soproni Szemle* 47. (1993), 254-263.o.

¹⁴ „Blut fließt im Burgenland” *AZ* 1921.08.29., 1.o., „Der Vertragsbruch Ungarns” *RP* 1921.08.29., 2.o., „Zusammenstöße beim Einmarsch ins Burgenland” *NFP* 1921.08.29., Nachmittagsblatt 1.o.

¹⁵ „Héjjas oder Bethlen?” *RP* 1921.08.30., 1.o., „Die Zurückhaltung der zweiten Zone durch Ungarn” *NFP* 1921.08.30., Morgenblatt 4.o.

¹⁶ „Blut fließt im Burgenland” *AZ* 1921.08.29., 1.o., „Eine Kundgebung aus Westungarn” *RP* 1920.01.17., 5.o.

¹⁷ „Tränen im Burgenland” *AZ* 1921.08.30., 3.o., „Entdeckung des weissen Terrors in Ungarn” *AZ* 1921.08.31., 4.o., „Ententegenerale im Dienste der Karlisten” u.o. 1.o. „Warum die Verwendung der Bundeswehr unterblieb” *RP* 1921.08.31., 3.o.

Elítélően nyilatkoznak az újságok Magyarország azon jegyzékéről is, amely szerint a (keleti) B zónát nem üríti ki, míg Ausztria nem teljesít bizonyos anyagi követeléseket. Az *Arbeiter-Zeitung* ugyanakkor megjegyzi, hogy még a szerbek sem ürítették ki Baranyát. A *Neue Freie Presse* szerint viszont Magyarország viselkedése ellenkezik a nemzetközi joggal, hiszen Burgenland kiürítését semmilyen szerződés nem tette a körülményektől függővé. Két nap múlva interjút közöl Bethlennel, aki kifejti, hogy az anyagi követelések azért csak most kerültek előtérbe, mert eddig Magyarország reménykedett abban, hogy legalább egy kisebb területet megtarthat. A magyar kormány álláspontját a másik két lap is ismerteti: a *Reichspost* „Bethlen gróf nyilatkozatáról” ír, az *Arbeiter-Zeitung* viszont arról, hogy „mit szeretnének a betyárok”.¹⁸

Az *Arbeiter-Zeitung* és a *Reichspost* tág teret szentel a magyarok „üzelveinek” leleplezésére is. Az előbbi Osztenburg soproni uralmát eseteli meglehetősen sötét színekkel, az utóbbi pedig válogatott rémhíreket közöl: reguláris magyar csapatok is részt vesznek a küzdelemben, elrabolták és lelőtték Josef Schneider keresztényszociális párttitkárt, egy magyar halottnál dum-dum löszert találtak. Másnap helyesbít: Josef Schneider él.¹⁹ Megfigyelhető, hogy a helyzet elmérgesedésével Magyarország elveszíti a *Reichspost* szimpátiáját, sőt az már túlzásokba is esik hirtelen feltámadt nacionalizmusával.

Mindegyik lap küldött helyszíni tudósítokat is Burgenlandba, akik a lakosság nagy örömeéről számoltak be. Az *Arbeiter-Zeitung* szerint a burgenlandiak azért örülnek az átcsatolásnak, mert Magyarországon alacsonyok voltak a bérek, nem volt szakszervezet, és erőszakos volt a csendőrség. A *Reichspost* elsősorban azért örül, mert Burgenland és Ausztria népét nem csak a közös nyelv, de a közös vallás és világnézet is összeköti.²⁰ Újra és újra megmutatkozik, hogy a két pártlap nem tud szabadulni ideológiai kötöttségeitől.

A felháborodás a szeptember 5-i kirchschlagi ütközet után éri el a csúcspontját. Nem csoda, hiszen a fegyveres harc most már Ausztria eredeti területeit is elérte. Mindhárom újság jócskán túlbecsüli a támadók létszámát (2–3 ezerre a valóságos kb. 300 helyett), a két pártlap tényként, a *Neue Freie Presse* híresztelésként közli, hogy a csatában magyar reguláris csapatok is részt vettek.²¹ A három nappal későbbi ágfalvi ütközetről is hasonló hangnemben számolnak be. Az *Arbeiter-Zeitung* szerint az egyik magyar halottnál katonai igazolványt találtak. Ez különös, hiszen a csata mind a négy elesettjét Sopronban ravatalozták fel. A *Reichspost* az Osztenburg-csendőrök támadásáról számol be, ismét a *Neue Freie Presse* tudósítása a legvalóságosabb: magyar bandák, majd később a csendőrök támadtak Ágfalvára.²²

¹⁸ „Der Kampf um das Burgenland” *AZ* 1921.08.29., 1.o., „Die österreichische Antwort auf die Kundgebung der ungarischen Regierung” *NFP* 1921.08.29., Nachmittagsblatt 3.o., „Graf Bethlen über die finanziellen Forderungen Ungarns” *NFP* 1921.08.31., Morgenblatt 5.o., „Was die Betyaren gern möchten” *AZ* 1921.08.31., 3.o., „Äusserungen des Grafen Bethlen” *RP* 1921.08.31., 2.o.

¹⁹ „Die Herrschaft Osztenburgs in Ödenburg” *AZ* 1921.08.31., 2.o., „Die Ereignisse im Burgenlande” *RP* 1921.08.30., 2.o., „Neue Gewalttaten” u.o. 2.o., „Die Österreicher in Ödenburg” *RP* 1921.08.31., 4.o.

²⁰ „Ins Burgenland” *AZ* 1921.08.29., 2.o., „Wir beide” *RP* 1921.08.28., 1.o.

²¹ „Horthy greift an” *AZ* 1921.09.06., 1.o., „Völkerechtsbruch Ungarns” *RP* 1921.09.06., 1.o., „Ungarischer Vorstoss gegen Kirchschlag” *NFP* 1921.09.06., Morgenblatt 1.o.

²² „Feuerüberfall auf Agendorf” *AZ* 1921.09.09., 1.o., „Der Überfall auf Agendorf” *RP* 1921.09.09., 2.o., „Der Überfall auf Agendorf” *NFP* 1921.09.09., Morgenblatt 2.o.

Az osztrák csendőrség kivonulása, és így a közvetlen harci cselekmények megszűnte után erősen megcsappant az újságok érdeklődése a burgenlandi kérdés iránt. Mindhárom lap csak szűkszavúan közli az antant szeptember 22-i ultimátumának a hírét.²³ Az október 4-én Felsőőrött (Oberwart) kikiáltott Lajtabánság sem kapott túl nagy publicitást. Az *Arbeiter-Zeitung* be sem számol az eseményről, a *Reichspost* és a *Neue Freie Presse* szatírba illőnek nevezi a történeteket. Fontosabbnak tartják ennél azt, hogy Magyarország Burgenlandot hivatalosan átadta a Tábornoki Bizottságnak.²⁴ A *Reichspost* magáévá teszi a szociáldemokraták népszavazást követelő álláspontját, sőt még azt is megengedi magának, hogy kijelentse: a népszavazást a keresztényszocialisták találták ki, a szociáldemokraták csak azóta követelik, mióta ők felvetették.²⁵

Nagyobb érdeklődést váltott ki a velencei jegyzőkönyv. Az *Arbeiter-Zeitung* pontosan leírja a jegyzőkönyv rendelkezéseit. Egy másik cikkben azonban kritikai megjegyzéseket fűz az alapjában véve helyeselt népszavazáshoz: Ausztriának semmi biztosítéka nincs, hogy Magyarország ezt a megegyezést betartja, hisz' az eddigieket sem tartotta be, és eddig arra hivatkozott, hogy nincs befolyása a felkelőkre. A *Reichspost* is hasonló kifogásokat emel, és hozzáfűzi, hogy igazságosabb lett volna egész Burgenlandban népszavazást rendezni, nem csak egy önkényesen kiszakított területen. A *Neue Freie Presse* kommentárja: a jegyzőkönyv fontos állomás a megnyugváshoz vezető úton és remény a jószomszédi viszony kialakítására.²⁶

Miután a felkelők elhagyták Burgenlandot, és most már az osztrák hadsereg kezdhette meg a bevonulást az északi területekre, ismét az újságok címlapjára került a téma. November 14. és 17. között mindhárom lap napról-napra követi az osztrák csapatok előrenyomulását, akik nem ütköztek ellenállásba.²⁷ Ugyanezen cikkeiben mindegyik újság leírja a burgenlandiak örömét is, amellyel a katonákat üdvözölték.

Egymásnak ellentmondó cikkeket számol be az *Arbeiter-Zeitung* és a *Reichspost* a felkelők további sorsáról. Az előbbi szerint Budapestre érkeztek, ahol randalírozni kezdtek. Bethlen le akarta tartóztatni őket, de Horthy nem engedte. Bethlen kínos helyzetbe került, hiszen már mind a demokratákkal, mind az ellenforradalmárokkal ellenséges a viszonya. A *Reichspost* szerint viszont a felkelők a határ közelében maradtak. Másnap hozzáteszi, hogy a banditák csornai főhadiszállásukon gyülekeznek,

²³ „Das Ultimatum überreicht“ *AZ* 1921.09.24., 1.o., „Das Ultimatum an Ungarn“ *RP* 1921.09.24., 1.o., „Das Entente-Ultimatum“ *NFP* 1921.09.22., Abendblatt 1.o.

²⁴ „Ausrufung der „Unabhängigkeit“ des Burgenlandes“ *RP* 1921.10.05., 2.o., „Das ungarische Doppelspiel mit der Räumung Westungarns“ *NFP* 1921.10.05., Morgenblatt 3.o., „Das Ödenburger Protokoll“ *RP* 1921.10.05., 2.o., „Die Übergabe Westungarns an die Entente“ *NFP* 1921.10.05., Morgenblatt 3.o.

²⁵ „Für eine allgemeine Volksabstimmung im Burgenland“ *RP* 1921.10.05., 2.o., az állítás nevetséges, v.ö.: „Der Friedensvertrag mit Deutschösterreich“ *AZ* 1919.07.22., 1.o. és „Die burgenländische Frage und die Sozialdemokratie“ *AZ* 1921.08.28., 3.o.

²⁶ „Das Übereinkommen von Venedig“ *AZ* 1921.10.14., 1.o., „Versuch einer Einigung in Venedig“ *RP* 1921.10.14., 4.o., „Anordnung einer Volksabstimmung in Ödenburg“ *NFP* 1921.10.13., Morgenblatt 1.o.

²⁷ „Der Einmarsch ins Burgenland“ *AZ* 1921.11.14., 1.o., „Die zweite Besetzung des Burgenlandes“ *RP* 1921.11.14., 1.o., „Die Besitznahme des Burgenlandes“ *NFP* 1921.11.14., Nachmittagsblatt 1.o., „Die Besetzung des Burgenlandes“ *AZ* 1921.11.17., 1.o., „Das Burgenland“ *RP* 1921.11.17., 2.o., „Oberstbrigadier Vidossich über den Vormarsch im Burgenlande“ *NFP* 1921.11.17., Morgenblatt 3.o.

és amennyiben a népszavazás kimenetele Magyarország számára kedvezőtlen lesz, újra lecsapnak.²⁸

Már kisebb a hírértéke a déli területek november végi megszállásának. A lapok beszámolnak Schober kancellár egy burgenlandi küldöttséghez intézett szavairól, miszerint alaptalan a burgenlandiak féelme, hogy Ausztria ismét visszavonulna a területről. A *Reichspost* helyszíni tudósítója beszámol burgenlandi körútjáról és a lakosság örömről. A *Neue Freie Presse* a Felsőőrre való bevonulásról tudósít. Az osztrák hadsereg nem ütközött ellenállásba, annak ellenére, hogy a lakosság itt magyar és itt volt a felkelők főhadiszállása.²⁹

A népszavazás előkészítése során három jelentősebb probléma merült fel: a népszavazás szabályzata, a megszálló katonaság kérdése és a szavazás időpontja. Ezek megjelennek az újságok hasábjain, ha elég szűkszavúan is. A *Neue Freie Presse* kommentár nélkül csak a Tábornoki Bizottság által kidolgozott szabályzat szövegét közli.³⁰ A *Reichspost* problémásnak tartja a megkötést, hogy csak az szavazhat, akinek állandó lakhelye 1921. január 1. óta Sopronban van, mivel így nem szavazhatnak azok, aki e dátum előtt Ausztriába menekültek, valamint azok a hadifoglyok, akik január 1. után tértek haza, és a nem Sopronban lakó soproniak (itt ráadásul tartani kell a városi hatóságok magyarbarátságától, hiszen pl. a Budapesten dolgozó és lakó soproniakról „kimutatták”, hogy Sopronban is rendelkeznek egy „szobácskával”, míg a Bécsben dolgozóknál ilyen „szobácskát” nem találtak).³¹

November végén megjelenik a cikkekben, hogy az antant esetleg csendőröket küldene, majd december 3-án, illetve 8-án beszámolnak a lapok a Nagykövetek Tanácsának végleges döntéséről, a katonai egységek átvezényléséről a felső-sziléziai népszavazási területről Sopronba.³² December elején még úgy vélik az újságok, hogy a népszavazásra csak januárban kerül sor. Csak december 14-én közlik, hogy valószínűleg aznap tartják a népszavazást, így ezt Ausztria természetesen nem ismerheti el.³³

Az *Arbeiter-Zeitung* december 13-án még azt írta, hogy az időpontot el kell halasztani, mivel a bandák újra gyülekeznek és fegyverkeznek, illetve mert a választói listákat meghamisították. Másnapi cikkének már a címe is árulkodó: „A soproni komédia”. A lap szerint Olaszország háborúra készül a Szerb-Horvát-Szlóven királyság ellen és ehhez szövetségeseket keres. Magyarországot azzal akarja megnyerni, hogy neki ajándékozza Sopront. A magyar katonaság a népszavazás előkészítése során a város-

²⁸ „Westungarn in Budapest” *AZ* 1921.11.17., 1.o., „Die Besetzung des nördlichen Burgenlandes” *RP* 1921.11.16., 2.o., „Das Burgenland” *RP* 1921.11.17., 2.o.

²⁹ „Der Bundeskanzler an das Burgenland” *NFP* 1921.11.27., Morgenblatt 6.o., „Die Besetzung südlich von Ödenburg” *RP* 1921.11.27., 3.o., „Fahrt ins südliche Burgenland” *RP* 1921.11.28., 3.o., „Der Einmarsch in Oberwarth” *NFP* 1921.11.28., Nachmittagsblatt 2.o.

³⁰ „Entscheidung der interalliierten Generäle über die Organisation der Volksabstimmung im Gebiete von Ödenburg” *NFP* 1921.11.29., Morgenblatt 5.o.

³¹ „Die Volksabstimmung in Ödenburg” *RP* 1921.11.19., 3.o., „Vor der Abstimmung in Ödenburg” *RP* 1921.11.20., 3.o.

³² „Die Volksabstimmung in Ödenburg” *RP* 1921.11.27., 3.o., „Entsendung interalliierten Militärs nach Ödenburg” *NFP* 1921.11.28., Nachmittagsblatt 1.o., „Interalliierte Truppen für Ödenburg” *RP* 1921.12.03., 3.o., „Die Entsendung interalliiert Truppen nach Ödenburg” *NFP* 1921.12.03., Morgenblatt 1.o.

³³ „Verzögerung der Abstimmung in Ödenburg” *RP* 1921.12.01., 1.o., „Volksabstimmung in Ödenburg!” *RP* 1921.12.14., 1.o., „Die Ödenburger Abstimmung für morgen festgesetzt” *NFP* 1921.12.14., Morgenblatt 1.o.

ban maradt, a szavazói listák hamisak, a selmeci főiskolások terrorizálták a lakosságot. Ausztria hiába kérte az időpont elhalasztását, a Tábornoki Bizottság (amelynek elnöke olasz) ezt nem engedte. 15-én már arról számolhat be, hogy a szavazás Ausztria közreműködése nélkül kezdődött meg, így fabatkát sem ér. Ugyanakkor azt is megírja, hogy a hivatalos jelentések szerint a szavazás rendbontás nélkül zajlik. 16-án már csak annyit ír, hogy Sopronban a szavazás lezárult, most a községek vannak soron. Végül 18-án közli a népszavazás végeredményét és a kommentárt: ha a szavazás szabad lett volna és a választói listák nem hamisak, egyértelműen Ausztria győz. Ugyanabban a számban megjelent egy hosszú, kéthasábos cikk: magyar katonák elfogtak és megkínóztak egy osztrák katonát, ráadásul osztrák területen (!). 19-én Ausztria egyik választási biztosa nyilatkozik a történet csalásokról: elhunytak, frissen bevándoroltak, ismeretlenek szerepeltek a listákon.³⁴

A *Reichspost* december 14-én két indokot nevez meg, miért nem fogadható el a népszavazás. Népszavazásnak csak az egész Burgenlandra vonatkozólag lenne értelme, annak fővárosát (!) önkényesen kiszakítani nem szabad. Másrészt most már a szavazás tisztasága sem biztosított. 15-én rezignáltan közli, hogy a népszavazás kezdetét vette (az osztrák képviselők távollétében), és minden bizonnyal Magyarország fog győzni. 16-án két cikkben is felsorolja, miért érvénytelen a népszavazás: a listák hamisak, így idegenek is szavazhattak, míg a helybeliek közül nem mindenki. A Tábornoki Bizottság időnek előtte berekesztette a listák átvizsgálását. 18-án közli a lesújtó eredményt, majd kommentárjában hozzáteszi: a kb. 32 ezer jogosultból (!, valójában csak 26.900) csak 15.343 (valójában 15.334) fő szavazott Magyarországra, tehát még a fele sem (valójában a szavazásra jogosultak 57, a szavazók 64 %-a szavazott Magyarországra). Külön örül a cikk annak, hogy a községek többsége Ausztriára szavazott.³⁵

A *Neue Freie Presse* december 14-én számol be a végleges időpontról, és emellett, hogy leszögezi, ez Ausztria számára elfogadhatatlan, afelett is sajnálkozik, hogy ez újabb sebet ejt az amúgy is törekeny osztrák-magyar viszonyon. Egy másik cikk már ekkor tiltakozik a hamis szavazói listák miatt. Az esti kiadásban tudatja, hogy Ausztria visszahívta szavazási biztosait, és arról is beszámol, hogy Sopron utcáin magyar katonaság és csendőrség járőrözik (valójában 12-én valamennyien elhagyták a várost). Másnap ezt helyesbíti is: csak civilbe öltözött katonák vannak, akik soproniak lévén szavazásra jogosultak. A járőrszolgálatot francia és olasz antantkatonaság látja el. 17-én közli, hogy a szavazás befejeződött, megkezdődött a szavazatok összeszámolása, eredmény másnapra várható. 18-án teszi közzé az eredményeket, méghozzá a szavazásra jogosultak számával együtt pontosan, csak a leadott szavazatok számánál van jelentéktelen eltérés.³⁶

³⁴ „Die Abstimmung in Ödenburg wird verschoben?” *AZ* 1921.12.13., 2.o., „Die Komödie von Ödenburg” 12.14., 1.o., „Der Betrug von Ödenburg” 12.15., 2.o., „Die Volksabstimmung” u.o. 2.o., „Die „Abstimmung” in Ödenburg” 12.16., 1.o., „Die Abstimmung in Ödenburg” 12.18., 2.o., „In ungarischer Gefangenschaft” u.o. 2.o., „Als Abstimmungskommissär in Ödenburg” 12.19., 2.o.

³⁵ „Volksabstimmungstag in Ödenburg!” *RP* 1921.12.14., 1.o., „Die „Volksabstimmung” in Ödenburg” 12.15., 3.o., „Die „Volksabstimmung” in Ödenburg” 12.16., 4.o., „Die taubstumme Abstimmung” u.o. 4.o., „Das Ergebnis der „Volksabstimmung” in Ödenburg” 12.18., 1.o.

³⁶ „Die Ödenburger Abstimmung für morgen festgesetzt” *NFP* 1921.12.14., Morgenblatt 1.o., „Die Verfälschung der Abstimmung” u.o. 3.o., „Abstimmung ohne Österreich” u.o. Abendblatt 1.o., „Die Abstimmung in Ödenburg” u.o. 2.o., „Die Abstimmung in Ödenburg” 12.15., Morgenblatt 4.o., „Ungarische Nachrichten über die Abstimmung in Ödenburg und Umgebung” 12.17.,

3. A budapesti lapok

Mint már említettem, a magyar lapok csak 1919. szeptemberben jelennek meg újra, így az osztrák békefeltételek átadásáról és a saint-germain-i béke aláírásáról nem tudósítanak. A magyar békefeltételek átvételéről a *Népszava* számol be a legszükszavúbban. Felsorolja a magyar delegáció érveit a határmódosítások ellen: az új államok is soknemzetiségűek, a régi Magyarország gazdasági egységet képezett és az önrendelkezési jogot csak népszavazás útján szabadna gyakorolni. Kifejti, hogy a győztes imperializmus csak igazságtalan békére képes, és célja az utódállamok „kisarcolása”. Érzékelteti, hogy súlyos ellentétek forrása lehet a béke, de ennek, illetve az elutasított rendszer ellenére kiáll az ország igaza mellett. Végül ismerteti a részleteket.³⁷ Bőbeszédűbb és patetikusabb az *Új Nemzedék*. Böven idéz történelmi példákat: Magyarország védte Európát a török-tatár ellen, most a bolsevizmus elleni utolsó bástya lehetne, de nem csonkán, sőt 1871-ben Irányi Dániel interpellált Andrássyhoz, hogy akadályozza meg Elzász-Lotharingia átcsatolását (a tartomány később is többször lesz hivatkozási alap). Részletesen ismerteti Apponyi útját, az általa átadott jegyzékeket és híres beszédét. Január 20-án az újság első öt (!) oldalát foglalja el a békefeltételek ostromozása, a régi Magyarország siratása és a sok irredenta felhívás. Egyedül azt nyugtázza örömmel, hogy az államformát az antant nem kívánja meghatározni, tehát lehetőség van a királyság helyreállítására.³⁸ Hasonlóan elkeseredett, de tényszerűbb *Az Est* beszámolója. Ez volt az egyetlen lap, amely helyszíni tudósítót is küldött Apponyi delegációjával, így a diplomácia mindenapjaival is megismerkedhet az olvasó a szállástól az étkezésem át szabadideje eltöltéséig. Pontosán és hosszan ismerteti a békefeltételek és Apponyi beszédének szövegét. Kiemeli, hogy az antant nem rendelkezett a kisebbségi jogokról, az államformáról és a nemzeti bankról.³⁹

A trianoni békét a *Népszava* a bosszú művének tartja, ami nem lehet tartós. Ugyanakkor ez figyelmeztetés Magyarország számára, hogy a belpolitika alapja sem lehet a bosszú. Az aláírás után az újjáépítésre kell figyelni. Az *Új Nemzedék* vezércikkét június 4-én a cenzúra törölte! Két nap múlva az újság gyászkerettel jelenik meg. Közli Horthy nyilatkozatát, de a kormányzó is csak az eddig már elhangzott érveket sorolja fel a békeszerződéssel szemben. *Az Est* is közli ezt az interjút, ezenkívül Rakovszky nemzetgyűlési elnök beszédét.⁴⁰

Morgenblatt 4.o., „Die Abstimmung in der Umgebung von Ödenburg” u.o. Abendblatt 2.o., „Das Ergebnis der Abstimmung von Ödenburg” 12.18., Morgenblatt 1.o.

³⁷ „A magyar békelegáció bemutatkozó jegyzéke” *Népszava* (a továbbiakban: *NSZ*) 1920.01.16., 3.o., „A magyar békefeltételek átadása” *NSZ* 1920.01.17., 1.o., „Az ország új határai a békeszerződésben” *NSZ* 1920.01.18., 1.o.

³⁸ „1871 január 28. - 1920 január 14.” *Új Nemzedék* (a továbbiakban: *ÚN*) 1920.01.15., 1.o., „Az utolsó bástya” *ÚN* 1920.01.16., 1.o., „Apponyi átvette a békeszerződést” *ÚN* 1920.01.17., „A halálraítélt Magyarország” *ÚN* 1920.01.18., 1-2.o., „Magyar béke” *ÚN* 1920.01.20., 1-5.o.

³⁹ „Átadták a magyar békefeltételeket” *Az Est* (a továbbiakban: *AE*) 1920.01.17., 1.o., „Chateau de Madrid” *AE* 1920.01.18., 4.o., „Magyarország új határai a Párisban átadott békeszerződésben” u.o. 8.o., „Öngyilkos legyen-e Magyarország?” *AE* 1920.01.20., 1.o., „A megcsonkított Magyarország pontos határai a béketervezetben” *AE* 1920.01.21., 1.o., „A legfelsőbb béketanács elött” *AE* 1920.01.22., 1-2.o.

⁴⁰ „A bosszúállás” *NSZ* 1920.06.04., 1.o., „Aláírás után” *NSZ* 1920.06.05., 1.o., „Vezető cikkünket a cenzúra nem engedélyezte” *ÚN* 1920.06.04., 1.o., „Versailles, június 4. d.u. 4 óra 30 perc” *ÚN* 1920.06.06., 1.o., „Horthy Miklós kormányzó Magyarország

Elég szűkszavúan veszi tudomásul a *Népszava* a harcok kirobbanását is 1921 augusztusában. Az átadás napján, 28-án még elbúcsúztatja Nyugat-Magyarországot és óv attól, hogy az átadás vizálya adjon okot Ausztriával, a későbbiekben azonban nem kerül a téma az első oldalra (ott főleg az inflációról, illetve a felső-sziléziai helyzetről van szó). Véleményt nem nyilvánít, közli az MTI híreit, az osztrák sajtó állításait (főleg az *Arbeiter-Zeitung*-ot, de néha a *Reichspost*-ot is), valamint a hivatalos magyar cáfolatot. Az *Új Nemzedék* ezzel szemben ujjong a felkelés hallatán. Kiemeli, hogy a német nyelvű lakosság harcol Magyarországért. *Az Est* csak 31-én, egy nappal a többi lap után számol be a felkelésről, egyelőre elég visszafogottan.⁴¹

Mindhárom lap beszámol arról is, hogy Magyarország nem üritette ki az ún. B zónát, arra hivatkozva, hogy Ausztria nem hajlandó teljesíteni anyagi követeléseit, azaz nem akarja megváltani a magyar állami tulajdont, átvállalni a magyar államadósság területileg arányos részét, biztosítani a tisztviselők fizetését és nyugdíját, és hasonlókat. A *Népszava* ezt csak tényként közli, illetve idézi az osztrák és a magyar álláspontot. Az *Új Nemzedék* harciasan áll ki Magyarország igaza mellett, sőt számba veszi az elvesztett javakat is. Gyakran idézi a magyar kormány fő érvét is, hogy Ausztria nem győztes hatalom, vele másképp kell megállapodni. *Az Est* érzelemmentesen, de pontosan beszámol a kormány intézkedéseiről és a diplomáciai eseményekről.⁴²

Természetesen a belpolitikai mondanivalóval is összekötődik az események bemutatása. A *Népszava* itt is főleg az idézés technikájával él. Hosszan közli pl. Bauer beszédét, miszerint a karlista reakció áll a felkelés mögött, és Nyugat-Magyarországból az osztrák ellenforradalom felvonulási terepe lesz. Nyíltan nem kritizálja a magyar kormányt, de nem véletlen, hogy az amúgy ritkán idézett *Reichspost*-ból a „Héjjas vagy Bethlen” c. cikket veszi át (forrásmegjelölés nélkül!). Az *Új Nemzedék* bemutatja a megszállásról folytatott osztrák sajtóvitát is, természetesen az osztrák „vörös” hadsereggel való riogatóra kihegyezve. Ausztriát általában is kommunistának tartja, állítása szerint az osztrák csendőrökkel kommunista agitátorok is érkeztek, és a felkelés oka is részben a helyiek félelme a magántulajdon felszámolásától. Érdekes, hogy a kommunisták megjenéséről szóló híreszteléseket *Az Est* helyszíni tudósítója is megerősíti.⁴³

Míg az osztrák sajtó a magyar „bandák” rémtetteiről cikkezik, néhány magyar lap az osztrák csendőrök garázdálkodásáról számol be. A *Népszava* csak közli az értesülést, mely szerint az osztrákok túszokat szednek a helyi lakosságból. *Az Est* ilyen

feldarabolásáról” u.o. 2.o., „A nemzetgyűlés ma grásza jeléül nem tanácskozott” *AE* 1920.06.05., 1.o., „Horthy Miklós kormányzó nyilatkozata a béke aláírásáról, az ország közállapotairól és a jövőről” *AE* 1920.06.06., 2.o.

⁴¹ „A vizontlátásra” *NSZ* 1921.08.28., 1.o., „Az osztrák kancellár nyilatkozata” *NSZ* 1921.08.30., 2.o., „Nyugatmagyarország ellenáll” *ÚN* 1921.08.30., 1.o., „A csendőrség kivonulása miatt fogott fegyvert Nyugat-Magyarország népe” *AE* 1921.08.31., 1-2.o.

⁴² „Nemzeti konvent Sopronban” *NSZ* 1921.08.31., 2.o., „Nyugatmagyarország ügye a nagykövetek tanácsa előtt” *NSZ* 1921.09.02., 2.o., „346.000 magyar alattvalót, 450 iskolát, 48 gyárat, 10 bányatelepet és sok ipari vállalatot veszítünk el Nyugatmagyarországon” *ÚN* 1921.09.01., 3.o., „Magyarország már Neullyben bejelentette Nyugatmagyarországra vonatkozó kártérítési igényét” *ÚN* 1921.09.03., 1.o., „Vasárnap befejezték Nyugat-Magyarország katonai kiürítését” *AE* 1921.08.30., 1.o., „Rendkívüli minisztertanács Nyugat-Magyarország ügyében” u.o. 8.o.

⁴³ „Nyugatmagyarország ügye az osztrák nemzetgyűlés előtt” *NSZ* 1921.09.03., 1.o., „Nemzeti konvent Sopronban” *NSZ* 1921.08.31., 2.o., „A nyugatmagyarországi kérdés az ántánt józan belátásának teherpróbája” *ÚN* 1921.09.01., 1-2.o., „Nyugatmagyarország ellenáll” *ÚN* 1921.08.30., 1.o., „A kommunisták kezében az osztrák hadsereg” *ÚN* 1921.09.06., 4.o., „A csendőrség kivonulása miatt fogott fegyvert Nyugat-Magyarország népe” *AE* 1921.08.31., 1-2.o.

esetekről nem tud, az egyik megsebesült prominens felkelőt viszont szerinte is kommunisták hurcolták Ausztriába. Az *Új Nemzedék* viszont rendszeresen tudósít az osztrákok erőszakoskodásáról.⁴⁴ Nem teljesen egységes a magyar sajtó abban a kérdésben sem, mennyiben felelős a magyar kormány a felkelésért. A *Népszava* pusztán a hivatalos magyar álláspontot közli, miszerint a felkelők önállóak, kommentár nélkül. Az *Est* ennél tovább megy, hírt ad azokról az intézkedésekről is, amelyek célja az idegenek bejutása a vitatott területekre, de nem foglal egyértelműen állást sem a kormány felelőssége kérdésében, sem abban, hogy valóban helyi felkelésről, vagy – mint az osztrákok állítják – szervezett szabadcsapatokról van-e szó. Mint már említettem, az *Új Nemzedék* kifejezetten a helyi lakosság felkeléseként mutatja be a harcokat, gyakran hangsúlyozza az egyes résztvevők német vagy horvát származását. Ezenkívül azonban nyilvánvaló hazugságokba is bonyolódik, amikor az osztrák sajtó vádjait akarja visszautasítani. Megállapítja, hogy Osztenburg nem felkelő, hanem az antant engedélyével Sopronban tartózkodó csendőrpáncsnok, de azt is állítja, hogy Héjjas és Prónay nincs a térségben, bár kérdés, hogy akkor miért fontos az a tény is, hogy amúgy sem tagjai a magyar nemzeti hadseregnek.⁴⁵

Helyszíni tudósítót ez alkalommal is csak *Az Est* küld Nyugat-Magyarországra. Az osztrákokkal ellentétben ő elkeseredett emberekkel találkozik, akik ragaszkodnak Magyarországhoz, féltik magyar iskoláikat és passzív ellenállással válaszolnak az osztrákok „kétségbeesett” berendezkedési kísérleteire. Megemlíti, hogy az osztrákok szerint „ősi német föld tért vissza”.⁴⁶ Általában is jellemző, hogy a magyar lapok tájékozatlanabbak az eseményeket illetően, mint az osztrákok. Ennek részben magyarázata az is, hogy Magyarország felől elvileg tilos volt beutazni az A zónába, később pedig az egész területre. Ausztriában ilyen korlátozás nem volt, a csendőrség, majd később a hadsereg pedig rendszeresen tájékoztatást adott az előrenyomulásról és a harci cselekményekről. A magyar sajtó ezek után gyakran az osztrák lapértésüléseket vette át és kommentálta. A rokon szellemű lapokat tartották megbízhatóbbnak, míg a másik táborhoz tartozókat eleve hazugnak. Így a *Népszava* az *Arbeiter-Zeitung*-ra támaszkodott, az *Új Nemzedék* főleg a *Reichspost*-ot idézte, és néha a *Neue Freie Presse*-t, viszont *Az Est* többször is közölt lapszemlét, ahol több véleményt ismertetett és elemzett.

Ezzel függ össze az is, hogy a magyar tudósításokban kevésbé emelkedik ki a két legfontosabb „ütközet”, a kirchschlagi és az ágfalvi. A *Népszava* újfent röviden, és jórészt az *Arbeiter-Zeitung*-ot idézve tudósít előbb a hohenbruggi (bár itt a név helyesírása bizonytalan, később hibásan Höhlenbruggnak is írja), majd a kirchschlagi, végül az ágfalvi ütközetről, illetve arról, hogy mindezek következtében az osztrák csendőrök kivonulnak a megszállt területről. Az *Új Nemzedék* még több fegyveres cselekményről

⁴⁴ „Nemzeti konvent Sopronban” *NSZ* 1921.08.31., 2.o., „Egán Imre volt békési főispán megsebesült a nyugatmagyarországi összetűzésekben” *AE* 1921.09.04., 1.o., „Osztrák erőszakoskodások Nyugatmagyarországon” *ÚN* 1921.09.06., 4.o.

⁴⁵ „Nemzeti konvent Sopronban” *NSZ* 1921.08.31., 2.o., „A kormány lefogatta a Nyugat-Magyarországra készülő társaságokat” *AE* 1921.09.01., 8.o., „Ostenburg őrmagy hazaküldi az idegen illetőségű önkénteseket” *AE* 1921.09.02., 1.o., „Héjjas és Prónay nincs Nyugatmagyarországon” *ÚN* 1921.09.10., 3.o.

⁴⁶ „Az utolsó órák az elszakításra ítélt Nyugat-Magyarország földjén” *AE* 1921.08.30., 1-2.o., „A csendőrség kivonulása miatt fogott fegyvert Nyugat-Magyarország népe” *AE* 1921.08.31., 1-2.o., „Utazás a „hadizónán” keresztül” *AE* 1921.09.04., 4.o.

számol be, így igazán nem válik el, melyik volt fontos, melyik nem. Hohenbrugg mellett Cinfalván (Siegendorf) fordult elő kézigránátharc (de nem derül ki, hogyan került a helyi lakosokhoz kézigránát), Kirchsclaggal egyidőben pedig Pinkafőről (Pinkafeld) és Szentmargitbányáról (St. Margarethen) is kiverték az osztrák csendőröket. Ágfalvánál megemlíti, hogy kb. száz felkelő verte ki a négyzázötven csendőrt, és Osztenburg csak utána vonult be a faluba helyreállítani az osztrákok megfutamodásával felbomlott rendet. Közben cáfolja az újság az osztrák rémhíreket a reguláris magyar katonaság jelenlétéről és a felkelők nehézfegyverzetéről. *Az Est* igyekszik minden eseményről beszámolni, ugyanakkor tényszerűen tájékoztatni az osztrákok, illetve az antant véleményének ismertetésével. Hohenbrugg mellett ez a lap is tud a cinfalvi, illetve a gyanafalvi (Jennersdorf) harcról. A hohenbruggi „csatánál” leírja az osztrák verziót (kb. kétszáz felkelő tört be Stájerországba), és a magyar álláspontot is (összesen 8 felkelő tévedt át osztrák területre, ahonnan kb. háromszáz csendőr visszaverte őket, miután elesett horvát származású géppuskásuk!). Kirchsclag esetében Ferrarionak, a soproni Tábournoki Bizottság elnökének a vizsgálati jelentését idézi, mely szerint a támadók „falusiak” voltak, nem magyar katonák. Ágfalvánál szintén pozitívan értékeli Osztenburg szerepét, aki bevonulása után szabadon engedte az osztrák foglyokat és lefegyverezte a magyar felkelőket.⁴⁷

Az antant ultimátumáról a magyar lapok is csak kurtán, ráadásul megkésve számolnak be. Ugyanakkor mindegyik megemlíti, hogy Sopron esetleg mégis magyar maradhat, a *Népszava* és *Az Est* úgy tudja, ez Benes ötlete.⁴⁸ Nagyon meglepő, de egyik magyar lap sem tudósít a Lajtabánság kikiáltásáról. Mivel az újságokat cenzúrázták, a sajtó alapján nem megállapítható, tudott-e egyáltalán a közvélemény Prónay kezdeményezéséről. A lapokat olvasva gyakran az az érzésem, hogy az újságíró és a korabeli olvasó is értesült olyan dolgokról, amik nem jelentek meg nyomtatásban. Ez alkalommal azonban később sincs utalás az operett-államra. Beszámolnak az újságok viszont arról is, hogy Magyarország hivatalosan az egész területet átadta az antantnak, kivonult, és csak Osztenburg csendőrei maradhattak a Tábournoki Bizottság fegyveres erejét biztosítani.⁴⁹

A *Népszava* csak közli, az *Új Nemzedék* és *Az Est* viszont a nagy tragédiában kisgyőzelemként értékeli az olasz közvetítéssel létrejött kompromisszumot, a velencei jegyzőkönyvet, mely szerint Magyarország gondoskodik a felkelők távozásáról, Ausztria megszállja a neki ítélt terület nagy részét, de Sopron és nyolc környező község

⁴⁷ „Nyugatmagyarország” *NSZ* 1921.09.06., 2.o., „A nagykövetek tanácsának jegyzéke a magyar kormányhoz” *NSZ* 1921.09.07., 2.o., „Kivonulnak az osztrákok Nyugatmagyarországból” *NSZ* 1921.09.10., 2.o., „Újabb harcok az osztrák határon” *ÚN* 1921.09.06., 3.o., „Kézigránátharc felkelők és osztrák csendőrök között” u.o., „A felkelők beássák magukat az osztrák határon” *ÚN* 1921.09.08., 3.o., „A felkelők mindenütt visszaverik az osztrákokat” u.o., „Száz felkelő kivet Ágfalváról négyzázötven osztrák csendőrt” *ÚN* 1921.09.10., 3.o., „Ausztria sürgeti az entente fellépését Nyugat-Magyarország ügyében” *AE* 1921.09.06., 1-2.o., „Összeütközés osztrák területen” u.o. 8.o., „A nyugatmagyarországi események” *AE* 1921.09.08., 1-2.o., „A szövetségközi tábornoki bizottság jelentése Kirchsclag megtámadásáról” u.o. 8.o., „Bécsújhelyre vonult vissza a „Burgenland” tartományi kormánya” *AE* 1921.09.10., 1.o.

⁴⁸ „Tíz napon belül ki kell üríteni Nyugatmagyarországot” *NSZ* 1921.09.25., 3.o., „Külön futár hozza Párisból az antánt új jegyzékét” *ÚN* 1921.09.25., 1.o., „Megegyezés készül Nyugat-Magyarország ügyében?” *AE* 1921.09.25., 3.o., „Új tárgyalás indul meg Ausztriával Nyugat-Magyarországról” u.o. 8.o.

⁴⁹ „A kormány hétfőn megkezdte Nyugatmagyarország kiürítését” *NSZ* 1921.10.04., 1.o., „Az antánt a megegyezés mellett döntött Nyugatmagyarország ügyében” *ÚN* 1921.10.04., 1.o., „A magyar kormány megkezdte Nyugat-Magyarország kiürítését” *AE* 1921.10.04., 8.o.

sorsáról népszavazás dönt. A *Népszava* még aggódik, tényleg ki tudja-e ürítettetni a magyar kormány Nyugat-Magyarországot, illetve hogy – az *Arbeiter-Zeitung*-ot idézve – nem válik-e komédiává a népszavazás. Az *Új Nemzedék* a hír mellett Thurner soproni polgármester véleményét is közli, mely szerint Sopron bizonyosan Magyarországra fog szavazni. Az *Est* részletesen ismerteti az egyezményt, majd a kormány proklamációját is, mellyel a végrehajtás megkezdődik.⁵⁰

Nem kap túl nagy sajtóviasszhangot az osztrák hadsereg novemberi bevonulása. Lelkiismeretesen beszámol mindhárom lap arról, hogy az osztrák hadsereg csekély létszáma miatt először az északi területek megszállására kerül sor. Az *Est* párhuzamot von 1848-cal (akkor is november 13-án kezdődött meg a bevonulás) és idézi a *Reichspost* helyszíni tudósítóját, aki szerint „a lakosság ridegen fogadja a megszállókat”.⁵¹ A déli területek megszállásáról már csak az *Est* számol be, meglehetősen hiányosan. Megjegyzi ugyanakkor, hogy rémhírnek bizonyultak az osztrák lapok állításai, hogy a területen még magyar bandák tartózkodnának.⁵²

A népszavazási szabályzatról a legrészletesebben a *Népszava* ír. Még november 18-án közli, hogy Ausztria szeretné a magyar nemzetgyűlési választásoknál demokratikusabbá tenni a népszavazást, pl. nők is szavazhassanak. Másnap már olvasható a szabályzat szövege, jóval előbb tehát, mint az osztrák lapokban, illetve a többi magyar újságban. Értékelést viszont nem ad. Az *Est* a hónap végén szintén csak ismerteti a szabályzatot.⁵³

Az osztrák megszállás idején még találgatják a lapok a népszavazás időpontját. Általában november végére-december elejére teszik, az osztrák bevonulás ütemétől függően. A későbbiekben elveszítik érdeklődésüket a téma iránt, majd csak magáról a népszavazásról számolnak be.⁵⁴ November közepén még egységesen úgy tudják a magyar újságok is, hogy az antant nem fog katonaságot küldeni a népszavazási területre, bármennyire is szeretné azt Ausztria. A hónap végén azonban már beszámolnak az olasz, francia és angol osztagok várható érkezéséről.⁵⁵

A *Népszava* a népszavazás során is csak rövid híreket közöl. December 14-én megírja, hogy a szavazást nem halasztották el, mivel a Nagykövetek Tanácsa csak engedélyt adott rá, de ezzel a Tábornoki Bizottság nem élt, így viszont Ausztria visszahívta biztosait. Másnap beszámol arról, hogy a szavazás rendben folyik. Idézi az *Arbeiter-*

⁵⁰ „Népszavazás dönt Sopron hovatarozásáról” *NSZ* 1921.10.14., 3.o., „A magyar kormány kötelezettséget vállalt a nyugatmagyarországi fölkelők lefegyverzésére” *NSZ* 1921.10.15., 2.o., „A velencei konferencia ma formális üléssel véget ér” *ÚN* 1921.10.04., 1.o., „Sopronban lelkesen fogadták a népszavazás híreit” u.o. 8.o., „Népszavazás Sopronban és környékén” 1921.10.14., 1-2.o., „A kormány proklamációt intéz Nyugat-Magyarország lakosságához” *AE* 1921.10.18., 1-2.o.

⁵¹ „Az osztrák csapatok megkezdtek előnyomulásukat Nyugatmagyarországon” *NSZ* 1921.11.15., 3.o., „Ausztria vasárnap kezdte meg Nyugatmagyarország birtokbavételét” *ÚN* 1921.11.15., 1.o., „Osztrák csapatok” *AE* 1921.11.13., 1.o., „A párisi legfőbb tanács dönt a soproni népszavazás módozatairól” *AE* 1921.11.16., 2.o.

⁵² „Ausztria szerdán ratifikálja a velencei egyezményt” *AE* 1921.11.27., 2.o.

⁵³ „A nagyhatalmak nem küldenek csapatokat Nyugatmagyarországba” *NSZ* 1921.11.18., 3.o., „Elkészült a soproni népszavazásra vonatkozó szabályzat” *NSZ* 1921.11.19., 2.o., „Az osztrák kormány nagyon fél a soproni népszavazás eredményétől” *AE* 1921.11.30., 2.o.

⁵⁴ „November végére várható a soproni népszavazás” *NSZ* 1921.11.17., 4.o., „Még nem állapították meg a soproni népszavazás idejét” *ÚN* 1921.11.18., 2.o.

⁵⁵ „A nagyhatalmak nem küldenek csapatokat Nyugatmagyarországba” *NSZ* 1921.11.18., 3.o., „Az osztrák nemzetgyűlés szerdán ratifikálja a velencei egyezményt” *NSZ* 1921.11.30., 3.o., „Még nem állapították meg a soproni népszavazás idejét” *ÚN* 1921.11.18., 2.o., „Az entente olasz, angol és francia csapatokat küld Nyugat-Magyarországba” *AE* 1921.11.30., 8.o.

Zeitung véleményét, mely szerint Olaszország egy jövőbeli, Jugoszlávia elleni háborúhoz akarja megnyerni Magyarországot, ezért kedvez neki. Ismerteti emellett Bánffy külügyminiszter nyilatkozatát is, hogy a népszavazás jogszerű, sőt már 11-én meg lehetett volna tartani. Helyi hírként tudósít arról is, hogy az egyik szavazóhelyiségben leszakadt egy lépcső, és többen megsérültek. 16-án közli, hogy az osztrák biztosok távollétében a magyarok is visszavonultak, hogy biztosítsák a szavazás pártatlanságát. Idézi a *Reichspost*-ot, hogy Magyarország fölényesen győzött. Végül 18-án az újság 4. oldalán (!) olvasható a hír: a népszavazáson Magyarország nyert. A rövid cikk pontosan ismerteti a számokat, de sem ekkor, sem a következő napokban nem jelenik meg kommentár.⁵⁶

Az *Új Nemzedék* 14-én főleg az osztrák propaganda cáfolatával van elfoglalva: nem igaz, hogy elhalasztják a népszavazást, nem igaz, hogy magyar felkelők lennének a térségben és nem igaz, hogy a Tábournoki Bizottság tudatosan hamis szavazási névjegyzékeket fogadott volna el. Másnap beszámol a szavazás megkezdéséről. Részletesen leírja a szavazási technikát. Interjút közöl Thurner polgármesterrel, aki a legelső szavazó volt, és aki szerint a város 80–90%-a Magyarországra fog szavazni. Közli ugyanakkor az osztrák véleményt (a *Neue Freie Presse*-re támaszkodva), hogy a velencei jegyzőkönyv szerint még december 18. is korai időpont lett volna (ekkorra akarták az osztrákok elhalasztani a szavazást), de legalább a tisztaság látszatát megőrizték volna. 16-án a falvak véleményét találgatja az újság. Ott is meglesz a 75%, véli Klebelsberg Kunó, Sopron nemzetgyűlési képviselője. Az *Új Nemzedék* szerint még Brennberg bányászait sem befolyásolja a „kommunista izgatás”. A latolgatás másnap is folyik. Nagycenk magyar és Kópháza horvát lakosságában biztos az újság, a német falvak vokasai meg fognak oszlan. Döbbenetes, de magáról az eredményről ezek után az *Új Nemzedék* nem számol be, legközelebb december 28-án közli egy rövidebb cikkben, hogy a Tábournoki Bizottság hivatalosan is elismerte az eredményt, és Sopron február 1-jén viszatér!⁵⁷

Az Est újra helyszíni tudósítót küld Sopronba. Ő számol be az előkészületek mindennapjairól, a szeszarusítás és a gyülekezés tilalmáról, illetve Thurner nyilatkozatáról a fölényes győzelemről. 15-én ír a lap az osztrák kifogásokról és a biztosok távozásáról. Közli Ferrario tábornok felhívását a szavazás tisztességes lebonyolítására, és megírja, hogy Thurner szavazott legelőször. Az osztrák véleményeket lapszemle formájában ismerteti: a *Neue Freie Presse* nem tartja megbízhatónak a Tábournoki Bizottságot, a *Reichspost* önkényesnek nevezi a szavazást, az *Arbeiter-Zeitung* pedig Olaszország nagyhatalmi törekvéseit tudja a színjáték mögött. 16-án *Az Est* is 80%-os győzelmet prognosztizál, és szintén beszámol Klebelsberg soproni látogatásáról. Végül 20-án településekre lebontva közli a népszavazás eredményét. Helyi értesülésként

⁵⁶ „Nem halasztották el a soproni népszavazást” *NSZ* 1921.12.14., 4.o., „Szerdán reggel megkezdődött a soproni népszavazás” *NSZ* 1921.12.15., 3.o., „Szombaton hirdetik ki a soproni népszavazás eredményét” *NSZ* 1921.12.16., 3.o., „A soproni népszavazás Magyarország javára dőlt el” *NSZ* 1921.12.18., 4.o.

⁵⁷ „Sopron holnap szavaz” *ÚN* 1921.12.14., 1.o., „Az osztrákok bíznak a népszavazás elhalasztásában” u.o. 5.o., „Ma reggel nyolc órakor kezdődött Sopronban a népszavazás” *ÚN* 1921.12.15., 1.o., „Ma délelőtt Brennbergbánya szavaz” *ÚN* 1921.12.16., 1.o., „75 százalékos többségünk van Sopronban” u.o. 8.o., „A nyolc sopronvidéki község ma estig befejezi a szavazást” *ÚN* 1921.12.17., 2.o., „Február 1-én kapjuk vissza Sopront” *ÚN* 1921.12.28., 1.o.

írja, de ezzel a túlzott előzetes várakozást is menteti, hogy tkp. az érvénytelen szavazatok is Magyarországnak járnának, mert sokan hazavitték a sárga papírt, bizonyítandó hazájuk iránti hűségüket (a szavazás során vagy az Ausztriát jelentő sárga, vagy a Magyarországot jelentő kék cédulát kellett eltépni, jelezve, hogy melyik országra nem szavaz az ember, majd az ép és a kettétépett papírt is be kellett tenni egy borítékba és leadni).⁵⁸

4. Pártok és nemzetek

A feldolgozott három-három újság meglehetősen különböző módon tudósított és kommentált annak ellenére, hogy az alapkérdésben megközelítően teljes volt mindkét oldalon a nemzeti egyetértés. A saint-germain-i és a trianoni békéket mindkét ország közvéleménye katasztrófaként élte meg és elutasította, jöllehet Ausztria inkább etnikai, míg Magyarország inkább történelmi alapon. Éppen ezért Nyugat-Magyarország/Burgenland átcsatolását az osztrákok kis elégtételnek, a magyarok viszont az utolsó tördőfésnek érezték, amelyet ráadásul az egykori bajtárs mért rájuk. Ezért ítélte el egységesen az osztrák sajtó a fegyveres ellenállást, és ezért hallgatott szemérmesen, vagy éppen buzdított lelkesen a magyar. Igazának biztos tudatában így a velencei jegyzőkönyv és maga a népszavazás az egyik oldal számára sem volt teljesen elfogadható. Ausztria nagyhatalmi nyomásra elszenvedett veszteségként, majd egyszerű csalásként könyvelte el, Magyarország pedig nagyon szerény eredményként, és a várakozásoktól elmaradó arányú győzelemként. Nemzeti egységről azonban csak nagy leegyszerűsítéssel beszélhetünk. Vizsgáljuk meg az egyes politikai irányzatok, illetve a véleményüket képviselő-támogató sajtóorgánumok nézetkülönbségeit.

A pártlapok kínálta világkép sokkal egyszerűbb és szegényesebb. Nem annyira híreket, mint inkább a két nagy politikai tábor véleményét igyekeznek közölni, ily módon foglyává válnak saját ideológiájuknak. Kétségtől a szociáldemokrácia a következetesebb. Az *Arbeiter-Zeitung* végig ellenszenvvel viseltetik a jobboldali Magyarországgal szemben (a felkelőket következetesen „banditáknak”, a magyar kormányt pedig „betyároknak” nevezi), de végig kiáll a népszavazás mint az önrendelkezés érvényesítési formája mellett. Ugyanakkor a téma könnyebben válik számára érdeklenné, így néha hiányoznak a burgenlandi-soproni hírek, amikor a többi lap ír róluk. Erősek a belpolitikai összefüggések is, a lap minden alkalmat kihasznál, ha lehet valami leleplezőt írni a keresztényszociális „politikai machinációkról”. A *Népszava* a történelmi körülmények folytán csak halvány árnyéka az osztrák példaképnek. Mert hogy arról van szó, azt egyértelműsítik a szinte mindennapos idézetek. Nyíltan nem fordulhat szembe a kersztény-nemzeti kurzussal, de érzékelhető az ellentét. Rendre óva int attól, hogy az ellentét rontsa a két ország közti viszonyt. Meglepő azonban, hogy míg az *Arbeiter-Zeitung* – ugyan nemzetközi munkásszolidaritásra és nagynémet elkötelezettségre alapozva, mégis – nemzeti álláspontra helyezkedik, addig a *Népszava* csak Trianon idején azonosul a nemzeti veszteséggel, 1921-ben már nem mutat

⁵⁸ „Sopron túlnyomó többsége Magyarországra fog szavazni” *AE* 1921.12.14., 1.o., „Rendben folyik a soproni népszavazás” *AE* 1921.12.15., 1-2.o., „Ausztria érvénytelennek tekinti a népszavazást” u.o. 2.o., „A magyarok soproni többsége legalább 80 százalék lesz” *AE* 1921.12.16., 2.o., „Eddig legalább tizenkétezer szavaztak mellettünk Sopronban” u.o. 8.o., „Az entente vasárnap francia, német és magyar plakátokon hirdette ki Sopronban a népszavazás eredményét” *AE* 1921.12.20., 1.o.

sok érdeklődést a soproni kérdés iránt (még a felső-sziléziai német-lengyel népszavazás is előkelőbb hírként szerepel). Szintén a *Népszava* és a szociáldemokrata párt alárendelt helyzetére utal, hogy Magyarországon nem folyt az ausztriaihoz mérhető sajtóháború a keresztény lapokkal szemben.

A keresztény tábor állásfoglalása bonyolultabb. A *Reichspost* kacskaringós utat járt be. 1921 közepéig, ha nem is nyíltan, de érezhetően magyarbarát beállítottságú, Burgenland átcsatolása sem tölti el lelkesedéssel. Ez következik a jobboldali szomszédhoz fűződő rokonszenvből, de a párt legitimista kötődéséből is. Ugyanakkor míg a szociáldemokraták kifejezetten Anschluss-pártiak voltak, és így Burgenland csupán marginális kérdésnek számított, a keresztényszociálisok az új Ausztria államfenntartó pártjának számítottak, és egyben a „vörös” Béccsel szemben a vidék hangját képviselték, ezért Burgenland és Sopron is több figyelmet kapott. 1921 augusztusában azonban radikális fordulat állt be a *Reichspost* hangvételében. E fordulatot viszont a lap kénytelen plagizációval (a szociáldemokrata követelések, vagy akárcsak hangnem átvételével), illetve szenzációs, de nyilvánvalóan alaptalan rémhírek terjesztésével megtámogatni. Az *Új Nemzedék* természetesen végig következetesen revizionista. A történelmi, földrajzi és gazdasági érvek mellett gyakran hivatkozik a szerinte a nemzetiségeket is eltöltő magyar nemzettudatra, és Ausztria kommunista kötődésével szemben a magyarok keresztény-konzervatív lelkületére. Könnyen keveredik ellentmondásba mindkét állításában, hiszen sovinizmusa sokszor kifejezetten kisebbségellenes, kommunista-ellenességében pedig kénytelen Kun Béla Tanácsköztársaságáról is megemlékezni. Elfogultan és gátlástalanul védi nemcsak a magyar kormány álláspontját, hanem a felkelőket is, végig biztos a fölényes magyar győzelemben, ezért hihetetlen csalódás számára az alig kétharmados többség.

A polgári sajtó próbálta meg a legobjektívebben, legtávolságtartóbban tálalni a híreket, nem tévesztve szem elől a nemzeti szempontot sem. Nyilvánvaló hazafias érzelmei mellett a *Neue Freie Presse* hasábjain nagy hangsúlyt kaptak a kérdés pragmatikus (pl. gazdasági alapú) elbírását szorgalmazó érvek. Választékosabb a lap szóhasználata is: nemcsak „banditáknak” (mint az *Arbeiter-Zeitung*), hanem „felkelőknek”, „szabadcsapatoknak” is nevezi a magyar fegyvereseket, ezzel is mutatja, hogy a lehetőségekhez képest elfogulatlan. Javára írható még a nagyfokú precízesség, minden fontos hírről beszámol, gyakran 1–2 nappal korábban is mint laptársai. Gazdag a háttérinformációk, helyzetelemzések anyaga, így az olvasó jobban eligazodhat a számára ismeretlen kérdésben. Méltó párja *Az Est*. Egyértelműen ellenzi a terület elcsatolását, és örül a népszavazásnak, majd a győzelemnek is, de nem védi a védhetetlen magyar álláspontot (pl. a felkelők „függetlenségéről”). A magyar lapok közül egyedül *Az Est* rendelkezik helyszíni tudósítókkal, gondos lapszemlékkel ismerteti és elemzi az osztrák álláspontot, minden szempontból ügyel tehát a hiteles tájékoztatásra. A híreket mindenképpen és gyorsan közli (a 8. oldal a lapzárta után érkező híreknek van fenntartva, az ottani megjelenés nem fontossági sorrendet jelöl tehát). Világosan – formailag is – elkülönül a hír és a vélemény. Általában is érződik a tájékoztatás igénye és az ideológiai szempont hiánya.

(folytatása következik – a szerk.)

A Sopronban és környékén rendezett népszavazás utolsó napján, 1921. december 16-án Johannes Schober osztrák kancellár a csehszlovákiai Lányban megállapodást írt alá Masaryk államfővel, amelyben kölcsönösen elismerték a Saint-Germain-i és a trianoni békeszerződéseket, és támogatást ígértek egymásnak harmadik országból kiinduló felforgató tevékenységek ellen. Nehéz volt nem észrevenni, hogy az egyezmény éle nagyrészt az előző hónapok nyugat-magyarországi felkelőharcait suba alatt támogató magyar kormány, illetve Magyarország ellen irányult.¹ Az öt évre kötött (később meg nem hosszabbított) egyezség 1. cikkelye figyelmen kívül hagyta a békék aláírása után született velencei konvenciót, és annak következményeit.² A trianoni és Saint-Germain-i szerződésekre való hivatkozás látens módon a soproni és Sopron környéki népszavazás legitimitását is megkérdőjelezte. A szerződésnek volt azonban olyan olvasata is, mely szerint Bécs csupán a népszavazás után megmaradt burgenlandi területek zavartalan birtoklását kívánta biztosítani a maga számára. Aligha lehet vitatni, hogy Ausztria ezzel a lépéssel további politikai izolálódását is igyekezett megakadályozni, és megkísérelte bebiztosítani magát a felújulni látszó magyar felkelőharcok ellen.³ Schober a weimari Németország bécsi követe előtt tagadta, hogy a lányi megállapodással kapcsolatban szándékában állna a velencei protokollt megtámadni, és a békeszerződések eredeti szövegéhez visszatérni. Lehetőséget látott azonban némi alkudozásra, amely akár csekély területmódosítást is eredményezhetett volna. Amennyiben ezt nem, annyit mindenképp el kívánt érni, hogy az osztrákok háborgó lelkét megnyugtassa, és egy halvány elégtételt vegyen a vereségért. Kifejezte azonban azt a meggyőződését, hogy a soproni kérdést Budapesttel békésen lehet, és kell is tisztázni. Egyebekben kilátásba helyezte azt is, hogy az utódállamok gazdasági és politikai rendszerébe (amelynek alapjait Prágában fektették le) idővel Magyarországot is bevonja.⁴ Az osztrák kormány Lány-t egyelőre sikerként könyvelte el, bár kiváltotta vele három szomszédja, Németország, Olaszország⁵, és természetesen a közvetlenül érintett Magyarország neheztelését is. Az egyezményre való olasz–magyar reagálás és a népszavazási eredmények elleni osztrák tiltakozás nemzetközi elutasítása azonban

¹ A szerződés másik „címezettje” Németország volt, és a Szudétánémet területeken zajló irredenta mozgalmak megakadályozását szolgálta.

² Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Gondolat, Budapest, 1983. 187. o.

³ Fűstenberg német követ jelentése Budapestről a berlini Külügyminisztériumnak, 1922. július 18. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), Berlin. Abteilung II. B. Die westungarische Frage R73414. Oe. 109.

⁴ Rosenberg német követ jelentése Bécsből a berlini Külügyminisztériumnak, 1921. december 21. PA AA. II. B. R73414. Oe. 3630

⁵ Az olaszok egy esetleges osztrák–csehszlovák–jugoszláv konstelláció létrejötte miatt aggódtak.

kényszerítő erővel hatott Bécsre, hogy a magyar kormányhoz fűződő viszonyát minél hamarabb rendezze.

Budapesten – az olaszok támogatása ellenére – szintén szükségesnek tekintették az Ausztriával való megegyezést, hogy elejét vegyék a szomszédos ország kisantant felé sodródásának. A magyar kormány röviddel a szavazást követően azzal állt elő az osztrák kancellárnál, hogy kezdjék meg a velencei protokollban lefektetett végleges egyeztetést Nyugat-Magyarország ügyében. Ausztria ugyan – az őt ért jogsérelem miatt érzett – első felháborodásában ezt visszautasította, 1922 januárjában mégis felújult a gondolatcsere Budapest és Bécs között.⁶ A kölcsönös követi szintű tájékozódások után⁷ megindult a közeledés a két ország kormánya között.

1922. január 19-én Schober kancellár tett kiengesztelő gesztusokat a magyaroknak az osztrák nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága előtt. A közeledési kísérlet kedvező visszhangra talált a magyar fővárosban, ahol Ausztriára – minden elszenvedett sérelem ellenére – nagyobb rokonszenvvel tekintettek, mint a Magyarországgal szemben mély ellenérzéseket tápláló, és a második királypuccs idején egységes antirevizionista blokká formálódó többi szomszédos államra. 1922. január 27-én személyes találkozóra került sor a magyar és az osztrák kormányfő között. A Bethlen–Schober tárgyalások tisztázták, hogy a Csehszlovákiával kötött szerződés nem irányul Magyarország ellen, s Ausztria nem kíván csatlakozni a kisantanthoz. Elhatározták a velencei protokoll által előírt tárgyalások megkezdését is.⁸

Bécs kezdetben gyanakvó volt keleti szomszédjával szemben. Helyzetét nehezítette, hogy a bizalmatlanságra okot adó jelenségeknek csupán egy kisebb része mutatkozott meg nyílt formában, többségük titkosan bonyolódott, s ezek ellen csak árnyék-bokszolással lehetett védekezni. Az előbbi csoportba a hivatalos határkiigazítási törekvések tartoztak. Magyar részről többször hangoztatták, hogy nem kívánnak újabb proposíciókkal előállni a határokkal kapcsolatban. Mindazonáltal ismertté vált, hogy az északi részek nagybirtokosai minden követ megmozgattak, hogy az Ausztria birtokába került területeiket visszakapják. A térség lakosságának nyomását (amit nincs kizárva, hogy a helyi birtokosok anyagi eszközökkel is megnöveltek) a magyar kormány a határmegállapító bizottság előtt szemmel láthatólag igyekezett demonstrálni, és megpróbált újabb javaslatokat a komisszió elé terjeszteni. Mivel a határkiigazítás kívánsága addig általában csak egyes helységek visszaszerzéséről szólt, a konkrét javaslatok ez esetben minden várakozást felülmúltak. A bizottság kedvező hangulatát különösen az olaszok támogatásának megnyerésével igyekeztek biztosítani, akik – az eseményeket figyelmesen szemlélő budapesti német követ, Fürstenberg-Stammheim gróf szerint – minden magyar indítványért kiálltak.⁹ Helyenként azonban olyan mérvű magyar követelések hangzottak el, hogy azokat a bizottság francia vezetője eleve elutasította. Március 9-én pedig az osztrák Nemzeti Tanács¹⁰ is elzárkózott a határkiigazítás gondolatától.

⁶ I: 4. sz. jelzet

⁷ lásd: Bellér Béla: Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1922–1926) In: SSz. 29 (1975) 234. o.

⁸ Bellér 1975. 234–235. o.

⁹ Fürstenberg német követ távirata Berlinnek, 1922. február 11. PAAAR73414

¹⁰ Nationalrat (nemzetgyűlés)

A hivatalos magyar kormányoldal próbálkozásai így is csak a kisebb gondot jelentették Bécs számára. Az osztrák kabinetnek sokkal komolyabb feladatot jelentett, hogy a magyar részről meg-megújuló „bandaharcok” kormányzati összefüggéseit felderítse. A határ magyar oldaláról érkező riasztó hírek hatására a budapesti osztrák követség folyamatosan igyekezett kipuhatolni, hogy a szerveződő felkelések miféle központi támogatást élveznek, irányítók milyen kormány közeli kapcsolatokkal rendelkeznek. Egy esetleges újabb nyugat-magyarországi felkelés lehetősége körültekintő beavatkozást igényelt. Az elmúlt év tapasztalatai arra indították az osztrák politikusokat, hogy ne elégedjenek meg a hivatalos cáfolatokkal.

Az 1922 tavaszán kialakult helyzet magyar részről valóban fenyegetett egy esetleges újabb akcióval. A beavatkozás lehetőségét az osztrák kormány válsága, és a köztársaság instabil belpolitikai helyzete villantotta föl. 1922. március 24–25-én éjszaka a burgenlandi Mosonbámfalván kisebb incidensre is sor került, amikor néhány magyar felkelő és osztrák csendőr között tűzharc keletkezett, amelyben egy osztrák elesett.¹¹ Hans Cnobloch budapesti osztrák követ a történetek után természetesen azonnal érintkezésbe lépett Bánffy külügyminiszterrel. Igyekezett megtudakolni, hogyan vélekednek Budapesten a nyugtalanságra okot adó jelenségekről. A találkozóról azzal az érzéssel távozott, hogy az egész ügy rendkívül kellemetlen a magyar kormány számára. A Dísz téren¹² szerzett benyomásai szerint Bethlenék attól tartottak, hogy ismét nem tudnak megszabadulni a szellemtől, amelyet kiengedtek a palackból.¹³ Cnobloch a Bánffynál tett látogatást követően, áprilisban a miniszterelnököt is felkereste. Bethlen megígérte, hogy a szabadcsapatokat likvidálni fogják, és a határ közelében foglalkoztatott elemeket átvezénylik az ország belsejébe, hogy ott rövidesen polgári feladatokat adjanak nekik. Ezek az ígéretek ugyan nem teljesültek¹⁴, a követ mégis meg volt győződve magyar partnere őszinteségéről, nagyra értékelve azt a jóindulatot, amelyet a kormányfő legújabbban tanúsított a kérdésben, ellentétben azzal az érdektelenséggel, amit Bánffynál és Kányánál korábban tapasztalt.¹⁵ Információi szerint egyébként Bethlen kifejezetten ausztrófil érzelmű, sőt Kánya némi malíciával azt állította róla, hogy egyenesen „szerelmes” a kancellárba, és teljes előzékenységgel közeledik osztrák kollegájához.¹⁶

Cnobloch úgy tapasztalta, hogy a magyar nyilvánosság – a politikailag és nemzetileg színtelen üzleti világ kivételével – a Burgenlandról való lemondásba még messze nem nyugodott bele, és integrális programjának keretei között a területet, mint „*locus minimae resistentiae*”-t (a legkisebb ellenállás irányába eső térséget)

¹¹ Fogarassy László: Határmenti események Burgenland megalakulásától az új határvonal megállapításáig (1921 november – 1923 március). SSz. 29 (1975) 146. o.

¹² A magyar Külügyminisztérium elnevezése, a budai Dísz téren állott épülete után.

¹³ Beszámoló Cnobloch és Bánffy 1922. március végi találkozójáról, Österreichisches Staatsarchiv (ÖstA). Archiv der Republik (AdR). Neues Politisches Archiv (NPA) Kt. 17. 86./pol.

¹⁴ Bár az Esterházy uradalom intézője 1922. május 7-én kiutasította az uradalom területéről az ott állomásozó felkelőket, amellyel a Kismartonban időző Esterházy Pál személyét kívánta megóvni az atrocitásoktól. ld. Fogarassy 1975. 148. o.

¹⁵ NPA Kt. 17. 109./pol. 1922., 1922. április 25. Kánya érdektelenségéről csak annyit, hogy mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, március végén azt a javasolta a Miniszterelnökségnek, hogy kormány az ország elemi érdekében minden felkelő mozgalmat azonnal, csírájában fojtsa el. ld. Fogarassy 1975. 148. o.

¹⁶ NPA Kt. 17. 115./pol. 1922.

elérhetőnek tekintik. E ponton a kormány, a legitimisták, a szabad királyválasztók és a nacionalisták nézetei mind megegyeznek. A különbség csupán az egyes csoportok vérmérsékletében van, s abban, hogy a terveket mikor, és milyen úton lehet megvalósítani. A velencei egyezmény és a Soprontól való osztrák visszalépés nemcsak hogy nem gyengítette ezeket a nézeteket, hanem azok éppenséggel erősödtek a mindkét oldalt sújtó gazdasági bajok és a magyar ellenállási mozgalom részsikere miatt. Cnobloch utalt rá, hogy Burgenland, „*corpus separatum*”-ként mindig tárgya marad a magyar revindikációnak. Hogy ennek elejét vegyék, a legjobb megoldásnak Burgenland megosztását tartotta.

Az osztrák területek elleni esetleges újabb magyar fellépés főszereplői természetesen ismét a szabadcsapatok voltak. Osztrák megfigyelők szerint ezek Sopron ügyében egyszer már nagy szolgálatot tettek, és a kormány számára veszélyes, ám jól felhasználható erőt jelentenek. „*A mozgalom egykori résztvevői még mind egzisztálnak – jelentette Cnobloch – csak éppen mezőgazdasági munkásoknak álcázva. A kormánynak a mozgalmak megerősödése egyelőre kényelmetlen, hisz most éppen időszerűtlen fegyverhez nyúlni. Amennyiben viszont a felkelők olyan erőt tudnak felmutatni, mely biztos eredménnyel kecsegtetne, legalábbis kétségessé válik, hogy Budapest kihasználatlanul hagyja a bennük rejlő lehetőségeket.*” Az osztrák diplomata arra figyelmeztetett, hogy Bécsnek nem szabad bagatellizálnia a dolgot, sőt kormányának kötelessége minden eszközt felhasználni, hogy a magyar ambícióknak egyszer s mindenkorra véget vessen. Javasolta, hogy mivel Ausztria kritikus helyzetében önerejére nem számíthat, a kormány forduljon a Nagykövetek Tanácsához, illetve bármennyire is kényelmetlen, vonja be a kérdés rendezésébe a sokkal aktívabb és közvetlenül érintett kisantantot is. Cnobloch egyébként tájékoztatta a francia és a csehszlovák követet a dolgok állásáról, és közösen megegyeztek abban, hogy felhívják az eddig sikertelenül működött Katonai Ellenőrző Bizottság figyelmét a magyarországi veszélyekre.¹⁷

Bethlen István 1922. július 23-i találkozójukon – az ún. második nyugat-magyarországi felkelést követően – igyekezett megnyugtatni a követet, hogy a magyar kormánytól a legtávolabb áll katonai akciók támogatása. Bécsben ennek ellenére úgy gondolták, jobb félni, mint megijedni, és változatlan óvatossággal jártak el a kérdésben. Bethlen hangsúlyozta, hogy tisztában van vele, milyen veszélyt jelentenek országára a felelőtlen próbálkozások. Tárgyalópartnerének kijelentette, mindent elkövet, hogy kordában tartsa a kezdeményezőket. A miniszterelnök mindazonáltal megpróbálta a cseheket, nevezetesen Eduard Beneš¹⁸ is belekeverni a dologba, homályosan utalva rá, hogy neki is szerepe van a bizonytalanság felélesztésében.

Cnoblochra ismét mély benyomást gyakorolt a Bethlennel folytatott személyes beszélgetés. A radikálisok és a kormány viszonyát kissé árnyaltabban látta, a szélsőségesek aktivizálódását azonban változatlanul aggodalommal figyelte. Jóllehet nem tartotta valószínűnek, hogy a hivatalos magyar adminisztráció megint a „bandaharcok” hátterében állna, közölte azonban azt a sejtését, hogy a felkelés vezetőit nem

¹⁷ Hans Cnobloch budapesti osztrák követ jelentése, 1922. június 20-án a bécsi külügyminisztériumnak. NPA Kt.802. Liasse Ungarn 4/5 Z. 590. p.

¹⁸ Beneš, Eduard, a csehszlovák köztársaság külügyminisztere (1918–1935), később köztársasági elnök.

éri különösebb retorzió. Velük szemben legfeljebb látszateljárás (*Justizkomödie*) indul majd, mivel a belpolitikai küzdelmek során a kormány nem nélkülözheti katonai befolyásukat és erejüket – jelezte Cnobloch.¹⁹ Az osztrákok tehát pontosan tisztában voltak a magyar kormány előtt tornyosuló nehézségekkel, a „hazafias szellemű” szélsőségesek jelentős belpolitikai befolyásával, ezért konkrét intézkedésekben nem nagyon reménykedtek.

A magyar kormány azzal is igyekezett jó szándékát jelezni, hogy a különböző helyekről érkező veszélyekre előre felhívta az osztrák illetékesek figyelmét, és folyamatos tájékoztatást adott a felkelők ellen foganatosított intézkedésekről. Ausztria viszont minden észrevételét baráti intencióira hivatkozva közölte, azért is, mert azok jogosságát Budapesten így kevésbé vitatták, és nem tekintették a kisantant által folytatott „hazugságkampány” következményének.²⁰ A kedvező légkör igencsak fontos volt, mind a Magyarország, mind pedig Ausztria számára. A magyar külpolitika elejét akarta venni az ország teljes elszigetelődésének. Az ehhez vezető legfontosabb lépés Magyarország felvétele volt a Nemzetek Szövetségébe. A belépés diplomáciai előkészítésének nem tett volna jót, ha híre kel, hogy a kormány szélsőséges fegyveres csoportokat támogat. Az osztrák külpolitika ezzel egy időben nemzetközi kölcsön megszerzésén fáradozott. A győztes hatalmak garanciavállalását szintén kedvezőtlenül befolyásolták volna az ország stabilitását veszélyeztető határincidensek, fegyveres összecsapások.

Az újabb felkelés körüli találgatások felkeltették az eseményeket kellő távolságból, egyszersmind azonban megfelelő realitásérzékkel szemlélő budapesti német követ figyelmét is. Jelentésében beszámolt róla, hogy a magyar külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, Khuen-Héderváry Sándor, kifejezetten felhívta az osztrák követ figyelmét esetleges újabb bandamozgalmakra, utalva rá, hogy a mozgalom mögött – Fürstenberg szerint alig hihető módon – állítólagosan Sigray gróf, Nyugat-Magyarország volt katonai biztosa, exponált karlista áll. Hogy végül is hova vezethettek volna ezek az állítólagos előkészületek, akkor nehéz volt belátni.²¹ Fürstenberg jól látta, hogy a tartomány visszahódítására (amint azt 1921 őszén megkísérelték) akkoriban egyáltalán nem volt kilátás. A szervezkedés célja sokkal inkább a terület szisztematikus nyugtalanítása volt. „A mozgalom felbujtói szervezeteik szellemiségét kívánják frissen tartani, egyidejűleg megkísérelik a leválasztott területeken az integritás gondolatát és a szakadatlan éberséget újból-és újból felkelteni.” – foglalta össze a helyzetet a német diplomata.²²

A *modus vivendi* az osztrák és a magyar kormány között 1922 szeptemberében végre a határkérdésben is kialakulni látszott. A Határmegállapító Bizottság jelentése alapján a Népszövetség Tanácsa jóváhagyta a végleges határt, amely a népszavazási terület mellett további nyolc községet juttatott vissza Magyarországnak.²³ 1923 januárjá-

¹⁹ Cnobloch 1922. július 24-i jelentése NPA Österreichischen Vertretungsbehörden im Ausland, Gesandtschaft Budapest. Kt. 17. 179/pol. 1922.

²⁰ NPA Kt. 17. 226/pol. 1922 (Cnobloch: „Mit tegyünk a bandák ellen” című feljegyzéséből, 1922. szeptember).

²¹ A jelentés megfogalmazásának napján került sor a második felkelésre, Karácsony közelében.

²² Fürstenberg budapesti német követ jelentése a berlini külügyminisztériumnak. 1922. július 18. PA AA II. B. R73414 K 274439.

²³ Ezekon kívül két községet területcsere révén csatoltak vissza a magyar államhoz.

ban ismét kormányfői találkozóra került sor, immáron Seipel és Bethlen István között. A tárgyalásoknak is köszönhető, hogy áprilisban sikerült tető alá hozni az osztrák–magyar választott bírósági szerződést. Az egyezmény vitás kérdésekben békés tárgyalásokat, ezek kudarca esetén pedig választott bíróság illetve Állandó Nemzetközi Bíróság döntését helyezte kilátásba.

A hivatalos magyar körök lépéseit kísérő aggodalmat osztrák részről felváltotta a magánakcióktól való félelem. A magyar kormány közreműködését most már ki lehetett zárni, sőt az enyhült légkörben azt is kétkedéssel fogadták, hogy az események szálai esetleg a területvédők élharcosa, az 1921-es nyugat-magyarországi felkelés szervezői között a legelőkelőbb politikai pozíciót megszerző Gömbös Gyula kezében futnának össze. Nem mintha a magyar fajvédők vezérével szemben ne lett volna elég averziója az osztrák politikusoknak, ám (a MOVE²⁴ és az ÉME²⁵ egyértelmű érintettségének tudatában is) úgy ítélték meg: Gömbös túlságosan is közel áll a hivatalos magyar kormányhoz, semmint hogy személyesen tőle indulnának ki az akciók. Knobloch mindenesetre javasolta, hogy tartsák szemmel a burgenlandi magyarbarát személyeket, és ellenőrizzék jobban a határforgalmat. Ha aggasztó jelek mutatkoznának – mondta a követ – preventív lépéseket kell tenni a magyar kormánynál és a nagyhatalmaknál.²⁶

Amíg tehát Bethlenékről úgy vélték, hogy kontroll alatt tudták tartani a jobboldali területvédőket, Bécsben nem láttak különösebb okot az aggodalomra. Amitől azonban tartani lehetett, az egy esetleges magyarországi szélsőjobboldali puccs lehetősége volt. Ennek veszélyét a Gömbös csoport Egységes Párton²⁷ belüli helyzetének alakulása, majd a pártból való távozása növelte. A Bethlen-kormány látszólagos nyugalma ellenére a budapesti osztrák követségen úgy látták, az események nem kívánatos irányba is fejlődhetnek. Theodor Hornbostel követségi tanácsos 1923. szeptember 6-án, Alfred Grünberger külügyminiszternek írt jelentésében arról tájékoztatta főnökét, hogy a puccsveszély elhárultáról szóló hivatalos nyilatkozatok egyáltalán nem győzték meg. Hornbostel Tahy László bécsi magyar követtel tárgyalt a magyar belpolitikai helyzetről, aki mindent megtett, hogy a kormány stabilitását illetően megnyugtassa beszélgetőpartnerét. A magyar diplomata a szélsőjobboldali hatalomátvételtől szóló híreszteléseket megpróbálta a kisantant számlájára írni. Véleménye szerint a környező államok a londoni Cityben kialakult kedvező hangulatot akarják elrontani, hogy Magyarország így elessen a várva várt népszövetségi kölcsöntől. Tahy azonban ezzel a magyarázatával nem aratott átütő sikert Hornbostelnél, aki úgy látta, hogy a kormány gúzsba kötve kénytelen táncolni, mert nem érdeke, hogy a szélsőségesek akcióiról, a neki tett szolgálataik miatt (amelyeket Nyugat-Magyarországon, Budaörsön, és a választások alkalmával ki is használt), fellebbentse a fátylat.²⁸

²⁴ Magyar Országos Véderő Egyesület. Gömbös Gyula által irányított, főleg katonatisztekkel álló radikális jobboldali szervezet.

²⁵ Ébredő Magyarok Egyesülete. Elsősorban köztisztviselőket, a középosztály tagjait tömörítő szélsőséges jobboldali szervezet.

²⁶ NPA Kt. 17. 108/pol.

²⁷ A kormánypárt elnevezése 1922 és 1932 között.

²⁸ NPA Kt. 795. fol. 512–514.

Az osztrákokat az is aggasztotta, hogy a magyarországi radikálisok szoros kapcsolatot tartottak fenn német ultrareakciós körökkel. Héjjas,²⁹ Gömbös és társaik 1922 tavaszán és nyarán valóban közvetlen érintkezésben voltak a Ludendorff³⁰ és Gustav von Kahr³¹ nevével fémjelzett csoportokkal, sőt feltehetően e kapcsolatok következményeként találtak menedékre Magyarországon a jobboldali német különítményesek által eltávolított Matthias Erzberger centrupárti német pénzügyminiszter gyilkosai is. A két állam szélsőségeinek együttműködése épp a burgenlandi kérdés kapcsán érintette a legközvetlenebbül a bécsi politikusokat. Budapesti osztrák diplomaták tudomása szerint a német jobboldal radikálisai annak idején intranzigens magatartást tanúsítottak Burgenland osztrák bekebelezése ellen amit politikai érvekkel támasztottak alá. Akkoriban úgy vélték, ismét a vörös veszedelem rémét ébresztené fel, ha a magyarországi ellenforradalmi rendszer helyzetét a nyugati megyék elcsatolásával gyengítenék. Álláspontjuk szerint teljes fegyverzettel kellett volna támogatni a békeszerződésekkel szembeni magyar ellenállást. Német nemzeti körök a nyugat-magyarországi felkelés idején tehát a magyar ügy szolgálatába álltak, sőt egykori német tisztek az első felkelés alatt magyar oldalon részt is vettek az akcióban. A kontaktus Burgenland átadása után is megmaradt. Cnobloch előtt a német-magyar kapcsolatokat jól ismerő Bleyer Jakab³² is beszámolt a német nacionalisták magyarországi kötődéseiről. A Németország budapesti követénél 1922 augusztusában lezajlott találkozáson Bleyer Gömböst, Wolff Károlyt, Pekár Gyulát és az „Ébredők” néhány vezetőjét nevezte meg, mint akik élénk kapcsolatokat tartanak fenn erősen kompromittálódott német körökkel. Bleyer személyesen járt az előző évben Ludendorffnál, Heimnél, a bajor Néppárt vezérének és Kahrnál, akik – benyomása szerint – még akkor is ellenezték Burgenland Ausztriához csatolását. A hazai német nemzetiségpolitika vezetője is megerősítette, hogy a szálakat még szorosabbra fonta az említett Erzberger-ügy is, amelynek főszereplői a Héjjas különítményesek védelme alatt álltak Magyarországon.³³

Az osztrák külpolitika megkísérelte meggyőzni a magyar sovinsztákkal kacérkodó német nemzeti és *alldeutsch* köröket, hogy tevékenységük sok százezer német egzisztenciájának veszélyeztetésére is alkalmas. A Ludendorff-féle társaság jobb belátásra bírása során, elsősorban az Ausztriában megjelenő *alldeutsch* sajtóorgánumok segítségét és nagynémet érzelmű burgenlandi politikusok közbenjárását igyekeztek felhasználni.³⁴ Arról viszont Bécsben nem tudhattak, hogy a Gömbös megbízásából Németországban eljáró Kozma Miklós nem sok biztató hírt hozott a szétzilált, és így a magyar ügy támogatására teljesen alkalmatlan ottani szélsőjobboldali csoportosulásokról. Az idő haladtával ráadásul a magyarországi kommunista hatalomátvitel lehetősége is

²⁹ Héjjas Iván, tiszti különítmény vezetője.

³⁰ Ludendorff, Erich Friedrich Wilhelm von, első világháborús tábornok, politikus.

³¹ Bajor jobboldali monarchista politikus. 1923-ban a müncheni Bürgerbräukeller nagyertermében tartott gyűlését használta ki Adolf Hitler, hogy puccsot robbantson ki a kormány ellen.

³² Germanista professzor, a hazai német nemzetiségi mozgalom egyik vezetője, a Magyarországi Német Népművelési Egyesület ügyvezető alelnöke (1900–1902 között a Soproni Állami Főreáliskola tanára).

³³ NPA 791. Liasse Ungarn II/3. Z1.193/pol. Verbindung der reaktionären Kreise Ungarns mit denen des deutschen Reiches 1922. ill. NPA Kt. 791. Liasse Ungarn II/1–II/3., 2634/7.VIII.1922.

³⁴ NPA Kt. 791. Liasse Ungarn II/1–II/3., 2634/7.VIII.1922.

egyre inkább a ködbe veszett, ami 1921-hez képest nyilván más megvilágításba helyezte a burgenlandi kérdést a német radikálisok szemében. (Hogy ez mennyire így volt, arról Gömbös személyesen győződhetett meg néhány évvel később, berlini útja alkalmából.)

A burgenlandi kérdés másik faktorát a szláv korridor-tervek jelentették. A béketárgyalásokon elvetett csehszlovák elképzelések nem merültek teljesen a feledés homályába. Először 1923-ban Sopronból érkeztek olyan hírek, amelyek szerint változások készülnek a csehszlovák–magyar határon, s ezek Sopron hovatarozását is érinteni fogják. A találgatások arról szóltak, hogy Prága néhány magyar várost (Kassát, Komáromot) hajlandó lenne átengedni ismét Magyarországnak, Sopron pedig Ausztriához kerülne. Ezzel egyidejűleg Franz Calice, a Cnoblochot 1922 végén felváltó új budapesti osztrák követ a magyar külügyminisztériumban szerzett értesülést arról, hogy a prágai kormány újból felvetni készül a korridor-kérdést. A Budapesten tartózkodó csehszlovák és osztrák diplomaták között jól működő munkakapcsolatnak köszönhetően Calice közvetlen információkat is tudott szerezni a híresztelésekről.³⁵ Azonnal felvette a kapcsolatot Cermak csehszlovák ügyvivővel és követségi titkárral. Cermak úgy vélte, hogy a hasonló híresztelések forrását egyértelműen Budapesten kell keresni. Ott röppennek fel időnként olyan hírek, amelyek a csehszlovák–magyar, csehszlovák–osztrák és az osztrák–magyar határkérdések ügyét összekapcsolják. Cermak szerint a cseh korridor-tervek hangoztatásával a magyar külügyminisztérium célja, hogy ellenoffenzívát indítson Beneš ellen, aki nemrég összeállította a magyar kormány „bűnlajstromát”, amivel Budapestet igen kényelmetlen helyzetbe hozhatja a nemzetközi fórumok előtt. Ez a lista a soproni kérdést még nem tartalmazta. Cermak mindazonáltal nem tartotta kizártnak, hogy Beneš előveszi a nyugat-magyarországi felkelés és a népszavazás ügyét is, hogy a békeszerződésekkel szembeni magyar ellenállás bizonyításához érveket szolgáltatson.

Calice szerint azon sem lehet csodálkozni, ha a kisantant a korridor gondolatát mindaddig nem ejti, amíg Magyarország rosszakarata és katonai felszereltsége veszélyt jelent számára. E tekintetben az osztrák diplomata érezhetően megértő álláspontra helyezkedett Prágával szemben, ahol mindent eszközt megragadtak, hogy Magyarország helyzetét megnehezítsék. Calice úgy látta, hogy stratégiai szempontból Prágának esetleg kívánatos lenne, hogy Sopron, mint fontos csomópont Ausztria tulajdonába kerüljön.³⁶

A találgatások, kombinációk ellenére a legfontosabb tanulságot levonhatták Bécsben. E szerint a magyar kormánynak nem volt érdeke a nyugat-magyarországi határok megváltoztatása. Hasonló volt az alapállása az osztrák kabinetnek is. A népszavazást követő hivatalos tiltakozások és panaszok visszautasítását követően más problémákkal bajlódtak az új tartomány gazdái. Belpolitikai válságai közepette Bécsset sokkal inkább foglalkoztatta Burgenland feldarabolásának a kérdése. A nehéz helyzetben lévő

³⁵ Calice és korábban Cnobloch is rendszeresen folytatott megbeszéléseket a budapesti csehszlovák követtel, Hugo Vavreckával, akit meglehetősen szoros szálak fűztek Benešhez. Az osztrák diplomaták általa is jól informáltak voltak a prágai kormány szándékait illetően. Vö.: Tilkowszky Lóránd: Az 1920-as évek magyarországi külpolitikája a budapesti osztrák követség jelentései tükrében. In: Lengvári István (szerk.): In Memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére, Pécs, 1996. 411. o.

³⁶ NPA Kt.797.Liasse Ungarn 2/6–2/8. 1698 pr.16.VI.1923.

kormány a tartomány Alsó-Ausztria és Stájerország közötti megosztásától a magasra rúgó adminisztrációs költségek csökkenését várta.³⁷ A feldarabolás terve egyúttal a Sopron megszerzésével kapcsolatos osztrák ambíciók meggyengülését és a helyzet konszolidációját is jelzi. Az Ausztriától elzárt város és környéke – sokat hangoztatott módon – fizikailag is kettévágta a tartományt, ezért a déli és északi tartományrész közötti természetes összeköttetés megteremtésének lehetőségét hosszú ideig Sopron átcsatolásában látták. Amikor azonban a különválasztásról gondolkodtak, egyúttal mintegy a nyugat-magyarországi beszögellés „kiegyenesítésének” szándékáról is lemondtak. A közigazgatási átalakítás terve miatt később inkább Ausztria kényszerült védekező pozícióba. Az osztrákok szándékai lerántották a leplet a térség gazdasági nehézségeiről. Egyre sűrűbben hallatták a hangjukat azok az optimista magyar körök, amelyek úgy vélték, hogy a „gazdátlanná vált” tartomány ismét visszatérhet a magyar állam kebelébe.³⁸ 1923-tól ettől függetlenül világossá vált, hogy sem Budapestnek, sem Bécsnek nem érdeke, hogy Burgenland miatt élezze a feszültséget. A két kormány kölcsönös jegyzékekben határozta el magát a megegyezéssel folytatása mellett, és elkötelezték magukat amellett, hogy ki-ki a saját területén próbálja mérsékelni a területi vitákat provokáló csoportokat és személyeket.³⁹

Szomszédunkat ráadásul az is óvatosságra intette, hogy a német külpolitika Burgenland ügyében jelentősen elbizonytalanította osztrák partnerét. A budapesti német követ, Johannes von Welczek 1925-ben több ízben hangoztatta, hogy országa az Anschluss esetén visszaadná az elcsatolt nyugati területeket Magyarországnak. A kijelentéseket burkolt figyelmeztetésnek szánták az osztrák politikának, amely ekkorra kényszerűen távolodni látszott az egyesülés gondolatától.⁴⁰

Ausztriában a napi politikai gondolkodás is gyakran várta a burgenlandi problémák megoldását a németek és Németország égisze alatt. A Sopronra vonatkozó osztrák területegyesítő tanok nagyobb része is a német külpolitika függvényeként kezelte a kérdést. Az Inn túlpártjáról átszűrődő hatások különösen az 1920-as évek vége második felében erősödtek föl, hogy azután a következő évtizedben elemi erővel törjenek utat maguknak. E jelenségek legfőbb faktora az osztrák–német egyesülés kérdése volt. A békeszerződések idején Weimarban és Bécsben is kényszerűen tudomásul kellett venni az Anschluss tilalmát. A Seipel korszak „egy nép két államban” (*Ein Volk in zwei Staaten*) elvének – vagyis a német és osztrák állami különállás – koncepciójának alkalmazása azonban nem gátolta meg egyre szorosabb szálak, elsősorban gazdasági kapcsolatok kialakulását a két ország között. Német részről többször és több formában is hangot adtak annak, hogy az Anschlusst Burgenland megtartásával, azaz a nyugati magyar határok revíziója nélkül képzelik el.

Magyar oldalon azonban sokan bíztak ennek az ellenkezőjében. Reményeik szerint ha Ausztria és Németország a nem oly távoli jövőben egyesül, legalábbis egyeztetések kezdődhetnek a német kormánnyal Nyugat-Magyarország ügyében. Szakértők már a

³⁷ Követi jelentés, 1925. december 19. Magyar Országos Levéltár (MOL) Miniszterelnökségi Levéltár (ME) K28 – 8-1924 - M - 3710. 167.

³⁸ NPA Kt. 17. 151/pol. 1922. június.

³⁹ Aide Memoire, 1923. október 20. NPA Kt. 797. Z2952/17.1923.

⁴⁰ Tilkovszky 1996. 415. o.

nyugat-magyarországi felkelő-mozgalmak 1922. évi felújulása idején is úgy látták, hogy a megnövekedett magyar aktivitás Németországgal és az Anschlussal áll összefüggésben. Attól tartottak, hogy magyar szélsőségesek a válságban lévő Ausztria összeomlását, és az így napirendre kerülő egyesülést várják. Az ebből keletkező zűrzavart pedig Burgenland visszaszerzésére használják majd ki.⁴¹

1925-ben valóságos sajtókampány indult Magyarországon a nyugat-magyarországi kérdés békés megoldása érdekében. A *Budapesti Hírlap*, a *Magyarság*, a *Pesti Hírlap* és az *Új Nemzedék*, nem beszélve a helyi orgánumokról, rendszeresen cikkeztek Burgenland visszatéréséről az anchluss-kérdéssel összefüggésben. Ausztriában emellett nyugtalansággal fogadták a Gömbös németországi magánlátogatásáról szóló híreket. A radikális nézetei és nyugat-magyarországi ténykedése miatt változatlanul az érdeklődés középpontjában álló Gömbös akként nyilatkozott, hogy „német barátainkkal” csak addig maradhat fenn meghitt a viszonyunk, ha azok jó barátokhoz illően is viselkednek. „Amennyiben ez másként történne, mi tudni fogjuk a kötelességünket, amint azt már egyszer tudtuk Nyugat-Magyarországon.”⁴² A Rothermere-mozgalomtól⁴³ később újabb impulzusokat kapott revindikatív magyar törekvések képviselői egyre többször hangoztatták, hogy a területet az olasz–magyar kapcsolatok fejlődése és az Anschluss fogja visszaszolgáltatni Magyarországnak. A magyar kormány cserébe majd önkormányzatot fog adni az egykori Burgenlandnak – hangoztatták az optimisták.⁴⁴

A valóságban a német külpolitika gondosan ügyelt Burgenland megőrzésére a majdani egyesülés esetén. Látták annak veszélyét is, hogy a – a hivatalos politikától függetlenül – a magyar nyilvánosság nem békélt meg Burgenland elvesztésével, sőt úgy gondolták, hogy Ausztria politikai széttagoltsága és gyengesége láttán a tartomány a legkönnyebb préda lenne a magyar revíziós törekvések számára. A Birodalom bécsi követe megpróbált riadót fújni a Wilhelmstrassén⁴⁵, amikor személyesen győződött meg a kelet-ausztriai térség problémáiról. Ezek láttán az aggasztotta legkomolyabban, hogy Burgenland a legkisebb ellenállás irányában helyezkedik el a magyar revízió szemszögéből; mi több Ausztriában is találni olyanokat, akik nem hisznek a tartomány fennmaradásában. Ezek elsősorban azok köréből kerültek ki, akiknek helyzete romlott az Ausztriához csatolás óta. A helyzetelemzés elsősorban Bécs számára tartalmazott fontos tanulságokat. Lerchenfeld úgy látta, hogy ha Ausztria a maga és a nagynémet gondolat számára meg akarja őrizni Burgenlandot, akkor annak aktívabb támogatására lesz szükség. Ennek érdekében nem elegendők a formális gesztusok, kevés a kismartoni kormányépület felépítése, átfogó gazdasági programra van szükség. Mivel azonban az osztrák kormány szerény anyagi lehetőségekkel rendelkezik, ám számos nehéz feladattal kell megküzdenie, Burgenland túl sok jóra nem számít-

⁴¹ Hans Cnobloch budapesti osztrák követ jelentése, 1922. június 20-án a bécsi külügyminisztériumnak. Kt.802. Liasse Ungarn 4/5 Z.590 p.

⁴² NPA Kt. 17. 54/pol. fol. 581–583.

⁴³ Harold Sidney Harmsworth, Rothermere lordja, brit sajtómágnás 1927 júniusában, „Hungary's place in the Sun. Safety for Central Europe” címmel jelentetett meg írást bulvárlapjában, a Daily Mailben. A trianoni békét bíráló cikk hatalmas revíziós aktivitást váltott ki Magyarországon.

⁴⁴ Calice jelentése, 1928. február 9. NPA Kt. 799. z.20.604–13/27.

⁴⁵ A német Külügyminisztérium arról az utcáról, melyben a minisztérium épülete állt.

hat. Lerchenfeld éppen ezért úgy ítélte meg, hogy szükséges a Német Birodalom részvétele a tartomány fejlődésének motorizálásában. „Némelyek azzal vádolják Németországot – írja – hogy az *Anschluss* megvalósulása érdekében lemondana Burgenlandról, mivel bizonytalanságot keltene a jóváhagyásért és a kicsi, Sopron nélkül ráadásul értéktelen tartomány miatt nem fogja kockáztatni a magyarok értékes barátságát.”⁴⁶

Egy évvel később ugyan, de ezzel szinte teljesen egybehangzó volt Hans Schoen Budapestről keltezett jelentése is, amelyben a német diplomata a magyar sajtó és közvélemény hangulatát tolmácsolta. E szerint Magyarországon széles körben elterjedt, hogy Németországot nem különösebben érdekli Burgenland jövője. Schoen azt tanácsolta, hogy Stresemann külügyminiszter Walkóval folytatandó genfi tárgyalásain vesse fel a kérdést a magyar fél előtt.⁴⁷ Korábban Lerchenfeld úgy gondolta, hogy a fentiek miatt célszerű lenne Burgenland német jellegét nyomatékosítani, és a magyarok előtt is kifejezésre juttatni, hogy a tartomány az önrendelkezési jog szerint Ausztriához, következésképpen a Német Birodalomhoz tartozó terület. Az osztrák kormánynak a tartomány pártolása fejében támogatnia kellene a német tőkét. A jelentés azt is javasolta, hogy német sajtóorgánumokban foglalkozzanak többen a térséggel. A kapcsolatok erősítése érdekében kívánatosnak tartotta a közeljövőben német küldöttség menesztését Burgenlandba.⁴⁸

A tartomány körül 1927–28 táján ismét megfagyott a levegő. Ennek okául egyrészt az osztrák belpolitika alakulását, másrészt a magyar–olasz tárgyalások megindulását, s nem utolsósorban a magyar revíziós törekvések megélnkülését szokás felhozni. A történéseket elemezve azonban úgy tűnik, hogy bár a felsorolt események kétségtelenül adtak némi alapot a területi viták kieleződésének, ténylegesen azonban nem változtattak a *status quo* megítélésén, sőt – elsősorban az osztrák belpolitikai válság hatására – Ausztria és Magyarország kormányzati együttműködése még szilárdabb lett a burgenlandi–nyugat-magyarországi kérdésben is.

1928-ban Ausztria kettős kihívás elé került. Az osztrák kormányzat vállára a dél-tiroli határ mellől növekvő nyomás nehezedett. A Brenner környékén fokozódott a feszültség. A kb. 250 ezer német által lakott Dél-Tiroiban pedig folytatódtak Mussolini olaszosító akciói, amelyek szintén álmatlan éjszakákat okoztak a bécsi vezetés számára.⁴⁹ Félő volt ráadásul, hogy az ígéretesen alakuló olasz–magyar viszony nyomán esetleg néhány újabb magyar felkelőcsoport szerveződik, felbátorodva a magyar külpolitika első komolyabb sikerén. A burgenlandi lakosság körében fokozódó nyugtalanság és a határ magyar oldaláról támadt mozgolódás miatt a kismartoni tartományi vezetés kénytelen volt csapaterősítést kérni a bécsi védelmi minisztériumtól, amelynek erejéből azonban határvédelem helyett ekkor csupán határmegfigyelésre futotta.

Az igazi problémák is Bethlen római látogatásával kezdődtek. 1927. május 6-án a *Wiener Neueste Nachrichten* „Mit akar tőlünk Magyarország” címmel közölt cikkében indígnálódva tette szóvá, hogy a magyar kormányfő megköszönte Olaszországnak a

⁴⁶ Lerchenfeld jelentése, Bécs, 1927. február 10. PA AA II. R73414 K274482.

⁴⁷ Schoen jelentése, Budapest, 1928. február 8., PA AA R73415.

⁴⁸ Id. 46. sz. jegyzet. Lerchenfeld 1927. február 10-i jelentése.

⁴⁹ Rerider, Helge: Die operativen Maßnahmen gegen die Nachfolgestaaten der Monarchie von 1918–1938 unter besonderer Berücksichtigung der Ara Jansa. Wien, 1975. 40. o.

soproni népszavazás során nyújtott segítségét, azt, hogy hozzájárult a város megtartásához. Az újság leszögezte, hogy a békék mindkét országot (ti. Magyarországot és Ausztriát) egyaránt sújtották, s egy sor kérdésben közösek az érdekeik, annak ellenére, hogy Sopront – Német-Burgenland természetes fővárosát és közlekedési csomópontját – elvették Ausztriától. Mindkét fél nyugalmat és békét akar, éppen ezért kellett megütközést az elhangzott nyilatkozat. A tudósítás végén a szerző fel teszi a kérdést: megváltozik vajon Magyarország politikája Ausztriával kapcsolatban?⁵⁰ A cikk alapján nem kétséges, hogy Ausztriában nagy aggodalommal várták, tesz-e Mussolini valamilyen gesztust Magyarországnak Burgenlandra vonatkozóan. A bécsújhelyi rendőrhatalóság 1927 áprilisában olyan információk birtokába jutott, melyek szerint a Bethlen–Mussolini találkozón Burgenland ügyében is konverzációt helyeztek kilátásba. A tárgyalások eredménye ugyan még nem volt ismert, de tényként állapította meg a beszámoló, hogy a központi magyar kormányzervek egy ideje különösen érdeklődnek az osztrák, és azon belül a burgenlandi választások, mint ahogy a szociáldemokrata párt és a Republikanischer Schutzbund⁵¹ ügyei iránt. A jelentés a régi „mumus”, Prónay Jenő által kezdeményezett akció esélyével is számolt, amelyhez egy esetleges burgenlandi felkelés szolgáltatott volna kellő alapot.⁵²

A választások végül magyar beavatkozás nélkül, sikeresen lezajlottak, de az olasz–magyar együttműködés még tovább nyugtalanította az osztrákokat. 1928 januárjában az olasz kormányhoz közel álló *Corriere della Sera* több cikkben emlékezett meg a burgenlandi helyzetről, átvéve a „Magyarság” című újság híradásait is. A *„La germanizzazione di Burgenland”* című, a nemzetiségi kérdést bőven taglaló írásokban nem túlságosan hízelgően írtak az osztrák nemzetiségi politikáról és a magyarság ottani elnyomásáról. A történet előzményéhez tartozik, hogy az olasz külügyminisztérium felszólítására a bécsi olasz követségi tanácsos az osztrák fővárosban működő Ungarische Presse Informations Bureau-tól információkat kért és 1927 nyarán jelentést készített a burgenlandi magyar kisebbség helyzetére vonatkozóan. A jelentés kitért a tartomány nemzetiségi arányaira, a magyar kisebbség történelmi és statisztikai adataira, és az osztrák hatóságoknak a magyar kisebbség elleni intézkedéseire. A tanácsos a magyar hatóságokhoz fordult felvilágosításért, mert véleménye szerint az osztrák kormány „hamis kombinációkat” vonna le az érdeklődésből.⁵³ Rómában valóban nem volt cél ilyen hamis következtetésekre jutatni a szomszédokat, mert bár Mussolini egész Ausztriát is csupán üzleti alku tárgyának tekintette, így elvileg Burgenland ügye is belefért volna egy olasz taktikai játékba, 1927-ben azonban a két ország éppen közös fellépést fontolgatott Jugoszlávia ellen Karintia védelme érdekében.⁵⁴ A burgenlandi tartományi kormányzat hivatala mindazonáltal cáfolta az olasz vádakot, és megjegyezte, hogy azok csupán a dél-tiroli olasz törekvéseket szolgálják. Figyelmeztettek azonban arra is, hogy ha a nyugat-magyarországi re-

⁵⁰ Wiener Neueste Nachrichten, 1927. május 5; vö.: NPA Kt. 791.

⁵¹ Köztársasági Védszövetség. A szociáldemokraták által létrehozott paramilitáris szervezet.

⁵² Helyzetjelentés, Bundespolizei Kom. Wiener Neustadt, 1927. április 17. NPA 796 Liasse Ungarn 2/3. 1923–29. Z1.9/Na.

⁵³ Ungarische Presse Informations Büro beszámolója Pataky Tibor miniszterelnökségi osztályfőnöknek, 1927. június 17. MOL ME K28 1927- S - 279.

⁵⁴ Ándics, Hellmut: Das Burgenland im Kräftespiel seiner Nachbarn nach 1918. In: Stefan Karner (szerk.): Das Burgenland im Jahr 1945. Beiträge zur Landesausstellung 1985. Eisenstadt, 1985. 31. o.

vízió kérdése Magyarország részéről netalántán újra felvetődne, akkor a magyarok joggal számolhatnak az olaszok pártfogására.⁵⁵ Ezt az érzést megerősíthette az is, hogy a Duce 1928. június 5-én elmondott beszédében lándzsát tört a trianoni magyar határok felülvizsgálata mellett.⁵⁶

Az 1927-es év belpolitikai szempontból is különleges nehézségek elé állította az osztrák kormányzatot. A keresztényszocialista Seipel-kormány a szociáldemokraták befolyásának folyamatos visszaszorításával volt elfoglalva. A Szociáldemokrata Párt fegyveres szervezete, a Republikanischer Schutzbund azonban jelentékeny fegyverkészletekkel rendelkezett. Januárban a burgenlandi Schattendorfban (Somfalva) halálos áldozatot követelő incidensre is sor került a Schutzbund és a jobboldali Frontharcos Szövetség (*Frontkämpfervereinigung*) képviselői között. A szociáldemokraták erőnövekedése a magyar kormányzatnak sem volt ínyére. Visszaszorításuk és az osztrák jobboldal megerősödése a Bethlen kormány számára is kívánatos volt. Az érdekazonosság hatására a területi vitás kérdések még inkább lekerültek a napirendről, sőt épp a határ mentén egyre szélesedő együttműködés bontakozott ki a két kormány között.

A Frontharcos-Schutzbund összecsapás mégis óhatatlanul Burgenlandra irányította a figyelmet. Az osztrák szociáldemokrata sajtó magyar háborús előkészületekről tudósított, amelyek – szerinte – Burgenlandot fenyegetik.⁵⁷ Olyan pletykák is lábra kaptak, hogy nem a magyar szélsőségesek, hanem igazából az őket csupán maga előtt toló kormány készül beavatkozni a tartományba.⁵⁸ A magyar veszélyről szóló hírek persze elnagyoltak voltak. A helyzetet higgadtabban elemző megfigyelők tisztában voltak vele, hogy az osztrák baloldal képviselői mennyire magyarellenes álláspontot foglaltak el. A Bécsben működő német követ is megállapította, hogy állomáshelyén a szociáldemokraták hajlamosak a magyar viszonyokat rossz színben feltüntetni és túlzásokba esni. Bécsben mindezek ellenére közvetlen veszélytől nem tartottak. Úgy látták, a nacionalista szervezetek a kormány támogatását nem igazán élvezik, önszántukból pedig nem vállalnak fel egy Burgenland elleni támadást.⁵⁹

1928 tavaszától – főként a fővárosban lezajlott újabb zavargások hatására – vezető osztrák politikai körök mind Olaszországgal, mint pedig Magyarországgal a kapcsolatok javítására törekedtek. Áprilisban Bethlen és Mussolini Milánóban azonban megállapodott a radikális jobboldali Heimwehr⁶⁰ és az osztrák jobboldal támogatásában. Mindeközben a Seipel-kormány és a Heimwehr vezetői egyre jobban közeledtek egymáshoz.⁶¹ A fő cél a szociáldemokrata veszély elhárítása volt.

A két kormány közeledése nem jelentette a határvidéken élők indulatainak egyöntetű csillapodását. 1928 októberében az osztrák külügyi titkár Franz Peter felvette a magyar követ előtt, hogy a kapcsolatok javulása Burgenlandban nem érezteti a

⁵⁵ NPA Kt.237. Liasse Österreich 2/18, 1928. fol.258., és Z1.20.851./13. Fol.267.

⁵⁶ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. 2. kiadás, Kossuth, Budapest, 1975. 118.

⁵⁷ Arbeiter Zeitung 27. január 20.

⁵⁸ 1927. december 22. Deutsche Gesandtschaft Wien Berlinnek PA AA R.73415. K274523.

⁵⁹ Lerchenfeld követ jelentése 1927. február 10-én PA AA II. R73414 K274482.

⁶⁰ Jobboldali önvédelmi alakulat, amely még a békekötések idején területvédő céllal jött létre.

⁶¹ Kerekes Lajos: Ausztria története 1918–55. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 58–59. o.

hatását. Erre Ambrózy azzal védekezett, hogy a magyar törekvésekkel kapcsolatos rémhíreket eddig a tények hiánya folyton megcáfolta. Felidézte a Seippellel október 6-án folytatott beszélgetését is, amelyben a kancellár kijelentette, hogy a Magyarországról érkező, ottani csapatösszevonásokról szóló jelentések éppenséggel kapóra jöttek a kormánynak a szociáldemokraták hangulatának lehűtésére.⁶² Anélkül, hogy az osztrák félelmeket teljesen alaptalanoknak jelentenénk ki, látható, hogy a külső veszélyérzettel való manipuláció, ezen belül is a nyugat-magyarországi probléma bizonyos fokú misztifikálása inkább belső politikai játszmák eszközévé vált Ausztriában. A fenyegettség érzésében rejlő lehetőségeket kormány és ellenzék egyaránt megpróbálta saját javára kiaknázni, ez azonban a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok alakulására vajmi kevés negatív hatást gyakorolt.

Erre szolgált példát a két kormány között Burgenland okán lezajlott pengeváltás is. Az osztrák kancellár 1927. november 21-én, a parlament pénzügyi bizottságának ülésén kijelentette: a magyar kormány az előző évben formális biztosítékot adott arra nézve, hogy a maga részéről az osztrák–magyar határ kérdését végérvényesen elintéztnek tekinti. November 25-én a szociáldemokrata Karl Renner volt kormányfő kérdésére a Nemzeti Tanácsban megismételte, hogy formális biztosítékkal rendelkezik a magyar kormánytól azzal kapcsolatosan, hogy a határkérdést Budapesten véglegesen elintéztnek tekintik. Közölte azt az értesülését is, miszerint a magyar kormány minden esetleges Burgenland elleni mozgalomtól távol fogja tartani magát. Egyidejűleg megerősítette, hogy Ausztria fenntartja Burgenlandra vonatkozó jogait csakúgy, mint Burgenland is az Ausztriához való tartozás jogát. A kancellár kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy a határokat semmiféle veszély nem fenyegeti. Seipel a nyilatkozattal megpróbált minden olyan szálát elvágni, amely Burgenlandot a Magyarországon kialakuló Rothermere-féle mozgalommal összeköthette volna. (Ezt annak ellenére szükségesnek látta, hogy mind a lord, mind a magyar kormány tartózkodott a provokatív megnyilatkozásoktól Ausztriát illetően.⁶³ Bécsben nem tartották kizártnak, hogy a magyar nacionalisták megkísérlik a nyugati határszélen is reaktíválni a revíziós gondolatot.⁶⁴)

Bár hivatalos körök igyekeztek elsiklani Seipel beszéde fölött, a hazai radikális sajtó azonnal reagált rá, megvádolva a Bethlen kormányt, hogy gerinctelenül viselkedik a revíziós törekvésekkel kapcsolatban, és elmulasztotta azonnal cáfolni az osztrák kancellár kijelentését.⁶⁵ A támadásra reagálva a Walkó Lajos külügyminiszter a parlament külügyi bizottságában cáfolta, hogy Magyarország valaha a Seipel nyilatkozattal megegyező tartalmú nyilatkozatot tett volna.⁶⁶ A kormány ezzel egyidejűleg kerülő utakon igyekezett megnyugtatni az osztrákokat, hogy szó sincs a burgenlandi kérdés napirenden tartásáról. Ambrózy Lajos, a bécsi magyar misszió vezetője, először gróf

⁶² MOL K 63 KÜM 174.cs.1938.20/7. 1309/928.

⁶³ A bécsi birodalmi követ, Lerchenfeld szerint Rothermere egy állítólagos szombathelyi meghívást is lemondott, mivel kerülni akarta, hogy etnikailag nem magyar térségek vitás ügyeibe belekeveredjék. (Egyébiránt nem tudunk róla, hogy a lord bármilyen magyarországi látogatást tervezett volna, a valóságban talán fia, lord Harmsworth szándékolt programjának egyeztetéséről volt szó. Követi jelentés Bécsből, 1927. december 7. PA AA R.73415. K274518.

⁶⁴ Ennek veszélyét látta Lerchenfeld is.

⁶⁵ *Magyarág*, 1927. november 27.

⁶⁶ Bellér Béla: Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1927–1929) *Századok* 119. (1985) 49–51. o.

Chambrun ottani francia követnek jelezte, odahaza mindenki tisztában van vele, hogy Burgenlandot Magyarország nem szerezheti vissza. A gróf ezt a nyilatkozatot továbbadta Peter külügyi titkárnak, aki a magyar követtől telefonon érdeklődött, vajon Chambrun helyesen továbbította-e kijelentését. Erre a magyar követ igennel válaszolt.

A lavinát egyébként valószínűleg maga Ambrózy indította el, aki korábban a Ballplatzon⁶⁷ megemlítette, hogy Magyarország nem gondol az osztrák–magyar határ megváltoztatására, mivel abba „az országban mindenki beletörődött.” Kijelentésére annak idején a schattendorfi incidens és a nemzetgyűlési választások előkészületei adtak az indítékot. Akkoriban híre kelt, hogy bizonyos burgenlandi körök és magyar területvédő szövetségek között nagyon is meghitt kapcsolatok szövődtek, sőt esetleg a magyar kormánynak is szándékában állt volna egy Burgenland elleni rajtaütést végrehajtani, vagy radikális hazai nacionalistákkal végrehajtatni. E hírek alaptalanságát bizonyítandó cáfolta Ambrózy a Burgenlandra vonatkozó magyar igényeket.⁶⁸ Ezt osztrák részről – helyesen – úgy értékelték, mintha az a magyar kormány felhatalmazása alapján hangzott volna el, és Seipel is ilyen értelemben hivatkozott rá a parlamentben.⁶⁹

A valóságban azonban mindkét fél a közvélemény nyomásának engedelmeskedve egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat tett. A Budapesten állomásozó új német követ is ezt erősítette meg. Benyomása szerint a Bethlen kormány Burgenland elvesztését valóban befejezett tényként kezelte, ha ezt a közvélemény felé az integritási elv miatt hivatalosan nem is hajlandó megerősíteni. Hans Schoen⁷⁰ arról is tájékoztatt, hogy miután a magyar képviselőház interpellációs ülésén – a várakozásokkal ellentétben – nem hangzott el kérdés a kormányhoz, Budapesten remélik, hogy az ügynek már nem lesznek további következményei.⁷¹

Miután kerülő utakon megtudták, amire kíváncsiak voltak, a kancellárián sem igyekeztek tovább firtatni a dolgot. Bizonyos megfigyelések szerint a Bethlen-kormány mentegetőzése megértő elnézésre talált Bécsben, ahol pontosan ismerték a magyar belpolitika nehézségeit, és igyekeztek készségesnek mutatkozni a magyar kormány iránt. A feszültség kiélézése azonban nem csupán a magyar–osztrák kapcsolatok nézőpontjából volt káros. Az osztrák kormány belpolitikai okokból is igyekezett mielőbb lezárni a kérdést. A vita napirendre kerülése azért volt káros, mert egybeesett a burgenlandi Hypotheken-Anstalt alapításával kapcsolatos törvényjavaslat benyújtásával. A jelzálog-intézet létrehozását és – messzebb menően – a tartomány régóta húzódó pénzügyi-gazdasági konszolidációját nagyban nehezítette minden olyan körülmény, amely Burgenland hitelét rontotta. Különösen károsak voltak e tekintetben az olyan felvetések, melyek szerint a magyar–osztrák határ vitatottnak számított.⁷²

Tíz hónappal később az 1928. október 14-én elhangzott soproni beszédében, a magyar kormányfő ismét felvette a burgenlandi kérdést. Bethlen azonban nem az előző

⁶⁷ Az osztrák Külügyminisztérium (Ballhausplatz).

⁶⁸ 1927. december 22. Deutsche Gesandtschaft Wien Berlinnek P.A. des A.A. R.73415. K274523.

⁶⁹ A német külügyminisztérium tájékoztatása római, párizsi, belgrádi és prágai követségeinek. 1928. január 21. PA AA R.73415. K274537.

⁷⁰ Hans Schoen 1926–1933 között töltötte be a budapesti német követi posztot.

⁷¹ Schoen jelentése Berlinnek 1927. december 3. PA AA R.73415. K274512.

⁷² 1927. december 22. Deutsche Gesandtschaft Wien Berlinnek PA AA R.73415. K274523.

évi nyilatkozatháború folytatására készült. Szónoklatának ürügyéül a német Reichstag elnökének, Paul Loebének egyik Ausztriában (Sauerbrunn / Savanyúkút) elhangzott nyilatkozata szolgált, amelyben Burgenland és a Német Birodalom szellemi összetartozásáról, ezzel kapcsolatban pedig a magyar revíziós törekvések jogosulatlanságáról. A német politikus júliusban a bécsi dalostalálkozó vendégeként több német képviselő társaságában vett részt egy rövid burgenlandi kiránduláson. Az ünnepség már ezzel politikai színezetet kapott. Loebe azonban ezt még megtoldotta egy beszéddel, amelyben biztosította hallgatóit – köztük a kijelentést ügyesen kiprovokáló Ludwig Lesert, Burgenland tartományfőnökének helyettesét – hogy nem csupán Német-Ausztria, hanem az egész német nép zárt sorokban áll Burgenland mögött. Loebe ezzel egyértelműen értésre adta, hogy az osztrák–magyar határ tekintetében nincs helye revízióknak. A politikus Rothermere lordot és mozgalmát is megemléltette szónoklatában. A beszéd – elsősorban nem Burgenland, hanem a magyar revíziós komplexum egésze miatt – óriási vihart kavart Magyarországon.

A német külpolitika számára azért is kellemetlen volt az ügy, mert a francia diplomácia igyekezett megragadni az alkalmat a két ország között támadt feszültség kihasználására, és megpróbálta rávenni a magyarokat a Németországhoz fűződő kapcsolatok lazítására.⁷³ A birodalom budapesti követe elsősorban Leser tapintatlanságát és az osztrák kormány ügyetlenségét kárhoyztatta a botrány kipattanása miatt. Attól félt, hogy a fejleményeknek Németország lesz a vesztese, illetve a német–magyar jóviszony esik majd áldozatul.⁷⁴ A francia kormányhoz közel álló *La Temps* október 19-én valóban megpróbálta bedobni Erisz almáját a két ország közé, úgy állítva be a Loebe-ese-tet, mintha a Reichstag elnöke benyújtotta volna a teljes német nemzet jogigényét Sopronra és környékére. Bethlen beszéde – írta a cikk – abból az elkeseredésből táplálkozott, amelyet az okozott, hogy Németország a régi szövetséges, Magyarország ro-vására kívánja növelni területeit.⁷⁵

Loebe-nek gyorsan tisztáznia kellett kijelentését. A *Pester Lloyd* augusztus 7-i számában igyekezett megnyugtanni bírálóit, hogy beszéde semmilyen más nép ellen nem irányult, és a félreértés csupán egy tévedésen alapuló tudósításnak köszönhető. Nem mulasztotta el hangsúlyozni azonban azt sem, hogy a Rothermere-mozgalom Burgenland helyzetét valóban nem befolyásolja, és mind az osztrák–német egyesülési kérdésekben, mind egyéb ügyekben a nemzeti önrendelkezés elve az irányadó.⁷⁶ A *Pester Lloyd* meglegégedéssel nyugtázta, hogy a Reichstag elnöke az ügyet Magyarország vonatkozásában „kielégítő módon” rendezte. Nyugat-Magyarország szempontjából az eset látványos példa arra, mit tartottak fontosnak, és hogyan beszéltek el egymás mellett a témával kapcsolatban érzékeny helyi politikusok és újságírók, valamint azok, akik a kérdést a teljes magyar revíziós komplexum felől közelítették meg. Akik külpolitikai szempontból véleményformáló erőnek számítottak, jószerivel átsiklottak az inkriminált megnyilatkozás Burgenlandot érintő kitételei fölött.

⁷³ Az Auswärtiges Amt (Külgyminisztérium) tájékoztatása a Birodalmi Belügyminisztériumnak, 1929. január 14. PA AA R.73415 K274610.

⁷⁴ A budapesti német követség távirata a berlini Külgyminisztérium számára, 1928. július 28. PA AA R.73415.

⁷⁵ idézi: Bellér 1985. 72. o.

⁷⁶ *Pester Lloyd*, 1928. augusztus 7.

Német részről azonban nem csak Loebe kényszerült óvatosságra. Ezt követően az egész német külpolitika nagyobb előzékenységet mutatott Magyarországgal szemben és kiemelt figyelmet fordított a magyar érzelmek tiszteletben tartására Burgenland ügyében. Bernhard Bülow külügyi államtitkár 1928. augusztus 18-án, Walkó Lajos tervezett németországi látogatása előtt gondosan tájékoztatta miniszterét a Loebe-affér minden fejleményéről és lefolyásáról. A Bülow szerint helytelenül idézett kijelentés azt a látszatot keltette Magyarországon, hogy a német nép egy emberként fellép a trianoni béke sérthetlenségéért. A bajok okozójának voltaképpen ő is Lesert tartotta, ám a *Pester Lloyd*ban megjelent cáfolat véleménye szerint elsimította az ügyet. A tanulság azonban az volt, hogy csínján kell bánni a burgenlandi kérdés kezelésével, mivel annak az egész magyar revízióra nézve komoly áthallásai lehetnek.⁷⁷

Amikor Schoen hírül adta, hogy 1928. október 14-én Sopronban Hűségkaput avatnak, valószínűleg sejtette, hogy az ünnepség szónokai (beleértve a miniszterelnököt) nem rejtik majd véka alá a Loebe-incidens nyomán kialakult véleményüket, és e helyütt valószínűleg Bethlennek reagálnia kell majd az ügyre. A követ javasolta Berlinnek, hogy abban az esetben, ha rendezvény alatt a magyar sovinizmus hullámai magasra csapnának, és esetleg Burgenland visszaszerzésének igényét is kifejezésre juttatnák, a német sajtó akkor is tartózkodó magatartást tanúsítson.⁷⁸ Bülow arra kérte a sajtóosztályt, hogy a budapesti követ javaslatát megszívulva hasson oda a német lapoknál annak érdekében, hogy a burgenlandi kérdés nyilvános taglalásától lehetőség szerint tekintsenek el. Ne firtassák, miként került Burgenland Ausztriához, hogyan zajlott a soproni népszavazás, mert ez nem lehetséges anélkül, hogy az érintettek még be nem gyógyult sebei újból fel ne szakadnának, és érzékenységük ne sérülne. *„Szorosan érdekünkben áll – írta az államtitkár –, hogy Magyarország irántunk táplált még meglévő szimpátiáját megőrizzük, ezért a német külpolitika eminens érdeke, hogy a sajtó a Burgenlanddal kapcsolatos fejtegetésektől lehetőleg tartózkodjék.”*⁷⁹

A várt Bethlen-nyilatkozat menetrendszerűen meg is érkezett. A miniszterelnök a népszavazás analógiáját követve igyekezett hangsúlyozni, hogy Magyarország 1921-ben nem mondott le Nyugat-Magyarországról. Velencében csupán arra tett ígéretet, hogy a területet megszállva tartó felkelőket visszarendeli. *„Meg vagyok győződve – mondta Bethlen – hogy eljön az idő, amikor újból felragyog az igazság napja, és ezen a napon lehetetlenségnek tartom, hogy volt szövetséges társaink a győzők jogára hivatkozzanak, amit magukra nézve sem ismertek el. Lehetetlenségnek tartom, hogy azon a napon megtagadják, hogy Magyarországgal egyetértésben, vele megegyezve és a nép meghallgatásával döntsék el ezt a kérdést.”* Németországra utalva hozzátette: *„...hiába hallatszanak hangok át a határról, hogy e döntés mellett hetvenmillió ember áll őrt, én ezt nem hiszem, és nem tudom elképzelni.”*⁸⁰

A magyar lapok visszhangjaiból minden előzetes óvatosság ellenére németellenes irányultság volt kiolvasható. A birodalmi követ érzékelte, hogy az újságok hűen visszaadták azokat a francia sajtóvéleményeket is, amelyek a magyar–német kapcsolata-

⁷⁷ Bernhard Bülow külügyi államtitkár jelentése a külügyminiszternek, 1928. augusztus 18. PA AA R.73415.

⁷⁸ Schoen követi jelentése Berlinnek, 1928. október 6. PA AA R.73415.

⁷⁹ Bülow a Külügyminisztérium sajtóosztálya számára, 1928. október 11. PA AA R.73415 II., Oe.1659.

⁸⁰ Idézi: Soproni Hírlap, 1928. október 16.

tok megzavarását szándékoztak elérni. A Loebe mögé képzelt német politika így kedvezőtlen színben tűnt fel idehaza. Schoen ezért is jeleskedett a soproni beszéd nyomán keletkezett kisebb diplomáciai feszültség elrendezésében. Nemcsak Walkó külügyminiszterrel tárgyalt, hanem érintkezésbe lépett Bethlennel is, aki azzal igyekezett megnyugtatni őt, hogy a francia próbálkozások nem fognak sikerre vezetni.⁸¹ Schoen mindemellett ismét javasolta, hogy a német sajtó tartózkodjon a magyarellenes hangvétel alkalmazásától. Egyes írásokat rendkívül károsnak ítélte, és igyekezett elérni, hogy Németországban a sajtó híradásai is igazodjanak a kormány „jóindulatú semlegességéhez” és lehetőleg akaratlanul se hajtsák a franciák malmára a vizet.

Nem árt leszögezni, hogy mint korábban Walkó, most Bethlen nyilatkozatai sem egészen a tényleges magyar külpolitikai álláspontot tükrözték, hanem éppen úgy a belső kihívásokra válaszoltak, mint ahogy esetenként az osztrák kormányzat is belpolitikai felhangokkal kísért lépéseket tett Burgenland-ügyben. Különösen Bethlen állásfoglalásainak volt jelentősen eltérő akusztikája a szomszédok előtt, és hazai környezetben. A kifejtett külpolitikai, revíziós aktivitás tehát nem a kormánykörök valódi magatartását jellemezte, hanem inkább a sajtó, és főleg a területvédő jobboldal elvárásait elégítette ki. Bethlen nagyecenki és soproni beszéde mindeközben még a határ mentén élő lakosság megnyugtatását is célozta, ahol a kormány által 1921 után ígért, és a húszas évek második felétől már egyre lassabban csordogáló különleges támogatások helyett sokan Sopron régi térségi szerepének visszaszerzéséről álmodtak, mégpedig a kínálókozó lehetőségeket jobban megragadó kormányzati külpolitika révén. Ami Bethlen szavainak belpolitikai vonzatán túlmutat, az csupán annyi, hogy a miniszterelnök a határ megváltoztatásának esélyét – a revíziós élharcosok fülében jól csengő „magyar igazság” újjászületésének hangoztatásán túl – csak egy esetleges magyar–német (osztrák) egyetértéssel megrendezendő újabb referendum lehetőségében látta. A kormányfő ezzel egyébként Seipel egy korábbi kijelentését is megtámogatta. E szerint a kancellár Walkó 1927 végi ellennyilatkozatát értelmezve azzal nyugtatta meg ellenzékét, hogy a magyarok csak a békeszerződésen túlmutató kötelezettségekről mondtak le.⁸² A bécsi kormánykörök egyébként eredetileg csendben túl akartak lépni az ominózus Bethlen beszéden. Sem Miklas államfőnek, sem a kormánynak nem volt ínyére belemenni egy újabb Burgenland-vitába, ám a szociáldemokrata ellenzék nem akarta kihagyni a kínálókozó alkalmat, hogy az ügyet a reakciónak tekintett Magyarországgal ellen használja, ezért a párt lapja, az *Arbeiter-Zeitung* október 16-án a nagy nyilvánosság előtt tálalta a dolgot. A cikk Mussolinivel, Rothermere-rel, és az osztrák belpolitikával (különösen a Heimwehrrel) összefüggésben emlékezett meg a soproni nyilatkozatról.

Az osztrák kabinet a nyilvánosság mellőzésével szerette volna rendezni a félreértést. A magyar követen keresztül értésére adták a budapesti kormánynak, hogy a burgenlandi kérdést *res judicata* (jogerős döntésnek) tekintik. Kijelentették, hogy az ügy újra felvetését barátságtalan lépésnek tartják, és jogosnak érzik, hogy panasszal éljenek vele szemben. Walkó Lajos külügyminiszter először kitérően azt válaszolta, hogy

⁸¹ Schoen követi jelentése, 1928. október 20. PA AA R.73415 K274575.

⁸² Bellér 1985. 52.

Bethlen beszédének pontos szövegét még nem ismeri, de bizonyos benne, hogy a miniszterelnök csupán történelmi értelemben beszélt a témáról.⁸³

A nemzetgyűlésben egyszersmind azonnali kérdés formájában készítették színvalásra Seipelt az ügygel kapcsolatban. A kancellár erre nem tehetett egyebet, mint hogy – általános tetszést aratva – határozott formában visszautasította az újabb magyar indiszkréciót.⁸⁴ A jól megkomponált beszéd azonban a legdiplomatikusabban közelített a magyar revíziós politika kérdéseihöz. A megértő hozzáállás láttán a hazai nyilvánosság jórészt nyugodtan vette tudomásul a Burgenlandra vonatkozó kitételeket is. A hivatalos orgánumnak számító *Budapesti Hírlap* szintén megelégedetten nyilatkozott Ausztria szolidaritásáról a revízióval kapcsolatban.⁸⁵

A jogi egyenetlenségek változatlanul fennmaradtak a két fél között a kérdés megítélésében, de a gyakorlati politizálást ez nem befolyásolta. Ez érződik azokból a német forrásokból is, melyek szerint a külügyminiszter olyan a kijelentést tett az osztrák követ előtt, miszerint Magyarország a Velencei egyezmény során csupán az osztrák területre betört felkelők visszahívására kötelezte magát, soha nem jelentette azonban ki, hogy lemond a trianoni béke során az országtól elszakított területekről. Ezt pedig Burgenlandra nézve is érvényesnek tekinti. Bethlen ennek ellenére nem szándékozta nyilatkozatával a burgenlandi kérdést aktualizálni.⁸⁶ Walkó néhány nappal később már sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a kormányfő soproni beszéde alkalmával elterít az előre rögzített tematikától. Hans von Schoen német követtel ugyanakkor bizalmasan közölte hogy a miniszterelnök megnyilatkozásának csak elméleti jelentősége van és mértékadó körökben senki sem gondol arra, hogy Magyarország valaha is visszakapja Burgenlandot. A német diplomata, akit Walkónak személyesen sikerült is meggyőznie e gondolatok őszinteségéről, a magyar reflexiókat saját megjegyzéseivel kiegészítve továbbította Berlinbe, s ezzel egyidejűleg tájékoztatta róluk Ausztria budapesti követét, Franz von Calicét is. Schoen rendkívül aktívnak mutatkozott a kérdés tisztázásában, annál is inkább, mert Bethlen kijelentései szorosan összefüggtek a kínos Loebe-afférral. Személyesen járt az ügyben miniszterelnöknél is, aki azt közölte vele, hogy dolgot lezártnak tekinti és megpróbálja megakadályoznia további parlamenti utójátékokat.⁸⁷ A német külügyminisztérium pedig ezek szellemében tájékoztatta bécsi követét a magyar hivatalos körök álláspontjáról.⁸⁸

Calice Budapesten ugyanakkor örömmel nyugtázta német kollégájától szerzett információit, amelyekről személyesen Seipel kancellárt tudósította. Jelentésében kitért arra is, hogy Seipel interpellációs válasza milyen kitűnő benyomásokat keltett Magyarországon. Magánemberek és a sajtó reakciói is meggyőzték róla, hogy a kancellár nagylelkű (*großzügig*) beszédével a nyugat-magyarországi kérdés újra nyugvópontra jutott.⁸⁹ Ily módon a bécsi kormány ismét kerülő úton értesülhetett róla, hogy

⁸³ Bécsi német követség jelentése Berlinnek, 1928. október 16. PA AA R.73415.

⁸⁴ ua. 1928. október 19. PA AA R.73415 II. Oe. 1732.

⁸⁵ Budapesti Hírlap, 1928. október 20.

⁸⁶ Schoen (Bp.) jelentése Berlinnek, 1928. október 18. PA AA R.73415. Z274610.

⁸⁷ ua. 1928. október 20. PA AA R.73415 K274575.

⁸⁸ A német Külügyminisztérium tájékoztatása a birodalom bécsi követségének, Schoen budapesti követ október 18-i jelentése alapján. Berlin, 1928. október 29. PA AA R.73415.

⁸⁹ Calice követi jelentése 1928. október 20. NPA Kt. 18. Z1.65/pol.

Magyarország nem tervezi a burgenlandi probléma újragondolását és aktualizálását. 1928. december 15-én azonban Seipel mindezt már első kézből is megtudhatta, hiszen a Genfből hazautazó Bethlen, Bécsben megállva, személyesen is megerősítette az erre vonatkozó korábbi információkat. A következetességgel ez esetben nehezen vádolható, ám rugalmasan reagáló miniszterelnök ezt egy német újságnak tett nyilatkozatában is megerősítette.⁹⁰

Burgenland magyar részről történő revindikációjának tehát – véleményünk szerint – 1927–28 táján sem voltak nagyobb lehetőségei, sőt ezek nem is kaptak nagyobb támogatást a hivatalos politika részéről. Jóllehet a téma valóban gyakrabban szerepelt a napirenden, ám ez a kormányközi kapcsolatokat egyáltalán nem zavarta, mivel – amint azt az előzőekben láttuk – a Bécs és Budapest közötti gondolati rokonság és politikai érzékenységek nagyobb súllyal esett latba, mint egy bizonytalan területszerző manőver. A csábítás nem volt olyan erős, hogy az amúgy is szorult helyzetben lévő osztrák vezetés gondjait Magyarországról tovább szaporítsák. A Rothermere-akció pedig minden látszat ellenére szintén messze elkerülte a nyugat-magyarországi problematikát. Mindenekelőtt világosan kell látnunk, hogy a magyar kormány – elsősorban pedig Bethlen miniszterelnöknek – egy sor kül- és belpolitikai nehézséggel kellett szembenéznie a „nemes lelkű lord” kezdeményezése miatt. Egyfelől a túlságosan vérmes itthoni követeléseket kellett valamelyest mérsékelnie, anélkül hogy ezzel a zajosan ünneplő közvélemény elsősorban a területvédők ellenszenvét magára vonná. Másrészt a nyugati hatalmak képviselőit is muszáj volt megnyugtatni arról, hogy kormánya időszerűtlennek és elhibázottnak tartja a békeszerződés revízióját.⁹¹ A lord etnikai alapú revíziós kezdeményezése mindemellett bárhol előbb kecsegtetett volna eredménnyel, mint a szinte tisztán németek által lakott Burgenland esetében.

Mindezeket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a húszas évek háromoldalú – német–osztrák–magyar – diplomáciai kapcsolataiban a nyugat-magyarországi, illetve burgenlandi kérdés nem okozott súlyosabb megrázkódtatást. Mindhárom szereplő – ha esetenként saját közvéleményének nyomása alatt nyilvánult is meg – mértéktartóan kezelte, és jó érzékkel tartotta mederben az előadódó konfliktusokat. Bár az osztrák–magyar limes mentén napirenden voltak a feszültségek, kormánykörökben ezek folyamatos csillapításán dolgoztak. A címben említett konszenzus művészete nem csupán a kölcsönös külpolitikai érdekek folyamatos keresését jelentette, hanem a helyi társadalom és politika nyugalmanak megteremtését is szolgálta. Hogy milyen eredménnyel, azt a regionális helyzetet elemző kutatás feladata bemutatni.

⁹⁰ Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris, Bp. 1999. 274.

⁹¹ *uo.* 264–265.

Bevezető gondolatként engedtessek meg egy teljességgel szubjektív megjegyzés: 1999 nyarán került a kezembe a Soproni Szemle 1960. évi első száma, amelyben Boronkai Pál alapvető tanulmányt jelentetett meg az újjáépítés 15 évéről. Sajnos sem a folyóirat későbbi számaiban, sem egyéb kiadványokban nem találtam egyetlen olyan írást sem, mely folytatta volna ezt a munkát. Ezután döntöttem el, hogy elkészíték egy részletes tanulmányt az újjáépítés kezdeti lépéseiről, amennyire csak lehet, mellőzve a politikai és párt csatározásokat.¹ E témából született egyetemi szakdolgozatom, amelynek rövidített részlete az alábbi munka.

1. A Sopron városát ért háborús károk

A II. világháború Sopront és környékét érintő hadmozdulatainak lezárulta után, az orosz hadsereg bevonulását követően a katonai parancsok 1945. április 1-jei rendelete előírta az iskolák, kórházak, orvosi segélyhelyek és egyéb kulturális és közintézmények, illetve vállalatok működésének biztosítását. A közigazgatás újjászervezésével, a politikai helyzet stabilizálódásával miközben április során a város vezetősége a közegészségügy és közellátás legfontosabb teendőinek ellátása érdekében tevékenykedett, megkezdődött a háborús károk felmérése is.² A károk felmérése végett a város vezetősége 19 kerületre osztotta fel Sopron területét, és minden kerületben ideiglenes műszaki munkaerő végezte el az összeírást, amely 3.476 épületre terjedt ki. A város épületei a következő mértékben sérültek meg: sérült 1.285 (37%), súlyosan sérült 385 (11%), megsemmisült 440 (13%).³ A romépületek 13%-os értéke országos viszonylatban itt volt a legnagyobb. Ez az érték Budapesten 3.8%, Szombathelyen 7%, Kőszegen 1% volt.⁴ A lakások közül részben használható volt 7.250 (78%), helyreállítható volt 1.060 (12%), megsemmisült 850 (10%).⁵ Az épületek értéke Sopronban, 1938-as árakon számolva, 89.199.474 pengő (P), ebből az épületkár 32.596.902 P volt. Tehát

¹ Az alábbi munka a szerző 2000 során, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Modern-kori Történelmi Tanszékén, Gyarmaty György témavezetésével megvédett Sopron város újjáépítése 1945–1947 c. szakdolgozata alapján készült. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a szép számmal megjelent írásokat, amelyek közvetve vagy közvetlenül mégiscsak érintik az újjáépítés ügyét. Közülük ki kell emelni: *Lengyel Alfréd – Sárosi István – Tirnitz József. Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében*, Győr, 1970; *Dokumentumok a népi demokratikus forradalom történetéhez Győr-Sopron megyében 1945–1948*, Szerk.: Gecsényi Lajos, Győr, 1986 (továbbiakban: *Dokumentumok ... 1946–1948.*); *Sopron a felszabadulás óta (Eredmények és tanulságok) 1945–1985*, Szerk.: Mollay Károly, Sopron, 1985.

² A fenti folyamatokhoz a dokumentumokat ld.: *Dokumentumok ... 1945–1948.*, Nr. 1.; 1. sz. parancs, Sopron, 1945. ápr. 1.; Nr. 19. Polgármesteri jelentés a közegészségügyről: uo. Nr. 19., uo. Nr. 21. a közellátási osztályvezető jelentése Sopron város polgármesteréhez: 1945. ápr. 30.

³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) IV. B. 1403. d. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai (SVPH ir.) 20/942 12768/1946 1. sz. melléklet.

⁴ *Boronkai Pál*: Sopron újjáépítése, In: SSz. XIV. (1960) 8–34. p. (továbbiakban: Boronkai 1960.)

⁵ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 12768/1946 1. sz. melléklet.

a városban az épületek értékének 36,5%-a semmisült meg, míg Budapesten ez a szám 24,7% volt.⁶

A város lakosságának a száma az 1941. évi népszámláláskor 42.255 volt. A háborús cselekmények következtében 2.200 ember halt meg. Elmenekült 11.000 ember, eltűnt 1.800, 6.500 embert pedig kitelepítettek. 1945. június 30-ig kb. 12.500-an nem tértek vissza. Az 1945. június 30-i gyors adatfelvételkor a lakosság létszáma 27.248 fő volt, 1946. augusztus 1-én az ún. élmezési létszámban 29.644-en kerültek nyilvántartásra.⁷ A fenti összesített adatok után, az alábbiakban részletesen áttekintem, hogy a város a közintézmények, vállalatok és az infrastruktúra terén ténylegesen, a források alapján milyen károkat is szenvedett.

Az Erzsébet-kórházat 1944. december 6-án és 1945. március 4-én súlyos légi-bomba találat érte, amelynek során a szemészeti pavilon egy része bedőlt, így az egész használhatatlanná vált. A sebészeti pavilon 1/3-a annyira megrongálódott, hogy üzemmen kívül kellett helyezni. Ebből adódóan lakhatatlanná vált 50 beteg részére az intézményi férőhely, továbbá e sorsra jutott a gondnoki lakás, 3 orvosi szoba, a raktár és az orvosi könyvtár is. Ezen kívül a kórház minden ablaka betört, a tetőzet pedig nagy kárt szenvedett. Az épületkár 44%-os volt. A bombázások következtében keletkezett épületkár értéke – a későbbi becslés szerint – összesen 2 millió forint (Ft) volt. A kórház megmaradt üzemképes részét 1945. április 3-án a megszálló csapatok vették igénybe, akik elhurcolták, vagy elpusztították a kórház teljes berendezését és felszerelését, amelynek a kárértékét 84%-osra, azaz másfél millió Ft-ra becsülték.⁸

A bombázások következtében a város útjai is súlyos károkat szenvedtek. Az utak helyreállításánál a legfontosabb szempont az volt, hogy a folyamatos közlekedés biztosítható legyen. Ezért legelőször a bombatölcséreket töltötték fel törmelékkel, majd ezután a burkolat sérüléseit állították helyre kavicsolással. Így a kocsiközlekedés is helyreállhatott. A belüti burkolat értéke az 1938-as árban 4.132.000 P-t tett ki, míg a kár 3.180.000 P volt, ami az utak sérültségének 77%-os arányát jelenti.⁹

A közvilágítás 967 utcai villanylámpájából 310 semmisült meg, illetve vált használhatatlenné, a 9 dísz-kivilágítási reflektor mind, míg a 40 gázlámpa közül pedig 20 pusztult el. A villamosműnél 2 transzformátor, 590 árammérő, és az elosztóhálózat 20%-a ment tönkre. Megsérült egy gőzkazán, 13 transzformátor és 315 árammérő, egy tűzérési lövedék pedig áttörte a falazott kéményt. A villanytelep a békebeli kapacitásának a felével tudott csak működni. A villamosmű kárát 10.000.000 P-ben adták meg.¹⁰ A város és az üzemek számára létfontosságú volt, hogy itt a sérüléseket minél előbb ki tudják javítani, így az áramszolgáltatás minél előbb teljes körű legyen. 1947. január 31-ig a 150 elpusztult közvilágítási lámpából 85-öt újból felállítottak, a 160 megsérült lámpából 150-et megjavítottak. A tönkrement 4 km utcai légvezetékéből 2 km-t helyreállítottak, mind a 13 megsérült transzformátor-állomást megjavították. A

⁶ Boronkai 1960. 8–34. p.

⁷ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 12768/1946 I. sz. melléklete.

⁸ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 11544/1946.V.

⁹ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 I. 11. E lap.

¹⁰ Boronkai 1960. 8–34. p.

315 árammérő közül 230 darab kijavítása történt meg. Erre az időre a városban már csak a Löver körúton nem működtek a köztéri lámpák.¹¹

A sűrű bombázások hatására 1945. március 31-én a gáztermelést meg kellett szüntetni. Minthogy a kisebb hibákat három nap alatt sikerült kijavítani, így már április 4-én újra megindulhatott a gázszolgáltatás. A gázgyár a bombázásokat a körülményekhez képest megfelelő állapotban vészelte át. A termelő berendezéseket nem érte találat, a súlyosan sérült gázvezetéseket pedig kiiktatták. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy a bombázások közelében még sok, fel nem derített csőtörés rejtőzött, amelyekből állandóan szivárgott a gáz. A bombázások előtti időszakban 8–11%-os volt a hálózati veszteség, ez a bombázások után 16%-ra nőtt.¹² A gázmű veszteségei az alábbiak voltak: 1 salakszállító berendezés, 4,4 km gázcsővezeték, 97 db gázmérő, 215 db gázkészülék, 800 tonna (t) gázszen.¹³

A vízműnél kisebb mértékben megsérült a főszivattyú telep, továbbá a szolgálati medence, illetve károk szennvedtek a gyűjtőkutak és az ellenőrző aknák. A 70 km-es elosztó hálózat 154 helyen sérült meg, így a kár 13%-os volt. A csatornahálózat 25.220 folyóméter (fm) esővízcsatornából és 32.523 fm szennyvízcsatornából állott. Megsemmisült 1.745 fm esővízcsatorna, 2.050 fm szennyvízcsatorna és használhatatlanná vált 5.000 fm esővíz- és 7.000 fm szennyvízcsatorna-vezeték. A kár így 16%-ra tehető.¹⁴

Az 1945. év folyamán mindösszesen 250 fm csatornát tudtak helyreállítani, és a munkálatokat a munkaerő hiányában többször abba kellett hagyni. Pedig közegészségügyi szempontból fontos lett volna ez a munka, mert sok helyen a pincéket és mosókonyhákat elárasztotta a szennyvíz. Így az esős idő beálltával tífuszjárvány terjedésétől lehetett tartani. Másrészt az esővízcsatornák hiányos működése folytán a várost átszelő vasúti pályatest elárasztása fenyegetett, ami már a vasúti forgalomra is veszélyes volt. Ugyanis a vasúti vágányok oly formában szeltek át a várost, hogy a magasabb településrész(ek)re hulló csapadék csak a vasúti vágány alatt juthatott az elvezetésre szolgáló patakokba.¹⁵ Az 1946. év folyamán a 154 bombasérülésből már csak 5 nem lett kijavítva. Továbbá bekapcsoltak a hálózatba 3.220 fm csatornát, illetve a lakott területen még üzemben kívül volt 550 fm csatorna is. A somfalvi és bánfalvi vízgyűjtőberendezés kútjait is bekapcsolták a rendszerbe.¹⁶

Sopron híres iskolái közül úgyszólván valamennyit kisebb-nagyobb sérülés érte. Teljesen elpusztult az Evangélikus Tanítóképző Intézet, a Csengery utca 13. sz. alatti zeneiskola és a Rákóczi fiúnevelő intézet több épülete. Többé-kevésbé súlyosan megsérült a Deák téri leánygimnázium, a Széchenyi Gimnázium, a Szt. Asztrik Bencés Gimnázium, az Erdőmérnöki Főiskola főépülete, a Hunyadi János utcai diákotthon, az

¹¹ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 12768/1946.V.

¹² Baumann József: A soproni gázmű története I. rész (1865–1978), In: SSz. 35. (1981) 1–33. p.

¹³ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 1.8.d.

¹⁴ Boronkai 1960. 8–34. p.

¹⁵ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945 7775/1946.V.

¹⁶ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 64/1947.

Orsolya téri iskola, a tisztai leánynevelő intézet és a Rákóczi hadapródiskola összes épülete.¹⁷

Az alábbiakban – terjedelmi okokból – csak néhány iskolát ért háborús kár 1938. évi árák szerinti, összegszerű ismertetésére térnek ki. *Iparoskamara Iskola*: szerházak 7.313 P, könyvtárak 579 P, bútorok 4.008 P, anyagraktár 1.642 P, összesen: 13.542 P. *Evangélikus Tanítóképző Intézet*: 212.000 P összesen az épület- és az anyagkár. Az Intézet egyik épületét a városi tanács romnak nyilvánította. *Állami Polgári Fiúiskola*: felszerelési károk 16.981 P, épületkár 18.855 P, összesen: 35.836 P. *Állami Széchenyi Fiúgimnázium*: 1945. március 28-án légiakna okozta az épület- és bútorkárt. Áprilisban orosz csapatok további épületkárokat okoztak, és a felszerelést elvitték. Az összes kárt 207.675 P-re becsülték. A *Bencés Gimnázium* iskolaépülete bombatalálat folytán használhatatlanná vált.¹⁸

A közművelődési intézmények közül a harci események kisebb-nagyobb károkat okoztak a Liszt Ferenc Kultúrház, a Petőfi Színház, a Liszt Ferenc Múzeum és a Városi Könyvtár épületeiben. A könyvtárat aknatalálat érte, így épülete megrongálódott, az iratok és a készpénz elveszett. Az elpusztult könyvek számát 5000 db-ban adták meg. A színház épületét a következő károk érték: tetőzet, falak, erkélyek, ajtók 60.000 Ft értékben rongálódtak meg. A város két mozija is károkat szenvedett. A városi mozi épületkára 6.543 Ft volt. Ebből a németek elvitték a 16.953 Ft értékű vetítőberendezést. Az Elite Mozgóban bombakár következtében a gépház 80%-os kárt szenvedett.¹⁹

A sportlétesítmények sorában a legnagyobb veszteségeket a Nagyszoda, a Béke úti tenisz- és jégpálya, továbbá a tóalmi strandfürdő épülete és kabinsora, illetve a fertői strandfürdő, valamint a Rákóczi Intézet fedett uszodája szenvedte el. A Vasutas Sportpálya megsemmisült, valamint a papréti tornacsarnok, az iskolai tornatermek legnagyobb részének és az Anger-réti sportpályának a sérülése is jelentős volt.²⁰

Miképpen a mai város gazdasági életének egyik legfontosabb húzóágazata az idegenforgalom, ez nem volt másképp sem a háború előtt, sem közvetlenül a háború után. A háború utáni első tervekben már az szerepelt, hogy a város lakosságának az idegenforgalom nyújtotta lehetőségeket kell kihasználnia abból a célból, hogy abból hasznot hajtó bevételei legyenek, így is gyorsítva az újjáépítést. Tehát a város legfontosabb teendői közé kellett hogy tartozzon a szállók helyreállítása, illetve az, hogy a város vezetősége szorgalmazza a magánkézen lévő szállók helyreállítását is.

Sopron szállói komoly károkat szenvedtek el a háború alatt. Teljesen megsemmisült a Lővér Szálló II., és éttermi szárnya, továbbá a Várkerületen lévő „Fehér Rózsa”, a Baross u. 4. sz. alatti Baross Szálló, a Hatvani Túristaház panziója, a Tóalmi szálló és a Hubertus Vendéglő és Szálló. Súlyosan megsérült a Gruber Szálló, a Lővér Szálló I. szárnya, az István Menedékház. Használható állapotban csak a Pannónia Szálló maradt meg 40 szobával. Használhatatlanná vált a befejezés előtt álló Ciklámen Szálló, e

¹⁷ Boronkai 1960. 8–34. p.

¹⁸ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942.

¹⁹ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 14.F.

²⁰ Boronkai 1960. 8–34. p.

téren Sopron legnagyobb intézménye.²¹ Egy 1946-os jelentés szerint a szállodai szobák befogadó-képessége 1938-ban 272 fős, 1946-ban 80 fős volt, míg a fizetővendég-elátására berendezett szobák száma 1938-ban 110-et tett ki, míg 1946-ban a forrás szerint egy sem volt.²²

Talán a vasúti közlekedés kárait tekinthetjük a legnagyobbaknak. A MÁV pályaudvarán elpusztult az áruraktár, a lakóépület, a pályafenntartási telep, az állategészségügyi épület, a vízház, és súlyosan megsérült a felvételi épület, illetve még ezt tetéztve a vágányhálózat és az egész vasúti berendezés. A GYSEV pályaudvarára 287 bomba esett, ezáltal nagy része rombadőlt. Az igazgatósági épület kiégett, a Győri úti viaduktot pedig a németek robbantották fel.²³ Egy 1946-os kimutatás szerint a MÁV pályaudvar 100%-osan sérült meg, és 1946 végére az újjáépítés nyomán már 60%-a került újjáépítésre. A GYSEV pályaudvar teljesítőképességének 80%-t veszítette el, 1946-ra a sérülések kijavítása után immáron 90%-ban használhatóvá vált. A kimutatás szerint a város területén található állomásokra érkező, és azokról induló személyszállító vonatok száma 1938-ban és 1946-ban a következő arányokat adta: GYSEV 8 és 4, MÁV 10 és 2.²⁴

A helyi autóbuszok száma 1942-ben 11 db-ot tett ki, amelyből a németek 8 db-ot elvittek. A helyközi autóbuszok száma 1938-ban 3 volt. 1946-ban egyetlen autóbusz sem közlekedett, sem a városban, sem annak környékén.²⁵

A bombázások egyik legfontosabb célpontjait a laktanyák jelentették. A lovassági-, a tüzér-, a honvédlaktanya és a Rákóczi hadapródiskola épületeinek nagy része rommá vált, egyes részeik pedig súlyosan megsérültek. A '48-as laktanya egyes épületei is súlyos károkat szenvedtek, az ép épületek azonban továbbra is a katonaság használatában maradtak, így meg lehetett akadályozni azok további pusztulást. A használhatatlanná vált laktanyaépületeket különböző gyárak kapták meg: a lovassági laktanya épységben maradt épületeit a Győri Útfenntartó Vállalat, a lovardát a Terményforgalmi Vállalat, a tüzérlaktanyát részben az Építőipari, részben a Technoimpex és a Gyapjúbegyűjtő Vállalat, a honvédlaktanya megmaradt utolsó épületét a Faforgácsfeldolgozó Szövetkezeti Vállalat építette át új gyárrá.²⁶

A gyárak közül rommá váltak a Wellesz és Schwitzer Gumiszalaggyár, a Seltenhofer Gépgyár és Harangöntő, a Jakobi Szivarkaszipkagyár, a Malátagyár és a Marlovits-féle sertéshízlalda. Súlyosabb bombatalálatokat kaptak a selyemgyárak, továbbá a Tűgyár, a Zárgyár és a Tejipari Vállalat.²⁷ A Soproni Selyemipar a december 6-i bombázáskor sérült meg súlyosan. A régi Trebitsch Gyár romhalmazzá vált. Az 1945. március 4-i bombázás során elpusztult a gyár kazánháza és a gyárkémenye. A kivonuló német csapatok április 1-jén felrobbantották a Selyemipar creppcérnázó emeletes termét. A Soproni Pamutiparban 1945. március 29-én egy légiakna ledöntötte az emeletes új

²¹ Uo.

²² SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 I. sz. melléklet 12. pontja 12768/1946-ban.

²³ Boronkai 1960. 8–34. p.

²⁴ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 I. sz. melléklet 11. pontja 12768/1946-ban.

²⁵ Uo.

²⁶ Boronkai 1960. 8–34. p.

²⁷ Uo.

terem épületfalait. A város nyugati peremén épült Lakástextil Vállalatot és a Richards Fésűsfonógyárat nem érte háborús kár.²⁸

A bombázások során elpusztultak a távírda helyiségek, azonban a távbeszélőközpontban nem esett nagyobb kár. A bombák következtében azonban nagyobb károkat szenvedtek a földalatti kábelek. A menekülő német katonák a vasutak mentén húzódó hírközlési légvezetéseket elpusztították. Április 2-án indultak meg a távbeszélővonalak helyreállítási munkálatai. A legnagyobb gondot az okozta, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű alkatrész és vezeték. A vasút mentén található ép oszlopokat hidak veréséhez használták fel. Május 20-tól indult meg a polgári távbeszélő állomások bekapcsolása. A soproni helyi távbeszélő-hálózat előfizetőinek száma az 1943-as 1.197-tel szemben 1946-ra mindössze 466-ra csökkent.²⁹

1945. április 1-je után a Köztisztasági Vállalat legfontosabb feladatát az jelentette, hogy a romokat eltakarítsa. Az utcákat ellepte a törmelék, sőt a belváros keskeny utcáit helyenként több méter magasságban torlaszolták el a romok. A szovjet csapatok segítségével sikerült a fő közlekedési utakat szabaddá tenni. Augusztus 23-án a szovjet városparancsnok kifogásolta, hogy a városban igen sok a szemét és a törmelék. Minthogy ekkor a városi fuvarüzemnek sem lova, sem kocsija nem volt, a mérnöki hivatal előfogatok és közérő igénybevételével oldotta meg a fuvarozást.³⁰

2. Az újjáépítéshez szükséges feltételek megteremtése 1945–1946-ban

Miután a politikai helyzet április 21-ig stabilizálódott, hozzá lehetett látni az újjáépítési munkálatokhoz. Április 21-e az újjáépítés kezdetének legfontosabb dátuma. E napon ugyanis több helyről, többféle rendelkezés látott napvilágot az újjáépítés központi irányítással történő megkezdéséhez. Az első dr. Hám Tibor főispán rendelete volt, amely előírta, hogy a munkahelyét mindenkinek el kellett foglalnia, és mind a város, mind a vármegye újjáépítési munkálatait meg kellett kezdenie. Aki pedig nem jelentkezik munkára, az az állását elveszíti.³¹ A másik szerv, ahol rendeletek születtek, a Soproni Nemzeti Bizottság (SNB) volt. A SNB második rendelete a közmunkák végrehajtásának azonnali elkezdése ügyében intézkedett. A rendelet értelmében minden 16–60 év közötti férfi és 16–40 év közötti nő köteles volt a közmunkákban résztvenni.³² A közmunkák megszervezése utcánként történt. A SNB Kovács László mérnököt bízta meg az Államépítészeti Hivatal újjászervezésével.³³

A SNB létrehozta a Városi Helyreállítási Tanácsot (VHT), amely a következő feladatokkal bírt: meg kellett állapítaniuk, hogy a megrongált építmények közül melyeket kell helyreállítani, melyek maradhatnak átmenetileg helyreállíthatatlanul, és melyeket kell lebontatni. A VHT elnöke Dr. Kamenszky Árpád polgármester lett. A VHT tagjai:

²⁸ Fekete Ferenc: A soproni textilpar 25 éve, In: SSz. XXIV. (1970) 325–339. p.

²⁹ Mesterházy Sándor: 90 éves a soproni közhasználatú helyi távbeszélőhálózat (1890–1980), In: SSz. XXXVII. (1983) 237–257. p.

³⁰ Boronkai Pál: Sopron köztisztaságának története, In: SSz. XX. (1966) 351–358.

³¹ Új Sopron 1945. április 22., 2. szám (sz.)

³² SL IV.B. 1403. d. SVPH ir. 1945. XV. 28. 5637/1945.

³³ SL IV.B. 401. a. Sopron vármegye főispánjának iratai, Elnöki iratok 57/1945.

Füredi Oszkár,³⁴ Hárs György,³⁵ Kovács László, Winkler Oszkár,³⁶ Hantó István, Bergmann Pál.³⁷ A megye következő lépésére pár nap múlva sor került: április 24-én dr. Hám Tibor főispán Sopron város és vármegye területére Kovács László mérnököt ideiglenes hatállyal újjáépítési kormánybiztosnak nevezte ki.³⁸

Az április 24-i Új Sopron közzétette: minden soproni lakos, akinek lakása más célra nincs lefoglalva, vagy a bombázások azt nem tették lakhatatlanná, a legsürgősebben foglalja el lakását, költözzön be, és saját erejéből igyekezzék azt rendbe hozni, lakhatóvá tenni. E rendelkezésnek sokan nem tettek eleget, mivel több család nem tartózkodott ekkor még a városban. Az újság szerint, akik nem foglalják el lakásukat, azok lakásait olyanok számára veszik igénybe, akiknek nincs lakásuk, vagy a bombázások következtében az épületek sérülést szenvedtek. Ugyanekkor a Vörös Hadsereg bejelentette a munkaerő-szükségletét a városnak: minden 16–50 év közötti férfi és 18–40 év közötti nő a hatóságok által megállapított időben és helyen köteles közmunkát végezni, ez alóli mentességet csak a város polgármestere adhatott.³⁹ Következő nap 1.200 nő és 1.050 férfi jelentkezett közmunkára. A jelentkezőket robotlappal látták el. Azokat a munkaköteleseket, akik nem rendelkeztek robotlappal, vagy érvényes orosz igazolvánnyal, munkakerülőknak könyvelték el, és a rendőrség kutatta fel őket. Április 28-án fejeződött be a közmunkára jelentkezés, és annak a lehetősége, hogy a kötelezettek robotlapot, vagy mentességet szerezhessenek. Összesen 2.530 nő és 2.000 férfi jelentkezett közmunkára.⁴⁰

A polgármester április 30-án három pontban tette közzé az újjáépítéshez szükséges anyagok és emberi erők biztosításáról szóló rendeletét. Az első pont arról intézkedett, hogy a magánépítkezéseket további intézkedésekig fel kell függeszteni. Továbbá szólott még az életveszélyes romok elbontásáról, a helyreállítandó épületek karbantartásáról. Mindezeknek körzetenként kellett megtörténnie, az e célra létrehívott szervnek az ellenőrzése és irányítása útján. A második pontban arról intézkedett a polgármester, hogy az összes építési anyagot zárolni kell. Felhívta a lakosság figyelmét arra, hogy ha valakinek a birtokában építési anyag volt, akkor azt 8 napon belül köteles bejelenteni az Építési és Anyagelosztó Irodában. A harmadik pontban az építőiparosok és építési vállalkozók figyelmét hívta fel, ők 8 napon belül kötelesek jelentkezni a segédekkel együtt a Munkaközösségi Irodában.⁴¹

Június 21-én a városi vezetés, a munkáspártok, a szakszervezetek és a soproni építési vállalkozók tartottak megbeszélést az újjáépítési munkálatok következő lépéseiről. A polgármester előadta a városi mérnöki hivatal tervét Sopron városának újjáépítési tervzetéről. A terv szerint a várost 18 kerületre osztották fel, az élükre 18

³⁴ Részletes életrajzát ld.: *Sarkady Sándor– ifj. Sarkady Sándor*. Aranykönyv. Sopron, 2000. 144.

³⁵ Uo. 178.

³⁶ Uo. 200.

³⁷ SL IV.B.1403. d. SVPH ir. X.34/945. 5626/1945.V.sz.

³⁸ *Papp István*: Magyarország felszabadulásának kronológiája helytörténeti adatokkal (1944–1945), In: SSz. XXIV. (1970) 3–17. p.

³⁹ Új Sopron 1945. április 24., 3. sz.

⁴⁰ Új Sopron 1945. április 29., 8. sz.

⁴¹ SL IV.B.1403. d. SVPH ir. 5717/1945.V.sz.

szakembert állítottak.⁴² A rendbehozatal ütemezéséről a Helyreállítási Bizottság intézkedett. Úgy határozták el, hogy először a könnyen, gyorsan rendbe hozható lakások kerüljenek javítás alá. A rendbehozás sorrendjénél előnybe kell részesíteni a soklakásos házakat. Minthogy a legnagyobb nehézséget továbbra is a munkaerőhiány okozta, elképzelésük szerint a vidéki munkásságot kellene munkásvonatokon Sopronba szállítani, a vasút újjáépítését követően (!). Elhatározták, hogy a cserép- és téglagyáraknak azonnal meg kell kezdeniük a termelést. Az orosz katonai parancsnok hetenként 4 vagon szemet biztosított a téglagyáraknak. A Magyar Kommunista Párt (MKP) 20 szekeret ajánlott fel a szénszállításra. A faszükséglet fedezésére felhasználták a romok és az óvóhelyek feldúcolásának anyagát (!).⁴³

Július 25-én arról határozott a VHT, hogy elsősorban azokat a munkákat kívánják elvégeztetni, amelyek kevesebb munkaerőt és aránylag kevesebb építőanyagot igényelnek. Ez alapján döntöttek el, hogy legelőször a cserepezési munkálatokat végeztetik el. Döntésük alapján a költségeket a háztulajdonosoknak kell állniuk. (Ekkor egy négyzetméter tetőfedés 100–120 P költségigénnyel járt.) A számítások szerint a legsürgősebb helyreállítási munkák kb. 10 millió P-öt tesznek ki. A cserepezési akció beindításának alapkövetelménye ugyanakkor az volt, hogy álljon megfelelő mennyiségű cserép a város rendelkezésére. Ez azért is súlyos problémát jelentett, mert a város területén álló 4 téglagyár közül egyik sem működött. A felmérések szerint a lakosság és az üzemek igénye kb. 2 millió cserép lenne. A számítások szerint ha augusztus elején mind a 4 téglagyár elkezdte volna a termelést, akkor szeptember elejére 200–250 ezer cserép készülhetett volna el.⁴⁴

A VHT programjának az első eredménye, hogy a Hasenöhrl Téglagyár augusztus 5-e és 11-e között 30.000 db. cseréppel készült el, augusztus 12-e és 18-a között pedig 30.000 db. hornyolt cserepet gyártottak. Azon a háztulajdonosok közül, akik a VHT felhívására július 27–31-e között bejelentették a cserépigényüket, augusztus 6-tól huszonkilencen a városi mérnöki hivatalban átvehették a cseréputalványaikat. Egyelőre azok az igénylők kaptak utalványt, akik a Várkerület, Széchenyi tér és a Színház utca által határolt Belvárosban laktak.⁴⁵ A VHT tervének következő eredménye az volt, hogy a város egyetlen fűrésztelepe szeptember elején megkezdte a munkát. Ehhez azonban megállapodást kellett kötni a Vörös Hadsereggel, ami szerint a fűrésztelep hetente 3 napig a hadseregnek, 3 napig pedig a városnak dolgozik.⁴⁶

Az Újjáépítési Minisztérium⁴⁷ 28.260/1945.U.M. sz. alatt új rendeletet hozott a sérült tetőzetekről. A rendelet szerint a sérült vagy megrongálódott tetőzetet mindenütt

⁴² A kerültek élén álló 18 ember névsora a következő: Balázs József főmérnök, Becska Ferenc építési vállalkozó, Boór Nándor építőmester, Füredi Oszkár építészmérnök, Hárs György építészmérnök, Hetényi Antal építészmérnök, Kalmár Dezső építőmester, Radics József építőmester, Radnai Lóránt, Rosenstingl Antal építészmérnök, Scholtz György mérnök, Sieger Nándor, Szakál Ede műszaki tiszt, Vendrei Ferenc műszaki tanácsos, Veres József műszaki tiszt, Winkler Oszkár építészmérnök, Zsarnóczay János műszaki főtanácsos.

⁴³ Új Sopron 1945. június 21., 45. sz.

⁴⁴ Új Sopron 1945. július 26., 74. sz.

⁴⁵ Új Sopron 1945. augusztus 7., 84. sz.

⁴⁶ Új Sopron 1945. szeptember 5., 107. sz.

⁴⁷ Ebben az időben Nagy Ferenc volt az újjáépítési miniszter, aki 1945. május 11-e és november 15-e között töltötte be ezt a tisztséget az Ideiglenes Nemzeti Kormányban.

az épület-tulajdonosoknak kellett helyreállítaniuk. A vidéki városokban a szükséges helyreállítási munkálatok elvégzésének biztosítására Vidéki Épületjavítási Alapot hoztak létre. Ebbe az alapba minden épülettulajdonos, illetve bérlő, lakbérlő tekintet nélkül arra, hogy a háza javításra szorult-e vagy sem, köteles volt 1945. október 1-jétől 1947. július 31-ig épületjavítási hozzájárulást fizetni. Ebből az alapból részesülhetnek a helyreállítási kölcsönben a munkálatok elvégzésére kötelezett épülettulajdonosok. A kölcsönkérelmi kérvényeket helyi véleményező bizottságok bírálták el.⁴⁸

Az Új Sopron örömmel közölte olvasóival, hogy Sopron városa is kap végre anyagi segítséget a kormánytól az újjáépítési folyamat meggyorsítása érdekében. A Pénzügyminisztérium 8 millió P-t utalt át a város kasszájába, a Vörös Hadsereggel kapcsolatban felmerülő költségekre. Az Újjáépítési Minisztérium 5 millió 740 ezer P-t utalt át a középületek tetőfedésének céljából. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1 millió P-t adott a múzeumok rendbehozatalára, 400 ezer P-t a közkönyvtárak tatarozására.⁴⁹ A polgármester december 5-én felszólította a háborús károknak a magánháztartásokban történő összeírásával megbízott biztosokat, hogy kezdjék meg a munkájukat.⁵⁰

Az 1946 januári adatok szerint Sopron városa 1945-ben 34 millió P közmunkaváltási díjat fizetett be az Újjáépítési Minisztérium számlájára. Ebből az összegből a város mindössze 5 millió 740 ezer P-t kapott vissza az újjáépítésre. Voltak városok (pl. Budapest vagy Székesfehérvár), amelyek a teljes összeget visszakapták, míg mások (pl. Győr vagy Szombathely), a befizetett összeg 50%-át „nyerték” vissza. Ezért a város vezetői tárgyalást folytattak a minisztériummal,⁵¹ hogy újjáépítési segély címen utalják vissza a városnak a 34 millió pengőt.⁵²

A bomba sújtotta vidékeken mindenhol nagy problémát jelent az ablaküvegek pótlása, illetve hiánya. A Dunántúlon ugyanis csak egy üvegyár volt, a tokodi, de ez sem gyártott síküveget. A különféle kísérletek között az egyik legjobban bevált módszert, az ún. mozaikablak jelentette. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a megfelelő nagyságú ablaktörmelékkel használtak fel üvegezésre, és azokat különleges impregnált lemezekbe ékelte be.⁵³

A Városi Mérnöki Hivatal 1946 január elejéig 240 házat nyilvánított romházzá. Ezeket javarészt lebontásra ítélték, és a felhasználható épületanyagokat az újjáépítés során hasznosították. A soproni háztulajdonosok közül addig 359-en jelentették be, hogy bombasérült házukat a saját anyagi erejükből kívánják újjáépíteni. A bejelentett rongálások megjavítására 714.330 db téglára, 351.568 db hornyolt tetőcserépre, 2.682 köbméter homokra, 4.243 mázsa (q) mészre, 1.811 q cementre lett volna szükség. Nagy nehézségekbe ütközött még 1946 elején az elégséges mennyiségű épületfa beszerzése, melyből 105 köbméterre volt szükség. A bejelentések szerint még 925 db ablak és 911 db ajtóra szükségeltetett volna. A legnagyobb hiány a síküvegből állt elő,

⁴⁸ Új Sopron 1945. szeptember 12., 112. sz.

⁴⁹ Új Sopron 1945. október 26., 150. sz.

⁵⁰ Új Sopron 1945. december 5., 183. sz.

⁵¹ 1945. november 15-e és 1946. július 20-a között Antall József volt az újjáépítési miniszter.

⁵² Új Sopron 1946. január 8., 6. sz.

⁵³ Új Sopron 1946. január 9., 7. sz.

kb. 11.400 négyzetméterre lett volna szükség. Az Országos Építésügyi Kormánybiztos soproni kirendeltsége útján 22 igénylőnek jutatott helyreállítási kölcsönt. A kölcsön összege 8.813.680 P-t tett ki. Decemberben további 82 igénylőnek utaltak ki 118.810 db cserepet, amivel szeptember eleje óta összesen 1.207.228 db cserép kiutalására került sor.⁵⁴

Az Országos Építésügyi Kormánybiztos 10.200/1945. OÉK. sz. rendelete⁵⁵ alapján helyi építési szaktanácsot kellett létrehozni. A rendelet 3. szakasza szerint a város törvényhatósági bizottsága a szaktanácsba a város polgárai közül 10 tagot választhatott be.⁵⁶ Az említett szakasz szerint a tanácsba elsősorban olyanokat kellett beválasztani, akik építési és városrendezési ügyekben jártassággal rendelkeztek.⁵⁷

1946. március 19-én tartotta alakuló ülését a Városi Építési Szaktanács, amelynek elnökévé Sébor Jánost, alelnökévé Füredi Oszkárt, jegyzőjévé Tompos Ernőt választották. Ettől kezdve a Szaktanács minden hónap első keddjén, délután 3 órakor tartotta meg a rendes ülését. A Szaktanács tagjai a következő személyek (és képviselők) voltak: a polgármester, a városi mérnöki hivatal vezetője, a földigénylő bizottság elnöke, az SNB részéről Ivánkay Kálmán, a szakszervezeti tanács részéről Galambos István, az Országos Építésügyi Kormánybiztos hivatala részéről Majorossy Gyula és Winkler Oszkár, a törvényhatósági bizottság részéről további 10 fő, illetve a tisztii főorvos. Meghívottakként jelentek meg: a közmunkahivatal vezetője és a mérnöki hivatal városrendezési előadója.

Sopron városa a közmunkaváltság-díjból májusig még mindig nem kapott vissza semmit. Az Újjáépítési Minisztériummal folytatott állandó tárgyalások semmiféle eredményere sem vezettek. Május legvégén érkezett a városba a hír, miszerint Budapest és Székesfehérvár után Eger is elérte, hogy a város kasszájába befolyó közmunkaváltságot teljes egészében a város kapja meg újjáépítési segély címen.⁵⁸ Végül az újjáépítési miniszter június elején Sopron esetében is engedélyezte, hogy június 1-től visszamenőleg a város a közmunkaváltságából befolyó összegnek a felét, Sopron újjáépítésére lehessen fordítani. Ezt az összeget elsősorban a csatornák helyreállítására, majd az életveszélyes romkőzépületek lebontására akarták fordítani.⁵⁹ Érdekes azt megfigyelnünk, hogy míg más, kevesebbet szenvedett városok a közmunkaváltság egészét megtarthatták, addig a legtöbbet szenvedett város hosszas tárgyalások után is csak a felével rendelkezhetett.

Részlemzésként 1946 júniusából érdemes megvizsgálni a közmunkaváltságról és annak felhasználásáról az Újjáépítési Minisztériumba küldött polgármesteri jelentést. A közmunkára kötelezettek száma ekkor 12.592 főt tett ki, míg 3.200 főt felmentésként tartottak nyilván. A váltságfizetők száma 3.640, a természetben ledolgozók száma

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Magyar Közlöny 1945. évi 169. sz.

⁵⁶ A következő személyek voltak ezek: Sébor János (PDP), Katona Ferenc (MKP), Kókai Zoltán (MKP), Tompos Ernő (NPP), Kovács László (SZDP), Hárs György (SZDP), Füredi Oszkár (FKGP), Kondor Ernő (FKGP), Rosenstingl Antal (FKGP). SL IV.B. 1403.d. SVPH ir. X. 34/945 411/8.kgy.1946.V.sz.

⁵⁷ SL IV.B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945. 16769/1945.V. sz.

⁵⁸ Új Sopron 1946. június 1., 121. sz.

⁵⁹ Új Sopron 1946. június 16., 133. sz.

311, a saját munkahelyükön ledolgozók száma pedig 1.024 volt. A közmunkaváltságból a júniusi hónapban 10.582.422.594 millpengő folyt be. Ebből az összegből 5.590.234.868 millpengőt lehetett visszatartani a város számára. Az így megmaradt összegből 1.050.242.260 millpengőt személyi és dologi kiadásra, míg 4.531.992.608 millpengőt pedig a csatornák helyreállítására fordítottak. Megállapíthatjuk tehát, hogy az Újjáépítési Minisztérium addig húzta – halasztotta a közmunkaváltságról szóló vitát, amíg ezek az összegek a gyakorlati életben az infláció miatt már nem jelentettek semmit, és ennek is csak a felét kapta meg a város, de így már nem lehetett azt állítani, hogy a törvényhatóság nem kap semmit a minisztériumtól.⁶⁰

A Városi Építési Szaktanács 1946. augusztus 6-án tartott ülésén megállapította, hogy a romeltakarítás nem indult meg a kellő erővel, illetve a városnak az átutalt segélyek nagyon kevésnek bizonyultak. Az elmúlt hónapban a közmunkaváltságból Sopronban maradt pengő összeg 1.50 Ft-nak felelt meg. A Szaktanács engedélyezte a városnak, hogy az újjáépítésre fordíthatja azon közmunkaváltságok 50%-át, amelyek olyan egyénektől folynak be, akik 1 napszámbernél nagyobb közmunkaváltságot fizetnek. Ez kb. 6000 személy közmunkaváltságának felét tette ki, de még ez sem bizonyult elegendőnek. Ezért a Szaktanács memorandummal fordul a felettes hatóságokhoz, hogy azok engedélyezzék a közmunkaváltság egészének felhasználását, illetve olyan városok közmunkaváltságából is juttassanak Sopronnak, ahol háborús rongálás nem történt.⁶¹ Minthogy az utcákon még mindig sok volt a rom és a szemét, július elején a városban tifuszbajrány ütötte fel a fejét, amit szerencsére néhány hét alatt az időben beadott oltásokkal sikerült megfékezni.

Augusztus 30-án közzétették a város 1946. augusztus 1-től 1947. július 31-ig terjedő időszakára vonatkozó költségvetését. Ez szerint a bevétel 2.972.832 Ft, a kiadás 3.004.637 Ft, a hiány pedig 31.805 Ft lett. A polgármester a hiány fedezésére államsegély kérelmezését javasolta. E dokumentum szerint a város a bevételekből 732.827 Ft-ot költhetett az újjáépítésre, ez a bevételek ¼-ét jelentette.⁶² Sopronnak erre az időszakra teljesen elfogyott a pénze, és minthogy a minisztériumok nem foglalkoztak a város problémáival, szeptember 12-én Fábján Lajos polgármester vezetésével egy küldöttség utazott fel Budapestre, hogy tárgyaljanak az illetékes minisztériumokkal, feltárják Sopron tarthatatlan helyzetét. A legfőbb cél az volt, hogy az újjáépítési minisztert⁶³ meggyőzzék: a városnak nagyságrendekkel több pénzt kell kapnia, már csak a legsürgősebb feladatok elvégzésére is. Előzetes számítások szerint Sopronnak a legszükségesebb helyreállítási munkálatokhoz minimálisan 1 millió Ft államsegélyre volt szüksége.⁶⁴ Szeptember 14-én kevés eredménnyel érkezett vissza a küldöttség a városba. Közülük az egyik kézzelfogható, a másik egy ígéret volt. Eredményt jelentett, hogy a közmunkaváltság 100%-a a városban maradhatott. Az ígéret az volt, hogy az államsegély elnyeréséhez a legsürgősebben be kellett nyújtani az

⁶⁰ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945 133/1946.

⁶¹ Új Sopron 1946. augusztus 8., 172. sz.

⁶² SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. 20/942 365/1946 B lap.

⁶³ Az újjáépítési miniszteri posztot Mistéth Endre töltötte be 1946. július 21-e és október 12-e között.

⁶⁴ Új Sopron 1946. szeptember 11., 199. sz.

Újjáépítési Minisztériumba egy költségvetési tervezetet az újjáépítési munkálatokkal kapcsolatban.⁶⁵ Valójában örömmre nem adott okot, hogy egyévi tárgyalások után a közmunkaváltság 100%-a a városban maradhatott, ugyanis október elején a Pénzügyminisztériumból leirat érkezett a polgármesteri hivatalhoz, amelyben sürgették, hogy a város fizesse be a közmunkaváltságot az újjáépítési alapba.⁶⁶

Az Újjáépítési Minisztérium a házadó-mentesség kérdésében új rendeletet hozott. Ennek értelmében a városokat két kategóriába osztották, az alapján, hogy milyen háborús károkat szenvedtek. Mivel Sopront több bombatámadás érte, ezért az első kategóriába került, így minden újjáépülő háza házadó-mentességben részesült. A házadó-mentesség időtartamát 3 részre osztották: 1.) a különösen fontos területeken 30 év, 2.) a fontos területeknél 25 év, 3.) a nem fontos területeknél 20 év lett ez az időhatár. A városi mérnöki hivatal különlegesen fontos területnek minősítette a Belvárost, a Deák teret és a Csengery utca környékét egészen a vasútvonalakig.⁶⁷

Mivel novemberig nem volt semmiféle hatása a szeptember közepi fővárosi látogatásnak, Molnár József helyettes polgármester a hónap végén Budapestre utazott. Tárgyalásainak anyagiakra fordítható eredményei az alábbiakban összegezhetők: a város 1946–1947. évi költségvetésének hiányát, vagyis 1.320.000 Ft-ot az állam magára vállalja. A Pénzügyminisztérium az első negyedévi részletet, azaz 392.475 Ft-ot, át is utalt a város számlájára.⁶⁸ 1946. december 11–12-én egy szovjet építészküldöttség volt Sopron város vendége. Bár ez a küldöttség megtekintette Sopront, továbbá ellátogattak Brennbergbányára és Eszterházára is, valójában ez a városnak semmiféle joggal várható eredménnyel, vagy haszonnal nem járt.⁶⁹

3. A mérnökök tanácskozása

1947. február 20-tól március 8-ig a MÉMOSZ székházában a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének soproni helyi csoportja előadássorozatot tartott Sopron újjáépítésének kérdéseiről. Sajnos az előadásokról készült jegyzőkönyvek és az előadások szövegei hiányosak, így a tanácskozás menete csak rekonstruálható, amit az alábbiakban kíséreltem meg. A meglévő előadások szövegei közül csak azokról szólok részletesebben, amelyek témái szorosan az újjáépítéshez kapcsolódtak. A hozzászólások közül is csak azokat említem meg, amelyek érdemileg kritizálják az előadót, vagy segítségként újabb adatokat szolgáltatnak.

Esztó Péter egyetemi tanár elnöki megnyitója után Bergmann Pál városi főmérnök „Sopron város sérülései” címen tartott előadást.⁷⁰ Ezután *Tompos Ernő* városi mérnök előadása következett, amelynek a címe „Az újjáépítésre vonatkozó rendelkezések” volt. Tompos a rendeleteket 4 csoportba sorolta: 1. építésrendészeti szabályok, 2. romházakra vonatkozók, 3. adókedvezményeket és adómentességet szabályozók, 4.

⁶⁵ Új Sopron 1946. szeptember 15., 203. sz.

⁶⁶ Új Sopron 1946. október 3., 218. sz.

⁶⁷ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. I. 14/946 13436/1946.V.

⁶⁸ Új Sopron 1946. november 27., 264. sz.

⁶⁹ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945. 16457/1946.II.

⁷⁰ Sajnos ennek a szövegét kutatásaim során nem találtam meg.

lakóházak helyreállítását érintők. Az első csoporthoz tartozó rendeletek közül a városi mérnöki hivatal számára, az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium 28.200/1946.É.K.M. sz. rendelete volt a legfontosabb. E rendelet megállapította, hogy mely munkák végezhetők el bejelentés nélkül, egyszerű bejelentéssel és melyekre kell építési engedélyt kérni. A második csoportba tartozók közül a város újjáépítése szempontjából a kormány által kiadott 10.670/1946.M.E. sz. rendelet volt fontos, amely a háborús események következtében súlyosan megrongálódott épületek romházakká történő nyilvánításáról rendelkezett. Ez szerint romházakká lehetett nyilvánítani azokat az 50 évnél nem idősebb épületeket, amelyeknek helyreállítási költsége meghaladja az újjáépítési költség 50%-át. Az 50 évnél idősebb épületeknél a határ 33% volt. A harmadik csoportba tartozó rendeletek érdekelték a legjobban a lakosságot. Az adókedvezményekről és az adómentességről a kormány 10.750/1946.M.E. sz. rendelete intézkedett, amely szerint rendes ideiglenes házaadómentességet, rendkívüli ideiglenes házaadómentességet, illetve helyreállítási és átalakítási házaadó-kedvezményt lehetett kérni. Miután Sopront rombolt városnak nyilvánították a 19.100/1946. UM. sz. rendelete értelmében, a városra a rendkívüli ideiglenes házaadómentességre vonatkozó előírások voltak a mérvadóak. Ez a városfejlesztési szempontból különösen fontos városrészekben 30 évi adómentességet, a fontos területekre 25 évi, az ezeken kívül fekvő területekre pedig 20 éves adómentességet írt elő. A negyedik csoportba tartoztak a helyreállítási munkák elvégzését elrendelő és azokat elősegítő rendeletek. A tetőzetek helyreállítására a rendeletek záros határidőt írtak elő, azonban a tetőcserép hiánya és az anyagi nehézségek miatt ezek nem voltak megvalósíthatók. Az ehhez kapcsolódóan a kormány által kiadott 23.320/1946. M.E. sz. rendelet értelmében a háborús események következtében megsérült ház tetőzetét a tulajdonos volt köteles helyreállítani.⁷¹ Ezen a napon az utolsó előadó *Bokor Rezső* volt, aki egy rövid beszámolót tartott a romháznak nyilvánított épületek lebontásáról. Az előadásának lényege: mivel az embereknek nem volt pénzük a házak lebontásához, ezért ezt a munkát felesben a falusiakkal együtt végezték el, így rengeteg építőanyag veszett el a város számára. Azonban, ha tulajdonosok le is bontották a romházakat, a törmelékét már nem tudták elszállítani, az utcákon ezért még mindig sok rom hevert, ami rontotta a város képét, a rombolás után még két évvel is.⁷²

Az előadás-sorozat február 22-én folytatódott tovább, amikor is Lőrinc Gáspár, Kalmár Dezső és dr. Diószegi Dániel tartott előadást. Kalmár Dezső előadásának a címe „Hogyan lehet az újjáépítést megindítani?” volt, míg Diószegi Dániel „A soproni mészégetés” témakörében adott elő. Lőrinc Gáspár üzemvezető felszólalásának „A romeltakarítás lebonyolításának módja oroszországi példák alapján” volt a címe. Sopron városában kb. 600 ezer köbméter romhalmaz volt ebben az időben, amit záros határidőn belül (max. 2 év) el kellett takarítani. Lőrinc szerint, ha a romanyagok fajsúlyát 1,5-ben állapítják meg, akkor 600 ezer x 1,5 = 900 ezer tonna mennyiséget kapnak, és ha az eltakarítására 600 munkanappal 2 évet lehetett számolni, úgy minden

⁷¹ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945 1,2,3/a.

⁷² Uo.

nap kb. 1500 tonna súlyú anyagot kellene elszállítani. Valójában a romoknak, mint az újjáépítésnél hasznavehetetlen törmeléknek, azonban csak az 1/3-át kellene a várostól kb. 1–1,5 km távolságra elhordani. A fennmaradó 2/3 részt, mint az újjáépítés jövődó anyagait, némi tisztítás, szortírozás és rendberakás után ott lehetne tárolni, ahonnt azokat kitermelték, a jövődó épületek közvetlen közelében. A romeltakarítás minél gyorsabb befejezése érdekében a komplex mechanizálást kell bevezetni. Ehhez a következő eszközök szükségeltettek: sűrített levegő, pneumatikus szerszámok, robbantó eszközök, kompresszor, exkavátor, önlerakodó teherautók, kotrók, szállítószalag.⁷³ A műveletek sorrendjére a következőt írja: bontási munkálatok előkészítése, bontás, romelszállítás. Kiemelte, hogy a bontási munkáknál nagy sikerrel lehet alkalmazni a sűrített levegővel dolgozó pneumatikus szerszámokat. Miután a romépület „le van vetköztetve”, megkezdődhet a tényleges bontási munka, amely elsősorban lazítási munkákból áll. A lazítási munkák után következik a rom-darabok és a törmelék eltávolítása. Ha a lazítást robbantással végezték, akkor nagy tömegű laza romhalmazt nyertek, amelynek az eltávolítására exkavátort lehet használni, így a romanyag közvetlenül felrakható a szállítóeszközökre. Szállítóeszköznek alkalmas a minimum 3 t teherbírású önlerakodó teherautó, de a legideálisabb az 5 t teherbírású. A romeltakarításhoz a városnak 20 pár ló és 2 traktor állt a rendelkezésére, és szükség lett volna még 8 db. 5 tonnás, vagy pedig 12 db. 3 tonnás önlerakodó teherautóra. Lőrinc kiszámolta a teherautók intenzitását is. Ha romeltakarításhoz 5 tonnás teherautókat alkalmaznak, és a romok napi elszállításra váró mennyisége 1500 t, akkor e kocsi típussal 300 rakományra lehet számítani. Ha 6 db. autót alkalmazunk (kettő mindig tartalékban lenne), úgy minden autónak napi 50 fordulót kellene megtennie. Ezt az 50 fordulót számítva napi kétszer 8 órás munkaidővel, továbbá minden munkaidőből levonva 1 órát, a két 8 órás munkaidőben lenne 14 órás tényleges munkaidő, vagyis $14 \times 60 = 840$ perc. Ez által minden fordulóra 16,8 perc jutna, ami egy vagy 1,5 km-es távolságnál még a jó minőségű úton is elég sűrű forgalmat jelentett volna. Tehát a számítások szerint minden autó egyszeri fordulásához 16,8 perc kell, amit ha elosztunk az autók számával, akkor 2,8 percenként jelent volna meg egy-egy autó a rakományért, vagy a lerakodó helyen. A lerakodás a központi telepen történt volna meg, közvetlenül a kotróvályúkba. A kotróvályúból a törmelék a kotró segítségével kerül fel a magasabban elhelyezett hombárba, ahonnan vibró adagolókkal kerülnek rá a vibró rostálókra. Ezen rostálók teljesítménye 50 köbméter óránként.

Lőrinc Gáspár előadása után Hárs György intézett kérdést az előadóhoz arról, hogy milyen számítások alapján jött ki a 600 ezer köbméter romanyag mennyiségére. Az előadó ismertette, ő az adatokat a városi mérnöki hivataltól és Winkler Oszkár építészmérnöktől kapta. Hárs György szerint Sopronnak kb. 3000 háza van, ez épületenként kb. 1000 köbméter, ez összesen 3 millió köbméter. Ennek kb. csak 10%-a vált rommá, azaz kb. 300 ezer köbméter az eltakarítandó rommennyiség.⁷⁴

⁷³ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945 4,5,6/a.

⁷⁴ Uo.

A február 22-e és március 1-je közötti időszakban is volt egy ülésnap, de a kutatások jelen szakaszában erről nem találtam semmiféle iratanyagot.⁷⁵

Március 1-jén került sor a következő – ismert – ülésnapra. Ekkor Hárs György és Rosenstingl Antal építészmérnökök, és Bokor Rezső egyetemi tanár tartottak előadásokat. Rosenstingl „Az építés rentabilitása”, míg Bokor „Az Építési faanyag és annak pótlása” címmel tartotta meg előadását.⁷⁶ Hárs György előadásának a címe „Javaslatok a soproni újjáépítés pénzügyi lebonyolítására” volt. Hárs szerint az újjáépítéshez két forráshoz lehetett fordulni: 1. állami segítség 2. polgári takarékoság. Az állami segítség Sopron városába a következő utakon juthatott el: város háztartásának költségvetése, az üzemek hozzájárulása, állami hozzájárulás révén. Sopron városának 1946/47. évi költségvetésében igen előkelő helyet foglaltak el azok a beruházások, amelyek e munkák megindítását biztosították volna. Összesen 1.135.000 Ft jutott az újjáépítésre, amely összeg még érintetlen volt ebben az időszakban, mert csak a tavasz folyamán került folyósításra. Az összeget augusztus 1-jéig el kellett költeni. Az üzemek segítségét részben belekalkulálták a költségvetésbe, pl. a villamos művek 330.000 Ft-tal járult hozzá a város bevételeihez. Az üzemek a költségvetésen kívül legalább 100 ezer Ft-tal járultak hozzá az újjáépítéshez úgy, hogy vagy a saját költségvetésükön belül teljesítették a beruházásokat, vagy úgy, hogy a szükséges összeget a városnak kölcsönadták. Az állami hozzájárulás keretében megemlíthetjük azon összegeket, amelyeket az egyes tárcák rendelkezésre bocsátottak a közmunkák elvégzése céljából. Például a kultuszárca 150.000 Ft-os segítségét a kórház, illetve egyes iskolák felújítására. Az állami hozzájárulás keretében kell említeni a közmunkaváltságot, mint olyan összeget, amely a város polgáraitól származik, de amelyből a város nem kapott semmit. Ha a közmunkaváltság a városban maradt volna, a város 400.000 Ft-tal többől tudott volna gazdálkodni. A városnak égetően szüksége lett volna erre az összegre, ugyanis a városi költségvetésből kimaradt a romeltakarítás költsége. Pedig a rom mennyisége elérte a 400.000 légmétert. Egy köbméter rom elhordása kb. 30 Ft-ba került, a végösszeg így kb. 2.400.000 Ft-ot tehetett ki. Tehát a közmunkaváltság teljes felhasználásával a romok eltakarítása 6 évet vett volna igénybe. A második anyagi forrás alapja a város polgárainak takarékosága. Ezen takarékoság legfőbb iránya: a takarékoság a köz felé. Ennek a lényege: az újjáépítésben a romok felszámolását a város polgárai hosszúlejáratú hitel formájában támogassák. Sopronnak mintegy 30.000 lakosa volt. A város, ha kért volna minden polgártól 10 Ft hosszúlejáratú hitelt, 10 Ft-os részjegyek kibocsátásával, életre hívhatta volna a városi romeltakarító és építő szövetkezetet. Ez a szerv kézbe vehette volna a munkálatok irányítását.⁷⁷

Március 1-je és 8-a között is tartottak egy ülésnapot, de mindeztől sem találtam iratanyagot.⁷⁸ Az utolsó ülésnapra március 8-án került sor. Ekkor Hantó István városi műszaki tanácsos „Utak és csatornák helyreállításának szükségessége”, dr. Szádeczky-Kardoss Elemér egyetemi tanár „Sopron környékének építőanyagai”

⁷⁵ Az ülésnap létét bizonyítja, hogy a jegyzőkönyvek közül hiányzik a 7., 8/a. jelzetű.

⁷⁶ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X.34/945 9,10,11/a.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Az ülés létét igazoló hiányzó jegyzőkönyvek sorszáma: 12., 13., 14/a.

előadásait, végezetül pedig Esztó Péter zárszavát hallgathatták meg. Hantó István előadásának elején arról beszélt, hogy Sopron városa 94 km kiépített és 258 km kiépítetlen, így összesen 352 km úttal rendelkezik. A háború következtében a város útburkolatai a belutakon és a törvényhatósági utakon is óriási kárt szenvedtek. A kár a becslések szerint a belutaknál 77%-os, a törvényhatósági utaknál 63%-os volt. A kár értéke az 1938. évi P-ben számolva a belutaknál 3.180.000 P, míg a törvényhatósági utaknál 1.170.000 P-t tett ki. Hantó az építkezéseknél általában szokásos 4-szeres szorzószámot vette alapul, de figyelembe vette az egyes anyagok magasabb, így pl. a bitumen 10-szeres szorzószámát, így átlag 5-szörösre teszi a Ft-ban szükséges összeget. Tehát a belutak helyreállítására kerekén 16 millió, a törvényhatósági utakra 6 millió Ft szükséges. Előadásából megtudhatjuk, hogy a tényleges helyreállítási munkákat 1946 augusztusáig szakszerűen megindítani nem lehetett. Ennek elsődleges okait a pénz- és a munkaerőhiányban kell keresni (pl. az útörök létszáma 20-ról 6-ra, az utcagondozóké 40-ről 12-re csökkent). A lassan megindult közmunkával sikerült annyit elérni, hogy az úttesteken keletkezett bombatölcéseket feltöltötték. A burkolat kátyúinak a kitöltésére csak téglatörmelék és salak állt rendelkezésre. Rendes útkarbantartás csak 1946. augusztus végén, szeptember elején, a stabil forint megjelenése után – amiből viszont kevés volt a városnak – indult meg. Mégis sikerült a kőburkolatok legfontosabb sérüléseit kijavítani és a 85. sz. út aszfalt burkolatán lévő kátyúkat kézi erővel, bitumenes kavicssal kifoltozni. Sopronnak szétválasztó rendszerű csatornázása volt, tehát külön esővízcsatornával és külön szennyvízcsatornával rendelkezett. A város szennyvíztisztító-teleppel ekkor még nem bírt, így az esővizet és a szennyvizet is közvetlenül a várost átszelő Rák és az Ikva patakokba vezették bele. A háború pusztítása a csatornahálózatban is súlyos károkat okozott. Egy 1945. május 18-i felmérés szerint az esővízcsatorna 1.745 m-e, a boltozat 80 m-e, a szennyvízcsatorna 2.050 m-e, összesen 3.875 m pusztult el. Ezen kívül használhatatlanná vált 11.000 m csatorna. Ez a teljes hossz 6%-ának pusztulását jelenti, továbbá használhatatlanná vált a teljes hossz 19%-a. Minthogy a hálózat 1/5-e használhatatlanná vált, voltak olyan városrészek, ahonnan sem az esővizet, sem a szennyvizet nem lehetett elvezetni. A helyreállítási munkákra a Ft megjelenéséig komoly fedezetet nem lehetett biztosítani. Ezért 1946. augusztusáig mindössze 145 m esővíz- és 160 m szennyvízcsatornát állítottak helyre, közöttük a Mátyás király utca és GYSEV alatt átvezető főcsatorna egy szakaszát is. A még hátralévő csatorna-helyreállításokra a 1946. szeptember 6-án kelt, Ft értékben kiszámított és összeállított költségvetés végösszege: 3.260 m csatornára 578.736 Ft, 80 m patakboltozatra 379.518 Ft, így összesen 958.254 Ft-ra lett volna szükség. Az 1946/47. évi költségvetés a csatornák helyreállítására 200.000, a patakboltozatra szintén 200.000 Ft-ot tudott biztosítani.⁷⁹

Dolgozatom végére hagytam Füredi Oszkár „Műemlékvédelem és a belváros rendezése” című előadását, amely valószínűsíthetően e fenti két nap valamelyikén hangzott el.⁸⁰ A Belváros rendezésének legfőbb célja Füredi szerint az volt, hogy az

⁷⁹ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945 15,16,17/a.

⁸⁰ Az előadás szövegét tartalmazó iraton sem jelzet, sem időpont jelzés nem található, de az eddigi kutatások alapján az ekkori elhangzás a legvalószínűbb.

egész terület túlszűfolt részeinek kitisztítása útján egészséges, levegős, napos lakóhelyek jöjjenek létre. A terv szerint a Templom utca, Kolostor utca, Új utca, Szt. György utca majdnem érintetlen maradt volna. Változásokat a homlokzati részeken csak az Orsolya téren, a Szt. György utca és az Új utca torkolatánál alkalmaztak volna. A bombázás következtében az Orsolya teret lezáró egyemeletes bérház földszintjén szabaddá váltak az eredeti boltívek, pillérek és a földszinti részen egy árkádsor nyílt meg. A soproni szójárás ezt az épületet "Lábasháznak" nevezte el. A Szt. György utca és Új utca torkolatánál a szétbombázott volt Berczeller-ház sarkát teljesen le kellett bontani, ezáltal az utca torkolatának tere megnagyobbodott. Az átalakításokkal az előbb említett két utcában megszűntek a szinte pincszerű belső udvarok kislakásai, helyettük napos, levegős lakások keletkeztek. Az elképzelés szerint a belső udvarok azon részeit, amelyek loggiákkal, érdekes vagy értékes lépcsőházakkal, vagy egyéb műemlékvédelmi architektúrával rendelkeztek, az átalakított épületekbe kellett komponálni. Pl. a Szt. György utca 12-es számú, ún. Eggenberg-ház a szép loggiás udvarára való tekintettel egészben megmaradt, csak a kibontandó kertesített terület felé kapott az egyik boltövön keresztül szabad átjárást az udvarból. Füredi véleménye szerint alakítani kell a soproni építészektől egy olyan műszaki bizottságot, amely az egész Belváros részletes szanalási tervét a költségvetéssel együtt kidolgozza. E bizottság feladata lenne, hogy a Belvárosban házanként jelölje meg azokat az épületeket, amelyeket minden körülmények között fenntartandó, műemlék értékű objektumnak nyilvánítanak. A Belváros területén minden átalakítási és építkezési tervet ez a bizottság vizsgálja felül azért, hogy az beleillik-e az általános rendezési tervbe, vagy nem.⁸¹

4. Javaslat az újjáépítés további irányára

A Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének soproni csoportja, miután az újjáépítés kérdéseiről megtartotta előadássorozatát, az elfogadott álláspontok figyelembe vételével javaslatokat terjesztett a polgármesteren keresztül a város lakossága elé. Az újjáépítés általuk elképzelt további menetének három fő része volt: 1. rendezési 2. takarékosági és adópolitikai 3. anyagi. A részletes téziseket az alábbiakban közlöm:⁸²

1. Az 1939-es városfejlesztési tervet haladéktalanul felül kellett vizsgálni és módosítani.
2. A felülvizsgálat eredményeinek figyelembevételével az általános városrendezési tervek azonnali munkába adása, az új, részletes felmérések bevárása nélkül a meglévő térképek alapján úgy, hogy a meginduló építkezések már eszerint kitűzhetőek legyenek.
3. A Belváros szanalási tervének elkészítése, az Orsolya tér végleges kialakításának megoldásával. E célból az Orsolya tér 5. sz. házat a városnak lehetőség szerint a saját tulajdonába kellene vennie.

⁸¹ SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945.

⁸² SL IV. B. 1403. d. SVPH ir. X. 34/945. A beadvány keltezése 1947. április 14.

4. A földbirtokreform során kiosztásra kerülő házhelyek juttatásának végleges megoldása.
5. Romeltakarítási és újjáépítési terv készítése.
6. A MÁV és a GYSEV pályaudvarok egyesítési feltételeinek a megvizsgálása.
7. Az építkezési szabályrendelet módosítása, könnyítések megadása a takarékos építkezés szem előtt tartásával. A romanyagok szilárdsági igénybevételének megadása és különösen a fával való takarékoság előírása.
8. A kilátásba helyezett adókedvezmények végleges megállapításának a sürgetése.
9. Kiadvány szerkesztése azoknak a rendeleteknek a rövid ismertetésével, amelyek a sérült és romházak helyrehozásával elérhető adókedvezményeket, és ezek elérési módját írják elő, továbbá a romházakra vonatkozó rendeletek ismertetése.
10. Idegen tőke megmozgatása, a közmunkaváltság városban tartása mindenáron és minden eszközzel.
11. A saját tőke megmozgatására alakuló Romeltakarító és Építőszövetkezet erkölcsi és anyagi támogatása.
12. Telephelyek kijelölése a bontásokból származó anyagok csoportosítására és árusítására, esetleg az előbbi szövetkezet kezelésében.
13. Telephelyek kijelölése a használhatatlan romanyag kihordására, feltöltés céljából.
14. Gépek beszerzése a romok eltakarítására.
15. A város meglévő gépeinek a kijavítása és a kikölcsönzés lehetővé tétele.
16. A robbantási csoport kiképzése és robbantó anyaggal való ellátása.

Epilógus

Amikor e tanulmányhoz gyűjtöttem az anyagot, megdöbbenve olvastam, hogy tulajdonképpen 1947 közepéig nem történt érdemi munka az újjáépítés ügyében, és a romeltakarítás is csak nagyon lassan haladt előre. Még 1950-ben is 200.000 forintot kellett elkülöníteni a város költségvetéséből romeltakarításra!) Az igazi újjáépítési munka az ötvenes évekre maradt, de a városban a helyreállítási munkák még a hetvenes évek elején is tovább folytak. A városnak a kilencvenes évek elejéig kellett várnia, hogy az utolsó, a bombázások által keletkezett romhalmaz helyén egy új épület nőjön ki a földből.

Sopron és környéke környezetvédelmének története még megírásra vár. Az 1990-es évek eseményeinek és a Castanea Környezetvédelmi Egyesület történetének leírására, az események mozgatórugóinak elemzésére is valószínűleg csak hosszabb idő elteltével lesz mód. A következőkben csupán egy vázlatos áttekintést adunk témánkról, amelyben a nehézségek ellenére, törekszünk a történeti és szakmai hitelességre.

A természetvédelem és a környezetvédelem kezdetei Sopronban

A levéltári források szerint már a 15. században rendeleteket alkotott a város a szeméthordásról, az utcák burkolásáról, deszkázásáról, kövezéséről, a 17. században rendeletek szóltak a fák ültetéséről. A város már 1770-ben útkövezőket és kertészeket foglalkoztatott. A 19. században azután felgyorsultak az események. 1814-ben külön bizottságot hoztak létre a város tisztántartására, az utcák kivilágítására, fásítására, tehát a városszépítésre. A gróf Széchenyi István által megalapított Sopron-Vasi Szeder Egylet a Bánfalvi patak mentén szederfákat ültetett (a selyemhernyó-tenyésztés elősegítésére), amelyet egészen a századfordulóig a soproni köznyelv „Szedresnek” nevezett. Megkezdődött a „Promenáda”, mai Széchenyi tér kialakítása, a Várkerület útkövezése, létrehozták a „Löverbizottságot”.

A század második fele az iparosodás és a fejlődés jegyében telt. 1869-ben jött létre a Soproni Városszépítő Egyesület, amely évtizedekig a városszépítés motorjának és legfontosabb szervező erejének bizonyult. Az egyesület megalapítója Flandorffer Ignác (1816–1891), a városnak a 19. századi fejlődésében elvülhetetlen érdemeket szerző személyisége volt.¹ Az egyesületben találjuk meg a mai értelemben vett természetvédelem és környezetvédelem kezdeteit. A Bánfalvi patak beboltozása révén jött létre a Deák tér parkja, számos fasort ültettek a városban és a kivezető utak mentén, megépültek a környező parkerdők sétaújtjai, pihenőhelyei, kilátóhelyei, és jó pár forrás foglalása történt meg. A 19. század végére alakult ki az Erzsébet-kert mai képe. Sopronnak ebben az időben már önálló főkertésze volt. Az egyesületben 1874-ben „díszkertészeti bizottmányt” hoztak létre a kertépítési munkák irányítására. Az egyesület foglalkozott először a Löverek védelmével. Népszerűvé vált a löveri szőlők és gyümölcsösök használata, svájci mintára sorra épültek a Löverek villái. A korszak nagy egyéniségei Flandorffer Ignác, dr. Printz Ferenc, Muck Endre, Romwalter Károly, dr. Laehne Vilmos és dr. Heimler Károly voltak.

A fokozatosan kiépülő úthálózat jó összeköttetést biztosított Bécs, Kismarton, Pozsony, Nyék, Kópháza felé. A vasútvonalakon keresztül Sopron városa bekapcsolódott Bécs, Szombathely és Budapest nemzetközi forgalmába. Az országban elsők között létesült városi vízmű és épült ki az utcai közvilágítás. 1900-tól, 1912-ben történt megszüntetéséig villamos közlekedett a két vasúti pályaudvar között. 1905-ben készült el Wälder

¹ Táncsics Mihály érdemeit nem kisebbítő kérdézzük meg, vajon mikor neveznek el utcát e kiváló férfiről Sopronban?

József városi főmérnök városrendezési terve. Ebben Sopron nagy léptékű fejlesztését irányozta elő, új utakkal és sok új parkkal. A Soproni Városszépítő Egyesület költöztetésében éveken át az egyik legnagyobb tételt a fák és fasorok ültetése tette ki.

Az I. világháború befejezéseként született Trianoni béke következtében a város elvesztette a hozzá tartozó vidék legnagyobb részét. A selmecbányai egyetem befogadása a város történetének igen fontos eseménye, hiszen ezzel a Monarchia bányászati és erdészeti szellemi központja költözött Sopronba. A két világháború közötti egyesületi tevékenység motorja dr. Heimler Károly volt, de Zügn Nándor erdőmester, Dahner Samu főkertész és Bergmann Pál főmérnök is nagy szerepet vállaltak a városszépítésben. Befejeződött a Deák tér parkosítása, új parkokat létesítettek az Egeredi-, a Bécsi- és a Koronázó-dombon, megépült a Kurucz-dombon a Szent István templom körüli park. Új sportpályák és gyermekjátszóterek épültek. A soproni idegenforgalom fellendítése érdekében kiépült a Tómalom fürdő, majd sok munka árán a turisták bécsidombi Hubertus-háza, végül a Winkler Oszkár által tervezett Károly-kilátó. Az időszak idegenforgalmi fejlesztései között említhetők az ekkor kiépített Löver körút mentén létesült új szállodák és a Löver uszoda.

Ezekben az években már Sopronban is évente megtartották a Madarak és Fák Napját. Az egyesületnek akkor már saját faiskolája volt, amely jelentősen segítette az utcák és terek fásítását. Heimler Károly javaslatai alapján megkezdődtek az emléktáblák kihelyezései a városban. 1930-ban a Soproni Városszépítő Egyesületet a belügyminiszter a „Virágos Budapest – Virágos Magyarország” mozgalom keretében első díjjal tüntette ki. 1938-ban pályázatot hirdettek az elemi és középiskolásoknak a természet- és állatvédelem témakörében. A „Természet- és Állatvédelmi Szakosztály” saját lapot adott ki. A Várkerület a negyvenes évekre nyerte el mai képét, a Lackner Kristóf és a Mátyás király utcával egyetemben. Fontos dátum az 1942. év, amikor megszületett a város első természetvédelmi rendelete. A Soproni Városszépítő Egyesületnek dr. Heimler Károly vezette időszakát a városszépítés virágkorának, munkálkodását pedig a lokálpatriotizmus mintaképeinek kell tekintenünk.

A II. világháború tragikus eseményei között kell említenünk a várost ért súlyos bombázásokat és a háborút követően az itt élő német anyanyelvű lakosság tömeges kitelepítését. A háború befejezését követő romeltakarítási munkák még sok éven át tartottak. A Soproni Városszépítő Egyesületet az akkori belügyminisztérium 1947. május 10-én feloszlatta.²

Természet- és környezetvédelem a szocializmus idején (1948–1989)

Sopronnak és vonzáskörzetének évszázados összetartozását, a társadalmi és gazdasági élet szerves fejlődését Trianon mellett a szocializmus évtizedei törték meg leginkább. A háború után először megyei címétől fosztották meg, majd határázárallal Magyarország belsejétől szakították el és kényszerítették egy tőle idegen társadalmi rendszerbe. Az uralkodó kommunista ideológia jegyében Sopront gyárvárossá akarták átalakítani. A környék falvaiban erőszakkal az itt folyó földműveléstől idegen termelőszövetkezeteket hoztak létre. A Sopronba beözönlő olcsó falusi munkaerő letelepítése miatt enyhí-

² A tárgyalt időszakot ld. részletesen Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története 1869–1984. SSz. 37. (1983) 1-16., 97-132., 289-304., 38. (1984) 1-28.

teni kellett a várost övező határázaron és így indulhattak meg évtizedes szünet után a lakásépítések. A Belváros szélén erőszakos bontások révén nyert területen megépült a Kőfaragó téri lakótelep, majd az 1970-es években a város akkori „büszkesége”, a Jereván lakótelep. A város nagy szerencséje, hogy az új lakótelepet nem a Szent Mihály-dombi városrész lebontásának helyén jelölték ki.

Az erőltetett iparosítással és az ugrásszerűen megnövekedett lakásszámmal nem tartott lépést a városgazdálkodás. Nem épültek meg a szükséges közparkok és sportpályák, az erőltetett fejlesztésektől messze elmaradt a kertkultúra. Az országosan híres soproni borvidék degradálódott, a szőlők termését nem minőségi borok készítésére, hanem a „testvéri” országokba olcsón exportált pezsgők alapanyagaként használták fel. Megakadt a város csatornahálózatának fejlesztése, a gyárak akadálytalanul eresztették szennyvizüket az Ikvába és a Rák patakba. A levegőt szennyező gyárkémiények miatt a város levegője Komló és Tatabánya szennyezettségi szintjére süllyedt, holott a két világháború között tízezreket vonzott a város alpesinek mondott, tiszta levegője.

Ismeretesek a korszerű környezetvédelem kezdetei. A Római Klub által 1972-ben megjelentetett „A növekedés határai” című tanulmány hívta fel a világ közvéleményének figyelmét a népesség és a gazdaság növekedésének ökológiai következményeire, a természetes erőforrások kimerülésének és a természeti környezet elszennyeződésének veszélyeire.

A Soproni Városszépítő Egyesület 1947. évi megszüntetése nagy űrt teremtett. A romeltakarítást követően, először a műemlékek felmérése nyitotta rá az akkori vezetők szemét a szükséges tennivalókra. Dr. Mollay János vezetésével készült az első városi műemlékvédelmi szabályrendelet tervezete. Azt követően az idegenforgalom fejlesztésének szükségessége került a város vezetői elé. 1952-ben megalakult a Városi Tanács VB. munkáját segítő „természetvédelmi albizottság”. Dr. Csatkai Endre ösztönzésére 1955-ben ismét megjelent a Soproni Szemle. A város szerencséjére Bognár Dezső tanácselnök a természetvédelem és környezetrendezés iránt érzékeny ember volt. Az is szerencse volt, hogy az 1960-ban elkészített általános rendezési terv kidolgozását olyan kiváló szakember vezette, mint dr. Winkler Oszkár.

1968. október 19-én, a soproniak nagy örömeire ismét megalakult a Soproni Városszépítő Egyesület. Első elnöke Bognár Dezső volt, az Erdészeti és Természetvédelmi Szakbizottságot dr. Gál János egyetemi tanár vezette. Ismét napirendre kerül a Lőverek jellegvédelme. 1973-ban tartott előadásában dr. Kubinszky Mihály részletesen elemezte az egész kérdéskört, és megfontolt javaslatokat tett a Lőverek túlzott beépítésének megakadályozására. Sajnálatos, hogy az Alsó-Lőverek lakóterületté való átalakulását a város már nem tudta megakadályozni. A korszak történetében érdekesség, hogy 1975-ben a város utcafásításai védelméről szóló szabályrendeletbe felvették a konyhasóval történő téli síktalanítás tilalmát.³ A város kiváltságlevele kiadásának 700 éves évfordulójára (1977) „Hétszáz éves emlékerdő” létesült. Természetvédelmi szempontból 1977 legnagyobb eseménye a Soproni Tájvédelmi Körzet megalakítása volt. Dr. Csapody István vezetésével megindult a sokszor indokolatlan fakivágások elleni harc, s még ma is változatlan hevességgel dúl. Megkezdődött az azóta is tartó vita

³ Elgondolkodtató, hogy ez a mai napig sem valósult meg!

az erdészek és a természetvédők között az erdőkben folyó „terv szerinti” fakitermelések körül. Újból épültek kilátók, és ismét foglalkozott az egyesület – mint a háború előtt –, az utcák fásításával. 1969-ben meghirdették a „Virágos Sopron” pályázatot. Az 1977. jubileumi évben jelentős számú rózsafát ültettek el a városban. Az igen aktív „Természetvédelmi és Erdészeti Szakbizottságot” ekkor dr. Majer Antal egyetemi tanár vezette. Ezekben az években műemléki restaurálások, szobrok, emléktáblák, emlékművek sora jelzi a soproni lokálpatriotizmus újbóli éledését és örömteli – tetekben megnyilvánuló – erősödését.

A korszerű értelemben vett környezetvédelem soproni kezdeteit az Országos Természetvédelmi Hivatal Nyugat-Dunántúli Felügyelőségnél, a Soproni Tervező Irodában, az Egyetemen és a városi iskolákban kell keresnünk. Dr. Csapody István, az Országos Természetvédelmi Hivatal felügyelőségének szakfelügyelője, 1976-tól kezdődően intézte a térség természetvédelmi majd környezetvédelmi ügyeit. Meginthathatlan és szakszerű állásfoglalásairól, egy-egy fáért, kisebb-nagyobb földterületért viselt harcairól még ma is legendákat mesélnek.⁴

A GYŐRITERV⁵ Soproni Tervező Irodájában az út és közmű szakosztály tevékenységében került előtérbe a mai értelemben vett környezetvédelem. Ott fogalmazták meg az első tiltakozást a Fertőbe benyúló, az ÉVIZIG⁶ eredeti tervei szerint 270 m hosszú(!) móló ellen. Egy másik tiltakozó levelük a Sopron, Lenin körüti (ma ismét Várkerület) kerékpáros tiltótáblák levételére irányult. Ez a szakosztály készítette – olykor a megrendelők akarata ellenére – az új iskolák, óvodák, bölcsődék parkosítási terveit, és itt készültek a rendezési tervekhez először környezetvédelmi munkarészek.

A környezetvédelem az Erdészeti és Faipari Egyetemen korán megjelent, első képviselője az Erdőtelepítéstani Tanszéken dr. Dobos Tibor volt. Nevéhez fűződik az első soproni környezetvédelmi tervező kisvállalkozás (gmk) megalapítása is.

Az oktatásban is megjelentek lassan a korszerű környezetvédelem témái. Egészen korán létesített levelezős kapcsolatot egy amerikai Greenpeace szervezettel és végzett el felmérést szakkörével a Gárdonyi Általános Iskolában Főző Csaba. A Berzsenyi Dániel Gimnáziumban dr. Andrassy Péter végzett úttörő jelentőségű munkát tanítványaival.

1987-ban kezdte meg működését az egyesület „Zöldterületfejlesztési és Környezetvédelmi Bizottsága”, Kőhegyi Ferencné és Hámori Gábor vezetésével. Itt fogalmazódtak meg új, korszerű szemlélettel Sopron és vidéke környezetvédelmének fontos feladatai és főbb területei. Itt készült el 1989-ben a város első környezetvédelmi programja, itt történt az első környezetvédelmi akció megszervezése (a Vegyész üdülő kazánháza kéményének zajvédelme, amelyet az építető a fellépésünk hatására utólag, 1988-ban volt kénytelen elvégezni). Elkészült a tervezett tehermentesítő út – a mai Storno út – szakvéleménye. Külön ki kell emelni a Frankenburg úti aluljáró felépítésének 1989. évi javaslatát. Ez akkor készült, amikor a felüljárót tartalmazó kiviteli tervre már lezajlott a kivitelező kiválasztása is! Az alulvezetéses, a környezeti értékeket és adottságokat kedvezőbben kihasználó megoldást a Soproni Tervező Irodánál

⁴ Életeméről ld. bővebben: Dr. Bartha Dénes: Elhunyt Csapody István., továbbá: Csapody István műveinek bibliográfiája. SSz. 2001. 3-16.

⁵ Északdunántúli Tervező Vállalat, székhelye Győr.

⁶ Észak-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság

Hámori Gábor, Simonics András és Fábiánkovics Ferenc dolgozta ki. A műszaki megoldás elfogadtatásában dr. Kubinszky Mihálynak és a Soproni Városszépítő Egyesület támogató állásfoglalásának volt a legnagyobb szerepe. 1990-ben került sor az első Föld Napja megemlékezésre. Az 1990-ben végzett köztéri levegőszennyezés-mérés először mutatott hiteles adatokat a tisztának vélt soproni levegőről. Az ausztriai Grüne Alternative mérőkocsija egész nap dolgozott és rögzítette a tényleges állapotot a Várkerület és az Ötvös utca sarkán. Először foglaltunk állást egy nem hazai beruházás tervét illetően (tiltakozás a siegendorfi égetőmű ellen). Ugyancsak 1990-ben zajlott le annak a bevásárlóközpont tervezésének a vitája, amely Shopping City Sopron, majd Píramis néven indult. Az akkor még újdonságnak tekintett „környezetvédők” részletes tanulmányt készítettek az ilyen létesítmények környezeti hatásairól, főképpen az alig figyelembevett hátrányairól.

A természeti környezet védelmébe az újonnan létrejött soproni politikai szervezetek közül az MDF a bős-nagymarosi erőmű elleni tiltakozásával⁷, a FIDESZ a már említett siegendorfi égetőmű elleni tiltakozással, az SZDSZ Varga János⁸ előadásának megszervezésével kapcsolódott be. A nyolcvanas évek végén a soproni politikai élet megújulásának folyamán mind többször foglalt állást a természetvédelem és a környezetvédelem új megközelítéseiben dr. Kárpáti László, az Erdészeti és Faipari Egyetem adjunktusa.

A korszerű környezet- és természetvédelem a Castanea Környezetvédelmi Egyesület tevékenységében (1991–2001)

Az első soproni környezetvédelmi egyesület, közel harminc taggal, 1991. február 20-án alakult meg. Nevét Sopron és a Lőverek jellegzetes és kedves gyümölcsfájáról, a szelídgesztenyéről (*Castanea sativa*) kapta. Első elnökségének tagjai: Hámori Gábor elnök, Varga Gábor, Székely Gábor, Agócs József, dr. Herczeg János, Fabó Károly, dr. Andrassy Péter, Főző Csaba és Márkus András. A jelenlévők elkészítették az aktuális tennivalók és vállalások listáját. A Castanea Környezetvédelmi Egyesület célkitűzéseit az alapszabály fogalmazta meg: felhívni a figyelmet a természet- és környezetvédelem fontosságára, Sopron egyedülálló természeti és környezeti értékeire, részt venni a környezetbarát gondolkodás és gazdálkodás terjesztésében, támogatni az energiával és vízzel való takarékoskosságot, az egészséges életmód népszerűsítését, közreműködni a környezeti nevelés iskolai programjaiban. Az ülés megfogalmazta azt, hogy a végzendő munkával kapcsolatos legfontosabb feltétel a szakszerűség. Az egyesületet a Megyei Cégbíróóság 60.737/1991. szám alatt vette nyilvántartásba. Az első években az egyesület székhelye a Fertő-Hanság Nemzeti Park által felajánlott Sopron, Károlymagaslati u. 14. szám alatti házban volt.

A nagy múltú Soproni Városszépítő Egyesületből történt kiválást ma is sokan vitatják. A környezetvédelmi egyesület mellett érvelnek, akik ismerik azokat az új szakterületeket⁹, amelyek felforgatták és túlnőtték volna a Soproni Városszépítő Egyesület

⁷ Az akkori országgyűlési képviselőnek átadott petíció révén.

⁸ A Duna Kör akkori vezetője.

⁹ Például a vízrendezés, a vízminőség-védelem, a levegőtisztaság-védelem, a mezőgazdasági vegyszermentes termelés, a környezetbarát közlekedés, az egészséges életmód, stb.

125 éves múltra visszatekintő hagyományos tevékenységeit és munkáját. Sokan voltunk, akik nem bízunk abban, hogy ennyi új ágat képes lenne a mégoly nagy hagyományokkal rendelkező városszépítő mozgalom befogadni. A döntés helyességét eldönti majd az idő.

Az 1991-ben végzett tevékenységből a Bécsi-dombi motocross pálya megszüntetését és új helyre való áthelyezését, az újonnan megszervezett „alternatív bejárások” keretében a Tómalom állapotfelmérését, a város Környezetvédelmi Albizottságában végzett közreműködést említhetjük meg. Ebben az évben rendezte meg az egyesület az első biotermeléssel, a térség kerékpárutjainak fejlesztésével, a községek környezetvédelmi tennivalóival, a gazdasági élet és a környezetvédelem kérdéseivel, az önkormányzatok környezetvédelmének feladataival, valamint a szellemi környezetvédelemmel foglalkozó ankétjait. Ezek az összejövetelék ebben a műfajban egytől-egyig úttörő jellegűek voltak. Külön kiemeljük a fenti sorból a pedagógusok számára rendezett, a környezeti neveléssel foglalkozó tanácskozást. Javaslatokat fogalmaztunk az önkormányzat munkájának segítésére, kiépítettük személyi kapcsolatainkat a fontos állami és civil szervezetekkel. Már ebben az évben rendszeresen írtunk „Zöld sarok” cím alatt az akkori Soproni Hírlapban. A város és környéke környezetvédelmének legkülönbözőbb témáiról több mint 20 cikk jelent meg. Októberben felhívást tettünk közzé az általunk létrehozott Környezetvédelmi Műszaki Fejlesztési Alaphoz történő csatlakozásra.

1992-ben született meg javaslatunk alapján a Lőverek jellegvédelmének önkormányzati rendelete. A továbbra is megjelenő „Zöld sarok” rovatunk közérdekű környezetvédelmi témákat dolgozott fel, népszerű formában. Ekkor jöttek létre személyes kapcsolataink a bécsi „ARGE Umwelterziehung”¹⁰ és a kismartoni „Die Grüne Alternative” munkatársaival. Az egyesület ez évben szervezte meg az első városi környezetvédelmi lakossági fórumot. Munkatársaink közül többen is tagjai lettek az önkormányzat újonnan alakult Környezetvédelmi Albizottságának. Az év sokat vitatott témái közül megemlítjük a Várkerület egyirányúsítását, a bósi vízerőműnek a Fertő vízháztartására gyakorolt hatását. Egyedül a Castanea kért magyarázatot a GYSEV-től az épülő rendező pályaudvarnak és a megnövekvő vasúti forgalomnak a környezetre gyakorolt hatásairól. Állásfoglalásunkkal elősegítettük a Fertőboz és Balf közötti, hírhedt illegális szemétkerakó hely megszüntetését. Szomorú emlékünk, hogy minden tiltakozásunk ellenére az építető kivágta a Deákkúti út 9. sz. alatt a városnak talán legnagyobb és legöregebb szelídgesztenye fáját. Annyit azért elértünk, hogy a város minden beépíthető löverei telket ellenőrzött abból a szempontból, hogy van-e rajta megvédendő idős fa.

Akkori terveinkben már szerepelt klubnap szervezése, a fiatalok bevonása a munkába, saját mérőhálózat létesítése, a nagymértékű pusztulások láttán a szelídgesztenyementő akció megindítása, és egy saját lap alapítása is. Ismételten elhatárolódtunk a „mozgalmár” zöldektől és az ezoterikus irányzatoktól. Úgy fogalmaztunk, hogy a környezetvédelem nálunk a hazaszeretet egy cselekvő formája.

1993-ban kezdtük meg nagy vállalkozásunkat, a soproni hegyvidék forrásainak felmérését. A nagy számú forrás pillanatnyi állapotának rögzítésére (fényképezés, le-

¹⁰ Arbeitsgemeinschaft Umwelterziehung, (Környezeti Nevelés Munkacsoport, központja Bécsben).

írás, stb.) általános- és középiskolai osztályokat, turista szakosztályokat, civil szervezeteket kértünk fel. Így a tanulmány kidolgozásában több száz soproni fiatal vett részt. Harmadszor is megrendeztük a Föld Napját, amely az Erzsébet kertben szervezett környezetvédelmi játszótérként sok iskola és diák érdeklődését keltette fel.

A város általános rendezési tervéhez több szakvélemény elkészítésével járultunk hozzá (Agócs József, dr. Takáts Tamás, Hámori Gábor, Talabér Ferenc és mások munkái). Nagyrészt ezek felhasználásával az új rendezési tervben már külön munkarész foglalkozott a környezetvédelemmel.

1994-ben csatlakoztunk a „Fogadj örökbe egy patakot!” akcióhoz, amellyel figyelmünk a patakokra, a város elhanyagolt természeti értékeire terelődött. A mozgalmat a pomázi Zöld Szív Egyesület indította el, amikor általános iskolások feladatául tűzte ki az iskola vagy a település közelében található patak vagy folyó állapotának megfigyelését, a vízi élővilág és a partok növényvilágának felmérését és a szennyezettség mérését. Hálával kell emlékeznünk Andrew Bramson barátunkra, aki a gyermekek iránti nagy szeretettel foglalkozott Sopronban ezzel a témával, és akinek a révén az egyesület az első számítógépét kapta. Timár Gábor komoly munkával elkészítette a Soproni Vörös Könyvet, a veszélyeztetett növények listáját. Az egyesület kidolgozta a város közlekedésének első alternatív, környezetbarát tervét, amely az autó helyett a gyalogos embert, a kerékpározást és a tömegközlekedést támogatja.

Ankétjainkon két közérdekű témát dolgoztunk fel: a szelídgesztenye pusztulását és a város energiaellátását – benne először a napenergia felhasználásának lehetőségeit. Megkíséreltük „Az Élet” címmel egy rendszeres lap indítását – ennek sajnos csupán két száma jelent meg. Tovább folytattuk a tiltakozást az okatlan fakivágások ellen. A legnagyobb vihart kavart akcióink a Hársfa sori Korona Szálló környékének fakivágásai, valamint a Lackner Kristóf úti Ditti Áruház előtti nyárfasor kivágása elleni tiltakozásaink voltak.

1995. évi tevékenységünkben ki kell emelni a „Környezetkultúra '95” elnevezésű nyári rendezvénysorozatot, amely a Kertészeti Vállalattal együttműködve ráirányította a figyelmet arra, hogy Sopronban kiemelt jelentősége van a természetnek. Megindítottuk a Zöld Híd Tanácsadó Szolgálatunkat új helyünkön, a Széchenyi téri MTESZ Székházban.

„Élj egészségben!” címmel a California Fitness-szel közös rendezvényünk a Vas- és Villamosipari Szakképző Iskolában az egészség és a környezet tisztasága közötti szoros összefüggésre hívta fel a figyelmet. A „Castanea- napok” címen szervezett évi rendezvényeink célja volt a város és környéke környezeti állapotának felmérése, a lakosság környezeti gondjainak és észrevételeinek megismerése, széleskörű tanácsadás, valamint tagság toborzása. Erre az évre elérte az egyesület azt, hogy a természeti környezetet érintő döntésekben a város megkerülhetetlen civil szerveződésévé vált.

Az egyesület megalakulásától kezdve támogatta a kerékpáros közlekedés fejlesztését, a megalakult új kerékpáros kör rendszeresen szervezett nyilvános kerékpártúrákat. Rendbe tettük az igen elhanyagolt állapotban lévő balfi Savanyúkút forrást. Közreműködésünkkel, szakvéleményeinket figyelembe véve a város olyan fontos környezetvédelmi beruházások megvalósítását végezte, mint a tehermentesítő út és a 3-0-0 szennyvíz főgyűjtő megépítése, továbbá megkezdődött a Fertő körüli települések szennyvízelvezetése is.

1996-ban az egyesület tevékenységének gerincét a különféle szakmai csoportokban végzett munka tette ki. Németh László vezetésével folytatódott a források felmérése és végéhez közeledett a tanulmányterv elkészítése. Az Agócs József által vezetett munkacsoport a soproni és a kópházi, helyi természeti értékek felmérését kezdte meg. A patakok felmérését az Ikva vízgyűjtő területén lévő számtalan iskolával együttműködve ifjúsági csoportunk vezette. Noha erről a munkáról összefoglaló kiadvány nem készült, az érdekes helyszíni víz- és állatvizsgálatok sok diák és pedagógus figyelmét megragadták, felhívták a figyelmet a kis vízfolyások gazdátlan állapotára és elhanyagoltságára.

Bővülő kapcsolataink között meg kell említeni a budapesti REC¹¹-et, és az Ökotárs Alapítványt, a győri Reflex Egyesületet. A Levegő Munkacsoporttal létrejött szakmai kapcsolatot felhasználtuk a 84. és 85. számú főutak felújításának meginduló tervezéséhez. A „halálútként” ismert útszakasz felújításának tervezési munkáit az egyesület támogatásával Mezey András, Somfay András és Hámori Gábor kezdeményezték. Felkaroltuk a lakosságtól érkező panaszok intézését: a Fáber réti gesztenyések kerítésépítési ügye, Kis-Balfon egy magánerdő oktalan kitermelése, stb. Tiltakoztunk a Deák tér végén lévő „Gödör játszótér” megszüntetése és beépítése ellen, ennek eredményeképp az építésztervező meghagyta a régi játszótéri terep egy részét. Kifogásoltuk a Lackner Kristóf úton tervezett TOTAL benzinkút elhelyezését, mondván, az ilyen létesítmények a város külső területeire valók.¹² A közelben lakók panaszát figyelembe véve egyeztetést szerveztünk a bécsi-dombi nyári-bobpálya építetője és az érdekeltek között. A létesítmény zajosságára vonatkozó aggodalom nem igazolódott be, az építetőt viszont meg lehetett győzni arról, hogy a földmunkát illessze be a Bécsi-domb természetes domborzatába. Az egyesület a novemberi tisztújító közgyűlésén új vezetőséget választott, új alapszabályt dolgozott ki és létrehozta saját alapítványát. Elnökei Dr. Takáts Tamás és Hámori Gábor lettek, az elnökség kilenc taggal dolgozott tovább.

Az 1997. év kiemelkedő eseménye volt a „Zöld Szív Természetvédő Mozgalom” országos találkozójának soproni megrendezése. Közel négyszáz, az ország minden részéből érkezett résztvevő számára szervezte meg egyesületünk a várost és környezetét, továbbá a Nemzeti Parkot bemutató háromnapos programot – a visszajelzések szerint teljes sikerrel. További rendezvényeink között említhetjük a napenergia hasznosításról rendezett szakkonferenciát, a Kópházán rendezett környezetvédelmi lakossági fórumot és a soproni köztisztaság helyzetével foglalkozó fórumunkat. A tervezett „M9” jelű gyorsforgalmi úttal kapcsolatban természetvédelmi szakvéleményt készítettünk. Tovább folytattuk a lakosságtól érkezett észrevételek intézését: a Zsilip utcai óvoda udvarát árnyékba borította a megépült új épület, a Zrínyi u. 14. alatt az Alsólőverekben éjszakai szórakozóhely nyitását akadályoztuk meg, stb. Kapcsolatba léptünk a Soproni Gazdakörrel, az Alba Körrel, a TIT, a budapesti KEROSZ¹³, a soproni MTESZ új vezetőségével. Rendszeres, negyedévenkénti konzultációval, kapcsolatot teremtettünk dr. Gimesi Szabolcs polgármesterrel. Pályázati úton szerzett pénzekből megnyertük a „MEPS”¹⁴ 1997. évi nemzetközi egyetemi gyakorlat rendezését, ahol

¹¹ Közép- és Kelet-Európai Regionális Környezetvédelmi Központ, Szentendre

¹² A TOTAL által felajánlott pénzüsségből hozta létre Sopron Város Önkormányzata a Patria Közalapítványt.

¹³ Kerékpárral Közlekedők Országos Szövetsége

¹⁴ Mitteleuropaisches Planung Seminar, (Közép-Európai Nemzetközi Tervezési Gyakorlat).

három ország egyetemi hallgatói készítették el Sopron hat kijelölt körzetére a környezetbarát közlekedés terveit. Az egyesület anyagi működésének bázisát ebben az évben is a Sopron Városától kapott támogatás képezte.

Németh László szerkesztésében, „A soproni hegyvidék forrásai” cím alatt megjelent első komoly kiadványunk.

Az 1998. február 23.-án tartott egyesületi közgyűlés kénytelen volt megállapítani, hogy civil szervezetként a Castanea Sopron és környékének minden, olykor igen súlyos környezetvédelmi problémáját nem vállalhatja fel! Erőnkhez és lehetőségeinkhez képest képviselhetjük a város és környéke környezet- és természetvédelmének érdekeit.

A MTESZ-ben tartott, heti rendszeres elnökségi összejöveteleken dőltek el a legfontosabb egyesületi teendők. Az év folyamán három, tagjainkat tájékoztató „Hírlevél” jelent meg, majd szeptembertől havonta kiadtuk a „Soproni Borostyán” című szaklapunkat. A lap első szerkesztőbizottságának tagja volt Szabó Miklós, Hárs Olivér és Martos Virág, a kiadásban az Árnika Erdei Iskola Bt., a GYIK Süni Klubja, valamint a Természetvédelmi és Madártani Egyesület Soproni Csoportja vállalt részt.

Az év folyamán létrehoztuk a Castanea Környezet- és Természetvédelmi Alapítványt, kuratóriumának tagjai lettek: Déry Márta, Fejes Zoltán, dr. Kárpáti László, dr. Pájer József és dr. Takáts Tamás. Az év másik jelentős eredménye a környezeti nevelés terén való előrelépés volt. Támogattuk a Szabó Miklós vezette Árnika Erdei Iskolát, a városban és környékén működő óvodák, általános és középiskolák környezetvédelmi nevelési programjait. Komoly előrelépést jelentett a dr. Takáts Tamás vezette „Biokultúra Csoport” és a Hámori Gábor vezette „Bringa Csoport” létrejötte és munkájuk megindulása. Az esztendő telén megrendeztük a város első „biogazda” tanfolyamát, ahol a hallgatók megkapták az első biogazda okleveleket.

A védelemre tervezett területek szakvéleményének elkészítésével, valamint a Győri Környezetvédelmi Felügyelőség határozatának megfellebbezésével kapcsolódunk be az „M9” jelű, a várost elkerülő főút tervezési munkájába. Megítélésünk szerint csak olyan műszaki megoldás fogadható el, amely nem vágja ketté a soproni völgyet, magassági vonalvezetésében alagutakat és lábakon való vezetést alkalmaz, az elrabolt területeket pedig erdősítéssel pótolja. Az egyesület által a tárgyban szervezett szakmai fórumon megszólalhatott minden érdek és szempont ezzel az igen fontos kérdéssel kapcsolatban.

A helyi szakmai munkáink közül számos állásfoglalásunk született. Például megakadályoztuk, illetőleg fékeztük a Kossuth L. u. 22/a. alatt tervezett 40 lakásos épület felépítését, amely építkezés a területen lévő idős fák károsításával és a szomszéd lakók durva zavarásával járt volna. Állást foglaltunk a Kárpáti-féle Erdei Malom védelme mellett, a MATÁV József Attila úti sportpálya lelátóépítése ellen, az Udvarnoki u. 14. szám alatt tervezett zenés szórakozóhely üzemelése ellen, a Sopron, Kutya-hegyi rendezési terv környezetet figyelembe nem vevő és azt károsító terve ellen, a városból kivezető főutak fásításának fontossága mellett, végül a DEFKO HUNGÁRIA KFT. légszennyezése kivizsgálása ügyében.

Rendszeresek voltak a polgármesteri konzultációink, a Környezetvédelmi Albizottságban való részvételünk, ott voltunk a legtöbb lakossági fórumon. Az Erzsébet-kert környezetvédelmi gyermekjátszótere a Föld Napján 1998-ban is nagy sikert aratott. Az

Erdélyi Körrel együtt megszervezték „Dr. Mátyás Vilmos-emlékest” sok erdészbarátunk részvételével zajlott le. Ismét megkezdődött egy komoly energia- és víztakarékossági tanácsadó iroda létrehozásának előkészítő tárgyalásait, ennek ügyét továbbra is napirenden tartottuk.

Örömet szerzett tagjainknak a Mosonmagyaróvári Környezetvédő Egyesülettel történt igen hasznos kapcsolatfelvétel és a kölcsönös látogatás. Megkezdődött a „3 Határ Nemzetközi Kerékpárút Projekt” tervezése, együtt a KEROSZ-szal és a szegedi környezetvédelmi egyesülettel. Ebben az évben már rendszeresen megjelent a negyedévi „Hírlevél”, amelyben minden tagunkhoz eljuttattuk az eltelt évszak beszámolóját és a következő időszak terveit.

Működésünk anyagi alapjait a várostól, az Országgyűléstől és a Pátria Alapítványtól kapott támogatások biztosították. Több pályázaton támogatást nyertünk és ennek segítségével kidolgoztunk a tervezett projekteket. Könyvelésünket Moravec Imréné ny. könyvelő vezette, kiadásaink összege az évben mintegy 600.000 forintot tett ki.

Az 1999. év az egyesület sikeres időszaka volt. Május 5-9. között tudományos ülést szerveztünk a szelídgesztenye-kutatás helyzetéről. Kismartonban (Eisenstadt) nemzetközi találkozóon vettünk részt, a szomszédos tartományokban folyó hulladékgyártás helyzetéről, az együttműködés lehetőségeiről tárgyaltunk. Partnereink az osztrák „zöldek” vezetői, Boros Géza (Sopron Önkormányzata) és Major Árpád (Soproni Városüzemeltetési Kft) voltak.

Előtérbe került a környezeti nevelés fontossága, e téren Szabó Miklós és Hárs Olivér aktív munkája új színnel gazdagította az egyesület tevékenységét. Örömkre, sikerült folytatni „Borostyán” című újságunk kiadását, hét szám jelent meg, közöttük a soproni közlekedéssel foglalkozó különszám. Áprilistól megindult ingyenes lakossági tanácsadó szolgálatunk energiatakarékossági és egyéb „zöld” ügyekben. Appelné Szigeti Bea vezetésével megindult életmód és egészség témakörökkel a „Harmónia Klub”. Dr. Takáts Tamás vezetésével megalakult a Biokultúra Egyesület Soproni Csoportja, egyelőre egyesületünkön belül. Tanulmánytervet készítettünk a városkörnyéki állami utak fásításáról. Részt vettünk a várost elkerülő „M84” gyorsforgalmi út tervezésének és környezetvédelmi kapcsolatainak minden vitájában. Több észrevételünket és nyomvonal-javaslatunkat elfogadta a tervezés. Lakossági ügyeink között említjük a szelídgesztenyefák Tölgyfa sor 13. sz. alatt történt engedély nélküli kivágását, amelynek azonnali kivizsgálását követeltük. A kerékpáros kör rendszeres nyílt túrák szervezésével népszerűsítette a bringás természetjárást, amellyel Hámori Gábor és munkatársai folytatták a 3 Határ Kerékpárút tervezési munkáit. Ez a tanulmány az egyesület eddigi legnagyobb tervezési vállalkozása volt. „Zöld asztaltársaság” címen szakmai vitáesteket rendeztünk, témáink voltak: zöld-e az egyetem; mozgalom vagy párt; öröklés a természetben.

Bár az egyesület taglétszáma még mindig száz fő alatt volt, országgyűlési, városi, valamint pályázati támogatások következtében költségvetésünk megközelítette az egymillió forintot. Az egyesület alapszabályát korszerűsítettük, megkaptuk a „közhasznú” besorolást. Tervebe vettük a „Castanea Zöldház” létesítését. Először az Erzsébet-kerti volt kertészeti irodaépületet igényeltük a várostól, de azt elutasították, hasonlóan PHARE pályázatunkhoz. Ezt követően tárgyalásokat kezdtünk a Várkerület 19.

alatti, a Kereskedelmi és Iparkamara számára feleslegessé váló helyiségek megszerzése érdekében –, sajnos ismét sikertelenül.

Büszkeséggel töltött el mindannyiunkat, hogy 1999. április 22-én, a Föld Napján a Magyar Köztársaság Környezetvédelmi minisztere Pro Natura Emlékplakettet adományozott az egyesületnek „... a természetvédelem érdekében kifejtett kiemelkedő tevékenységéért.”

A 2000. év legfontosabb eseményei közül a Castanea Zöldiroda őszi megnyitását emeljük ki. Biztosítottuk a „Borostyán” folyamatos megjelentetését, az 1000 példányban készülő lap népszerű lett, elsősorban a diákok körében. Az új lapszámokat a szerkesztők egy-egy szakterület vagy fogalom köré szervezték, remélhetőleg minden korosztály számára élményt adó olvasnivalót kínálva.

Bár a Tölgyfa sor 13. alatti értékes löveri telek megosztását és beépítését nem sikerült megakadályozni, javaslatunkra milliós összegű természetvédelmi bírságot szabtak ki a gesztenyefák engedély nélküli kivágásáért. A Dózsa György utcai óvoda környezetének rendezésére az egyesület tervet készített, aminek alapján fákat ültettek és az óvodát határoló két utcában a járda szélén zöld sávot alakítottak ki. Szeptember 22-én, az Európai Unió autómentes napján zászlóval és feliratokkal ellátott kerékpárosaink felvonultak a Várkerületen, majd a Városi Televízióban riport készült a kerékpározás soproni helyzetéről. Fertőrákos polgármesterének megbízása alapján megkezdődött a község helyi védelemre javasolt természeti értékeinek felmérése.

Az Önkormányzat több intézkedésével szemben kellett fellépniünk. Elleneztük a közterületi felügyelők állásának tervezett megszüntetését. Vitaforumon adtunk hangot a Virág völgy beépítésre készült tervekkel kapcsolatos aggályoknak, állást foglaltunk az Erkel Ferenc Általános Iskola megszüntetése ellen, támogattuk a Kismartoni sor lakóinak tiltakozását a megengedettnél magasabb vasúti zaj miatt. Németh László vezetésével befejeződött a Deákkút forrásának és környezetének rendbetétele. Hiába mozgattunk meg mindent, jórészt a lakossági tiltakozás gyengesége, a MOL rámenős érdekérvényesítése, valamint helyi segítők tevékenysége nyomán mégis megépült a Kőfaragó téri benzinkút.

Egyesületünk is támogatta azt az új kezdeményezést, amely „Dalos-hegyi Kórustalálkozó” címen került megrendezésre. A Petőháza, Gyári utcai lakók kérésére szakvéleményt készítettünk a Cukorgyár által épített és csaknem befejezett óriás vasbeton silók ügyében. Fellépésünk is szerepet játszott abban, hogy a Cukorgyár nem kapott építési engedélyt és kárpótolnia kell a hátrányos helyzetbe került lakókat. A Természetbúvár Egyesülettől oklevelet kaptunk a „Szépítsük Magyarországot” mozgalomban való részvételünkért.

Ismét részt vettünk a Természet- és Környezetvédelmi Egyesületek Országos Találkozóján, ahol meg kellett állapítanunk, hogy az országos szerveződésnek alig van értelme, igen csekély a haszna. A Környezetvédelmi Albizottság ülésein a sorozatosan felmerülő panaszok nyomán szóvá tettük a Lőverek jellegvédelmének nem kielégítő szabályozását, az egyre szaporodó, túlzónak látszó beépítéseket és az előírások semmibevételét. Novemberben szakvéleményt kért a városi főépítész a Várisi út mellett tervezett Konferenciaközpont és Szálloda építésével kapcsolatban. Állásfoglalásunkban részletesen feltártuk a terület természeti értékeit, a védettségét, utaltunk a gépkocsiforgalom következményeire és a Szanatórium megkívánta környezeti tisztaság és csend igényeire. A terület beépítésével

kapcsolatos rendezési tervi anomáliák és a természetvédelem ellenállása miatt az Önkormányzat építési tilalmat rendelt el a Lőverekben.

Az év legnagyobb eseménye az volt, hogy november 1-én, a MTESZ Széchenyi téri épületének I. emeletén megnyitottuk a Castanea Zöldirodánkat. Kialakítottuk az iroda és a klub mindennapi munkarendjét. Széles körben tájékoztattuk a Zöldiroda megnyitásától a lakosságot és az intézményeket.

A 2001. évben folytattuk a Castanea Zöldirodában meghirdetett tanácsadó szolgálatot, amelyet naponta 14 és 18 óra között nyolc szakterületen hirdettünk meg. Ezek voltak: energiatakarékosság és energiatakarékosság, természetvédelem, környezeti nevelés, települési környezetvédelem, biotermelés, hulladékgazdálkodás, egészséges életmód. Szép számú érdeklődőnek adtunk tanácsot építési, löveri, napenergia-hasznosítási, természetvédelmi ügyekben, a Széchenyi Tervvel kapcsolatos kérdésekben. Andrassy István vezetésével nagyon komoly energiatakarékossági pályázatokat céloztunk meg (PHARE pályázat a Soproni Hőerőmű Kft-vel közösen), programokat dolgoztunk ki, és kapcsolatokat igyekeztünk kiépíteni a közműszolgáltató vállalatokkal.

Az egyesület 10 éves fennállását február 21-én szolid összefüggéssel ünnepeltük meg. Időközben elkészült a „3 Határ Kerékpárút Projekt” tanulmányterve. Az egyesület hozzájárult a Fertő partján található elhanyagolt Fűzfa-forrás rendbetételéhez. A Deák tér 48. számú ház átépítésének terve nagy viharokat kavart a környező házak lakosai között, mivel udvari parkoló építésével a tömbbelsőben lévő egyetlen zöld szigetet akarták elpusztítani. Fellepésünkre a terveket átdolgozták, az értékes fák megmaradtak. Folytatódott a Kismartoni soron lakók kálváriája a vasúti zajjal kapcsolatosan. Felkérésünkre a Környezetvédelmi Felügyelőség pontos zajmérést végzett és kötelezte a GYSEV-et a zajok csökkentésére. Nagyon fontos városi és megyei tervezésekhez adtunk szakvéleményeket, megindult Sopron város és a megye környezetvédelmi terveinek kidolgozása.

Elkezdődött a „Kerékpárral Nyugat-Dunántúlon” című pályázati terv kidolgozása. A tervezés vezetője a Budapesti Műszaki Egyetem, a munkában Sopronban Taschner Tamás, a PHARE Iroda és Hámori Gábor vett részt. A Bringa Kör tavasszal több kerékpártúrát hirdetett meg

Éves közgyűlésünkön a régi vezetés, mandátuma lejártával leköszönt. Új vezetőséget választott az egyesület, amelynek elnökei Talabér Ferenc és Szabó Miklós, tagjai pedig Hárs Olivér, Andrassy István, Hámori Gábor, Németh László, Agócs József, Söveg Ildikó és dr. Hégyesy Sándor lettek. Az új vezetéssel új korszak kezdődött. Az egyesület, amely a rendszerváltás lelkes hangulatában néhány tetre kész soproni polgár akaratából alakult, tíz év alatt a város egyik elismert civil szervezetévé vált. Véleményét kikéri a várost és környékét érintő döntésekben, meghirdetett céljaival egyre többen rokonszenveznek és állnak a pusztuló természetet védő és a jövő értékeire figyelő felfogás mellé. Hogy vállalt feladatainknak megfeleltünk-e, azt majd az idő dönti el. Az első tíz év krónikájából kitetszik, hogy voltak sikerek és voltak kudarcok egyaránt. 2001-re nagyot változott a magyar valóság, kialakult a környezetvédelem szervezete és jogrendje. Az egyesület feladatait az új körülmények között már az új vezetőség és tagság fogja megfogalmazni.

SOPRONI ARCOK

BARANYAI LENKE | A Munczy család

Munczy Lenke (1902–2001) zongoratanárnő halálával egy neves soproni polgárcsalád utolsó tagja távozott közülünk 2001. május 15-án. Cikkünkkel méltó emléket szeretnénk állítani neki és családjának.

Munczy Lenke arcképe

Mivel a felmenők származási helye ismeretlen,¹ a hagyatékban fellelhető iratok alapján hiányos családfát tudtunk csak felrajzolni.² Lenke néni apai nagyapja, Munczy Ádám (1819–1904)³ már zenész volt. Átéltte az 1848-as forradalmat és szabadságharcot, Farkas Miska zenekarában buzdította társaival a katonákat.⁴ A Munczy család 1861-

¹ Erre Makkay Béla is utalt egy interjúban. (Soproni Hírlap, 1941. január 10.) Lenke néni kapcsolatot tartott a csepregi rokonokkal, az ottani anyakönyvekben azonban nem található a családra adatok.

² A családi levéltár a Soproni Levéltárba került, Munczy Lajos iratai mellé. Jelzete SL XIV. 114. Levelek, feljegyzések, fényképek, gyászjelentések, személyes és peres iratok, valamint újságcikkek alkotják az iratanyagot. A továbbiakban a hivatkozás nélküli családi adatok forrása ez az anyag.

³ Az évszámok gyászjelentéséből tudhatók.

⁴ Tábori zenészeket először II. Rákóczi Ferenc alkalmazott hadseregében, ahol 24 tagból álló együttes szolgált egy-egy seregestnél. 1848-ban hasonlóképpen volt, a muzikusok öltözete megegyezett a huszárokéval. In: Markó Miklós: Cigányzenészek albuma Bp. 1896. 37–38. Munczy Ádám a 29. oldalon szerepel.

ben költözött Sopronba, feltehetően Pápa környékéről.⁵ Hét gyermekük volt: Anna, Karolina, Eleonóra, Lajos, Gyula, Béla és Mária. Az utóbbiak már Sopronban születtek.⁶ Ahogy az abban a korban természetes volt, az édesapa fiait kisgyermek koruktól zenére oktatta, a muzsikusi pályára szánta.⁷ A tanulás fontosságát plántálta utódaiba. Családi hagyományként élt tovább, hogy a gyerekek egyetlen napot sem mulaszthattak az iskolából, ahova édesapjuk mindig maga kísérte el őket. A téli hóesés sem lehetett akadály, a legkisebbet ilyenkor nyakában vitte a tanodáig.⁸ Igényességet, összetartást, családszeretet oltott beléjük, előmenetelüket pedig értő mesterekre bízta.

Munczy Lajos (1846–1910) tehetségét Esterházy Pál herceg fedezte fel. A herceg 1872-ben a bécsi konzervatóriumba küldte,⁹ ahol Josef Hellmesberger és Hans Richter tanítványa volt. Éveken át tagja, kitüntetett első hegedűse volt a Bécsi Opera zenekarának, s egyúttal a herceg házi muzsikusa is. Később saját zenekart szervezett, az 1880-as évek második felében már a világot járta. Neves fürdőhelyeken és európai fővárosokban (Szentpétervárott, Madriban, Londonban) koncertezett. Együttesében muzsikált klarinétos édesapja és csellista öccse, Béla, valamint hegedűművész sógora Makkay Béla.¹⁰ 1886-ban zenekarával együtt részt vett Bayreuthban Liszt Ferenc temetésén. Ezt követően 16 hónapig tartó amerikai körútra indult, Washingtonban, majd New Yorkban szerzett hírnevet a magyar zenének. Klasszikusokat, operettet, magyar nótát egyaránt játszott, széles repertoárjával, virtuozitásával elbűvölte közönségét.¹¹ A hangversenykörút jövedelméből szép házat vásárolt a leánygimnázium mellett, a Deák tér 30. szám alatt, amelynek bejárata fölött sokáig látható volt az M.L monogram. 1870-ben feleségül vette Tsürtz Elvine-t, egy soproni ügyvéd lányát, akinek testvére a felső leányiskola tanárnője volt.¹² Ha nem tartózkodott külföldön, a soproni Arany Szarvas vendéglőben, a mai Pannóniában játszott. A szájhagyomány szerint 1882-ben az inkognitóban a városban tartózkodó ifjú Strauss betért vacsorázni a vendéglőbe, ahol Munczy Lajos felismerte a zeneszerzőt és a Kék Duna keringővel üdvözölte.¹³ A tehetséges muzsikus rendszeresen szerepelt az Irodalmi és Művészeti Kör előadásain is.¹⁴ 1895-ben újabb amerikai körútra indult, ahol a chicagói világkiállításon Munkácsy Mihállyal is megismerkedett. A turné után Budapesten telepedett le, az Andrassy út 1. szám alatt vásárolt emeletes házban. A városligeti Gerbeaud pavilonban muzsikált, ahol az 1896-ban hazánkba látogató portugál, majd a következő évben Erzsébet magyar királynő gyönyörködött játékában.

⁵ SL. Házassági anyakönyv Sopron, 1875., 36. o. Munczy Eleonóra születési helye Pápa.

⁶ SL. Születési anyakönyv Sopron belváros, 169. sz. bejegyzés.

⁷ Itt kell utalnunk egy tévhitre. A cigányzene különböző szintű összejövetelek szórakoztató muzsikája volt a XIX. században. A műfaj számos művészt adott a hazának és a világnak. Bár a nevét arról az etnikumról kapta, amelynek sok tagja művelte, számos magyar mestere is volt.

⁸ Munczy Lenke közlése.

⁹ Oedenburger Zeitung 1910. április 20. 2. oldal

¹⁰ Berecz Dezső: 70 éve halt meg Munczy Lajos. SSz. 34. (1980) 184–187.

¹¹ Sopronvármegye 1938. május 1.

¹² Tsürtz Oktávie carrarai márványszoborral ékes síremléke Munczy Lajosék sírjával szemben található a Szent Mihály temetőben.

¹³ A történet – forrásmegjelölés nélkül – szerepel a Pannónia Hotel története című kötetben is.

¹⁴ Lásd a Sopron c. lap 1877. dec. 29-i tudósítását. Ekkor a Kör rendezvényén Beethoven hegedűversenyét adta elő.

Munczy Lajos a boldog békeévek végén, 1910-ben halt meg 63 évesen, hosszas betegség után. Vagyona özvegyére szállt, aki a kor neves szobrászánál, Róna Józsefnél rendelt sírjára szobrot, amely ma is a Szent Mihály temető egyik védett ékessége.¹⁵ Néhány hónap múlva az özvegy is meghalt. Mivel végrendeletet nem hagyott hátra, házukat és ingóságaitak elárverezték. Nagy érdeklődés mellett kelt el a művész mesterhegedűje, amely 1617-ben, Itáliában készült, és amelyet fél millió koronára becsültek. Az ingatlanból és a vagyontárgyakból befolyt összeget főként a feleség rokon-sága kapta.¹⁶

A következő Munczy fiú, Gyula (1860–1879) 19 éves korában hunyt el. Fialat kora ellenére már a soproni Nemzeti Zenekart vezette.¹⁷ Lenke néni édesapja, Munczy Béla (1862–1911) a legkisebb fiúként csellista volt. Ő is a bécsi konzervatóriumban tanult. Bátyjával beutazta a világot, de gyakran fellépett Sopronban is, az Irodalmi és Művészeti Kör előadásain.¹⁸ A család szemében rangon aluli házasságot kötött, amelyből négy gyermeke született. Két lányka, Irén és Aranka, majd egy fiú, az édes-apa keresztnévét viselő Béla, végül a kis Margit (Manci), aki az 1920-as évek közepétől viselte a Lenke nevet. Édesanyjuk, Vidák Teréz nehéz körülmények között nevelte őket, gyakran nélkülözték a távolban turnézó apát. A levél és a pénz lassan érkezett, pedig utóbbira a gyerekek mindennapi ellátásához nagy szükség volt. 1902 karácsonyan ajándék nélkül, betlehemi szegénységben, csak egy fácskával ünnepelték Jézus születését.¹⁹

1903–1904-ben meghaltak Munczy Béla szülei. Bátyja, Lajos halála után (1910) annak vagyonát végrendelet hiányában özvegye örökölte,²⁰ a Munczy rokonok nem részesültek a közösen összemuzsikált javakból. Az időközben megözvegyült, gyermekeit egyedül nevelő Béla ezt különösen igazságtalannak érezte, ügyvédhez fordult. Alig kezdődött meg a hivatalos eljárás, váratlanul elhunyt az özvegy is, a vagyont rokonai örökölték. Munczy Béla egészségét megrendítették a sorscsapások, 1911-ben szívszélhűdés végzett vele. Mindössze 49 éves volt.²¹ A Nemzetőr hosszú cikkben emlékezett meg róla. Vázolták pályáját, majd rosszra fordult sorsát. Kiemelték, hogy felesége elhunyt után egyedül kellett gondoskodnia négy kisgyermekéről. Kisebbségi zenekaroknál volt kénytelen tengődni, ami az érzékeny művészt, az amúgy is csalódott embert még inkább elkésérítette. A lap is úgy vélte, mindez hozzájárulhatott korai halálához.²²

¹⁵ A hegedűt tartó nőalak testtartása szomorúságot áraszt. Berecz Dezső idézett munkája nyomán Sarkady Sándor is úgy vélte, Cinka Panna idealizált mását formálta meg a művész. In: Sopron és környéke 1922–1990. Bp. 1992. 275. Az is elképzelhető, hogy a földig érő fátyol és az antik viseletet idéző ruha egy téma (pl. az elhunyt hegedűsiratja mesterét) allegorikus megjelenítése. Munczy Lenke közlése szerint a szobrot az I. világháború kötelező fém-beszolgáltatása elől a szenespincében rejtette el a család.

¹⁶ Soproni Hírlap, 1911. január 10.

¹⁷ Gyászjelentés a családi iratok között.

¹⁸ A kör vezetői egy 1888-ban írt levelükben megköszönték közreműködését, kiemelve milyen virtuozitással játszotta el Goltermann „Néma dal”-át és Davidoff „A szökőkútnál” c. művét.

¹⁹ A kis Béla írt erről édesanyja egy levelének végén.

²⁰ Hagyatéki végzés 1910-ből 108/3. Munczy iratok L. 1. doboz.

²¹ Nemzetőr 1911. aug. 8. 3.o. „Munczy Béla meghalt” c. cikk.

²² Nemzetőr 1911. aug. 8. 3.o.

Halála után árváit Munczy Mária és férje fogadta magához. Munczy Ádám leányai neves zenészekhez mentek férjhez. Anna (Nanica) a híres Dankó család egyik tagjához, Jancsihoz,²³ Eleonóra Sallay Károlyhoz, Mária Makkay Bélához, Karolina Cseresznyés Jánoshoz.²⁴ Leszármazottaik az apai név mellett mindig viselték édesanyjuk családnevét is. (Sallay Munczy Mária, Cseresznyés Munczy Károly). Eleonóra és férje korán elhaltak, lányukat Munczy Lajosék nevelték fel. Munczy Béla árváinak útja nagynénjükhöz vezetett, aki férjével együtt szeretettel és gondoskodással fogadta be Irént, Bélát, Arankát és Lenkét. Fontos tehát, hogy részletesebben is foglalkozunk a házaspárral.

Makkay Béla és felesége Munczy Mária és a négy árva, nevelt gyermek
Munczy Irén, Béla, Aranka és Lenke

Munczy Mária (1867–1933) férje, Makkay Béla (1866–1946) hegedűművész, ismert soproni zenész volt.²⁵ Grün professzor tanítványként végzett Bécsben.²⁶ Édesapja, Márton, és az ő Antal nevű bátyja is zenészek voltak. Makkay Béla zeneszerzőként is tevékenykedett, ötvenöt szerzeményének kottáját őrzik a levéltárban. Ismert ember volt, barátság fűzte a város polgármesteréhez, Fertsák Jenőhöz és más neves polgá-

²³ Makkay Béla említi a családról szólván (Soproni Hírlap 1941. január 10.). Munczy Ádám 1904. évi gyászjelentésén már nem szerepel Anna, csak (özvegy) férje küldött részvétnyilvánítást.

²⁴ Leányukat, Cseresznyés Rizát Baranyai Jenő, édesapám legidősebb bátyja vette feleségül.

²⁵ Az Elite kávéházban muzsikált.

²⁶ Lásd a családi iratokat!

rokhoz. Ezt jelzi a Storno dal és a Csipkekendő-szerenád. Előbbi Storno Ferenc két rajzzal és egy melléjük írt verssel viszonzta, utóbbit a szerző dr. Friedrich Károlynak ajánlotta.²⁷ Makkay Béla nemcsak a zenét szerette szenvedélyesen, hanem hangszerét is. A hegedűk gyűjtését még nagybátyja, Márton kezdte, aki a turnékról írt leveleiben rendszeresen meghagyta feleségének, hogy távollétében naponta törölje le a fontos hangszereket. Makkay Béla tovább gyarapította a hangszergyűjteményt. Északi (Riga, Vilna) koncertkörútján, 1889-ben elbűvölte játékával Vankievics grófot, akitől egy négyezer rubel értékű Storioni hegedűt kapott ajándékba.²⁸ Ekkoriban vásárolt egy Jacob Stainer készítette mesterremeket is.²⁹ Több, a hegedűről és híres készítőikről szóló könyv volt a birtokában, idős korára neves szakértővé vált, akihez gyakran hoztak hangszeret azonosításra és értékbecslésre.

Pénzét régi tárgyak, legfőképpen képek vásárlására fordította. Szenvedélyes műgyűjtő volt. Ha „beleszeretett” egy darabba, és annak megszerzése meghaladta a család anyagi helyzetét, napokra szótlanná vált. Fel és alá járkalva töprengett, a válságos lelki helyzet rendszerint vásárlással oldódott meg.³⁰ Utazásai során régiségeket vásárolt, ezeket gyakran elcserélte, így alapozta meg híres képgyűjteményét. Egy festmény hozzá vezető útját sikerült kideríteni a korabeli újságokból. Amikor 1889-ben Rigában koncerteztek, ott magyar festőművészek (Barabás, Benczur, Deák-Ébner, Ferenczy, Hollósi, Lotz, Munkácsy, Paál, Rippl-Rónai, Szinnyei-Merse, Karlovsky) állítottak ki.³¹ Mindkét eseményről hírt adott a sajtó. Ezt követően került a szabadidejében múzeumokat látogató Makkay Béla tulajdonába Karlovsky Bertalan (1858–1938) piros ruhás kislányt ábrázoló képe.³²

Makkay Béla az első világháború előtt családjával Hamburgban élt, ott is számos képet vásárolt.³³ Így soproni otthonuk, a Szent György utca 2. sz. alatti öt szobás lakás valóságos kis múzeummá vált.³⁴ Gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Galéria tíz festményt védetté nyilvánított. Ezeket, másik kilenc képpel és néhány műtárggyal együtt nevelt lánya, Munczy Lenke 1986-ban a Soproni Múzeumnak ajándékozta. A nagy értékű adományt a város egy Sz. Eged Emma által készített plakettel köszönte meg.

A Makkay Béla és felesége által nevelt Munczy árvák közül Irén (1894–1926) korán férjhez ment, Pestre került.³⁵ Béla (1896?–1938) hegedülni tanult, az I. világháború idején katonaként szolgált a lengyel–orosz fronton. Itt is zenét szerzett, és hangszer-

²⁷ A Storno relikviákat Lenke néni Dr. Gimesi Szabolcs polgármesternek ajándékozta.

²⁸ Lorenzo Storioni (1751–1899) annak a cremonai iskolának volt a mestere, mint korábban az Amatiak és a Stradivariak.

²⁹ Jacob Stainer (1623–83) híres tiroli hegedűkészítő volt. Nicola Amatinál tanult Itáliában. Mesterremeikeinek ára Antonio Stradiváriéval volt egyenértékű. In: Albert Fuchs: Taxe der Streich-instrumente Leipzig, 1929. 128. A koncertről a Rizzszkij Vesznyik (Rigai Híradó) c. lap is beszámolt 1889. október 25-i számában. A Sopron c. lapot édesapja, Makkay Márton tudósította. Az 1889. december 14-i számban írtak a hegedűkészlet gyarapodásáról.

³⁰ Munczy Lenke közlése.

³¹ Makkay Bélához címzett levél és a kiállításról szóló kívárgott újságcikk (Karlovsky neve tollal megjelölve) a családi iratokban.

³² A keretezetlen kép a festőállványon állt a Móricz Zsigmund utcai lakásban.

³³ Soproni Hírlap 1930. július 27. 6.o.

³⁴ Soproni Hírlap 1930. július 27. A mai, a köznyelvben „vasalóház”-nak elnevezett épület helyén álló házat a második világháború alatt bombatalálat érte. A megmaradt értékekkel a család a Domonkos, ma Móricz Zsigmund utcába költözött. Itt halt meg Makkay Béla 1946-ban.

³⁵ Házasságát rangon alulinak tarthatták, Lenke néni kerülte a róla való beszélgetést.

vel katonatársait szórakoztatta.³⁶ Rendkívül érzékeny, finom lelkialkatú férfi volt. Ezt tükrözik nevelőanyjához írt levelei is.³⁷ Valószínű, hogy a fronton szerzett betegségének is szerepe volt 1938-ban bekövetkezett halálában. A Sopron vármegye c. lap szép cikkel emlékezett meg róla.³⁸

Aranka (1898. március 7.–1981. május 12.)³⁹ 1918-ig ipari iskolában tanult divatáru szakon, majd letette a kalapos mestervizsgát. Szalonja Móricz Zsigmond utcai lakásuk egyik szobájában volt. A családban öröklődő művészi hajlam nála is felszínre tört. 1931-ben beiratkozott Bécsben az Iparművészeti Főiskolára. A későbbiekben tovább gyakorolta tanult mesterségét, emellett azonban folyamatosan festett. Festményeit és szobrai kiállításokon is megismerhette a város közönsége. Képei sokféle technikát és témát tükröznek. Elsősorban az ember érdekelte, számos portrét készített. Megragadóak a környezet és az ember egységét kifejező alkotásai, mint a Krumpliszedők, Vándorok, Kályha mellett gubbasztó öregasszony, Őszi faszorog emberpárral. Gyümölcszedők. Megörökítette a város szépségeit is. Csendéletet kevesebbet festett. Közülük való a szobabelső szoborral és almákkal, Tulipánok, Pünkösdirózsák, Tulipánok és festőeszközök. Gyakran szerepeltek festményein fák, amelyekkel kifejezhette életük nagy traumáját, az árvaságot, és a megtalált új harmóniát.

Munczy Margit, Lenke 1902. október 8-án született Budapesten és 2001. május 15-én hunyt el Sopronban. Nehéz gyermekkor állt mögötte. Kilenc éves múlt, amikor teljes árvaságra jutott. Makkay Bélában („Onkl”), és feleségében, Munczy Máriában („Anyu”) szerencsére szerető nevelőszülőkre lelt testvéreivel együtt. Az első világháború nehézségeit a Makkay-Munczy család is megérezte. Makkayné megbetegedett, és falun keresett gyógyulást, ahol a jó levegő mellett ételmiszer is több akadt. Beledben, a Fő u. 240. sz. alatt bérelt szobát, és a kis Margitot is magával vitte.⁴⁰ Lenke néni a háború után tett érettségi vizsgát a felső kereskedelmi iskolában. Ezzel párhuzamosan a soproni zeneiskolában zongorázni tanult. Tanulmányait Fodor Ernő budapesti iskolájában folytatta, majd a bécsi konzervatórium évek következtek. Az anyagi feltételek előteremtése nem mindig ment könnyen. „Munczy kisasszony” állandó vendége volt a Dorotheumnak, ahol pénzzavara enyhítésére zálogba adott egy-egy családi ékszert.⁴¹ Emellett, akárcsak Pesten, tanítványokat fogadott. Végül 1936-ban szerzett képesítést „a zongorajátéknak a német nyelv oktatása mellett való tanítására”.⁴²

³⁶ „Mulatnak a katonák” c. fotó a család archívumából.

³⁷ „Az élet örökös harc, némely embernek a pusztá létért. Mindenkinek van küzdelme, egyiknek így, vagy úgy. Természetesen csak azoknak, akik érezni tudnak, mert a lelketlen embernek mindegy, akárhogyan van. Minden nap kérem a Jóistent, segítse meg az én jó Béla bácsimat és Mari nénémet, mert ha őket segíti, akkor megsegítette a testvéreimet is.” 1918. V. 30-án kelt levél a családi iratokban, 2. doboz.

³⁸ Sopronvármegye 1938. május 1. 5.o.

³⁹ Halotti anyakönyvi kivonat

⁴⁰ Családunkban is fennmaradt, hogy a kecsketej jó tette Mária néni nevelt lányának. A választás nem véletlenül esett Beledre, ugyanis apai nagyanyám testvérének, Novák Józsefnek a felesége Makkay Anna volt. A pontos rokonsági fok nem ismert. Megmaradt azonban egy képeslap, amelyet édesapám írt pincérinas korában édesanyámnak. A szövegben az áll: Itt vagyunk a kávéházban a rokonokkal. A lapot aláírta Makkay Béláné és nevelt lányai, Aranka és Irén is. A kapcsolat tehát élő volt.

⁴¹ Lenke néni elbeszélését alátámasztja egy kockás füzet a zálogba tett tárgyakról szóló feljegyzésekkel a családi iratok között.

⁴² Bizonyítványa a családi iratok között.

Sopronban zongoraiskolát nyitott. Magántanárként elismert tagja volt a helyi pedagógus társadalomnak. Az 1950-es évek elején óraadó tanárként a Soproni Tanítóképzőben is tanított. Így lettem a tanítványa. Domonkos (ma Móricz Zsigmond) utcai öt szobás, muzeális értékekkel teli otthona a zongoraórák mellett rangos társas összejövetelek színhelye is volt. A csütörtöki napot a kamarazenélés foglalta le. Más-kor Aranka néni festőművész barátai találkoztak itt, vagy a Frankenburg Irodalmi Kör tartotta náluk összejövetelét. A zene és a képzőművészet szeretete kapcsán szoros barátság alakult ki a Munczy nővérek és Perényi Kálmán festőművész között, aki ingóságait végrendeletében rájuk hagyta. Emlékének őrzésére Lenke néni egy alapítványt hozott létre, amelyből évente egy-egy soproni képzőművészt díjaztak. Nővére halála után felszámolta a család nagy lakását, és a Major köz 3. alatti nyugdíjas házba költözött. Itt egészen 96 éves koráig tovább oktatott és aktívan zenélt. Játékában – meg-megállva a virágokkal teli folyosón – csak titokban gyönyörködhetek barátai, mert azt már nem tartotta mások elé tárhatónak. Fotózni sem engedte magát.

Tájékozottságát, szellemi frissességét olvasással őrizte meg. Napilapokat, folyóiratokat járatott, németül olvasta újra Thomas Mann Varázshegyét. Minden városi eseményről beszámoltatta barátait, különösen a koncertek és kiállítások foglalkoztatják. Apró, törekeny testében erős, energikus lélek lakozott. Egész lénye az életre orientált volt. Szerette a társaságot, vendégeit süteménnyel, teával, kávéval várta. Volt tanítványainak házasságkötéskor nászajándékot vett. Ragaszkodott a régi, polgári szokásokhoz. Ajándékozó kedve komoly fejtörést okozott barátainak, mivel utolsó éveiben az ajándékok vásárlását értékei eladásából tudta csak fedezni. Csakhogy ezekhez ugyanúgy ragaszkodott, mint egykor nevelőapja. Így az ajándékok megvásárlásáról gondoskodó barátainak nem volt egyszerű a töprengő, füstfelhőbe burkolódzó Lenke néni kéréseit teljesíteni.⁴³

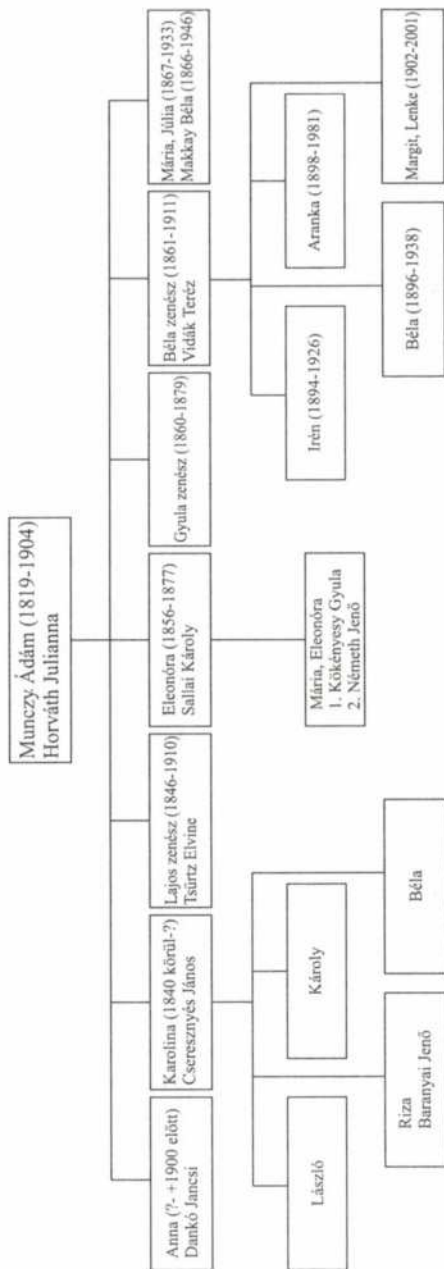
A kilencvenkilenc évet megért Munczy Lenke lelkiében gazdag, adakozó, nagylelkű, és szeretettel teli volt. Humora testi hanyatlásában sem hagyta el.⁴⁴ Temetéséről, javairól rendelkezett, megemlékezve barátairól és volt tanítványairól. Nagy értékű képgyűjteménye a Soproni Múzeumé lett, eladott ingóságainak összege pedig a zeneiskolára bízott alapítványáé.

Munczy Lenke halálával nemcsak egy értékes ember távozott Sopron életéből, hanem kihalt a Munczy család, amely faluról jött, városivá lett és polgárosodott. A zene mesterségbeli tudásának átadásával művészeket nevelt. Anyagi és szellemi értékekben úgy gazdagodott, hogy közben városának kultúráját is gyarapította.

⁴³ Erős dohányos volt, egészen a halála előtt időkig.

⁴⁴ Keringési zavarokkal négyszer került kórházba 1999 és 2001 között. Amikor fájdalmi voltak és vigasztaltam, hogy azok rövidesen elmúlnak, azt felelte: Majd az urnában.... Szerencsére amint jobban lett, már fésűjét és rúzsát kérte!

A Munczy család

Kossuth Lajos születése bicentenáriumának megünneplése országosan háttérbe szorította „mestere”, a 19. század elejének első magyar liberális, majd centrista politikusa, a Sopron megyei Felsőbüki Nagy Pál születése 225. évfordulóját. A neves szónok 1777. október 7-én született Fertőszentmiklóson. (Szülőfaluja az államalapítás millenniuma idején szobrot állított a híres országgyűlési követnek.) Sajnos a legfrissebb általános és életrajzi lexikonaink is – Nagy Iván elírása, vagy nyomdahiba miatt – szeptember 7-ét tüntetik fel születésnapjának.

Az évforduló és a három (Alsó-, Közép- és Felső-)Bük egyesítésének centenáriuma alkalmából a Büki Nagyközségi Önkormányzat és a Büki Művelődési és Sportközpont, Könyvtár 2002. október 4-én emléknapot szervezett. A program tudományos emléküléssel kezdődött. *Horváth Lajos* polgármester üdvözölte a vendégeket, és megnyitotta a tanácskozást. Majd *Sági Ferenc* könyvtárvezető tartott rövid bevezetőt, és elnökölt az ülésen. Az első előadás a Felsőbüki Nagy-család eredetével foglalkozott. *Dr. Szluha Márton* genealógus cáfolta a feltehetően a 19. század elején keletkezett családi legendát, amely szerint az erdélyi Barcsay család leszármazottai lennének. Érvei alapján: a lédecí (ma Sopronhorpács falurésze) Nagy Benedek jobbágy kapott 1616-ban nemesi címeres levelet, s ezt örökölték utódai. Közel egy évszázad múlva Nagy István vette fel a felsőbüki előnevet.

Dominkovits Péter főlevéltáros a család ismertebb 17–18. századi tagjait mutatta be. E két században a Nagy család számos tagja töltött be fontos tisztségeket Sopron vármegyében. Az említett Nagy István országos funkciókat is ellátott. Ő és mások a 18., majd a 19. században országgyűlési követek is voltak. *Dr. Vigh Kálmán* PhD., főiskolai docens Felsőbüki Nagy Pál ifjúkorának a Habsburg-birodalmat érintő háborúit vázolta fel. Bemutatta Felsőbüki részvételét a 18–19. század fordulójának négy insurrekciójában. Röviden és pozitívan értékelte a politikus közéleti tevékenységét is.

Major Ágota középiskolai tanár Felsőbüki Nagy Pál birtokviszonyainak alakulásáról beszélt. Pontosította azt a több tanulmányban is olvasható nézetet, miszerint Felsőbüki 1830. táján adta volna el büki és csepregi birtokait. Levéltári dokumentumok alapján bizonyította, hogy az adás-vétel már 1820. decemberében megtörtént. Foglalkozott az ezt követő birtokszerzésekkel, és az adományba kapott csepregi ingatlanok tulajdonba vételének nehézségeivel is. A három büki község egyesülésének előzményeit és folyamatát *Galambos András* tanár vázolta fel. Foglalkozott a névadás körüli vitákkal. Előadásából azt is megtudhattuk, hogy az egyesült település első nagy rendezvénye a Kossuth-centenárium megünneplése volt. *Németh Sándor* tanár Bük településszerkezetének változását tekintette át a 19. század közepétől a 20. század elejéig. A legjelentősebb fejlődést az 1867–1917 között működő cukorgyár hozta a település életébe és a faluképbe egyaránt.

Az ülést követően a Felsőbüki Nagy Pál Általános Iskola és Vendéglátó Szakiskola előtt felavatásra került a híres szónok új – tudomásunk szerint negyedik – mellszobra.

A mű *Veres Gábor* szobrászművész alkotása. Létesítését a Büki Faluvédő és Szépítő Egyesület kezdeményezte. A lakosság 636 ezer forintot ajánlott fel a nemes célra személyi jövedelemadója 1%-ából. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma 400 ezer, az önkormányzat pedig 800 ezer forinttal támogatta a kezdeményezést. A szobrot *Básthly Tamás* országgyűlési képviselő avatta fel. Méltatta Felsőbüki máig ható cselekedeteit. Kiemelte a helyiek összefogását és munkáját, amellyel a nagy előd emlékét ápolják. A szobor leleplezése után az ünneplők a templomparkban megkoszorúzták Felsőbüki Nagy Pál sírját. Az emléknep a 40 éves Büki Gyógyfürdő megtekintésével és az elszármazott bükiek találkozójával zárult.

Felsőbüki Nagy Pál emlékét a szomszédos Csepregen is megörökítették. Egykori kúriájának falán (ma üzletek működnek az épületben) 2002. október 13-án leplezték le emléktábláját. A megemlékezés ötletét a Csepregi Honismereti Kör vetette fel, s ők végezték az avató ünnepség szervezését is. A márványtábla költségeit a Répcementi Coop Kft. fedezte. Ez már az ötödik emléktábla a kisvárosban, amelyet az utóbbi években *Popovits Gábor* kőfaragó készített. Állításukkal a település civil szervezetei emlékeznek meg nagy elődeinkről.

Felsőbüki Nagy Pál új szobra (Fotó: Bodorkós András)

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

KUBINSZKY MIHÁLY

Beszámoló a Soproni Városszépítő
Egyesület 2002. évi munkájáról

Egyesületünk felkérésére Kutas László szobrászművész elkészítette Zettl Gusztáv 150. születésnapja alkalmára e jeles soproni polgár emlékét megőrkítő falitáblát, amelyet július 6-án lepleztünk le a Balfi utca 11. sz. házon. Ugyancsak Kutas László munkája a november 16-án leleplezett Mühl Aladár zene- és rajztanár 100. születésnapjára készült emléktábla, amelynek készítéséhez hozzájárultunk.

Egyesületünk kezdeményezésére 2001 végén a kormány a városnak díszkutat adományozott. A díszkút helyének kijelölésénél Egyesületünk következetes és építészeti alátámasztott álláspontját sikerült elfogadtatni. Walter Dezső, a város új polgármestere ígéretet tett a még hiányzó összeg biztosítására. A díszkutat Soltra Tamás szobrászművész készíti, építészeti környezetét Fekete Szilárd építész tervezi, a munkákat a város részéről új elnökségi tagunk, Hackl Miklós mérnök szervezi. A kút előreláthatóan a 2003. évi ünnepi hetekre készül el, ezt követően erről a nagyszabású alkotásról részletesen beszámolunk.

Hozzájárultunk a Károlymagaslati kilátótorony második emeleti állandó kiállításának megvalósításához is, ahol Csapody István, Roth Gyula és Winkler Oszkár emlékét örököttük meg.

A Hajnal tér házait elláttuk kerámia szám-táblákkal.

Idén már 11. alkalommal tüntettünk ki épületet. Az elnökség 8 beérkezett javaslat közül a szakértői bizottság javaslata alapján egy lövart választott ki és azt szeptember 28-án Winkler Oszkár emléktáblával jelölte meg, egyidejűleg oklevelet adományozva a tervezőnek és az építetőnek (aki egyben az épületet kivitelezte is), valamint a kertépítőnek. Az új emléktábla Egyed Emma szobrászművész alkotása.

Egyesületünk a 2002. évben – az önkormányzati választásokig a múlt évekhez hasonlóan – folytatta munkáját a városi önkormányzat mellett működő Városfejlesztési és a Környezetvédelmi Bizottságokban.

Támogattuk a Soproni Szemle megjelenését, de meg kell itt említeni, hogy a lap fennmaradása csak Sopron Város jelentős anyagi hozzájárulásával biztosított.

A múlt évi közgyűlés határozatának megfelelően hetilapban hallattuk szavunkat a tagságunk által felvetett és orvoslást igénylő jó néhány kérdésben. Rendszeres közleményeink a Nyugati Kapu „Szólástér” rovatában jelentek meg. Kifogásoltuk a város területén épületek homlokzatain (nem tűzfalain!) mutatkozó éktelen hirdetésményeket, a rossz állapotban levő városi járdákat és helyenként veszélyes lépcsőket, a benőtt és illetlen turistaút-jelzés ellenére is járhatatlan erdei sétányokat, az értelmetlen utca-

név-feliratokat (keresztnevek rövidítése) és még sok más panaszt felemlítve. Minden esetben kérelemmel fordultunk az illetékesekhez a probléma orvoslása érdekében. A Csongor úti lépcsőt ennek nyomán valóban ki is javították, a többenél nem láttuk intézkedésnek nyomát.

Hozzájárultunk több kiadvány megjelentetéséhez és kiállítás rendezéséhez, a város szépítését szolgáló virággalántákat vásároltunk, ifjúsági versenyekhez illetve vetélkedőkhöz jutalmakat, fotós rendezvényekhez filmeket ajánlottunk fel.

A tisztújító közgyűlést 2002. december 10-ére hívtuk össze a MTESz Széchenyi téri székházába. Az első összehíváson nem jelentek meg a szavazatképességhez elegendő számban tagjaink, ezért a második időpontban – 15 órai kezdettel - tartottuk meg az immár hatályos ülést. Az elnöki beszámolót és a gazdasági vezető elszámolását követően, amelyeket a közgyűlés elfogadott, az alapszabály módosításáról döntöttek a megjelentek. A közgyűléshez többen hozzászóltak. A tisztújítás során az egyesület megszavazott elnöksége a következő: Elnök: dr. Kubinszky Mihály; alelnökök: dr. Bartha Dénes, dr. Ráczné Schneider Ildikó és Wallner Ákos, gazdasági vezető: Krisch Róbert; jegyző: Langer György; jogtanácsos: dr. Pongrácz Péter; titkár: Schey András. Az ellenőrző bizottság tagjai: Kánitsné Horváth Mária, dr. Krisch Aladár és Molnár Ákos. Az elnökség tagjai közé különböző részfeladatok ellátására felkérte Andrassy Péter, Boros László, Hackl Miklós, Hárs József, dr. Krisch Róbert, Molnár Ákos és Oszvald Ferenc urakat. .

Az új elnökség kérte a tagságot, hogy a jövőben is támogassa az Egyesület munkáját, aki teheti a tagdíjon felül egyéni aktivitással is. Előnyös lenne, ha taglétszámunk növekednék, főleg a fiatalok bevonásával. Erősebb létszámú egyesületre elsősorban nem anyagi, hanem az egészséges lokálpatriotizmus kifejtése érdekében a városukat tisztelő és ápolni kívánó emberek tekintélyének növelése miatt van szükség. Az új elnökség a 2003. év elején veszi fel a munkát.

Az Egyesület megköszöni minden tagjának az anyagi és erkölcsi támogatást, amelyet munkájához nyújt.

Az Egyesület alapszabálya értelmében végül közöljük mecénásaink névsorát, megköszönve nekik anyagi támogatásukat.

Brau-Union Hungária Sörgyárak Rt.
IMS Connector Kft. dr. Hintsch Ottó Úr
Dr. Józán Tibor Úr
Dr. Krisch Róbert Úr, Roto és Felületkezelő Kft.
Mestervonal Kft.
Tanulmányi Erdőgazdaság Rt.
Vendel Miklós Úr

SOPRONI KÖNYVESPOLC

TÓTH IMRE

Lókkös János: Trianon számokban.
Az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon.

Püski, Budapest, 2000. 383 + 4 o.

Lókkös János, ahogy könyvének címéből kiderül, elsősorban a történelmi Magyarország utolsó népszámlálásának elemzésére vállalkozott. Mondanivalója azonban nem szorítkozik csupán az 1910-es adatok feldolgozására. A mű első fejezeteiben útmutatást ad a nemzeti, „magyar szempontú történetírás” mikéntjéről, és foglalkozik a trianoni békemű okainak vizsgálatával is. Soproni kötődései, egykori iskolai élményei miatt nagy figyelmet szentel a soproni népszavazás történetének és eredményének. Ismertetésünkben mi is leginkább a helytörténeti vonatkozású fejezetrészekre igyekszünk koncentrálni. Ezt megelőzően azonban érdemes néhány megjegyzést tenni Lókkös általános történeti interpretációjával kapcsolatban.

A szerző e műve tulajdonképpen nehezen illeszthető megszokott műfaji kategóriákba. Metodikai eljárásai nem vallanak hagyományos történeti gondolkodásmódra. Könyvének első nyolc fejezetében a történeti elemzés és a politikai vitairat műfaji határán egyensúlyoz. Számos észrevétele vitatható, több megjegyzése azonban igencsak helyénvaló. Helyesen hívja föl a figyelmet a fogalmi kérdések fontosságára, épp a bennünket érintő „Burgenland” elnevezés használatával kapcsolatban is. A kötet nyolcadik fejezete Trianon felelőseiről szól. Ebbe a részbe számos – finoman szólva – problematikus történeti felvetés került. A történettudomány mai állása szerint például nem célszerű a Habsburgok magyarországi gyarmatosító politikájáról beszélni, különösen nem a 18. században, amikor sor került a szerző által is idézett szatmári kompromisszum megkötésére, és amikor az ország modernizációját szinte teljes egészében a császári udvar intézkedései biztosították. A fejezetbe rövid kronológiai összefoglalás is került, amelybe a szerző helyenként szakirodalmi idézeteket is beletoldott, tovább fokozva ezzel a műfaji sokszínűséget. A gondolatsor végén minden különösebb érvelés nélkül sommásan jelenti ki a Károlyi kormány felelőségét a trianoni határok kialakulásáért. A megállapítás akár történeti diszkusszió tárgya is lehetne, a szerző azonban „véleményét” semmilyen történeti érveléssel nem támasztja alá, így az nem lehet más, mint személyes álláspont, amellyel nem tudunk mit kezdeni. Összességében elmondható, hogy mind a Párizs környéki békerendszer általában, mind pedig a trianoni magyar békekonstrukció kérdése jóval bonyolultabb és össze-

tettebb probléma annál, semmint hogy azt egy rövid (alig hat oldalas) elemzésben a maga komplexitásában fel lehetne tárni.

A könyv egyéb fejezeteiről – bár ezek némely része szintén kételyeket ébreszt a recenzióban (ilyen volt például az 1910. évi népszámlálási adatok 2000. évi államhatárok szerinti kivetítése) – terjedelmi okok miatt nem kívánunk foglalkozni. A szerző itt alapos, táblázatokkal gazdagon illusztrált elemzést ad mindazok számára, akik tájékozódni kívánnak az 1918 előtti Magyarország anyanyelvi, nyelvismereti, műveltségi, vallási és egyéb adatairól.

Löckös a soproni népszavazás kérdését – bár utalásszerűen többször felbukkan a korábbi szakaszokban is – az V. részben fejti ki részletesen. A szavazással kapcsolatban több történeti megállapítással is vitába száll. Ezek közül kiemelten foglalkozik a kérdés nemzeti, etnikai vonatkozásainak vizsgálatával. Vitatja, hogy Nyugat-Magyarország elcsatolásával a wilsoni etnikai elvek érvényesültek volna. E kérdést szoros párhuzamba állítja a magyar és osztrák nemzettudat kérdéseivel. Igyekszik rávilágítani a nemzetiség és a nemzet kategóriák közötti különbözőségekre. Ezzel összefüggésben – helyesen – felveti, hogy a nyugat-magyarországi németységnek nem volt osztrák nemzettudata, ezáltal viszont azt sugallja, hogy körükben az Ausztriához való csatlakozási vágy sem lehetett meghatározó. A kijelentés első részével egyetérthetünk, hisz az osztrákok identitása hosszú évszázadokig a birodalomhoz kötődött, amely alig adott lehetőséget nemzeti ideológia megteremtésére. A fiatal Ausztria és a kialakuló Burgenland politikai elitjének éppen ezért viszont legjellemzőbb ideája a nagynémet eszme volt. A nyugat-magyarországi németiség kulturális és politikai jogainak képviselőjét már a 19. század utolsó harmadától kezdve *allddeutsch*, nagynémet szervezetek és lapok (pl. a *Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn* elnevezésű szervezet,¹ illetve a bécsi *Alldeutscher Tagblatt*) látták el. A nyugat-magyarországi németiség ezért nem volt nemzeti ideológia híján. Más kérdés, hogy az alapvetően falusias vidéken mennyire tudtak érvényesülni a nagynémet gondolatok, és – amire szintén helyesen maga a szerző is utal – mennyire volt meghatározó az itteni németek természetes asszimilációja a magyarsághoz. A kérdés egész egyszerűen nem szűkíthető le magyar-osztrák problematikává, hisz bár a békeszerződések idején Weimarban és Bécsben is kényszerűen tudomásul kellett venni az Anschluss tilalmát, a Seipel-korszak² „egy nép két államban” (*Ein Volk in zwei Staaten*) elvének – vagyis a német és osztrák állami különállás koncepciójának – alkalmazása nem gátolta meg egyre szorosabb szálak, elsősorban gazdasági kapcsolatok kialakulását a két ország között. Seipel meglehetősen világosan fogalmazta meg a hagyományos kultúrnemzet fogalmának osztrák verzióját: „Számunkra a nemzet független az állami hovatartozástól, a nagy kultúrközösség, nekünk, németeknek magasabb rendű, mint az állam”³. Német részről is többször, és több formában hangot adtak annak, hogy az Anschlusst Burgen-

¹ 1913-ban az egyesület helyi csoportjaként megkezdte munkáját a Deutsche Landsleute aus Ungarn nevű társaság is, olyan résztvevőkkel, mint a bánáti sváb Johann Umlauf, az erdélyi szász Ernst Friedrich Beer, és a nyugat-magyarországi kérdésben utóbb kulcsszerepet játszó, és a későbbi Burgenland első tartományfőnökévé kinevezett Alfred Wallheim.

² Ignaz Seipel keresztényszocialista politikus, Ausztria kancellárja 1922–1929 között

³ idézi: Raimund Poukar: Ignaz Seipel: Nationalizmus, Nationalsozialismus. Wien, 1935. 11.

land megtartásával, azaz a nyugati magyar határok revíziója nélkül képzelik el. A német nemzet tudat hatásai egyébként nehezen leplezhetőek, ha csak a kialakuló Burgenland zászlajának és címerének szimbolikájára gondolunk.

A szerző Ormos Mária könyvére hivatkozva vonja le azt a tanulságot, hogy Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolásában milyen reálpolitikai tényezők, körülmények, alkudozások játszottak szerepet. Az alkudozásokban – állapítja meg – nem az etnikai elv érvényesítése volt a döntő szempont. Ez – csakúgy, mint a többi határok esetében is – kétségtelenül igaz is, ami azonban nem zárja ki, hogy Burgenland esetében egyszerűen a nemzetiségi arányoknak leginkább megfelelő döntés született. Ez magyarázza azt, hogy bár a nyugati határ rendezése a fegyverjog logikájával sokkal nehezebben volt magyarázható (hisz' vesztés állt szemben veszteséssel), a két háború között a legstabilabb határ mégis Ausztria és Magyarország között jött létre. Ezt erősíti meg az is, hogy a szavazást követően időről-időre ugyan felröppentek hírek a határ módosításáról, komoly formában azonban sem a magyar, sem pedig az osztrák kormánykörök nem foglalkoztak a kérdéssel.

Szintén bírálja a szerző azt a történelmi állítást, mely szerint a soproni népszavazás csupán látszat, előre eldöntött kérdés volt. Kritikájának alátámasztására nem hoz újabb történelmi érveket, nem idéz forrásokat, csupán következtet, azt igyekszik bizonyítani, hogy az osztrák politikusok nem mondtak le a városról, és körük szakadtáig védtek itteni érdekeiket. Nem árt azonban tisztázni, hogy a kérdés „lefutottságára” utaló jeleket elsősorban nem is az osztrákok magatartásában, sokkal inkább a „nagypolitika”, elsősorban a francia diplomácia megnyilatkozásaiban érdemes keresnünk. Természetesen nehezen bizonyítható, hogy a népszavazás kimenetelét előre látni lehetett, de vannak utalások arra nézve, hogy az eredmény borítékolható volt. Jelenlegi ismereteink szerint se pro, se kontra nem lehet egyértelműen állást foglalni a kérdésben. Annyi bizonyos, hogy az antanthatalmak hajlottak Sopron és környékének visszaadására, hogy ezzel valamelyest enyhítsenek a magyar békeszerződés igazságtalanságán.

Összegezve azt mondhatjuk, Lökkös János kissé eklektikus, statisztikai adatokban gazdag, részletesen elemző, viszont történelmi érvrendszerét tekintve vitatható művel jelentkezett. A recenzens – személyes érdeklődése és tapasztalatai okán – ugyan inkább ez utóbbiakat domborította ki, de nem kívánja elhallgatni a könyv érdemeit sem. A közölt táblázatok, grafikonok, és azok vizsgálata mindenképpen hasznossá teszi a kötetet. A benne feltárt folyamatok, elemzések kapaszkodókat jelenthetnek a békeszerződések és a nyugat-magyarországi kérdés realisabb megítéléséhez.

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362. Az anyaggyűjtésben nyújtott segítséget mindenkinek köszönöm.

- Adamovich László professzor emeritus beszéde. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. 213-218.
- Adamovich László – Sziklai Oszkár: Erdészek számüzetésben. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. 117-218.
- Albert Tibor: Kettős könyv. Esther Sarmiento soproni gazdaságtörténeti tanulmánya és magánbeszélgetései. Szentendre, 2001, szerzői magánkiadás 224.
- Alföldy Gábor (szerk.): Királyi és hercegi kertek Magyarországon. Eszterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád. Bp., 2001, Szt. István Egyetem Kertművészeti Tanszék – Mágus Kiadó.
- Altalajöntözés a Silvanusnál. KSZ. 50. 2001. aug. 16. 33. sz. 5.
- AMI. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 11. sz. 33.
- Andrássy Péter: Emlékezés Gombocz Endrére (1882–1945). Kitabelia 6, 2001, 1. sz. 3-24.
- Andrássy Péter: Gombocz Endre (1882– 945). TV. 132, 2001, 461-464.
- Andrássy Péter: Kettőt együtt postai pecséttel. Természetbúvár 56, 2001, 2. sz. 47.
- Andrássy Péter: A szeszélyes Schneeberg. Természetbúvár 56, 2001, 6. sz. 32-33.
- Andrássy Péter: A Teleki virág. ÉT. 56, 2001, 1342.
- Antal Kinga – Szabó Gabi: Falco - Sopron új bemutatóterme. Bútor Trend Magazin 4, 2001, 3. sz. 22-25.
- Antaliné Hujter Szilvia (összeáll.): Győr-Moson-Sopron megye évfordulónaptára a 2002-es évre. Kisalföldi Könyvtáros 2001, 1. sz. 82-93.
- Ágfalvi Mihály: Egy régi-új intézmény: A Nyugat-Magyarországi Egyetem. GK. 53, 2001, 5. sz. 24-31.
- Ágostházi László (összeáll.): Építészeti évfordulók 2001. M. 45, 2001, 75.
- Állásbörze Sopronban. Profi fa 8, 2001, 3. sz. 8.
- ász: Élő hagyomány. Magyar Felsőoktatás 2001, 7. sz. 50.
- Ászokcsavar 2001. Sopron, 2001, NYME EK. 22.
- Babics Csaba: Egy érettségi elnök naplójából. Evangélikus Élet 66, 2001. júl. 8. 28. sz. 6.
- Babics Csaba: Képeslapok a Líceum nyári táborából. Evangélikus Élet 66, 2001. szept. 9. 37. sz. 6.
- Bacsa Gábor: Káptalanvis 25 hold szőlőbirtoka. SSz. 55, 2001, 184-189.
- Bakonyi Gábor: Köszönet a SMAFC ROTO Elzett játékosai és vezetői nevében. Hírfa 11, 2001. aug. 13. 15-16. sz. 92.
- Bakonyi Gábor: 10 év számokban. Hírfa 11, 2001. aug. 13. 15-16. sz. 91.
- Balaskó Mónika – Csóka Levente – Darázs István – Felső-Nemes Narcisszus (készítették): Lila Zongora. Irodalmi lap. Sopron, 2001, NYME. megjelent 2 sz.
- Balikóné Németh Márta: Együtt könnyebb. Evangélikus Élet 66, 2001. márc. 4. 10. sz. 4.
- Balikóné Németh Márta: Levél. Evangélikus Élet 66, 2001. márc. 11. 11. sz. 5.
- Balikóné Németh Márta: A teremtő mozgás. Evangélikus Élet 66, 2001. jan. 7. 2. sz. 6.

- Balogh Jánosné Horváth Terézia: Még egyszer a csepregi pünkösdi királyokról (Jókai forrásaihoz). SSz. 55, 2001, 163-179.
- Balogh Jánosné Horváth Terézia: Pünkösdi lófuttatás Csepregen a XIX. század első felében. Vasi Szemle 55, 2001, 297-321.
- Bana József (fel. szerk.): Bűn és bűnhődés 2. Győr, 2001, Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata (Győri Tanulmányok 2001, 24. k.)
- Bariska, István: Eisenstadt und Güns als königliche Freistädte. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 17-32.
- Bartha Dénes: Megjelent a Tilia VIII. és IX. kötete. Erdészeti Lapok 136, 2001, 337.
- Bartha Dénes (szerk.): Tilia. Vol. X. Sopron, 2001, NYME-EK Növénytani Tanszék 359.
- Bartók István: Régi magyar grammatikák Sopronban. MKSz. 117, 2001, 173-188.
- Bartucz Ferenc: Búcsú Zámbo János professzortól. Erdészeti Lapok 136, 2001, 99-100., BKL-B. 134, 2001, 172.
- Bartucz Ferenc: Köszöntöm dr. Magyar János Professzor Urat! Erdészeti Lapok 136, 2001, 381.
- H. Bathó Edit (ism.): Domonkos Ottó: Méhészeti irodalmunk néprajza. (XVII. sz. közepe-XIX. sz. közepe.) A Soproni Múzeum kiadványa 5., Sopron, 2000., 90 p., 9 kép. SSz. 55, 2001, 201-202.
- Bauer, Klaus-Jürgen: „Wickie, Slime und Papierarchitektur“. Die Architektur der siebziger Jahre im Burgenland. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 53-59.
- Bányai János: Sopron. TM. 112, 2001. szept. 3. sz. 22.
- B.B.: Az „öt talentumos“ szolgálja. 160 éve született Gyurátz Ferenc püspök. Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 29. 18. sz. 6.
- be-: Könyvekről Sopronban. Magyar Mezőgazdaság 56, 2001. febr. 14. 7. sz. 4.
- Becht Rezső: A bűvös henger. XII., XIII. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 31-49.
- Bedécs Gyula – Halász Imre – Söptei Imre: Gyógy- és termálfürdők Nyugat-Magyarországon. Szombathely, 2001, B.K.L. Kiadó 216.
- Bencsics, Nikolaus: Historia (est) magistra vitae. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 33-36.
- Bencze Imre: Egy akkurátus ember. Dr. Sólyom Jenőre emlékezünk (1904–1976). Lelkipásztor 76, 2001, 457-458.
- Benisné Győrffy Ilona (szerk.): Tizenhatodik jogász vándorgyűlés : Sopron, 2001. május 17-18. Bp., 2001. Magyar Jogász Egylet.
- Benke István: Az újjá rendezett Központi Bányászati Múzeum, ahogy a Bányászati Szakosztály látja. BKL-B. 134, 2001, 554-557.
- Berg, Friedrich: Hinweise auf einige historische Inschriften in burgenländischen Kirchen.. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 37-42.
- Bergbauhistorische Ausstellung. NZ. 45, 2001. jún. 29.
- Beszámoló a Vermes Miklós Fizikus Tehetségápoló Alapítvány és az Eötvös Lóránd Fizikai Társulat Soproni Csoportjának 2000/2001. tanévi tevékenységéről. Sopron, 2001, Vermes Miklós Tehetségápoló Alap.
- Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I. Sopron város történeti forrásai. C. sorozat, 2. kötet. Sopron, 2001, Soproni Levéltár 350.

- Béres László: Ferenczy Vilmos (1913–2001). *Lelkipásztor* 76, 2001, 297.
- B. Gy.: A megújult kastély. *Pincér* 6, 2001, 6. sz. 10-11.
- Bircher Erzsébet: Felhívás. *BKL-B.* 134, 2001, 136.
- Bircher Erzsébet: A magyar köszönébányászat első évtizedeinek konfliktusai. *BKL-B.* 134, 2001, 69-74.
- Biza Klára: Barabits Elemér. *KSZ.* 50, 2001. okt. 25. 43. sz. 2.
- Bodrog Miklós: Éppen 50 éve: végvizsgorlat utáni házi bankett Sopronban professzorvizsgáztatással! *Lelkipásztor* 76, 2001, 291-292.
- Bohus Imre: Dr. h. c. Dóka Zoltán 1929–2000. *Lelkipásztor* 76, 2001, 98.
- Borda, Hajnalka: Eine aussergewöhnliche Fortbildung in Ödenburg. Eine Person - eine Sprache. *NZ.* 45, 2001. jan. 12.
- Boros Károly: Nagy Alice keramikus. *Magyar Demokrata* 2001. nov. 8. 45. sz. 52-55.
- Borostyán. Környezetvédelmi lap a soproni és Sopron környéki családok részére. Hárs Olivér – Szabó Miklós (szerk.) Sopron, 2001, Castanea Környezetvédelmi Egyesület
- Borus Renáta: A vadosfai evangélikus templom története. *H.* 29, 2001, 1. sz. 62-64.
- Bödöcs Pál: Berzsenyi Dániel, a szókimondó alkalmazkodó. A költő születésének 225. évfordulójára. *Lelkipásztor* 76, 2001, 455-456.
- Bősze Balázs: Az adventi tárlat elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2001. 143-144.
- Bősze Balázs: Dallamokon szárnyaló képek. (Rázó József emlékkiállításán). In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2001. 153-155.
- Bősze Balázs: Gondolatok egy vetélkedő kapcsán a magyar kereszténység 1000 esztendejéről. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2001. 156-158.
- Bősze Balázs: Horváth Endre Dimenziók című fotótárlata elé. *Várhely* 7, 2001, 3-4. sz. 107-109.
- Brenner Vilmos: Nyolcvan éve született meg Burgenland tartomány. *Vasi Szemle* 55, 2001, 659-671.
- Brettl, Herbert: Das Burgenland als Forschungsfeld. *Österreichische Universitätsschriften über das Burgenland 1921-2001.*
- Brettl, Herbert: Die burgenländische Auswanderung nach Argentinien 1921–1938. Eisenstadt, 2001, *Burgenländisches Landesarchiv* 219. *Burgenländische Forschungen* Bd. 82.
- T. Bruder Katalin: Szakál Ernő. *Várhely* 7, 2001, 3-4. sz. 73-74.
- Bucsy Gellértné – Katona György: A főiskolai képzés hatása a hallgatók magatartására az egészség-kultúra területén. In: Szála Erzsébet (szerk.): *Tudomány napja 2000.* 5-16.
- A bútorigipari szakmérnök képzés a soproni egyetemen szeptembertől újra indul. *Fa.* 49, 2001, 2-3. sz. 10. , *Magyar Asztalos és Faipar* 2001, 5. sz. 18.
- Büki Attila: Tárlatnyitó beszéd. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2001. 188-190.
- Calvin-Büste in Ödenburg. *NZ.* 45, 2001. márc. 15.
- Civitas Fidelissima (1921–2001). Reprint képeslapsorozat az 1921-es népszavazás 80. évfordulójára. Sopron, 2001, *Széchenyi István Városi Könyvtár* 12 db.
- Csaba József: Az 1956-os eseményekkel kapcsolatos emlékeim. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): *Rögös utak.* 65-74.
- Csatkai Endre: A soproni könyvnyomdászat története. *Várhely* 7, 2001, 2. sz. 93-111.

- Császár László: Középkori szerkesztési módszerek és Szakál Ernő művészete. M. 45, 2001, 27-32.
- Csehi István: Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 17.
- Csepregi Béla: id. Fasang Árpád 1912–2001. Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 8. 15. sz. 4.
- Cs/erery/ M/ária/: Sopronban tanácskoztak az egyetemi könyvtárigazgatók. Könyvtári Levelező/lap 2001. 11. sz. 27-28.
- Csécs Terézia (ism.): Jászberényi Ferencné: A Győri Szemle 1930–1944 repertórium. Győr M. J. V. Levéltára, Győr, 1999. 84. p. (Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények 1999/2.). SSz. 55, 2001, 198-201.
- Cs. I.: Diplomavédekezés. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 6. sz. 66-67.
- Csiszár Attila: Garta. Kapuvár, 2001, 127.
- Csiszár Ágnes – Horváth Csaba: Búcsú Gyűrű Imrétől. Kisalföldi Könyvtáros 2001, 1. sz. 69-71.
- Csoma Zsigmond: A mezőgazdasági ismeretterjesztés kezdetei. Valóság 44, 2001, 5. sz. 16-30.
- Csongrádi Katalin: Párosan vegyes az élet avagy úgy kell nekünk a komédia, mint ... Ken Ludwig: Vegyes-páros. Rendező: Kalmár Tibor. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 110-113.
- Csóka György: Megemlékezés. 70 éve született Tallós Pál. Növényvédelem 37, 2001, 601-602.
- Csóka J. Lajos: Bük története. Vasi Szemle 55, 2001, 45.
- Csötönyi József: Zöldkalapos romantika? Erdőgazda 3, 2001, 4. sz. 9.
- CSS: János, ne add fel! Magyar Vadászlap 10, 2001, 5. sz. 14.
- Csulak Ervin: Curriculum meum (14.), (15.), (16). Várhely 7, 2001, 1. sz. 71-83., 2. sz. 55-65., 3-4. sz. 59-68.
- Czellár Katalin: Sopron. Javított bővített kiadás. Bp., 2001, Panoráma 232.
- Czibula Mikós: Sopron várja az asztalosokat. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 7. sz. 31.
- Czibula Miklós: Túlsúlyos faipar. Erdőgazda 3, 2001, 4. sz. 5-6.
- Czövek Zoltán – Perger Péter: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2000-ben. MKSZ. 117, 2001, 495-508.
- Dalos Margit: Itt állok én. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 109-116.
- Darabos Ferenc: A Nyugat-Dunántúli régió idegenforgalmi jelentősége és a gyógyturizmus fejlesztésének lehetőségei. Falu, Város, Régió 2001, 4. sz. 18-20., 5. sz. 13-17.
- Dax, Wolfgang: Rechtsüberleitung 1921-1938-1945. Besonderheiten des Burgenländischen Landesrechtes. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 57-65.
- Dárdai Árpád: Szokolay Sándor 70 éves. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 149-150.
- Dávidházy István: I. Ferenc József Sopronban 1884. május 31-június 1. SSz. 55, 2001, 330-336.
- De mi az igazság... Beszélgetések Simonyi Károllyal. Mérnök Újság 8, 2001, 7. sz. 43.
- Deák, Ernő (ism.): Scott M. Eddie: „Historisches Verzeichnis der Grundbesitzer des Burgenlandes”. Burgenland Történelmi Gazdacímtára 1893-1930. Ins Deutsche übersetzt von Harald Prickler - Magyarra fordította Verő László. Burgenländische Forschungen, Bd. 79, Eisenstadt 1999. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 99-101.

- Deme Dávid: In memoriam Fónyad Pál (1909–2001). *Evangelikus Élet* 66, 2001. szept. 23. 39. sz. 7.
- Deme Péter: „Az év múzeuma 2000” pályázatról. *Magyar Múzeumok* 7, 2001, 2. sz. 31-33.
- Dessewffy-Horváth Marietta: Két pillanatkép. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2001. 117-119.
- DEWALT gépek Sopronban. *Magyar Asztalos és Faipar* 2001, 9. sz. 49.
- Dénes, Ferenc: 50 years of Fruit Research at Fertőd, Hungary. *Hungarian Agricultural Research* 10, 2001. jún. 2. sz. 2., 19.
- Dénes József: Magyarok és németek a „várak földjén”. *Vasi Szemle* 55, 2001, 651-658.
- Dér Endre: Gondolatok Fischer Ernő festményeiről. *Várhely* 7, 2001, 1. sz. 134-135.
- Dér Endre: Ne nézz a csillagokra! In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2001. 24-29.
- Diák hagyományaink: 30 éves az új Walden. *Magyar Felsőoktatás* 2001, 8. sz. XIV.
- Diploma 2001. *Profi fa* 8, 2001, 11. sz. 14.
- Diploma 2001. Sopron, 2001, NYME FK-Alkalmazott Művészeti Intézet 88.
- Dívós Ferenc – Németh László: Fák és faanyagok roncsolásmentes vizsgálata. *Hírfa* 11, 2001. ápr. 2. 7. sz. 12-13.
- D. M.: Ezüstváros néma mesterei. A magyar műszaki felsőoktatás első könyvtára. *Mérnök Újság* 8, 2001, 2. sz. 28-29.
- Dobos Irma (ism.): Pup Vilmos: Bükfürdő. *HiK*. 81, 2001, 42.
- Dominkovits, Péter: Die leitenden Beamten des Komitats Ödenburg im letzten Drittel des 17. und ersten Drittel des 18. Jahrhunderts. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): *Forscher-Gestalter-Vermittler*. 67-76.
- Domonkos Ottó: Külföldiek Sopronban – a soproniak külföldön (A mesterlegények európai kapcsolatai). *SSz*. 55, 2001, 319-329.
- Dóra János: Elhallgatott hasznosítás. *Erdőgazda* 3, 2001, 4. sz. 9.
- Drobina Andrea: Az évad Stuttgartban végződött. Német színjátszókör a Berzsényi Dániel Evangélikus Líceumban. *Evangelikus Élet* 66, 2001. aug. 12. 33. sz. 3.
- Dukai Takács Judit (Duka 1795–Sopron 1836). *Evangelikus Élet* 66, 2001. júl. 8. 28. sz. 7.
- Dunántúli Harangszó. A dunántúli evangélikusok lapja. Megjelenik havonta. Szerk. Asbóth László, majd Menyes Gyula. Sopron, 2001, Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum).
- Egervölgyi Dezső: Széchenyi arckép egy szabadkőműves érmén. *SSz*. 55, 2001, 337-339.
- Ehmke, Cornelia: Der Schlosspark von Eisenstadt/Kismarton. Ein Landschaftsgarten des Fürsten Nikolaus II. Esterházy (1992). *BHBl*. 62, 2001, 2. H. 43-95.
- Eine Person eine Sprache – Ödenburger Modell. *NZ*. 45, 2001. febr. 9.
- Elhunyt Gál János professzor. *Profi fa* 8, 2001, 12. sz. 5.
- Emléktábla-avatás Sopronban. *Evangelikus Élet* 66, 2001. júl. 8. 28. sz. 7.
- engel-: Dr. Kőhalmy Tamást köszöntötték. *Ni*. 89, 2001, 8. sz. 19.
- Erdei emlékmű a Károly -kilátó alatt. *Erdészeti Lapok* 136, 2001, 321-322.
- Erdészeti és faipari állásbörze. *Magyar Asztalos és Faipar* 2001, 1. sz. 15., *Erdészeti Lapok* 136, 2001, 37.
- Erdészeti és faipari állásbörze március 6. *Hírfa* 11, 2001. febr. 1. 3. sz. 34.
- Erdészeti, faipari, papíripari és mezőgazdasági tagozat. *Magyar Asztalos és Faipar* 2001, 6. sz. 170.

- Erdő-fa kutatási projekt a Nemzeti Kutatási Programban. Fa. 49, 2001, 2-3. sz. 10.
- Erhardt, Johann: Franz Liszts Raidinger Dorfschullehrer Johann Rohrer. BHBl. 62, 2001, 1. H. 1-10.
- Ernst, August: Der Besitzstand der Herrschaft Kobersdorf in Jahre 1736. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 77-86.
- Eszik Alajos: Szabó Béla tárlatán. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 151-152.
- Europäische Regionen in Ödenburg. NZ. 45, 2001. dec. 14.
- Évnyitó a faipari mérnöki karon. Fa. 49, 2001, 4. sz. 2., Magyar Asztalos és Faipar 2001, 9. sz. 9.
- (f-): Jubilált a Ligno Novum. Profi fa 2001, 10. sz. 20-24.
- Fabó Edit (ism.): A magyar felsőoktatás évszázadai. Szerk. Kardos József. Bp. 2000. Nemzeti Tankönyvkiadó, 185 l. MKSZ. 117, 2001, 144-146.
- Fafaragók tárlata az Erdészeti Múzeumban. Hírfa 11, 2001. febr. 15. 4. sz. 10.
- A fafeldolgozás kihívásai hazánkban. Hírfa 11, 2001. márc. 1. 5. sz. 12-13.
- Faipari Kutató és Szolgáltató Központ. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2001. jún. 8., Hírfa 11, 2001. máj 3. 9. sz. 6., Magyar Asztalos és Faipar 2001, 5. sz. 19.
- Faipari Kutató és Szolgáltató Központ Sopronban. Hírfa 11, 2001. márc. 1. 5. sz. 40.
- A Faipari Tudományos Egyesület április 18-án Budapesten tartotta küldöttközgyűlését. Fa. 49, 2001, 2-3. sz. 5-8.
- Dr. Faller Gusztáv 1930–2000. Mérnök Újság 8, 2001, 2. sz. 22.
- Faller Gusztáv: Pályám emlékezete. BKL-B. 134, 2001, 586-588.
- Faragó Sándor: Kóhalmy Tamás 65 éves. Magyar Vadgazda, a Magyar Vadászlap szakmai melléklete 2001, 2. sz.
- Faragó Sándor (szerk.): Magyar Apróvad Közlemények. No. 6. Sopron, 2001, NYME-EMK Vadgazdálkodási Intézet Magyar Fogoly Kutató Csoport 362.
- Faragó Sándor (szerk.): Magyar Vizivad Közlemények. No. 7. A magyar vizivad monitoring adatbázisa 1998/1999. Sopron, 2001, NYME Vadgazdálkodási Intézet Magyar Vizivad Kutató Csoport 293.
- Faragókör kiállítása Sopronban. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 2. sz. 19.
- Fasang Árpád (1912–2001). Lelkipásztor 76, 2001, 350-351.
- Fejér László (szerk.): Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története. Bp., 2001. Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény 307.
- Fekete György: Magyar Belsőépítészek Ötödik Országos Tanácskozása. Zsennye, 2001. szeptember 11-12-13. Magyar Iparművészet 2001, 4. sz. 79-81.
- Felhívás borversenyen való részvételre. Magyar Mezőgazdaság 56, 2001. okt. 17. 42. sz. 17.
- Ferenczy Vilmosné: Ferenczy Vilmos 1913–2001. Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 8. 15. sz. 4.
- Fersch Attila: A Fertő-mellék dombsora. Természetbúvár 56, 2001, 6. sz. 20-22.
- Feymann, Walter: Das Deutschnationale im politischen Denken Ludwig Lesers. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 87-106.
- Ficzek Jenőné (összeáll.): Szakmai beszámolók az Alapítvány/Erdészeti, Faipari, Papíripari Nemzetközi Ösztöndíjas Alapítvány/ által nyújtott támogatások felhasználásáról. X. kötet. Sopron, 2001, NYME 95.

- Fiziker József: Ausztria! Fuss innen! ÉT. 56, 2001. dec. 7. 49. sz. 1542-1544.
- Fiziker József: Wisst ihr, magyarok maradtunk! ÉT. 56, 2001. dec. 14. 50. sz. 1574-1576.
- Fodor Zoltán (ism.): Csontos László – Fejér László: Mérnökök, természettudósok, politikusok a magyar vízgazdálkodás történetében. Magyar Hidrológiai Társaság, 2000. ASZ. 43, 2001, 573-574.
- Fónyad Ernő: Evangélikusokra emlékezve. Dukai Takách Judit. Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 15. 16. sz. 9.
- Frank Norbert: Adatok a soproni Dudlesz-erdő történetének ismeretéhez. SSz. 55, 2001, 149-162.
- Frank, Norbert: Burgenland 1921–2001. Ausgewählte Bibliographie zu seiner 80-jährigen Geschichte als österreichisches Bundesland.
- Frank, Norbert: Drei seltene Wiegendrucke in Eisenstädter Diözesanarchiv. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 107-118.
- Frank, Norbert (ism.): Franz Prost: "Der Natur und Kunst Gewidmet". Der Esterházyische Schlosspark in Eisenstadt. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 2001. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 97-98.
- Frankó Ákos: Világörökség a magyar-osztrák Fertő-táj. Falu, Város, Régió 2001, 10. sz. 28-34.
- Frey Antal: 1956-os és az azokat megelőző események. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. 51-63.
- Fulajtár Pál (szerk.): Workshop 2001 Konferencia. Sopron, Nyugat-Magyarországi Egyetem 2001. április 18-20. Konferencia anyag (Magyar és angol kivonatok). Bp.-Sopron, 2001, NIIF-Reprográf Ny. 112.
- Fullér István: GYSEV Rt, úton az EU felé. Közlekedéstudományi Szemle 51, 2001, 53-54.
- Gabnai Sándor: Isten telefonszáma (Gondolatok Sopronból, három október 28-i esemény kapcsán). Evangélikus Élet 66, nov. 11. 46. sz. 7.
- Gabnai Sándor: „Madárszárnyon érkezett Sopronba a tavasz”, rendhagyó tudósítás a „mi utcánkból”. Evangélikus Élet 66, 2001. máj. 20. 21. sz. 1., 3.
- Gabnai Sándor: Születésnap (köszöntő) beszélgetés a 70 éves Szokolay Sándor zeneszerzővel. Lelkipásztor 76, 2001, 289-291.
- Gabriel, Theresia: Die Fürstlich Esterházyische Bibliothek-Zeugnis einer bewegten Vergangenheit. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 119-130.
- Gajdos László: Fasors. Erdészeti Lapok 136, 2001, 408.
- Galavics Géza: Egy hercegi táj „portréi”. MÉ. 50, 2001, 31-56.
- Gádori Vilmos: 45 éves évfolyamtalálkozó. BKL-B. 134, 2001, 104-105.
- Gálos Ernő: Emlékezés a harangöntő Seltenhofer családra. Evangélikus Élet 66, 2001. júl. 1. 27. sz. 5.
- G. Cs.: Hitvalló prédikátorra emlékeztek. Evangélikus Élet 66, 2001. okt. 28. 44. sz. 3.
- Gergely Jenő: Adatok a keresztény-agrárszocialista mozgalom Sopron megyei történetéhez az 1920-as évek első felében. SSz. 55, 2001, 26-34.
- Géczy János: Három veszprémi művész kiállítása Sopronban. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 171-173.
- Gépkereskedők Sopronban. Hírfa 11, 2001. dec. 13. 23-24. sz. 10.

- Giczy János: Asszúpataki Hasznos László tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 159-160.
- Gimesi Szabolcs: Kedves Olvasó! SSz. 55. 2001, 227-228.
- Glatz Ferenc (szerk.): Magyarországi kutatóhelyek. Társadalomtudományok. Természettudományok. Élettudományok. Bp., 2001, MTA. 357., 271., 279.
- G. M.: Soproni erdőmentők. Természetbúvár 56, 2001, 2. sz. 23.
- Gols und Ödenburg. NZ. 45, 2001. aug. 3.
- Gombos László: Szerzői est a 70 éves Szokolay Sándor tiszteletére. Evangélikus Élet 66, 2001. nov. 25. 48. sz. 5.
- Gottschling Gyula: Emlékezés Doborjáni Ferencre (1904–1989). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 275-281.
- Gruber, Karl: Ein Husarensäbel aus dem Burgenländischen Landesmuseum. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 131-135.
- Gürtler, Wolfgang: Das Personal des Forchtensteiner „Zeughauses“ in den „Conventionalen“ von 1739–1841. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 137-146.
- Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Eisenstadt, 2001, Amt der Burgenländischen Landesregierung 504. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Bd. 105.
- Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): wHR Dr. Gerald Schlag anlässlich der Vollendung seines 60. Lebensjahres am 8. Juni 2001 von seinen Kollegen und Freunden dargebracht. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 3-10.
- Vitéz Gyetvai György aranydiplomás erdőmérnök (1919–2001). Erdészeti Lapok 136, 2001, 210.
- Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Konferencia (Győr, 2001. május 15.). Kisalföldi Könyvtáros 2001, 1. sz. 1.
- Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyve 2000. Győr, 2001, Statisztikai Hivatal Győr-Moson-Sopron Megyei Igazgatósága.
- Győri Gábor: Főnyad Pál (1909–2001). Lelkipásztor 76, 2001, 430.
- Győri György: Könyv a kanadai Soproniakról. Köznevelés 57, 2001. nov. 9. 35. sz. 18-19.
- Dr. Gyula Lampérth gestorben. NZ. 45, 2001. dec. 14.
- Gyurácz Ferenc: Csóka J. Lajos írása elé. Vasi Szemle 55, 2001, 43-44.
- Gyurácz Ferenc: A nemzeti önbecsülés képei. Vasi Szemle 55, 2001, 678-686.
- Gyurácz József – Keszei Balázs: Hazai tájakon. A Répce-völgy színes szötte. Természetbúvár 56, 2001, 3. sz. 20-23.
- Gyuris György: Győr-Moson-Sopron sajtóbibliográfiája. KF. 11, 2001, 2. sz. 309-336.
- Ha Ligno Novum, akkor Sopron! Fa. 49, 2001, 1. sz. 2.
- Hajnal László Gábor: Pandúrok, csendőrök, rongyosok. (Miért lettek bűnbakok, a vak gyűlölet áldozatai 1945 után?!). I. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 265-270.
- Halász Aladár: Adamovich László 80 éves. Erdészeti Lapok 136, 2001, 164-165.
- Halász Aladár: Modrovich Ferenc (1887 – 1947) élete és munkássága. Sopron, 2001, NYME EK 75. Erdésznagyjaink arcképcsarnoka 16.

- Hambuch, Wendelin: Ein Leben im Lutherschen Geist. Evangelischer Theologieprofessor Dr. Karl Pröhle ist 90 geworden. NZ. 45, 2001. márc. 30.
- Hardi Tamás – Nárai Márta: A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. Tér és Társadalom 15, 2001, 2. sz. 107-130.
- Hausner Gábor: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéhez. MKSZ. 117, 2001, 332-340.
- Dr. Hazay István, a XX. század kiemelkedő magyar geodétája. GK. 53, 2001, 4. sz. 3-5.
- Hárich, János: Die Geschichte des Schlossgartens Eisenstadt. (1934) Aus dem Ungarischen von Hannelore Schmör-Weichenhain. BHBl. 62, 2001, 2. H. 3-41.
- Hárs József: Rizs a Fertőn. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 120-12
- Heller István: Augsburgi ötvösművek Magyarországon. MÉ. 50, 2001, 324-330.
- Hokkyné Sallay Marianne: A műemléki szakember, restaurátor, szervező és tanító-mester. M. 45, 2001, 15.
- Hollndonner László (szerk.): 10 éves az RC Sopron. Charter: 1991. április 30. RI Distrikt: 1910. Sopron, 2001, Hillebrand Ny. 21.
- Holzschuh, Gottfried: Spurensuche – zur Baugeschichte von Burg Forchtenstein. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 167-180.
- Horn János: Díjat nyert a Központi Bányászati Múzeum. BKL-B. 134, 2001, 285.
- Horn János: Selmecbánya, az európai bányászat bölcsője. BKL-B. 134, 2001, 370.
- Horváth Adél Gabriella: Az 1920-as nemzetgyűlési választás Sopron vármegyében. SSz. 55, 2001, 4-25.
- Horváth Béla: Korszerű hazaiak. Erdőgazda 3, 2001, 4. sz. 6.
- Horváth Béla: Tudományos tanácskozás dr. h. c. Dr. Sitkei György professzor, akadémikus 70. születésnapja alkalmából. Hírfa 11, 2001. máj. 3. 36., 38.
- Horváth Béla (szerk.): Tudományos tanácskozás Dr. h.c. Dr. Sitkei György professzor, akadémikus 70. születésnapja alkalmából. Sopron, 2001, NYME-FVM Műszaki Intézete 65.
- Horváth Csilla: Családi borászat Sopronban. KSZ. 50, 2001. nov. 29. 48. sz. 17-18.
- Horváth Dénes: Nikolics Károly (1918–2000). Magyar Kémikusok Lapja 56, 2001, 1-2. sz. 46.
- Horváth Edit – Lampérth Gyula – W.Torda Erika (szerk.): A Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) évkönyve a 2000/2001. tanévről az iskola fennállásának 444. évében. Sopron, 2001, Hillebrand Ny. 278.
- Horváth Edit: Pedagógusnap a Líceumban. Evangélikus Élet 66, 2001. jún. 17. 25. sz. 1.
- Horváth Géza: Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). MH. 24, 2001, 6. sz. 94-95.
- Horváth József: Az időszaki kiadványok bibliográfiájának anyaggyűjtési és szerkesztési tapasztalatairól. Kisalföldi Könyvtáros 2001, 1. sz. 54-68.
- Horváth József – Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Sopron, 2001, Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára 181. (Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kiadványa LXXXI.)
- Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a „kapui tartományban” 1590-ben. SSz. 55, 2001, 433-445.
- Horváth László: Az Ikva és vizimalmai Fertőszentmiklósnál. HiK. 81, 2001, 111-117.
- Horváth Richárd: A Chernelházi Cherelemek a középkorban. SSz. 55, 2001, 369-382.

- Horváth Sándor Domokos: Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779-1995). Könyvtári Levelező/lap 13, 2001, 6. sz. 35-36.
- Horváth Zoltán: A soproni népszavazás sikere. 1921. december 14-17. Sopron, 2001. Sopron megyei jogú város önkormányzata 16.
- H. Ö.: Szűcs Ferenc 1905–2000. Mérnök Újság 8, 2001, 2. sz. 23.
- (Hőbőr) /Tamás/: Ligno Novum 2001. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 9. sz. 28-48., 50-71.
- (Hőbőr/ Tamás/): Német mestervizsgázók Magyarországon. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 4. sz. 40.
- (Hőbőr/ Tamás/): Nyugat-Dunántúli Pannon Faipari Klaszter. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 7. sz. 49.
- Hunyadi László: A statisztikatudomány akadémikusai. Statisztikai Szemle 79, 2001, 279-284.
- XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Agrártudományi Szekció. Meghívó és program. 2001. április 17-20. Sopron, 2001, NYME EK. 45.
- XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Agrártudományi Szekció előadásainak angol nyelvű összefoglalói. 2001. április 17-20. Sopron, 2001, NYME EK. 252.
- ia-: Bormarketing konferencia Sopronban. Magyar Mezőgazdaság 56, 2001. nov. 14. 46. sz. 23.
- Integrált vállalatirányítás a FALCO Sopron Irodabútor gyárban. Profi fa 8, 2001, 11. sz. 24-25.
- Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (I-II.). SSz. 55, 2001, 277-296., 411-432.
- Jeney Andrásné: Emlékezés Ila Bálint, Móricz Miklós, Némethy Artúr és Thirring Lajos életére és történelmi statisztikai munkásságára. Statisztikai Szemle 79, 2001, 626-627.
- Joó István: Földmérési – térképészeti – térinformatikai ismeretek oktatása a magyar felsőoktatásban. GK. 53, 2001, 7. sz. 13-17.
- Joó József – Merényi Zoltán (szerk.): Soproni Kalendárium 2001. Készült a Nyugati Kapu közreműködésével Sopron, 2001, TIT 199.
- Joób Máté: Szabó Gyula 1919–2000. Lelkipásztor 76, 2001, 101.
- "A jövő tája a múltban gyökerezik". Magyar János akadémikus. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2001, okt. 5.
- A jövőd: Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar Sopron. Felvételizőknek. Sopron, 2001, NYME EK 18.
- Jubilál a Roto ELZETT Certo. Hírfa 11, 2001. jún. 7. 11-12. sz. 30.
- Kaló Béla: „Csak az van, ami volt”. Fecske Csabával beszélgetett Kaló Béla. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 75-82.
- Kassovitz László: Nagycenki jubileum. Magyar Mezőgazdaság 57, 2001. jan. 2. 1. sz. 17.
- Katona Attila: Az „Isten veled, 20. század” című kiállítás megnyitóbeszéde (2000. december 14.). SSz. 55, 2001, 108-110.
- Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története. SSz. 55, 2001, 249-261.
- Katona Csaba: Fél évszázad Sopronban. Beszélgetés Tirnitz Józseffel. Levéltári Szemle 51, 2001, 1. sz. 66-68.
- Kaus, Karl: Archäologische Objekte in burgenländischen Gemeindewappen. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 181-194.

- Káposztás János: Szakmai belügy? Erdőgazda 3, 2001. 4. sz. 4.
- Kárpáti György: Vallomás a szülővárosról. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 11-16.
- kb.-: Vollversammlung und Ball in Ödenburg. NZ. 45, 2001. márc. 2.
- kb.-: Deutscher Ball in Wandorf. NZ. 45, 2001. márc. 9.
- Kebelei Ferenc: „Az igazság felmagasztalja a nemzetet, a bűn pedig gyalázatára van a népeknek”. Evangélikus Élet 66, 2001. máj. 27. 22. sz. 8.
- Keglovich István: Soproni Borkalauz. Magyar Mezőgazdaság 56, 2001. szept. 19. 38. sz. 17.
- Kelemen István – Kalmár Tibor: Fertőhomok 1274–2001. Bp., 2001, Croatica Kht. 299+ 8 térkép+32 kép.
- Kerékpárbarát régió Nyugat-Dunántúlon. Lélegzet 11, 2001, 7-8. sz. 14-15.
- Keszthelyi Lajos: Simonyi Károly 1916–2001. Fizikai Szemle 51, 2001, 322-323. 2001 az olvasás éve. Erdészeti Lapok 136, 2001, 96.
- K. I.: Soproni megemlékezések, emléktábla avatás. Fizikai Szemle 51, 2001. 8. sz. hátsó külső borító.
- Király Gergely: A Fertőmelléki-dombsor vegetációja. In: Bartha Dénes (szerk.): Tilia X. 2001. 181-357.
- Király Pál: Fehér Dániel emlékülés. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2001. jan. 4-5.
- Király Tibor: A nyugat-magyarországi felkelőharcoktól a Civitas Fidelissima-ig (négy hónap bélyegtörténete Sopronban és környékén). Sopron, 2001, saját kiadás 120.
- Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs: Sopron, Szabolcs, Vasvár. Topográfiai megfigyelések és történeti adatok az Árpád-kori Vasvárról. SSz. 55, 2001, 355-360.
- Kiss Jenő: Mollay Károly magyar nyelvészeti munkásságáról. SSz. 55, 2001, 190-193.
- K. J.: Fiatal erdészek: Mit hoz a jövő? Erdőgazda 3, 2001, 4. sz. 10.
- Kiss Miklós: Alapkövetétel a Líceumban. Evangélikus Élet 66, 2001. febr. 25. 9. sz. 3.
- Kiss Miklós: Egy kis gyülekezet nagy karácsonyi adományt kapott. Evangélikus Élet 66, 2001. jan. 14. 2. sz. 3.
- Kiss Miklós: Elismerés két és fél évtizedes ecsenyi szolgálatért. Evangélikus Élet 66, 2001. szept. 2. 36. sz. 7.
- Kiss Miklós: Határon átnyúló kapcsolat. Evangélikus Élet 66, 2001. jún. 17. 25. sz. 3.
- Kiss Miklós: Mire használják fel a pénzt? Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 22. 17. sz. 5.
- Klein Rudolf – Lampel Éva – Lampel Miklós: Kortárs magyar építészeti kalauz Bojár Iván András szerkesztésében. Bp., 2001, Vertigo 285.
- Klötzl, Gebhardt: Die Verwaltungsgliederung des späteren Burgenlandes 1848-1921. Eisenstadt, 2001. Burgenländisches Landesarchiv 197. Burgenländische Forschungen Bd. 83.
- Konrath, Christoph: „... Ihre Heimat in neuem Lichte vor Augen.” BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 3-20.
- Kormos Ernő: 10 éves az EFE Öreg Fás Diákok Baráti Köre. Hírfa 11, 2001. aug. 13. 15-16. sz. 90-91., 92.
- Korzenszky Richárd: D. Hoffer Erzsébet tihanyi kiállítására elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 169-170.
- Kosztka Miklós – Baráth László: Szoboravatás. Erdészeti Lapok 136, 2001, 331.

- Kosztka Miklós: Erdészeti, Faipari, Papíripari és Mezőgazdasági Tagozat. Mérnök Újság 8, 2001, 6. sz. 23.
- Kosztka Miklós: Modrovich Ferenc emlékülés. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 2001. okt. 7.
- Kosztka Miklós: Zsigó László, Bogár István okl. erdőmérnök emlékére. Erdészeti Lapok 136, 2001, 180.
- Kovacsics József (szerk.): Emlékezés Ila Bálint, Móricz Miklós, Némethy Artúr és Thirring Lajos életére és történeti statisztikai munkásságára. Bp., 2001, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 201. (Bibliotheca Juridica Publicationes Chatedrarum 5.)
- Kovács Ferenc (szerk.): Bányászat. A Miskolci Egyetem Közleménye A sorozat, Bányászat, 57. kötet: Zambó János és Faller Gusztáv emlékkötet. Miskolc, 2001, Egyetemi Kiadó 124.
- Kovács Ferenc: Zambó János 1916–2000. MT. 46, 2001, 366-368.
- Kovács, Josef Ladislaus: Die Ödenburger Chronik. Eine Gattung der Schriftlichkeit bei den Weinbauern. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 195-204.
- Kovács József: Az erdőmérnökképzésről. Erdészeti Lapok 136, 2001, 335.
- Kovács József László: Ave gymnasium nostrum, Stephano Széchenyi nominatum! In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 183-187.
- Kovács József László (ism.): Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779-1995) Szerkesztette és a sajtótörténeti tanulmányt írta: Dr. Horváth József. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 165-168.
- Kovács József László: Ikerarckép. Csatkai Endre és Thier László. Várhely 7, 2001, 2. sz. 112-114.
- Kovács József László: Készülődés. Száz éve született Molnár József soproni novellaíró. Várhely 7, 2001, 2. sz. 69-75.
- Kovács József László: Megkésett nekrológ. Dr. Jánosi Gyula (1910–1978). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 273-274.
- Kovács József László: Nyugat-Magyarország a lanton. (Töprengés a tájhazáról a népszavazás 80. évfordulóján). Galambos Ireneusznak ajánlom. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 123-127.
- Köszöntjük a 2001-ben aranyoklevéllel kitüntetett tagtársainkat...Horváth Róbert... Molnár László... Reményi Viktor... Varga József. BKL-B. 134, 2001, 482., 484-486., 488.
- Kövér Tamás: Nézzék, Tóték – Mint a filmekben . Örkény István: Tóték. Rendezte: Árkosi Árpád. Várhely 7, 2001, 1. sz. 107-110.
- Kőhalmy Tamás: Az évezred utolsó végzős vadgazdái Sopronból. Magyar Vadgazda a Magyar Vadászlap szakmai melléklete 2001, 1. sz. 3.
- Krajasich, Peter: Der Einfluss der Kaiser-Jubiläums-Stiftung der Österreichisch-Ungarischen Assecuranz-Institute auf die Gründung des „Ungarischen Landesfeuerwehr-Unterstützungsfonds“. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 205-208.
- Kriegler, Johann: Politisches Handbuch des Burgenlandes. III. Teil. (1996-2001) mit Ergänzungen und Nachtragen zu Teil I und Teil II. Eisenstadt, 2001, Burgenländisches Landesarchiv 179. Burgenländische Forschungen Bd. 84.

- Kropf, Rudolf: Beiträge zur Sozialgeschichte des südburgenländisch-westungarischen Judentums vom Toleranzpatent Josephs II. bis zur Revolution von 1848. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 209-224.
- Kropf, Rudolf (ism.): Timitz József: Antworten auf die neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarmessungsregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg. II. Deutsche Bekenntnisse (1767). Herausgeber: Burgenländisches Landesarchiv und Soproni Levéltár. Redakteur: Felix Tobler. Győr 1999, 217 Seiten. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 91-92.
- Kropf, Rudolf (ism.): Widder Roland (Hg.), Burgenland. Vom Grenzland in Osten zum Tor in den Westen. (Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945, Hg.: Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Robert Kriechbaumer, Bd. 5). Wien-Köln-Weimar 2000, 613 Seiten. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 93-96.
- Kubinszky Mihály: Az Ady Endre úti kultúrház 50 évvel ezelőtti katasztrófája. Egy szemtanú visszaemlékezése. SSz. 55, 2001, 446-448.
- Kubinszky Mihály: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben. SSz. 55, 2001, 262-276.
- Kubinszky Mihály: A modernizálódó soproni Lőver. Magyar Szemle 10, 2001, 1-2. sz. 200-207.
- Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. SSz. 55, 2001, 115-148.
- Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület beszámolója a 2000. évről. SSz. 55, 2001, 110-111.
- Kubinszky Mihály: Volt egyszer egy Déli Vasút. Magyar Szemle 10, 2001, 7-8. sz. 185-190.
- Kujbusné Mecsei Éva (ism.): 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Horváth József-Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Sopron, 2001. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kiadványa. LXXXI 181 p. SSz. 55, 2001, 453-456.
- Kurucz Miklós: Szabó József (1742–1801). Magyar Mezőgazdaság 56, 2001. jún. 27. 26. sz. 23.
- Kurusa László: Új lehetőségek a magyar faiparban. Hírfa 11, 2001. júl. 16. 14. sz. 37-38.
- Kutató és Szolgáltató Központ Sopronban. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 2. sz. 19.
- Kücsán, József: Ödenburg und der Wein zu Beginn des 19. Jahrhunderts. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 225-238.
- Külföldön végzett faipari és erdőmérnök hallgatók találkozója. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 5. sz. 19., Hírfa 11, 2001. júl. 2. 13. sz. 6., Profi fa 8, 2001, 7-8. sz. 16.
- Ladányi István: Kisvárosi kalandok. Ross Károly: Futás éji mezőn. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 289-291.
- Lakatos Ferenc (összeáll.): A 2001. évben tiszteletdiplomában részesült erdőmérnökök rövid szakmai életrajza. Sopron, 2001, NYME EK. 29.
- Lang, Alois: Der Nationalpark Neusiedler See – Seewinkel. Die ersten acht Jahre. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 73-81.
- Langer Ágnes (ism.): Rüdiger Wurth: Oedenburg. Seine historische Position im Boten- und Postwesen. (Oesterreichische Postdirektion 1850–1867 und 1921) Eisenstadt, 2001. SSz. 55, 2001, 342.
- Lampérth Gyula: Miniszterelnöki látogatás a Líceumban. Evangélikus Élet 66, 2001. jan. 28. 5. sz. 1.
- Lampérth Gyula: „Nem csak ép testben lehet ép lélek”. Evangélikus Élet 66, 2001. márc. 4. 10. sz. 4.
- Lovas Gyula: 125 éves a Győr–Sopron közötti vasútvonal. SSz. 55, 2001, 297-318.

- László László: Kutatás és gyakorlat. KSZ. 50, 2001. jún. 14. 24. sz. 19.
- László Richárd: Győr-Moson-Sopron megyei szikes talajok. Erdészeti Lapok 136, 2001, 38-39.
- Lengyelne Kiss Katalin: Harangtörténeti anket Sopronban (2001. április 19-21.) M. 45, 2001, 237-239.
- Létrejött Nyugat-Dunántúl közgazdasági egyeteme. Vasi Szemle 55, 2001, 249-250.
- Ligno Novum. Asztalos, Faipari és Erdészeti Szakkiallítások, kiállítók. Hírfa 11, 2001. aug. 13. 15-16. sz. 93.
- A Ligno Novum és a Wood Tech 2001 kiállítói. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 8. sz. 18-19.
- Ligno Novum Wood Tech. Profi fa 8, 2001, 5. sz. 10.
- Ligno Novum-WoodTech. Faragott képek. Magyar Építő Fórum 2001, 7. sz. 40.
- Ligno Novum Wood Tech 2001. Fa. 49, 2001, 4. sz. 1-2.
- Ligno Novum-Wood Tech 2001. szeptember 11-14. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 12. sz. 15.
- Lignovar: ahol a legfőbb mérce a minőség és az igényesség. Profi fa 8, 2001, 4. sz. 16-17.
- Lipták József: Nikolics Károly munkásságának összegzése a gyógyszerészeti szakirodalom tükrében. Gyógyszerészet 45, 2001, 590-592.
- Lovas ünnep Nagycenken. Magyar Mezőgazdaság 56, 2001. dec. 5. 49. sz. 5.
- Lővei Pál: Hozzászólás Sedlmayr János hozzászólásához. M. 45, 2001, 49-50.
- L. P. (ism.): Harald Prickler: Castellum Paris und Pfeiferei - Beiträge zur Kunst-, Gewerbe- und Industriegeschichte des Nordburgenlandes. Burgenländische Forschungen, Band 80. BHBl. 62, 2001, 1. H. 71.
- Lutsch, Monika: „Egal, wo ich auch arbeite, ich würde wahrscheinlich auch infizieren”. NZ. 45, 2001. júl. 20.
- Madas András: Búcsú Szűcs Ferenctől. Erdészeti Lapok 136, 2001, 68.
- A Magyar Hidrológiai Társaság 2001. évi kitüntetettjei. HiK. 81, 2001, 285.
- Dr. Magyar János professzor beszéde az 1990. november 4-i ünnepélyen. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. 219-221
- Magyar Tüdőgyógyász Társaság Allergológiai és Légzéspatológiai Szekció tudományos ülése: Sopron. 2001. szeptember 7-9. Sopron, 2001, Szociális Foglalkoztató Ny..
- M/artényi/ Á/rpád/: Dr. Horváth László (1923–2000). BKL-B. 134, 2001, 99-100.
- Martos Gábor: Első közlés avagy egy soproni születésű fotográfus szerzetes felfedezése. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 176-183.
- Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája az 1999. évre. SSz. 55, 2001, 203-223.
- Márfai Molnár László (szerk.): A Civitas Fidelissima diskurzusa. Kulturális, történeti és gazdasági tanulmányok Sopronról. Sopron, 2001, 167.
- Márfai Molnár László – Molnár Csilla: Emlékezésformák a nyugati határvidéken. Valóság 44, 2001, 1. sz. 38-47.
- Mátyás Katalin: Az erdei iskolák hatékonyabb működésének lehetőségei. Erdészeti Lapok 136, 2001, 18-19.
- Meghívó - Faipari hulladékhasznosítás. Fa. 49, 2001, 2-3. sz. 9.
- Mesterházy Balázs: Emlékszem. Lelkipásztor 76, 2001, 179.
- Mezei Ottó: Bereznai Péter kiállítása elé. Várhely 7, 2001, 1. sz. 105-106.

- Méri Edina: A soproni Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása. H. 29, 2001, 4. sz. 97-99.
- Mészáros György: Alkalmazott Művészeti Intézet a soproni egyetemen. Magyar Iparművészet 2001, 4. sz. 70-72.
- Mészáros György: Képtelen képek. Várhely 7, 2001, 2. sz. 82-84.
- Mi is voltunk egyszer az Akadémián. Erdészeti Lapok 136, 2001, 329.
- Michalkó Gábor: A magyarországi bevásárlóturizmus szociálgeográfiai vonatkozásai. FÉrt. 50, 2001, 255-270.
- Mikó Sándor: Soproni diplomázók. Bútor Trend 4, 2001, 4. sz. 16-17.
- Modrovich Ferencre emlékeztek. Hírfa 11, 2001. szept. 27. 18. sz. 40-41.
- Molnár Csilla: Emlékezésformák a határ mentén. In: Szála Erzsébet (szerk.): Tudomány napja 2000. 53-62.
- Molnár Géza: 56-ra emlékezem. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. 75-116.
- Molnár Judit: Petőfi-kultusz Ostffyasszonyfán. Vasi Szemle 55, 2001, 196-205.
- Molnár László: Vonzásból részesedés. Erdőgazda 3, 2001, 4. sz. 7.
- Molnár László: Zambó János (1916–2000). SSz. 55, 2001, 194-196.
- M/olnár / S/ándor/: Az álgesztes bükk faanyag kiváló tulajdonságokkal rendelkezik. Fa. 49, 2001, 2-3. sz. 19.
- Molnár, Sándor: Holz- und Forstmesse in Sopron wächst kontinuierlich. Holz-Zentralblatt 127, 2001, 1670.
- Molnár Tímea: Édeskés Melodráma, Te Fanyar Gyümölcs! Csehov: Cseresznyéskert. Rendezte: Ferkai Tamás. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 113-120.
- Molnár Tímea: Az Imperátor. Spiró György: Az imposztor. Rendezte: Mikó István. Várhely 7, 2001, 2. sz. 86-91.
- Möcsényi Mihály – M. Szilágyi Kinga – Alföldy Gábor – J.Szikra Éva: Királyi és hercegi kertek Magyarországon. Eszterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád. Bp., 2001, Szt. István Egyetem Kertművészeti Tanszék - Mágus Kiadó 244.
- Az MTA új levelező tagjai ...Kiss Jenő. MT. 46, 2001, 1483-1484.
- MTESZ-díjjal kitüntettek. Erdészeti Lapok 136, 2001, 11.
- Muráth Péter: Soproni Füzetek 2000. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 157-159.
- Münzer, Rita – Prickler, Leonhard (zgst.): Landsleute. Alte Ansichten aus der ländlichen Arbeitswelt im Burgenland. Kalender 2002.
- Nabodán Erika: Igéretes kiállítás. Erdőgazda 3, 2001, 4. sz. 8.
- Nagy Alpár: Amiről „A soproni evang. tanuló ifjúság 'Zene-Társaság'-ának jegyzőkönyve” mesél. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 193-207.
- Nagy László: A Páneurópai Piknik és az 1989. szeptember 11-i határnyitás. SSz. 55, 2001, 75-87.
- Nagybocskai Vilmos: Újból hirdeti az igét Budaker Oszkár... Zoltán László Oszlop Istentemplomában című könyvén keresztül. Lelkipásztor 76, 2001, 185-186.
4. Nemzetközi Páneurópai Vörösbőr Verseny. KSZ. 50, 2001. jan. 18. 2. sz. 2.
- Neumann Tibor (szerk.): Analecta Mediaevalia I. Bp., 2001, 281.
- Neusiedler See wurde Grenzübergang. NZ. 45, 2001. júl. 13.
- Németh Árpád: Az új évezred első képei. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 164.

- Németh Ferenc: Az 1950. évi áprilisi valétálásunkhoz vezető rögös út. Egy erősen érdékelt vallomása. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. 17-31.
- Németh Ferenc (1915–2000). Erdészeti Lapok 136, 2001, 179.
- Németh Ferenc: Farkas Imre (1922–2000). Erdészeti Lapok 136, 2001, 33.
- Németh Ildikó (ism.): Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története 1625-2000. Szerk.: Dr. Kovács József László. Sopron, 2000. SSz. 55, 2001, 197-198.
- Németh Ildikó (ism.): Foki Ibolya: Zalaegerszeg 1850-1860. A város igazgatási szervezete és tisztviselői az abszolútizmus idején. Zalaegerszeg, 2000. SSz. 55, 2001, 341-342.
- Németh, Ildikó: Der Einzugsbereich einer westungarischen Schulstadt um die Jahrhundertwende: die ethnische Zusammensetzung der Gymnasialschüler in Ödenburg 1890–1910. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 253-267.
- Németh László: Magyar vidék (részlet). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 219-220.
- N.M. Csendesnap a soproni Eötvösben. Evangélikus Élet 66, 2001. máj. 13. 20. sz. 3.
- Nógrády Árpád: Paraszti telekhasználat és földbérlet a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain (Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagycenki Jankó István vagyona). SSz. 55, 2001, 361-368.
- (ny): Középpontban az agrár szakkönyvek. Hírfa 11, 2001. márc. 1. 5. sz. 12.
- (ny): Ligno-Novum-Wood Tech: Asztalos-, Faipari és Erdészeti Szakkiállítás. Hírfa 11, 2001. szept. 13. 17. sz. 23-25.
- (ny): Megnyílt a FALCO Sopron Irodabútor Kft. Új budapesti bemutatóterme. Hírfa 11, 2001. szept. 27. 18. sz. 16-17.
- (ny): Pannon Fa- és Bútoripari Klaszter. Hírfa 11, 2001. júl. 16. 14. sz. 36.
- (ny): Tanévnyitó ünnepség a Nyugat-Magyarországi Egyetem Faipari Mérnöki Karán. Hírfa 11, 2001. szept. 27. 18. sz. 18.
- (ny): Tavasz vásár Sopronban az Ubrankovics és társa Erdészeti és Faipari Kft.-nél. Hírfa 11, 2001. máj. 3. 9. sz. 32.
- (ny): Vásári készülődés Sopronban. Sopron 2001. augusztus 22-25. Ligno Novum, Wood Tech. Hírfa 11, 2001. júl. 2. 13. sz. 20.
- Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. Erdészek belső és külső száműzetése az 50-es években. Bp.–Sopron, 2001. OEE Erdészettörténeti Szakosztály–Erdész Szellemi Műhely 230. Erdészettörténeti Közlemények XLIX.
- Nyitány. Bútor Trend Magazin 4, 2001. okt–nov. 5. sz. 39.
- A Nyugat-Magyarországi Egyetem 2001. évi tanévnyitóján. Erdészeti Lapok 136, 2001, 320.
- A Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Egészségügyi Gazdasági Szemle 39, 2001, 2. sz. 157.
- Nyugat-Magyarországi Egyetemért Emlékérem. GK. 53, 2001, 7. sz. 45-46.
- Nyugati Kapu. A Régió hetilapja. Alapító és kiadó: Tudományos Ismeretterjesztő és Tájékoztató Egyesület. Felelős vezető: Vigné Kovács Margit. 2001.
- (nyz): Ülőeszközeink – új utak a magyar formatervezésben. Hírfa 11, 2001. máj. 17. 10. sz. 33.
- Ormos Balázs: Az erdészeti felsőoktatás helyzete. Erdészeti Lapok 136, 2001, 158-159.

- Ormos Balázs: Erdészeti Szakvásár és Konferencia. Sopron, 2001. augusztus 22-25. Erdészeti Lapok 136, 2001, hátsó belső borító.
- Ormos Balázs: Magyar Tudomány Napja. Erdészeti Lapok 136, 2001, 387.
- Ormos Balázs: Valétálás a Nyugat-Magyarországi Egyetemen. Erdészeti Lapok 136, 2001, 206.
- Oroszi Sándor (ism.): Király Pál: A velünk élő múlt. Erdészeti emlékhelyek Magyarországon. Országos Erdészeti Egyesület. Budapest, 2000. 240 oldal. ASZ. 43, 2001, 583-585.
- Osgyáni Vilmos: Az épülő pécsi dómkőtár négy rekonstrukciója. M. 45, 2001, 21-26.
- Ödenburg bekommt Konferenzzentrum. NZ. 45, 2001. jan. 26.
- Ökológiai központot avattak Sopronban. Profi fa 8, 2001, 11. sz. 11.
- Pallósiné Toldi Márta: Méltó prezentáció, programhirdetéssel. Könyv, Könyvtár. Könyvtáros 10, 2001, 7. sz. 30-32.
- Paneuropa Picknick in Kroisbach. NZ. 45, 2001. aug. 24.
- Pájer Imre: A megyei sajtóbibliográfia és a sajtótörténeti kutatás - a Rábaköz példáján bemutatva. Kisalföldi Könyvtáros 2001. 1. sz. 19-24.
- Pápai Gábor: Szégyen. Erdészeti Lapok 136, 2001, 386.
- Peéry Rezső: Szemben az emlékekkel. Bp., 2001, ISTER 208.
- Perschy, Jakob: „Der Freie Arbeitsbauer” und das Burgenland. Ein kleiner Beitrag zur Rezeptionsgeschichte unseres Bundeslandes in der Zwischenkriegszeit. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 269-275.
- Perschy, Jakob: Liebe Leserinnen und Leser! BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 1-2.
- Petrik Elemér – ifj. Pétery Elemér – Pétery Ákos: Fiadnak hagyd örökül. Bp., 2001, OSKAR 216.
- Pétevári András – Manninger Gusztáv (szerk.): Dr. Manninger Gusztáv Adolf egyetemi tanár élete és munkássága. Tudománytörténeti Füzet. Keszthely, 2001, VE GMK Központi Könyvtár és Levéltár 63. (Georgikon Kiskönyvtár 11.)
- P. H. Zs.: Hírek a Központi Bányászati Múzeumból. BKL-B. 134, 2001, 527.
- Pió Márta: Fegyházra ítélt orvvadászok. Magyar Vadászlap 10, 2001, 6. sz. 12.
- Pió Márta: Győr-Moson-Sopron megye – Szany. Vadásznap körkép. Magyar Vadászlap 10, 2001, 10. sz. 13.
- Piros füzetek. Erdészeti Lapok 136, 2001, 96., Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 2001. márc. 7., Hírfa 11, 2001. febr. 1. 3. sz. 34.
- P.K.: Herender Ausstellung in Ödenburg. NZ. 45, 2001. okt. 26.
- Pogány Gábor: Műhelymunkák, mesterművek. A Képes Céh a Festőteremben. Várhely 7, 2001, 1. sz. 95-99.
- Pogány Gábor: Soltra E. Tamás érmei. Várhely 7, 2001, 2. sz. 135-137.
- Polgár Tamás: Az Egységes Párt szerepe a Sopron vármegyei országgyűlési választásokon (1926–1931). SSz. 55, 2001, 88-107.
- Polgár Tamás (ism.): Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779-1995) szerk. Horváth József. Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr, 2000. 912 p. SSz. 55, 2001, 456-459.
- Pollack, Paul: Duna menti kerékpárút Ausztriában. Bp., 2001, Frigoria.
- Polster, Gert: Die ältere Linie der Familie Batthyány in 18. Jahrhundert. Teil 6: Philipp Graf Batthyány. BHBl. 62, 2001, 1. H. 55-68.

- Prickler, Clara: Die Forchtenau-Bilder des Johann Adam Klein. In: Gürtler, Wolfgang-Winkler, Gerhard J. (hrsg.): *Forscher-Gestalter-Vermittler*. 277-287.
- Prickler, Harald: Das Goldschmiedehandwerk im burgenländischen Raum bis ins 19. Jahrhundert. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): *Forscher-Gestalter-Vermittler*. 289-323.
- Prickler, Leonhard: Die Entstehung des burgenländischen Landeswappens als Ausdruck des politisch-kulturellen Umfelds in den „Geburtsjahren“ des Burgenlandes. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): *Forscher-Gestalter-Vermittler*. 325-343.
- Prickler, Leonhard: Landeskundlicher Diskussionsnachmittag am 7. November 2000. Univ. Prof. Dr. Dieter Kolonovits, Wien: „Zur Rechtslage der Volksgruppensprachen im Burgenland“. BHL. 62, 2001, 1. H. 69-70.
- Prost, Franz: „Der Natur und Kunst gewidmet“. Der Esterházyische Schlosspark in Eisenstadt. Wien–Köln–Weimar, 2001, Böhlau Verlag 305.
- Prost, Franz: Quellentexte zur Geschichte des Esterházyischen Schlossparks in Eisenstadt. Einleitung. BHL. 62, 2001, 2. H. 1-2.
- P.T.: Dr. Faller Gusztáv (1930–2000). BKL-B. 134, 2001, 95-96.
- P.T.: Időszaki kiállítás a Központi Bányászati Múzeumban. BKL-B. 134, 2001, 284-285.
- P.T.: Dr. Zambó János (1916–2000). BKL-B. 134, 2001, 97-98.
- Pup Vilmos: A Büki Gyógyfürdő elmúlt negyedszázadának vendégforgalma és vízgazdálkodása. HiK. 81. 2001, 197-200.
- Pusztai László: Szakál Ernő szobrászművész világi szobrairól. M. 45, 2001, 15-20.
- Pusztay János: Néhány gondolat a felsőoktatásról és a tudományfejlesztésről. Vasi Szemle 55, 2001, 579-584.
- Radnai Gyula: Egy műegyetemi professzor előadásai a Múzeum körúton. TV. 132, 2001, 534-535.
- Rácz Henriett: Szidónia Kastélyszálló. Röjtökmuzsaj. MÉPi. 51, 2001, 3-4. sz. 71-73.
- Rácz Zoltán: Sopronban személyügyi posztgraduális képzés indul. Humánpolitikai Szemle 12, 2001, 4. sz. 40-42.
- Ráczné Schneider Ildikó: Az Erdészeti Múzeum 2000-es évéről. Erdészeti Lapok 136, 2001, 94-95.
- Reiss, Johannes: „Über das Waschen der Hände“. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): *Forscher-Gestalter-Vermittler*. 357-361.
- Remény a Ligno Novum hosszú távú fejlődésére. Profi fa 2001, 10. sz. 13.
- Reményi Mihály: Gróf Széchenyi István (1791–1860). Evangélikus Élet 66, 2001. szept. 23. 39. sz. 7.
- R.É.: 190 éve született Liszt Ferenc. Bécsi Napló 22, 2001, 5. sz. szept.-okt. 11.
- Rimányi Zita: Cél az unio piaca. Magyar Mezőgazdaság 56, 2001. szept. 26. 39. sz. 22.
- Ritterstatue in Kroisbach. NZ. 45, 2001. jún. 1.
- Rittsteuer, Josef: Palatin Nikolaus Esterházy und die Jesuiten. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): *Forscher-Gestalter-Vermittler*. 363-368.
- Roller Kálmán: „...mi is voltunk egyszer az Akadémián“. Soprontól Vancouverig 1956-2000. Bp., 2001, Tarsoly Kiadó 255.
- Román András: Egy élő klasszikus. M. 45, 2001, 1.
- Rozgonyi Tamás – Zsille Zoltán: Búcsú Hegedűs Andrástól. Bp. 2001, Osiris 345.

- Rozsondai Rita: A győri Streibig-nyomda 18. századi kalendáriumai. MKSZ. 117, 2001, 132-138.
- Rubóczky István: Borostyánkő vára. Köznevelés 57, 2001. jan. 26. 4. sz. 19.
- Rubóczky István: Sopron: Fabricius-ház. Köznevelés 57, 2001. máj. 18. 20. sz. 19.
- Sajtósarok. Nyugat-Dunántúl. Magyar Felsőoktatás 2001, 7. sz. XIV-XVI.
- Salamon Nándor: Megnyitó Jáky György soproni kiállításán. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 165-167.
- Sarkady Sándor (szerk.): Aranykönyv 2002. Sopron, 2001, Quint 259.
- Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. Művészeti antológia. Sopron, 2001, EDUTECH 299.
- Ifj. Sarkady Sándor: Avatóbeszéd a felkelőemlékmű leleplezésén. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 261-264.
- Ifj. Sarkady Sándor: Előszó a Civitas Fidelissima (1921–2001) c. képeslapsorozathoz. Sopron, 2001, 5.
- Ifj. Sarkady Sándor: A Nyugat-magyarországi felkelés 80. évfordulója emlékére. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 255-258.
- Ifj. Sarkady Sándor: A Nyugat-Magyarországi Liga (Egy területvédő szervezet tevékenysége 1919–1922 között). SSz. 55, 2001, 34-57.
- Ifj. Sarkady Sándor: A soproni Török–Kremszner nyomda. Adalék a soproni nyomdászat történetéhez-. Várhely 7, 2001, 2. sz. 115-120.
- Ifj. Sarkady Sándor – Szabó Péter: Soproniak a Don-kanyarban. Sopron, 2001, EDUTECH Kiadó 437.
- Ifj. Sarkady Sándor (ism.): Sosztarich András: A soproni sportrepülés története. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 164-165.
- Sass László: Egyebek között. Várhely 7, 2001, 1. sz. 5.
- Sass László: Nincs hara(n)g. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 5.
- Sass László (szerk.): Sopron a népszavazás idején 1921–1922. Schäffer Ármin udvari fényképész fotográfiái. Ifj. Sarkady Sándor, Tóth Imre és Kincses Károly tanulmányával. Megjelent a soproni népszavazás 80. évfordulójára 2001 decemberében. Sopron, 2001, EDUTECH Kiadó 131.
- Sass László: Restart. Várhely 7, 2001, 2. sz. 5.
- Sáry István: Győr és a vasutak. Győr, 2001, Győr Megyei Jogú Város Levéltára 17+30. (Győri Tanulmányok Füzetek Tudományos Közlemények 6.)
- A Scarbantia Társaság közleménye. SSz. 55, 2001, 87.
- Schachinger, Georg: Burgenland als Ziel 1-Gebiet Österreichs. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 83-90.
- Schatovich, Rupert: Bauen in den Siebzigern zwischen Tamburizza und Rock'n' Roll. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 47-52.
- Schlag, Gerald: Verzeichnis der Publikationen. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 11-14.
- Schober, Michaela C.: Der Eisenstädter Schlosspark. Die Entstehung des englischen Landschaftsgartens und seine Entwicklung bis Anfang des 20. Jahrhunderts. BHBl. 62, 2001, 2. H. 97-124.
- Schubert, Kurt: Das Österreichische Jüdische Museum in Eisenstadt - ein Zentrum der Erforschung der jüdischen figuralen Kunst und ihrer Bedeutung für die früh-

- christlichen Ikonographie. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 369-373.
- Sedlmayr János: Magyarországi érett gótikus mérművek (1380–1460). M. 45, 2001, 38-43.
- Sedlmayr János: Szakál Ernő, az egyik példaképem. M. 45, 2001, 9-14.
- Seedoch, Johann: Der Aufbruch der Landeskunde. BHBl. 62, 2001, 3-4. H. 35-46.
- Seedoch, Johann: Der Erwerb der Herrschaft Hornstein durch Fürst Paul Esterházy. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 375-387.
- Sikerese évet zárt az alapítvány. Profi fa 8, 2001, 12. sz. 6.
- Sinkovics Ferenc: A megalázás stációja. Magyar Demokrata 5, 2001. máj. 10. 19. sz. 16-17.
- Sipos László: Ötven éve: az első magyarországi atommag-átalakítás. Technika 44, 2001, 11. sz. 3.
- Sok pénz szánna az erdőprogramra. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 8. sz. 56.
- Solymos Rezső: Erdőrendezési Tudományos Konferencia Magyar János akadémikus 90. születésnapja alkalmából. Erdészeti Lapok 136, 2001, 377-380.
- Solymár Monika: Hitoktatás és gyülekezetépítés. Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 22. 17. sz. 8.
- Somogyi József: Tárczy-Hornoch Antal akadémikus századik születésnapjára. Várhely 7, 2001, 1. sz. 121-125.
- Sopron, la premiére! Sopron az első! Nouvelle Gazette de Hongrie 2001. márc.-jún. 24-25. sz. 18.
- Sopron, a leghűségesebb város. Bp., 2001, Miniszterelnöki Hivatal Országimázs Központ 24.
- Sopron Press. Regionális információs hetilap. Sopron-Győr, 2001, Kisalföld Kiadó Kht.
- Sopron, un terroir viticole a découvrir. Sopron, a felfedezésre váró borvidék. Nouvelle Gazette de Hongrie 2001. márc.-jún. 24-25. sz. 19.
- Sopronban ülésezett a Bútor- és Faipari Szövetség elnöksége. Profi fa 8, 2001, 10. sz. 8.
- Soproni állásbörze. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 2. sz. 20.
- Soproni cégregiszter. Sopron, 2001, Gosztom és Varsányi Kft. 80.
- Soproni Est. Kéthetente megjelenő ingyenes kulturális programmagazin. 4, 2001, Soproni Est Kft.
- Soproni Evangélikus Gyülekezeti Lap. Gemeindebrief. Szerk.biz.vez.: Vámos Mónika. Fk. Kebelei Ferenc.VIII, 2001, megjelenik kéthavonta.
- Soproni Faiparos Találkozó. Fa. 49, 2001, 1. sz. hátsó külső-belső borító., 2-3. sz. 20.
- Soproni Hírsztár. Információs hetilap Sopronban és környékén. Sopron, 2001. Gosztom és Varsányi Kft.
- Soproni Iránytű. Információs kiadvány. /Havonként/. Sopron, 2001.
- Soproni Kisokos 2001/1-2. Sopron, 2001, Kisokos Bt. 208. . 172.
- Soproni Műsor /Havonta megjelenő ingyenes műsorfüzet/. Sopron, 2001, Gosztom és Varsányi Kft.
- Soproni Program Ajánló. Kulturális, művészeti és közéleti kiadvány. Felelős szerk.: Fűzi Edit. 5, 2001, SPA Kulturális Menedzser Iroda. Havonta jelenik meg.
- Soproni Superinfo. Információs hetilap. Sopron, 2001, Juhász Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.
- Soproni Ünnepi Hetek 2001. június 22.-július 15. Sopron, 2001, Pro Kultúra Sopron 16.
- Soszarich András: A soproni sportrepülés története. Sopron, 2001, szerzői kiadás 204.

- Sóki Imre: Kirándulás Sopronba és Burgenlandba. BKL-B. 134, 2001. 491-492.
- S.P.T.: Hantó Endre (1920–2000). BKL-B. 134, 2001. 169-170.
- Staar Gyula: A soproni részecskegyorsító. Beszélgetés Simonyi Károllyal. TV. 132. 2001. 540-542.
- Steiger, Andreas: „Zum Schutz der Grenze bestimmt!“ - Das Bundesheer und der Schutz der burgenländischen Grenze in den Jahren 1956 bis 2001. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 389-404.
- Storno-Gedenkausstellung. NZ. 45, 2001. nov. 23.
- Surbán Frang Gizella: Kis krónikáim. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 19-22.
- Surján Miklós: Győr-Moson-Sopron megye sajtóbibliográfiájáról. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 10, 2001. 7.sz. 33-40.
- Surján Miklós: Győr-Moson-Sopron megye sajtóbibliográfiájáról - bibliográfus szemmel. Kisalföldi Könyvtáros 2001, 1. sz. 2-12.
- SÚGÓ. Havonta megjelenő országos színházi programmagazin, 2, 2001. Veszprémi Est Kft.
- Sümeghy József: Egy iskolaigazgató portréja. (Részletek a Pröhle Jenő emléktáblájának avatásán elhangzott beszédből). Evangélikus Élet 66, 2001. júl. 8. 28. sz. 7.
- Sümeghy József: Pröhle Jenő emléktáblája előtt. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 174-176.
- Sümeghy József: Sikertörténet vagy isteni küldetés? Gabnai Sándor lelkészi beiktatása. Evangélikus Élet 66, 2001. márc. 4. 10. sz. 4.
- Sümeghy József: Soproni Líceum. Egy 444 éves iskola utóbbi 10 évről. Evangélikus Élet 66, 2001. jún. 17. 25. sz. 7.
- Sümeghy József (ism.): Zoltán László (szerk.): Oszlop Isten templomában - Budaker Oszkár (1896–1952). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 293-294.
- Sümeghy József (ism.): Zoltán László (szerk.): Oszlop Isten templomában. Budaker Oszkár 1896–1952 soproni evangélikus lelkész, teológiai tanár, a Teológus Otthon igazgatója. Sopron, 2000. Saját kiadás. SSz. 55, 2001, 340.
- Szabó Edit: Az intersticiális víz fizikai és kémiai tulajdonságai a Fertő nádasában. HiK. 81, 2001. 468-470.
- Szabó Géza: A nevelők nevelője. Öregdiákok tisztelgése Rozsondai Károly emléke előtt. Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 29. 18. sz. 5.
- Szabó Imréné: Teljessé vált a megyei sajtóbibliográfiák sorozata. Könyvtári Levelező/lap 13, 2001, 6. sz. 15-18.
- Szabó János: Az 1941-ben iratkozott bányá-, kohó- és erdőmérnökhallgatók találkozója Sopronban. BKL-B. 134, 2001, 496.
- Szabó János – Lengyel György – Cserjés Antal: Öregdiák találkozó Sopronban. Erdészeti Lapok 136, 2001, 334.
- Szabó Lajos: A 90 éves Pröhle Károly professzor urat köszöntjük. Evangélikus Élet 66, 2001. febr. 18. 8. sz. 2.
- R. Szabó Lajos: Áthallások a Tótékből. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 177-180.
- R. Szabó Lajos: Verssel és képpel a világról. Völgyi János: Emlékek örökzöld fája. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 163-164.

- Szabó Márta – Sisakné Zentai Ilona (szerk.): Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága ünnepi tudományos ülése a Magyar Tudomány Napja alkalmából. Veszprém, 2001. november 6. Veszprém, 2001, MTA Veszprémi Területi Bizottsága 65.
- Szabóky Csaba – Leskó Katalin: Vörösfenyő gubacsmoly *Cydia (Laspeyresia) zebeana* Ratzeburg Magyarországon. ERTI Kiadványai 2001, 15. sz. 117-119.
- Szakál Ernő munkássága saját kezű összeállításban. M. 45, 2001, 33-37.
- Szakál Ernő: A sopronbánfalvi gótikus templom helyreállításáról. M. 45, 2001, 2-8.
- Szakál Ernő: Szobrászati és műemléki tevékenységem gyökerei sokágú fája és terméke. M. 45, 2001, 1.
- Szakkönyvek sikere. KSZ. 50, 2001. márc. 8. 10. sz. 3.
- Szakmai konferenciák a Ligno Novumon. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 6. sz. 27-30., 7. sz. 27-30.
- Szakmai konferenciák a Ligno Novumon! Sopron, 2001. augusztus 22-25. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 8. sz. 20-21.
- Szarka László – Bakó Erzsébet – Zilahi Józsefné – Fényes Ákos – Jakab László – Légrádi Imre – Takáts Tamás – Tóth Szabolcs – Úry Előd (szerk.): A Kárpát-kanyartól a Cevennekig. Szemelvények a Soproni Kálvin Kör 1996-2001 közötti tevékenységéből. Sopron, 2001, Soproni Kálvin Kör 184.
- Szarka László: Turóctól Chicagóig. Milan Hodza középeurópai útja. Európai utas 12. 2001, 3. sz. 63-67.
- Szathmári Gabriella: Fürdjön Balfon! Könnyű téli séta a Soproni-hegységben. Családi Lap 50, 2001.1. sz. 52-53.
- Szádeczky-Kardoss Gyula: Államhatármérés. GK. 53, 2001, 6. sz. 36-37.
- Szála Erzsébet (szerk.): A tudomány napja 2000. Sopron, 2001, NYME Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar 101.
- Szála Erzsébet: A tudományos és lelki élet nagyjai a 17–18. századi Sopronban. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 137-150.
- Szála Erzsébet: Wittnyédy István (1612–1670). Evangélikus Élet 66, 2001. okt. 28. 44. sz. 7.
- Sz. E.: Lackner Kristóf 1571–1631. Evangélikus Élet 66, 2001. aug. 19. 34. sz. 9.
- Szebik Imre: In memoriam Dr. Lampérth Gyula (1950–2001). Evangélikus Élet 66, 2001. dec. 16. 51. sz. 7.
- Szebik Imre (ism.): Soproni Füzetek 2000. Evangélikus Élet 66, 2001. febr. 25. 9. sz. 5.
- Szelle Ernő: Csörgéy Titusz (1875–1961). Madártávlat 8, 2001, 1. sz. 8.
- Szemán Attila (ism.): Gömöri János: Az avar-kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. Sopron, 2001. SSz. 55, 2001, 448-449.
- Szemán Attila – Méri Edina: A bányászati felsőoktatás tanulóinak reprezentáns ruhadarabja, a "Grúben". In: Vajk Éva (főszerk.): Textil- és Textilruházati Ipartörténeti Múzeum Évkönyve (IX). 57-69.
- Szemerey Tamás: Gondolatok a soproni „Restaurátor szakmai napok” alatt és után. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 10. sz. 68-69.
- Szemerey Tamás (szerk.): „80 éve volt a Nyugat-magyarországi fölkelés, az ágfalvi csaták és a Sopronkörnyéki népszavazás.” Sopron–Sarród. 2001, Fertő Hanság Nemzeti Park 33.
- Szende Katalin (ism.): *Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*, szerk. Neumann Tibor, Budapest 2001. 281 p. SSz. 55, 2001, 450-453.

- Szende Katalin: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban? SSz. 55, 2001, 343-354.
- Szenkovits Péter: Meg tudod csinálni. Szombathely, 2001, saját kiadás 136.
- Szerbusz szomszéd! - Servus Nachbar! NZ. 45, 2001. jún. 29.
- Széchenyi-díjasok. KSZ. 50, 2001. ápr. 5. 14. sz. 3.
- Székely László (szerk.): Győr-Moson-Sopron ortofotók. Pécs, 2001, Székely és Társa 79. Ortofotók sorozat.
- Székely Zoltán: Egy későbarokk kolostor élete a tárgyak tükrében: a csornai premontrei prépostság 1786-ban. SSz. 55, 2001, 383-410.
- Szidnai László: Szűcs Ferenc 1905–2000., Véssey Tibor 1916–2000. Magyar Vadászlap 10, 2001, 2. sz. 13.
- Szimon János: A történelmi egyházak kapcsolatai Sopronban. Ökumenikus relációk In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 209-215.
- Szimon János: Vigasz betegségben. Cikkek és visszaemlékezések. Bp., 2001, Gadó Pál 60.
- Szitás József (szerk.): Nyugat-Magyarországi Egyetem 2000/2001. tanévének évkönyve. Sopron, 2001, Nyugat-Magyarországi Egyetem 298.
- Szitás József (szerk.): Nyugat-Magyarországi Egyetem. Sopron Győr-Mosonmagyaróvár-Székesfehérvár. Sopron, 2001, NYME 56.
- Sz. J.: Gyóni Géza. Evangélikus Élet 66, 2001. júl. 22. 30. sz. 5.
- Szokolay Sándor: Andrassy Péter és Korzenszky Richárd: „Láttam, Uram, a hegyeidet” c. fotokiállításá elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 145-148.
- Szokolay Sándor 70 éves. Evangélikus Élet 66, 2001. április 1. 14. sz. 5.
- Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789-1919. Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Hochschulen 1789–1919. Bp., 2001, ELTE Levéltára 861. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.
- Szövényi Péter – Galambos István – Hoch Zsófia: A Soproni-hegység mohafiórája. In: Bartha Dénes (szerk.): Tilia X. 2001, 5-180.
- Szövényiné Kukorelli Irén: Vidékkutatás előzményekkel és tényekkel. Tér és Társadalom 15, 2001, 2. sz. 71-85.
- Szretykó György: Sopron polgárosodásának néhány jellemző vonása a századfordulón. Comitatus 11, 2001, 1-2. sz. 85-93.
- Takács Miklós: Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779-1995). Vasi Szemle 55, 2001, 502-503.
- Takács Miklós: A sajtóbibliográfiáról a „szomszéd szemével”. Kisalföldi Könyvtáros 2001, 1. sz. 13-18.
- Takács Péter (szerk.): Nyugat-Magyarországi Egyetem Faipari Mérnöki Kar. Sopron, 2001, NYME FK 24.
- Tamás József: A soproni hegyvidéki erdők történelmi fejlődése, tájleírásai a fafaj, elegyarány és korosztály viszonylatában napjainkig 1955. Közvettes Bartha Dénes. Sopron, 2001, OEE Erdészettörténelmi Szakosztály 133. Erdészettörténelmi Közlemények L.
- Takács Péter: Faipari kari napok. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 12. sz. 18-19.
- Tanácsadás. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 2. sz. 20.
- A Tanulmányi Erdőgazdaság és az idegenforgalom. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2001. júl. 7.

- H. Temesvári Ágota – Szalai József (szerk.): A Magyar Tudomány Napja 2001. Alkalmazott matematika és mechanika tudományos konferencia. Sopron 2001. november 23. Sopron, 2001, NYME Erdőmérnöki Kar, Matematika Intézet, Faipari Mérnöki Kar, Műszaki Mechanika és Tartószerkezetek Intézet 39.
- Terítéken a Ligno Novum. Hírfa 11, 2001. szept. 27. 18. sz. 10.
- Természet-tudomány ösztöndíj tanároknak. TV. 132, 2001. 11. sz. CLXXV.
- Természetvédelem Sopronban. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 2001. szept. 8.
- Tilcsik, György: Quellen und Angaben zur Tätigkeit von Gottlieb August Wimmer im Herbst 1848. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 405-425.
- Tilkovszky Loránt (ism.): Szita Szabolcs: Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában. Magyarországi Zsidó Kulturális Örökség Közalapítvány. Bp., 2000, 362 old. SZ. 135, 2001, 781-782.
- XIII. Országos Érembiennálé. Sopron, Lábasház, 2001. június 23–szeptember 10. A kiállítást rendezte: Askercz Éva. Sopron, 2001, Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala.
- T.K.: Állásbörze Sopronban. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 3.sz. 62-63.
- T.K.: Diplomaosztás a Faipari Mérnöki Karon. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 6. sz. 17.
- T.K.: Tudományos Diákköri Konferencia. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 12. sz. 120.
- Tobler, Felix: Die Instruktion des Fürsten Nikolaus II. Esterházy für den Eisenstädter Theatersekretär Heirich Schmidt aus dem Jahre 1810. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 427-433.
- Tompa Pálné: Aranykatedra-emlékéremmel kitüntetett soproni tanítónő. Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 8. 15. sz. 5.
- Tompa Pálné: A soproni Hunyadi János Evangélikus Általános Iskola... Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 1. 14. sz. 5.
- totaj: Mi marad utánuk? Magyar Asztalos és Faipar 2001, 10. sz. 43-45.
- Tóth Béla: Dr. hc. Dr. Gál János 1928–2001. Fa. 49, 2001, 4. sz. 3.
- Tóth Éva: Az érem olyan, mint egy kézfogás. Soltra E. Tamás és Tóth Éva beszélgetése. Várhely 7, 2001, 2. sz. 77-80.
- Tóth Éva: Magyar Mónika és Szócs Géza grafikusművészek kiállítása az Erdélyi Házban. Várhely 7, 2001, 1. sz. 100-104.
- Tóth Éva: Péreli Zsuzsa: A gobelin szinonimája. Várhely 7, 2001, 3-4. sz. 103-106.
- Tóth Imre-Hetesi László: 100 éves a Vasárugyár Részvénytársaság Sopron. Alapítva 1901-ben. Sopron, 2001, ELZETT
- Tóth Imre: Az osztrák történeti konstrukció sajátosságai Burgenland és Sopron kapcsán. Várhely 7, 2001, 3-4. sz.130-135.
- Tóth Imre: Változások a határon – változások határán? Országgyűlési képviselő-választások Sopronban 1939. SSz. 55, 2001, 58-75.
- Tóth János: Száz éve született Gyulay Zoltán, a rezervoármérnöki tudomány hazai úttörője. Mérnök Újság 8, 2001, 2. sz. 30-31.
- Tóth Sándor: A fafeldolgozás 1945 után. Fejezetek a fa- és bútoripar történetéből 1945-től az ezredfordulóig Magyarországon. Bp., 2001, AGROINFORM 382.

- Tóthárpád Ferenc: Magyar butik. Czethoffer Csaba: Mert minden eladó. Várhely 7, 2001. 3-4. sz. 159-160.
- Tönköl József: Egy fröccs a gyógygödörben. Szapudi András (1939–2001) emlékére. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 283-285.
- Törzsök Emilné – Tarnai Katalin: Angol nyelvű bibliai tábor a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Líceumban. Evangélikus Élet 66, 2001. júl. 22. 30. sz. 3.
- Trupka Zoltán: A modern kor romantikája. TV. 132, 2001, 102-105.
- Tüskés Tibor: Fejér Zoltán képeiről. Celldömölkön. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 161-163.
- Unger, Günter: Fred Astaire – Garantiert kein Burgenländer! In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 443-444.
- Urbán Ernő (1908–1943). Evangélikus Élet 66, 2001. okt. 14. 42. sz. 7.
- University of West Hungary. Sopron Győr-Mosonmagyaróvár-Székesfehérvár. Sopron, 2001, NYME 56.
- Új Ligno Novum időpont. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 10. sz. 5.
- Új Velux gyár Fertőszentmiklóson. Profi fa 8, 2001, 6. sz. 5.
- Új vezetés és elképzelések Sopronban a Faipari Mérnöki Karon. Fa. 49, 2001, 2-3. sz. 9.
- Új vezetés a soproni Faipari Mérnöki Kar élén. Profi fa 8, 2001, 9. sz. 9.
- Vadgazda állásbörze. Magyar Vadgazda. A Magyar Vadászlap szakmai melléklete 2001, 1. sz. 15.
- Vadosfa tovább építkezne. Evangélikus Élet 66, 2001. ápr. 22. sz. 8.
- Vajda Pál: Bauer Zsoltné Hedl Teréz 1948–2000. Erdészeti Lapok 136, 2001, 23.
- Vajk Éva (főszerk.): Textil- és Textilruházati Ipartörténeti Múzeum Évkönyve (IX). Bp., 2001, Textilmúzeum Alapítvány 80.
- Vajna Tamás: Késedelemmagyarázatok. HVG 23, 2001, 20. sz. máj. 19. 92-93.
- Vancsura Rudolf: A rögös utak végzésünk után is tovább folytatódtak. Egykori pályakezdő erdőmérnök emlékei az 1950-es évekből. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. 33-49.
- Varga Ferenc: Dr. h. c. Igmándy Zoltán 1925–2000. Erdészeti Lapok 136, 2001, 139., Fa. 49, 2001, 1. sz. 18.
- Varga Ferenc: A felsőoktatás és az erdővédelmi kutatás kapcsolata. ERTI Kiadványai 2001, 15. sz. 26-28.
- Varga Gusztáv (1943–2001). BKL-B. 134, 2001, 600.
- Varga Imréné: Adalékok a soproni felső evangélikus egyházmegyéhez tartozó három gyülekezet történetéhez. SSz. 55, 2001, 180-183.
- Varga Imréné: A sajtóbibliográfia készítésének levéltári forrásairól. Kisalföldi Könyvtáros 2001, 1. sz. 25-33.
- Varga Lajos Dániel: „Szülőföldem szép határa”. MH. 2001, 4. sz. 87.
- Varga Szabolcs: A devecseri Choronok. Fons 8, 2001, 259-310.
- Varga Viktória (összeáll.): Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar. Tájékoztató a 2001/2002. tanévre. Sopron, 2001, NYME EK 73.
- Varsányi Péter István: Magyarország vagy Ausztria? Vasi Szemle 55, 2001, 672-677.
- Várallyay György: Apám. id. Várallyay György (1900–1954). AT. 50, 2001, 145-148.
- Várszegi Asztrik: „Műemlékeink” személyes megközelítése (Sopron és Pannonhalma). M. 45, 2001, 77-78.

- Vegyen részt Ön is Magyarország legnagyobb faipari vásárán! Magyar Asztalos és Faipar 2001, 2. sz. 10., Profi fa 8, 2001, 3. sz. 14.
- Véget ért az évezred. SSz. 55, 2001, 3.
- Volter Edina: A területfejlesztés néhány eszközének alkalmazása Magyarország keleti és nyugati határ menti kistérségeiben. Területi Sztatisztika 4, 2001, 282-300.
- Völgyi János: Emlékek örökzöld fája. 2001, magánkiadás.
- V.T.: Mozgalmas életút. Magyar Mezőgazdaság 56, 2001. jún. 6. 23. sz. 23.
- Wesztergom, V/iktor/-Szendrői, J.: Geophysical Observatory Reports 1994–1998. Sopron, 2001. GGKI-Hillebrand Ny. 351.
- Widder, Roland: Burgenland – Grenzland ohne Grenzen? Vermutungen über eine offene Geschichte. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 445-456.
- Wild, Robert: Komitatstag in Agendorf und Auszeichnung. NZ. 45, 2001. dec. 21.
- Winkler András: Cziráki József (1928–1992) élete és munkássága. Sopron, 2001, NYME FK 28. A Faipari Mérnöki Kar Nagyjai 3.
- Winkler András: Faipari Kutató és Szolgáltató Központ a Nyugat-Magyarországi Egyetem Sopron, Faipari Mérnöki Karán. Fa. 49, 2001, 1. sz. 5.
- Winkler András: Sopronban esik az eső... Hírfa 11, 2001. aug. 13. 15-16. sz. 91.
- Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században. SSz. 55, 2001, 229-248.
- Winkler, Gerhard J.: Franz Liszt: Unbekannte Presse aus Wien, 1838–1840. Eine Nachlese. In: Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J. (hrsg.): Forscher-Gestalter-Vermittler. 457-472.
- Winkler Oszkár – Winkler András: Akvarellek. Sopron, 2001, Winkler István 67.
- Wood Tech Erdészeti Szakvásár és Konferencia Sopron, 2001. augusztus 22-25. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2001. aug. 8.
- Wood Tech Ligno Novum. Hírfa 11, 2001. febr. 15. 4. sz. 15.
- Wurth, Rüdiger: Oedenburg. Seine historische Position im Boten- und Postwesen. (Oesterreichische Postdirektion 1850–1867 und 1921). Eisenstadt, 2001.
- (x): Jubiláló Roto Elzett Certo. Magyar Asztalos és Faipar 2001, 6. sz. 108-109.
- YF Tervezőművész hallgatók kiadványa. Sopron, Workshopron Csoport. 1. Sopron, 1999. dec. /2000/1. sz.. 47., 2000-2001/2001/. 2-3. sz. 89. Workshopron Egyesület.
- Dr. Zambó János 1916–2000. Mérnök Újság 8, 2001, 2. sz. 22.
- Zentai László: Felsőpakonyi képeslap. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2001. 17-18.
- Zétényi Zoltán: Fél gyarak, titokban. Erdőgazda 3, 2001, 4. sz. 9.
- Zoltán László: „Erős várunk...” Állva! Lelkipásztor 76, 2001, 311.
- Zsámboki László (szerk.) A mi nótáink. A Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola Ifjúsági Kör kiadványának (Sopron 1931) hasonmás kiadása. Miskolc, 2001, Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum. 116.
- Zsigó László: Emlékeim a Bánya-, Kohó- és Erdőmérnök-hallgatók Ifjúsági Köre végnapjairól és megszűnéséről. In: Nyári László – Oroszi Sándor (szerk.): Rögös utak. 11-15.

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton közli olvasóival, hogy elkészült a Soproni Szemle repertóriumának 1937–2001. évi kézirata. A kiadvány ára az előzetes kiadói kalkuláció szerint 5.600.-Ft lesz. Kérjük Tisztelt Olvasóinkat, hogy amennyiben szándékukban áll megvásárolni a repertóriumot, úgy előzetes igényeiket (igényfelmérés céljából) jelezzék szerkesztőségünknek. (Soproni Levéltár 99/312-198.)

* * *

A Soproni Szemle Alapítvány olvasóinak felkínálja a lehetőséget, hogy könyvtárakat kiegészítsék a Soproni Szemle régebbi nevezetes kultúrtörténeti számaival, 1956-tól kezdve a maradványszámokat összegyűjtöttük és rendszerezve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékének raktárában helyeztük el. (Tanszékvezető: Dr. Bartha Dénes egy. tanár, az Alapítvány kuratóriumának alelnöke.) A maradványok között olyan értékes különszámok is találhatóak, mint pl. Csatkai Endrének a város képzőművészeti, zenei és színházi életéről (1848-1948) írt munkái.

Amennyiben sorozatot kíván vásárolni, a dokumentumok ára 150.-Ft, egyedi számok ára 200.-Ft.

Várjuk szíves érdeklődését a fenti tanszék (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) titkárságán.

* * *

Helyreigazítás Kovács József László könyvismertetéséhez

A Soproni Szemle 2002/1. számának 81–84. oldalán Kovács József László ismertette Grete Maar: Einführung in die Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron című könyvét. Grete Maar kérte annak közlését, hogy Kovács József László megállapításával ellentétben, miszerint „.... a kurucok szerepeltetése a 16. században még indokolatlan”, a 16. századról szóló fejtegetésekben a kurucokról nincsen szó.

MUNKATÁRSAINK

Baranyai Lenke ny. tanárnő, 9400 Sopron, Vasvári P. u. 3.

Boronkai Szabolcs tanár, 1126 Budapest, Márvány u. 31. IV/8.

Hámori Gábor erdőmérnök, 9400 Sopron, Rét u. 4.

Keizler Kálmán történész, 9400 Sopron, IV. László kir. u. 37.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Mastalirné dr. Zádor Márta könyvtárigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem,
9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4.

Sági Ferenc könyvtárigazgató, 9796 Csepreg, Nádasdy u. 16.

Tóth Imre történész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

ZEITGESCHICHTE UND STADTGESCHICHTE I.

SZABOLCS BORONKAI: Die Ödenburger Volksabstimmung 1921 im Spiegel der zeitgenössischen Presse 1. Teil.....	3
IMRE TÓTH: Die Kunst des Konsenses – oder Methoden der Diplomatie bei der Verwaltung der westungarischen Frage (1922-1929).....	20
KÁLMÁN KEIZLER: Organisation, finanzieller Hintergrund und die ersten Schritte bei dem Neubau von Ödenburg nach dem II. Weltkrieg.....	40
GÁBOR HÁMORI: Die Chronik des Umweltschutzvereines Castanea	58

ÖDENBURGER GESICHTE

LENKE BARANYAI: Die Familie Munczy.....	70
FERENC SÁGI: Gedenken an Pál Felsőbüki Nagy	78

KULTURELLES LEBEN IN ÖDENBURG

MIHÁLY KUBINSZKY: Die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2002.....	80
---	----

BÜCHERSCHAU

IMRE TÓTH: János Lökkös: Trianon in Zahlen. Analyse der Muttersprache betreffenden Daten der Volkszählung in 1910 in dem historischen Ungarn. Budapest, 2000.	82
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Die Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 2001.	85

MITTEILUNG

Mitteilungen der Ödenburger Rundschau Stiftung.....	111
---	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénztintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

Nem árt leszögezni, hogy mint korábban Walkó, most Bethlen nyilatkozatai sem egészen a tényleges magyar külpolitikai álláspontot tükrözték, hanem éppen úgy a belső kihívásokra válaszoltak, mint ahogy esetenként az osztrák kormányzat is belpolitikai felhangokkal kísért lépéseket tett Burgenland-ügyben. Különösen Bethlen állásfoglalásainak volt jelentősen eltérő akusztikája a szomszédok előtt, és hazai környezetben. A kifejtett külpolitikai, revíziós aktivitás tehát nem a kormánykörök valódi magatartását jellemezte, hanem inkább a sajtó, és főleg a területvédő jobboldal elvárásait elégítette ki. Bethlen nagyecenki és soproni beszéde mindközben még a határ mentén élő lakosság megnyugtatósát is célozta, ahol a kormány által 1921 után ígért, és a húszas évek második felétől már egyre lassabban csordogáló különleges támogatások helyett sokan Sopron régi térségi szerepének visszaszerzéséről álmodtak, mégpedig a kínáló lehetőségeket jobban megragadó kormányzati külpolitika révén.

Tóth Imre: A konszenzus művészete – avagy a diplomácia technikái a nyugat-magyarországi kérdés kezelésében (1922–1929)

Ára: 300,-Ft

Soproni Szemle

2003. második szám

ötvenhetedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1300 Ft-ért.

Előfizetési díj 2003-ra egy évre 1200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2003. második szám

ötvenhetedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

Elhunyt Metzl János	115
---------------------------	-----

KORTÖRTÉNET ÉS VÁROSTÖRTÉNET II.

KRISCH ANDRÁS: Száz éve történt. Katonalázadás Sopronban, 1903-ban	117
BORONKAI SZABOLCS: Az 1921. évi soproni népszavazás a korabeli sajtó tükrében II. rész	124
POLGÁR TAMÁS: „A tudomány igazságai és a hit igazságai egyesüljenek az új épületben”: Horthy Miklós kormányzói látogatása Sopronban, 1930. október 19.	142
KELEMEN ISTVÁN: Parlamenti választások Fertőhomokon, Hegykőn és Hidegségen (1920–1947)	157

MŰHELY

WINKLER GÁBOR: A soproni Kaszinó építéstörténete	174
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KELEMEN ISTVÁN: Fertőhomok 1274–2001. Budapest: Croatica Kiadó, 2001. (ism. Krisch András)	194
KALÁSZ MÁRTON, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, BALOGH F. ANDRÁS, KOMÁROMI SÁNDOR: Fejezetek a magyarországi német irdodalom történetéből. (= Kisebbségkutatás könyvek) Budapest: Lucidus Kiadó, 2002. (ism. Boronkai Szabolcs)	196
BORONKAI SZABOLCS két könyve Sopron 19. századi német nyelvű irodalmáról (ism. Kovács József László)	198
SZAKÁL GYULA: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás. Budapest: L'Harmattan, 2002. (ism. Csekő Ernő)	203

KÖZLEMÉNYEK

Szerkesztőségi közlemények (Kubinszky Mihály és Askercz Éva kitüntetése; Reisz T. Csaba díja; régebbi számok árusítása)	206
--	-----

Elhunyt Metzl János

2003. márciusában ismét nagy veszteség érte Sopron városát: 84 esztendőskorában elhunyt Dr. Metzl János nyugalmazott főorvos, a Corvinus Kör elnöke. Személyében a Soproni Városszépítő Egyesület volt alelnökét, a Soproni Szemle szerkesztőbizottsága régi, megbecsült tagját veszítette el. Dr. Kubinszky Mihály, a Soproni Városszépítő Egyesület elnöke az alábbi szavakkal búcsúztatta 2003. március 21-én:

„A távollevő polgármester kérésére Sopron város Önkormányzata és közönsége nevében búcsúzom a *Pro urbe* díjjal kitüntetett polgártól. A Soproni Városszépítő Egyesület nevében búcsúzom dísztagunktól és hosszú éveken át alelnökünkötől, mindenkor aktív segítőnkötől. Búcsúzom a felejthetetlen jó baráttól.

Amikor mintegy négy évtizede dr. Metzl Jánost, akit addig még nem ismertem, ki-nevezték a városi Erzsébet kórház sebész-főorvosának, egy közös ismerősünktől, egy öreg pozsonyitól megkérdeztem, mondjon már valamit arról, aki a városnak e mindenkor oly fontos posztjára került. Ő rövid gondolkodás után rám nézett és megfontoltan azt mondta: „jó ember”. Később rájöttem, hogy ez sokkal több volt, mintha azt mondta volna: nagyon jó ember. Mert a jónak fokozása emberi minősítés tekintetében már jelenthet törtetést, igyekezetet mások kárára, feltűnni vágyást és egyéb tulajdonságokat. Metzl János egyszerűen jó ember volt. Nyugodt, körültekintő, művelt, minden iránt érdeklődő. Orvosi kvalitásait és érdemeit nem én vagyok hivatott mélt-

tatni, de azt meg kell mondanom, hogy mindenhol és mindenkinek igyekezett segíteni, nemcsak mint orvos.

Pozsonyban született, soproni földbe tér meg. Nemcsak a soproni föld fogadja őt be, befogadtuk őt mi soproniak is, mert tiszteltük és elismertük. Soproni lett, szerette a várost, ismerte utcáit, házait, olvasta betűit, mutatta vendégeinknek, részt vett alakításában, emberi magatartásában és felebaráti szeretetben példát mutatott Sopron polgárainak.

Metzl János soha nem mutatta magát fáradtnak, ahová hívták segíteni, oda ment. Panasza ajkát soha el nem hagyta. Szerette a természetet, jól ismerte az erdők-mezők virágait, amelyek színpompájához a lelke is hasonlított. Ennek legszebb bizonyossága, hogy soha senkiről rosszat nem mondott. Fontoljuk csak meg eme aprónak tűnő tulajdonság fontosságát: milyen más lenne a világunk, ha senki nem mondana rosszat a másikról. Ezt az érdemét vigyük magunkkal az ő emlékezetéül. S ha sikerül nekünk ebben őt, akitől most búcsúzunk követni, akkor helyeztük a legszebb csokrot sírjára.

Nyugodjék békében."

Dr. Metzl János életútja

1919. szeptember 25-én született Pozsonyban, id. Metzl János jómódú gazdálkodó, később tisztviselő, és Kovách Henrietta gyermekeként. Pozsonyban járt elemi, majd középiskolába. A pozsonyi állami magyar reál gimnáziumban érettségizett 1938 május 30-án, kitűnő eredménnyel.

1938-ban iratkozott be a pozsonyi Komensky Egyetem Orvosi Karára, majd 1939 őszén tanulmányait Budapesten folytatta a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karán, ahol 1943-ban abszolvált. A szigorló év letöltése után 1944. június 24-én *summa cum laude* orvos-doktorrá avatták. 1943. szeptember 1-től 1946 júliusáig Budapesten az egyetem Törvényszéki Orvostani Intézetének gyakornoka, ezt követően 1949 decemberéig Kapuváron a kórház sebészetén előbb segédorvos, majd 1947-től alorvos. 1949-ben a pécsi Orvostudományi Egyetem I. sz. Sebészeti Klinikájára nevezték ki gyakornoknak, itt 1950-ben sebész szakvizsgát tett. Ugyanebben az évben a törvényszéki orvosi szakvizsgát is letette. 1960-ban Pécssett áthelyezték a II. sz. Sebészeti Klinikára, itt ez év szeptember 1-jén adjunktussá lépett elő. Sebészeti gyakorlatát több hazai továbbképző tanfolyamon és külföldi klinikákon is elmélyíthette: 1944-ben két hónapon át Danzigban, 1958-ban három hónapig Olomoucban, 1960–1961-ben három hónapig Berlinben a Friedrichshain-i kórházban, 1964-ben egy hónapig Erfurtban dolgozott.

1968. január 15-ével nevezték ki a Soproni Kórház sebészeti osztályára vezető főorvosnak, ezt a tisztséget 1984. december 31-ig töltötte be, amikor is nyugdíjba vonult. Ezt követően a rendelőintézet sebészetén dolgozott tovább 1996. július 31-ig.

1948-ban vette feleségül László Ildikót. Számtalan elismerése között kimagaslik a megyei Petz Aladár-díj (1981) és Sopron város *Pro Urbe* kitüntetése (1999). Széleskörű műveltségét és érdeklődését egyesületi és társulati tagságok is kifejezik. Ezek között kiemelkedik a Corvinus Kör élén és a Soproni Városszépítő Egyesület alelnökeként végzett munkája.

2003. március 10-én Budapesten hunyt el. A soproni evangélikus temetőben március 21-én nagy részvét mellett helyezték örök nyugalomra.

KORTÖRTÉNET ÉS VÁROSTÖRTÉNET II.

KRISCH ANDRÁS

Száz éve történt

Katonalázadás Sopronban, 1903-ban

A száz évvel ezelőtti Sopron, amely több mint 33.000 fős lakosságával az országos népeségi statisztikában a városhierarchia 25. helyét foglalta el, a korabeli Magyarország középvárosai sorába tartozott. Ugyanakkor a századfordulós Sopron lakossága egy korspecifikummal rendelkezett; lakosságának majdnem 10%-át az itt állomásozó és lakó katonaság adta. Más szóval: Sopron az Osztrák-Magyar Monarchia tipikus garnizonvárosaként funkcionált. Ez a tény emeli ki a jelentőségét egy mára már helytörténetírásunkban is elfeledett egykori eseménynek, az itt állomásozó katonaság 1903-as zendülésének, amit az alábbiakban a helyi levéltári és sajtó források alapján mutatunk be.

Bárá Fejérváry Géza honvédelmi miniszter 1902 októberében benyújtotta a kormány évente szokásos törvényjavaslatait az újonclétszám 1903-ra történő megállapításáról. A javaslat szerint az eddigi újonclétszám továbbra is érintetlenül maradt volna, viszont a póttartalékosok közül húszezret tényleges katonai szolgálatra akart behívni. Mind a közös, mind a honvédhadsereg számára kiállítandó újoncok létszámának növelését az ország növekvő lakosságszáma tette szükségessé. Ez a javaslat még a kormányon lévő Szabadelvű Pártban sem talált egyértelműen kedvező fogadtatásra, hiszen a dualizmus idején a magyar politikai élet a hadsereg kérdését mindig összekötötte nemzeti követelésekkel. A közös hadsereg erősen osztrák jellege és császári szelme bántotta a magyar közvélemény nagy részét.

Az újoncjavaslat 1903. január 24-én került a képviselőház napirendjére, ahol azonnal a viták keresztültüzébe került, nemcsak az ellenzéki Függetlenségi Párt részéről, hanem a kormánypárton belül is. Maga a képviselőház elnöke, gróf Apponyi Albert, is bizonyos nemzeti feltételekhez akarta kötni a törvényjavaslat elfogadását. A Függetlenségi Párt nem hagyhatta magát túlcitálni, ezért követeléseikkel túlmentek Apponyin. Az újonclétszám felemelését függővé tették a kétéves katonai szolgálat bevezetésétől, a magyar szolgálati nyelvnek a magyar ezredekbe való behozatalától, a magyar ezredeknek Magyarországon való elhelyezésétől, a nem magyar állampolgároknak a magyar ezredekbe való kizárásától, a közös hadsereg legénységének a magyar alkotmányra való felesketésétől, a magyar címernek a közös hadsereg jelvényei közé való felvételétől és a testi fenyítésnek a hadseregből való kiküszöbölésétől. Fejérváry arra számított, hogy kisebb engedményekkel előrelépést érhet el. Számításai nem váltak be, az obstrukció (a parlamenti tárgyalások menetének megakasztása beszédekkel, vég nélküli vitákkal, névszerinti szavazásokkal) folytatódott. Akkor is tartott még, amikor április végével a kormány költségvetési felhatalmazása lejárt, ezért

az újoncjavaslatok tárgyalását felfüggesztette, és egy, az indemnitás¹ meghosszabbításáról szóló javaslatot tűzött napirendre. Május elejére az ország exlex (törvényen kívüli, jelen esetben költségvetésen kívüli) állapotba került, a Széll kormány megbukott, az új miniszterelnök Khuen-Héderváry Károly lett. Az ellenzékkel való megegyezés neki sem sikerült, a politikai válság tovább mélyült.²

Témánk szempontjából az exlex állapotnak azért van jelentősége, mert emiatt a sorozást nem lehetett megtartani. Amennyiben a parlamenti obstrukciót az ellenzék nem fejezi be, az újoncok október elsejétől előreláthatólag nem tudnak bevonulni. A békelétszámot viszont fenn kellett tartani, és ez csak oly módon volt lehetséges, hogy a háromévi szolgálatot szeptember végével befejező legénységet és altiszteket a hadügyminiszter nem szabadságolja, vagyis nem szerelhetnek le. Ezt a törvényi szabályozás is lehetővé tette.

Sopron garnizonváros jellege miatt számítani lehetett arra, hogy itt a fenti intézkedések következtében valami történni fog. A városnak 1900-ban 33.478 lakosa volt, az itt állomásozó katonák száma meghaladta a 3000 főt. Ez a réteg jelentős fogyasztónak bizonyult, hiszen a kiskereskedelemnek és a kisiparnak is fontos bevételeket jelentettek, továbbá mint albérlők, elsősorban a tisztek, a háztulajdonosoknak is jelentős bérleti díjakat fizettek.

A katonák magas létszáma komoly katonai infrastruktúrát, illetve helyőrséget tett szükségessé. A városban állomásozott a közös gyalogezredek közül a cs. és kir. 48. gyalogezred ezredtörzse és összesen 3 zászlóalja, parancsnoka Grivicsics Emil ezredes.³ Az ezred a Flandorffer utcai Ferenc József-laktanyában, más néven 48-as laktanyában volt elszállásolva.

A cs. és kir. 76. gyalogezred 1. zászlóalja és a hadkiegészítő-parancsnokság, Hess Rudolf ezredes parancsnoksága alatt, szintén a városban állomásozott, mégpedig a Halász utcai és a Fövényveremben (Sandgrube) levő laktanyát használták. A soproni helyőrség részét képezte a magyar királyi soproni 18. honvéd gyalogezred. Két zászlóaljának, ezredtörzsének és hadkiegészítő-parancsnokságának állomáshelye a Manningner utca⁴ 27. szám alatti József főherceg-kaszárnya volt. Meg kell még említeni a cs. és kir. 13. hadosztályi tüzérezredet, kaszárnyájuk a Frigyes főherceg-tüzérségi laktanya volt, az előbb említett laktanyával szemben, a Manningner utca 14. szám alatt. A cs. és kir. 9., más néven Nádasdy huszárezred, 1. osztálya teljes törzsszel és pótkerettel szintén a városban állomásozott, a Baross utca 22-ben. A Szélmalom laktanyát ekkor a várososn átvonuló katonaság beszállásolására használták.⁵ A katonai infrastruk-

¹ Indemnitás: a magyar parlamenti gyakorlatban a kormánynak arra adott törvényi felhatalmazása, hogy az év meghatározott részében – de nem tovább, mint az évi költségvetésről szóló törvény meghozataláig – az előbbi év költségvetése alapján szedje az állami jövedelmeket és fordítsa az állami szükségletekre. A kormány olyankor szorul indemnitásra, amikor a következő évi költségvetést nem tudja a folyó év végére megszerezni. (Révai Nagy Lexikona. X. kötet. Bp., 1914. 540. o.)

² Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. II. kötet. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1934. 5–16. o.

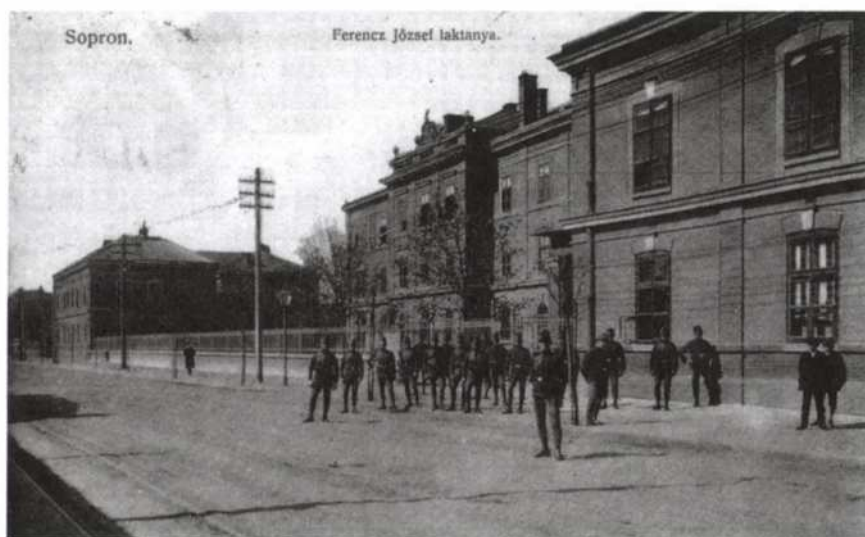
³ Ez és a következő adatok az 1904. évre vonatkoznak. Sopronmegyei naptár ellátva címűtárral az 1904-ik évre. 4–5. o.

⁴ A Manningner utca érdekes névcsere ment keresztül. Ma a Lőverekben találjuk, az akkorit viszont ma Bánfalvi utcának hívják.

⁵ A laktanyák beazonosításához a következő munkákat használtuk fel: Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 41. o.; Sopron Sz. Kir. Város Polgármestereinek jelentései: 1896–1903. Tudomásunk szerint a soproni Szélmalom-laktanya történetével Lovas Gyula foglalkozik. Itt szeretnénk megköszönni, hogy kéziratát rendelkezésünkre bocsátotta.

túra részét képezte a két katonai tanintézet is, a Magyar Királyi Honvéd-Főreáliskola és a Cs. és Kir. Katonatiszti Leánynevelő-Intézet.

A feszült politikai helyzetben Sopronban 1903. szeptember 13-án, egy vasárnapi napon, olyan esemény történt, amelynek híre a sajtó segítségével bejárta az egész Osztrák-Magyar Monarchiát. Erre a napra a soproni Függetlenségi Párt népgyűlést szervezett. A tüntetők közzé a továbbbszolgálatra benntartott katonák is csapódtak, akik délután tudták meg biztosan, hogy nem szerelhetnek le. De nézzük az eseményeket kronológiai sorrendben, ahogy azt a korabeli sajtó a szemtanúk elbeszélése és a vizsgálatok lefolytatása alapján előadta.⁶

A Ferencz József-laktanya 1910 körül

A gyűlésre a résztvevők a Pannónia Szálloda termében gyülekeztek. Itt két magyar és két német nyelvű beszéd meghallgatása után a Várkerületre, majd innen a Széchenyi térre tódultak, ahol már nagyon sok katona, illetve diák várta őket. Esztl Rezső rendőrbiztos a Király Szálló⁷ előtt a menet élére sietve, megpróbálta a tömeget oszlásra felszólítani. Az élen haladó diákok ennek eleget is akartak tenni, de négy katona körbefogta a rendőrt, és szuronyt szegezett rá. Ekkor Esztl előrántotta revolverét, de mivel a túlerő folyamatosan nőtt, menekülőre fogta. A tömeg Berecz Ábel (a Függetlenségi Párt helyi elnöke) lakása elé érve éljenzésbe tört ki. A katonák sapkájukat a földhöz vágták és rátapostak, a kaszinónál pedig bekiabáltak az ablakon: „Október el-sején lesz még csak tüntetés, ha addig haza nem eresztenek bennünket!” A Széchenyi

⁶ Soproni Napló VII. évf. 75. szám. 1903. szeptember 17. 1–3. o. Az újságról tudni kell, hogy a kormánypárt, a Szabadelvű Párt helyi orgánuma volt.

⁷ Várkerület 73., a Pannónia Szálloda melletti épület.

térre visszatérők oszolni kezdtek, amit a szemtanúk, így az utcán szemlélődő tisztek is a tüntetés végének véltek, és megnyugodva vették tudomásul, hogy a dolgok nagyon nem fajultak el, garázdaságra nem került sor.

Az események azonban más fordulatot vettek. Az ekkorra már katonák vezette tüntetők egyik csoportja a Hosszúsor,⁸ egy másik pedig a Deák tér felé vette az irányt. Ez utóbbiak voltak a harciasabbak, mert ők verték be az ablakait Sprecher Artúr vezérőrnagy, dandárparancsnoknak, és Fischer Károly 76. gyalogezredbeli századosnak. A gyorsan lehúzott redőny védte meg Grivicsics Emil ezredes ablakait, helyette olyanokét törték be, akiknek semmilyen közülük sem volt a hadsereghez. A helyszínre siető rendőrség és katonai járőrök már nem találtak senkit a helyszínen.

Másnap reggel megindultak a vizsgálatok. A rendőrség három személyt vett őrizetbe, akik ellen azonban semmilyen bizonyítékot nem talált, ezért az ügyet átadták a katonai térparancsnokságnak további vizsgálatra, mivel a fenti kihallgatottak egybehangzóan azt vallották, hogy a katonák bujtották fel a civil tüntetőket. Megállapításra került továbbá, hogy több mint 100 katona vett részt a demonstrációban.

Katonai részről is megindult a vizsgálat, amelyről annyit lehetett tudni, hogy a Ferenc József laktanyában a 48-ik gyalogezrednél helyeztek több katonát vizsgálati fogságba. A katonák természetesen a tüntetésben részt vett diákságra hárították a felelősséget. A közvetlen következmények közé tartozik az is, hogy Sprecher vezérőrnagy megszigorította a kaszárnya őrizetét, illetve fokozottabban ellenőrizték a katonák és a civilek érintkezését. A tábornok a katonákhoz beszédet intézett, és ebben nyugalomra szólította fel őket.

A Függetlenségi Párt helyi lapja, a *Sopron* 1903. szeptember 16-i száma kissé más hangnemben adta elő az eseményeket. Az újság forrásai szerint a honvédlaktanya véres verekedések helyszíne volt, mivel a tényleges szolgálatot teljesítők és a tartalékosok összevesztek. A tartalékosok ugyanis azzal bosszantották az előbbieket, hogy tovább kell szolgálniuk. A lázadók egy tisztet, aki le akarta a kedélyeket csillapítani, leütéssel fenyegettek meg. Nyolcvanhat katonát elzártak, hely hiányában egy részüket a tüzérlaktanyába. Állítólag a soproni helyőrségből negyvenen megszöktek. Az újság következő száma már helyreigazítja az eseményeket: „Lázadás nem volt, csak verekedés, melynek híre megnagyítva jutott hozzánk.”⁹

A teljes igazságot, illetve az események pontos történéseit sajnos nem tudjuk rekonstruálni. A kormánypárt lapja kategorikusan cáfolta a lázadást, ugyancsak cáfolta Liszkay József, a honvédállomás parancsnoka azt is, hogy honvédek népgyűlésen, tüntetésen vagy lázadásban részt vettek volna.¹⁰ Egy biztos: ezekben a napokban a katonai fegyelem jelentősen csökkent. Ezt bizonyítja Horváth István szökési kísérlete is. A 48. ezredbeli katona Szombathelyre akart utazni, az állomáson azonban letartóztatták. A katonai őrzőket a Flandorffer utcai gyalogsági laktanyába akarta kísélni, de a Kos-

⁸ Ma: Domonkos utca –Széchenyi tér déli része – II. Rákóczi F. utca.

⁹ Sopron XXXIII. évf. 1903. szeptember 23. 115. szám. 5. o.

¹⁰ A város német nyelvű sajtója (Ödenburger Zeitung, Radikal, Neue Zeitung, Westungarisches Volksblatt) visszafogottabb terjedelemben és az ellenzékhez közelebbi hangnemben tárgyalta az eseményeket.

suth utcában a sötétség leple alatt, annak ellenére, hogy az őrség kétszer is utána lőtt, megszökött és nyoma veszett.

A *Sopron* című lap következő száma „Forrong a kaszárnya” címmel jelent meg.¹¹ Az újság határozottan visszautasítja azt, hogy a népgyűlésen katonák is jelen lettek volna (csak a népgyűlésről ír), és azt is, hogy a tüntetés szervezésében líceumi diákok vettek részt. Ezt egyébként az iskola igazgatója, Gombocz Miklós is tagadta, a tanulók között lefolytatott vizsgálat után.

Szeptember 14. (hétfő) óta egyébként a lázadás országos hírt kapott, és a fővárosi krajcáros lapok az eseményeket eltúlozva, vérengzéseként előadva mutatták be. A tüntetésről a soproni diákéveit töltő Rákosi Mátyás is megemlékezett visszaemlékezéseiben. A következőket írta: „Így aztán előfordult, hogy 1903. október 1-jére nem lehetett az újoncokat bevonultatni, s hogy a hadsereg ütőképessége emiatt ne szenvedjen, a 3 évet leszolgált öreg bakákat nem engedték leszerelni, tovább kellett szolgálniuk, ami nagy elégedetlenséget szült. Egy napon valaki berohant apámhoz: „Fellázadtak a katonák.” Szaladtam rögtön az utcára. És valóban: a Várkerületen zárt sorokban vonultak fel a soproni nagy helyőrség különböző ezredeinek katonái. „Szereljének le bennünket! Engedjenek haza bennünket! Haza akarunk menni!” – kiáltozták. Az egész város összefutott. A rendőrkapitány, aki a menetet fel akarta oszlatni, miután a fel-dühödött katonák jól elverték, kénytelen volt menekülni. A béke kellős közepén tüntető katonák, akik megverik a rendőrkapitányt: mindez hallatlan eset volt, nemcsak országos, de nemzetközi feltűnést keltett.”¹²

Az ügy szóba került Dr. Szilvássy Márton interpellációjaként Sopron szabad királyi város 1903. szeptember 24-én tartott köztörvény-hatósági bizottságának ülésén is.¹³ A bizottsági tag a következő kérdéseket intézte Dr. Töpler Kálmán polgármesterhez, illetve Dr. Nessel Károly rendőrfőkapitányhoz:

- „1. Be volt-e az 1903. évi szeptember hó 13-án botrányial végződött esti körmenet a főkapitányságnak, amint azt a törvény és gyakorlat előírja, jelentve? Ha igen, kik és mikor eszközölték a tüntető politikai körmenet bejelentését?
2. Ha be nem jelentett a politikai körmenet, annak megtartását miért nem gátolta meg minden törvényes eszköz alkalmazásával?
3. Ha bejelentett a tüntető politikai körmenet, a tekintetes főkapitányság miért nem gátolta meg a tüntetés folyamán beállott személy- és vagyonbiztonságot veszélyeztető kihágásokat?
4. Minő intézkedéseket szándékozik a főkapitányság a jövőben az iránt tenni, hogy ilyen a város erkölcsi reputációját mélyen érintő utcai közbotrányoknak egy és mindenkorra eleje vétessék?”

¹¹ Sopron XXXIII. évf. 1903. szeptember 18. 2. o.

¹² Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1892–1925*. 1. kötet. Napvilág Kiadó, Bp., 2002. 26. o.

¹³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. IV.B.1401. a. 21. kötet. Sopron Város Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közygylési jegyzőkönyv 1903. Továbbá: IV.B.1403. d. Sopron Város Tanácsának iratai 1903. 20. d. XV. 200/903.

Töpler polgármester kijelentette, hogy a szükséges információkat Dr. Nessel Károly rendőrfőkapitány adhatja meg. Nessel az első kérdésre válaszolva kijelentette, hogy a botránnyal végződő körmenet nem volt bejelentve. A második kérdéssel kapcsolatban elmondta, hogy a tüntetés megtartását a rendőrség nem tudta meggátolni, mert amikor a rendőrbiztos és a vele szolgálatot teljesítő tizedes feloszlásra szólította fel a tömeget, ezek nem tettek eleget a felhívásnak, az erőszak alkalmazását pedig kerülni akarták, mert ebben az esetben még nagyobb kihágások is történhetek volna. Különben is, mint azt a rendőrfőkapitány kijelentette, a tömeg csak hazafias dalokat énekelve és éljenezve vonult végig a Várkerületen, ez pedig erélyesebb beavatkozásra nem adott okot. A harmadik kérdésre válaszolva megjegyezte: a Széchenyi térre visszaérkezett körmenet feloszlott, a tüntetők elvegyültek a téren békésen sétálók között. A rendőrség azt nem vehette észre, hogy 25–30 fő egyenként a Deák tér irányába elszállingózott és ott ablakokat tört be. A Deák téren és az Erzsébet utcában szolgálatot teljesítő őr, mint mindig, ebben az időben a vasútállomáson teljesített szolgálatot. Mire a járőr a helyszínre ért, a tömeg már szétfutott. Így tehát csak annyi teendő maradt, hogy az esetet minél alaposabban kivizsgálják, amelynek eredményeként már most több személyt letartóztattak, bár a vizsgálat teljesen befejezhető csak akkor lesz, ha az iratok a katonai hatóságtól visszaérkeznek.

Az utolsó kérdésre reagálva Nessel annyit mondott, hogy a rendőrség, mint ahogy eddig is, úgy a jövőben is megteszi kötelességét, bár a hatékonyság növeléséhez polgári rendőrökre, detektívekre lenne szükség, erre vonatkozó kérelmét pedig éppen a közgyűlés utasította el. A közgyűlés a választ tudomásul vette.

A köztörvény-hatósági bizottság egyik tagja, név szerint Dr. Kováts István, sürgősségi indítványban javasolta, a képviselőháztól felterjesztésben kérjék, hogy a három éves szolgálatukat befejezőket mégiscsak szabadságoltassák. Visszatartásuk ugyanis a katonákat egyénileg is sérti, valamint közgazdasági és különösen mezőgazdasági szempontból is hátrányos. A bizottság elfogadta a javaslatot.¹⁴

Nem kellett sokat várni az ítéletekre. A katonai vizsgálat eredményeként egy 48-as közlegényt, név szerint Viosz Gézát, a 2. századtól már el is ítélték: nyolc havi szigorított fogságra és egy éves továbbszolgálatra.¹⁵ A többiek ügyének vizsgálata még folyamatban volt, bár a *Sopron* tudni vélte, hogy kettő és tíz hónap közötti börtönbüntetést kapott az a hat 48. gyalogezredbeli katona, akikre a tüntetésben való részvételt rá tudták bizonyítani.¹⁶ Az ugyancsak Sopronban állomásozó 76. gyalogezred katonái egyébként testületileg dicséretben részesültek, mert a tüntetésben nem vettek részt.

Tetézte a bajokat és fokozta az amúgy is országosan feszült helyzetet az, hogy Ferenc József szeptember 17-én, a galíciai hadgyakorlatok alkalmával, Chlopy-ból hadparancsot adott ki. Ez a magyar közvéleményt még egy közjogi kérdésekben kevésbé érzékeny időszakban is bántotta volna. Visszatetszést keltett, hogy a király csak mint a

¹⁴ A „Feliratok és szabályrendeletek” című fejezetben Dr. Töpler polgármester a feliratot megemlíti az éves jelentésében is. (Dr. Töpler Kálmán Sopron Sz. Kir. Város polgármesterének 1903. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1904. 9. o.)

¹⁵ Soproni Napló VII. évf. 1903. szeptember 27. 78. szám. 4. o.

¹⁶ Sopron XXXIII. évf. 1903. szeptember 27. 117. szám. 6. o.

monarchia egyik néptörzsét említette a magyar nemzetet, és a legfőbb hadúri jogoknak a merev értelmezése sem felelt meg a magyar felfogásnak. Az uralkodót mind kormány-, mind ellenzéki oldalról támadások érték. A felzúdulás Ferenc Józsefet is olyannyira megdöbbenette, hogy szeptember 22-én leiratban volt kénytelen magyarázkodni, majd a szöveg félreértelmezhetősége miatt elnézést kérni.

Az újságok és a közvélemény lázadásra irányuló figyelme október közepére-végére lelankadt. Fontosabbak lettek az országos politikai események, a parlamenti viták és a végeláthatatlan obstrukció. A hadsereg, illetve az újonclétszám kérdése is áthúzódott az 1904-es évre. Az 1903. október 31-én kormányt alakított Tisza István minden erejével az obstrukció letörésén fáradozott, ehhez a parlamenttel el kellett fogadtatnia a házsabály-revíziót, vagyis a házsabályok szigorítását. Mindenki úgy gondolta, hogy most fog igazán a parlamenti háború kitörni. Azonban nem ez történt. Tisza a színpalak mögött már megpuhította az ellenzéki vezetőket. Március 10-én a parlamentben felállt az ellenzéki Thaly Kálmán, a kuruc romantika köztiszteletben álló történész-költője, és felajánlotta, hogy ha a kormány visszavonja a házsabály-revíziót, akkor az ellenzék minden csoportja megszavazza az éves rendes újoncjutalékot. A béke, vagy inkább fegyverszünet, ezzel megkötetett.¹⁷ Az országgyűlés az „1903. évi újonczok megajánlásáról” szóló törvényt 1904. március 15-én elfogadta, a következő megjegyzéssel: „...a kiállítás, az ujonczjutalékok kivétele, számbavétele és a besorozottak állományba vétele tekintetében foglalt kivételes rendelkezések oka az, hogy az 1903. év folyamán és az 1904. év elején volt rendkívüli belpolitikai viszonyoknál fogva az újonczok megajánlása idejekorán meg nem történhetett.”¹⁸

Az 1903-as év a dualizmus egyik próbatétele volt, amit a kiegyezésen alapuló rendszer átvészelt. Bár összességében ennek a lázadásnak komoly következményei, kihatásai nem lettek, mégis megmutatták, hogy a hadsereg kérdése a Monarchia két államán belül több problémát is felvet. Ugyanakkor a soproni események csak súlyosságuk miatt voltak Magyarországon egyedülállóak. Kisebb demonstrációkra került sor szeptember végén és október elején több magyarországi városban is, így például Szeden, Komáromban, vagy Brassóban. Szombathelyen a katonaság szervezkedési szándékát még időben lefűlelték. Sopron, garnizonváros jellege miatt, viszont kiváló terepet nyújtott ahhoz, hogy a nagy számú városban tartózkodó katonaság elégedetlenségének hangot adjon, és ezek az események országszerte ismertek legyenek.

¹⁷ Magyarország története 1890–1918 (Főszerk.: Hanák Péter). Akadémiai Kiadó, 1978. 530. o. Az idevágó fejezetet Hanák Péter írta.

¹⁸ 1904-dik évi országgyűlési törvénycikkek. Budapest, 1904. 4. o.

5. A helyi sajtó

Természetesen a soproni lapok is részletesen beszámoltak az őket nagyon is érintő diplomáciai eseményekről, mint a békefeltételek átadása, a békeszerződés aláírása, vagy a velencei jegyzőkönyv elfogadása. Fontosabbnak tűnik azonban a továbbiakban az ilyen híreket kísérő, helyi érdekű vagy véleményt formáló cikkek ismertetése.

A *Sopronvármegye* szalagcímként a békefeltételek elleni tiltakozó nagygyűlés felhívását közli. „Ébredés” c. cikkében Franciaországot ostromozza, amely már Rákóczi is becsapta, és most elfeledte, hogy 1871-ben egyedül Magyarország állt ki mellette (Irányi interpellációja itt már össznemzeti állásfoglalássá nőtt). Tanácsa, hogy a nemzet forduljon „turáni lelkébe”! A *Soproni Hírlap* „rablóbékéről” ír, a békefeltételeket gyászkeretben közli és beszámol a városi tanács rendkívüli közgyűléséről és a tiltakozó nagygyűlésről. Az *Oedenburger Zeitung* úgy véli, eddig együttérezhetett az ember Ausztriával, de ennek vége. Meghökkenő, hogy a békeszerződés előnyének mondja, hogy Magyarország megszabadult a nemzetiségek „ballasztjától”! Szintén beszámol a soproni nagygyűlésről, közli Thurner Mihály polgármester német nyelvű beszédét. Thurner ugyan a nyugat-magyarországi németek nevében beszél, és bőségesen idéz Körnertől, valamint Schillertől, de visszautasítja a németek elnyomatásának vádját, és hitet tesz a nemzethez való hűség mellett („német magyarok”). A *Christliches Oedenburger Tagblatt* alig ismerteti az átvett magyar békefeltételeket, ehelyett már megváltoztatásukról vizionál. Az állítólagos angol szimpátiára hivatkozva arról tudósít, hogy a kérdéses (?) területeken népszavazást tartanak és az osztrák–magyar határt eleve megváltoztatják.²

A békeszerződés aláírásakor újabb tüntetésre került sor. A *Sopronvármegye* beszámol a Sopron, Vas és Moson megyékből érkezett tömeg előtt elhangzott magyar, német és horvát nyelvű beszédekről. Thurner újra németül beszélt, Goethét és Schillert idézte. A lap vasárnaponként sorozatot közöl, amelyben mindig egy-egy elcsatolásra ítélt települést mutat be „Amit el akarnak venni tőlünk...” címmel. Az *Oedenburger Zeitung* úgy tartja, a békével az antant célja az volt, hogy mindkét országot gazdasági függésben tartsa, ami meg is valósult. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* egy verset közöl, amelyet Dante „Isteni színjáték”-a ihletett és amelynek

¹ A cikk első része a Soproni Szemle 57 (2003) 1. száma 3–19. oldalain jelent meg. Egyes, itt rövidítve hivatkozott művek teljes címe az 1. részben található meg (a szerk.).

² „Polgártársak! Magyarok és németek!” *Sopronvármegye* (a továbbiakban: *SVM*) 1920.01.21., 1.o., „Ébredés” u.o. 2.o., „Békefeltételek” *Soproni Hírlap* (a továbbiakban: *SH*) 1920.01.18., 1.o., „Nem! Nem! Soha!” u.o. 2.o., „Nem adjuk Nyugatmagyarországot!” *SH* 1920.01.22., 1.o., „Schwarzer Fasching” *Oedenburger Zeitung* (a továbbiakban: *OeZ*) 1920.01.20., 1.o., „Die Nationalpolitik der Zukunft” *OeZ* 1920.01.21., 1.o., „Die deutsche Ansprache unseres Bürgermeisters anlässlich der gestrigen Massenkundgebung gegen den Anschluß” *OeZ* 1920.01.23., 2.o., „Abänderung des Friedens von Neuilly” *Christliches Oedenburger Tagblatt* (a továbbiakban: *ChOeT*) 1920.01.28., 1.o., „Volksabstimmung in den streitigen Gebieten in Ungarn” *ChOeT* 1920.01.31., 1.o.

minden veresszaka a következő sorral zárul: „Magyarország ne szenvedjen el több igazságtalanságot”. Ezenkívül az „árulókat” szidalmazza, olyan soproniakat és nyugat-magyarországiakat, akik Bécsben az átcsatolást sürgetik. Vezetőjükkel, Alexander Schwarz-cal együtt természetesen kommunisták.³

A *Sopronvármegye* 1921. augusztus 28-án még érzelmesen búcsúztatja a magyar katonákat, illetve beszámol a Nyugatmagyarországi Szövetség létrejöttéről, amely azonban nem katonai szervezet, csupán az öngazgatást kívánja az osztrák uralom alatt is fenntartani. Másnap roppant lelkesen üdvözli a felkelést, valamint Ostenburg bevonuló csendőreit (Sopron a B zónában található, így ide „visszavonulnak” az A zónát elhagyó magyar rendfenntartók). Külön kiemeli Ostenburg esküjét: „Esküszöm nektek, hogy én Sopront élve el nem hagyom!”. A *Soproni Hírlap* szinte szó szerint ugyanúgy búcsúztatja a katonákat, üdvözli a csendőröket és a felkelést. Az *Oedenburger Zeitung* 28-án még az osztrák csendőrség jó hangulatáról cikkezik, a jórészt a Monarchia utódállamaiból menekült német legénység örömmel vonul be erre a német földre. A felkelést viszont egyszerűen meg sem említi, először szeptember 6-án írja felháborodottan, hogy a külföldi sajtó nem akar tudomást venni arról, hogy a helybéli lakosság ellenáll az antant döntésének! A *Christliches Oedenburger Tagblatt* a magyar felkelők gyülekezését augusztus 28-án még osztrák hírlapi kacsának minősíti. Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy Ausztria megtiltotta a kommunistáknak, hogy „beszivárognak” Burgenlandba. 31-én viszont már teljes természetességgel számol be a felkelés sikereiről.⁴

A *Sopronvármegye* is összefüggésbe hozza az osztrák megszállást a kommunizmussal. Értesülései szerint a csendőröket kommunista ifjúmkások követik, és a felkelés elsősorban emiatt robbant ki. Ijesztget az osztrák hadsereg beavatkozásával is, de aztán helyesbít, hogy csak a határhoz vonultak fel. A *Soproni Hírlap* szerint a megszállt területen anarchia van, hiszen az osztrák hatóságok még nem, a magyarok pedig már nem működnek. Az osztrák csendőrség viszont nem képes, de nem is hajlandó fenntartani a rendet a kommunistákkal szemben. Kommunista civilek jelenlétét a *Christliches Oedenburger Tagblatt* is adottnak veszi.⁵

Teljes természetességgel teszi a magáévá a *Sopronvármegye* a magyar kormány álláspontját mind a tekintetben, hogy a B zónát jogos követeléseinek ki nem elégítése miatt zálogul megszállva tartja, mind abban, hogy mindent megtesz a „felelőtlen elemek” távoltartása érdekében, a káosz pedig az osztrákok megszállta övezetben tört ki. A *Soproni Hírlap* úgy tudja, hogy osztrák „hivatalos körök” hajlanának a megegyezésre, elsősorban persze a keresztényszociálisok. Később ennek a hajlandóságnak semmi

³ „Nem adjuk Nyugatmagyarországot” *SVM* 1920.06.05., 1.o., „Der vierte Juni” *OeZ* 1920.06.05., 1.o., „Dante - für Ungarn” *ChOeT* 1920.06.06., 1.o., „Landesverräter” u.o. 5.o.

⁴ „Nyugatmagyarország szervezkedése” *SVM* 1921.08.28., 2.o., „Elementek a magyar katonák” u.o. 3.o., „Nyugatmagyarországot nem adjuk!” *SVM* 1921.08.29., 1.o., „Sopron a Széchenyi-téren” u.o. 2.o., „Elementek” *SH* 1921.08.28., 2.o., „Sopront nem adjuk oda!” *SH* 1921.08.29., 1.o., „A lakosság ellenáll a megszállóknak” u.o., „Die Uebergabe des Burgenlandes” *OeZ* 1921.08.28., 1.o., „Westungarn und die ausländische Presse” *OeZ* 1921.09.06., 2.o., „Aktuelle Meldungen über Westungarn” *ChOeT* 1921.08.28., 1.o., „Die Ereignisse des gestrigen Tages” *ChOeT* 1921.08.31., 2-3.o.

⁵ „Nyugatmagyarországot nem adjuk!” *SVM* 1921.08.29., 1.o., „Nyugatmagyarország átadása nem történt meg!” *SVM* 1921.08.30., 2.o., „Hírek a nyugat végekről” *SVM* 1921.09.01., 2.o., „Osztrák védősereg a határon” *SVM* 1921.09.06., 1.o., „A megszállott területeken nő az elégedetlenség” *SH* 1921.09.02., 2.o., „Die Ereignisse des gestrigen Tages” *ChOeT* 1921.08.31., 2-3.o.

nyoma. Az *Oedenburger Zeitung* is idézi Bethlen véleményét, de előzőleg csupán hírt ad a kiürítés leállításáról, illetve arról, hogy mind Magyarországról Sopronba, mind Sopronból Ausztriába csak rendőrhatalósági engedéllyel lehet utazni. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* ez alkalommal mindenkiel egyetért. Tudomása van az osztrákok tárgyalási készségéről éppúgy, mint a magyar kormány erőfeszítéseiről, hogy megakadályozzák a „felelőtlen elemek” beszivárgását az A zónába.⁶

Gyakran és részletesen számol be a *Sopronvármegye* a megszálló osztrákok által elkövetett atrocitásokról. Úgy tudja, fosztogatnak, letartóztatnak és túszként fogva tartanak helybéli prominenseket (neveket is közöl!), elhurcolják őket Ausztriába, ahol a csőcselék megveri őket stb. Ennek hangsúlyozott kontrasztja a Sopronban uralkodó rend és nyugalom, hála Ostenburg „vaskezeinek”. Visszatér a dum-dum lőszer rémhíre is, de ezúttal állítólag egy osztrák halottnál találták. A *Soproni Hírlap* a kismartoni (Eisenstadt) polgármester túszul ejtéséről ad hírt. Egy szemtanu beszámolóját is közli, akit az osztrákok letartóztattak, majd az utcán a csőcselék, a fogdának kinevezett fogadóban pedig maguk a csendőrök verték meg. Mindezt állítólag azért, mert még 1919-ben kommunistákat internált. Az *Oedenburger Zeitung* ezzel szemben nemcsak hogy nem ír visszaélésekről, nem közöl rémhíreket, de egyenesen felszólítja a magyar lapírókat a nagyobb objektivitásra, mivel szerinte az osztrák kommunisták(!) fosztogatásairól és gyilkosságairól szóló jelentések eltűztek, és ezzel a magyar újságok is a bécsi „kommunista sajtó” színvonalára süllyednek! A *Christliches Oedenburger Tagblatt* is tesz említést túszoikról, de inkább az osztrák sajtó túlzásait és hazugságait ostromozza. Tagadja a magyar reguláris csapatok jelenlétét, a dum-dum lőszer bevetését, a menekültáradatot és egy antant-tiszt állítólagos lelövését.⁷

A *Sopronvármegye* igyekszik minden összecsapásról beszámolni. Ezek során megemlíti a kirchschlagi betörést is, de legfontosabb megjegyzése, hogy az osztrák vádakkal szemben a Tábornoki Bizottság megállapította, hogy nem a magyar hadsereg, hanem a felkelők támadtak. Hosszú cikkeket szentel viszont az ágfalvi ütközetnek, részletezi a történeteket, cáfolja az osztrák vádakat (hogy Ostenburg csendőrei támadtak volna) és megelégedéssel veszi tudomásul, hogy az összecsapás hatására az osztrákok visszavonulnak. Hosszasan ismerteti azután a csata hősi halottainak temetését, külön kiemelve, hogy a három magyar mellett az elesett osztrák csendőrt is végtisztességben részesítették, amelyen a Sopronban tartózkodó osztrák küldöttek is részt vettek. A *Soproni Hírlap* nem ad ilyen részletes tájékoztatást. Viszonylag sok összetűzésről számol be, de ezek között elvesznek az igazán lényegesek. Így pl. a kirchschlagi betörésről csak annyi van, hogy a harcok a határon folytak. Az ágfalvi csata viszont óriási főcímet kap. Hitelesen számol be az összecsapásról, de úgy tudja, hogy az osztrák

⁶ „A magyar kormány és Nyugatmagyarország” *SVM* 1921.08.30., 1.o., „Nyugatmagyarországot a magyar kormány kézizálognak tartja” *SVM* 1921.08.31., 1.o., „Hír az osztrák hivatalos körök megegyezési hajlandóságáról” *SH* 1921.08.30., 1.o., „Die westungarische Frage” *OeZ* 1921.09.01., 1.o., „Reisezertifikationszwang für Westungarn” u.o., „Graf Bethlen über Westungarn” *OeZ* 1921.09.03., 1.o., „Geneigtheit Oesterreichs zu Verhandlungen” *ChOeT* 1921.08.31., 1.o., „Die ungarische Regierung und Westungarn” u.o.

⁷ „Sopronban rend és nyugalom” *SVM* 1921.08.31., 2.o., „Fegyveres felkelőink kiveték az osztrákokat Sopron vidékéről” *SVM* 1921.09.10., 2.o., „Osztrák sorkatonaság betört Királyhidára” *SVM* 1921.09.13., 2.o., „Osztrák atrocitások a megszállott területen” *SH* 1921.08.30., 3.o., „Újabb adatok az osztrák brutalitásokhoz” *SH* 1921.09.23., 1.o., „Mehr Objektivität” *OeZ* 1921.09.06., 1.o., „Blütenlese aus Wiener Blättern” 1921.09.04., 3.o., „Wie in Wien gegen Ungarn Stimmung gemacht wird” *ChOeT* 1921.09.08., 1.o.

rakók dum-dum löszert is használtak. Másnap a hősi halottakról nekrológot közöl, de igazán csak a két soproni áldozat foglalkoztatja. Az *Oedenburger Zeitung* nem tesz említést Kirchschrágláról, az ágfalvi csatáról rövid hírt közöl, és azt, hogy az osztrák csendőrség kivonul.

A harcokról a *Christliches Oedenburger Tagblatt* is nagyon rosszul informált. Gyakorlatilag nincsenek cikkek a konkrét eseményekről, a kirchschráglai és ágfalvi összecsapásokról csak szeptember 10-én ad az újság közös összefoglalót! Ugyanakkor sejteti, hogy kapcsolatban áll a felkelőkkel, hiszen közöl egy állítólagos plakátot, amit a felkelők terjesztenek a megszállt területeken. Eszerint, ha Ausztria Magyarország barátja akar maradni, maradjanak a csendőrei a határ túloldalán, mivel Nyugat-Magyarországot a felkelők mindenképpen megvédik. Az osztrák csendőrség kivonulását viszont nagyon elégedetten kommentálja. Ausztria szerinte erkölcsi vereséget szenvedett. Gazdasági és belpolitikai helyzete katasztrofális, sajtója hazudik, Magyarországgal szemben folytatott külpolitikája hibásnak bizonyult és még a neki ítélt terület lakossága is elutasítja. Ezért kényszerült visszavonulásra.⁸

A szeptember 22-i antant ultimátum tényéről mind a négy lap beszámol (pontosabban a *Christliches Oedenburger Tagblatt* csak a jegyzék késlekedéséről), de Lajtabánságról egyikük sem tud.⁹

A velencei jegyzőkönyvet a *Sopronvármegye* egyértelmű győzelemként könyveli el: „Sopron magyar marad”. A felkelés, a tárgyalások megkezdése és most az aláírás az a három dátum, ami Sopron sorsát eldöntötte. A népszavazás csak formáság, az eredményt borítékolni lehet. Úgy véli, ezzel Ausztria is tisztában van, ezért igyekezett csökkenteni a magyarok részarányát a népszavazási területen a német bányásztelepülés, Brennbreg hozzácsatolásával. A *Soproni Hírlap* szerint is „Sopron a miénk”, az eredmény számára kétségtelen. Az *Oedenburger Zeitung*-nak a velencei jegyzőkönyvről tudósító cikkét – a cím kivételével – a cenzúra törölte! Egy másik cikkben viszont arról ír, hogy Ausztria és Magyarország egymásra vannak utalva, ezért mindenképpen meg kell oldaniuk a soproni problémát, amit ugyanakkor helyi szintűnek minősít az európai fontosságú Felső-Szilézia mellett! A *Christliches Oedenburger Tagblatt* a velencei konferencia idején újra a „hazaárulókkal” foglalkozik, Schwarz szerint Ausztria nem „adhatja oda” Sopront Magyarországnak. A jegyzőkönyvet azután egyértelműen Olaszország érdemének tartja, ezért közli újra a Dante-ra emlékező verset.¹⁰

⁸ „A kirchschráglai támadás” *SVM* 1921.09.08., 1.o., „Az osztrák sajtó az ágfalvi támadásról” *SVM* 1921.09.10., 1.o., „Visszavonják az osztrák csendőrséget” u.o., „Fegyveres felkelőink kiverték az osztrákokat Sopron vidékéről” u.o. 2.o., „Nyugatmagyarország hősi halottainak temetése” *SVM* 1921.09.11., 2.o., „Ujabb összetűzések a felkelők és az osztrákok között” *SH* 1921.09.07., 2.o., „A tegnap éjjeli harcok Sopron körül” *SH* 1921.09.09., 1-2.o., „A mi halottjaink” *SH* 1921.09.10., 1.o., „Neues aus Westungarn” *OeZ* 1921.09.10., 2.o., „Aktuelles über die Ereignisse in Westungarn” *ChOeT* 1921.09.10., 1-2.o., „Eine Warnung seitens der Aufständischen” *ChOeT* 1921.09.02., 2.o., „Die verlorene Partie” *ChOeT* 1921.09.13., 1.o.

⁹ „Az antant-ultimátum 10 napos határidőt tűz ki” *SVM* 1921.09.25., 1.o., „A békés megegyezés útján” *SH* 1921.09.27., 1.o., „Die westungarische Frage” *OeZ* 1921.10.05., 1.o., „Vorläufig keine Entente” *ChOeT* 1921.09.25., 1.o.

¹⁰ „Sopron magyar marad” *SVM* 1921.10.14., 1.o., „Sopron sorsa eldőlt” u.o., „Az osztrákok Brennbregtet is belevonták a népszavazási területbe” u.o., „Sopron és környéke a miénk marad” *SH* 1921.10.14., 1.o., „Sopron a miénk” u.o. 2.o., „Die Konferenz von Venedig” *OeZ* 1921.10.14., 1.o., „Schicksalsschwere Tage” u.o., „Vaterlandsverräter Dr. Alexander Schwarz” *ChOeT* 1921.10.13., 1.o., „Dante - für Ungarn” *ChOeT* 1921.10.16., 1.o.

A novemberi bevonulás kapcsán a *Sopronvármegye* azon elmélkedik, vajon mennyibe kerül Ausztriának ez a hatalmas katonai erőfeszítés, amikor az ország amúgy is az államcsőd szélén áll? Beszámol újabb erőszakoskodásokról is, állítólag az osztrák hadsereg is szed túszokat és ígéretei ellenére elkergeti a magyar tisztviselőket. A *Soproni Hírlap* úgy véli, hogy az osztrákok egyszerűen gyávák, azért vonulnak be ilyen hatalmas túlerővel. Egyik csapatuk ráadásul átlépte az új határt is, de a felfejlődő magyar csapatok elől elmenekültek. Az *Oedenburger Zeitung* azonos című, rövid cikkekben számol be tényszerűen, napról napra az osztrák előrenyomulásról. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* az osztrákok „dicsőséges honfoglalásán” gúnyolódik. Legfőbb vádja az egykori bajtárs hűtlensége. A *Der freie Burgenländer* (amelynek első száma november 12-én jelent meg) örömmel üdvözli Ausztria nevében a burgenlandiakat, és csak amiatt sajnálkozik, hogy a népszavazási terület lakossága még egy ideig kénytelen elszenvedni a magyar uralmat.¹¹

A déli területek megszállását már a *Sopronvármegye*, a *Soproni Hírlap* és az *Oedenburger Zeitung* is csak szűkszavúan közli, a *Christliches Oedenburger Tagblatt* pedig be sem számol róla. A *Der freie Burgenländer* Burgenland „felszabadításáról” és a lakosság öröméről tudósít. Sőt, Nagymartonban (Mattersburg) a felszabadított burgenlandiak egy nagygyűlésen számoltak be szenvedéseikről, és szólították fel a soproniakat az Ausztriára való szavazásra.¹²

A népszavazás szabályzatát a *Sopronvármegye* többször is közli, megjegyzések nélkül. Ugyanígy jár el a *Soproni Hírlap*. Az *Oedenburger Zeitung* csupán december 6-án teszi közzé a tábornokok közleményét, amit két nap múlva kiegészít. A legmegbízhatóbban újra a *Christliches Oedenburger Tagblatt*, amely csak egyetlenegyszer, december 8-án közli a szavazás feltételeit. A szabályzatot november közepén a *Der freie Burgenländer* is csak ismerteti, majd többször megismétli. December 11-én azonban terjedelmes listát közöl Ausztria „minimális követeléséként”. Ez teljesen újraírná a választási szabályzatot: több választási körzetet és bizottságot állítana fel, teljesen új szavazói listákat készítené, csak annak adna szavazati jogot, aki már 1919. január 1-jén a városban élt, sőt a magyar fennhatóságot is felfüggesztené. Ezekből természetesen semmi sem teljesült.¹³

Novemberben a *Sopronvármegye* is úgy tudja még, hogy nem érkezik antant katonaság. Majd december 8-án és 11-én beszámol az olasz, illetve az angol és francia csapatok érkezéséről és a katonai parádéről (valamint arról, hogy a lakosság megnyugodva látta, hogy nincsenek köztük színes gyarmati csapatok). A *Soproni Hírlap* ezzel

¹¹ „Osztrákok az „A” zónában” *SVM* 1921.11.16., 3.o., „Ausztria Nyugatmagyarországon” *SVM* 1921.11.17., 2.o., „Az osztrákok átlépték a semleges zónát” *SH* 1921.11.17., 2.o., pl. „Vormarsch der Oesterreicher” *OeZ* 1921.11.15., 1.o., „Die österreichische Landnahme” *ChOeT* 1921.11.19., 1.o., „Heil dir, freies Burgenland” *Der freie Burgenländer* (a továbbiakban: *DfB*) 1921.11.17., 1.o.
¹² „Bevonultak Vasba az osztrákok” *SVM* 1921.11.26., 2.o., „Az osztrákok megkezdtek Vasvármegye megszállását” *SH* 1921.11.26., 2.o., „Vormarsch der Oesterreicher” *OeZ* 1921.11.26., 1.o., „Das Burgenland an Ödenburg” *DfB* 1921.11.30., 2.o., „Die Befreiung des südlichen Burgenlandes” u.o. 4.o.

¹³ „A soproni tábornoki bizottság megállapította a népszavazás feltételeit” *SVM* 1921.11.19., 1.o., „A tábornoki bizottság megállapította a népszavazás szabályzatát” *SVM* 1921.12.04., 3.o., „Hogyan történeik a népszavazás?” *SVM* 1921.12.07., 2.o., „Megállapították a népszavazás módozatait” *SH* 1921.11.19., 1.o., „Hogyan lesz a szavazás?” *SH* 1921.12.08., 3.o., „Organisation der Volksabstimmung” *OeZ* 1921.12.06., 2.o., „Zentral-Abstimmungskommission” *OeZ* 1921.12.08., 3.o., „Organisation der Volksabstimmung” *ChOeT* 1921.12.18., 1.o., „Die Abstimmungsbedingungen” *DfB* 1921.11.20., 1.o., „Für eine gerechte Abstimmung” *DfB* 1921.12.11., 3.o.

a kérdéssel egyáltalán nem foglalkozik. Az *Oedenburger Zeitung* csupán egyszer ír a katonaság kérdéséről, akkor amikor megérkezik a döntés híre. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* pedig csupán a Felső-Sziléziából érkező csapatok parádéjáról számol be. A *Der freie Burgenländer* már novemberben úgy tudja, hogy esetleg olasz katonákat vezényelnek Sopronba. Ezt egyenesen a tiszta szavazás feltételének tartja, hasonlóképpen a magyar katonaság mielőbbi kivonását. Érthető örömmel számol be ezután a csapatok megérkezéséről.¹⁴

A *Sopronvármegye* szerint a népszavazásra minél előbb sort kell keríteni. Beszámol egy száztagú küldöttség látogatásáról Ferrario tábornoknál, amely gazdasági érvekkel próbálta a referendumot sürgetni. A tábornok karácsony előtti szavazást ígért. December 11-én közli, az *Oedenburger Zeitung*-hoz hasonlóan, hogy a nagy nap 14-én lesz. A *Soproni Hírlap* is beszámol a soproni kereskedők, iparosok és gazdák küldöttségéről. December 6-án úgy értesül, hogy a szavazást esetleg csak 20-án tartják meg, jöllehet Magyarország már 13-án szeretné lebonyolítani. De már 10-én közli a végleges dátumot. A *Der freie Burgenländer* szerint, mivel a magyarok még december elejére sem készültek el a választói listákkal, a szavazást esetleg a jövő évre halasztják. Még december 8-án is azt írja, hogy leghamarabb 18-án kerülhet rá sor. December 11-én kizártnak tartja, hogy a következő napokban legyen a népszavazás, hiszen még magyar katonák állomásoznak a városban. A szintén ekkor közölt, fentebb már ismertetett „minimális követelések” betartása is lehetetlenné tenné a rövid időn belüli szavazást. Az aznapi különkiadásban aztán megírja, hogy a Tábornoki Bizottság kitűzte a december 14-i időpontot, amit Ausztria természetesen nem fogadhat el, így az esetleges eredményt sem!¹⁵

December 14-én a *Sopronvármegye* még egyszer leírja: ki, hol és hogyan szavazhat, és újra közli Ferrario tábornok felhívását. Beszámol Klebelsberg belügyminiszter, Sopron képviselője érkezéséről, aki azonban budapesti lakosként nem szavazhat. Rendkívüli kiadásban ad hírt az osztrák biztosok távozásáról. 15-én még nem ismeri az eredményt, de már „Sopron magyar maradt” főcímmel jelenik meg. Sok kis életképpel, „helyszíni tudósítással” tölti meg az oldalait. Végül már 17-én, szintén rendkívüli kiadásban ujjong: „7107 szótöbbséggel magyarok maradtunk”. Másnap már józanabb, és azt írja, hogy a 65% nem túl szép eredmény, de a győzelem a fontos. És itt bukkan fel először a soproni anekdota, amely szerint amikor Schober osztrák kancellár felhívta a Tábornoki Bizottságot az eredmény után érdeklődve, a telefont felvevő antanttiszt csak kintartotta a kagylót az ablakon, hogy jól lehessen hallani a harangok zúgását.¹⁶

¹⁴ „Az antant nem küld csapatokat Sopronba” *SVM* 1921.11.18., 3.o., „Megérkezett Sopronba az antant katonaság” *SVM* 1921.12.08., 3.o., „Szerdán lesz a soproni népszavazás” *SVM* 1921.12.11., 2-3.o., „Interalliierte Truppen für das Abstimmungsgebiet” *OeZ* 1921.12.02., 1.o., „Truppenrevue in Oedenburg” *ChOeT* 1921.12.13., 2.o., „Italienisches Militär für Ödenburg?” *DfB* 1921.11.23., 1.o., „Vor einer wichtigen Entscheidung der Botschafterkonferenz” *DfB* 1921.11.27., 1.o., „Die ungarischen Truppen müssen abziehen” *DfB* 1921.11.30., 2.o., „Die Ententetruppen für Ödenburg” *DfB* 1921.12.11., 1.o.

¹⁵ „A soproni lakosság sürgeti a népszavazást” *SVM* 1921.12.04., 2.o., „Szerdán lesz a népszavazás” *SVM* 1921.12.11., 2-3.o., „Interalliierte Generalkommission” *OeZ* 1921.12.11., 1.o., „A soproni kereskedők, polgárok, iparosok és gazdák küldöttsége az antant-tábornokok előtt” *SH* 1921.12.04., 2.o., „December 20-án lesz a népszavazás?” *SH* 1921.12.06., 1.o., „Sopronban 14-ikén, a községekben 16-ikán lesz a népszavazás” *SH* 1921.12.10., 1.o., „Ungarn verzögert!” *DfB* 1921.12.04., 1.o., „Wann wird die Abstimmung sein?” *DfB* 1921.12.08., 1.o., „Keine Abstimmung am 13. Dezember” *DfB* 1921.12.11., 1.o., „Gefährdung der Abstimmung” *DfB* 1921.12.11. Sonder-Ausgabe, 1.o.

¹⁶ „Sopron sorsdöntő napja” *SVM* 1921.12.14., 1.o., „Klebelsberg belügyminiszter Sopronban” u.o. 5.o., „Osztrákok nélkül tartjuk meg a népszavazást” *SVM* 1921.12.14. Rendkívüli kiadás, 1.o., „Sopron magyar maradt!” *SVM* 1921.12.15., 1-2.o., „7107

A *Soproni Hírlap*-ban december 14-től minden nap szerepel a „magyar Hiszekegy” és a „Csonka Magyarország nem ország” mottó. „Sopron magyarjaihoz” szól, és szavazásra buzdít. Emellett főleg a szavazással kapcsolatos információkat közli. Még aznap különkiadásban számol be az osztrák biztosok visszavonásáról. Azután egy újabb különkiadásban már pontos számokat közöl arról, hogy hányan szavaztak Magyarországra! Az addigi 13.550 szavazatból 10.438 esett Magyarországra! Mivel nem közli, milyen számítással jutott erre az eredményre, és azt sem, hogy ehhez a Tábornoki Bizottságnak semmi köze, kitűnő alapot teremtett a későbbi osztrák meggyőződésnek, hogy a népszavazás csalás volt. 15-én beszámolókat közöl a szavazásról, különös tekintettel a prominens személyekre, mint amilyen a belügyminiszter, a polgármester és az alispán. 17-én azt közli, hogy a falvakban is mindenhol magyar többség alakult ki (!). Végül az aznapi különkiadásban ismerteti a hivatalos és végleges eredményt. Másnap úgy értékeli a történeteket, hogy Sopron tért vissza elsőként az elszakításra ítélt területek közül, de reméli, hamarosan követni fogja a többi is.¹⁷

Nagyon megfontolt és visszafogott az *Oedenburger Zeitung*. December 14-én arról értekeznek, hogy sajnós Wilson elveit a béke során nem alkalmazták. A velencei jegyzőkönyv ennek a békének a megváltoztatása, önrendelkezést ír elő, ami hatalmas felelősség. A modern kor vívmánya az egyén kiszélesített jogköre, de ezzel egyre több felelősség is jár. Tanácsa: „Tedd, amit a lelkiismereted parancsol!” Az osztrákok távolmaradásáról és tiltakozásáról csak másnap ad hírt. Érdekes, hogy 17-én csak a *Reichspost*-ot idézi, hogy „Magyarország fényesen győzött”. A pontos eredményt (településekre és választóköreket lebontva) csak 20-án közli. Ünneplés helyett arra figyelmeztet, hogy most a konszolidációra van szükség, együttélésre az egymás mellett élés helyett.¹⁸

A *Christliches Oedenburger Tagblatt* főleg a tábornokok rendelkezéseit közli, (de emellett azt is tanácsolja a polgároknak, hogy osszák be, melyik utca mikor szavaz, mert így elkerülhető lenne a sorbanállás). 16-án már biztos a soproni győzelem. A környék lakosságát arra figyelmezteti, hogy az osztrák propaganda hazudik. Közli Ausztria visszavonulásának hírért is, a német polgártársakat pedig a haza iránti hűségre szólítja fel. 18-án a *Pester Lloyd*-ból átvett cikket közöl, amely szerint a népszavazás és a magyar győzelem (!) azt bizonyítja, hogy a trianoni béke igazságtalan volt, hiszen a többi elszakított területen is az ottani nem magyar lakosság Magyarországra szavazott volna, ha megkérdezték volna őket. Egy másik cikkben kis életkép gyanánt leírja, hogy Fertőbozon a lakosok nem akartak titkosan szavazni, hiszen mindenki közfelkiáltással Magyarországon kívánt maradni. Természetesen az antant-tisztek ehhez nem járultak hozzá. 20-án közli a részletes eredményeket. Értékelése szerint Sopron „szülőanyjánál”

szótöbbséggel magyarok maradtunk” *SVM* 1921.12.17. Rendkívüli kiadás, 1.o., „7107 szótöbbséggel magyarok maradtunk!” *SVM* 1921.12.18., 1-2.o.

¹⁷ „Sopron magyarjaihoz!” *SH* 1921.12.14., 2.o., „A szavazáshoz csak a szavazási igazolvány kell” u.o. 3.o., „Ausztria visszavonult a népszavazástól” *SH* 1921.12.14. Rendkívüli kiadás, 1.o., „Utolsó jelentés a szavazásról” *SH* 1921.12.14. Rendkívüli kiadás, 1.o., „Klebelsberg belügyminiszter, Thurner polgármester, Fertsák képviselő és Gévay-Wolff Lajos alispán a szavazó urna előtt” *SH* 1921.12.15., 3.o., „A környék is túlnyomó többségben magyar akar maradni” *SH* 1921.12.17., 2.o., „Megtörtént a szavazatok megolvasása!” *SH* 1921.12.17. Rendkívüli kiadás, 1.o., „A magyar Sopron” *SH* 1921.12.18., 2.o.

¹⁸ „Zur Volksabstimmung” *OeZ* 1921.12.14., 1.o., „Die Volksabstimmung” *OeZ* 1921.12.15., 1.o., „Die Volksabstimmung!” *OeZ* 1921.12.17., 1.o., „Abstimmungs-Zentralkommission” *OeZ* 1921.12.20., 1.o., „Wie das Resultat zustandekam” u.o., „Nach der Abstimmung” u.o.

maradt, ezzel elkerülve az éhhalált és azt a társadalmi katasztrófát, amely felé Ausztria jelenleg sodródik (természetesen a kommunizmusról van szó). Megbocsátó az Ausztriára szavazókkal, utólag az együttműködés és együttélés a fontos. A népszavazás betöltötte hivatását, hiszen a jelentős mennyiségű ellenzavazat bizonyította pártatlan mivoltát, de ugyanakkor egyértelművé tette azt is, mit akar a többség. Ezt másnap – szintén a Pester Lloydtól kölcsönzött cikkben – azzal egészíti ki, hogy az Ausztriára szavazók tulajdonképpen a Németországhoz való csatlakozást akarták elérni.¹⁹

A *Der freie Burgenländer* 14-én még úgy tudja, hogy a szavazás 18-án lesz, egyben biztos a győzelemben is, hiszen „26.000 németnek, 3.000 zsidónak és 3.000 horvátnak győznie kell 18.000 magyar és magyaromán felett”!. Csak 15-i különszámában tiltakozik a „komédia” ellen, amivé a szavazást a Tábornoki Bizottság a Nagykövetek Tanácsának engedélye ellenére változtatta. Szentel egy-egy cikket az utcán járkáló magyar csendőröknek és felkelőknek, illetve a hamis listáknak (inkább persze hibásak, hiszen elköltözöttek és halottak neveit fedezték fel rajtuk az osztrák biztosok). A 18-i számban Davy frissen kinevezett burgenlandi tartományfőnök a történeteket egyszerűen „szemétnak” nevezi. Részletesen ismerteti az újság az időpont kitűzésének kálváriáját, és az osztrák véleményt, hogy a hibás listák és a későn kivont magyar katonaság miatt a szavazást nem lett volna szabad megtartani. Az eredményt 21-én közli, azzal a kommentárral, hogy a lakosság harmada annak ellenére Ausztriára szavazott, hogy terrorizálták őket; a Tábornoki Bizottság részrehajló volt, és a listák 70%-át(!) meghamisították. A nép szíve tehát Ausztriához húz. Kárörvendően ír a magyarok csalódásáról, akik 80–90%-os győzelmet jósoltak, így a végső eredmény bizony komoly csalódás és blamázs. Mindezt az oldal tetején látható karikatúra összegzi: az antant tábornokok magyar tisztekkel isznak, az utcán magyar felkelők parádézhatnak, egy alak hamis szavazási igazolványokat árul, a falon pedig IV. Károly és Zita arcképe, valamint magyar zászlók lógnak!²⁰

6. A propaganda

Már az országos lapoknál láthattuk, hogy önmagában a hírek megfogalmazásával, de még inkább a hozzájuk fűzött kommentárokkal tudatosan befolyásolni kívánták olvasóikat. Valódi propagandát azonban ezek az újságok egyik országban sem fejtettek ki. Annál inkább próbálkoztak a helyi lapok. A Tábornoki Bizottság által kidolgozott szabályzat azonban kifejezetten tiltotta a propagandát, és ennek betartása érdekében a helyi újságokat november 29-től maga a Bizottság cenzúrázta. Az országos lapokat viszont (a magyarokat éppúgy, mint az osztrákokat) szabadon lehetett terjeszteni, bár a *Sopronvármegye* és a *Soproni Hírlap* szerint a Bizottság december 11-én a *Reichspost*-ot és a *Kleine Volkszeitung*-ot kitiltotta a népszavazási területről rágalmozásért.

¹⁹ „An die Bevölkerung des Abstimmungsgebietes!” *ChOeT* 1921.12.14., 2.o., „Aufruf” u.o. 3.o., „Die Treue zum Vaterlande” *ChOeT* 1921.12.16., 1.o., „An die Bevölkerung des Abstimmungsgebietes” u.o. 3.o., „Die Volksabstimmung in Oedenburg und Umgebung” *ChOeT* 1921.12.18., 1.o., „Die Volksabstimmung in den Gemeinden” u.o. 3.o., „Das Ergebnis der Volksabstimmung” *ChOeT* 1921.12.20., 1.o., „Die Volksabstimmung in Oedenburg” *ChOeT* 1921.12.21., 1.o.

²⁰ „Der 18. Dezember - Abstimmungstag” *DB* 1921.12.14., 1.o., „Ödenburger Volksgenossen!” 12.15., 1.o., „Wie die Abstimmungslisten aussehen” u.o. 6.o., „Die Lage in Ödenburg” u.o. 6.o., „Das letzte Wort ist noch nicht gesprochen” 12.18., 1.o., „Der Bundeskanzler über Ödenburg” u.o. 4.o., „Das Ergebnis der „Abstimmung”” *DB* 1921.12.21., 1.o., „Enttäuschung in Budapest” u.o. 4.o.

Helyi lapok betiltásáról két esetben van tudomásunk. Rögtön november 29-én betiltotta a Tábornoki Bizottság két napra a *Christliches Oedenburger Tagblatt*-ot, mert két egymást követő napon is hamis híreket közölt Ausztria felosztásáról. Eszerint Olaszország, Csehszlovákia és Jugoszlávia készül az ország teljes felosztására (mint annak idején Lengyelországgal történt). Ez természetesen alkalmat teremtene a magyar határrevízióra is. Emellett kifejti, hogy mindennek a szociáldemokraták és a nagynémetek az okai, hiszen ők addig hangoztatták, hogy Ausztria életképtelen, míg az antant el is hitte, és most megszünteti ezt az államot. December 8-án pedig a *Sopronvármegye* jutott hasonló sorsra, szintén két napra, azon cikke miatt, mely szerint selmeci főiskolásoknak álcázott osztrák agitátorok győzködik a soproni gazdapolgárokat. A betiltó határozatot elvileg minden helyi lapnak közölnie kellett, bár a *Christliches Oedenburger Tagblatt* vette magának a bátorságot, hogy a tábornokok határozatát saját betiltásáról csak utólag és akkor is csupán az eredeti francia nyelven tárta „tisztelet olvasói” elé!²¹

A *Der freie Burgenländer* viszont – mint már említettem – kifejezetten propagandakiadvány volt. Az osztrák kancellária támogatásával és anyagi fedezetével 1921. november 7-én hozták létre az Ödenburger Heimatdienst nevű szervezetet, amelynek három részlege röplap- és plakátkészítéssel, röplapterjesztéssel és a sajtószolgálattal foglalkozott. Vezetője egy soproni származású tanár, a nagynémet párthoz kötődő Alfred Walheim volt (akit egyébként 1923-ban Burgenland tartományfőnökévé választottak), az „ügyvezető” Viktor Miltschinsky, a soproni „összekötő” pedig Gottlieb Holzmann. Mint a korszak szinte összes osztrák hivatala, pártpolitikai alapon működött, azaz mindhárom nagy párt delegált képviselőket; a szociáldemokraták többek között Magyarországról menekülteket. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* sietett is tudósítani arról, hogy az egyik elnökségi tag, Ludwig Leser a Tanácsköztársaság idején Sopronban volt funkcionárius.²² Hetente kétszer megjelenő lapjuk, a *Der freie Burgenländer* szerkesztésével a szintén Sopronból érkezett Hans Ambroschitzot bízta meg. Emellett kiadtak egy horvát nyelvű lapot is, Novi Glasi címmel. A szervezet mintája az 1920. október 10-i karintiai népszavazásra létrehozott Kärtner Heimatdienst volt. Mivel ott működésük sikeres volt, és a népszavazást Ausztria nyerte, a szervezet személyzetének jó részét is átvették. Leghíresebb ügynökük, Hans Steinacher időközben a felső-sziléziai népszavazásnál is dolgozott a német propaganda számára.²³

Mind a magyar hatóságokat, mind az igencsak elkötelezett selmeci főiskolásokat (a Felvidékről való elmenekülésük után nem akartak újra szedelőzködni) bosszantotta a

²¹ „Kiltottak két osztrák lapot Sopronból” *SVM* 1921.12.11., 3.o., „A tábornoki bizottság betiltotta 4 napra a Reichspost és a Kleine Volkszeitung terjesztését a szavazási területen” *SH* 1921.12.11., 5.o., „Voraussichtliche Aufteilung Oesterreichs” *ChOeT* 1921.11.25., 1.o., „Die drohende Aufteilung Oesterreichs” *ChOeT* 1921.11.26., 1-2.o., „Comission Militaire Interalliée de Oedenburg” *OeZ* 1921.11.29., 2.o., „Gerechte Strafe!” *DIB* 1921.11.30., 4.o., „An unsere geehrten Leser!” *ChOeT* 1921.12.01., 1.o., „Alruhás agitátorok Sopronban” *SVM* 1921.12.07., 4.o., „A Sopronvármegyét két napra betiltották” *SVM* 1921.12.08., 3.o., „Comission Militaire Interalliée de Oedenburg” *OeZ* 1921.12.10., 2.o.

²² „Zu den Vorgängen in der A-Zone” *ChOeT* 1921.12.11., 3.o.

²³ Az Ödenburger Heimatdienst és a *DIB* történetéhez lásd: Miltschinsky, Viktor: *Der „Ödenburger Heimatdienst”*. In: *Burgenländische Heimatblätter* 24/4, 237-239.o., Steinacher, Hans: *Zur Frage der Ödenburger Abstimmung (1921)*. In: *Burgenländische Heimatblätter* 23/4, 197-198.o., Dujmovits, Walter: *Der Beitrag der in Wien lebenden Burgenländer zur Angliederung ihrer Heimat an Österreich*. In: *Burgenländische Heimatblätter* 23/3, 115-116.o., Kurz, Cornelia: *Deutschsprachige Propaganda und Agitation während des Anschlusskampfes des Burgenlandes an Österreich 1918–1921*. Disszertáció. Wien, 1983, 161-164.o. és Boronkai 1997, 61-65.o.

nagyszerűen szervezett osztrák agitáció. Ennek köszönhető, hogy Steinachert november 28-án letartóztatták, jöllehet az osztrák kormány szavazási biztosaként tartózkodott Sopronban. A *Der freie Burgenländer* ezt hatalmas botránynak tartotta, de Steinacher előéletét megismerve, az ügynököt végül a Tábornoki Bizottság utasította ki. December 8-án arról számol be a *Der freie Burgenländer*, hogy a főiskolások megverték egy „egyszerű” – természetesen német illetve osztrák érzelmű – gazdapolgár, bizonyos Gottlieb Holzmann egész családját. Kikelt az osztrák propaganda ellen a *Sopronvármegye* is. Rendben levőnek érzi, hogy a Tábornoki Bizottság megtiltotta a propagandát (amire amúgy sincs sok szükség, hiszen „Sopronban mindenki magyar érzelmű”), de akkor miért nem lép fel a *Der freie Burgenländer* hazugságai ellen? A hazugságokat egyébként annyira abszurdnak tartja, hogy nem is vállalkozik megcáfolásukra. Osztrák agitátorok tevékenységéről a *Soproni Hírlap* is beszámol. Tudomása szerint nyomozás folyik a három plakátragasztó fiatalember ellen.²⁴ Komoly agitációs harcot azonban a soproni lapok közül – mint látni fogjuk – egyedül a *Christliches Oedenburger Tagblatt* folytatott.

Kronológikus felsorolás helyett tekintsük át témák szerint csoportosítva, mivel is foglalkozott az osztrák – és esetenként a magyar – propaganda. A *Der freie Burgenländer* gyakran szembeállította a magyar katonai terrort a polgári Ausztria békes és biztonságos viszonyaival. Azt sejtették, hogy Magyarországon általános hadkötelezettség van (Trianon óta természetesen nem volt) és kérdést intéztek a soproni leányokhoz és fiúkhoz: „Akarjátok-e, hogy a vőlegényetek Horthy katonája legyen? Akartok-e katonák lenni?” Egy hosszabb cikkben Ausztria előnyeit a következőkben foglalták össze: „Ausztria demokratikus ország”. Népszerűek voltak az egyszerű ellentétpárok: „Németausztria: béke, szabadság, rend; Magyarország: háború, terror, banditák”. Sőt, tudomása szerint a szabadcsapatok azt tervezik, hogy felgyújtják Sopront, ha Ausztria győz a szavazáson. A *Sopronvármegye* természetesen cáfolta, hogy a felkelők visszatérhetnének, hiszen kiutasították őket a területről. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* máshogy vág vissza. Részletesen és kellőképpen elrémítően számol be az infláció miatt kitört bécsi zavargásokról, amelyek mögött természetesen a kommunisták állnak, és így a bolsevik hatalomátvétel, valamint a forradalom réméről. A „felszabadított Burgenlandban” pedig dúl az osztrák terror. Az árakat maximálták, ezzel kifosztották a parasztokat. Hivatalok helyett munkástanácsokat állítanak föl. Ausztriát élelmezési katasztrófa fenyegeti és ebben magával rántja a megszerzett területeket is. És ez fenyegeti Sopront is, hiszen osztrák részről már nyílt fenyegetések hangzottak el soproni bevonulásuk esetére!²⁵

²⁴ „Eine Blamage der Magyaren” *DfB* 1921.11.30., 1.o. Steinacher egyébként 1922-ben Sopron fegyveres visszafoglalását tervezte. Katonai szakértője Vidossich ezredes volt, aki 1921-ben Burgenland megszállását irányította. Az akciót végül az osztrák kormány lefújta. V.ö.: Schlag, Gerald: Die Kämpfe um das Burgenland 1921. Wien, 1970. 28.o. és Steinacher i.m. 201-202.o., „Die Ödenburger wehren sich!” *DfB* 1921.12.08., 3.o., „Ki csinálja a tiltott propagandát?” *SVM* 1921.11.25., 2.o., „Osztrák agitátorok a gazdapolgárok negyedében” *SH* 1921.11.22., 3.o.

²⁵ Felirat *DfB* 1921.12.14., 7.o., „Warum stimmen wir für Österreich?” *DfB* 1921.11.17., 3.o., „An jeden” *DfB* 1921.11.20., 6.o., felirat *DfB* 1921.12.14., 2.o., „Wie die Magyaren für die Volksabstimmung „arbeiten”” *DfB* 1921.11.12., 1.o., „Sopron sorsdöntő napja” *SVM* 1921.12.14., 1.o., „Revolutionäre Teuerungskrawalle in Wien” *ChOeT* 1921.12.03., 1.o., „Revolutionäre Unruhen in Wien” *ChOeT* 1921.12.04., 2.o., „Das 'freie' Burgenland” *ChOeT* 1921.12.13., 1-2.o.

Kedvelt téma volt Sopron jövőjének lefestése, aszerint, hogy Ausztriára, vagy Magyarországra fognak-e a lakosok szavazni. A *Der freie Burgenländer* felsorolja azokat a hivatalokat, amelyek Sopronba költöznek, ha majd Burgenland fővárosa lesz: tartományfőnökség, építészeti hivatal, rendőrfőnökség, ügyészség, bíróság, gyámhatóság, bányászati hivatal, postaigazgatóság, vasútigazgatóság, a hadsereg hivatalai, oktatási és kulturális hivatalok, kereskedelmi és iparkamara, orvosi kamara stb. Mindezekről elesik Sopron, ha Magyarországnál marad, sőt a jelenlegi hivatalait is elveszíti, hiszen a megyeszékhely átkerül a központibb fekvésű Csornára (amelynek akkor még városi rangja sem volt!). De ha mégsem, akkor is a jelenlegi 250.000-es lakosságú megye helyett csupán egy 100.000-es töredék székhelye lesz, míg Ausztriában egy 350.000-es tartomány fővárosa lehetne. Foglalkoznak a fellépő közlekedési nehézségekkel, hiszen Sopronban futnak össze a vasútvonalak. Ez megnehezítené Burgenland kereskedelmét, Sopron viszont egy három oldalról határral körülvett zárvánnyá válna – mint azt egy egérfogót ábrázoló karikatúra is mutatja.

Már a népszavazás eredményének ismeretében azon háborog a *Der freie Burgenländer*, hogy milyen hallatlan dolog egy terület fővárosát (!) abból kiszakítani. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* ezzel szemben úgy véli, hogy Sopronra Magyarországon fényes jövő vár. Nem igaz az osztrák állítás, mely szerint jelentéktelen vidéki várossá válik tartományi székhely helyett, éppen ellenkezőleg: Magyarország nyugati kereskedelmének gócpontja lesz. Szintén hiteltelennek minősíti a városba költöztetendő hivatalok osztrák listáját. Az átcsatolás csak veszteséggel járna, kiürülne a laktanya, elköltöznének a megyei hivatalok, és a szegény Ausztria mindezekért cserébe semmit sem tudna kínálni. Sopront gazdasági kapcsolatai eleve inkább délre és keletre kötik, nem pedig nyugatra. Mindezt a *Soproni Hírlap* már 1919. szeptemberben megírta. Szerinte minden hivatal és iskola elköltözne, újakat pedig az átcsatolt terület szerény méretei miatt nem kapnának. Az ipar és kereskedelem a közlekedés nehézségei miatt hanyatlana, ráadásul vasúti csomópontként még Wiener Neustadt konkurenciájával is meg kellene küzdeni. A *Christliches Oedenburger Tagblatt* nem is azon háborog, hogy csökkenne a hivatalok száma, hanem hogy az újakat az osztrákok nem választásokkal, hanem kinevezéssel töltenék föl. Mégpedig szigorúan pártpolitikai alapon, azaz mindenhova egy keresztényszociális mellé kerülne egy szociáldemokrata és egy nagynémet is (a cikkben érezhetően eme két utóbbi megjelenését tartja a lap felhőborítónak).²⁶

A *Der freie Burgenländer* szerint ellehetetlenül Sopron gazdasági élete is, ha Magyarországnál marad. Az 1921. évi rekordszüret termését pl. lehetetlen lesz az amúgy is túl sok bort termelő Magyarországon eladni, Ausztria viszont csak akkor fogja megvenni, ha a város hozzá tartozik. Nem szabad hinni a magyar kormány ígéretének sem, hogy majd felvásárolja a bort, mert csak a népszavazás napján teszi, messze a várostól, hogy távortartsa a német gazdapolgárokat a szavazástól. Tönkre fog menni a

²⁶ „Ödenburg als Landeshauptstadt des Burgenlandes” *DfB* 1921.11.12., 1-2.o., „Eine Degradierung Ödenburgs” *DfB* 1921.12.11., 1.o., „Zur Volksabstimmung in Ödenburg” *DfB* 1921.12.14., 2.o., „Ödenburg als Handels- und Verkehrsmittelpunkt des Burgenlandes” u.o. 6.o., karikatúra *DfB* 1921.11.27., 1.o., „1. Jänner 1922” *DfB* 1922.01.01., 1.o., „Die kommerzielle Zukunft Oedenburgs” *ChOeT* 1921.12.08., 1.o., „Sopron jövője” *SH* 1919.09.12., 1.o., „Wie sich Oesterreich die Uebernahme des „Burgenlandes” vorstellt” *ChOeT* 1921.09.01., 2.o.

város ipara is, amelynek eddig Burgenland falvai voltak a felvevőpiaca.²⁷ Mindez természetesen már szintiszta zsarolás.

Hangsúlyozta a *Der freie Burgenländer* a vidék német ősi mivoltát, német kultúráját. „Aki a gyereket német iskolába akarja küldeni, az szavazzon Ausztriára!” – szölt a felhívás. Tág teret szentelt az újság a történelmi előzményeknek is: a németiség szerinte a népvándorlás kora óta (!) él ezen a területen, amely ráadásul a 15. és 17. század között ténylegesen is Ausztriához tartozott! Statisztikát is közöl a lakosság arányának megváltozásáról, annak érzékeltetésére, hogy mi vár a helyi németiségre, ha Magyarországon marad: 1850-ben 3%, 1910-ben pedig 44,3% volt a magyarok részaránya. Mindez szerinte a magyar oktatás, „rábeszélés” és csalás eredménye. Egyetemet is ígértek Sopronnak. A bukovinai Czernowitzból (Csernyivci) elmenekült, kis német egyetem települne a lap értesülései szerint Sopronba. A *Soproni Hírlap* és az *Oedenburger Zeitung* ezzel szemben a selmeci főiskola méltó elhelyezése miatt aggódik. A *Der freie Burgenländer* szemfényvesztésnek tartja Klebelsberg és Thurner indítványát, hogy a népszavazás után Magyarország ügyeljen jobban a kisebbségi jogokra. Az *Oedenburger Zeitung* viszont úgy tudja, Bethlen miniszterelnök kedvező választ adott a nála járó soproni delegációnak, amely főleg az anyanyelvi oktatás fejlesztésében és a helyi bor piacra juttatásában kérte a kormány segítségét.

A *Christliches Oedenburger Tagblatt* is részletesen beszámol a küldöttség fogadtatásáról, majd pár nap múlva megerősíti, hogy az állam német tannyelvű borászati szakiskolát nyit Sopronban. Az oktatásügy helyzetét alapjaiban is másként látja a lap. A jelenlegi iskolák bizonyára elköltöznének, sőt a honvéd főreáliskola már át is települt Szombathelyre, a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémiának pedig van „tapasztalata” ilyen ügyekben. De ez a sors vár az evangélikus líceumra és főiskolára, az állami főreálra és a többire is. A czernowitzi egyetem ideköltözése pedig Bécs közelségében értelmetlen és ezért hihetetlen is. Az iskolák eltűnésének természetesen gazdasági következményei is lesznek, hiszen a diákok és szüleik jelentős piacot jelentettek a soproni kereskedelemnek.²⁸

Az agitációnak különös válfaja volt az egyes vallási közösségek megnyeréséért folytatott harc. Mivel a keresztény egyházak inkább magyarbarát hírből álltak, esetükben a *Der freie Burgenländer* csak a magyarok által terjesztett rémhírek megcáfolására szorítkozott. Az evangélikusok között ugyanis elterjedt, hogy a katolikus Ausztriában át kell térniük. A katolikusok viszont úgy hallották, hogy miután Ausztria csatlakozott Németországhoz, az ottani protestáns többség fogja őket áttérésre kényszeríteni. A zsidókat viszont osztrákbarátnak tartották, ezért hangsúlyozták, hogy Magyarországon ezután is ki lennének szolgáltatva a banditák antiszemizmusának, míg Ausztria biztonságot ígér. Ennek és a *Der freie Burgenländer* jogérzékének némileg ellentmond, hogy miután a lap megtudta, hogy Edmund Schiff, a soproni ortodox hitközség elöljá-

²⁷ „Die Ödenburger Weinerte” *DfB* 1921.11.30., 5.o., „Wie sich's die Magyaren vorstellen” *DfB* 1921.11.12., 4.o.

²⁸ Felirat *DfB* 1921.11.23., 3.o., „Das Ende eines tausendjährigen Unrechts” *DfB* 1921.11.17., 1.o., „Das deutsche Ödenburg” u.o. 3.o., „Eine deutsche Hochschule in Ödenburg” *DfB* 1921.11.23., 2.o., „A selmecbányai főiskola” *SH* 1919.10.18., 1.o., „Den Schemnitzern ein besseres Heim!” *OeZ* 1921.10.13., 1.o., „Eine Augenwischerei” *DfB* 1921.11.27., 3.o., „Die Wünsche der Deutschen aus dem Abstimmungsgebiete” *OeZ* 1921.12.07., 2.o., „Das Memorandum der Deutschen von Oedenburg und Umgebung an den Ministerpräsidenten” *ChOeT* 1921.12.04., 1.o., „Eine Weinbauschule in Oedenburg” *ChOeT* 1921.12.07., 1.o., „Was uns droht!” *ChOeT* 1921.12.14., 1.o.

roja magyarbarát, követelte, vonják be wiener neustadt-i borkereskedői iparengedélyét. Ellentmond a zsidók osztrákbarátságának a *Sopronvármegye* két novemberi cikke, melyekben az izraeliták országos elnökségének felhívásáról, illetve egy soproni nagygyűlésről számol be. Mindkettő a Magyarország iránti hűségre szólította fel a soproni híveket, hisz bízni kell a haza liberális szellemében, Ausztriában pedig szerintük mindig is volt antiszemizmus. Meglehetősen ellentmondásos a *Christliches Oedenburger Tagblatt* viselkedése ebben a kérdésben. Gúnyosan mutat rá a *Der freie Burgenländer* következetlenségére, arra, hogy Ausztria számára szeretné megnyerni a zsidókat, miközben vezetőiket (Schiff előjáró mellett pl. Spiegel kereskedelmi kamarai elnököt) szidalmazza. Hangsúlyozza azt is, hogy a *Der freie Burgenländer* valójában az eredendően antiszemita nagynémetek alapították. Ugyanakkor riasztólag hatatott a soproni zsidókra, hogy a *Christliches Oedenburger Tagblatt* reklámja úgy szól: „Keresztény házba keresztény újság való!”, illetve még egyértelműbben „Keresztény házba ne járjon zsidó újság!”.²⁹

A hivatalos közleményekbe is lehetett propagandát rejteni. A *Der freie Burgenländer* rengetegszer leírja a népszavazás pontos menetét, a legapróbb tennivalóig bezárólag. Pl. így: miután az ember belépett a szavazófülkébe, „ott el kell tépnie a kék cédulát”! Ez jelentette azt, hogy az illető Ausztriára szavaz! A *Sopronvármegye* némileg tisztességesebben járt el. Ugyan vastagon, illetve dőlten szedte, hogy a sárga cédulát kell eltépni, de legalább odaírta, hogy annak, „aki Magyarországra szavaz”. A *Soproni Hírlap* azt a megoldást választja, hogy előbb leírja a szavazás hivatalos menetét pártatlanul, majd a következő cikkben azt, hogyan kell Magyarországra adni a voksunkat. Ugyanígy jár el, bár egy cikken belül a *Christliches Oedenburger Tagblatt* is.³⁰

Folyt egy sajátos sajtóháború a *Der freie Burgenländer* és az általa magyar propagandaszervnek tartott *Christliches Oedenburger Tagblatt* között. A *Der freie Burgenländer* felháborodottan utasította vissza a *Christliches Oedenburger Tagblatt* rémhíreit, melyek szerint Ausztriában erőszak uralkodik, illetve hogy a magyar koronát egy az egyhez akarnák osztrákra váltani, jöllehet a pillanatnyi árfolyam 1:6. Több leleplező cikket közölt a *Christliches Oedenburger Tagblatt* főszerkesztőjéről, Alois Krischről. Életútja valóban különös, hiszen eredetileg egy nagynémet újságnál dolgozott (*Ostdeutsche Rundschau*), ült börtönben csalásért, hűtlen kezelésért, de a háború alatt még kémkedés vádjá miatt is letartóztatták. Krisch válaszában felháborodottan utasítja vissza, hogy a kormány embere lenne. A háború alatti letartóztatását hivatali túlkapásnak tartja, sőt szerinte az ilyen esetek okozták a Monarchia felbomlását is. A vád állítása szerint az az abszurdum volt, hogy cikkeivel Oroszországot háborúra uszította, és ezzel végső soron hazájának ártott volna. Három év után tárgyalás nélkül sza-

²⁹ „Wer hat also recht?” *DfB* 1921.11.27., 4.o., „An die evangelischen Bewohner Westungarns!” *DfB* 1921.11.30., 5.o., „Die Stimmung der Juden in Ödenburg” *DfB* 1921.11.27., 4.o., „Muss man sich das gefallen lassen?” u.o. 5.o., „A soproni zsidókhöz” *SfM* 1921.11.08., 3.o., „Soproni zsidók a magyar Sopronért” *SfM* 1921.11.15., 3.o., „Das Liebeswerben des Oedenburger Heimatdienstes” *ChOeT* 1921.12.14., 1-2.o. A *ChOeT*-ban, de kevésbé szókimondóan a *SfM*-ben és a *SH*-ban is cikkeztek arról, hogy a soproni virilisták a háború és a forradalmak következtében szinte teljesen kicsérélődtek, azaz a város leggazdagabb lakosai már nem a hagyományos német polgárcsaládok, hanem a „nyerészkedésből” meggazdagodott zsidók.

³⁰ „Die Abstimmungsbedingungen” *DfB* 1921.11.20., 1.o., „Wichtig für alle Ödenburger” *DfB* 1921.11.27., 2.o., „Szerdán lesz a népszavazás” *SfM* 1921.12.11., 2-3.o., „Sopron sorsdöntő napja” *SfM* 1921.12.14., 1.o., „Hogyan lesz a szavazás?” *SH* 1921.12.10., 1-3.o., „Hogyan szavazunk?” u.o. 3.o., „Verhaltensmassregeln für die Volksabstimmung” *ChOeT* 1921.12.13., 1.o.

badon bocsátották. Visszautasítja a „nagyémetség” vádját is. Mindig is a németek jogaiért harcolt, de Magyarországon belül. Ezért állt szemben a „zsidóliberális” kormánnyal.³¹ Még ha a védekezés minden pontja igaz is (bár több kérdésre nem ad választ), Krisch joggal nevezhető legalábbis kétes személyiségnek.

7. Nyelvek és érvek

Természetesen a helyi lakosságot máshogy és jobban érintették az 1919–21-es események, mint a két ország közvéleményét. Nem következik azonban ebből, hogy jobban értesültek volna az eseményekről. Meglepő módon egyik soproni újság sem rendelkezett helyszíni tudósítókkal, interjúkat alig készítettek, első kézből származó információknak néhány szemtanú beszámolója nevezhető csupán. A nagymértékű híréhséget ezért néha úgy igyekeznek csillapítani, hogy roppant kétes értesüléseket közölnek. Gyakran vettek át ezenkívül híreket az országos lapokból, ami persze azt is jelenti, hogy a közölt hír sokszor a legkevésbé sem volt friss. Bár a népszavazás és előzményei mindegyikben a vezető hírek közé tartoztak, természetesen nem csak ebből álltak az újságok. Néha egészen meglepő „békebeli” cikkeket találhatunk lapjaikon, még decemberben is. A vizsgált négy soproni újság közül kettő magyar, kettő pedig német nyelvű. Az eddigiek alapján már az egyes lapok értékelése előtt leszögezhetjük, hogy a nyelv, illetve az átcsatolás és a népszavazás kérdésében megfogalmazott politikai vélemény között nincs egyértelmű összefüggés. Pontosabban: a magyar lapok Magyarország pártján álltak, de a németek nem húztak Ausztriához. Mindez természetesen nem vonatkozik a *Der freie Burgenländer*-re.

A *Sopronvármegye* volt talán a legszélesebb látókörű és legjobban informált helyi lap. Igen keveset cenzúrázták, mert nem folytatott propagandát. Igaz azonban, hogy többször is reagált a szerinte hamis osztrák állításokra, így nagyon is egyértelműen kifejthette álláspontját. Egyértelműen Magyarország mellett foglalt állást, és ezt várta Sopron lakosságától is. A népszavazás eredménye így számára végül enyhe csalódást okozott. Politikai beállítottsága jobboldali, de ennél közelebből nehezen meghatározható, hiszen mind a keresztény irányzatokkal, mind a hagyományos konzervatívizmussal, mind az újabb, „turáni” eszmékkel rokonszenvezett, egyértelmű elkötelezettség nélkül.

A *Soproni Hírlap* jóval gyengébb színvonalú lap volt, mint a *Sopronvármegye*. Szintén alig cenzúrázták, és propagandát sem folytatott. Még ellenpropagandát sem indított, azaz nem foglalkozott az osztrák sajtóval. Egyértelműen magyarbarát a népszavazás kérdésében, sőt kifejezetten a magyarokhoz szól. Mintha valamiféle munkamegosztás működött volna – érthető módon – a soproni lapok között, így a *Soproni Hírlap* nem érezte feladatának a német nyelvű lakosság győzködését, amely nyilván nem is olvasta ezt az újságot. Nem nevezném pártlapnak, de leginkább a keresztényszociális irányzathoz állt közel. Talán nem véletlen az sem, hogy Sopron nemzetgyűlési képviselője, gróf Klebelsberg Kunó is keresztényszociális programmal szerzett mandátumot.

³¹ „Lügen des Krisch” *DfB* 1921.11.23., 4.o., „Das 'Christliche Ödenburger Tagblatt' und sein Hauptschriftleiter” *DfB* 1921.11.27., 5.o., „Der Lebenslauf eines Vielseitigen” *DfB* 1921.11.30., 7.o., „In eigener Sprache” *ChOeT* 1921.12.03., 3-4.o.

Az *Oedenburger Zeitung*-ot jóval többet cenzúrázták. Ez azért is különös, mert még kevesebb propagandát folytatott, mint magyar nyelvű laptársai. Aktív érdeklődést mutatott a német nemzeti ügyek iránt, így pl. részletesen beszámolt a karintiai és a felső-sziléziai népszavazásról. Bár véleményt csak nagyon óvatosan formált, valószínűleg olvasóival együtt osztrák, illetve német győzelmet remélt. Itt azonban mindkét esetben egybeesett a nemzeti szimpátia a történelmi joggal, és győzött is. Német, sőt kisebbségi német érzülete nem jelentett viszont egyértelmű osztrák elkötelezettséget. Ezért elkerülte a nyílt állásfoglalást, és legtöbbször a nyugalom megőrzésére és a felelősség átérzésére szólított fel. A trianoni Magyarországon azonban már a semlegesség is sokszor nemzetellenes magatartásnak tűnt. Talán ezért cenzúrázta sokkal szigorúbban a magyar hatóság ezt a német nyelvű újságot.

A *Christliches Oedenburger Tagblatt* volt a leggyengébb színvonalú és legtájékoztalanabb soproni újság. Nyíltan antiszemita, már a hirdetéseiben is (bár meg kell jegyeznünk, hogy a kor hangulatának megfelelően a *Soproni Hírlap* és a *Sopronvármegye* is az volt bizonyos mértékig). Nyílt propagandatevékenysége miatt a legtöbbet cenzúrázott helyi lap, amit teljesen légből kapott állításainak köszönhetett. Politikailag is ez az újság volt a legelkötelezettebb, már az alapítás körülményei is erre utalnak. A keresztényszociális értékrendet akarta megjeleníteni, a hagyományos liberális-konzervatív *Oedenburger Zeitung*-gal szemben, sajnálatosan alacsony színvonalon.

A *Der freie Burgenländer* tulajdonképpen más megítélés alá esik. Csak külsőségeiben újság, valójában propagandaszerv. Igaz azonban, hogy ebben a minőségében számos információt is közölt a népszavazás körülményeit illetően. Értelemszerűen hiányoznak azonban belőle az újságokra oly jellemző egyéb hírek, a tágabb belpolitika, a világ történései, a törvényszéki tudósítások, a helyi események és a hirdetések. Fontos kiemelni, hogy meg sem kísérli a magyar nyelvű agitációt, a népszavazáson csak a német nyelvű többségre számít. Ezzel szemben magyar oldalon ugyan nem alakult hivatalos propagandaszerv, a meglévő sajtótermékeken keresztül és közvetlenül is igyekeztek megszólítani a németajkúakat. Az eredmény végső soron ugyanaz, a magyar nyelvű lakosság szavazataiban egyik tábor sem kételkedett. A *Der freie Burgenländer* hatékonyságának további gátja a nagynémet szellemiségben keresendő. Mivel a nagynémetek nem ismerték el az önálló osztrák nemzet létét, a Németországhoz való mielőbbi csatlakozást sürgették, (amit persze a súlyos gazdasági helyzet is indokoltta tett volna). Mikképp egyeztethető ez össze az Ausztria melletti kiállásra való buzdítással? Láthatólag nehezen. Burgenlandot az osztrák hadsereg végleges bevonulása után versben üdvözli a *Der freie Burgenländer*. Az új tartományt ifjú leányhoz hasonlítja, aki az elveszett gyermekek helyett született. Nem csak a Monarchiától Csehszlovákiához csatolt Szudéta-vidéket volt hivatott pótolni, hanem a Németországtól elvett Sziléziát és a Mosel környékét is!³² Kissé hiteltelenné tette az agitációt Ausztria mellett az, hogy annak képviselői tulajdonképpen az ország megszűnését kívánták.

³² „Das Jüngste” *DfB* 1921.11.27., 6.o.

8. Zárógondolatok

A korabeli újságok tudósításainak bemutatásával azt vizsgáltuk, milyen nézőpontbeli különbségek lehettek a közvéleményben, mit és vajon miért írtak meg az egyes lapok máshogy. Befejezőként tekintünk át röviden, mennyiben tarthatóak a sajtó állításai a történeti kutatások fényében.

A népszavazáshoz vezető út megítélése ma már nagyjából egységes. Számtalan elemzés született a Párizs környéki békek létrejöttének körülményeiről és okairól, így elmondható, hogy a vesztes országok (így mind Magyarország, mind Ausztria) által hangoztatott nemzeti önrendelkezés csupán másodlagos szerepet játszott a stratégiai és gazdasági megfontolásokhoz képest. A sajtó tanúsága az, hogy a kortárs közvélemény ezt nem akarta és nem volt képes tudomásul venni. Az osztrák–magyar határkérdés is csak gyakorlati, és nem elvi szempontból különbözött a többitől. Ausztria sem rendelkezett számottevő hadsereggel, így a kérdéses terület végig magyar kézben maradt, ráadásul két vesztes ország esetében az antantnak nem volt egyértelmű elkötelezettsége. Ezért próbálkozhatott meg Magyarország itt (és csak itt) a határrevízióval. Az óriási arányú, és sem etnikai, sem gazdasági alapon nem indokolható terület- és népességvesztés miatt az összeütközés úgyszólván elkerülhetetlen volt, hiszen Magyarország egyedül itt tarthatott meg területet, Ausztria pedig egyedül itt szerezhetett. Az akkor már több évszázados együttélés miatt azonban ez a szükségszerűség a sajtóban egyáltalán nem jelent meg. Ausztria bízott az antant határozottságában, Magyarország pedig utólagos belátásában. Éppen ezért tulajdonképpen jogos Ausztria tiltakozása, hiszen Magyarország valóban nem csak eltúrte, hanem elő is segítette a Saint-Germain-i és trianoni békeszerződések megszegését. A nyugat-magyarországi felkelés nem spontán, helyi akció volt, hanem a magyar kormány – nemzeti szempontból – ügyes politikájának a része. Ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról, hogy Karintiában Ausztria is támogatta a bevonuló szerb csapatok elleni harcot. A velencei jegyzőkönyv az egyetlen reális kompromisszumot jelentette, nem véletlen, hogy a Sopron környéki népszavazás ötlete a sajtóban már a tárgyalásoknál jóval hamarabb megjelent. Természetesen az adott pillanatban mindkét fél elégedetlen maradt, de ez nem hasonlítható a többi határszakaszon elszenvedett sokkal fájóbb veszteségekhez. Kérdés azonban, hogy a népszavazásnak volt-e valódi tétje, vagy csupán a terület nyílt átadását, a meg egyezés nyers üzleti jellegét volt hivatott elkendőzni. Úgy tűnik, hogy mind az antant, mind a későbbi történetírás ez utóbbi állásponton van.

Bonyolultabb tehát magának a népszavazásnak a megítélése, amelyhez ráadásul sok helyi legenda kötődik. Ezek jó része szabálytalanságokról, sőt csalásokról szól, amelyeket az osztrák közvélemény felháborodottan emlegetett, míg a magyar cinkos kárörömmel nyugtázott, de nem cáfolt. A helyi sajtó természetesen kimerítően foglalkozott ezzel a kérdéssel. Kideríthető-e az igazság? Ha a népszavazás eredményét mindenki „borítékolta”, az egyet jelent-e a csalással, vagy tényleg a lakosság véleményét ismerhettük meg, függetlenül a diplomáciai manőverektől? Vizsgáljuk meg az osztrák érveket, és az esetleg adható válaszokat.

Az osztrák sajtóban – főleg utólag – gyakori a népszavazási terület kijelölésének kritikája. Eszerint Sopron Burgenland fővárosa, ezért nem lett volna szabad abból kiszakítani. Burgenland azonban azelőtt sosem létezett, és sem gazdasági, sem etnográfiai szempontból nem mutatható ki a vidék szoros egysége. A lakosság családi, üzleti, politikai kapcsolatrendszere a magyar megyerendszernek megfelelően kelet-nyugati irányú volt. Nem véletlen, hogy Ausztriában előtte és utána is felmerült, hogy szükségtelen az önálló tartományra szervezés, helyette inkább Alsó-Ausztriához és Stájerországhoz kellene csatolni a szerzeményeket.³³ Hasonlóan kétélű érv a gazdasági helyzetre való hivatkozás, ami a propagandakampányban is nagy szerepet kapott. Sopron határvárosként elsorvad, míg tartományi székhelyként kivirágzik, illetve a vidék és a város gazdaságilag egymásra utalt. Ezek az állítások vitathatatlanok (bár Sopron már a 19. században elvesztette gazdasági jelentőségét, de valójában kedvezőtlen fekvése miatt). Ugyanakkor semmi közük a határokhoz, hanem pusztán a feléledő protekcionista gazdaságpolitikához. A kereskedelmet az utódállamok vámháborúja akadályozta.

Az osztrák sajtó szerint azonban Magyarország még a velencei megálapodást sem tartotta be. A magyar katonaság ugyanis csak december 12-én hagyta el a várost (két nappal előtte érkeztek meg Felső-Sziléziából az antant katonái), így nem tartották be a nyolc napos pacifikálási határidőt. A velencei jegyzőkönyv viszont Burgenland átadásától számított nyolc napon belüli népszavazást ír elő! A magyar felkelők november 6-án hagyták el a területet, amit Ausztria majdnem egy hónap alatt volt csak képes megszállni. December 3-án hivatalosan is átvette új tartományát, tehát a népszavazás így is december 11-ről 14-re csúszott. Időhiányra így nem lehet joggal panaszkodni. Az azonban tényleg a velencei jegyzőkönyv hiányossága, hogy nem szabályozta a népszavazás katonai ellenőrzését, így alkalmat adott a huzavonásra és az antant csapatok csak viszonylag későn érkeztek meg. Ugyanakkor maga a népszavazás már ellenőrzés alatt, szabályosan zajlott.

Végül a legfontosabb osztrák állítás: csalás történt! A magyar hatóságok által összeállított szavazási listák hamisak voltak és az osztrák biztosoknak nem volt elég idejük át nézni és kijavítani őket. Ezért (is) kért Ausztria halasztást, amelynek a megtagadása azt mutatja, hogy a Tábornoki Bizottság összejátszott a magyarokkal. A párizsi Nagykövetek Tanácsa valóban engedélyezte a halasztást, amivel Ferrario tábornok nem élt. Ennek okát azonban inkább abban kereshetjük, hogy ekkorra már nagyon elhúzódtott a bizonytalan állapot és Ausztria eddig érvényesülő halogató taktikájának végére kívántak pontot tenni. Másrészt ellentmond az osztrák állításnak a *Der freie Burgenländer* december 15-i cikke, amelyben a nyolc soproni választóköri körzet közül hatról közli a benne található hibákat.³⁴ Bár önmagában az elhunytak, illetve elköltözöttek nevének szereplése, vagy az, hogy valakit többször is felvettek a listára, még nem csalás, valóban kitűnő alkalmas biztosít arra, hogy e neveken idegenek szavazzanak. Szemtanúk állítják, hogy ilyen csalás mindkét oldal javára történt.³⁵ Ezzel magyarázni azonban a több mint hétezer szavazatkülönbséget a legkevésbé sem meggyőző. Ráadásul a falvak többsége Ausztriát válasz-

³³ Ez egy időre, a náci Nagyméret Birodalom részeként meg is történt (1938–1945).

³⁴ „Wie die Abstimmungslisten aussehen” *DB* 1921.12.15., 6.o.

³⁵ Miltshinsky 1922, 99.o. illetve Zsiga Tibor: Burgenland vagy Nyugat-Magyarország? Oberwart, 1991. 4.o.

totta, és nem világos, hogy miért pont itt ne működött volna a magyar hatalmi gépezet megfélemlítő és szavazathamisító ereje.

Magyarázható-e, és ha igen, mivel a népszavazás kimenetele? Az 1910-es népszámlálás szerint a népszavazási terület lakosságának csupán 36%-a volt magyar, míg 56%-a német, a többi pedig jórészt horvát. A nemzeti identitás azonban nehezen meghatározható, sok esetben nem is egyértelmű jellemző (pl. elképzelhető többszörös kötődés is). A népszavazás döntési kényszer volt, ahol ezt a bonyolult, jórészt érzelmi viszonyt kellett szavazattá alakítani. Az életben sem a személyes (család, barátság), sem a társadalmi kapcsolatoknál (üzlet, karrier, tanulás és hasonlók) nem kizárólagos szempont a nemzetiségi hovatartozás. Az előbbieknél még a 20. század elején is a legfontosabb szempont a vallás, az utóbbiaknál pedig semmilyen elsődlegesség nem állapítható meg. Sőt nemzeti törésvonal gyakran családon belül is húzódnak, és nem csak a házastársak, hanem adott esetben a szülők és gyermekek között is.

Megvizsgálendő továbbá maga a nemzetfogalom, amellyel azonosulhat a választásra kényszerített polgár. Magyarországon ez kettős volt. Élt még a régi nemzettudat, az ún. politikai nemzet fogalma, amely a nemzetiségeket is magában foglalta kultúrájuk érintetlenül hagyásával. Ez éppúgy vonzotta a nem magyarokat, mint ahogy taszította az újabb, „turáni” ideológia, amely már etnikai nemzetben, vagy a korabeli szóhasználatot idézve, „fajban” gondolkodott. Ausztriában ezzel szemben a hiány figyelhető meg. Osztrák nemzettudatról nem beszélhetünk, ekkor még az ország hivatalos neve is Németausztria volt. A német nemzettudat azonban ekkor ellentétben állt az államisággal. Nem véletlen, hogy míg a magyar jobboldal egységes volt nemzeti kérdésekben, addig Ausztriában a keresztényszociálisok az állam, a nagynémetek viszont a nemzet mellett foglaltak állást. Természetesen Nyugat-Magyarországon is volt német nemzeti mozgalom, de Sopronban lassú asszimilációs folyamat ment végbe (és a népszavazás a lakossági arányok miatt végső soron a városban dőlt el). A lakosság többsége számára a német volt még a család és az üzlet nyelve, de a követendő példát jelentő értelmiség és vezető réteg már elmagyarosodott (lásd a polgármestert, Dr. Sopronyi-Thurner Mihályt, aki előnevét éppen a népszavazás után kapta a várostól). A nemzetközi összehasonlítás is azt mutatja, hogy a karintiai, felső-sziléziai és kelet-porosországi népszavazásokon a többségi városi lakosság a régi hazát választotta, ahová a gazdasági és kulturális szálak mellett nemzeti identitása is kötötte, míg a vidéki lakosság, amelynél mindezek sokkal kevésbé voltak meghatározóak, inkább anyanyelve szerint szavazott. A nemzetiségi statisztika önmagában sehol sem volt meghatározó.³⁶

A soproni népszavazást Magyarország nyerte meg. A hovatartozás kérdése azonban a II. világháborúig még többször felbukkant. Tragikus módon „oldotta meg” a problémát a német népcsoport kitelepítése. Nem állíthatjuk, hogy nem volt jogos a határ megváltoztatására irányuló osztrák igény, de nyilvánvaló, hogy nem vezetett igazságos rendezéshez. Természetesen így lett volna ez, bárhol is húzzák meg a határt. Mégsem

³⁶ Karintiában pl. a 70%-os szlovén többség ellenére Ausztria szerezte meg a szavazatok 59%-át. Itt természetesen nem merült fel osztrák részről a család gyanúja. A népszavazások és a nemzetiségi statisztikák összefüggéséhez lásd: Wambaugh, Sarah: Plebiscites since the World War. Washington 1933.

az következik ebből, hogy a határok megváltoztatása eleve helytelen elképzelés, hanem az, hogy határhúzással nem lehet semmit sem megoldani, amíg azokat a felek elválasztó falként kezelik, amelyekben belül azt tesznek, amit akarnak.

POLGÁR TAMÁS

„A tudomány igazságai és a hit igazságai egyesüljenek az új épületben”: Horthy Miklós kormányzói látogatása Sopronban, 1930. október 19.

Bevezetés¹

Magyarország két világháború közt eltelt közel negyedszázadát a történetírás Horthy-korszak néven ismeri. A Horthy Miklós kormányzó megválasztásától (1920. március 1.) lemondásáig (1944. október 15.) tartó időszak, a magyar történelem sokat vitatott korszaka. Horthy neve hallatára a történelem ismerői általában hasonló módon reagálnak: „Igen, a flotta nélküli tengernagy a király nélküli királyságban” – hangzik az automatikus válasz.² A Thomas Sakmyster amerikai történész által idézett mondat valószínűleg a történelem iránt érdeklődő külföldiek sztereotípiáit takarja. A magyar közvélemény számára Horthy, ambivalens történelmi megítélése ellenére, sokkal többet és mást jelent és jelentett. Az első világháború után kialakult közjogi és politikai helyzetet a kortársak ideiglenes megoldásnak tartották, amely azonban nem néhány hónapig, hanem csaknem egy negyedszázadig tartott. Horthy Miklós személye ily módon az egész két világháború közötti és a második világháború alatti időszak szimbólumává vált.³

Magyarország bármely területén élményszámba ment, és ünnepi hangulatot varázolt az állam elsőszámú közjogi méltóságának feltűnése, látogatása. Horthy Miklós 1921. június 4-i kaposvári látogatása kapcsán például az *Új Somogy* újságírója patetikus hangon, szinte elszoruló szívvel üdvözölte a kormányzói látogatást:

"Horthy Kormányzó Kaposváron.

Hetekkel ezelőtt, mint lázas örömhír járta be a várost Horthy őfőméltóságának, Magyarország kormányzójának, a magyarok Nagyurának megérkezése. Örömhír dobogtatta meg a város szívét, ünnepi tudat az agy-

¹ Munkám elkészítésében segítséget nyújtottak: Almási Gergely, Dominkovits Péter, Németh Ildikó, Varga Imréné, a Soproni Levéltár; Adorján Attila, a Soproni Múzeum; Rajczi Péter, a Baranya Megyei Levéltár; valamint Csendes Csaba, a Somogy Megyei Levéltár munkatársai. Köszönet érte.

² Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon*. Bp., 2001. 5. A Horthy Miklós életrajzát taglaló korábbi munkák közül lásd: Vas Zoltán: *Horthy Miklós*. Bp., 1975.; Pintér István: *Ki volt Horthy?* Bp., 1968.

³ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 1999. 151.

ban, ünnepi magasztos fenkölt érzés a szívben. – Hisz valóban nagy ünnepre kellett felkészülnie Somogy megye lakosságának és főként Kaposvár városának, Horthy Miklós lépett rá a dús somogyi földre, Koppányok ivadékainak drága útjaira, Horthy Miklós érkezett meg közénk, egyetlen Nagyurunk, vezetőnk, büszkeségünk, hitünk reménységünk imádott lovagja.

Ünnep! Feledhetetlen nagy, misztikus vecsernye, évezredes történelmünk gyönyörűségéhez egy csepp új mozaik, drága gyémántból! Köszönti őt egy végvár népe s bár nem hagyja el ajkát szó, de ünnepélyes némaságában hódoló hymnus akkordjai szállnak el, felé – s imára kulcsolt kezek jelképezik a vágyat, hogy Isten adjon erőt, kitartást Magyarországnak dicső Nagyurának.⁴

Horthy Miklós és Sopron

Ha Somogy megyét és Kaposvár városát a végvár jelzővel illette a fenti írás szerzője, nyugodtan mondhatjuk ezt Sopron megyére és Sopron törvényhatósági jogú városra is. A hosszú időre visszanyúló történelmi hagyományokkal rendelkező megye a Trianoni békediktátum során hatalmas területi és népességvesztést szenvedett. Az 1921. december 14-16-i sikeres soproni népszavazás tovább növelte a megye és a város iránti országos tiszteletet. A *civitas fidelissima* eszmekör egy újabb lökést adott a történelmi Sopron városának különlegessé válásához.

Horthy kötődése Sopronhoz nemcsak a népszavazáshoz fűződött. A kormányzó kisdiaökként 1878 és 1882 között a soproni Lähne-féle német nyelvű magániskolában töltötte gimnáziumi éveinek első négy évét.⁵ Tanulmányait elégséges rendűen végezte, ami elég rossz bizonyítvány volt.⁶ Önéletírásában így ír erről: „*Gimnáziumi éveimet Sopronban töltöttem, olyan intézetben, ahol németül oktattak. Szüleim úgy akarták, hogy a német nyelvben tökéletesítsem magam*”⁷. A kormányzó diákévei óta sok idő telt el és, ahogy Rábel László, a Soproni Hírlap főszerkesztője írta: „*Az akkori német város magyarrá lett. A kisdiaák pedig a magyar állam fejévé és a nemzeti öncélúságunk megtestesítőjévé, szebb jövőnk zálogává vált.*”⁸ Sopron városának történelmi hagyományai, a sikeres népszavazás és Horthy személyes kötődése is szerepet játszott abban, hogy a kormányzó többször tisztelte meg jelenlétével a várost.

Horthy kormányzó „*közjogi méltóságának magaslatán sem feledte el Sopront*”. Rábel László írásában a Soproni Hírlap hasábjain az 1930. évi kormányzói látogatást megelőző ittlétek fennkölt összegzését adta. „*Mikor hadseregünk fővezérségét átvette, egyik első útja hozzánk vezetett. Akkor kapott szárnyra a hír, hogy Sopront a nemzetközi pribékek Ausztriának vetik oda zsákmányul.*” Az első látogatásra tehát valószínűleg 1919 során került sor, Rábel leírásába a békekötés óta eltelt tíz év nyoma is erősen beszűrődik. A kormányzó második látogatása 1922. december 14-re, a népszavazás egyéves évfordulójának ünnepére datálható. „*A lelkesedés akkori hevét ki*

⁴ Új Somogy 1921. június 5. 126. sz. 1.

⁵ A Lähne-intézet történetére lásd: Németh Ildikó: A Soproni Lähne-féle nevelőintézet 1853–1918. In: Fons 3. (1996) 2. sz. 181-210.

⁶ Vas Zoltán: i.m. 14.

⁷ Horthy Miklós: Emlékirataim. Bp., 1992. 11.

⁸ Soproni Hírlap 1930. október 19. 239. sz. 1.

tudná megmérni? Csak azt éreztük, hogy örökre adósaivá váltunk Horthy Miklósnak, amiért a csüggedés óráiban felemelte fejünket". A harmadik látogatásra 1928-ig kellett várni a megye és a város polgárainak. Ekkor „a vármegye közönsége zászlót ajándékozott huszár ezredünknek, [a kormányzó] e zászló felszentelésére jött el és ezt az alkalmat felhasználta arra is, hogy vitézeinek jelképesen átadta a nekik jutott telkeket.” Horthy a két világháború közti Magyarországon nemcsak az állam első embere, hanem egy olyan emblemikus figurája volt, aki a lakosság széles tömegei számára az ország felemelkedésének garanciája, a nemzet továbbélésébe és gyarapodásába vetett hit megtestesítője volt. Személyét a korabeli beszámolók, újságcikkek heroikus jelzőkkel illették. „Hódolattal köszöntjük hazánk kormányzóját, a nagy Hunyadi János és Kosuth Lajos utódát. Amint ők rányomták egyéniségük bélyegét korukra, úgy nevezik el valamikor a mi jelenünket Horthy Miklós korszakának. És legendák szólnak majd róla, hogyan vezette be nemzetét az anyagi és erkölcsi leromlás kietlen pusztaságából az ígéret földére.”⁹

Az Evangélikus Teológia és az 1930. év

A kormányzó újabb látogatásával kapcsolatban az első hírek 1930 október elején láttak napvilágot. A Soproni Hírlap tudósításából kiderül, hogy „a Pécsi Egyetem kötelekébe tartozó soproni evangélikus teológiai fakultás új épületének felavatása alkalmából jön Sopronba Horthy Miklós”.¹⁰ Pontos időpontot nem közölt a tudósítás.

A soproni evangélikus teológiai fakultás létrejöttében a történelmi keretek megváltozása is szerepet játszott. Az 1912. évi XXXVI. tc. elrendelte a debreceni és a pozsonyi egyetemek felállítását. 1918-ra a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen három: orvosi, jogi és bölcséleti kar működött.¹¹ Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után külföldre került magyar egyetemeket Magyarországra költöztették. A magyar törvényhozás az 1921. évi XXV. tc-ben kimondta, hogy a Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet Pécsen, a Kolozsvárit pedig Szegeden helyezi el. Az Erzsébet Tudományegyetem 1919 és 1923 között, Pécs szerb megszállása és a költözési munkálatok elhúzódnása miatt Budapesten működött. A pécsi első tanévet 1923. október 14-én nyitotta meg Klebelsberg Kunó kultuszminiszter. Az egyetem a három korábbi karon kívül egy új karral, a hittudományi karral bővült. Az új kar Sopronban működött, mint a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem egyik fakultása. Az evangélikus hittudományi kar megnyitására 1923. november 23-án került sor, a fakultás az evangélikus líceum épületében kapott helyet. A hittudományi kar Sopronba kerülését a következő okkal magyarázták: „E városban olyan hagyományai vannak az evangélikus lelkészképzésnek, nem látszott célszerűnek megsemmisíteni”. Az idézet a Pécsi Tudományegyetem által kiadott korabeli almanachból származik.¹² A hittudományi kar dékánjai 1923 és 1932 között Stráner Vilmos (1923–26), Dr. Pröhle Károly (1926–28), Dr. Kiss Jenő (1928–30), Dr. Deák János (1930–31), Dr. br. Podmaniczky Pál (1931–1932) voltak.

⁹ Uo.; Horthy kormányzó korábbi látogatásairól tudósít még a Soproni Hírlap 1930. október 5. 227.sz. 1.

¹⁰ Soproni Hírlap 1930. október 5. 227. sz. 1.

¹¹ Az Erzsébet Tudományegyetem történetére lásd: Benke József: Egyetemünk története. Pécs, 2000.

¹² A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem almanachja az MCMLXII-MCMLXIII. tanévre. Pécs, 1943. 4-7.

Az 1930. év két szempontból is évfordulós évnékin tekinthető. Horthy Miklós kormányzóvá választásának tíz éves jubileumáról országsszerte tartottak megemlékezéseket, hálaadásokat. A belügyminisztérium rendelkezésének megfelelően március 1-jén 10 órakor harangzúgással emlékeztek meg a kormányzó jubileumáról. A megyei törvényhatósági bizottságoknak pedig 11 órai kezdettel ünnepélyes rendkívüli közgyűlést kellett tartani, amelyen a helyi a elit képviselői méltatták a kormányzó érdemeit.¹³ Az ágostai hitvallás is ez évben ünnepelte 400 éves jubileumát. 1530. június 25-én olvasta fel Philipp Melanchton a *Confessio Augustana*-t, amely a lutheránus tanításokat foglalta össze. Ezt a jubileumot is ünnepelte a nagyszámú evangélikus lakossággal rendelkező Sopron városa. A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület ez alkalomból október 17-én jubileumi közgyűlést szervezett. Hanzmann Károly evangélikus lelkész krónikájában az evangélikus egyházközség Sopronban megrendezett tanácskozásáról részletes tudósítást ad. Az ország különböző pontjairól már október 15-én és 16-án is érkeztek vendégek, és a közgyűlést megelőző napokban bizottsági ülések zajlottak. Ez idő alatt Sopront az evangélikus közgyűlés „civitas evangelicissima” néven emlegette. Az október 5-én átadott, renovált evangélikus templom falán az ünnepi közgyűlés előtt Kis János emléktábláját leplezték le az egybegyűltek.¹⁴ Az evangélikus egyházközség által szervezett rendezvényekről mind a Soproni Hírlap, mind a Sopronvármegye több számon keresztül közölt írásokat. A kormányzói látogatás és az evangélikus teológiai fakultás új épületének felavatása jól illeszkedett az evangélikus egyházkerület rendezvényeihez, azoknak mintegy csúcspontját jelentette.

A kormányzói látogatás előkészítése

A Soproni Hírlap október 5-i számához képest a megye másik lapja, a Sopronvármegye, október 7-én már körülbelüli időpontot tudott közölni olvasóival, miszerint a kormányzói látogatás időpontja október második felében lesz.¹⁵

A kormányzói program első fele az Erzsébet Tudományegyetem hittudományi karához kapcsolódott. A kar 1930. október 8-án tartott rendes ülésén Deák János dékán jelentette, hogy az 1930. évi tanévnyitó ünnepség határidejéül az egyetemi tanácssal egyetértőleg október 19-ét jelölték ki. Ekkorra a kar új épülete is elkészül és az avatási ünnepség is megtartható lesz, mondta a dékán, aki egyúttal azt is be jelentette, hogy a kormányzó őfőméltóságának személyes részvétele az ünnepségeken kilátásban van. Az ünnepség a tervek szerint három fő részből áll. Dél előtt kilenc órakor kezdődik az evangélikus templomban az ünnepi istentisztelet. Igét hirdet Kapi Béla püspök. A második fő rész már az evangélikus teológia új épületénél zajlik majd, amikor is Sándy Gyula műegyetemi tanár, az épület tervezője jelentést tesz az építkezés befejezéséről, s a kulcsot Bozóky Géza rektornak adja, aki engedélyt kér a kormányzótól az épület felavatására. A kormányzói engedélyezés után gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közok-

¹³ A belügyminiszteri rendelet. SL. IV.B.1404.a Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas iratok. 6/1930.

A megye 1930. március 1-i közgyűlése. SL. IV.B.402.a Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1930. március 1.

¹⁴ Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900-1950. évi történetéhez. I. rész. A korszak krónikája. Bp., 2000. Az 1930. év eseményeire lásd a 131-144. oldalszámokat.

¹⁵ Sopronvármegye 1930. október 7. 227. sz. 4.

tatásügyi miniszter avatja fel az épületet. A harmadik részben folytatólagosan zajlik majd a tanévnyitó közgyűlés, amelyen Bozóky Géza rektor beszédét, Dr. Kiss Jenő prodekánnak az 1929/1930. tanévről szóló beszámolóját és Dr. Deák János dékán székfoglalóját hallgathatja a nagyközönség. A kar ülésén a megjelentek örömmel vetétek tudomásul a kormányzó látogatásának lehetőségét.¹⁶

A kormányzói látogatás és az ünnepségsorozat előkészítése természetesen nemcsak a hittudományi kar tanári karára maradt. Az esemény mind a megye, mind a város számára nagy megtiszteltetést jelentett, így a szervezés oroszlánrészét Simon Elemér, Sopron megye és Sopron törvényhatósági jogú város főispánja¹⁷ és Thurner Mihály, Sopron város polgármestere¹⁸ végezte. A program véglegessé válásáról Magyarország Kormányzójának Katonai Irodája október 10-én értesítette a szombathelyi M. Kir. 3. honvéd vegyesdandár parancsnokságot. Az esemény katonai vonatkozású ügyeit Shvoy István, a 3. honvéd vegyesdandár parancsnoka intézte, akinek segítségére volt vitéz Marschalkó Kornél vezérkari ezredes gyalogsági parancsnok, Sopron város állomásparancsnoka is. A katonai hatóságoknak a polgári hatóságokkal és a rendőrséggel együtt-működve kellett az ünnepség zavartalan lebonyolítását megszervezniük.

A kapott program szerint a kormányzói látogatás újabb eseményekkel bővült.¹⁹ Horthy kormányzó október 19-én 0 óra 01 perckor indul Turán különvonatával a Nyugati pályaudvarról. A Bicske–Komárom–Győr–Csorna–Kapuvár útvonalon keresztül érkezik meg 8 óra 45 perckor a GYSEV vasúti pályaudvarra. A korábbi programnak megfelelően részt vesz az evangélikus templomnál az egyházi szertartáson, majd a hittudományi fakultás új épületének felavatásán és az egyetemi közgyűlésen. Ezt követi egy 50 perces szieszta, az állomáson várakozó Turán különvonatban. 13–14 óra között a Kaszinó nagytermében díszebédre kerül sor. A délutáni programba bekerült a Bányméznöki és Erdőméznöki főiskola megtekintése is, így hosszabbodott a kormányzói látogatás időtartama is. Az előzetes tervek szerint a kormányzó 15 óra 45 perckor hagyja el Sopront. Kelenföldre pedig a tervek szerint 20 óra 15 perckor érkezik.²⁰

A kormányzói látogatás és az eseménysorozat zavartalan lebonyolításához a polgári és katonai hatóságok együttműködésére volt szükség. A kormányzói látogatás nemcsak Sopron város forgalmát, hanem a Budapest–Sopron közötti vasúti forgalmat is érintette. A kormányzó különvonatának Győr–Sopron közötti vasúti útjával kapcsolatban a GYSEV üzletigazgatója, Dr. Holl Jenő, külön bizalmas rendeletet adott ki október 14-én.²¹ Ebben a Turán különvonat pontos menetrendje szerepelt, valamint ki-

¹⁶ SL. VIII.2. A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának (Sopron) iratai. 1.d.

Az 1930. évi október 8-i rendes ülés jegyzőkönyve. A Soproni Levéltárban a hittudományi kar rendes és rendkívüli üléseinek jegyzőkönyveit tartalmazó kétdoboznyi iratanyag található csak. Az Erzsébet Tudományegyetem iratait a Baranya Megyei Levéltár őrzi. Sajnos a hittudományi fakultás iktatott iratai nem maradtak fenn, csak anyakönyvek alkotják a fakultás Pécsen lévő iskolai állagát.

¹⁷ Simon Elemér életrajzára lásd: Tóth Imre: Simon Elemér – Sopron megye főispánja. Politikai életrajz. In: Arrabona 40/1-2. Győr, 2002. 335-354.

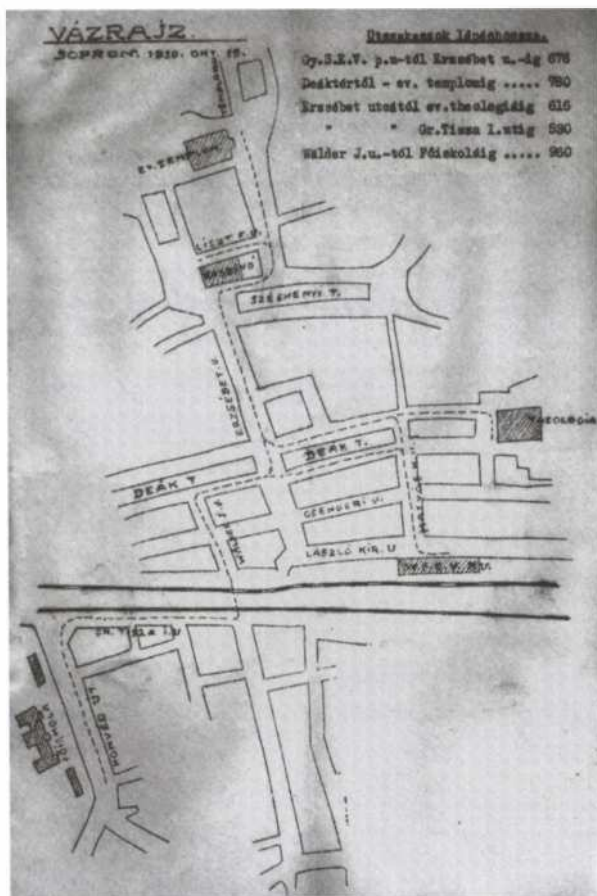
¹⁸ Thurner Mihály életrajzára lásd: "Tisztemben csak a város érdeke és az igazság fog vezetni" – A 120 éve született Thurner Mihály polgármester (1878–1952) emlékére. Szerk. Turbuly Éva Sopron, 1998.

¹⁹ Sajnos a meglévő iratokból nem derül ki, hogy a program bővülését mi okozta. Nem találtunk eddig adatot arra, hogy a főispáni hivatal vagy a kormányzói katonai vagy kabinetiroda között ilyen irányú levelezés történt volna.

²⁰ A Kormányzó Katonai Irodájának 3410/K. 1.–1930. számú utasítása: SL. IV.B.402.b Sopron Vármegye Főispánjának iratai. Általános iratok. 146.d. 618/1930.

²¹ SL. IV.B.402.b Sopron Vármegye Főispánjának iratai. Általános iratok. 146.d. 618/1930.

lenc pontos utasítást adott az üzletigazgató a forgalmi és vontatási fősztálynak és valamennyi állomásnak. Az udvari vonat semmilyen körülmények között sem léphette át az óránkénti 60 km/h-s sebességet. A rendelet név szerint kijelölte az állomásokon pályafelvigyázói munkával megbízott vasúti alkalmazottakat. A pályafelvigyázóknak a felügyeletükre bízott vonalszakaszt be kellett járniuk és minden esetleges hiányt a kormányzói vonat érkezése előtt javítani kellett. A kormányzói különvonat tartózkodása felborította az állomás rendjét, így bizonyos vonatokat másik vágányról kellett indítani október 19-én.

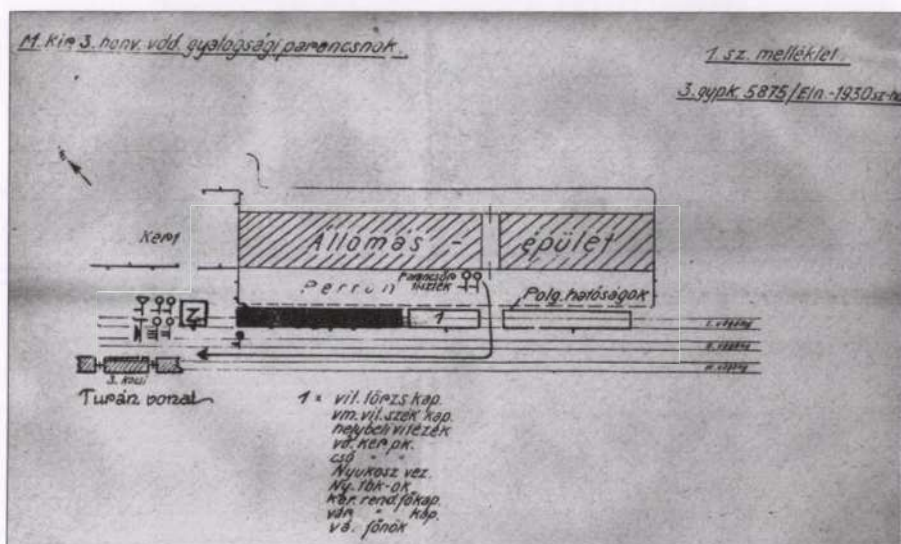

1. kép. A kormányzói látogatás útvonalának vázrajza.
(Forrás: SL. Főispáni iratok 618/1930.)

A megérkezéstől a távozásig a kormányzói látogatás zökkenőmentes lebonyolítása már a városi és megyei hatóságok, valamint a rendőrség és a katonai erők kooperációján múlt. Shvoy István altábornagy a katonai kabinetirodától kapott programot ok-

tóber 13-án küldte tovább a polgári hatóságoknak, Sopron vármegye fő- és alispánjának, Sopron város polgármesterének, valamint a szombathelyi rendőrkerület főkapitányának és Sopron város rendőrkapitányának.²² A Sopronban állomásozó 5. honvéd gyalogezred parancsnoksága, valamint Marschalkó Kornél ezredes állomásparancsnok külön értesítés kapott. Shvoy az események helyszíni megbeszélésére október 15-én Sopronba érkezett.

A kormányzói látogatás útvonaláról vázrajz készült, amely a helyszínek közötti pontos távolságokat is rögzítette (1. kép). E szerint a GYSEV pályaudvartól az Evangélikus templomig, a Mátyás király utca, Deák tér északi oldal, Erzsébet utca, Széchenyi tér, Templom utca útvonalon haladt a menet. A Teológia épületéig ugyanez az út vezetett, csak a Deák tér északi oldalán végighaladva jutottak el a második helyszínre. A kormányzó csendes pihenőjét a vasúton várakozó Turán vonatban töltötte, ezért a Teológia épületétől a Mátyás király utcán át a GYSEV pályaudvarra hajtatott. A pihenő után a Kaszinóban tartott díszebédre az első útvonalon keresztül jutott el a kormányzói menet. A díszebéd után a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolához az Erzsébet utca, Deák tér déli oldala, Wälder utca (ma Batsányi utca), Tisza István utca (ma Alsólővér utca), Honvéd út (ma Bajcsy-Zsilinszky utca) érintésével autóztak a vendégek. Az elutazás előtt a GYSEV pályaudvarhoz az előbbi útvonalon keresztül, a Deák tér déli oldalán továbbhaladva, a Mátyás király utcán át vezetett az út.

2. kép. Helyszínrajz a kormányzó pályaudvari fogadtatásához
(Forrás: SL. Főispáni iratok 618/1930.)

²² SL. IV.B.402.b Sopron Vármegye Főispánjának iratai. Általános iratok. 146.d. 618/1930.

A 3. honvéd vegyesdandár parancsnoksága által készített vázlatrajzok nemcsak a kormányzói menet útvonalát rögzítették. Az egyes helyszínekhez külön mellékleteket készítettek, amelyek az eseményen szereplő polgári és katonai hatóságok felállítását ábrázolták, mintegy mini alkalmi helyszínrajz gyanánt. Külön helyszínrajz készült a kormányzó pályaudvari fogadtatására (2. kép), valamint búcsúztatására, az Evangélikus templom, valamint a Teológia épülete előtti felvonulásra.²³

A kormányzói látogatás során megjelent notabilitások szállítását a polgári hatóságoknak kellett megszervezni. A délelőtti programon a vármegye főnemesi családjainak fogatain szállították a vendégeket, délután autók álltak erre rendelkezésre. Mind a főispán, mind a polgármester levélben kérte a megyei nemes családokat a négy- illetve kétlovas hintók rendelkezésre bocsátására. Az előkészítés során a 9–15 fogatból illetve autóból álló menet kocsisorrendjét is rögzítették, ki hol foglalhatott helyet, milyen kíséretet kapott az adott jármű.²⁴ A vármegyei fogadó küldöttséget a főispán a városi és megyei előkelőségekből szervezte meg. A főispán feladata volt az is, hogy Vértesy Sándornak, a kormányzói kabinetiroda vezetőjének előzetesen megküldje a nap során elhangzásra kerülő beszédek szövegét. Ezeket a főispán az esemény előtt pár nappal meg is küldte.²⁵ A kormányzói menet a pályaudvartól a soproni katonaság, a vámórség és a rendőrség sorfala előtt haladt el. A katonák sorfala mögött a soproni tanulóifjúság és az egyesületek képviselői képezték a második „védőfalat”. A kormányzói menet az 5. honvéd gyalogezred sorfala közt, valamint a 3. honvéd huszárezred csapataitól kísérvé vonult végig Sopron utcáin. Az egyes helyszínek üdvözlő küldöttségeiben a megyei notabilitások mellett helyet kaptak még Sopron város vitézei, valamint az eseményeken szerepeltek a város leventéi is. Thurner Mihály polgármester a helyi lapok hasábjain felhívást intézett a város vitézeihez és leventéihez, kérte őket arra, hogy az ünnepségeken feltétlen jelenjenek meg. A polgármesteri hivatal felhívással fordult a soproni háztulajdonosokhoz is, amelyben felkértek minden háztulajdonost, de különösképpen azokat, akiknek háza a kormányzói látogatás útvonalába beleesik, hogy házaikat lobogózzák fel, és nemzetiszínű szalagokkal díszítsék.²⁶ A polgármesteri hivatal feladata volt a Kaszinóban tartott díszebéd megszervezése is. Erre az alkalomra 106 jegyet adtak el egyenként 7 pengő áron. A kormányzói látogatás kapcsán a városnak rendkívüli költségekkel is számolni kellett. Sopron Város Törvényhatósági Bizottsága 1930. október 16-i kisgyűlésén határozta el, hogy az Evangélikus teológiai fakultás épületéhez vezető kiépítetlen útszakaszok közül azon részt, melyen az ünnepség lebonyolódik, rendbe hozatja. Ezekre a munkákra, valamint az ünnepséggel kapcsolatos fokozottabb utcatisztítási munkálatokra együttesen 4000 pengő, az egyéb költségekre pedig 2000 pengő hitel felvételét engedélyezte a kisgyűlés.²⁷ A hitel felvételére a beküldött részletes költségvetés

²³ A vázlatrajzok megtalálhatók: SL. IV.B.402.b Sopron Vármegye Főispánjának iratai. Általános iratok. 146.d. 618/1930.; SL. IV.B.1404.b Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok. XV/140/1930.

²⁴ A kocsisorrendeket lásd ugyanott.

²⁵ A főispán kabinetirodához küldött, október 13-án kelt valamint egy keltezetlen levélét lásd: SL. IV.B.402.b Sopron Vármegye Főispánjának iratai. Általános iratok. 146.d. 618/1930.

²⁶ Sopronvármegye 1930. október 17. 236. sz. 1.

²⁷ SL. IV.B.1401.b Sopron Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Kisgyűlési jegyzőkönyvek. 1930. október 16. 243/1930.

alapján a polgármesteri hivatal később belügyminiszteri engedélyt is nyert.²⁸ Nem csoda tehát, ha a Soproni Hírlap hasábjain egy rövid cikk jelent meg ezzel kapcsolatban „Bár csak a mi utcánkon is végig menne” címmel. A cikk címe a kormányzó látogatásával függött össze, hiszen 1928-ban szintén sürgősen rendbe hozták azokat az utcákat, amelyek érintett a kormányzói látogatás, és így történt az Evangélikus Teológia épületének felavatásakor is. A cikk írója kissé szarkasztikusan jegyezte meg, hogy „*bár csak a kormányzó úr többször ellátogatna városunkba, így gyorsabb ütemben épülnének ki útjaink és gyalogjáróink.*”²⁹

A polgári és katonai hatóságok szervező munkája mellett az eseménysorozat rendőrségi biztosítása is kivételes intézkedéseket követelt. Zakariás Antal városi rendőrkapitány október 16-án felhívást intézett Sopron háztulajdonosaihoz és házfelügyelőihez. A felhívásban megtiltották, hogy a kormányzói kocsi virágot, vagy bármiféle más tárgyat dobjanak a nézők. Felszólították a lakosokat házaik átvizsgálására, hogy csak teljesen megbízható személyek tartózkodhassanak ott. Végezetül a házak fellobogozására tért ki a rendőrpáncsnoki felhívás. Ugyanezen a napon készült el az a rendőrségi beosztási táblázat, amely a kormányzói látogatás útvonalát érintette. A táblázatban feltüntették a biztosított területet, a biztosítást végző erők létszámadatait, valamint az adott útvonalszakaszért felelősséggel tartozó parancsnok személyét, továbbá a szolgálat felállításnak időpontját is. A tömegben civil detektívek is tevékenykedtek. Az október 16-án kiadott 214/1930. számú res-es (bizalmas) kapitánysági parancs szerint, már a kormányzói látogatást megelőző napokon razziákat tartottak a város utcáin, szállodáiban. A razziát október 18-án megismételték, a GYSEV pályaudvar környékét, a kormányzói látogatás napján reggel hétkor még egyszer lerazziálták. Az ünnepen a detektívek feladata volt, hogy a tömegben állandó mozgásban a közönség magatartását figyelemmel kísérjék. A Kaszinóban tartandó ebéd előtt az adott szakaszparancsnoknak az éttermet és a mellékhelyiségeket is át kellett vizsgálatni. Az étel- és italhordó személyzetet előzetesen alapos motozásnak vetették alá. Ugyancsak hasonló gonddal vizsgálták át az Evangélikus templom helyiségeit, valamint az Evangélikus teológia és a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola épületét és környékét.³⁰

A kormányzói látogatás végleges programját október 16-án bocsátotta ki a M. Kir. szombathelyi 3. honvéd vegyesdandár gyalogsági parancsnoka, Shvoy István. Az eseménysorozat minden apró részletének rögzítése és megbeszélése után már csak az időjárásnak kellett kegyesnek lennie a nézősereghez, amely egyre feszültebben várta a kormányzó megérkezését.

Az ünnepi nap Sopronban

1930. október 19-e nagy ünnepe volt Sopron városának és Sopron megyének, az evangélikus gyülekezetnek és a magyar oktatásügynek is. Horthy Miklós kormányzó és

²⁸ SL. IV.B.1404.b Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok, V/60/1930.

²⁹ Soproni Hírlap 1930. október 10. 231. sz. 5.

³⁰ A rendőrségi felhívást, a kapitánysági parancsot illetve a hozzá kapcsolódó kimutatási táblázatot lásd: SL. IV.B.402.b Sopron Vármege Főispánjának iratai. Általános iratok, 146.d. 618/1930.

Klebelsberg Kunó kultuszminiszter érkezett a megyeszékhelyre az Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi kara új épületének felavatására. A kormányzói látogatásról pontos képet ad a Soproni Hírlap és a Sopronvármegye október 21-i száma. Mindkét helyi lap több oldalas tudósításban számolt be az eseményről,³¹ valamint Hanzmann Károly evangélikus lelkész krónikája is szolgál érdekes adalékokkal. Itt meg kell jegyezni, hogy Hanzmann 1950-ben elkészült krónikájának megírása során biztosan használta a korabeli sajtó anyagát, mert több mondata szinte szó szerint összecseng a Soproni Hírlap és a Sopronvármegye hasábjain közölt, a kormányzói látogatásról szóló írásokkal.

A jó időért fohászzkodókat meghallgatták az égiek, mert „szokatlanul gyönyörű nap virradt Sopronra október 19-én.”³² A vasárnapi napon a várost már reggel hatkor a honvéd zenekar muzsikája ébresztette. A kormányzó érkezése előtt elfoglalták helyüket a katonák, a cserkészek, az iskolai tanulók, a leventék és a vitézek. A kormányzót a vasútállomáson a vitézekkel kiegészített díszszázad, valamint a városi és megyei notabilitásokból verbuvált küldöttség várta. A küldöttséget többek között a város polgármesterén és a megyei főispánon kívül Pinezich István felsőházi tag, Hermann Miksa és Östör József országgyűlési képviselők alkották, de jelen voltak a megye tehetősebb birtokosainak képviselői, továbbá vezető egyházi személyek is. A pontban háromnegyed kilenckor érkező kormányzó a himnusz hangjaira lépett ki Turán kúlvonlatából. A kormányzó kíséretében érkezett Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, Vértessy Sándor, a kabinetiroda főnöke, Somkuthy József tábornok, a katonai iroda főnöke és vitéz Igmándy-Hegyessy Géza, a testőrség parancsnoka. Horthy először fogadta vitéz Marschalkó Kornél ezredes állomásparancsnok jelentését, majd elvonult a díszszázad sorfala előtt, végül néhány szót váltott a helyi vitézekkel. A Sopronba érkezett kormányzót az állomáson Simon Elemér főispán üdvözölte rövid felszólalásában. A főispán felelevenítette az eddigi látogatásokat, majd a Trianon és a gazdasági válság sújtotta soproni vidék felemelkedéséről szólt. A felemelkedésnek két útját határozta meg a szónok. „Az egyiket megadja a természet bőkezősége, amely oly gyönyörűséggel ajándékozott meg bennünket, amilyenekkel csonka országunkban egy város sem dicsekedhetik.” Itt a város nyugodt, pihenésre szolgáló városrészére utalt Simon Elemér, a Lőverekre, amely további távlatokat nyit. A második fejlődési irányt a polgárság magas színvonalú tudományos, művészi, és zenei kultúrája mutatja. Ehhez járult hozzá az is, hogy az Erzsébet Tudományegyetem teológiai fakultásának végleges Sopronba telepítésével a város, egyetemi város színvonalára emelkedett.³³

Ezek után a kormányzó beszállt az Esterházy család által felajánlott hintóba és kíséretével a meghatározott útvonalon az Evangélikus templomhoz hajtattott. Elképzelhetjük, hogy micsoda látvány volt a 13 feldíszített hintó, amelyben az országos és megyei nagyok ültek. A hintókat a 3. honvéd huszárezred lovasai kísérték. Végig az útvonal során a katonaság és a tanulóifjúság sorfala között haladt a menet, majd harangzúgás és

³¹ Soproni Hírlap 1930. október 21. 240. sz. 1-3.; Sopronvármegye 1930. október 21. 239. sz. 1-4.; Hanzmann i.m. 138-142.

³² Soproni Hírlap 1930. október 21. 240. sz. 1.; Hanzmann: i.m. 138.

³³ Soproni Hírlap 1930. október 21. 240. sz. 2.; Sopronvármegye 1930. október 21. 239. sz. 2.

orgonabúgás közepette ért az evangélikus templom elé. Ennek ajtajában a lelkeszi kar és a teológiai kar tagjai fogadták a négyesfogatból frissen kiszálló kormányzót, akit a zsúfolásig megtelt templom közönsége (mintegy 3500 ember) tiszteletteljes felállással köszöntött.³⁴ Az újonnan renovált templomban szemmel láthatóan a kormányzó is gyönyörködött.³⁵ A szentmisét Dr. Stráner Vilmos egyetemi tanár celebrálta, a templomi kart Altdörfer Viktor karigazgató vezette. Igét hirdetett Kapi Béla evangélikus püspök, aki a II. Korintusi levél III. rész 2-3. verse alapján prédikált. A püspök magasröptű gondolatmenetében a teológiai fakultás feladatáról beszélt, Isten áldását kérve az új épületre. A teológiai fakultást egy királynői szépségű alakhoz hasonlította, kinek jobb kezében a tudomány fáklója lobog, bal kezében a szent Biblia. Tehát a hitnek és a tudománynak együtt kell erősítenie egymást, a tudományos igazságoknak életigazságokká kell válni. „A tudomány igazságai és a hit igazságai egyesüljenek az új épületben, s legyen a fakultás nemcsak őrizője Krisztus levelének, hanem hirdetője az emberek között.”³⁶ – szövegezte Kapi püspök. A fakultásnak nemzet- és egyházszeretettel kell szolgálnia. Az istentisztelet befejező része után a kormányzó a szalonná átalakított sekrestyébe ment, ahol Simon Elemér főispán mutatta be az egyházi vezetőket. Hanzmann Károlyhoz fordulva a kormányzó azt kérte a lelkésztől, hogy mutassa meg neki, hogy hol szoktak ők ülni diákkorukban a misék alkalmával. Sajátos jelenet lehetett, mikor Hanzmann felmutatott a szószékkel szembeni II. emeleti részre, és a valószínűleg nosztalgikus érzésekkel megtelt kormányzónak bevillantak a soproni diákévek, amit a Laehne tanulójaként töltött el Horthy Sopronban.³⁷

Ezek után az immár 15 kocsira duzzadt küldöttség a Széchenyi téren keresztül, az Erzsébet utcán át, a Deák tér északi részén haladva az evangélikus teológia új épületéhez hajtatott.

A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Hittudományi Karának építkezését Klebelsberg Kunó vallás-és közoktatásügyi miniszter 410-40/1929. sz. határozata rendelte el. A tervezésre a megbízást Sándy Gyula építész, a műegyetem professzora kapta, aki 1929. augusztus 21-én mutatta be terveit. A terveket elfogadták, az épület alapkövét 1929. október 13-án helyezték el.³⁸ A Deák tér délkeleti oldalának záradékként felépült épület alig egy év alatt készült el, ma általános iskola működik benne (3. kép).³⁹

Az október 19-i avatás a kormányzói látogatás csúcspontja volt. A teológia bejárójánál épített díszemlény jobb oldalán kapott helyet a kormányzói kíséret, vele szemben az egyetemi tanács, Bozóky Géza rektor vezetésével. A zászlódíszes épület homlokzatán az egyetemi és városi színek selymét fodrozta a szél. Az épület előtti hatalmas téren több ezer főnyi közönség állt, elöl négyszöget alkotva a helyőrség tiszti-

³⁴ Hanzmann i.m. 139.

³⁵ Képes Luther-naptár 20. (1932) 73.

³⁶ Uo. 74.

³⁷ Hanzmann i.m. 140.

³⁸ Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. század első felében (1908-1945). Kézirat Sopron, 1999. 41.

³⁹ Bánkíné Dalmay Ágnes: A Deák Téri Általános Iskola története (1930-1995) SSz. 52 (1998) 135-147. Az építkezéssel és az avatási ünnepségről: 136-138.

kara, a Rákóczi és a Zrínyi Ilona nevelőintézet növendékei.⁴⁰ Az ünnepélyt a Raschke Frigyes vezette teológiai énekkar nyitotta meg Révffy: „Nyíljatok meg ti kapuk, ajtók” című énekével. Ezután Sándy Gyula, az épület tervezője tette meg jelentését az építkezés befejezéséről, majd átadta az épület kulcsát Bozóky Géza rektornak. A rektor kormányzói engedélyét kért az épület felavatására. Az engedélyezés után az egyetem első embere nyitotta ki az épület kulcsával az iskola ajtaját, majd Klebelsberg Kunó kultuszminister avatóbeszéde következett. „Klebelsberg kultuszminister Sopron szebb jövője mellett tett szenvedélyes vallomást” (4. kép).

3. kép. A Hittudomány kar épülete 1930. október 19-én
(Forrás: Benke József: Egyetemünk története. Pécs, 2000.)

A kultuszminister Sopron város megerősítéséről beszélt. A város hűségét a kormány hűségkapuval jutalmazta. Nem lehet, hogy e kapun keresztül kálváriára jusson Sopron – szölt a miniszteri beszéd. Ezért európai értelemben vett iskolavárossá kell tenni Sopront, amelynek nemcsak a megyében, de a Dunántúlon is központi szerepet kell játszania. Ilyen központi funkciót csak úgy tölthet be, ha elemi és középiskoláira egy egyetemi fakultás épül. Ezért került sor a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, valamint a Teológiai kar Sopronba költöztetésére is. Az impozáns épület Deák téri elhelyezése a város esztétikai fejlődését is szolgálta. Az evangélikus teoló-

⁴⁰ Sopronvármegye 1930. október 21. 239. sz. 2.; Hanzmann i.m. 140-141.

giai kar létrejötte a felekezeti békét is megteremtette, hiszen a hittudományok terén a katolikusoknak ott volt Budapest, a reformátusoknak Debrecen. A Sopronban létrejött evangélikus teológiai fakultás a város evangélikus hagyományait tovább erősítette, valamint a miniszter reményei szerint a város iskolaváros jellegének fejlődésében újabb lökést adott.

Klebsberg Kunó beszédét báró Radványszky Albert egyetemi egyházi felügyelő rövid felszólalása követte. Ezután Deák János hittudományi kari dékán avatóimát mondott. Az evangélikus teológia ünnepségének második részeként az ünnepélyes tanévnyitó közgyűlés következett. Ezt Bozóky Géza rektor nyitotta meg, majd Kiss Jenő prodékán számolt be az elmúlt tanév eseményeiről. Az új dékán, Deák János, „*A babyloni fogság*” címen tartott székfoglaló értekezést. Ezután a kar 25 új hallgatójának beiktatása következett. A közgyűlés kimagasló eseménye volt a hittudományi kar első doktori avatóünnepsége. Végül az ünnepi közgyűlés a himnusszal ért véget. A 12 órakor befejeződött ünnepség után a kormányzó a GYSEV pályaudvarra hajtatott, ahol különvonatában egy órás rövid pihenőre került sor. Ez után az 1 órakor a Kaszinóban megrendezett bankettre indult a menet.

4. kép. Klebsberg Kunó kultuszminiszter beszédet tart a Hittudományi kar épületének avatásán. Szemben Horthy Miklós kormányzó.
(Forrás: Benke József: Egyetemünk története. Pécs, 2000.; Képes Luther-naptár 20. (1932) 75.)

A Kaszinóban 200 terítékes közébd következett. A katonai zenekar Dillmann karmester vezetésével a szomszédos kisteremben az étkezés alatt végig csendesen játszott. Az ünnepi menü a következő volt: Velógombóc leves, balatoni fogas aszpikban tartárral és hideg füstölt marhanyelv, borjúsült, szárnyas, köret, sajt, gyümölcs, feke-

tekává; italként soproni világos sört és kisorai fehér bort szolgáltak fel.⁴¹ A lakoma alatt csak egy beszéd Thurner Mihály pohárköszöntője hangzott el. A történelmi kitekintéssel fűszerezett előadás a kormányzó dicséretét zengte. Emellett kitért a polgármester arra a momentumra is, ami a magyarság egyetlen felemelkedését nyújtja. A kor kultuszpolitikájának megfelelően, Thurner hitet tett amellett, hogy a szellemi és kulturális épülés fogja visszavezetni a magyarságot Európába. Ezeknek a szellemi és erkölcsi értékeknek gyarapítása Sopron város feladata is, és a hittudományi fakultás új épületének feladata, hogy ennek a folyamatnak méltó színterévé váljon.

A bankett végén a feketekávé elfogyasztása után a kormányzó asztalt bontott és az Erzsébet utca, Deák tér déli oldala, Wälder utca (ma Batsányi utca), Tisza István utca (ma Alsólővér utca), Honvéd út (ma Bajcsy-Zsilinszky utca) útvonalon a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskoláig autón tették meg az utat a vendégek.

5. kép. A Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola. 1929.
(Forrás: SL. Képeslapgyűjtemény)

A főiskolánál (5. kép) Cotel Ernő főiskolai rektor üdvözlő beszéde következett. A beszéd az iskola történetének felelevenítésén túl a főiskola egyetemi törekvéseinek kinyilvánítása mellett emelt szót. A rektor kiemelte, hogy Selmecbányát és az 1763. évi alapítást sosem tudja elfeledni a hagyomány és az emlékezet. Viszont a rektor mondandójában a múlt idézése mellett a jövőre vonatkozóan is irányt mutatott. Az elmúlt 4–5 esztendőben oly mértékben kiegészítette felszerelését a főiskola, hogy a

⁴¹ Soproni Hírlap 1930. október 21. 240. sz. 3.

tudományos és kutatómunka megindulhatott. A főiskola tudományos kiadványai a világ minden tájára eljutottak, amelyek által több külföldi intézménnyel is kapcsolatba került a soproni Bánya- és Erdőmérnöki iskola. A rektor felhívta a figyelmet, hogy a soproni főiskolát külföldön az egyetemekkel egyenrangúnak tekintik. Beszédében Cotel Ernő kitért arra is, hogy még mindig nem sikerült a főiskolát egyetemi rangra emelni. A rövid összegzés alapján is kiderülhet, hogy a főiskola rektora a kormányzói látogatást arra is felhasználta, hogy a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola egyetemmé válása mellett lobbyzon a kormányzónál és a kultuszminiszternél. A főiskolai ünnepségen a hallgatók nevében Illés Béla Ifjúsági Köri elnök köszöntötte a kormányzót. Ezután a kormányzó megtekintette a főiskola földmérési, vadászattani, növényteni és metallurgiai tanszékét.

Az utolsó helyszínt egy óras ottartózkodás után fél négykor hagyta el az ünnepi menet, amely a GYSEV pályaudvarra hajtatott. Végül a pályaudvaron megjelenő küldöttségek és a nézősereg lelkes éljenzése közepette hagyta el Horthy Miklós Sopront, 15 óra 45 perckor.

Ha meg szeretnénk vonni a kormányzói látogatás mérlegét, két dolgot kell kiemelni. Ami a szervezést illeti, Sopron minden jel szerint jelesre vizsgázott. A kormányzói látogatás zökkenőmentesen és a terveknek megfelelően zajlott le. Ami az ünnepségsorozat erkölcsi és kulturális vonatát illeti, Sopron városa nem panaszkodhatott. Egy olyan új épülettel gazdagodott, amely a két világháború közti időszakban kulturális központot jelentett. Klebelsberg kultuszminiszter törekvései Sopron iskolavárosi jellegének erősítésére pedig a mai kornak is útmutatást jelentenek.

A három Fertő-parti település első írásos említése a 13. század derekáról való. Fertőhomok és Hidegség előbb Csák bán, majd az Osliaiak, utána a borsmonostori apát-ság, a 14. század második felétől pedig a Kanizsaiak tulajdonába kerültek; Hegykőt a 13. század végétől birtokolták a Kanizsaiak. 1536-ban a települések a Nádasdyaké lettek; a 17. század végén Fertőhomokot és Hidegséget a Széchenyiek szereztek meg. Hegykő közel egy évszázad múlva került át hozzájuk az Esterházyaktól. 1970-ben Hegykő központtal egyesítették a három község tanácsát Hegykő Közös Községi Tanács néven. A közös tanácsi évek 1990-ben értek véget, amikor mindhárom településen megalakult a helyi önkormányzat.

Etnikai szempontból az 1530-as évek második felében döntő fordulat következett be az addig színmagyarnak számító Fertőhomok és Hidegség életében. Nádasdy Tamás szlavóniai birtokairól a török pusztítások miatt horvát jobbágyokat telepített a két községbe, amelyeknek lakossága szintén megfogyatkozott a portyázások miatt. Fertőhomok és Hidegség horvát többségű település lett, a nyelvet mind a mai napig beszélik az idősebbek. Hegykőt nem érte ilyen erős szláv hatás, döntően magyar maradt, csak néhány horvát és – a másik két faluhoz hasonlóan – német család telepedett meg az idők folyamán. Vallásilag – a 16. század végétől az 1643-ig tartó periódust kivéve, amikor Nádasdy gróf áttért a lutheránus hitre – a három falu lakosságát szinte teljes mértékben római katolikusok alkotják. Fertőhomok az Árpád-kortól kezdve a hidegségi plébániához tartozik; a protestáns időben Hegykőt is idecsatolták, majd 1931-ig Fertőszéplak filiája lett, jelenleg önálló plébániával rendelkezik. A vallásosság mindig is jelentősen meghatározta a mindennapokat. A falvak lakóinak élete erősen összefonódott a Fertő közelségével. Már a középkortól kezdve jelentős volt a halászat és a szőlőművelés, a 19. századtól kezdve a mind a mai napig meghatározó zöldségtermelés került előtérbe, de jelentős maradt a nádgazdálkodás is.

A Horthy-korszak parlamenti választásainak vizsgálatakor feltűnően hasonlóan nyilvánították ki politikai véleményüket – a szinte azonos történelemnek, a nyelvi és etnikai rokonságnak, a közös egyházi múltnak köszönhetően – Fertőhomok és Hidegség szavazói, de a szomszédságukban fekvő, velük sok szempontból azonos történelmi, gazdasági és társadalmi múlttal rendelkező Hegykőn eltérő volt a választópolgárok politikai magatartása. Az 1945-ös és 1947-es választásokon már nem lehet ilyen hasonlóságot megfigyelni, sokszor Hegykő és Fertőhomok, máskor Hidegség és Hegykő viszonylatában jobban hasonlítanak a választási eredmények egymásra, mint Fertőhomok és Hidegség tekintetében.²

¹ A tanulmány a „Parlamenti képviselő-választások Fertőhomokon, Hegykőn és Hidegségen (1920–1998)” c. dolgozat rövidített változata, mely 2002-ben a Házi Jenő Honismereti Alapítvány pályázatán első helyezést ért el. Kézirat, Soproni Levéltár (SL).

² Összefoglaló munkák: Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I–III. + CD-ROM. Bp., 2001. Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk. Földes György, Hubai László. Bp., 1999. Források: Politikatörténeti és

I. A választások főbb jellemzői

Az 1920. évi választások³

Sopron vármegyében – még 1914-ben – 7 választókerületet alakítottak ki. Fertőhomokot, Hegykőt és Hidegséget a kapuvári választókerületbe sorolták. A Sopronvármegye c. lap így fogalmazta meg 1919 végén a választópolgárok véleményét: „[...] a hangulat a helybeli jelöltek mellett áll [...] olyan képviselőt akarnak, akit a megyéhez családi hagyományok fűznek”⁴. Annak a jelöltnek volt tehát jó esélye, aki ismert személyiség volt választókerületében. Éppen ezért a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) Dömötör Mihályt, a szegedi ellenforradalmi kormány volt népjóléti miniszterét, a MOVE civilcsoportjának alelnökét indította. A Nagyatádi-féle Országos Kisgazda- és Földműves Párt (OKGFP) vele szemben Tomori Jenőt léptette fel. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) az őt ért támadások miatt nem vett részt a választásokon.

A Soproni Hírlap cikkírója szerint a kisgazdák nagyon rosszul választották ki jelöltjüket, a lap meglehetősen negatív képet fest Tomoriról: „[...] minden politikai irányt végigszolgált, a Károlyi rendszernek egyik ismert sajtófigurája, aki a változott viszonyok közt most ál-kisgazdapárti alakulással a keresztény front megbontására törekszik.”⁵ A Sopronvármegye már jóval tárgyilagosabban közölte, hogy a kisgazdapárt Tomori Jenő író és Hírlapíró léptette fel képviselőjelöltnek.⁶

Dömötör kampánya keretében végiglátogatta kerületének településeit, január 14-én Hegykőn és Fertőhomokon, 15-én pedig Hidegségen járt.⁷ A választásokat Fertőhomokon és Hidegségen január 25-én, Hegykőn pedig – a választók nagy száma miatt – 25-26-án tartották meg. A Soproni Hírlap 25-i száma alapján már jól lehetett sejteni a végeredményt: „[...] a kapuvári kerületben, mint már irtuk Dömötör ellenjelöltje Tomori nevű Hírlapíró alkisgazdapárti programmal. Tomorit komolyan sehol sem veszik, ugyannyira, hogy programbeszédét a legtöbb helyen meg sem tudta tartani. Dömötör megválasztása holt biztosra vehető.”⁸ A választások, amelyeket a Friedrich-kormány általános, egyenlő és titkos szavazáson alapuló választójogi rendelete alapján tartottak meg, az egész megyében rendben mentek végbe, zavargás sem történt sehol.⁹ (1. táblázat)

Szakszervezeti Levéltár. Választástörténeti Gyűjtemény 969. fond. SL, IV. 404. Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai 1872–1944. Fertőhomok, Hegykő és Hidegség szavazási jegyzőkönyvei. 69. a. nd., 71. nd., 77. nd., 89. nd., 98. nd., 111–112. nd. Megjegyzés: A községi pártlistás adatokat nem a megyei (LVK), hanem 1945-ben és 1947-ben a járási, 1939-ben az egyéni választókerületi (EVK) listás eredményekkel hasonlítottam össze. Ennek megfelelően a listás értékek elemzésekor (is) a „választókerület” kifejezés EVK-ként értendő. Rövidítések: ell. = ellenzéki, pk. = párton kívüli, vál.ker. = választókerület, E = egyéni, L = listás, P = pótválasztás, LVK = listás választókerület, EVK = egyéni választókerület.

³ A választásokról bővebben: Horváth Adél Gabriella: Az 1920-as nemzetgyűlési választás Sopron vármegyében. In: SSz. 55 (2001) 4–25 p.

⁴ Sopronvármegye (SV), 1919. XXII. évf. dec. 11. 2. p.

⁵ Soproni Hírlap (SH), 1920. VII. évf. 14. szám, jan. 18. 4. p.

⁶ SV, 1920. XXIII. évf. 4. sz. jan. 6. 2. p.

⁷ SH, 9. sz. jan. 13. 4. p.

⁸ SH, 20. sz. jan. 25. 2. p.

⁹ SV, 21. sz. jan. 27. 3. p.

A keresztényszocialista jelölt fölényes győzelmet aratott a választókerületben és a vizsgált településeken egyaránt. Hozzá képest az OKGFP csak gyengélkedett. Képviselőjelöltje Fertőhomokon és Hidegségen alig kapott szavazatot, de Hegykőn és a választókerületben sem rendelkezett komoly támogatottsággal. Úgy tűnik, a kiszagdapárt programja és jelöltje nem nyerte el kellőképp a választópolgárok tetszését, és ez a katolikus értékeket jobban kidomborító KNEP-nek kedvezett. Az is mindenképp hozzájárult a politikai katolicizmus sikeréhez, hogy a pártcsaládhoz tartozó párt (Katolikus Néppárt) már 1895-től vett részt választásokon, míg a kiszagdák nem rendelkeztek ilyen múlttal a régióban.

jelöltek (pártállásuk)	vál.ker.	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
1920. 01. 25-26.	%	N	%	N	%	N	%
Démötör Mihály (KNEP)	77.57	239	87.87	384	66.90	217	92.70
Tomori Jenő (OKGFP)	22.43	33	12.13	190	33.10	17	7.30

1. táblázat. Az 1920. évi választások jelöltjeinek eredményei

Az 1922. évi választások

1922-ben a három települést a *Sopron-környék* választókerületbe sorolták, és ez a beosztás 1939-ig megmaradt. A választási hadjáratban a soproni napilapok nyíltan színt vallottak: a Sopronvármegye dr. Östör József kormánytámogató párton kívüli jelöltet, a Soproni Hírlap a Keresztényszocialista (Haller-) Párt (KRSZP) színeiben induló Blaschek Vilmos főszolgabíró támogatott. Az újságok oldalai a saját jelölt sikereitől és az ellenfél kudarcaitól, lejárataitól voltak hangosak. Május elején a Sopronvármegye Östör népszerűségéről így írt: „[...] a népszerű jelölt józan politikája, a realitás talajáról soha el nem mozduló pozitív gazdasági programja mindenütt kedvező és megértő fogadtatásra talál a falu népe előtt [...]. Nagy sikere volt [...] Homokon, Hegykőn, Hidegségen.”¹⁰

A Sopronvármegye felröppentette a hírt, hogy Blaschek nem lehet képviselő, mert később mondott le főszolgabírói székéről. A Soproni Hírlap azonban megnyugtatta Blaschek híveit. A 2200/1922. M.E. sz. szerint nem választható képviselővé, aki a választás napjának kitűzése és a választás közé eső időben főszolgabíró abban a választókerületben, amely egészen vagy részben az illető járás területén fekszik. Mivel azonban Blaschek lemondását április 29-én délelőtt a főbírói hivatal iktatta és kézbesítette, a választások kitűzéséről szóló kormányrendelet pedig április 29-én jelent meg, indulásához nem férhetett kétség.¹¹

Az MSZDP Kittel Ferenc budapesti cipépszti indította, aki főként a munkások és falusi nincstelenek szavazatára számíthatott. Kampányáról keveset tudunk, mert a kereszténykonzervatív sajtó alig foglalkozott vele, a jelöltet abszolút esélytelennek tekintette.

Blaschek május 7-én mutatkozott be Hidegség, Fertőhomok és Hegykő választóinak, „[...] akik mindenütt nagy számban sereglettek össze, hogy programbeszédét meghallgassák és meleg, bensőséges együttérzéssel fogadják. A népszerű jelöltnek

¹⁰ SV, 1922. XXV. évf. 102. sz. máj. 7. 2. p.

¹¹ SH, 1922. IX. évf. 99. sz. máj. 4. 2. p.

mindenütt lelkes ünneplésben volt része és megbizonyosodhatott arról, hogy a kerületnek személye iránti ragaszkodása megingathatatlan" – írta a Soproni Hírlap.¹² Fertőhomokon az „[...] iskola terme zsufolásig megtelt a falubeliekkel, akik feszült figyelemmel hallgatták végig közkedvelt képviselőjelöltjük beszédét.” Blaschek a választópolgárok megnyerése végett május 12-én Budapestre utazott, hogy a Fertőrákos, Balf, Boz, Fertőhomok, Hegykő és Hidegség határában termő zöldségfélék feleslegének „[...] Ausztriába óhajtott kivitele érdekében a földművelési minisztériumnál közbenjárjon.”¹³ Ezen fáradozása minden bizonnyal megnövelte népszerűségét a zöldségtermelő Fertő-parti falvak lakossága körében.

Nem tett jót a Soproni Hírlap olvasói körében Östör népszerűségének, hogy a lap kapcsolatba hozta nevét a hidegségi zöldségbotrányal. Östör állítólag áprilisban 170 métermázsza zöldséget 52 koronás áron „elszózott” a soproni Futura kirendeltségnek. Már megrendelték a vagon, amikor a Futura visszamondta az üzletet. Bár Östör képviselőjelöltként vállalta a hidegségi keresetet a Futura ellen, de a zöldségért nem jött senki. Végül körjegyzői segédlettel elérvereztette a rothadásnak indult árut, kilónként 10 koronáért.¹⁴ Östör rögtön helyesbítést kért a laptól, hangsúlyozva, hogy nem ő adta el a terményt a soproni cégnek, nem is vállalt keresetet, csak a vitát igyekezett békés úton elintézni a két fél között. Mindenesetre biztos, hogy az ügy nem kedvezett népszerűségének.

A Soproni Hírlap arra is rámutatott, hogy Östör nem tudja beváltani azon ígéreteit sem, amelyek szerint június 1-jével megszűnik a Széchenyi-hitbizomány, és így legelőket, fertői területeket tud juttatni az érintett községek lakóinak.¹⁵ A Sopronvármegye nem sokkal későbbi azonban számában azt olvashatjuk, hogy Hegykőn nem volt sikeres a Blaschek-párt törekvése, amely el akarta hitetni egyik-másik községgel, hogy június 1-jén megszűnik a nagyeceni hitbizomány zárgondnoksága, és új urai lesznek a hitbizománynak.¹⁶ (2. táblázat)

jelöltek (pártállásuk)	vál.ker.	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
		N	%	N	%	N	%
1922. 06. 01.	%						
Blaschek Vilmos (KRSZP)	35,14	122	61,62	61	12,18	100	52,36
Östör József (pk.kt.)	47,17	76	38,38	440	87,82	91	47,64
Kittel Ferenc (MSZDP)	17,72	0	0,00	0	0,00	0	0,00

2. táblázat. Az 1922. évi választások jelöltjeinek eredményei

Június 1-jén a KRSZP jelöltje Fertőhomokon és Hidegségen legyőzte Östört: a politikai katolicizmus jó szereplése Fertőhomokon és Hidegségen továbbra is meghatározója maradt a választásoknak, de Hegykőn és a kerület egészében Blaschek alulmaradt. A szavazók erősen vallásos, konzervatív meggyőződése és minden bizonnyal a szavazás nyílt volta megpecsételte a szociáldemokrata Kittel sorsát, akit ugyan a vá-

¹² Uo. 103. sz. máj. 9. 4. p.

¹³ Uo. 107. sz. máj. 14. 5. p.

¹⁴ Uo. 113. sz. máj. 21. 4. p.

¹⁵ Uo.

¹⁶ SV, 121. sz. máj. 31. 2. p.

lasztókerületi szavazók közel hatoda támogattott, de egyik községben sem kapott szavazatot. (3. táblázat)

jelöltek (pártállásuk)	vál.ker.	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
		N	%	N	%	N	%
1922 P 06. 11.	%	N	%	N	%	N	%
Blaschek Vilmos (KRSZP)	42,36	139	64,65	89	16,73	109	53,96
Östör József (pk.kt.)	57,64	76	35,35	443	83,27	93	46,04

3. táblázat. Az 1922. évi pótválasztások jelöltjeinek eredményei

Mivel egyik jelölt sem szerzett abszolút többséget, Östör és Blaschek között pótválasztást kellett tartani, melynek időpontját június 11-ére tűzték ki. Megindult a verseny a falusi nincstelenek és a munkások szavazataiért, akik ezúttal – Blaschek minden igyekezte ellenére – Östör mellé álltak. Blaschek viszont sikerként könyvelhette el, hogy említett budapesti útja eredménnyel zárult: elérte, hogy a zöldségfeleslegnek vagonokban történő exportjához ne kelljen többé igazolvány, csak az illetéket kelljen megfizetnie a feladónak.¹⁷ A szociáldemokrata szavazók állásfoglalása eldöntötte a küzdelmet. Blaschek ugyan Fertőhomokon és Hidegségen továbbra is több szavazót tudhatott maga mögött, de a hegykőiek sem hagytak fel Östör támogatásával, akit a választókerület többsége is támogattott.

Az 1926. évi választások

1926-ban már jóval csendesebben zajlottak le a választások a Sopron-környék választókerületben. November közepén újból felajánlották Östörnek a választókerület képviselőjelöltségét, aki azt ismét elfogadta, és újfent kormánytámogató pártion kívüli jelöltként indult. Bemutatkozó programbeszédében rámutatott arra, hogy a Fertő eliszaposodott csatornáit nem vezetik le a tó vizét, mely óriási kárt okoz a Fertő-parti községeknek. Felhívta a figyelmet többek között arra, hogy a fertői nádasok kataszteri osztályba sorolása igazságtalanul magas kataszterrel sújtja a vidéket. A földadóval, a megyei és a községi terhekkel, valamint a Rába-szabályozási járulékkal együtt katasztrális holdanként 10 aranykoronával terheli a nádasokat, amit lehetetlen elviselni. Az adókataszternek a „lefelé való igazítása” bekerült programpontjai közé.¹⁸ November 22-én Hegykőn, 25-én Hidegségen és Fertőhomokon tartotta meg beszédét. Hegykőn a templom előtt beszélt szinte az egész falu jelenlétében. Programbeszédének a közterhekre vonatkozó részét fejtette ki részletesen és magyarázta meg a választóknak, akik szorgalmasan írták alá ajánlóíveit.¹⁹ Hidegségen és különösen Fertőhomokon „a leglelkesebb fogadtatásban részesült”. Utóbbi helyen Kulcsár Pál kántortanító üdvözölte és mondott köszönetet neki nemzetgyűlési tevékenységéért. A helyi választók itt is nagy számban támogatták ajánlását. Hidegségen a községi bíró üdvözölte, majd Fodor Pál plébános „hosszú és tartalmas” beszédben fejezte ki, hogy miért kell a jelöltet támogatni, aki „a népnek igazi barátja és annyit tett községeiért”. Östör Hidegség-

¹⁷ SH, 125. sz. jún. 4. 6. p.

¹⁸ Uo. 1926. XIII. évf. 265. sz. nov. 20. 3-4. p.

¹⁹ Uo. 268. sz. nov. 24. 2. és SV, 1926. XXIX. évf. 267. sz. nov. 25. 4. p.

gen is, miként Fertőhomokon, az egyéb politikai kérdéseken kívül különösen a Fertőmenti falvak gazdasági kérdéseit fejtegette, amelyek Soprontól egészen Fertőszéplakig minden Fertő-menti birtokost a legélénkebben érdekelnék. Különösen tudomására hozta választóhíveinek, hogy a Fertő csatornáinak kitisztítása és a nádasok adóinak leszállítása végett megteszi a szükséges lépéseket, amihez a város és a vármegye minden képviselőjének segítségét kéri.²⁰

A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (KGSZP) báró Berg Miksát indította, akit „számos küldöttség” keresett fel vidékről, így Fertőhomokról, Hidegségről és Hegykőről is. „A megjelentek biztosították bizalmukról, a küldöttség szónokai kivétel nélkül azt hangsúlyozták, hogy Berg Miksa báró megválasztásával egyik régi óhajuk teljesülne.” Programbeszédét 21-én tartotta meg Fertőhomokon.²¹ Ahogy itt, úgy Hidegségen is „a választóközönség élénk érdeklődése közepette” mondta el „agitációs beszédeit”.²² A Sopronvármegye szerint azzal igyekezett hangulatot kelteni, hogy a KGSZP hivatalos jelöltjének adta ki magát, és ezzel sikerült is a kerület egyik-másik papját megingatnia. Ernszt Sándor pártelnök megerősítette, hogy Berg vállalkozása „teljesen magánjellegű”.²³

Kittel Ferenc (MSZDP) ezúttal nem tudott kellő számú ajánlást gyűjteni az induláshoz. Leginkább a brennbergi bányászok és a német községek iparos és mezőgazdasági munkásságának támogatására számított. December 10-én a választókerület választói így csak két jelöltre adhatták le szavazatukat. (4. táblázat)

jelöltek (pártállásuk)	vál.ker. %	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
		N	%	N	%	N	%
1926. 12. 10.							
Berg Miksa (KGSZP)	34,72	121	49,19	110	21,78	114	54,03
Östör József (pk.kt.)	65,28	125	50,81	395	78,22	97	45,97

4. táblázat. Az 1926. évi választások jelöltjeinek eredményei

Az előző választáshoz képest Fertőhomokon ellenkező előjelű eredmények születtek. Ezúttal Östör József, ugyan csak hajszálnyival (4 szavazattal), de legyőzte a kereszténypárti jelöltet. Választókerületi szinten már meggyőzőbb volt fölénye, míg Hidegségen ez továbbra sem sikerült neki, itt megmaradt az enyhe kereszténypárti fölény. A Sopronvármegye a fertőhomoki esetet hozta fel a szokatlanul erős és szenvedélyes összecsapásra, a pártok mindent megmozgató agitációjára, ahol már délelőtt 11-kor mindenki leszavazott, „[...] felvonultak az Östör-párt és a Berg-párt összes választói az utolsó szál emberig”.²⁴ Hegykő zömmel ezúttal is Östört támogatta. A három község közül Berg egyedül Hidegségen tudott első lenni, míg a leggyengébben Hegykőn szerepelt. Hiába kötött paktumot a szociáldemokratákkal, a mandátum Östöré lett. A „[...] belső izgalomtól eltekintve az egész kerületben példás rendben és a legnagyobb

²⁰ Uo. 270. sz. nov. 26. 1. és SV. 268. sz. nov. 26. 3. p.

²¹ Uo. 266. sz. nov. 21. 2. p.

²² Uo. 269. sz. nov. 25. 1. p.

²³ SV. 265. sz. nov. 23. 1-2. p.

²⁴ Uo. 280. sz. dec. 11. 1. p.

csendben folyt le a szavazás. Rendzavarás sehol sem történt” – sommázta a Sopronvármegye választási tudósítását.²⁵

Az 1931. évi választások

1931-ben újra Östört jelölték a választókerület hivatalos jelöltjévé, aki ezúttal a kormánypárt, az Egységes Párt (EP)²⁶ színeiben indult. Rajta kívül még négyen gyűjtötték az ajánlásokat az induláshoz. Berget most a Független Kisgazda-, Földműves- és Polgári (Agrár)párt (FKGP) indította, és főleg a német községekben bíztatták. Vitéz Kő József nyugalmazott tábornokot (párton kívüli ellenzéki) elsősorban volt katonái támogatták. Csigó Pusztai János volt sopronkövesdi bíró nem sok eredménnyel próbált ajánlásokat gyűjteni. Hamarosan vissza is lépett, mert még saját községében sem tudott fél-száz aláírásnál többet szerezni. Zuschlag Vilmos (MSZDP) a munkásság (Bánfalva, Brennberg) támogatásában bízott.

Östört „mindenhol igen szívesen, sőt legtöbb helyen óriási lelkesedéssel és nagy tömegekben” fogadták. Június 13-án Hegykőn járt, ahol a templom előtti téren közel ezren várták. Kifejtette a képviselő kötelességeit a kerületével és a gazdaságilag gyengékkel szemben. A községi bíró megköszönte a beszédet „és egyuttal biztosította Östört a hegykőiek régi szeretetéről és a hegykői lakosság óriási többségének támogatásáról”.²⁷

A Soproni Hírlap csodálkozva írta június végén: „[...] pár nap választ el bennünket a képviselőválasztástól és semmi nyoma sincs izgalomnak. Akárcsak valami majálisról lenne szó, annyira higadtak az emberek.”²⁸ (5. táblázat)

jelöltek (pártállásuk)	vál.ker.	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
		N	%	N	%	N	%
1931. 07. 28.	%						
Östör József (EP)	47.76	142	53.18	358	66.05	123	50.20
Berg Miksa (FKGP)	18.19	27	10.11	27	4.98	14	5.71
Kő József (pk. ellenzéki)	16.10	98	36.70	157	28.97	108	44.08
Zuschlag Vilmos (MSZDP)	17.95	0	0.00	0	0.00	0	0.00

5. táblázat. Az 1931. évi választások jelöltjeinek eredményei

Június 28-án a szociáldemokraták – bár Zuschlag a választókerületben megszerezte a szavazatok közel hatodát – újfent nem kaptak szavazatot egyik községben sem. A kisgazdák jelöltje Fertőhomokon bizonyult a legerősebbnek, de ő is jobban szerepelt a választókerület egészében. Hidegségen és Hegykőn csak fele akkora arányban támogatták, mint Fertőhomokon. Az igazi verseny mindhárom településen az ellenzéki Kő és a kormánypárti Östör között zajlott. A kormánytámogató választópolgárok az EP javára billentették a mérleget. Östör abszolút többséget szerzett Fertőhomokon, Hidegségen és Hegykőn is. Az ellenzéki jelölt támogatottságának nagysága mutatja, hogy a

²⁵ Uo.

²⁶ A pártról bővebben: Polgár Tamás: Az Egységes Párt szerepe a Sopron vármegyei országgyűlési választásokon (1926–1931). In: SSz. 55 (2001) 88-107 p.

²⁷ SH, 1931. XVIII. évf. 134. sz. jún. 17. 2. p.

²⁸ Uo. 141. sz. jún. 25. 5. p.

fertőhomoki és a hegykői szavazópolgárok több mint harmada, a hidegségieknek pedig közel fele nem értett egyet a kormány politikájával, valószínűleg nem utolsósorban a gazdasági világválságnak köszönhetően. Választókerületi szinten már magabiztosabb volt Östör, mivel azonban nem ért el abszolút többséget, pótválasztásokat kellett tartani a választókerületben, pontosabban csak kellett volna, ugyanis Berg visszalépett, mert szerinte „Östör iránt nagy mértékben nyilatkozik meg a kerület bizalma”.²⁹

Az 1935. évi választások

Az 1935. április 3-i választásokon Östör már nem indult, helyette a Nemzeti Egység Pártja (NEP)³⁰ az 1931-ben még párton kívüli ellenzéki programmal fellépő Kő Józsefet indította. A Nemzeti Legitimista Néppárt (NLNP) színeiben dr. Hencz Károly, az FKGP programjával pedig dr. Rakovszky Tibor indult.

A Sopronvármegye, amelynek főszerkesztője az NLNP elnöke, Griger Miklós volt, természetesen Hencz Károlyt támogatta. Hencz már 1903-ban képviselte a parlamentben a nagycenki kerületet. Választási programjában szerepelt a lezárt osztrák piacok visszaszerzése a Sopron környéki gazdák számára (a „határtilalmak felszabadítása”), melynek előfeltételként határozta meg az osztrák–magyar együttműködést és az együttes Habsburg restaurációt „Ottó király” személyében. A „[...] legitimizmus itt Nyugatmagyarországon elsősorban a nagyobb falat kenyeret és a nyugati határok revízióját jelenti” – fogalmazta meg egyik beszédében.³¹ Erősen bírálta a szabad királyválasztókat, felhívta a figyelmet a növekvő német veszélyre, amely ellen csak a restauráció hatékony, és beszélt az „anyaszentegyházat sanyargató hitlerizmusról”.³² „Diadalúton rohogott [...] a legitimista gondolat [...] Homokon és Hegykőn is” – írta a lap.³³

A Soproni Hírlap Kő Józsefet, a NEP hivatalos jelöltjét vette pártfogásába, aki a Frontharcos Szövetség soproni helyi csoportjának volt az elnöke, és a 76-os soproni háziezred parancsnokaként teljesített szolgálatot a világháborúban. Ígéretei között szerepelt a titkos választójog, a falu védelme a nagytőke túlkapásai ellen, a közelet megtisztítása, az igazságos nagybirtokreform és adópolitika, a békés revízió, továbbá a megfelelő külpolitikai orientáció, hogy az áruknak biztos piaca legyen. Célja volt a hadiözvegyek, hadiárva és rokkantak felkarolása is.³⁴

A választási küzdelem kiélezettségét szemlélteti, hogy mind a két napilap tele volt rágalmozásokkal, „csúf kortesfogásokkal”, és biztosra vették az általuk favorizált jelölt elsőprő győzelmét. A Sopronvármegye szerint egyes Kő-párti kortesek rágalmozó hadjáratot indítottak Hencz Károly ellen. Felháborodva utasította vissza azt a korteshadjáratot, amely el akarta hitetni az emberekkel, hogy Hencz nem tudja megszerezni a kellő számú ajánlást, ezért kénytelen lesz visszalépni. A lap megnyugtatta Hencz szimpatizánsait, hogy az sem igaz, miszerint arra kell szavazni, akinek aláírták ajánló-

²⁹ SV, 1931. XXXIV. évf. 145. sz. júl. 1. 2. p.

³⁰ A NEP nem más, mint a Gömbös által átszervezett EP.

³¹ SV, 1935. XXXVII. évf. 61. sz. márc. 14. 1. p.

³² Uo. 63. sz. márc. 17. 5. p.

³³ Uo.

³⁴ SH, 1935. XXII. évf. 58. sz. márc. 10. 2. p.

ívét.³⁵ A Soproni Hírlap nem értette, hogy a Sopronvármegye szerint Hencz lázas betegen fekszik, és emiatt vendégszónoknak kell megtartania programbeszédeit, viszont a Pannónia étteremben borozgatás közben „látszólag nagyon is jól érezte magát”.³⁶ Erre a Sopronvármegye megerősítette, hogy Hencz valóban lázasan fekszik szállodai szobájában.

Egy ideig úgy volt, hogy indul a szociáldemokrata Horváth János is, de ajánlóívén nem gyűltek az aláírások. Ráadásul az MSZDP vezetősége úgy döntött, hogy az országban sehol sem léptett fel nyílt választókerületben jelöltet. A Soproni Hírlap beszámolt arról, hogy Hencz és Horváth a Pannónia szállóban tárgyalt,³⁷ majd a címlapon közölte: a „[...] sopronkörnyéki szocialisták megkapták a parancsot: szavazzanak Hencz Károlyra”.³⁸ Nem tudni, mi igaz ebből, mindenesetre a Sopronvármegye nem írt a dologról. Kő Józsefet időközben Hegykőről és Fertőhomokról is tömegesen keresték fel olyanok, akik addig tartózkodtak ajánlási íveinek aláírásától, vagy másét már aláírták.³⁹ (6. táblázat)

jelöltek (pártállásuk)	vál.ker.	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
1935. 04. 03.	%	N	%	N	%	N	%
Kő József (NEP)	58,41	122	45,19	368	54,52	100	46,30
Hencz Károly (NLNP)	27,24	126	46,67	46	6,81	85	39,35
Rakovszky Tibor (FKGP)	14,34	22	8,15	261	38,67	35	14,35

6. táblázat. Az 1935. évi választások jelöltjeinek eredményei

Míg az előző választásokon az FKGP Fertőhomokon szerepelt a legjobban, addig most jelöltjük a leggyengébb eredményt itt érte el. Hegykőn viszont most támogatták a legnagyobb arányban a párt jelöltjét, de a hidegségi eredmény is majdnem kétszerese lett a fertőhomokinak. A kisgazdák – Hegykő kivételével – a választókerületi átlag alatt teljesítettek. Ami 1931-ben nem sikerült az ellenzéknek Fertőhomokon, azt most elérték a legitimisták: jelöltjük legyőzte a kormánypárt jelöltjét, igaz csak 4 szavazattal. Hegykőn Kő megszerezte az abszolút többséget, míg Hencz alig kapott szavazatot. Hidegségen a két párt jelöltje kiegyenlítettebb küzdelmet vívott egymással. A választásokat a kerületben a kormánypárti képviselőjelölt nyerte meg, második a kisgazda, a harmadik a legitimista jelölt lett. Fertőhomok és Hidegség választópolgárai újfent magasabb arányban támogatták a politikai katolicizmus pártját, mint a választókerület egésze.

Az 1939. évi választások

1939-ben Sopron vármegye Sopron várossal együtt 4 egyéni választókerületet alkotott, a három települést a Sopron–Csepreg egyéni és a Sopron vármegye és törvényhatósági jogú város listás választókerületbe sorolták. A kerület hivatalos jelöltje a Magyar Élet

³⁵ SV, 71. sz. márc. 18. 1. p.

³⁶ SH, 69. sz. márc. 24. 3. p.

³⁷ Uo. 66. sz. márc. 21. 2. p.

³⁸ Uo. 68. sz. márc. 23. 1. p.

³⁹ Uo. 72. sz. márc. 29. 1. p.

Pártjának (MÉP)⁴⁰ színeiben induló Horváth Ferenc lett. Horváth korábban még az FKGP tagja volt, de kilépett, mert szerinte a párt nem akarta megoldani a „[...] földbirtokkérdést és a kartellkérdést, amelyet ma egyszerűen zsidókérdésnek nevezünk”. Külpolitikai programjában a Berlin-Róma-tengely melletti kitartást szorgalmazta.⁴¹ Május közepén Imrédy Béla társaságában Hegykőre is ellátogatott.⁴² Horváthtal szemben az FKGP Hajdú Németh Lajost, a Nyilaskeresztes Párt (NYKP) gróf Széchenyi Lajost léptette fel.

A választásokon új tényező jelent meg, a szélsőjobboldal. Mind a Soproni Hírlap, mind a Sopronvármegye, konzervatív lapok lévén éles támadásokat indítottak a nyilasok ellen, hisz ezúttal már nem a szociáldemokraták – akik a választási biztosíték bevezetése miatt csak 8 egyéni választókerületben indultak –, hanem a hitleri Németországgal szimpatizáló, és a parlamentarizmust elutasító szélsőjobboldal jelentette a kormány számára a legnagyobb kihívást és veszélyt. A sajtóban a legkülönfélébb „leleplezések” láttak napvilágot a diktatúrára törő, idegen érdekeket szolgáló, pángermán nyilasmozgalomról. A Sopronvármegye szerint „[...] aki nyilas jelöltre szavaz, az Hitlerre szavaz, mert ha a nyilasok győznek, azok behozzák a németeket”.⁴³ A lapok biztosra vették Horváth győzelmét. A Soproni Hírlap Hajdút egyszerűen olyan „jóindulatú kezdő”-nek nevezte, akinek nevét alig néhány községben ismerik. Széchenyiről, a „nyilasgróf”-ról pedig közölte, hogy hatékony szerepet játszott a feloszlatott hungarista pártban.⁴⁴ Pártlistát csak a MÉP és az NYKP állított, az FKGP nem. A kormánypárt listáján gr. Csáky István, Gacs János, Kóczán István (hegykői kiscgazda) és Tóth Béla szerepelt. A nyilasok listájára gr. Széchenyi Lajos, dr. Balogh-Kovács Sándor, Szakács István és Kovács József neve került fel.⁴⁵ (7. táblázat)

jelöltek (pártállásuk)	EVK		Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
	%	N	%	N	%	N	%	
1939 E 05. 28.								
Horváth Ferenc (MÉP)	54,58	181	76,05	378	59,62	121	66,85	
Széchenyi Lajos (NYKP)	35,87	43	18,07	64	10,09	38	20,99	
Hajdú Németh Lajos (FKGP)	9,55	14	5,88	192	30,28	22	12,15	

7. táblázat. Az 1939. évi választások egyéni jelöltjeinek eredményei

A választásokat május 28-án tartották meg. Egyéniben – 1935-höz képest – mindhárom településen és a kerület egészében tovább gyengültek a kiscgazdák. Továbbra is Fertőhomokon maradt a legkisebb és Hegykőn a legnagyobb támogatottságuk. A kormánypárti (MÉP) képviselőjelölt elsőprő győzelmet aratott, legerősebbnek Fertőhomokon bizonyult, de Hidegségen és Hegykőn is megszerezte a választókerületi abszolút többséget. Újdonságnak számított, hogy – többek között az Anschluss miatt – megerősödött a szélsőjobboldal: a nyilas jelöltet Hidegségen támogatták a legnagyobb arányban, de Fertőhomokon is megközelítette ezt az értéket, míg Hegykőn csak fele

⁴⁰ A MÉP lényegében az Imrédy által útszervezett NEP.

⁴¹ SH, 1939. XXVI. évf. 105. sz. máj. 9. 2. p.

⁴² Uo. 115. sz. máj. 21. 1-2. p.

⁴³ SV, 1939. XLI. évf. 116. sz. máj. 23. 1. p.

⁴⁴ Uo. 120. sz. máj. 27. 2. p.

⁴⁵ SV, 116. sz. máj. 23. 2. p.

ekkora arányban szavaztak rá. Támogatottsága egyik helyen sem érte a választókerületi szintet. (8. táblázat)

pártok	LVK	EVK	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
1939 L 05. 28.	%	%	N	%	N	%	N	%
MÉP	62.17	59.25	222	77.89	566	85.89	156	73.58
NYKP	37.86	40.75	63	22.11	93	14.11	56	26.42

8. táblázat. Az 1939. évi választások pártlistáinak eredményei

A Sopron-Csepreg egyéni választókerületben pártlistán a MÉP mindenütt megkapta a legtöbb szavazatot, mégpedig Hegykőn a legnagyobb, Hidegségen a legkisebb arányban. Ebből következően Hegykőn volt a legsikertelenebb a szélsőjobboldal, amely Hidegségen arányaiban a legnagyobb szavazótábort mondhatta magáénak. Támogatottsága azonban továbbra sem érte el sehol a választókerületben tapasztalt szintet, míg a MÉP-é mindhárom helyen felülmúlta azt. A nyilasok listás szereplésükkel egy mandátumot szereztek.

Az 1945. évi választások

Az 1945-ös és (az 1947-es) választásokon mindhárom település a Győr-Moson és Sopron vármegyék, valamint Győr és Sopron törvényhatósági jogú városok választókerületbe tartozott. A kerületet így jellemezte a Faragó Gyula által szerkesztett választási statisztika: „[...] maga a választókerület az ország fővonalán fekszik, mindenhol elsőrendű utak, nevezetesen vasút, hajó, ország- és bekötőutak szelik át területét. Ezeknek az adottságoknak az eredménye a választókerület abszolút jóléte, amit nagyrésztben commerciális fejlettségének köszönhet”.⁴⁶ (9. táblázat)

pártok	LVK	járás	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
1945. 11. 04.	%	%	N	%	N	%	N	%
FKGP	58.50	75.86	391	99.74	936	98.32	274	97.16
MKP	13.21	6.93	1	0.26	6	0.63	0	0.00
MRP	0.29	0.34	0	0.00	0	0.00	1	0.35
NPP	6.20	2.67	0	0.00	8	0.84	2	0.71
PDP	0.80	1.23	0	0.00	0	0.00	0	0.00
SZDP	20.99	12.97	0	0.00	2	0.21	5	1.77

9. táblázat. Az 1945. évi választások pártlistáinak eredményei

November 4-én a választópolgárok hat párt listája közül választhattak; Nagy-Budapest választókerületen kívül csak itt indult ennyi párt. Az FKGP – amely agrárpárt lévén inkább a centrum pártja kellett volna, hogy legyen – abban a helyzetben volt, hogy az ismert történelmi körülmények miatt a politikai bal-jobb skálán nem helyezkedett el tőle jobbra egyetlen más párt sem, ezért gyűjtőtáborra lett egyrészt a kisgazdáknak, másrészt a centrumhoz képest jobbra elhelyezkedő politikai erőknek. A párt elsőprő

⁴⁶ Az 1945. évi nemzetgyűlési választás adatai a statisztika tükrében. 5-ik kötet. V. választókerület. Győr-, Moson-, Sopron megye. Szerk. Faragó Gyula. A Szociáldemokrata Párt központi titkársága szervezési osztálya Politikai Térképészet és Statisztikai hivatalának kiadása, 1946. 11. p.

győzelmet aratott mind a soproni járásban, mind a három községben: Fertőhomokon egy ember kivételével mindenki rá szavazott, de Hegykőn és Hidegségen is hasonló támogatottsággal rendelkezett. A kiscigádák egyeduralma megpecsételte a többi párt sorsát. Még a járásban viszonylag jobb eredményt elért pártokat – mint amilyen a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Magyar Kommunista Párt (MKP), a Nemzeti Parasztpárt – is csak néhány szavazó választotta. Így az MKP Fertőhomokon csupán egyetlen szavazatot szedett össze, Hegykőn hatot, míg Hidegségen egyet sem. Fertőhomokon az FKGP-n és az MKP-n kívül egyetlen párt sem kapott szavazatot. Az NPP alig tudott néhány szavazót megszólítani. Az SZDP sem rendelkezett nagyobb szavazótáborral: Hegykőn csak ketten, Hidegségen pedig csak öten választották. A párt az egész Fertő-környéken gyengén szerepelt: Balfon, Fertőbozon, Hidegségen, Fertőhomokon és Hegykőn összesen csak 9 (!) szavazatot tudott összegyűjteni. Az SZDP támogatottságának rangsorában a járás 22 települése közül Fertőhomok a 22., Hegykő a 21., Hidegség a 18. helyet foglalta el. Az MKP esetében Fertőhomok a 22., Hegykő a 21., Hidegség a 14. helyen végzett.⁴⁷ A Magyar Radikális Párt (MRP) és a Polgári Demokrata Párt (PDP) már járási szinten is jelentéktelen maradt, de utóbbira a három vizsgált község egyikében sem szavaztak, míg az MRP is csak Hidegségen tudott egyetlen szavazatot gyűjteni.

Az 1947. évi választások

Az 1947. augusztus 31-i választásokon már jobban szétaprózódtak a szavazatok a pártok között, és a köztük lévő erőviszonyok is módosultak. A legerősebbnek a politikai katolicizmus bizonyult, a Demokrata Néppárt (DNP), mind a soproni járásban, mind a három község mindegyikében a legtöbb szavazatot kapta: leginkább Hegykőn támogatták, valamivel kisebb arányban Hidegségen és Fertőhomokon. A választások legszembetűnőbb változása az volt, hogy az FKGP – 1945-ös szerepléséhez képest – eljelentéktelenedett. Fertőhomokon egyetlen szavazatot sem kapott, Hegykőn is csak 35-öt, Hidegségen pedig mindössze kettőt. (Pedig 1946 januárjában még csak ennek a pártnak volt tagsága a községekben: Fertőhomokon 68-an, Hidegségen 104-en).⁴⁸ (10. táblázat)

pártok 1947. 08. 31.	LVK	járás	Fertőhomok		Hegykő		Hidegség	
	%		N	%	N	%	N	%
FKGP	5,19	3,48	0	0,00	35	3,80	2	1,12
MKP	20,89	24,12	7	3,72	13	1,41	21	11,73
MRP	4,23	3,20	11	5,85	35	3,80	2	1,12
NPP	7,57	7,98	2	1,06	51	5,54	26	14,53
PDP	0,44	0,09	0	0,00	0	0,00	0	0,00
SZDP	17,73	16,19	58	30,85	58	6,30	15	8,38
DNP	42,44	44,04	109	57,98	727	78,94	113	63,13
FMDP	1,50	0,91	1	0,53	2	0,22	0	0,00

10. táblázat. Az 1947. évi választások pártlistáinak eredményei

⁴⁷ Az 1947. augusztus 31-iki országgyűlési képviselőválasztás adatainak statisztikai feldolgozása. V. választókerület Győr-Moson-Sopron vármegyéek. Szerk. Faragó Gyula. A Szociáldemokrata Párt központi titkársága Politikai Térképészet és Statisztikai osztályának kiadványa, 1947. 153. p.

⁴⁸ Orbán Sándor: Egy kérdőíves összeírás feldolgozása a mezőgazdasági népesség 1946. évi helyzetéről. In: Agrártörténeti Szemle, 1966. VIII. évf. 1-2. sz. mellékelt táblázat.

Ugyanakkor szemlátomást megnőtt a baloldal támogatottsága. Az SZDP, bár veszített járási szintű támogattságából, Fertőhomokon már a szavazatoknak közel harmadát gyűjtötte be, de 1945-höz képest Hegykőn és Hidegségen is nagyobb tömegeket tudott megszólítani. Amíg – a párt támogattságát tekintve – 1945-ben még Fertőhomok az utolsó helyen állt a járás községei között, addig 1947-ben az első helyre került. Hidegség is javított egyet pozícióján, így a 18. helyen végzett, Hegykő viszont visszaesett egyet, a 21. helyre. A pártnak ekkor Fertőhomokon 13 tagja volt, a beszervezés elérte a 22,4%-ot, Hegykőn 22 (38%-os beszervezés), Hidegségen pedig 5 fő (33,4%-os beszervezés) jelentette a párttagságot.⁴⁹ Feljavult az MKP teljesítménye is: a járásban már közel a választók negyede szavazott rá, de Fertőhomokon és Hegykőn is erősödött valamelyest, míg Hidegségen közel 10 százalékpontot növelt támogatottsága. A járás 22 községe közül a párt támogatottságát tekintve Fertőhomok a 22. (-1), Hegykő a 21. (-1), Hidegség a 14. (+7) helyen végzett.⁵⁰ A Baloldali Blokk harmadik tagját, az agrárérdekeket képviselő NPP-t Fertőhomokon csupán ketten, de már Hegykőn 51-en, Hidegségen pedig 26-an választották. A Baloldali Blokk Fertőhomokon 35,64%-ot, Hegykőn 13,25%-ot, Hidegségen 34,64%-ot ért el, azaz a szavazók többsége még mindig a polgári életforma mellett voksolt. A koalíciót Fertőhomokon a szavazók 35,64%-a, Hegykőn a 17,05%-a, Hidegségen pedig a 35,75%-a preferálta, ebből következően többségük nem nézte jó szemmel azt a kormánypolitikát, amely egyre inkább balra tolódott.

A liberális-kispolgári pártok továbbra sem számíthattak erős támogatásra. Közülük a legtöbb szavazó az MRP-t választotta. A Független Magyar Demokrata Pártra (FMDP) már csak a járási szavazók jelentéktelen hányada szavazott, Fertőhomokon csak egy, Hegykőn kettő, Hidegségen pedig egyetlen szavazatot sem kapott, míg a PDP a három község egyikében sem lelt szavazóra.

II. A választások idősoros vizsgálata

A választójogosultak számának alakulása

Az 1920-as választáshoz képest – mindhárom településen, köszönhetően Bethlen választójogi rendeletének, majd törvényének – 1926-ig bezárólag csökkent a választójogosultak száma (11. táblázat). Mivel 1938-ig nem változott a választójogi törvény, a természetes népszaporulat és az iskolázottság növekedése következtében 1931-től megnőtt azok száma, akik az urnához járulhattak. A választójogosultak számát tekintve 1935 jelentette a Horthy-korszakban a csúcspontot. Ehhez képest az 1938-as választójogi törvény leszűkítette a választásra jogosultak körét.⁵¹ Egyedül Hegykőn nem csökkent számuk az 1931-es év választójogosultjainak száma alá, de egyéniben Fertőhomokon kevesebben szavazhattak, mint 1926-ban, Hidegségen pedig, mint 1922-ben. Az 1945-ös demokratikus választójognak köszönhetően mindhárom településen megnőtt a választójogosultak száma. 1947-ben Fertőhomokon 226, Hegykőn 75,

⁴⁹ Az 1947. augusztus 31-iki országgyűlési... 147. p.

⁵⁰ Uo. 153. p.

⁵¹ 1939-ben a különböző cenzusok miatt egyéniben kevesebben kaptak választójogot, mint listás szavazás esetén. Fertőhomokon 16,29%, Hegykőn 6,01%, Hidegségen pedig 14,10% a különbség.

Hidegségen 127 személytől vonták meg a választójogot,⁵² így Fertőhomokon és Hidegségen a vizsgált periódusban a legkevesebben, viszont Hegykőn 1945 után a legtöbbben 1947-ben kaptak választójogot.

	A választójogosultak száma (fő)								
	1920	1922	1926	1931	1935	1939 L	1939 E	1945	1947
Fertőhomok	288	227	264	285	319	307	257	396	181
Hegykő	622	575	555	626	818	732	688	968	948
Hidegség	252	223	236	254	271	234	201	299	190

11. táblázat. A választásra jogosultak számának alakulása, 1920–1947.

A választási részvétel alakulása

A Horthy-korszakban a választási megjelenés kötelező volt, ebből is adódik az, hogy mind települési, mind választókerületi szinten magas részvételi arányokat figyelhetünk meg (12. táblázat). Az 1945–47 közötti időszakban is⁵³ – bár ekkor már nem volt kötelező a szavazás – magas arányban járultak az urnákhoz a választópolgárok, köszönhetően a nagy politikai aktivitásnak.

	A választási részvétel (%)									
	1920	1922	1922 P	1926	1931	1935	1939 L	1939 E	1945	1947
vál.ker.	85.63	66.23	71.84	84.33	83.14	72.85	90.52	91.82	89.87	n.a.
Fertőhomok	94.79	87.22	94.71	93.18	93.68	84.64	96.74	97.28	100.51	107.73
Hegykő	93.57	87.13	92.52	90.99	86.58	82.52	94.95	95.20	98.45	97.15
Hidegség	93.65	85.65	90.58	89.41	96.46	79.70	94.02	93.53	95.65	99.47

12. táblázat. A választási részvétel százalékos alakulása, 1920–1947.

A három község közül 1920 és 1947 között általában Hidegségen volt a legalacsonyabb – 1931-et leszámítva, amikor itt volt a legmagasabb – a választási részvétel, míg Fertőhomokon a legmagasabb. A politikai aktivitás a vizsgált periódusban mindvégig felülmúlta mindhárom községben a választókerületben tapasztaltat. A részvételi arány Fertőhomokon⁵⁴ és Hidegségen 1947-ben, Hegykőn 1945-ben volt a legmagasabb. Ezután Fertőhomokon az 1945-ös, Hegykőn az 1947-es, Hidegségen 1931-es,⁵⁵ majd mindenütt 1939-es és az 1920-as (tehát a titkos) választások következnek. A nyílt választások esetén az 1922-es pótválasztást Fertőhomokon az 1931-es,⁵⁶ Hegykőn és Hidegségen az 1926-os választás követi, majd mindenütt az 1922-es (Hegykőn ez megelőzi az 1931-est) következik. A mélypontot az 1935-ös év jelenti.

⁵² SL, XXI. 2. Sopron Megye Központi Választmányának iratai. 12-13. doboz.

⁵³ A táblázatban az 1945. és az 1947. év esetében a járási adatok szerepelnek.

⁵⁴ Fertőhomokon 1945-ben és 1947-ben többen szavaztak, mint ahányan választójogosultak voltak.

⁵⁵ 2 fő megjelent, de nem szavazott.

⁵⁶ 1931-ben a „semlegesek névjegyzéke” szerint 2 személy megjelent, de nem szavazott.

A választási érvényesség alakulása

A választási érvényesség alakulásának bemutatásakor csak az 1920., 1939., 1945. és az 1947.⁵⁷ évi választásokat kell megvizsgáljunk, mert csak ezeken a választásokon volt titkos a választójog, így csak itt van értelme vizsgálni az érvényes, ill. az érvénytelen szavazatok arányát. (13. táblázat) A nyílt választásokon ugyanis – a legtöbb esetben – minden leadott szavazat érvényes volt. Az 1920 és 1939 közötti korszakban a három település mindegyikében magasabb volt az érvényes szavazatok aránya, mint a választókerület egészében. A legmagasabb 1920-ban volt ez az érték, a községi érvényes szavazatok aránya a legmagasabb Fertőhomokon lett, a legalacsonyabb Hegykőn. Az 1939-es listás szavazáson már a szavazatok nagyobb arányát találták érvénytelennek. A legtöbb érvénytelen szavazat Hegykőn, a legkevesebb Hidegségen született. Választókerületi szinten (E) és Hegykőn megnőtt az érvényes szavazatok aránya, Fertőhomokon és Hidegségen csökkent. A választókerületben az alacsony érvényességi szint azzal magyarázható, hogy minden bizonnyal egyéniben és listára a tudatos szociáldemokrata, listára pedig a kisgazda szavazók érvénytelenül voksoltak. 1945-ben a járás egészében az érvényes szavazatok aránya alulmaradt a három községben megfigyelhető értékektől. 1947-ben Hegykőn mindenki érvényesen szavazott, de Fertőhomokon és Hidegségen nem érték el a járásban tapasztalt érvényesség szintjét.

	Az érvényes szavazatok aránya (%)				
	1920	1939 L	1939 E	1945	1947
vál.ker.	96.85	88.98	91.87	98.33	99.24
Fertőhomok	99.63	95.96	95.20	98.49	96.41
Hegykő	98.63	94.82	96.79	99.90	100.00
Hidegség	99.15	96.36	96.28	98.60	94.71

13. táblázat. Az érvényes szavazatok arányának százalékos alakulása, 1920–1947.

III. A politikai pártcsaládok választási szereplése.

A politikai pártcsaládok választási szereplésének vizsgálatakor az 1920 és 1935 közötti periódusban („jobb híján”) az egyéni, 1939-től pedig a pártlistás eredményeket vettem figyelembe, hisz ezek az értékek mutatják a pártok tényleges támogatottságát. A három község esetében világosan megfigyelhető, hogy a vizsgált periódusban a választók alapvetően a jobboldali pártokat és képviselőjelölteket támogatták. A Horthy-korszak parlamenti választásain szélsőjobboldali párt a választókerületben csak az 1939-ben indult. Az NYKP legerősebben Hidegségen, leggyengébben Hegykőn szerepelt, de teljesítménye mindhárom községben alulmúlta a választókerület egészében tapasztaltat.

A nemzeti-konzervatív pártcsaládot 1922-ben és 1926-ban kormánytámogató pártokívüli jelölt, ezt követően pedig a mindenkori kormánypárt, ill. jelöltje képviselte. 1931-ben az EP a választókerület egészében és mindhárom településen megszerezte a szavazatok abszolút többségét. 1935-ben a NEP megismételte ezt a választókerületben és Hegykőn; Hidegségen már csak relatív többséget ért el, Fertőhomokon pedig a má-

⁵⁷ Az 1945. és az 1947. évnél mind a táblázatban, mind a diagramon a járási adatok szerepelnek.

sodik lett. 1939-ben listán a MÉP a legtöbb szavazatot gyűjtötte be mind választókerületi, mind települési szinten. A két világháború közötti korszakban a nemzeti-konzervatív irányzatot minden esetben a hegykőiek támogatták a legnagyobb arányban, amely 1935-öt kivéve itt minden alkalommal jobban szerepelt, mint a választókerület egészében. Fertőhomokon és Hidegségen a politikai katolicizmus pártjai komoly szavazói tábort hódítottak el a kormánypártoktól, ráadásul (kivéve 1931-ben és 1939-ben) a pártcsalád támogatottsága nem érte el a választókerületi értéket.

A politikai katolicizmus pártjai – ha indultak – mindig sikeresek voltak Fertőhomokon és Hidegségen, köszönhetően a települések mély vallásosságának, viszont Hegykőn már komoly kihívást jelentett számukra a nemzeti-konzervatív és az agrár-irányzat, ráadásul a Horthy-korszakban e pártcsalád tagjai ez utóbbi helyen gyengébben szerepeltek, mint a választókerület egészében. 1920-ban a KNEP abszolút többséget szerzett a választókerületben és a három községben egyaránt. 1922-ben a KRSZP Fertőhomokon és Hidegségen elnyerte a leadott szavazatok abszolút többségét, Hegykőn lényegesebben gyengébben szerepelt, még a választókerületi támogatottságot sem tudta megközelíteni. 1926-ban a KNEP utódpártjának számító KGSZP, mely megszerezte a választókerületi voksok közel harmadát, Fertőhomokon csak hajszállal maradt el az abszolút többségtől, de – Hegykőhöz hasonlóan – itt is alulmaradt a küzdelemben, míg Hidegségen megőrizte fölényét. 1935-ben az NLNP szerezte a legtöbb szavazatot Fertőhomokon, de Hidegségen, Hegykőn és a választókerület egészében alulmaradt. A pártcsalád jó szereplése megmaradt a 2. világháború után is: 1947-ben a DNP kapta a legtöbb szavazatot a három település mindegyikében, de a legtámogatottabb párt lett a választókerületben is. Ekkor Hegykőn jobban szerepelt a párt (és az irányzat), mint a választókerületben vagy akár a másik két községben.

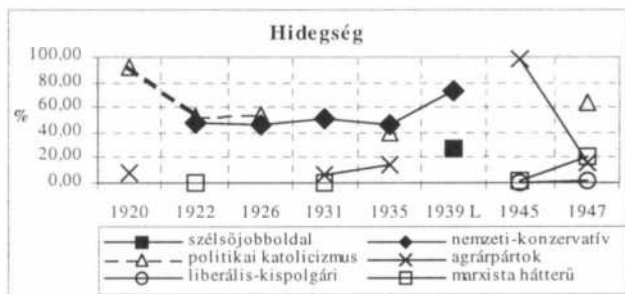
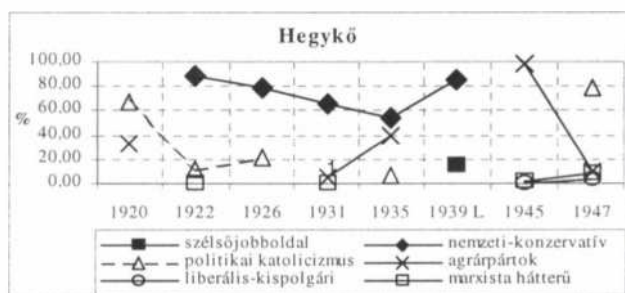
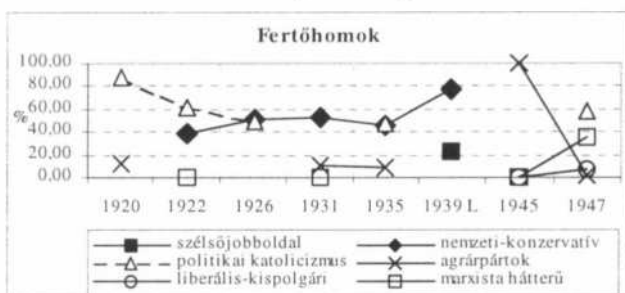
Az agrárpártok csak akkor voltak igazán sikeresek, ha nem kellett a politikai katolicizmus pártjaival versengeniük, és/vagy ha egyedül képviselték a keresztény-nemzeti eszmerendszert. A két világháború között – 1931-et kivéve – Hegykőn voltak a legsikeresebbek, nagyobb támogatottsággal rendelkeztek, mint a választókerület egészében, ellentétben Fertőhomokkal és Hidegséggel. 1920-ban az OKGFP – az első feltétel miatt – mind a választókerületben, mind a vizsgált települések mindegyikében haloványan szerepelt. 1931-ben az FKGP sem tudott jobb eredményt felmutatni, 1935-ben pedig az irányzat tovább gyengült a választókerületben és Fertőhomokon, de Hegykőn és Hidegségen látványosan megerősödött. A nagy áttörés 1945-ben következett be, amikor – a második feltételből adódóan – a kisgazdák abszolút győzelmet értek el a választókerületben, és a másik agrárpárttal, az NPP-vel együtt megszerezték a szavazatok közel kétharmadát. A pártcsalád Fertőhomokon teljesített legjobban, egy ember kivételével mindenki a kisgazdákra szavazott, akik Hegykőn és Hidegségen is megközelítették ezt az eredményt. (Érdekes, hogy míg 1920-ban az OKGFP-től balra nem, addig 1945-ben az utódpártjának számító FKGP-től jobbra nem indult párt). 1947-ben a politikai katolicizmus családjá fölényesen került ki a megmérettetésből, az agrárpártok szavazatrészesedése mind a járásban, mind a községekben erősen visszaesett. 1945-ben a fertőhomoki, 1947-ben pedig mind a hidegségi, mind a választókerületi támogatottságuk meghaladta a hegykőit.

A kispolgári-liberális pártcsalád a keresztény-nemzeti szavazóbázis miatt nem könyvelhetett el sikert: a választókerületben először csak 1945-ben indultak az irány-

zathoz tartozó pártok (MRP, PDP), de nem érték el számottevő eredményt. A pártcsalád (FMDP, MRP, PDP) számára némi erősödést 1947 hozott.

A fenti körülmények rányomták bélyegüket a baloldali (marxista hátterű) pártcsalád két világháború közötti választási szereplésére is. Az MSZDP jelöltje 1922-ben és 1931-ben egyik községben sem kapott szavazatot. Még 1945-ben sem könyvelhetett el az irányzat (MKP, SZDP) sikereket. 1947-re azonban megváltozott a helyzet: jelentősen megnőtt a baloldal támogatottsága, leginkább Fertőhomokon, de továbbra sem érte el egyik községben sem a választókerületi szintet.

A politikai pártcsaládok választási arányai községi bontásban (1920-47)

Az osztrák építészettörténet-írás az egykori Soproni Vígadó- és Kaszinó Széchenyi téri épületét (később Magyar Művelődés Háza, napjainkban Liszt Ferenc Konferencia- és Kulturális Központ) megépítése pillanatától a korszak jelentős alkotásaként tartja számon,¹ a hazai építészettörténelemszövegek véleménye azonban máig megoszlik a ház művészeti értékeivel kapcsolatban.² A becses középület megépítése óta több ízben átalakították, külső formája részben, belső kialakítása egészében elveszett. Az épület legutóbbi, konferencia- és kulturális központ céljára történt átalakítása kapcsán ismét az érdeklődés középpontjába került.

A „vigadó- és kaszinó” építéstörténete

Az első, kaszinó céljára épült kétemeletes ház az egykori Színház téren (ma: Petőfi tér 3. sz.) állt: a jelentős középületet a 18. század végén feltehetően Ringer József, az Esterházy hercegi család neves építésze építette,³ és a 19. század legvégén alakították át elemi iskolává (Kozmutza Flóra Általános Iskola és Speciális Szakiskola). A kaszinó a 19. század elején leégett. Helyén az 1840-es években nagyszabású „vigadó-együttest” kívántak építeni, mely a városi színházat, bál- és előadó termet és kaszinót foglalt volna magába.⁴ A soproni „vigadó” ebben a formájában azonban soha nem valósult meg.

Az 1860-as évek végén az új vigadó- és kaszinó építését a városi polgárság fokozódó kulturális igénye és jelentős gazdasági ereje tette lehetővé. Helyét kitüntetettebb helyen, a régi kaszinó mellett, a nagy méretű olaszbástya bontásával nyert területen jelölték ki. A telek előnyös helyzetét elsősorban sarok-elrendezésének köszönhetette. Nyugati oldalán a színház előtti tér formálódott, délre pedig a város reprezentatív promenádja, a mai Széchenyi tér épült ki.

Az építkezés nagyságát és fontosságát mutatja, hogy az igényeknek mindenben megfelelő tervek beszerzésére országos titkos építészeti pályázatot írtak ki.⁵ A pályá-

¹ Az épületet már a 19. század végén említik Ludwig Wächter bécsi építész munkásságával kapcsolatban: Wurzbach, C.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Wien, 1856–1891. 15. kötet 61. p.; Thieme, U. – Becker, F.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Leipzig, 1907–1950. 35. kötet 16. p. és Bodenstein, Cyriak: *100 Jahre Kunstgeschichte Wiens 1788–1888*. Wien, 1888. 196. lábjegyzet. Építéstörténetének összefoglaló leírása: Winkler Gábor: *Az egykori Vigadó és Kaszinó épületének rövid építéstörténete*. Várhely VIII. (2002) 4. sz. 134–139. p.

² Az első „helyi” védelmi listán (Dr. Heimler Károly: *Sopron topográfia*. Sopron, 1936. Műemlékek, műemlék jellegű épületek. Városi emlékhelyek és magánházak. 43–44. p.) még nem szerepel az épület. Sopron városképi- és műemléki vizsgálata. 1953. Budapest 48. p. részletes leírását közli és „műemlék jellegű” védelmét javasolta. Az épület végül mégis „harmadosztályú”, városképi jelentőségű épületként került be a hivatalos műemlékvédelmi listára.

³ Csatkai Endre: *Három klasszicista építész* (Neumayer Lőrincz, Ringer József, Handler Jakab). *SSz.* 6 (1942) 2. sz. 116. p.

⁴ Winkler Gábor: *Sopron építészete a 19. században*. Budapest, 1988. 49–51. p. Az épületre Franz Stampf és Franz Lössl készítettek terveket (Soproni Levéltár XXV. 6584).

⁵ Az 1848-as forradalom idején jelentős középítkezések esetében kötelezővé tették Ausztriában az országos építészeti tervpályázatok kiírását. Ez a fiatal, még kevésbé elismert, tehetséges építészek számára is megteremtette a lehetőségét annak, hogy jelentős építészeti feladatokhoz jussanak. Wagner-Rieger, Renate: *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*. Wien, 1970. 99. p.

Benkó Károly Medgyaszay Istvánnak, a soproni szecessziós színház tervezőjének volt édesapja, aki a győri zsinagóga megépítésével szerzett magának európai hírnevet.⁸ Bár a pályázat titkos volt és csupán a győztesek zárt borítékát bontották fel, a pályázók közül mégis három másik személy neve is kitudódott. Figyelemre méltó pályaművet készített a bécsi Ludwig Wächtler⁹ és az ugyancsak bécsi Friedrich August von Stache (1814–1895) is.

Ludwig Wächtler az ausztriai St. Pöltenben született és a bécsi Politechnikum, majd ugyanott a Képzőművészeti Akadémia hallgatója volt. Mesterei Eduard van der Nüll, August Siccardsburg és Friedrich von Schmidt voltak, diplomatervét kitüntetéssel fogadták el. A diploma megszerzése után jelentős középületek, közöttük a Künstlerhaus építését vezette, majd 1865 és 1869 között építésvezetői (Dombauführer) beosztásban a bécsi Stefanskirche helyreállítási munkáit irányította. A másik jó nevű bécsi pályázó, Friedrich August von Stache¹⁰ gyakran dolgozott együtt unokaöccsével, Heinrich von Ferstellel, a bécsi Votivkirche és a Bécsi Egyetem tervezőjével. Tervet küldött a pályázatra Schärmár János bajai építőmester is, aki a pályázat kapcsán ismerkedett meg a várossal és hamarosan le is telepedett Sopronban.¹¹

Nagy kár, hogy a pályázati döntés kihirdetése utáni fejleményekről nem sikerült írásos anyagot találni: az ismertté vált kevés adat nem ad kellő tájékoztatást a történekről. Feltételezzük, hogy a tervezett épület kialakításával kapcsolatban élénk viták zajlottak a Kaszinó Részvénytársaság vezetői körében. Tény, hogy a kivitelezésre került tervek elkészítésével – szöges ellentétben a pályázati kiírással – nem Kolbenheyer Ferencet és Benkó Károlyt, a nyertes alkotópárt bízták meg.¹² A döntést követő eseményekről Ludwig Wächtler bécsi építész írásából kapunk képet¹³. Visszaemlékezései szerint a pályázat eredményének kihirdetése után jó két hónappal, 1870. február 11-én kéttagú soproni küldöttség kereste fel bécsi lakásán. A Kaszinó Építési Bizottságának tagjai azért utaztak Bécsbe, hogy felkérjék, vállalja el a kaszinó megvalósításával kapcsolatos további teendőik elvégzését. Felszólították: adjon ajánlatot a kiviteli tervezek elkészítésének feltételeiről, és a lebonyolítás körülményeinek

⁸ Benkó Károly (1837–1893) egyike volt a magyar historizmus kevés számú „konstruktor-építésének”, ismert alkotása a győri neológ zsinagóga, amelynek értékes tanulságait Otto Wagner budapesti Rumbach utcai zsinagógájának tervezése során hasznosította. Fia, Medgyaszay István néven, kiváló szecessziós épületeket alkotott: neki köszönhetjük a soproni színház átalakítását is. Benkó Károly életéről és a győri neológ zsinagóga jelentőségéről Ines Müller írt A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga című könyvében (Wien, 1993. 79. p.).

⁹ Ludwig Wächtler építészeti alkotáásairól tájékoztat: Wurzbach i. m. 15. kötet 61. p., Thieme – Becker i. m. 35. kötet 16. p. és Bodenstern i. m. 196. lábjegyzet. A bécsi építész az európai építészettörténet a 19. század derekának egyik kiemelkedő közép-európai alkotójaként tartja számon. Épületeit, alkotáásait Európa-szerte műemlékként védik és szinte mindegyiket mintaszerűen helyreállították.

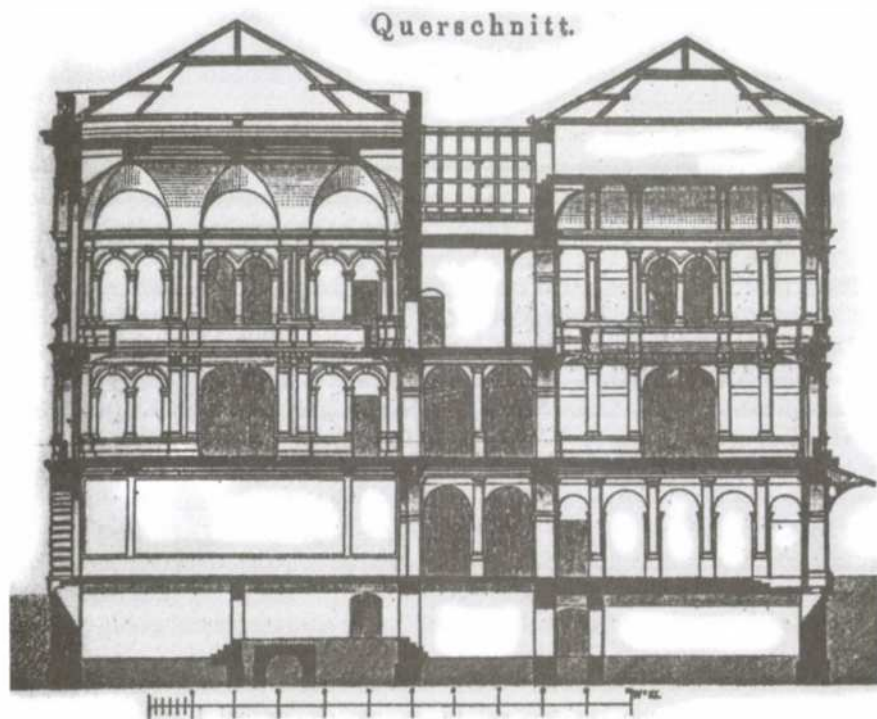
¹⁰ Jelentőségéről: Wagner-Rieger i. m. 114, 128, 170, 171., 202., 204. és 301. p.

¹¹ Schärmár János építőmester a pályázat kapcsán Bajáról Sopronba költözött és a továbbiakban jelentős épületek egész sorát tervezte városunkban a korai neoreneszánsz historizáló stílusában. Winkler G. i. m. 114–119. p.

¹² Csatkai i. m. 283. p.: „A kaszinót mégsem az ő tervei alapján építették meg, azaz ahogy a halálakor megjelent nekrológ írja (Ödenburger Bote, 1881. I. 2.), annyit toldottak-foldottak rajta, hogy végül alig maradt valami az eredeti tervből ...”

¹³ Wächtler a tervezés eseményeiről 1877. április 12-én „A Soproni Vigadó- és Kaszinóépület építéséről” címmel tartott előadást Bécsben, az építészek és magasépítők szakmai ülésén. Előadását a Wochenzeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architektenvereins még ugyanebben az évben teljes terjedelmében közölte: „Ueber den Bau des Redouten- und Casino-Gebäudes in Oedenburg” H. évf. 22. sz. 1877. június 2., 173–175. p.

tisztázására utazzon Sopronba. Az építész – ha hihetünk szavainak – először kereken visszautasította a felkérést, majd azzal a feltétellel folytatta a tárgyalást, hogy kizárólag saját pályatervének megvalósítására vállalkozik. Annyit megígért, hogy a kiviteli tervek készítése során néhány részletkérdésben alkalmazkodik majd a megbízó Kaszinó Építési Bizottságának változtatási igényeihez.

2. kép Tervezett keresztmetszeti kialakítás (Ludwig Wächtler terve)

Az építéstörténet tisztázását nagyban nehezíti, hogy a pályatervek anyaga nem maradt fenn. A hivatkozott cikkben maga Wächtler is csupán szavakban ismertette pályamunkáját, rajzot, képet azonban nem közölt róla. Csatkai Endre említi,¹⁴ hogy „időközben bizonyos Waechtler nevű építész hátrahagyottai jelentkeztek, hogy a birtokukban levő eredeti rajzokat eladják a városnak, amiből nem lett semmi, de legalább így derült ki, hogy a mai formának tervezője ez a bécsi Waechtler volt, akiről egyébként semmit nem tudunk”¹⁵ Mivel a soproniak nem tartottak igényt a tervekre.

¹⁴ Csatkai E.: i. m. 283. p.

¹⁵ Szinte érthetetlen, hogy a széles tájékozottsággal rendelkező művészettörténész nem kutatta a szerző személyét: az I. lábjegyzet szerint Wächtler munkásságáról ugyanis az ismert és gyakran használt életrajzi lexikonok mindegyike részletes szócikket közölt.

azok bizonyára elkallódtak, vagy megsemmisültek: így csupán Wächtler idézett leírásából következtethetünk elképzeléseire.

Ami a beépítés megoldását illeti, a végleges tervek elkészítésével megbízott építész eredetileg a rendelkezésre álló telek teljes területét szeretne volna építés céljára felhasználni: az épület keleti homlokzatát egészen a Templom utcáig ki kívánta építeni. Döntését azzal indokolta, hogy az egykori Brückl-kapu környékének házaira korábban is a zárt sorú, nagyvárosias elrendezés volt a jellemző. „Nem akarom a Promenádot egybefüggő homlokzati frontját túlságosan megtörni” – indokolta megoldását – „hogy ezzel az új épület, környezetétől teljesen elszigetelve, a telek távoli szögletébe kerüljön.” Elképzelései városépítészeti szempontból mindenképpen helyénvalóak és mai szemmel nézve is helyesek voltak.¹⁶

A soproniak azonban ezt az ötletét sem fogadták el. Ők ugyanis az építendő középület keleti, Templom utcai oldalán teresedést kívántak, ahová a cukrászda külső fogyasztóterét kívánták elhelyezni. Wächtler a tervezett épület belsejében monumentális, üvegtetővel lefedett teret – mai fogalmaink szerint egyfajta „belső utcát” – képzelt el. A barátságos, üveggel fedett belső udvar adott volna helyet a cukrászda kiülőjének, amely végül – engedve a soproniak kívánságának – a „poros és szeles szegletben” nyert kialakítást, panaszkodott az építész kollégáinak a Bécsi Építész Kamara e témában tartott ülésén.

A tervezett ház főbejárata a Széchenyi térre nézett volna. Wächtler sokáig ragaszkodott a reprezentatív elhelyezésű déli főbejárat kialakításához, a földszint közlekedő sávját azonban igen okosan az Iskola utca (Liszt Ferenc utca) irányában az üvegezett udvar átellenes oldaláig meg kívánta hosszabbítani. Az alaprajz ilyen jellegű, nagyvonalú elrendezése két lehetséges irányt kínált a reprezentatív épület megközelítésére. A déli főbejárat végül nem épült meg és az épület egyetlen, szerény bejárata a szűk északi köz oldalára került: jelentőségét a tervezett acél üvegtető csak kevéssé hangsúlyozta. Az építésre kényszerített változtatások miatt a Templom utcai bejárat a kelletnél kevésbé hangsúlyosra sikerült: a belső udvar elmaradásával pedig a földszinti fogadósínt is szűkössé vált.

Az építetők és az építész leghevesebb vitája az épület stílusa körül zajlott. A szakirodalomból és Wächtler előadásából kiderül, hogy az építész a neogótika elhívatott követője volt. „Ami az épület stílusát illeti” – fejtette ki 1877. április 12-án, a mérnököknek tartott bécsi előadáson – „az épület belsőit, de egész kialakítását a gótika formáival képzeltem el.” Minden bizonnyal mestere, Friedrich von Schmidt új bécsi városháza épületének példája is arra ösztönözte, hogy a soproni kaszinót hasonló formában, monumentális gótikus stílusban építse fel.¹⁷ „A téglából készült főfalakat a homlokzaton részben kő, részben sgraffito alkalmazásával képzeltem el” – írja – „az épület monumentalitását pedig azzal növeltem volna, hogy a legfelső szintre helyezett alárendelt lakások nyílásait az alacsonyan tartott második emelet főpárkányának képszékeibe rejtettem el.” „Végül” – jegyzi meg szomorú belenyugvással – „kénytelen voltam meghajolni a soproniak akarata előtt és a házat reneszánsz stílusban terveztem át.”

¹⁶ Az épület előtti térség ugyanis indokolatlanul fellazította a kapu hagyományos, zárt beépítését és csorbította a történeti Belváros hagyományos zártságát.

¹⁷ Wagner-Rieger i. m. 190–195. p. és 65. tábla.

3. kép: A Magyar Tudományos Akadémia főhomlokzata

4. kép: A soproni Vigadó- és Kaszinó tervezett épületének távlati képe (ismeretlen szerző terve)

Ami a végleges külső kialakítást illeti: csak következtetni tudunk arra, hogy az építész milyen példákra támaszkodott az áttervezés során. Valamivel közelebb visz a megoldáshoz az a szépen kidolgozott építészeti távlati kép, amelynek fényképmásolatára néhány éve egy magángyűjtő levelezőlap-gyűjteményében találtam rá.¹⁸ A rajzon ábrázolt monumentális épület mögött balról jól kivehető a Petőfi tér 7. számú Osztárk–Magyar Bank épülete helyén álló földszintes ház képe: az épülettől jobbra pedig a reáliskola – ma Széchenyi István Gimnázium – jellegzetes romantizáló-historizáló neogót homlokzata látható. Az előtérben lévő sétateret (Széchenyi tér) a grafika készítője különös gondossággal mutatta be.

Sajnos a képet aláírásával senki nem jelezte és készítésének ideje sem volt megállapítható. A szép grafikát tanulmányozva mégis egyértelműnek tűnik, hogy a rajz a tervezett kaszinó egyik, ábrázolt formájában meg nem valósult elképzelését mutatja. Ugyanakkor nem nehéz rájönni, hogy a rajzon ábrázolt épület lényeges vonásaiban a Magyar Tudományos Akadémia pesti palotáját mintázza.

Ahogy az ismert, a pesti Tudományos Akadémia palotája 1852 és 1865 között épült fel August Stüler pályadíjas tervei alapján¹⁹. A pesti akadémia székházát a 19. század hazai historizáló építészete egyik kulcs-alkotásaként tartjuk számon: megépítése egyértelműen jelzi a magyarországi historizáló építészet stílusának jelentős fordulópontját. A pályázók nagy része gótikus stílusú épületet javasolt. A német építész ezzel szemben neoreneszánsz épületet tervezett: ismert, hogy első díját éppen „korszerű” stílusválasztásnak köszönhette. A felépült ház mérföldkő építészetünkben, hiszen a romantikus historizmust felváltó szigorú historizmus első, példaértékű, szép alkotása.

A soproni kaszinó építésével kapcsolatos rajzon ugyancsak neoreneszánsz épületet látunk. Mindenek előtt feltűnő a tervezett ház tiszta mértani testekből komponált elrendezése. A főtömeg a két szimmetrikusan elhelyezett oldalszárnynál egy emelettel magasabb. Az épületet lapos hajlású kontyolt magastető fedi, a ferde lefedés látványát azonban nagyobbrészt a kőbabákból összeállított attika-párkány takarja. Az erőteljes vízszintes felső lezárás a tömegformák geometrikus jellegét erősíti.

A Magyar Tudományos Akadémia kváderes földszinti főhomlokzatán a nagyméretű félköríves üvegfalak sorában a középső nyílás szolgál az épület főbejáratául. Wächtler tervén ugyancsak a középtengelybe helyezte el az épület reprezentatív bejáratát. A középrizalit első emeleti kialakítása pontosan a pesti épület tagolását követi: a félköríves ablakok üvegfelületeit kettős korinthoszi fejezetű, hatalmas féloszlopok választják el egymástól. A félköríves ablakok feletti tömör sávot vakolt tábladíszek gazdagítják. A főpárkány felett felmagasodó, középen elhelyezett kiemelés félköríves ablakok tagolják, melyek mélyen a homlokzat síkjába vágó kör alakú nyílásokat kereteznek.

A rajzon a pesti példával gondosan összehasonlítva kisebb eltéréseket is felfedezhetünk. Szembetűnő, hogy Sopronban az oldalszárnyak valamivel rövidebbek és felületüket tömörebb kialakítású. Az oldalszárnyak súlyosabb megjelenését – szemben az Akadémia sűrűn sorolt félköríves ablakaival – az magyarázza, hogy a soproni rajzon a falpillérek szélesebbek és a félköríves ablakok kisebb felületűek. Ha jobban megnézzük, egyértelművé válik, hogy részleteiben a középső felépítmény tagolása is eltér a

¹⁸ A fényképmásolatot Zeberer Nándor bocsátotta rendelkezésemre, segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁹ Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867–1967. Budapest, 1970. 23–24. p.

pesti példától: a kettős féloszlopok helyén a képen két-két kariatida – tartóelemként alkalmazott álló nőszobor, fején kis párnataggal – támasztja alá a főpárkányt.

A Templom utcai homlokzat a helyszín igényeihez igazodik: a földszinten a ház amúgy zárt körvonalából oldalszárnyak nyúlnak ki; közöttük finom arányú fedett-nyitott kiülő terasz és barátságos park képével találkozunk. A rajzon ábrázolt épület – szemben az építész eredeti elképzeléseivel – hangsúlyozottan szabadonálló jellegű, így érthetően kevésbé alkalmazkodik a Széchenyi tér meglévő zárt beépítéséhez.

5. kép Széchenyi téri főhomlokzat terve (Ludwig Wächtler terve)

A „vigadó- és kaszinó” jelentősége korában

A terv meglepő hasonlósága a „divatos” pesti Tudományos Akadémia épületéhez azt a gyanúkat támasztja alá, hogy Wächtler végül mégis meghajolt a Kaszinó vezetőinek kívánsága előtt és – félretéve saját megoldását – a díjnyertes pesti építészek tervét dolgozta fel kiviteli terv formájában. Bécsi előadásából e kényszerű kompromisszumról azonban mélyen hallgatott.

Nem hallgathatjuk el azonban azt a tényt sem, hogy a megvalósult soproni kaszinóépület külső kialakítása a tervrajzhoz képest jelentős változásokat is mutat: az eltérések mindenképpen Wächtler közreműködésének tulajdoníthatóak; céljuk pedig a pesti példakép megjelenésének fejlesztése, finomítása és a helyi adottságokhoz való jobb alkalmazkodás volt.

A bécsi építész igen szellemesen „feje tetejére állította” a pesti Akadémia főtömegének emeleti homlokzati rendszerét. Rajzán a sűrűn elhelyezett kettős félköríves ikerablakok sora – igazodva a körbefutó belső galériához – az első emeletre került; ezzel a középső mező felső sávjába felemelt hatalmas félköríves záródású emeleti

üvegablakok a középrizalit uralkodó motívumává váltak. A kariatidákat a kivitelezett épületen is megtaláljuk: méretük azonban jelentősen megnőtt és helyük is megváltozott: a megvalósult házon a női alakok a legfelső szint hatalmas ablakait keretezik. Alakjukat feltételezésünk szerint bécsi épületszobrász²⁰ formálta meg, aki az antik példákból ismert görög kariatidák törékeny alakját tenyeres-talpas stájer parasztlányokkal helyettesítette. A kettős női alakok – elhelyezésüknek és erőteljes plasztikai megformálásuknak köszönhetően – a homlokzat meghatározó motívumaivá váltak.

Más, kisebb változások is történtek. Így az oldalszárnyakról elmaradt a kőbabák sora: takarás híján az enyhe hajlású olaszos hatású magastető a környező utcákból nézve láthatóvá vált. A felsorolt kisebb-nagyobb változtatásoknak köszönhetően az épület a történeti környezetbe jobban beleillő, kisvárosias arculatot kapott. A homlokzatok egyéni karaktere erősödött: egyértelműbbé vált az épület „soproni” jellege.

A végleges alaprajzi elrendezés kialakításánál Wächtler minden bizonnyal jobban ragaszkodhatott eredeti elképzeléséhez. A közlekedő terek és az épülethez mértén feltűnően szerény kialakítású mellékhelyiségek az épület szabálytalan alaprajzú belső magjába kerültek. Az északi kisebb és a déli nagyobb terem közötti kapcsolatot az épület keleti oldalán árkádos átjárók biztosították. A belső terek áramlását az összekötő térszakaszok olaszos loggiái még gazdagabbá tették.

A megvalósult belsőket érdemes a kortárs Gustav Diem útikönyvének leírása nyomán végigjárni.²¹ „A földszinten a komfortos nyilvános éttermet, valamint a *Liederkranz* férfi dalárda helyiségeit és az Ügyvédi Kamara irodáit látogathatjuk meg. Az emeleten két nagyvonalúan kialakított és különös luxussal berendezett termet találunk körbefutó galériákkal, páholyokkal. A termeket bálók, koncertek, dalestek és nagyszabású ünnepélyes fogadások megtartására is használják.” – írja és gyorsan hozza zateszi: „az épület megtekintése okvetlenül ajánlatos.”

A déli nagyterem és az északi, kisebb terem kialakítása valóban különösen jól sikerült. A Széchenyi térre néző nagyterem belsőépítészeti kialakítása a külsőkhöz hasonlóan a pesti akadémia épületének dísztermével mutatott meglepő hasonlóságot. A jelentős belmagasságú teret – igen hasonlóan a pesti akadémia díszterméhez – itt is monumentális teknőboltozattal fedték le, ennek íves felületét fiókdongák sora gazdagította. A belső építészeti tagolása példaszerű összhangban állt a külső architektúrával. A díszterem oszlopsoros galériával történő megosztása – ilyet találunk a pesti akadémia dísztermében is – Wächtler első tervein is megtalálható. Az építész a körbefutó erkélyt a mellvéd fölé nyúló oszlopsorral kívánta alátámasztani. Beszámolójából tudjuk, hogy az oszlopok egyben a gázvilágítás lámpatesteit is tartották volna. Az oszlopsort végül elhagyták és a galériát ónlemezzel díszített acél konzolok sorával támasztották alá.

²⁰ Az épületszobrászat műhelyitkairól Walter Krause kiváló könyve ad részletes képet. Walter Krause: *Die Plastik der Wiener Ringstrasse vor der Spätromantik bis zur Wende um 1900*. Wiesbaden, 1980. 1–6. p.

²¹ Diem, Gustav: *Illustrierter Führer durch Ödenburg und seine Umgebungen*. Sopron 1886. 59–60. p. az épület Széchenyi térre néző monumentális homlokzatának fényképével (5. kép).

A belső dekoráció – belsőépítészeti kialakítás és falfestés – színtanulmányait a bécsi Franz Xaver Jobst készítette.²² Ő korábban bátyjával, Karl Jobsttal a bécsi Votivkirche belső dekorációjának megalkotásával szerzett magának európai hírt²³. A kaszinó belső tereit díszes hevederekkel osztotta, a falfelületeket és a kazettás mennyezetet figurális és növényi díszek ékesítették²⁴.

A "vigadó- és kaszinó" épületének megvalósítása

Az épület kivitelezése során nem egy szokatlan műszaki megoldást kellett alkalmazni. Az alapozás közel fél évet vett igénybe: 1870 júniusában az építész Sopronba hívták, hogy megoldást keressen a lassan haladó tartószerkezeti munkák befejezésére. Az épület részben az egykori várárok területén épült fel, a ház hossz tengelyében, a tervezett középső főfal alatt élő víz – a Bánfalvi (Rák)-patak várárkot kiszolgáló vize – folyt. Mivel az építész úgy találta, hogy a vízfolyás szintje alig ingadozik, hozzájárult ahhoz, hogy a patakot beboltozzák. A földmunkák során hatalmas, szabályos kváderkövekből készült, 18 láb széles várfalra akadtak. A falakat az építész középkori előbástyáknak vélte.²⁵ Heteken keresztül tartott a 20–30 köbláb térfogatú szabályos kövekből rakott fal szétbontása: a szépen faragott, kiváló minőségű köveket az alapozásnál és a patak falazott csatornájának kialakításánál használták fel.

A födém szerkezetek fő tartószerkezeteit acél gerendákból építették össze, a fióktartók és a padlózatot tartó deszkázat fából készült. Az acél gerendák végeit cinkből sajtolt, díszes tagozatokkal takarták le. Az épület korszerű fűtési és szellőzési rendszerét a bécsi Stach mérnök tervezte. A nagyméretű, rézből és cinkből készült, aranyozott csillárokat az augsburgi Riedinger cég készítette.

Az épület minden négyzetméter 567 forintba került: a kivitelezés összköltsége 275.000.- forintot tett ki. Soproni viszonylatban ez igen magas összeg volt, pedig az anyagok beszerzési költsége és a munkabérek „kedvezően alacsonyak” voltak. A jelentős építési költségek az épület szokatlanul magas építészeti-művészeti színvonaláról is árulkodtak.

²² Jobst közreműködéséről Wächtler fentebb idézett, 1877. április 12-iki előadásából tudunk (ld. 13. jz.). Ezek szerint nem pontos Szabó Lajos adata, aki a soproni „Kaszinó” és a Liszt Ferenc Művelődési Ház című tanulmányában: SSz. 24 (1970) 78. p. úgy vélte, hogy „a termék festését a soproni születésű, de Bécsben élő Pruzsinszky Ferenc (Sopron, 1852. aug. 24 – 1914. nov. 20) végezte néhány idősebb soproni és bécsi, ismeretlen mesterember segítségével, közel 10 ezer forintért.” A cikkben említett festőmesterek minden bizonnyal Jobst terveinek kivitelezői voltak csupán. Jobst munkásságáról: Bodenstein i. m. 95. p. és Santifaller (szerk.): Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, III. kötet Graz-Köln, 1965. 119. p. olvashatunk. Az épület belső kialakításának tervezőjéről, Franz Jobstról Monika J. Holy művészettörténész írt figyelemreméltó diplomamunkát „Das Leben und die Werke der Maler Karl Jobst und Franz Xaver Jobst” címmel a Bécsi Egyetem Művészettörténeti Intézetében, Walter Krause egyetemi tanár irányításával, 1995-ben.

²³ A híres fogadalmi templomot Friedrich von Schmidt tervezte. Franz Jobst 1864-ben lépett be Schmidt műtermébe, éppen abban az évben, amikor Wächtler a Bécsi Képzőművészeti Akadémián Schmidt tanszékére beiratkozott. Később Wächtler és a Jobst testvérek nem egy, kiemelkedően fontos középület, kastély és templom építésében és dekorálásában dolgoztak együtt.

²⁴ Czellar Katalin: Sopron. Bp: Panoráma, 1988. 98. p. „Az épület hangverseny- és báltermeit szép mennyezetfestmények díszítik.” Az útikönyv írója nem tudja, hogy mindezeket már évekkel korábban megsemmisítették.

²⁵ 2001 nyarán az átalakításokkal kapcsolatban régészeti feltárások történtek az épület körül. Gömöri János: A múlt jelei a Konferenciaközpont melletti útburkolatban. Várhely VIII. (2002) 4. szám 77–84. p.

A „vigadó és kaszinó” építészeti értékei

Összefoglalva megállapíthatjuk: a pesti Tudományos Akadémia mintájára felépült soproni kaszinóépület az akadémikus neoreneszánsz legkorábbi, kiemelkedő jelentőségű vidéki alkotása, amelynek megformálását a következő évtizedekben a vidéki középületek építése során szívesen és gyakran követték. Az elkészült „vigadó és kaszinó” épülete az akkori korszak építészetének imponáló ösztönművészeti alkotása volt, mely úgy külső megformálásában, mint belső kialakításában az európai építészet és képzőművészet legmagasabb színvonalát képviselte. Létrehozásában a korszak legjobb közép-európai művészei és szakemberei vettek részt. Műszaki megoldásai az akkori kor legmagasabb technikai szintjét képviselték. A felhasznált anyagok is kiváló minőségűek voltak. Az épülettel nem csak Sopron, hanem a hazai és közép-európai építészet is gazdagodott.

Növelte az épület jelentőségét helytörténeti értéke. A belső terek különösen alkalmasnak bizonyultak hangversenyek rendezésére. A galériás, mennyezetfreskós díszteremben 1873. január 11-én Liszt Ferenc tartott hangversenyt, aki – ha hihetünk Wächtler Lajos építész közlésének – el volt ragadtatva a terem csodálatos „acustikájától”. A termekben később a magyar előadóművészet legkiemelkedőbb személyiségei hangversenyeztek vagy tartottak felolvasást, előadást.²⁶

6. kép A Magyar Tudományos Akadémia díszterme

²⁶ A kaszinó helytörténeti jelentőségéről többek között Szabó Lajos i. m. 80. p.

A „vigadó- és kaszinó” a 20. században

Az előírások és a hangverseny-látogatói szokások változásával a 20. század negyvenes éveire egyre nyilvánvalóbbá váltak az épület alaprajzi elrendezéséből következő hiányosságok. A ház erényeit és hiányosságait Winkler Oszkár foglalta össze a Sopron művelődési középületeiről közreadott írásában.²⁷ „A kora eklektikus épület reprezentatív megjelenésű, léptékével jól illeszkedik a Széchenyi tér házaihoz s tömegével lezárást ad a Köztársaság utcának. Tervezője inkább a hangversenyterem, általában a főhelyiségek szép kialakítására, belső díszítésére törekedett, míg a mellék- és tartozékhelyiségekre, valamint a lépcsőházakra kevesebb gondot fordított a tervezés során, és a trapéz alakú telek adta nehézségekkel alaprajzilag általában kisebb sikerrel birkózott meg. A főbejáratnak a keskeny Liszt Ferenc utcára való helyezése sok tekintetben hátrányos és talán csak azzal a törekvéssel indokolható, hogy a Széchenyi téri, déli épületraktus a klubhelyiségek részére megszakítás nélkül, zavartalanul felhasználható legyen. A bejárati rész rideg, barlangszerű; az előcsarnok a földszinten és az emeleten voltaképpen nem egyéb, mint a díszlépcső kibővített pihenője; mindössze 60 m² alapterületével, kedvezőtlen formájával egyaránt alkalmatlan arra, hogy a monumentális hatású hangverseny- és táncterem, valamint az ugyancsak szép kialakítású kisterem előcsarnoka legyen. ... A nagy- és kisterembe az I. emeleti előtérből mindössze egy-egy 3x3 m méretű ajtónyíláson át lehet bejutni, ami a nagy közönségforgalmat tekintve elégtelennek bizonyul. A főlépcsőház mögötti terem voltaképpen csak a nagy-, ill. kistermen át érhető el, hiszen a szűk és sötét melléklépcsőházzal való kapcsolata ilyen szempontból nem jöhet számításba; ily módon ezek a terek alárendelt jelentőségűekké válnak. A ruhatár hiánya ma hangversenyek alkalmával szükségmegoldásra kényszeríti a rendezőseget; ilyenkor ugyanis a kisterem szolgál ruhatárként. A mellékhelyiségek száma és méretei sem elegendők. A két igen gyér megvilágítású, szűk lépcsőház nagymértékben csökkenti az I. és II. emeleti helyiségek használhatóságát; az első emeleti művész-szobák, iroda és zenekari próbaterem elérésére ugyancsak a Petőfi tér felőli melléklépcsőt kell igénybe venni.”

Az épület fogyatékoságainak megszüntetése céljából Hárs György és Winkler Oszkár 1943-ban átépítési terveket készítettek. A tervezők arra törekedtek, hogy „a helyiségek átcsoportosításával, a főlépcső átépítésével, általában jobb alaprajzi szervezéssel a bejárat, előcsarnok, főlépcső, emeleti előcsarnok, termek, valamint tartozék- és mellékhelyiségek olyan rendszerét valósítsák meg, amely az épület természetes használhatóságát, jó hatását megsokszorozza.” Az 1943-ban tervezett átépítések továbbfejlesztett terveivel Winkler Oszkár közlésében ugyancsak megismerkedhetünk. Megállapíthatjuk, hogy a javasolt átalakítás szemlélete, a módosítások módja mai műemlékvédelmi gyakorlatunknak szinte mindenben megfeleltek. Az átalakításokat a meglévő épület tömegén belül tervezték, toldást nem javasoltak.

²⁷ Winkler Oszkár: Sopron művelődési középületeiről. SSz. 12 (1958) 1–21. p.

A belső terek megtartották nagyvonalú egységüket: a jobbításokat kizárólag rendeltetésük okos átszervezésével kívánták biztosítani. Nagy kár, hogy a tervekben lefektetett elképzelések nem valósultak meg.

A becses épület szinte sérülés nélkül vészelt át a második világháborút. A világháború után hosszabb ideig szovjet hadikórházként szolgált, majd a szakszervezetek kezelésébe került. Később járási, majd városi kultúrház céljára használták. Már a szakszervezetek megpróbálkoztak az épület helyreállításával és átépítésével, a magas költségek miatt azonban erre sokáig nem kerülhetett sor. 1952-ben itt tartották az „öt éves terv” kiállítását, ekkor több ezer négyzetméter vörös textíliával vonták be a „hivalkodó polgári ízlés” szerint kialakított, reprezentatív belsőt.²⁸

7. kép A soproni kaszinó egykori díszterme

Az épületet 1965-ben az 50045/1965. számú határozattal – 3254. törzsszám alatt – felvették a magyar műemlékek listájára.²⁹ Sajnos a javasolt „műemlék jellegű” védettség helyett csak „városképi jelentőségű” emlékeknek nyilvánították:³⁰ építészeti értékeinek hibás megítélése sokban hozzájárult a későbbi változtatásokhoz.

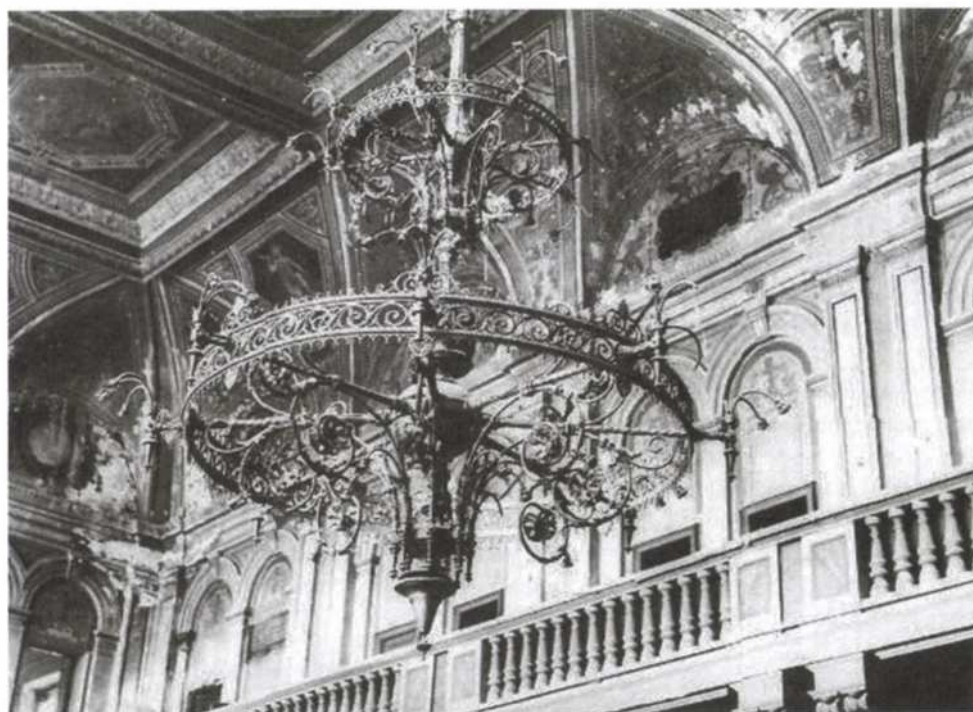
²⁸ A kiállítás berendezését Alexovics László győri szobrászművész irányította, aki fényképeken dokumentálta a kiállítás építést. A dekoráció során az eredeti belsőépítészeti kialakítás sértetlen maradt.

²⁹ Magyarország Műemlékjegyzéke. Bp., 1990. Győr-Sopron megye műemlékjegyzéke, oldalszámozás nélküli különnyomat.

³⁰ Az épület városképi jellegű védettségét a Liszt Ferenc utca 2. és Templom utca 26. házszám alatt a 170. hrsz. saroktelekre jegyezték be. Magyarország műemlékjegyzéke. Bp., 1990.

Az 1950-es évek derekán az épületet kezelő Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága csupán állagvédelmi munkákat végeztetett, a javasolt alaprajzi változtatásokra azonban nem került sor. Az elmaradt karbantartások következtében a fafödémeket gomba támadta meg, a károsodások olyan mértéket értek el, hogy egyes helyiségek életveszélyessé nyilvánításától kellett félni.

Az 1960-as évek legelején a város az É. M. Középülettervező Vállalatot bízta meg az épület átalakításának és újjáépítésének tervezésével. A munkákat Perczel Dénes építész³¹ irányította, aki korábban a Fenyves – később Lőver – Szálló átépítésével és bővítésével vívta ki a helyi városvezetők bizalmát. Perczel Dénes elveivel és az átalakítás módszereivel és szemléletével a rekonstrukciós programhoz készített műleírásból ismerkedhetünk meg.³² A műleírás alapján képet kapunk az akkori kor műemlékvédelmi gyakorlatáról is.

8. kép Az díszterem megsemmisült csillárja

³¹ Perczel Dénes építészeti munkásságáról a magyar építészettörténeti szakirodalomból alig tudunk meg valamit. Kubinszky Mihály (szerk.): Modern építészeti lexikon. Bp., 1978. 162. p. említi: e szerint Perczel Dénes Kisdi Pál munkatársaként részt vett a BME új épületeinek tervezésében.

³² Rekonstrukciós program a Soproni Liszt Ferenc kultúrház átalakítási és újjáépítési munkáiról. É.M. Középülettervező Vállalat. Tervező: Perczel Dénes, irodavezető: Kürthy László, Statikus főmérnök: Molnár Miklós, Gépész főmérnök: Gyémánt József, főmérnök: Mányoki László, igazgató: Skoda Lajos. Kézirat é. n.

A tervezés első és megbocsájthatatlan hiányossága az előkészítő munkák mellőzése volt. Az épület állapotát nem dokumentálták kellőképpen, és nem készült el az ilyenkor szükséges, szakszerű és pártatlan építéstörténeti kutatási anyag sem.³³ Az épület történeti, építészeti és művészeti értékeinek eldöntésére nem született szakmai közmegegyezés, bár ezt az akkor már ismert és hazánkban is méltányolt Velencei Karta előírta.³⁴ A tervezéssel kapcsolatos hatósági iratokra – a legkörültekintőbb kutatások ellenére – a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal irattárában nem sikerült rábukkanni.³⁵ A helyi szakemberek visszaemlékezéseiből az derül ki, hogy a tervezés során az akkori legtekintélyesebb műemléki személyiségek is kifejtették véleményüket.³⁶ az ezzel kapcsolatos írásos anyag sajnálatos módon ugyancsak nem fellelhető.

A döntést – úgy tűnik – végül a felelős építész tervezőre bízta. Ő láthatóan kevés ismerettel rendelkezett a 19. század építészetéről. A helyreállításhoz készített építészeti műleírásban megdöbbentő módon egyetlen fél mondatban sommázza az épülettel kapcsolatos értékítéletét:³⁷ „a kultúrháznak nem csak funkcionális használhatósága a hatósági előírások által megengedhetetlen, hanem az épület külső megjelenése, valamint belső építészeti értéke is csekély”. Az épület állapotával kapcsolatban a faszervezeteken észlelhető gombakárokat említette: az elhatározások indoklásában azonban e károsodásra nem hivatkozott. Döntése tehát tisztán „esztétikai” jellegű volt. Az épület külső kialakításával kapcsolatban véleménye az volt, hogy „városképi szempontból az architektúrát értékesnek nem találjuk...”. A tervező koncepciója szerint „a belső szerkezetek közül mindössze a főfalak olyan jellegűek, melyek megtartása gazdaságosan számításba jöhet. Valamint az épület teljes fedélszék rendszere és héjalása.” A tervezéssel kapcsolatos döntések alapját tehát a fenti értékítélet képezte. Ezt kiegészítve a tervező annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „városképi szempontból ... az architektúrát értékesnek nem találjuk”. Úgy tűnik tehát, hogy komolyan szóba került az épület teljes bontása és új kultúrház építése is.

Az akkori helyzet megértéséhez természetesen tudnunk kell, hogy a historizmus megítélése ebben a korban nem volt egyértelmű. Hiányzott a történeti alap kutatás, a korról kapcsolatos ismeretek pontatlanok voltak, ugyanakkor a reális értékítéletet a korai modern építészet erős ellenkezése is lehetetlenné tette. Az építészeti okta-

³³ A műleírás szövegében Winkler Oszkár idézett tanulmányának önkényesen megrövidített szövege helyettesíti az építéstörténeti kutatást. Jellemző, hogy Csatkai Endre korábbi közléséhez hasonlóan még ebben a tanulmányban sem szerepel a bécsi építész keresztnéve, és családi nevét is hibásan – Wächter – írták.

³⁴ Nemzetközi Karta a műemlékek és építészeti együttesek konzerválására és restaurálására. Az 1964. május 25. és 31. között Velencében megtartott II. Nemzetközi Kongresszuson fogalmazták meg és fogadták el szövegét. Hiteles magyar szövege: Karták Könyve (Szerk.: Román András), Budapest, ICOMOS Magyar nemzeti Bizottság kiadása. 2002. 9. §. „A restaurálást mindig előzze meg és kísérje végig a műemlék régészeti és történeti vizsgálata.” 11. §. „A kérdéses elemek értékének megítélése és a végrehajtható eltávolítások elhatározása nem függhet egyedül a tervezőtől.”

³⁵ A levéltári anyagot Bardoly István nézte át: segítségét ez úton is köszönöm.

³⁶ Orosz József építész visszaemlékezései.

³⁷ Az építészeti műleírás a tervdokumentáció része: ebben a tervező a rajzon nem ábrázolható tényeket közli, amelyek tervezői döntéseit alapvetően befolyásolták. A hivatkozott műleírást – amelynek megfogalmazása esetenként igen pontatlan és erősen magyartalan – a hitelesség kedvéért szó szerint idézem.

tás és a szakmai gyakorlat tartotta magát a korai modern építészeti mozgalmak megítéléséhez, amelyet Fülep Lajos sommázott: „Az építészet történetében az utolsó stílus ... a klasszicizmus. A klasszicizmus után következő összevissza utánzás annyira stílus, amennyire művészet.”³⁸

Ahogy már utaltunk erre, a bizonytalanságot növelte az emlék „városképi jelentőségű” besorolása is. Míg a „műemlék” alatt pótolhatatlan emléket értettek, melynek tartozékait és a vele kapcsolatos képző- és iparművészeti alkotásokat is védtek, addig a „városképi jelentőségű” védelem csak az épület külsőleg látható tartozékaira terjedt ki, itt is csak olyan esetekre, ahol az épületnek külső megjelenésénél (hely, tömeg, építési mód, homlokzat) fogva az adott jellegzetes városkép kialakításában lényeges szerepe van.³⁹ Sajnos ezt az előírást az „újjaépítés” során betűszerint alkalmazták.⁴⁰

9. kép Az új díszterem képe

³⁸ Fülep Lajos: Célyszerűség és művészet az építészetben. Bp., 1944. Az „Építészet” c. folyóirat melléklete. I. rész 5. p.

³⁹ Műemlékvédelem. Bp., 1972. 7–8. p. A kiadvány az 1/1967. (I.31.) ÉM számú rendelet a műemlékvédelemről szövegét magyarázza.

⁴⁰ Az átalakításról részletesen beszámol: Szabó Lajos i. m. 78–85. p., ugyanitt a nagyszerű mennyezet-kialakításának képét is láthatjuk, közvetlenül megsemmisítése előtti állapotában. Az épületről Kubinszky Mihály „A soproni Liszt Ferenc Kultúrház felújítása” címmel a Magyar Építőművészet 1970. 6. számában írt kritikát. „ az építés legnagyobb érdeme, hogy munkájával vállalkozott a régi épület megtartására. ... Elbontása – kicserélése – a városkép elleni véték lett volna...”

Az átépítés során egy sor, mai szemléletünkkel alapvetően ellentétes döntést hoztak. A bővítést például nem az épület kontúrján belül oldották meg: a házhoz oda nem illő bővítményt toldottak, melyet „architektonikus kiképzésben, fix portálüvegezés acél vázszerkezetben, mely kialakítása 'transparent' – átlátszó, áttetsző, fényáteresztő – mivolta következtében a meglévő épületképet semmiben nem befolyásolja” – olvassuk a műleírásban. Az épület hiányzó előtereit hatalmas méretű, bontatlan épülettömeg hozzáépítésével oldották meg: ennek trapéz hullám alumínium burkolata a szerény üzemi kerékpár-tárolók stílusára emlékeztetett. Az alumínium oldalhomlokzatú bővítmény rossz arányú ablakaival az épület kritikus részévé vált; a toldás elképzelt „áttetszősége” ugyanakkor a valóságban szinte alig érvényesült.

Városszerkezeti és városképi szempontból hibának bizonyult, hogy megszüntették a Templom utca felé néző díszes kerítést. A bontás után az épület keleti oldalhomlokzata előtt nehezen értelmezhető, zavaros térség jött létre, és a beépítés hagyományos zártsága is felbomlott. A bontással végleg megszűnt a Templom utca déli szakaszának „városkapu” jellege. Városképi szempontból elfogadhatatlannak bizonyult az épület neoreneszánsz homlokzatainak szakszerűtlen és esetleges átdolgozása is. Nem egy fontos motívumot – így a földszint félköríves ablakait – megszüntettek, az egymás feletti emeletek nyílásait összevonták, ezzel az épületre jellemző, markáns vízszintes tagolás lendületét megtörték. A tetőtér jobb kihasználása érdekében a tetőre nagy tömegű, zavaró megjelenésű felépítményeket építettek. A tetőfelépítmények az épület jellegzetes tömegformáját elrontották: tiszta geometrikus felépítését megzavarták.

A legnagyobb hiba azonban kétségtelenül az épület teljes belső térrendszerének megsemmisítése volt. A nagy- és kisterem határoló falai megmaradtak ugyan, de belmagasságukat új födémek beépítésével lecsökkentették. A belső terek vízszintes megosztásával a termek arányai megváltoztak. A jellegzetes oldalkarzatok sem maradtak fenn. A belmagasságok csökkentése és a teknőboltozat megszüntetése a terek híresen jó akusztikáját is elrontotta.

Az épület tanulmánytervének műleírásából jól érzékelhető, hogy a belső kialakítás sorsáról a tervezés során élénk vita folyt. A szövegből egyértelműen kitűnt, hogy az ambiciózus építész mindenképpen a tér teljes átépítésre törekedett, koncepcióját azonban a soproniak nehezen tették magukévá. Érdemes megint a műleírásból idézni. „A nagyterem rekonstrukciójának kérdésében sokszoros tárgyalás alapján sem sikerült egyértelmű állást foglalni. A nagyterem építészeti kiképzése kötött architektúrájú eklektikus megoldás, mely nem képvisel sem építészettörténeti szempontból értéket, sem művészi jelentősége nincs. Tekintettel arra, hogy Sopron jelentős középületeinek egyike, mely múltjában olyannyira közeledt a város polgárai szívéhez, hogy annak korszerű építészeti átfogalmazása ellen sokoldalú és heves ellenállás mutatkozott.” Az építész két lehetőséget mérlegelt. „A meglévő architektúra kismértékű átalakítása, mely a korszerűsített funkciónak megfelel, lehetséges az eredeti stílus teljes betartásával és így olyan megoldás teremthető, mely a kon-

zerválás népszerű igényét kielégíti." Második megoldásként azonban a teljes átépítést javasolja: „Nem jelent lényeges költségkülönbséget azonban az a megoldás sem, ha szakítunk a meglévő állapottal, és egy akusztikailag azonos értékű, de korszerű formálású teret alkotunk.” E kérdésben tehát a tanulmányterv készítése során nem született döntés. Az építész azonban érezhetően az utóbbi megoldás irányában terelte a döntéshozókat.

A halálos ítélet a kisterem esetében már a tanulmányterv készítése során megszületett. „A kisterem architektúrája nem megtartható, ez az álláspont a tárgyalások során egyértelműen alakult. A belső kiképzése a korszerű színpadtechnika és akusztika szempontjai alapján készül” – hangzott a kérélnelhetetlen döntés, amely megpecsételte e terem sorsát. Az épület nagy belmagasságú belső tereit födémekkel két szintre osztották. Így lett az első emeletből második emelet, ahol a meglévő hét teremből mindössze a nagy- és kistermet tartották meg, a többit átalakították. A megnövekedett alapterületen szakköri és kiszolgáló helyiségeket létesítettek. A hangulatos saroktermek helyére lépcsőház került és itt alakították ki a látogató közönség WC-it is. A nagy alapterületű, igényesen díszített játéktérrel előcsarnok lett. A Petőfi tér felőli részen került elhelyezésre a városi könyvtár, melynek helyiségei a pince, a földszint és az első emelet egy részét foglalták el. A földszinten a könyvtár mellett étterem és konyha létesült, a pince fennmaradt területét pedig éjszakai szórakozóhely céljára építették át. Ez utóbbit az 1980-as évek végén játékkaszinóvá alakították.

Az európai művészettörténet pótolhatatlan veszteségének ítéljük a belső építészeti-belsőépítészeti kialakítás felszámolását és az értékes képző- és iparművészeti alkotások megsemmisítését. Tovább növelte a veszteségeket, hogy a korábbi nemes anyagokkal szemben az átépítés során gyenge minőségű, szegényes megjelenésű építőanyagokat alkalmaztak. Az új belsők fizikai és esztétikai avulása szinte az átadás pillanatától megindult: néhány év múlva a belsők kiábrándító képet mutattak.

Egészében az átalakítás során létrejött épület még az akkori korszak építészeti átlagszínvonalát sem közelítette meg. A díszteremből szegényes kultúrterem lett, az előcsarnokok töredezett terrazzo padlója és a vidéki kocsmákra emlékeztető egy méter magas faburkolat nem csak a korszak építészetéhez, hanem a város építészeti hagyományaihoz is méltatlannak bizonyult. Az épület úgy külső megjelenésében, mint belső kialakításában értékeinek nagyobb részét fájdalmas módon elvesztette. A Művelődési Központ az idő múlásával egyre kevésbé tudta kielégíteni a változó, új igényeket. Az épület állaga is folyamatosan romlott, így az 1990-es évek elején egyre sürgetőbbé vált az épület felújítása, korszerűsítése. A felújítás szükségességét senki nem kérdőjelezte meg.

A Kongresszus- és Kulturális Központ kialakítása

A műemléki védettségű épület átalakításának fő elveit az egykori Országos Műemlékvédelmi Hivatal főelőadója, Kriszt György határozta meg.⁴¹ Szakhatósági véleményében kikötötte, hogy a fémburkolatú bővítményt az eredeti neoreneszánsz formák felhasználásával kell átalakítani. A Templom utca felé megengedte az épület óvatosan bővítését. A Petőfi Színház Medgyaszay István által tervezett belső terei hiteles helyreállításának sikerére hivatkozva arra bátorította az építetőket, hogy tegyenek kísérletet az eredeti belsők részleges helyreállítására is.⁴² A műemléki hatóság egészében úgy ítélte meg, hogy a tervezett kongresszusi és kulturális központ megvalósítása elősegítheti a becses épület szakszerű megújulását és az új rendeltetéssel az épület méltó hasznosítása megoldható.

Az átalakítandó épületnek a meglévő termék megtartása mellett egy – a meglévőknél nagyságrenddel nagyobb – új kongresszusi terem is tartalmaznia kellett, ez volt ugyanis a feltétele annak, hogy az egykori kaszinó nemzetközi konferenciák megrendezésére is alkalmassá váljon. A kongresszusi terem elhelyezésére a Templom utca felől háromszintes, nagy területet elfoglaló előcsarnokrendszer legfelső szintjének és teraszának beépítése kínált megfelelő lehetőséget. Itt két szintes, karzatos beépítéssel mód nyílt egy új, 800 férőhelyes nagyterem kialakítására. A nagyméretű előadóhoz illő, reprezentatív előcsarnok céljára a meglévő második emeleti tágas előcsarnok tűnt alkalmasnak. A fejlesztés tehát – tiszteletben tartva az épület karakterét, tömegét – kismértékű bővítéssel, a meglévő párkány- és tetőmagaságok szigorú tiszteletben tartásával, a lapos tető felületének ésszerű hasznosításával került megvalósításra.

Igen sok fejtörést okozott a bővítés építészeti megformálása. Számtalan érdekes, mai ötlet született a bővítéssel kapcsolatban. Ezeket nyilvános vitára bocsátották az építetők. A soproni polgárok azonban – éppen a korábbi elkeserítő tapasztalatok alapján – nem fogadják el e korszerű megoldásokat. A bővítés arculatát végül a meglévő épület neoreneszánsz architektúrájának főbb formai jellegzetességeihez igazították a tervezők. A tervezés célja nem a meglévő historizáló architektúra szolgai másolása volt, csupán az építés korának jelképes megidézésére törekedtek. A bővítmény anyagai és építészeti részletei – fehér kő burkolat, párkányok, tagozatok, keretezések – tudatosan eltértek a 19. századi épület hasonló megoldásaitól. Szerkezeti kialakításuk pedig a 20. század legvége építési technikájának magas színvonalán valósult meg. Az 1970-es években készült alumínium burkolat bontása a soproniak teljes egyetértésével már a kivitelezés első ütemében megtörtént: a helyébe épített „posztmodern” homlokzat elnyerte a helyiek többségének tetszését.

⁴¹ Fábiánkovits Ferenc: Az egykori Városi Kaszinó rekonstrukciója. Várhely VIII. (2002) 69–73. p. A helyreállítást értékeli: Kubinszky Mihály: Nagy öröm – kis örömmel (kritika). Várhely VIII. (2002) 73 – 77. p.

⁴² A belsők hiteles és teljeskörű helyreállítását javasolta Walter Krause, a Bécsi Egyetem Művészettörténeti Intézetének professzora, a 19. század közép-európai építészetének nagy tekintélyű kutatója.

Az épület bővítésére a Pro Kultúra Sopron Kht. kapott építési engedélyt.⁴³ A nagyarányú rekonstrukció pénzügyi szükségleteinek előteremtése lépésről-lépésre történt meg. A helyreállítás legnagyobb funkcionális nyeresége az új Széchenyi terem kialakítása volt. Őszinte örömmel vették tudomásul a soproniak, hogy az épület homlokzatait gondosan felújították. Az eredeti historizáló belső helyreállítására a rendelkezésre álló anyagiak nem adtak lehetőséget. Az európai építészettörténet szempontjából meghatározó jelentőségű, páratlan szépségű belső terek elvesztésébe nehéz szívvel, de bele kell nyugodnunk.

10. kép Az új Templom utcai homlokzat a főbejárattal

⁴³ Magyar Építőipar 1999. 7-8. szám, 192-197 p. Magyar Művelődés Háza Konferencia és Kulturális Központ kialakítása Sopron, Liszt Ferenc utca 1. Tulajdonos: Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata. Megbízó: Pro Kultúra Sopron Színházi és Kulturális Közhasznú Társaság. Tervező: Soproni Mestervonal Tervező, Fejlesztő, Beruházó Kft. Generál tervező: Fábiánkovits Ferenc. Műemléki konzulens: Winkler Gábor. Szerkezettervező: Sebestyén Tamás, Fábiánkovits Ferenc, Iványi János, Bárti Károly. Gépész tervező: Szita Elemér, Lőrincz Péter, Baranyai István. Villamos tervező: Zsámboki Károly, Gálos Ernő. Akusztikus: Dr. Illényi Tamás. Közvetítő: Szita Elemér, Baranyai István. Belsőépítész tervező: Vági Ervin, Herrero-yM Caesar (konzulens). Szakkonzulensek: dr. Szemrédi József, Köves Tamás, Nyerges Ferenc, Csizmadia Gyula. Konferenciatechnika: Harmati István, Horváth Tamás, Helvei Ferenc. Kivitelező: Fertődi Építő és Szolgáltató Rt., Hungária Stettin Magas- és Mélyépítő Kft.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KRISCH ANDRÁS

Kelemen István: Fertőhomok

1274–2001

Croatica Kht., Budapest, 2001. 299 o.

Néhány éve ismét reneszánszát éli a szülőföld vagy lakóhely bemutatása, amelynek szép példája a sikeres „Száz magyar falu könyvesháza” sorozat. Bár Fertőhomok monográfiája nem illeszkedik ebbe a sorozatba, a településhez kötődő Kelemen Istvánnak és „segítőtársának”, Kálmán Tibornak önálló kezdeményezése biztosíték arra, hogy a falumonográfia megírása megfelelő szerzőkre talált.

A kötet első nagyobb fejezete a község eseménytörténetét tárgyalja. Kelemen István tudatosan törekedett arra, hogy szülőfaluja történetéről minél többet elmondjon. Ez azonban azt eredményezte, hogy időben a múltból a jelen felé haladva, a források és a szakirodalom szaporodásával, a megírt fejezetek is egyre terjedelmesebbek lettek. Míg a Nádasdyak időszakának 135 éve (1536–1671), és a dualizmus korának 47 éve egyaránt 5 oldalon, addig az önálló községi időszak 20 éve (1950–1970) már 14 oldalon kerül tárgyalásra. A források feltárása, összegyűjtése, az azokban található homoki vonatkozások megkeresése viszont óriási kutatómunkát bizonyít.

[Fertő]Homok már az őskorban is lakott település volt. Első írásos említése egy, a zalavári bencés konvent által 1274-ben kiadott oklevélben található. A kötetből pontos képet kapunk a község földesurairól, Csák bántól a Széchenyiekig. Megismerhetjük a horvátok betelepítését és az ehhez kapcsolódó elméleteket. Bemutatásra kerül a település részvétele a 17–19. századi szabadságharcokban. Ahol nincs helyi vonatkozású esemény, ott Sopron vagy a környék történéseiről olvashatunk. A falu életének megrázó eseménye volt a sok áldozatot követelő két világháború és az 1930-as tűzvész is. Az 1945 utáni időszak elsősorban az infrastrukturális fejlesztések időszaka volt, amelyek a rendszerváltás után még nagyobb lendületet vettek.

A következő nagyobb fejezet a „Gazdaság és társadalom. A mindennapi élet” címet kapta. Ebben általános áttekintést kapunk a jobbágyok által fizetett középkori és újkori adófajtákról, a nyomásos rendszer kialakulásáról, az irtásföldről és a fertői halászatról, ennek engedélyezéséről, illetve tiltásáról. Sok új információt tudhatunk meg a Nádasdy és Széchenyi családok földesurasságának időszakáról. A szerző által feldolgozott különböző típusú összeírások (pl. urbáriumok) alapján megismerhetjük a 16–17. századi családneveket, a községbe újonnan betelepülő családokat, a földesúri szolgáltatásokat, a telkes jobbágyokat és a zselléreket. Érdemes kiemelni azt az 1668-ból származó iratot, amelyben Nádasdy Ferenc a községbe idegen földről letelepedő Laczkovics Györgynek különféle kedvezményeket biztosított.

A 18. század gyökeresen új időszak mind az ország, mind a térség és a község életében. Az adott korszak egyik speciális eseménye volt az 1741-es homoki boszorkányper, amelynek közlése után a Mária Terézia-korabeli úrbérrendezés homoki vonatkozásait ismerhetjük meg. Az így kialakult helyzettel kapcsolatban – a vármegye számos

településéhez hasonlóan – 1780-ban a falubeliek semmiféle panaszt sem emeltek. A megkezdett téma folytatásaként Kelemen István Fertőhomok jobbágyait, árendásait és a község életében 1848-ig, vagyis a jobbágyfelszabadításig bekövetkezett fontosabb eseményeket mutatja be.

Így megismerhetünk egy 1827-es paraszti leltárt, amelyet Németh Imre vagyónáról készítettek. Az inventáriumok az 1810-es és 1820-as években jelentek meg nagyobb számban. Ezek az iratok a gazdaság egészéről nem adnak teljes képet, de egy adott pillanatot rögzítve, sok mindent megtudhatunk a paraszti gazdálkodásról. E tematikát követve ugyanakkor hiányolnunk kell, hogy az 1828-as országos adóösszeírás említése, elemzése teljesen kimaradt a munkából.

A dualizmus idején a községnek egy rövid ideig faiskolája is volt, majd ennek helyén fűzfatelepet létesítettek, hiszen a vesszőkből font kosarakat jól tudták használni a helyi zöldségtermelők. Ezen időszak gazdasági életének érdekes adaléka a méhészet. Rövid 1920-as, '30-as évekbeli kitekintés után elérkezünk termelőszövetkezeti korszakhoz.

„Egyháztörténet, oktatás- és nevelésügy” a címe a következő fejezetnek. A 16. század végére a falu követve földesurait, a Nádasdyakat, áttért a lutheránus hitre, majd az ellenreformáció során rekatolizált. A továbbiakban a szerző bemutatja a több nemzetiségű település egyházi életét, a plébánosokat, az egyházi vagyont, a stólaajvédelmeket, az iskolát és tanárait. Mint az a Canonica Visitatiókból is kiderült, a templomot inkább csak kis kápolnának nevezték, ezért szükségessé vált egy nagyobb templom építése. A község lakosságának összefogásával az új templomot 1901 nyarán szentelték fel.

A fejezet második részében a község tanítóit és jövedelmeiket ismerhetjük meg. Az iskolaépület a templomhoz hasonlóan szűknek bizonyult, ezért 1911-ben újat és tágasabbat építtetett a falu. 1945 után azonban az iskola osztályait fokozatosan leépítették, 1978-ban pedig be is zárták. Az épületbe a községi könyvtár költözött, az iskoláskorúak pedig a helyközi iskolába kénytelenek járni.

Külön kultúrtörténeti kuriózumot képvisel a fertőhomoki népszokásokat, népi hagyományokat és hiedelmeket tárgyaló fejezet. Mint a szerző írja, a falu szokásai alapvetően horvát eredetűek, amelyek magyar elemekkel bővültek.

A kötet utolsó két fejezetében Kálmán Tibor egy homoki író, költő: Pozsgai Géza viszontagságos életét mutatja be, majd egy helyi elbeszélést olvashatunk a szabóról, a molnárlegényről és az ördögről. A mellékletekből többek között a falu 18–19. századi jobbágycsaládjait és telkük nagyságát, a sokszor horvát eredetű határ- és dűlőneveket, a lakosság és lakóházak számának alakulását ismerhetjük meg. Külön ki kell emelni, hogy a lelkészek, plébánosok, illetve a bírák listája a 16. századig nyúlik vissza.

Kissé zavaró, hogy a térképek és képek jegyzéke a jegyzetek előtt, míg a képek és térképek a jegyzetek után, a káplánok névsorával együtt találhatóak. A kötet háromnyelvű összefoglalója (magyar, német, illetve horvát) jól tükrözi a környék nemzetiségi összetételét. A közzétett irodalom- és forrásjegyzék hatalmas kutatómunkáról tesz tanúbizonyságot. A kötethez mellékelte hibajegyzék a sajnálatos nyomdai hibákat igyekszik korrigálni.

A történeti Sopron vármegye nem bővelkedik alap kutatásokon nyugvó falumonográfiaiban, így a tematikai szempontok szerint elkészített, logikus szerkezetű Fertőhomok kötetet mind a község, mind a környező települések lakossága, miképpen a térség múltja iránt érdeklődők is örömmel, haszonnal tudják forgatni.

Ismertetendő könyvünk ugyan nem csak Sopronnal, az itteni német nyelvű irodalommal foglalkozik, úgy vélem mégis érdemes a maga egészében bemutatni. A hangsúlyt természetesen a nyugat-magyarországi fejezetekre helyezzük.

A címválasztás azért is indokolt, mert az olvasó nem egységes szemléletű és folyamatos szerkezetű irodalomtörténetet tart a kezében, hanem különböző korokkal, régiókkal foglalkozó, eltérő tudományos módszert alkalmazó tanulmányok színes gyűjteményét. Nem csoda, hisz az egyes fejezeteket különböző szellemi műhelyek germanistái írták: Kovács József László (Károli Gáspár Református Egyetem, 2., 3. és 4. fejezet), Balogh F. András (Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1., 5., 6., 7., 9. és 10. fejezet) és Komáromi Sándor (Idegennyelvű Könyvtár, 8. és 11. fejezet) – Kalász Mártonnak, az Írószövetség elnökének előszavával. Külön érdekesség, hogy utóbbit a *Téli bárány* szerzőjeként később említi is a könyv, hisz ez a regény érdekes példája a nyelvet váltó magyarországi német irodalomnak.

Az egyes fejezeteket célszerűbbnek látszott nem a kötet kronologikus sorrendjében, hanem a szerzők szerint csoportosítva tárgyalni. A kezdetekről és a középkorról Balogh F. András ad rövid áttekintést. Fő tézise, hogy folyamatos irodalmi fejlődésről nem beszélhetünk, mivel az alkotók (a királyi udvar tagjai, papok, szász polgárok) nem álltak kapcsolatban egymással. Öt fejezetben foglalkozik Balogh szűkebb kutatási területével, az erdélyi szász irodalommal. A reformkorban a szász–magyar együttélés korántsem volt zavartalan. Josef Marlin, a huszonöt évesen elhunyt író jószerével az egyetlen, aki történelmi regényében a negatív sztereotípiák mellett kedvezően is szól a magyarokról és a románokról. A 19. század második fele a szász irodalom ún. „virágkora” (a „Blütezeit” a korszak irodalomtörténeti elnevezése). Az irodalom didaktikus módon igyekezett a nemzettudatot erősíteni és a német nyelvű kultúrát ápolni. Ez sem segítette elő a magyarság kedvező megítélését, jóllehet a történelmi regényekben a magyar királyok mindig pozitív hősök, ők adták és oltalmazták a szász autonómiát. A kiegyezés után azonban felszámolták ezt az autonómiát, a szász identitás egyre inkább a nyelvre támaszkodott, amely maga is az irodalom témájává vált. A 20. században aztán jelentősen megváltozott a szász irodalom magyarságképe. Először az első világháború sorsközössége jelent meg, majd az új román nemzetállamban kibontakozó transzilvanizmusban talált egymásra a két nép. A „virágkor” kényszeredett optimiz-

musával és kitüntetett műfajával, a történelmi regénnyel Adolf Meschendörfer számolt le, aki egyben megjósolta az erdélyi németiség eltűnését is.

Kovács József László régi és a Soproni Szemle olvasói által is jól ismert kutatója a nyugat-magyarországi német irodalomnak, amelynek három fejezetet szentel a kötet. Pontosabban: ebben a régióban az általa bemutatott korszakban (16–19. század) nem is beszélhetünk külön német irodalomról. Bár Sopron lakosainak többsége a 20. századig németajkú volt, a régió az erdélyi Szászfölddel szemben nem rendelkezett politikai autonómiával és nem képezett gazdasági egységet. Ezért sem alakulhatott ki közösségtudata, saját identitása sem. Így a reformáció és ellenreformáció koráról szóló fejezetben egymás mellett szerepelnek Wathay Ferenc magyar és Lackner Kristóf német nyelvű munkái, hogy mindkettőjük latin műveit ne is említsük. Kovács kultúrtörténetet ír, azt is tágan értelmezve: az olvasót megismerteti a reformációs küzdelmekkel, a felekezeti iskolák kialakulásával, a soproni ifjúság peregrinációjával, a városi krónikáírókkal, de még a helyi mecénatúra működésével is.

Hasonlóképpen tág a felvilágosodás korával foglalkozó fejezet látószöge is. A fejezetcím azonban némileg sántít, hiszen Abraham a Santa Clara és Dobner Ábrahám prédikációit a szerző is egyértelműen barokk műveknek minősíti. Különös hangsúlyt fektet Kovács a német–magyar kulturális kapcsolatok bemutatására. Ide tartozik az egész korszakra jellemző peregrináció, azaz a soproni ifjúság külföldi egyetemi tanulmányai, de egy Gottsched szellemét idéző irodalmi lap alapítására tett érdekes kísérlet is. Kovács soproni diákok Gellerthez és Schillerhez írt leveleit is ismerteti. Az álnevet használó levélíró azonosítása (Kovács Lakos Jánost sejtí benne) nem teljesen meggyőző, magának a kapcsolatnak a jelentősége azonban aligha tagadható. Csaknem egyszerre indult az irodalmi pályája két soproni költőnőnek, a németül verselő Therese Artnernek (Theone) és a magyarul író Dukai Takách Juditnak. Kovács értékelése szerint itt már nem beszélhetünk több nyelven megszólaló, de mégis egységes helyi irodalomról. Artner és Dukai is saját nemzeti irodalma elismerésére vágyott, talán nem is véletlen, hogy személyesen sosem találkoztak. A fejezet rajtuk kívül soproni topográfusok, orvosok, botanikusok műveit, ill. családi krónikákat vonultat fel a helyi írásbeliség példaként.

Az 1800 és 1850 közötti korszakkal foglalkozó fejezet sajnos rövidebb és kevésbé részletes. Sajnálatos ez, hiszen ekkoriban már esztétikailag képzett és tehetséges írók működtek, akik valódi irodalmi minőséget hoztak létre. A jobbára magyarul író Kis János kora egyik ünnepezt költője volt. Ennek a jelentősége még nagyobb, ha figyelembe vesszük Kis vonzalmát a német irodalmi mintákhoz, ill. fordításaival kivívott közvetítő szerepét. A német nyelvű Leopold Petzet csak periférikus származása akadályozta abban, hogy aktívabb résztvevője lehessen a német irodalmi életnek. Sopron legtermékenyebb költője, Moritz Kolbenheyer is már a forradalom előtt a nyilvánosság elé lépett korai műveivel – éspedig nemcsak a Kovács által említett prédikációival, hanem első fordításaival is.

Komáromi Sándor nem egy-egy régió irodalmának bemutatására vállalkozott, hanem az 1848–49-es szabadságharc és az első világháború közötti korszak kismonográfiáját kínálja. Ennek megfelelően kevesebb itt az esztétikai elemzés, inkább az irá-

nyokat vázolja, amelyeket azután adatok tömegével támaszt alá. Foglalkozik Budapest kétnyelvű sajtójával és színházaival, a peremrégiók (ilyen Sopron is) tradicionális irodalmával és a kivándorlókkal is. A kötet zárófejezetét pedig a kortárs magyarországi német irodalomnak szenteli. Megállapítása szerint a második világháború után a németiség és irodalma a túlélésért küzdött. A kitelepítéssel és a felgyorsult asszimilációval megszakadt az egymást követő alkotónemzedékek sora. Az 1970-es évektől megújulás figyelhető meg, de az anyanyelvhez és a hagyományokhoz való kétségbeesett ragaszkodás helyett egyre többen választják a kivándorlást és – lásd Kalász Márton példáját – a nyelvváltást.

A kötet egyes fejezetei tehát nemcsak különböző korszakokkal és régiókkal foglalkoznak, de különbözik a feldolgozásuk módszertana is. Balogh gyakran elemzi a bemutatott műveket esztétikai szempontból is, de kérdésfeltevése inkább imagológiai jellegű, azaz leginkább a szászok magyarságképe és a két kultúra kapcsolata érdekl. Kovács igazi helytörténész, az olvasóval is megosztja eredményei felett érzett örömet és szülővárosával szembeni büszkeségét. Ezért sem szabja szűkebbre kutatási területét kultúrtörténeti szempontból, és írásai meg is győznek arról, hogy ez felesleges is lenne. Komáromi két arcát mutatja. Egyrészt szorgalmas pozitivistá, másrészt együttérző elemző. Talán ez a sokszínűség az oka, hogy a könyv válogatott irodalomjegyzéke formailag sem lett egységes.

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Boronkai Szabolcs két könyve Sopron 19. századi német nyelvű irodalmáról.

Szabolcs Boronkai: Bedeutungsverlust und Identitätskrise. Ödenburgs deutschsprachige Literatur und Kultur im 19. Jahrhundert. Peter Lang Verlag, Bern, 2000.

Deutschsprachige Literatur und Kultur im Raum Ödenburg / Sopron (1790–1900) Auswahl und Nachwort von Szabolcs Boronkai. (Deutschsprachige Texte aus Ungarn Bd. 4.) Argumentum Kiadó, Budapest, 2002.

Boronkai Szabolcs két munkájáról szólunk mostani könyvismertetésünkben. Két alapos könyvről: egy korszak-monográfiáról és egy ezt kiegészítő szöveggyűjteményről adunk képet a Soproni Szemle olvasóinak. Az első, a korszak-monográfia, a svájci Bern székhellyel működő Peter Lang Kiadó *Wechselwirkungen* (Kölcsönhatások) sorozatában jelent meg. Alcíme: *Österreichische Literatur im internationalen Kontext*. Az alapos kutatásokra épülő monográfia az ifjú kutató első nagyobb munkája. A korszak-

monográfia tanulmányainak egy része folyóiratunk olvasói számára nem ismeretlen. Boronkai Sopron német nyelvű irodalmáról és szellemi törekvéseiről szóló könyve néhány lényeges fejezetét a Soproni Szemle 1994 és 2000 között megjelent évfolyamaiban már részben közzétette. A fejezetek jórészt az *Arcképek Sopron XIX. századi német nyelvű irodalmi életéből* sorozatcímmel jelentek meg.

A soproni német nyelvű szerzők identitás-válságáról magyar nyelven megjelent közlésekben már szinte kialakult a könyv most követhető szerkezete. Boronkai monográfiájában a XIX. századi soproni német írók több egymáshoz kapcsolódó korszakáról szólt. Az 1790 és 1848 között meghatározható korszaknak az íróit elemzi Boronkai még a virágkor, de egyben a már mutatkozó jelentőségvesztés szerzőiként Ezen írók közül Artner Teréz szinte egész munkásságával az osztrák irodalomhoz kötődik. A kétnyelvű Kis János – a rábaszentandrászi magyar fiú – Sopronban lett a német írók közvetítője csaknem négy évtizeden át. Kazinczy őt tartotta (erősen túlértékelve) a magyar Schillernek. Jellemző azonban vele kapcsolatosan a tudós Gamauf Gottlieb megállapítása, aki megjegyezte, hogy Kis akcentusmentes német kiejtésével, beszédeivel teljesen belesimult a város német származású prédikátorai közé. Boronkai elemzi Gamauf imakönyvét, annak egy kuruc-ellenes imáját. Szívesen olvasnánk Boronkaitól majd egyszer elemzést Gamauf kéziratban maradt kitűnő német nyelvű soproni evangéikus egyháztörténetéről is! Ezt mindenki csak nyersanyagként használta Merle d'Aubignitól Payr Sándorig, pedig értékes német egyháztörténeti forrásmű ma is!

Soproni kötődései miatt e korszakban kap helyet Karl Georg Rummy, a polihisztor, az európai multikulturális szemlélet hirdetője. E korszak értékes szereplője még a klasszicizmus (és tegyük hozzá: sok szempontból a romantika) soproni mestere, a tragikusan rövid életű Leopold Petz is. Kora német átlagán is sokszor felülemelkedő, remek versei azonban szinte teljesen hatás nélkül maradtak, hiszen csak halála után jelentek meg. Ő volt annak az életérzésnek a kifejezője, amelyre már Pukánszky Béla felfigyelt *Német polgárság magyar földön* című, 1944-ben megjelent könyvében. Utóbb Mollay Károly emelte ki 1970-ben egy Krammer Jenőt köszöntő tanulmányában azt a tényt, hogy a magyarországi német írókat nem fogadta be sem szellemi szülőföldük, Németország, sem lakóhelyük, Magyarország, itt is, ott is társtalanok maradtak.

Az 1848 után bekövetkező folyamat a hanyatlás kora. Ennek emblematikus figurája Boronkai kedvelt szerzője – akiről a legtöbb újat mondja – Moritz Kolbenheyer. Kolbenheyer átéli élete és életműve során a jelentőségvesztés egész folyamatát. Közeli rokonság fűzte Görgey Artúrhoz; magatartásáért és *Das freie Wort* című beszédéért 1848 decemberében katonai fogságba is került. Ő az, aki legtöbb alkalmi beszéddel szolgálta soproni német híveit; Arany-fordításával és Toldy Ferenc irodalomtörténetének németre fordításával maga is az asszimilációt segítette elő. Vörösmarty *Előszó* és Kolbenheyer *Starker Schneefall* című verse tagadhatatlanul szellemi rokonok.

*„Ich weiß und sage den Bescheid
Warum es hat so viel geschneit:
Man braucht ein großes Leichentuch
Für alle, die das Jahr erschlug.“*

Ez a költői kép, amely kétségtelenül rokona Vörösmarty „Most tél van és csend és hó és halál” képeinek; egy Hebbelhez írott levél mellékleteként maradt meg. Ugyanakkor Kolbenheyer már kétségtelenül találkozott és búslakodott is Boronkai megállapításai szerint egyfajta türelmetlen magyar asszimilációs törekvés miatt. Ennek ellenére folyamatosan fordított magyar írókat, ebben is keresve az összekötő kapcsolatokat.

A Kolbenheyer utáni korszakot Boronkai már az asszimiláció és a provincializmus győzelme korszakaként mutatja be. Király József Pál tevékenységét vizsgálva ez kétségtelenül cáfolhatatlan. A szerző idézi is fejezetcímként *Gegenseitig* (Kölcsönösen) című versének egy sorát. Eszerint „*Ein schlichter Ungar schreibt in deutscher Sprache*”. Ez a „szerény magyar” Király, aki határozottan az asszimiláció híve, mert nyíregyházi magyar létére ír németül, de egyik kultúrkörben sem alkot semmi lényegeset. Pedig erre az időszakra esik szabadkőműves tevékenysége is, szerepet vállal a helyi német énekegyesületnél, a *Liederkrantz* egyik szervezője. (Érdemes lenne egyszer a szerzőnek Király és Grillparzer kapcsolataival is foglalkoznia, Király naplói az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában erre is adnak fogódzót.) Boronkai meghatározása szerint ez az időszak már a német irodalom megtizedelésének (*Dezimierung*) időszaka, az *Ödenburger Zeitung* is 1895-re válik magyar és német nyelvű lappá.

Jóllehet a város kereskedői még németül beszélnek, ez az üzletek és a gazdapolgárnegyed, a ponzichterek nyelve, de a tanuló ifjúságot már a magyarrá válás szándéka, az asszimiláció nyeri meg. Az olyan német nyelvű költők, mint a magyar származású Alexander Bertók, verseikben már csak alkalmi és jelentéktelen költészetet produkálnak. Teljes nyelvi asszimiláció még nem következik be Sopronban, de a Boronkaitól szigorúan közepes írónak nevezett Frankenburg Adolf 1877-ben már a magyar szellem központjának, az Irodalmi és Művészeti Körnek egyik meghatározó megteremtője.

A folyamat fordítva is lejátszódik: Frankenburg jelentéktelen német színművek írójából lesz az Életképek szerkesztője, majd (mégiscsak számon tartott) magyar íróvá. Dóczy Lajos, a zsidó származású német anyanyelvű fiatal tanévkezdéskor későn érkezett Sopronba. Ezért nem kapott helyet a soproni bencés gimnáziumban. Így már a magyar kultúra légkörében szocializálódott magyarrá a soproni Evangélikus Lícium diákjaként, amiről a „*Hogy tanúltam magyarul*” című írásában így vallott: „Ott készséggel felvettek, talán épen azért, mert zsidó voltam, egy lelket lehetett megmenteni, nem ugyan a kereszténységnek, hanem a magyarságnak.” Ez a kis idézet is azt bizonyítja, hogy Boronkai jó érzékkel gyűjtötte össze a monográfiájában tárgyalt írókról a „mozgósítható” könyvtári és levéltári anyagot.

Erre a kutatói eredményre éppen a könyv Kolbenheyer-fejezete a legjobb példa. A Hebbel-Museum gyűjteményében (Wesselburen) 45 Hebbelhez írt Kolbenheyer-levelet tárt fel, míg Geretsried-ben a Kolbenheyer-Archiv gyűjteményeiben 28 Kolbenheyerhez írt Friedrich Hebbel-levelet talált meg. Ezek sorsa különben is kalandos. Az unoka, a nemzetiszocialista íróként „elhíresült” Ervin Guido Kolbenheyer 1938 előtt nem tette lehetővé Németh Sárának, az első Kolbenheyer-monográfia író-

jának az eredeti anyag tanulmányozását. A II. világháború a fennmaradt iratokat megtizedelte, majd az anyag sokáig rendezetlen volt, nem lehetett kutatni.

Boronkai helyesen állapítja meg, hogy írói tevékenységként fogadták el az egyházi beszédet is; hozzátéve, hogy a szellemi megtizedelés, a *Dezimierung* időszakában a korábban jelentős helyet kapó német nyelvű prédikációk már megfogyatkoztak Sopronban. Kolbenheyer az utolsó nagy jelentőségű evangélikus egyházi beszédek írója, rajta kívül kevés pap írt német beszédet. Katolikus beszédet 1831 után már nem is talált a szerző, ezt a tényt az alább ismertetendő szöveggyűjtemény utószavában is jelzi. Van azonban későbbi katolikus német szónoka is Sopronnak. A 2002. évi Póda Endre Emlékülésre készülődve (Soproni Füzetek, 2002.) kézbe vettem a tudós városplébános beszédeit is. 1880-ból a *Gedenkblätter zur Geschichte der Glocken am St. Michaelsturme* c. szónoklatát idézhetjük, és két jelentős év végi Póda beszédre is hivatkozhatunk. Ezek: *Zwei Jahresschluß-Predigten (1883, 1892.) Oedenburg, 1893.* A harangokról szóló beszédnek van ugyan tudományos szándéka is, de a 19. században ezek is éppúgy alkalmi irodalmi alkotásnak tekinthetők. Éppen a korszakhatárnál jelent meg Póda évkönyve, a *Jahrbuch des projectierten Oedenburger Pressevereins.* Úgy gondolom, érdemes lenne Boronkainak későbbi tanulmányában Póda német nyelvű írásait is vizsgálatai körébe vonnia. Ily módon egyszerre értékelhetné mindkét felekezet papjainak csökkenő számú német nyelvű szónoklatait.

Ezzel el is érkeztünk a *Deutschsprachige Texte* sorozat ugyancsak Boronkaitól gondosan összeválogatott 4. kötetéhez. Jelentős forrásanyagot tartalmaz már a *Bedeutungsverlust und Identitätskrise* monográfia is – főként Kolbenheyer Mórtól. A *Deutschsprachige Texte* sorozat (melynek kiadói Balogh F. András és Tarnói László) kitűnő vállalkozás. Előző színháztörténeti kötetével (2. kötet) és a Balogh F. András által válogatott prózakötettel (3. kötet) a XIX. századi magyarországi német irodalom javát tette közzé az Argumentum kiadó.

Ez a most ismertetendő 4. kötet, a *Deutschsprachige Literatur und Kultur im Raum Ödenburg/Sopron (1790–1900)* a Boronkai monográfia „háttér-kötetének” is tekinthető. Egy korábbi, *Literatur und Kultur im Königreich Ungarn um 1800* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2000.) című válogatásban Tarnói László és Balogh F. András már közölt a soproni Bredetzkytől tájleíró szövegeket, most azonban a teljes kötetet soproni irodalmi alkotások töltik meg.

A *Theatertexte* fejezetben Artner Teréz pásztorjátékától (*Das Fest der Tugend*) Ludwig Dóczi *Der Kuß (A csók)* c. színművéig találunk bőséges, Sopronhoz kötődő színházi anyagot. Végre elegendő szemelvényt olvashatunk az egyházi irodalom (*Kirchliche Literatur*) köréből, a *Die Lyrik* című fejezetben pedig elegendő szemelvényt találunk a kitűnő Leopold Petz verseiből és további költeményeket Artner Teréztől kezdve a századvégen jelentkező Andreas Fabricius ügyvéd és közjegyző verseiig (*Sinnen und Minnen 1–2. kötet, 1899.*) Fabritius német verselményei mellett megpróbálkozik egy-egy magyar nyelven írt verssel is: bár maga is megjegyzi: „a magyar és német nyelvet egyaránt birom; még is a magyar költészetben érzem gyengeséget, mert magyarban készített költeményeim nem igen gördültek. Ez okból nem is szándékoztam ezek kinyomatását eszközölni; azonban gyermekeim különös kívánsá-

gára még is néhányat nyomda alá bocsátottam(...)" (2. Bändchen 219. p.) Itt már az élet igazolja Boronkai elméletét, a *Dezimierung*-korszakot. Fabricius versei 2. kötetében botladozó magyar nyelvű versikét is közöl. Igaz, hogy a gyerekei kívánságára! Idézzünk ezekből egy rövid szemelvényt!

Egy apa leányának

*„Valahányszor cukrászdánál
Vagy egy sütő rakodánál (?)
Étellel találkozok
Lányomra is gondolok*

*Az eszemben majd meghányom
Gondol-e rám még a lányom
Ha mosdik a szappannal
S jó lakik (!) a beiglival?"*

Fabricius ugyanakkor nyelvjárásos versében rója meg a helyi szintársulat egyik csúnyácska, de nagy igényű színésznőjét. A versrészlet, melyet idéztünk, alig több magyar rímkísérletnél, az előrehaladó asszimilációt azonban igazolja. A kis szemelvény Boronkai állítását igazolja: a „*Sinnen und Minnen*” kis kettős kötet íróját magyar nyelvű verspróbálkozásra is ráveszik asszimilálódó gyermekei!

A *Deutschsprachige Texte* kötet *Übersetzung* fejezete a németre fordítók további kultúra-közvetítő szerepét is igazolják. Fontosnak érezzük a korszak német költőinek magyarból németre fordító kultúra-közvetítő irodalmi alkotásait! Ezek az Argumentum Kiadó alapos válogatásában Fáy András meséivel kezdődnek, fordítójuk Leopold Petz, és Kolbenheyer Arany, Dóczi Lajos Madách, Petőfi és Arany-fordításaival zárulnak. Ezzel Magyarországot próbálták a német olvasóhoz közelebb vinni, tiszteletre méltó igyekezettel. Tegyük hozzá, hogy a Kiadó nyelvileg szinte hibátlan kötetet állt elő. Olyan szöveggyűjteményt kapnak kézbe a kettős kultúra kutatói, amely formailag is kifogástalan. A hazai germanisztika ezután már nem kényszerül arra, hogy annyi helyről gyűjtse össze a kétnyelvűség anyagát, mint ezt Boronkai vállalta.

Az asszimiláció győzelme soproni időszakához érdemes egy korai magyar emlékkönyvet is kézbe vennünk. Címe: *Emlékkönyv a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör fennállásának 15. évfordulójára*. A már említett Póda Endre disztichonban írt versében a megértésre int.

*„Lassan bár, de azért bizton haladunk, ha megóvjuk
A magyar ős türelem nemzeti géniusát:
Ha szeretettel öleljük Anyánk, a hazának, akárhány
Nyelven imázó hű s érte haló fiait,
Mert szeretet s türelem vonz s nyer diadalkoszorúkat
S nagyra virágzik a hon s boldog a honszerető!"*

Pódafai Póda Endre Sopronvárosi apátplébános ezt üzenté a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör tagjainak. Az asszimilációt tehát szeretettel és türelemmel kell folytatni! A német nyelvű soproni irodalom valóban második helyre szorult, de még a XX. század első felében is volt két olyan kétnyelvű mestere, mint Becht Rezső, aki Rudolf Becht néven is érdelemes írásokkal jelentkezett, és Boháti Róbert, aki fontos magyar szerzőket, így Mikszáthot is sikerrel ültetett át németre. Az *Ödenburger Zeitung* pedig 1944-ig helyet adott Anton Ignaz Schiller remek, ponzichter nyelvjárásban írt „*Schnurre*”-inak. Lám Frigyes fordításában ugyanitt németül szólalt meg a század irodalmának java. Ez az időszak azonban valóban az asszimiláció beteljesülését és győzelmét hozta. Bár a kétnyelvű irodalom nem tűnt el teljesen Sopronból, a fontossági sorrend szerint azonban a magyar irodalom került az első helyre.

CSEKŐ ERNŐ

Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás.

L'Harmattan, Budapest, 2002. 450 o.

Amint az már a kötet könyvészeti adataiból is sejthető, Szakál Gyula munkája nemcsak Győr várostörténetének gazdagodásához járul hozzá, hanem az országos társadalomtörténet-írás szempontjából is jelentős értékkel bír. A L'Harmattan Kiadó „*A múlt ösvényén*” című sorozatában való megjelenése a sorozat szerkesztőjét is dicséri, aki a sorban Gyáni Gábor: *Történelemszövegek c.* (2002.) kötete után helyezte el Szakál munkáját. Gyáni könyvének *A város és a polgár c.* fejezetében (59–115. o.) a polgárosodás, polgárság, középosztály honi történeti kérdéseivel, illetve várostörténet-írásunk jelen állapotával foglalkozik. Így Szakál Gyula műve bizonyos tekintetben a Gyáni által megfogalmazott kérdésekre való megfelelésként, az általa a várostörténet-írás kapcsán jelzett hiány leküzdésének kísérleteként is felfogható. Természetesen Szakál Győr várostörténeti irodalmát tekintve is hiánypótló munkát alkotott, habár Vörös Károly révén már két olyan tanulmány létezik, amely a recenzált kötet témájával egybevág, illetve ahhoz illeszkedik (Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. In: Várostörténeti Tanulmányok, Győr, 1971.; A győri városigazgatás és várospolitikai történetéhez 1861–1914. In: Tanulmányok Győr és vidéke történetéből, Győr, 1978.). E két tanulmány szolgált a szerző számára kutatásainak kiindulási pontjául.

A szerző közel tizenöt éves kutatásainak – részben már megjelent – eredményeit tette e könyvben közzé. A kötet gerincét a szerző *A győri gazdasági elit szerkezete és vállalkozói magatartása c.* Ph.D.-disszertációja adja, amit közéleti, politikai témájú fejezetek, mint a szabadkőműves páholyokról, a törvényhatósági bizottság

összetételéről, illetve a képviselőválasztásokról, választói magatartásról írt fejezetek egészítenek ki. Természetesen ez utóbbiak sem lógnak ki a kötetből, hiszen a gazdasági elit, tágabban véve a polgárság mindegyikben komolyan érintett. Mindezek ellenére a kötet összességében inkább tekinthető tematikájában egymásra épülő tanulmányok sorozatának, mint a kutatás tárgyát egységesen kifejtő műnek. A könyv tartalma három főbb részre osztható. Az első részben kiterjedt historiográfiai bevezetőt találunk a polgár, a vállalkozó polgár tárgyköréből (23–75.o.). A szerző az angol és a francia mellett érthetően a német társadalomtörténet-írás eredményeit ismerteti, néhol szépirodalmi (regény) példázatokkal átszőve. Az előzők közül leginkább a némethez hasonlító magyar polgárosodás elméleti előzményeit ifj. Leopold Lajos Színlelt kapitalizmus-paradigmájától a „kettős társadalom”-elméletig tekintette át a szerző, melyek igazításához, árnyalásához immár a recenzált mű kutatási eredményei is hozzájárulnak. A kortárs társadalomtörténet-írásból leginkább Bácskai Vera, Gyáni Gábor, Kövér György, Lengyel György, Tímár Lajos munkásságára támaszkodott a szerző.

Ezt követően egy igen rövid, de frappáns, gazdaságtörténeti és demográfiai meg­alapozásul szolgáló fejezet – *A győri polgár világa* c. – vezeti be a következő tematikai egységet, amely a *Győr és a győri gazdasági elit helyzete 1870 és 1940 között* címet viseli (79–259. o.). A kötet érdemi társadalomtörténeti mondanivalóját magába foglaló rész tárgyalása követi a szerző által folytatott kutatás irányát, amely a győri gazdasági elit átfogóbb, kvantitatív vizsgálatától tart a kisebb struktúrák, illetve az egyéni életutak, a polgárok életvilága, mentalitása felé, amit magam is helyeslek. A győri gazdasági elit 1900–1940 közötti összetételét, struktúrájának módosulását Szakál alapvetően a Vörös Károly által kidolgozott metodika alapján – a szerző részletesen nem is tér ki a virilisek, Vörös által már feldolgozott, 1871–1900 közötti összetételére – a győri viriliseken, pontosabban az évenként összeállított, a város 70 legnagyobb adófizetőjét tartalmazó listák alapján végezte el. A legvagyonosabb polgárok összetételének stabilitását, adóik változását bemutató oldalakat követi a legtöbbet adózók foglalkozási megoszlásának, illetve ennek alakulásának, valamint a különböző foglalkozási kategóriák belső viszonyrendszerének részletes elemzése. A könyv e fejezeteit (91–136. o.) számtalan táblázat, grafikon teszi még adatgazdagabbá és szemléletessé. Vélhetően ez a kötet legkevésbé olvasmányos része, viszont értékes kutatási eredményekkel szolgál többek közt az ország különböző városainak virilis (legnagyobb adózó) elitjeit kutatók számára. E résznél hiányoltam, de végül a kötet végén szereplő *Közéletések a győri gazdasági elit mentalitásához* c. tanulmányban rátaláltam a győri legnagyobb adófizetők felekezet szerinti megoszlását tárgyaló oldalakra, ami vélhetően a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Érdekes, egyben izgalmas e rész következő, *Egy modellváltó város – Győr* c. fejezete (137–169. o.), amely egyben egy újabb forrástípust, a részvénytársasági jegyzőkönyveket szólaltatja meg. A társadalomtörténet-írásunkban eddig kevésbé használt forrás győri példányainak feldolgozása során a szerző Vörös Károly 1971-ben megfogalmazott tézisétől – miszerint a győri gyáripár kibontakozásában a helyi tőke szerepe nem volt jelentős – elütő következtetésre jutott. A szerző kutatásai szerint a város által biztosított adómentesség következtében a helyi elit, csakúgy, mint a vá-

rosba betelepülő és ott letelepülő vállalkozók meghatározó szerepet vittek Győr dualizmus kori iparosodásban. A szerző ezzel kapcsolatban kiemelte Győr befogadó jellegét, ami főleg az evangélikus vallásúaknál volt szembetűnő. A következő két fejezetben (171–213. o.) társadalomtörténet-írás további forrástípusait és módszereit, hagyatéki leltárakat, illetve életút-interjúkat használt a szerző, hogy a vizsgált réteghez, annak egyes képviselőihez közelebb jusson. A vállalkozói karaktereket és egyes vállalkozók vagyonának szerkezetét bemutató egy-két oldal terjedelmű írások olyan győri személyekről szólnak, mint Halbritter Károly, Csermák Gusztáv, Grábits Frigyes, Nirnsee Károly, Salzer Samu, és mások. A tehetős győri vállalkozók vagyoni helyzetének országos viszonylatban történő elhelyezését Hanák Péter és Gyáni Gábor e témában Budapestre elvégzett munkáinak összevetésével végezte el a szerző. Újszerű az ezt a részt záró *Reklám, vállalkozás és polgári életmód 1896 és 1938 között c.* tanulmány témája és kutatási módszere. Talán a kötet legnagyobb érdeklődést kiváltó fejezetében (215–259. o.) a szerző a Győri Hírlapban közel fél évszázad alatt megjelent hirdetéseket, reklámokat dolgozta fel, ebből vázolván fel tendenciákat és vonva le következtetéseket a győri vállalkozók üzleti mentalitásával, egyfajta korai marketing-tevékenység megjelenésével, valamint a polgári életmód terjedésével kapcsolatban.

A kötet harmadik tematikai egységében, *A győri polgár társadalmi, politikai értékei c.* részben (263–363. o.) kultúrtörténeti és politikatörténeti tárgyú tanulmányok, fejezetek találhatók. A győri szabadkőműves páholyok történetét felvázoló, illetve a törvényhatósági bizottság 1920–1939 közötti összetételét ismertető, valamint a különböző városrészek 1900–1939 közötti képviselőválasztásokon tanúsított választói magatartását elemző fejezetek egy pillanatra sem tévesztik szem elől, hogy a kötet egészének vizsgálati tárgya Győr gazdasági elitje, tehetős polgársága. Itt kell megemlítenem, hogy hiányolom a könyvből – országos érdeklődésre számot tartó mű lévén – az áttekinthető térképeket, amelyek hiánya a választói magatartás városrészenként történő elemzésénél válik érzékletessé. A kötet kezelhetőségét, használhatóságát segítette volna továbbá egy névmutató is. A kötetet így függeléként irodalomjegyzék illetve a város 70 legnagyobb adófizetőjének nyolc különböző évből (1900, 1905, 1910, 1915, 1921, 1929, 1934, 1939) származó névjegyzéke egészíti ki.

A könyv végül két önálló fejezettel (tanulmánnyal) zárul, amelyek akár összegzésnek is tekinthetők. *A gazdasági elit és a városi politikai vezetőréteg kapcsolata c.* fejezet (367–391. o.) egyben Győr esetében választ ad arra a módfelett érdekes kérdésre, hogy a virilis jogon bejutott bizottsági tagok és a tényleges legnagyobb adófizetők közt mekkora a személyi átfedés. Ez Győr esetében 70% volt. A kötetet végül a már említett *Közelítések a győri gazdasági elit mentalitásához c.* fejezet (395–412. o.) zárja.

A kötet alcímül választott *Sikerese történeti modellváltás* tömören foglalja magába a szerző kutatási eredményeinek lényegi téziséit, miszerint a nagy volumenű gabona- és sertéskereskedelemben dualizmus korának első éveiben történt leáldozását követően a városban, annak kedvező adottságait kihasználva komoly gyáripar telepedett meg, amelyben a város vagyonos polgársága jelentős szerepet vállalt. Ilyenformán a helyi elit illetve tőke Vörös Károlynál említett súlyvesztése nem a gyáripar kialakulásakor, a dualizmus időszakában, hanem az I. világháborút követően történt meg. Az 1920-as és

'30-as években ugyanis külföldi bankok illetve cégek szerzik meg olyan rt.-k részvényeinek többségét (159–164. o.), mint a vagongyár (Wiener Bankverein, Allgemeine Verkehrsbank), a Kohn Adolf által alapított olajgyár (az angol Unilever), illetve a Meller-féle olajgyár (Lombard és Escotonbank valamint a M. Reiters és Gebrüders). A tőkekoncentrációval párhuzamosan megfigyelhető a gazdasági elit – sok esetben gabona- és állatkereskedő ősökkel rendelkező családok – harmadik nemzedékének műszaki, gazdasági értelmiségivé válása (mérnökök, cégvezetők). Így az ipari részvénytársaságok vezető tisztségeinek elnyerésével, és az onnan húzott jövedelmekkel biztosíthaták pozícióik megőrzését. Mindezekkel együtt az 1920-as évektől, a rohamosan változó, tőkekoncentrációval járó gazdasági körülmények közepette megfigyelhető a győri polgár elbizonytalanodása, fokozott óvatosságra törekvése. Ahogy a szerző írja: *"A várost teremtő polgár magabiztosságát felváltotta a bizonytalan, a városra támaszkodó ember képe."* (403. o.)

| Közlemények

Kitüntetések

2003. március 15-e alkalmából a Soproni Szemle két munkatársa is magas állami kitüntetésben részesült. *Askercz Éva*, a Soproni Múzeum művészettörténésze, több évtizedes muzeológusi, kutatói és kiállításrendezői munkájának elismeréseként a szakma legmagasabb hazai kitüntetésében, a Németh Lajos-díjban részesült. *Dr. Kubinszky Mihály*, a Nyugat-Magyarországi Egyetem nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára, Sopron díszpolgára és a Soproni Városszépítő Egyesület elnöke, építész, oktatói, tudományos és publicisztikai tevékenységéért Széchenyi-díjat vehetett át. Magas színvonalú szakmai munkásságuk részeként – szerzőként és a Szerkesztőség illetve a Szerkesztőbizottság tagjaiként – mindketten évtizedek óta kulcsszerepet játszanak folyóiratunk megjelenítésében is. A kitüntetetteknek sok szeretettel gratulálunk és további sikeres munkát kívánunk!

Díjnyertes térkép

A Soproni Szemle 2002. évi előfizetői a 4. szám mellékleteként kapták kézhez Hegedűs János 1783-as Sopron vármegye térképének faksimile kiadását – Reisz T. Csaba, a Cartofil Kiadó vezetőjének ajándékaként. Ezért különös örömünkre szolgál, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 8. alkalommal meghirdetett „Szép Magyar Térkép” című pályázatán a fenti kiadó II. díjat nyert az „egyéb kiadványok” kategóriában (első díjat nem osztottak ki). A pályázatra, amelyen azok vehettek részt,

akik 2002-ben térképet jelentettek meg, harminchat versenyzőtől 160 pályamű érkezett. A díjat Monok István, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója adta át Reisz T. Csabának. A benyújtott anyagból az OSzK kiállítást rendezett a Budavári Palotában 2003. március 21. és május 31. között. A díjnyertes térkép megvásárolható a Cartofil Kiadónál (1015 Budapest, Csalogány u. 6–10.) és Sopronban a Vörös Cédrus Könyvesboltban (Bunker R. köz l.).

Régebbi számok vására

A Soproni Szemle Alapítvány olvasóinak felkínálja a lehetőséget, hogy könyvtárukat kiegészítsék a Soproni Szemle régebbi nevezetes kultúrtörténeti számaival. 1956-tól kezdve a maradványszámokat összegyűjtöttük és rendszerezve a Nyugat-magyarországi Egyetem Növényteni raktárában helyeztük el. (Tanszékvezető: Dr. Bartha Dénes egyetemi tanár, az Alapítvány kuratóriumának alelnöke.) A maradványok között olyan értékes különszámok is találhatóak, mint pl. Csatkai Endrének a város képzőművészeti, zenei és színházi életéről (1848–1948) írott munkái. Amennyiben sorozatot kíván vásárolni, a példányok ára 150.-Ft, egyedi számok ára 200.-Ft. Várjuk szíves érdeklődését a fenti tanszék (Bajcsy-Zsilinszky u.4. főépület, magasszint) titkárságán!

MUNKATÁRSAINK

- Boronkai Szabolcs** tanár, 1126 Budapest, Hollósy Simon u. 3. 3/1.
Csekő Ernő főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Kelemen István muzeológus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.
Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II. 12.
Krisch András levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.
Polgár Tamás levéltáros-könyvtáros, Somogy megyei Levéltár,
7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér l.
Winkler Gábor egyetemi tanár, 9028 Győr, Páva u. 38/f.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

Zum Gedenken an János Metzl	115
-----------------------------------	-----

ZEITGESCHICHTE UND STADTGESCHICHTE II.

ANDRÁS KRISCH: Es ist vor hundert Jahren geschehen. Militäraufstand in Ödenburg 1903	117
SZABOLCS BORONKAI: Die Ödenburger Volksabstimmung 1921 im Spiegel der zeitgenössischen Presse 2. Teil.....	124
TAMÁS POLGÁR: "Die Wahrheiten der Wissenschaft und die Wahrheiten des Glaubens sollten sich in dem neuen Gebäude vereinigen": Der Besuch von Miklós Horthy in Ödenburg am 19. Oktober 1930.	142
ISTVÁN KELEMEN: Parlamentswahlen in Fertőhomok, Hegykő und Hidegség (1920—1947)	157

KLEINE MITTEILUNGEN

GÁBOR WINKLER: Baugeschichte des Ödenburger Kasinos.....	174
--	-----

BÜCHERSCHAU

ANDRÁS KRISCH: István Kelemen: Fertőhomok 1247—2001. Budapest, 2001.	194
SZABOLCS BORONKAI: Márton Kalász, József László Kovács, András F. Balogh, Sándor Komáromi: Kapiteln aus der Geschichte der deutschsprachigen Literatur in Ungarn. Budapest, 2002.	196
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Zwei Bücher von Szabolcs Boronkai über die Ödenburger deutschsprachige Literatur im 19. Jahrhundert.....	198
ERNŐ CSEKŐ: Gyula Szakál: Unternehmende Bürger in Győr 1870—1940. Ein erfolgreicher historischer Modellwechsel. Budapest, 2002.	203

MITTEILUNG

Mitteilungen der Redaktion	206
----------------------------------	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPELDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Az 1903-as év a dualizmus egyik próbatétele volt, amit a kiegyezésen alapuló rendszer átvészelt. Bár összességében ennek a lázadásnak komoly következményei, kihatásai nem lettek, mégis megmutatták, hogy a hadsereg kérdése a Monarchia két államán belül több problémát is felvet. Ugyanakkor a soproni események csak súlyosságuk miatt voltak Magyarországon egyedülállóak. Kisebb demonstrációkra került sor szeptember végén és október elején több magyarországi városban is, így például Szegeden, Komáromban, vagy Brassóban. Szombathelyen a katonaság szervezkedési szándékát még időben lefülelték. Sopron, garnizonváros jellege miatt, viszont kiváló terepet nyújtott ahhoz, hogy a nagy számú városban tartózkodó katonaság elégedetlenségének hangot adjon, és ezek az események országszerte ismertek legyenek.

(Krisch András: Száz éve történt. Katonalázadás Sopronban. 1903-ban)

Ára: 300,-Ft

Soproni Szemle

2003. Harmadik szám

ötvenhetedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1300 Ft-ért.

Előfizetési díj 2003-ra egy évre 1200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magASFöldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2003. harmadik szám

ötvenhetedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

IFJ. SARKADY SÁNDOR: Dávidházy István köszöntése	211
--	-----

TÚL AZ ÉLET DELÉN

MAJOROSSY JUDIT: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében	216
KATONA CSABA: A Jéhn-család két nemzedéke	234
VARGA IMRÉNÉ: Adatok a 20. századi soproni temetkezési vállalkozók történetéhez	247

MŰHELY

VÁROSI ÁGNES: Szent és profán – az emberi élet fordulói. Kiállítás a soproni Lábasházban, 2002. április 28 – június 9.....	263
DOMINKOVITS PÉTER – HORVÁTH JÓZSEF: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Pótlás 1.	267
KÖRMENDI TAMÁS: A sopronhorpácsi monostor Árpád-kori történetének vitás kérdései...	276
ASKERCZ ÉVA: Anton Sigel (1763–1846) akvarelljei	289

SOPRONI KÖNYVESPOLC

TURBULY ÉVA (SZERK.) A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Sopron, 2002. (ism. Bariska István).....	295
Kincseink. Tárgyak Sopron 725 éves történetéből. Kiállítási katalógus. Sopron, 2002. (ism. Székely Zoltán).....	300
GÖMÖRI JÁNOS: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron, 2002. (ism. Szende Katalin).....	302
TURBULY ÉVA: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002. (ism. Horváth József)	306
BARANYAI LENKE: Kultúrtörténeti böngésző a Rábaköz és Beled történetéhez. Sopron, 2000. (ism. Wallner György)	309

Dávidházy István műszaki tanácsadó, a Soproni Szemle régi munkatársa, a hazai szőnyeg- és textilipar avatott szakembere ez év augusztusában töltötte be nyolcvanadik életévét.

Sopronban született 1923. augusztus 18-án. Édesanyja, Krausz Margit, révén nyolcadik generációs soproni polgárcsalád sarja. Édesapja a tatai születésű vitéz Dávidházy István volt, aki 1912-ben került a soproni Honvéd Főreálba, és a városban szolgált megszakítás nélkül 1938-ig. Hárman voltak testvérek: István, az elsőszülött; öccse: Péter (1925–) és húga: Erzsébet (1930–). A gyermekkor kitörölhetetlen élményeit a Lőverekben töltött nyarak jelentették számukra. A Színház utcai vegyes tannyelvű elemi iskola négy éve után István az Evangélikus Líceum diákja volt 1933 és 37 között. Itt tanára, Maller Kálmán, az első soproni református lelkész volt nagy hatással rá.

A szülői példát követve választotta a katonai pályát. Édesapja nem ellenezte, de nem is akarta, hogy másik fia is a tiszti pályára lépjen. (Péter ekkor már katonaiskolai növendék volt, s az apa nem tartotta fair dolognak, hogy mindkét fiát az állam költségén neveltesse.) Az ifjú Dávidházy a budapesti felvételi vizsgán megfelelt. Édesapját októberben elhelyezték Sopronból, a fiatal növendék azonban visszakerülhetett szülővárosába, a Rákóczi Honvéd Főreálba. 1937-től 1941-ig volt az iskola növendéke. Kiváló tanárai voltak, mint például Bujdos Balázs, a felejtetetlen magyartanár, aki mély benyomást tett rá. Itt vert gyökeret benne az érzés: ha valaki magyar, arra büszkének kell lennie. 1941-től 1943-ig a Ludovika Akadémia növendéke volt. Az intézetben magyar-német katonai tolmács vizsgát tett Kubinszky Jenő előtt. 1943. augusztus 20-án avatták hadnaggyá. Ungvárra helyezték, az ötödik gépkocsizó lövészszázalóhoz.

1944 áprilisa és júliusa közt részt vett a Kárpátok előterében zajló ütközetekben és a visszavonulásban. Alakulatának feltöltése után az erdélyi harcterre került. 1944 szeptemberében a tordai csatában harcolt. Október 1-jén Aranyosgyéres térségében megsebesült, ami után a soproni hadikórházba szállították. A várost ért két legnagyobb amerikai légitámadást mint lábadozó sebesült élte át.

1945 tavaszán a 219-es erőgéppuska zászlóaljhoz osztották be. A Mura menti védőállásokból a Szent László hadosztály utóvédjeként vonult vissza Ausztriába. 1945. május 10-én szovjet hadifogságba került. 1947-es hazakerüléséig 6480 km gyötrelmes utat tett meg.

Hazajövele után elbocsátották a honvédségtől, katonai pályája derékba tört. Nagybátyja posztós üzemébe lépett be (a műhelyt 1698-ban alapították), ahol 1948-ban takács segédlevelet szerzett. Még ebben az évben megnősült, 1949-ben leánya született. 1950 januárjában a családi kisüzemet államosították. Mint a tulajdonos rokonát őt is elbocsátották. Szerencsére csak rövid ideig volt munka és állás nélkül. Hamarosan kiközvetítették a Soproni Posztó- és Szőnyeggyárhoz mint szövőmunkást.

Már 1954-től publikált textiltörténeti témákban a Magyar Textiltechnika c. folyóirat hasábjain. Ezt követően a Textilipari Tudományos Egyesületbe nyert felvételt. 1957-ben megszerezte a textilipari technikus képesítést. Utána segédművezető, majd művezető lett. 1959-től pedig technikus és technológus beosztásokba került. A vállalatok egyesítése után Szombathelyen dolgozott tovább. Közben felsőfokú nyelvvizsgát

tett német és angol nyelvből. Kitűnő nyelvismertének köszönhetően németül, angolul levelezett, illetve üzleti tárgyalásokat folytatott külföldi partnerekkel. 1970-ben a Soproni Szőnyeggyár önállóvá vált. Dávidházy István pedig visszakerült Sopronba, ahol műszaki tanácsadó lett.

Jelentős szerepe volt a magyar szőnyegszabványok kialakításában. Ettől kezdve külföldi tárgyalásokon is részt vehetett. Észak-Írországtól Kuvaitig utazhatott. Járt mindazokban az országokban, ahová a soproni készítésű szőnyeget exportálták, vagy ahonnan gépeket vásároltak a gyár korszerűsítéséhez. Több szőnyegkatalógus összeállításában működött közre. A Veszprémi Akadémiai Bizottság kézművesipari szimpóziумain rendszeresen előadásokat tartott.

Dédapja volt a soproni posztós céh utolsó tagja. A dédunoka a céh becses iratait évtizedekig őrizte, az anyagot rendszerezte, majd letétbe helyezte a Soproni Levéltárban. Dávidházy István – még Takács Endre levéltár igazgató felkérésére – megbízást kapott a soproni textilipar történetének megírására. A forradalom napjaiban a levéltárban kutatott, anyagot gyűjtött. A Soproni Szemlének az újraindulástól, 1955-től a munkatársa. A folyóiratban számos cikke és tanulmánya jelent meg; többek között Mollay Károly felkérésére megírta Braun Nándor életrajzát. (Fontosabb tanulmányainak és cikkeinek bibliográfiáját a köszöntő után közöljük.)

1986 óta a soproni református gyülekezet hűséges presbitere. Jelenleg ezredes édesapjának családfáját kutatja. A feladatot rendkívül megnehezíti az a tény, hogy a vonatkozó anyakönyvek nagy része az 1800-as évek elején elégett.

Az ünnepelt a maga törvénye, a maga hitvallása szerint él ma is. Úgy él és dolgozik, hogy saját maga előtt egy pillanatig se kelljen szégyellnie magát.

A Soproni Szemle munkatársai, az ismerősök és a barátok nevében tisztelettel és szeretettel köszöntjük a nyolcvan éves Dávidházy Istvánt.

Körmend. 1995. Karácsony

Dávidházy István munkássága

A bibliográfia cikkeit, tanulmányait, kronológiai sorrendben közöljük. A bibliográfia alapjait Dávidházy István állította össze. Kiegészítette és szerkesztette ifj. Sarkady Sándor helytörténeti könyvtáros-tanár.

Rövidítések:

Könyvism. = könyvismertetés
Mtext. = Magyar Textiltechnika
SSz. = Soproni Szemle
VasiSz. = Vasi Szemle

Cikkek, tanulmányok, könyvismertetések

1954.

Soproni közszállítási posztó a XVIII. Században = MText. 1954/4. sz. 129.

Indigócsáva elkészítési módja a gyapjú kézművesipar korában = MText. 1954/9. sz. 332.

1955.

A soproni és az ebenfurti posztóscéh kallózási szerződése 1811-ből. = SSz. 9. (1-2): 129-130.

A TTIT textil-vándorkiállításának soproni történeti anyaga = MText. 1955/3. sz. 121.

Gyapjúipari minőség-ellenőrzés Sopronban – 200 évvel ezelőtt = MText. 1955/10. sz. 375.

1957.

Bérvita 1724-ben = SSz. 11. (3-4): 265-267.

A posztósok kallójáról készült kép = SSz. 11. (3-4): 311.

Technikai újdonságok 1845-ben a gyapjúkészítés területén = MText. 1957/1. sz. 22.

Száraz tudomány-e a matematika? = Műszaki Élet, 1957. július 25.

1958.

A soproni textilipar gépesítésének kezdetét jelző levél = SSz. 12 (4): 363-364.

Soproni vélemény a kőszegi posztósok festési újjításáról = VasiSz. 12 (2): 116-118.

1959.

50 éves a Soproni Posztó- és Szőnyeggyár = SSz. 13.(3): 270-273.

Tűzdelt szőnyeg = Len Kender Ipari műszaki tájékoztató, 1959/3. sz. 15.

1960.

Gruber József soproni tanító (1828–1878) naplói = SSz. 14 (4): 323-330.

1961.
Domonkos Ottó: A soproni ruházati iparágak története [könyvism.] = SSz. 15 (3) 284-285.

1963.
Klasszikus vagy modern mintájú szőnyegetek? = Műszaki Élet, 1963. február 28.

1973.
Probleme und Erfahrungen bei der Verarbeitung von fibrillierten Foliegarnen =
Textiltechnik, 1973/5. 315.

1976.
A soproni posztósok legénycéhének társphara = SSz. 30 (2): 150-156.
Mintázott tűzött szőnyegek gyártása = MText. 1976/8. sz. 404.

1977.
Mintás szőnyegpadlók = Szakipari Technika, 1977/2. sz. 39.

1979.
A szőnyegpadlógyártás meghonosodása Sopronban = SSz. 33 (3): 272-278.

1980.
Sopilén szőnyegfonal – Sopilén szőnyeg = Műanyag és Gumi, 1980/12. sz. 349.

1981.
Polypropylenseide als Polmaterial für textile Bodenbeläge = Textiltechnik, 1981/6. 354.

1984.
Adalék a Bánáti Határőrkerület és Pancsova céhszabadságához. In: V. Kézművesipar-
történeti Szimpózium 1984. nov. 20-21., Veszprém, 1985. 189-190.

1987.
Újjáépítés 1676–1682 [Tűztorony] = SSz. 41 (1): 28-37.

1988.
A soproni posztós céh védekező iratai (1697–1821). In: VI. Kézművesipartörténeti
Szimpózium 1988. nov. 15-16., Veszprém, 1989. 203-208.

1989.
Soproni posztókallók = SSz. 43 (3): 193-205.

1990.
A soproni Krausz Károly posztós cégnek nyújtott gépsegély In: VII. Kézműves-
ipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1990. 139.

1991.

A soproni posztósok céhlevelének (1625) és legényszabályzatának (1627) technikatörténeti adatai = MText. 1991/11-12. sz. 435.

1992.

A soproni református gyülekezet = Sarkady Sándor (főszerk.): Sopron és környéke 1922–1990. Mécs László Lap és Kvk., Bp. 1992. 110-114.

150 éves a nagy-tómalmi fürdő = SSz. 46 (2): 146-149.

Brennberg 1567 ? = SSz. 46 (3): 244-246

A soproni posztóscéh és az osztrák vámhatóság. In: VIII. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1992. 123.

1994.

Soproni egyetemi hallgatók és Albrecht királyi herceg kalandos terve Pozsony elfoglalására 1938-ban = SSz. 48 (1): 64-68.

Meghiúsult városrendezés 150 évvel ezelőtt = SSz. 48 (2): 154-159.

Egy érdekes soproni polgár élete: Braun Nándor 1802–1877 = SSz. 48 (4): 348-361.

18. és 19. századi posztósműhelyek egy városon belüli területi megoszlása = In. IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1994. 270.

150 éves a soproni Tómalom fürdő = Hidrológiai Tájékoztató, 1994. április p.23.

1996.

A soproni posztósok céhének festőműhelyei. In: Környei Attila – G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, 1996. 243-250.

1997.

A soproni szórólöveg-laktanya = SSz. 51 (2): 140-143.

1998.

Krausz Károly posztós a Sopron megyei vásárokon = Arrabona 36 (1-2): 129-136.

Turbuly Éva (szerk.): „Magyarok maradtunk” 1921–1996 : Konferencia a soproni népszavazásról. Sopron, 1996. december 12. Sopron, 1997. [könyvism.] = SSz. 52 (1): 68-69.

Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái II. 1555–1569. Sopron, 1997. [könyvism.] = SSz. 52 (2): 190-191.

2001.

I. Ferenc József Sopronban 1884. május 31 – június 1. = SSz. 55 (3): 330-336.

2002.

Krausz Lajos 1905–1994 = Sarkady Sándor (főszerk.): Aranykönyv 2002. Sopron, 2001. 198-199.

Ifj. Sarkady Sándor – Szabó Péter: Soproniak a Don-kanyarban.- Sopron, 2001. [könyvism.] = SSz. 56 (2): 178.

TÚL AZ ÉLET DELÉN

MAJOROSSY JUDIT

A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében¹

Az alábbi tanulmányban arra keressük a választ, hogy a középkori városi társadalom hogyan és milyen mértékben integrálta egy egyébként marginális társadalmi csoport tagjait, a szegényeket a város mindennapi életébe. A középkori történelem egyik közhelyének számít, hogy a szegények megsegítése, a könyörületesség – *caritas* – a hét erény egyikeként a túlvilági megváltás elérésének igen hatékony módja (1. ábra).² A magunk részéről a kérdést sokkal inkább gyakorlati szempontból közelítjük, vagyis a városi polgárok tetteit vizsgáljuk. Tesszük mindezt elsősorban a polgári végrendeletek kegyes adományainak elemzésén keresztül, amelyek ha nem is minden esetben valósultak meg a végrendelkező halálát követően, rávilágítanak az adakozó szándékára, és ezáltal arra, hogy a városi polgárok hogyan viszonyultak a fenti kérdéshez. A szegények intézményes gondozását elsősorban – bár nem minden esetben – az ispotály látta el, így az alábbiakban annak helyét és jellegét is megpróbáljuk bemutatni a városi egyházi intézmények sorában. Mivel Sopron önmagában való vizsgálata kevésbé tenné lehetővé, hogy árnyaltabb képet kapjunk a 15. századi soproni gyakorlat általánosságáról illetve egyediségéről – legalábbis a középkori nyugat-magyarországi régióban –, az alábbiakban Pozsonnyal összehasonlítva tárgyaljuk.

¹ Az alábbi tanulmány a Segregation, Integration, and Assimilation in Medieval Towns című konferencián (Central European University, Department of Medieval Studies rendezésében, Budapest 2003. február 20-22.) elhangzott előadás átdolgozott változata. Az előadás súlypontja sokkal inkább Pozsonyra esett, míg ebben az írásban megpróbáltuk a soproni példákat előtérbe helyezni. Az angol nyelvű előadás megjelenés alatt: Majorossy Judit: „unsere arme lewte...” Donations to hospitals in medieval Sopron and Pozsony/Braislava, a *Chronica* 4 (2004) számában.

² Ezzel a témával kapcsolatban ld. Rubin, Miri: *Charity and Community in Medieval Cambridge*, Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 4th series, 4 (Cambridge, 1987), főként Chapter 3: The Idea of Charity between the Twelfth and Fifteenth Centuries, 54-98.o.; Jussen, Bernhard, (ed.): *Ordering Medieval Society: Perspectives on Intellectual and Practical Modes of Shaping Social Relations* (Philadelphia, 2001), elsősorban 1.1: Counting Piety in the Early and High Middle Ages (by Arnold Angenendt et al) és 1.2: Counting Piety in the Late Middle Ages (by Thomas Lentjes), 15-91.o. A magyar vallásssággal kapcsolatban erre vonatkozóan ld. még Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában* (Budapest, 1940; Reprint kiadás: METEM sorozat, Budapest, 2000), elsősorban 16-19.o.

„Item, fentnevezett Schönbach András elrendelte, hogy vegyenek tíz vég lódent, és abból nyolcat adjanak az új ispotály szegényeinek, nőknek és férfiaknak, akik a templomban vagy a templom előtt ülnek és látszik rajtuk, hogy szükségét szenvednek. Az anyagot olyan módon használják fel, hogy mindenkinek jusson egy kabát: ráadásul minden férfi kapjon egy pár fűzős cipőt, és minden nő egy pár női cipőt. Aztán vegyenek még három vég vásznat, és béleljék ki ezeket a kabátokat. Ha pedig marad valamennyi ebből a három vég anyagból, azt adják más, szükségét szenvedő embernek Isten akaratából és a végrendelkező lelki üdvére.

1. ábra. A bártfai Szent Egyed-plébániatemplom Szent Erzsébet-oltára (1480 körül), részlet: Szent Erzsébet betegeket ápol (fotó: Krems, Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit)

Azt is elrendelte, hogy adjanak húsz ágyat az új ispotályba a szegényeknek, és mindegyik ágyba kerüljön egy fél takaró. Item, Schönbach András úgy rendelkezett, hogy vegyenek még hat vég vásznat, amiből az új ispotályba rendelt ágyak mindegyikébe adjanak kilenc rőfnyit két lepedőre, és ezenkívül mindegyik szegény kapjon egy kispárnát.³

³ Andre Schonpach pozsonyi polgár 1442. március 23-i végrendelete. Pozsony Város Levéltára, Protocollum Testamentorum, nr. 89. Magyar Országos Levéltár (MOL), DF277056, 41v-42r. (A továbbiakban PT.)

Schönbach András pozsonyi polgár 1442-es végrendeletébe foglalt rendelkezéseinek sora ezek után az ispotályon kívüli házi szegényeknek (*hausarme*) tett adományokkal folytatódik. Hasonló – bár sok esetben nem ennyire részletes és körültekintő – rendelkezést számos soproni és pozsonyi polgár végrendeletében olvashatunk. Ezekből és a fenti idézetből is nyilvánvalóan látszik, hogy az általunk vizsgált korszakban az ispotály a korai szerepében értendő, bár a 15. századi Európában már létezett és elterjedt volt a mai értelemben vett kórházi intézmény is.⁴ Kezdeti szakaszában az ispotály elsősorban a szegénységük, nem pedig a betegségük miatt szükségben szenvedők menedékhelye volt, bár nyilvánvaló, hogy a kettő sok esetben nem választható el egymástól.⁵ Az általunk vizsgált végrendeletek meglehetősen gyakran hangsúlyozzák, hogy az adott ispotályban a szegényeknek szól az adomány (*armen leuten in die/dem Spital: zum Spital armen leuten*).⁶ Ennek fényében a továbbiakban az ispotály – szándékosan kerüljük a kórház kifejezés használatát – leginkább szegényház értelemben használatos, ahol természetesen a szegények valamilyen orvosi ellátásban is részesülhettek, bár erre a rendelkezésünkre álló források semmilyen utalást nem tesznek. Ahogyan azt a későbbiekben is látni fogjuk, a vizsgált ispotályok elsődleges és legfontosabb célja a szegények elszállásolása és etetése volt. Ennek egyértelmű megfogalmazását olvashatjuk például Bártfa városi könyvében 1459-ben, amikor a városi hatóság a városban található Szentlélek-ispotály alapvető funkcióját az alábbiakban határozza meg: „*unsere arme lewte beych euch behawset und behaldet.*”⁷

⁴ Ld. például Windemuth, Marie-Luise: Das Hospital als Träger der Armenfürsorge im Mittelalter, Sudhoffs Archiv, Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte, Beihefte, Heft 36 (Stuttgart, 1985); Orme, Nicholas–Margaret Webster: The English Hospital 1070-1570 (New Haven–London, 1995); Pullan, Brian: Support and Redeem: Charity and Poor Relief in Italian Cities from the Fourteenth to the Seventeenth Century, In: Pullan, Brian: Poverty and Charity: Europe, Italy, Venice, 1400-1700, Variorum Collected Studies Series, CS459 (Aldershot, 1994), V. tanulmány, 177-208.o.

⁵ A 12–13. századra vonatkoztatva Miri Rubinnál olvashatjuk az alábbiakat: „A híveket arra ösztönözték, hogy betegségükben inkább lelki mint a test gyógyításával foglalkozó orvosokhoz forduljanak. A 4. lateráni zsinaton kijelentették, hogy a betegség valójában a bűn megnyilvánulása, így csak a lélek orvosa nyújthat gyógyírt rá.” Rubin: Charity and Community, 149.o. Nyilvánvalóan a szegények/betegek fizikai szükségleteit (tisztaság, megfelelő ételem) nem hagyták figyelmen kívül, de azzal ellentétben, amit Nyugat-Európában általában el lehet mondani – miszerint a nagyobb világ kórházaknak állandó orvosa volt – az általunk vizsgált intézményekben még ideiglenes orvosi ellátásra nézve sincsenek adataink.

⁶ Előfordult, hogy a szegények mellett jómódú polgárok is éltek az ispotályban elkülönülten a többi lakótól. Ld. például a bécsi Bürgerspitalra vonatkozóan Pohl-Resl, Brigitte. Rechnen mit der Ewigkeit. Das Wiener Bürgerspital im Mittelalter, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband, 33 (Wien–München, 1996). A 14. század közepétől egyre több lovagrendi ispotály a tehetősebbek ellátásával foglalkozott – írja a német lovagrendről írt tanulmányában Klaus Militzer Nürnberg és Marburg ispotályait említve. Militzer, Klaus: The Role of the Hospitals in the Teutonic Order, In: The Military Orders: Welfare and Warfare, Ed. Helen Nicholson (Aldershot–Brookfield, 1998), 56.o. Hasonlóképpen ezt olvashatjuk a johannita ispotályokról Anthony Luttrellnél, aki a johannita ispotályok új funkciójaként említi, hogy a tehetősebb világiak szállást és ellátást vásároltak idős korukra, és beköltöztek az ispotályba. Luttrell, Anthony: The Hospitalers Medical Tradition, 1291–1530, In: The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick, Ed. Malcolm Barber (Aldershot, 1994), 79.o. Ez a nyugaton viszonylag elterjedt, ún. javadalmas rendszer, Magyarországon korszakunkra nem jellemző, csupán a 16. században tűnik fel, és főként a 17–18. században válik általánossá. Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye (Budapest, 1941), 64-66.o. Somogyi nyomán egy ilyen példát említ 1525-ből a kolozsvári ispotály esetében Pásztor: A magyarság vallásos élete, 50-51.o. Ilyen jellegű adat Sopronból illetve Pozsonyból egyáltalán nem áll a rendelkezésünkre, ellenben a soproni ispotály esetében találkozunk néhány végrendeleti adománnyal a szegények szobájára (ld. 8. ábra) – ad hospitale ad stubam pauperum [Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története, [a továbbiakban Házi] II/1. kötet, 398.o., 403.o.] –, és a külön szoba léte ilyen értelemben elgondolkoztató.

⁷ MOL, DF218492. Említi Marie-Madeleine de Cevins: L'Eglise dans les villes hongroises aux XIVe et XVe siècles, doktori disszertáció (Paris, 1995, Sorbonne), magyarul a tömörített változata megjelenés alatt a Szent István Társulatnál: Város és egyház. Az egyház a magyar városokban a késő középkorban (1320–1490k.). A témára vonatkozó magyar adatokkal kapcsolatban ld. még Pásztor: A

A fenti idézetben a donátor az általa támogatni kívánt pozsonyi ispotályt újnak nevezte,⁸ amelyet a 14. század végén, valószínűleg nem sokkal 1397 előtt városi polgár(ok) magánemberként alapították. Az utódok (*Paulus Domicellus et Ladislaus de Nova Domo*) azonban nem sokkal az alapítás után átadták a város közösségének, mondván: „a város bíró és a tanács és a város közössége üdvösebben és hasznosabban viselhetik az ispotálynak és a benne lakó szegényeknek a gondját, mint ahogyan azt ők, nevezett Pál és László patrónusok tehetnék.”⁹ A pozsonyi régi ispotály, amelyet valamikor 1309 előtt alapítottak a Szent Antal-rendiek, jóval hosszabb folyamat eredményeként került a városi hatóság igazgatása alá, bár a világi ügyek intézése már igen hamar (1309) átkerült a városi előjárók kezébe.¹⁰ A lelki ügyekre vonatkozóan a város fennhatósága azonban csak később, a huszita dúlások következtében és után teljessé vált ki. A husziták felégették a rend épületeit és feldúlták a külvárost, így 1429-ben a rend már „*non posse residere personaliter*” (nem tudott személyesen tartózkodni) Pozsonyban, ezért meghagyta, hogy a város irányítsa az ispotályt.¹¹ A vizsgált 15. században tehát már mindkét ispotály városi fennhatóság alá esett.

Nem volt ez másképpen a soproni Szent Erzsébet-ispotállal sem. A Szent János-rend lovagjai, a johanniták 1247 körül telepedtek le a városban, a Bécs felé vezető út kapujánál, amikor IV. Béla király megállapodást kötött a renddel Magyarország nyugati határszélének fegyveres megvédelmezésére.¹² A rend tevékenységei közé tartozott a neki adományozott királyi, kétharmad rész vám beszédése,¹³ hiteleshelyi tevékenység,¹⁴ valamint az általa alapított ispotály működtetése. A Szent Erzsébet-ispotály

magyság vallásos élete, A szegénygondozás és betegápolás c. fejezet, 50-65.o.; újabban Kubinyi András: Orvoslás, gyógyszerek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon, In: Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, METEM Könyvek, 22 (Budapest, 1999), 253-267.o.; illetve Cevins, Marie-Madeleine de: A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban, Korall 11–12 (2003/május), 47-74.o., különösen a 61.o. (egyéb hivatkozásokkal). Úgy gondoljuk, hogy éppen az általuk betöltött szerep miatt ezeket az intézményeket megtevesztő a kórház névvel illetni, lévén a betegápolás nem jellemző rájuk, így véleményünk szerint az ispotály elnevezés használata minden esetben szerencsésebb.

⁸ Ez elvezet bennünket a pozsonyi ispotályok számának illetve történetének problematikus kérdéséhez, amellyel részletesen az 1. jegyzetben említett, megjelenés alatt lévő, angol nyelvű tanulmányban foglalkozunk. Itt csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a korábbi szakirodalommal (ld. ott) szembe úgy gondoljuk, hogy Pozsonyban csupán két ispotály létezett, és a végrendeletekből illetve más forrásokból egyértelmű, hogy az általában hivatkozott Ortvay Tivadar korábbi állításával ellentétben a régi tartozott az antonitákhoz (ennek titulusa talán kettős Szent Antal és Szent Erzsébet, de az is elképzelhető, hogy a Szent Antal megnevezés csupán a renndhez való tartozására utalt) és az új ispotály volt a polgári alapítású, Szent László-ispotály.

⁹ „...quod prefati iudex et iurati dictaque communitas melius salubrius et utilius dicto hospitali et pauperibus in ipso degentibus de universis necessitatibus eorundem quam memorati Paulus et Ladislaus patroni potuerint providere...” 1397. augusztus 17. Pontói Antal esztergomi érseki vikárius megerősítő levele, amelyben Domicellus Pál és Újlaki László lemondtak a Szent László-ispotály kegyúri jogáról a város javára. Hasonmás táblát ld. Ortvay Tivadar: Pozsony város története, II/2. kötet (Pozsony, 1898), III. tábla. Az eredeti lemondó oklevél 1397. július 2-án kelt. MOL, DF239162.

¹⁰ Ld. például Somogyi: A középkori Magyarország szegényügye, passim, illetve Ortvay Tivadar: Pozsony város története, II/4. kötet (Pozsony, 1903), 289-292.o. Az 1309-es oklevél az első adat az antonita ispotályra vonatkozóan. MOL, DF238650. Kristó Gyula (szerk.): Anjou-kori Oklevéltár, II. kötet: 1306–1310 (Budapest–Szeged, 1992), 296-297.o., 677. regeszta.

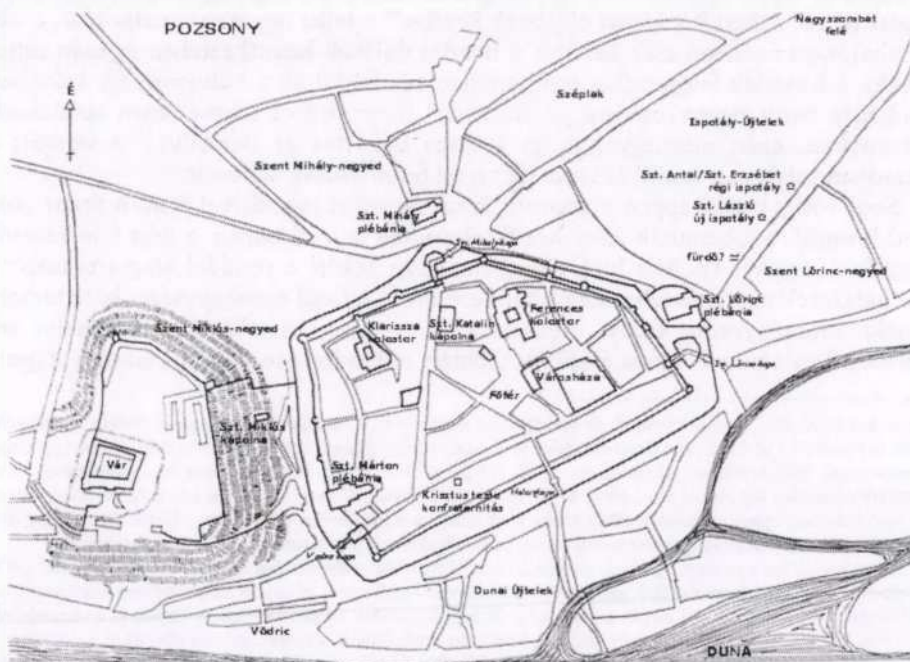
¹¹ Fejér Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, I-XI. kötet (Buda, 1829–1844), X/7. kötet, 141-142.o.

¹² A soproni ispotály részletesebb történetére vonatkozóan ld. Házi Jenő: A középkori Sopron egyháztörténete, Győregyházmegye múltjából IV. szám, 1. rész (Sopron, 1939), 150-171.o.; korai újkori történetére ld. Kincses Katalin Mária: Természeti környezet, ökológiai háttér és gyógyítás Sopronban a kora újkorban, Debreceni Szemle 4 (2000), 521-543.o.

¹³ Mollay Károly: A Szémalom utcai vám 1217–1564, Soproni Szemle 45:1 (1991), 97-121.o.; Uő: A soproniak harmincadvámja 1383–1542, In: Házi Jenő emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére, szerk. Turbuly Éva–Dominkovits Péter (Sopron, 1993), 129-152.o.

¹⁴ A johanniták tevékenységével kapcsolatban ld. Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon, I–II. kötet (Budapest, 1925–1928), II. kötet, 83-95.o.; újabban Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A

az *exempt* rend intézményeként saját pappal rendelkezett. A johannita rendház hanyatlásának következtében azonban 1346-ban Giovanni tartományi alperjel városi gondozásba adta a soproni vámot és az ispotályt, azzal a feltétellel, hogy a rendnek járó két rész tiszta vámjvedelem felét a rendház és a kápolna karbantartására, a másik felét pedig az ispotályra fordítsák.¹⁵ Így tehát a 15. században már a soproni ispotály is teljes mértékben a városi hatóságok által kinevezett ispotálymester irányítása alatt állt, azzal a különbséggel, hogy Pozsonnyal ellentétben – ahonnan nincsenek erre vonatkozó adataink – saját ispotályplébánosa volt.¹⁶

2. ábra. Pozsony térképe

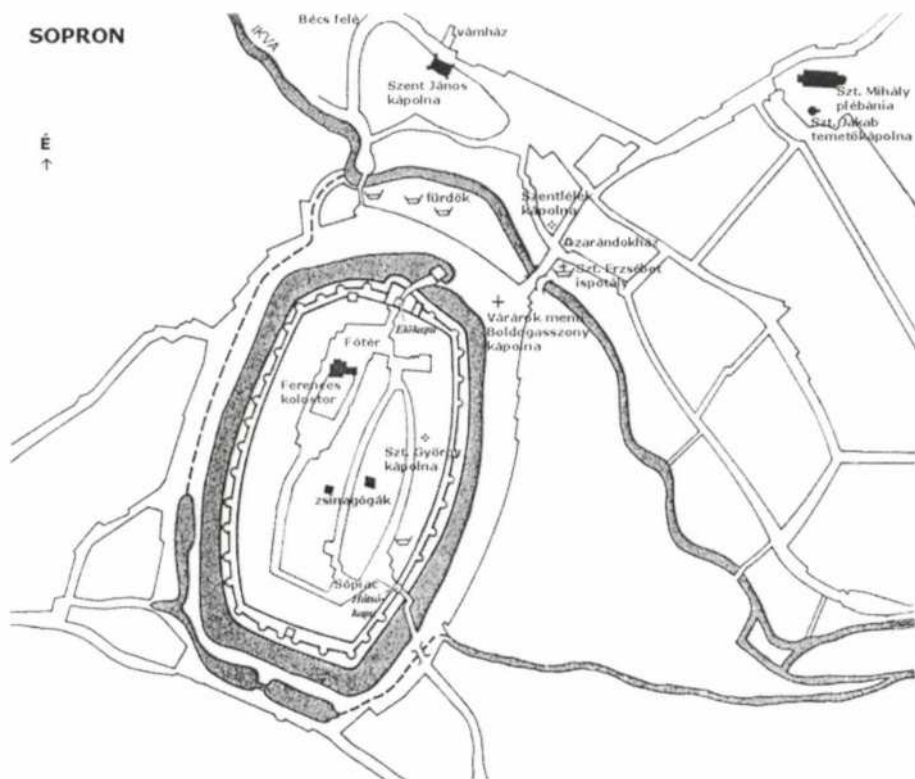
Ami a fenti ispotályok várostopográfiai helyzetét illeti, néhány érdekes különbség figyelhető meg Pozsony és Sopron között, illetve általában az európai városok összehasonlításában. A kórházak illetve ispotályok külvárosi – *suburbiumban* történő –, illetve lehetőség szerint vízparti elhelyezkedése általános jellemvonás egész Európában, bár ez természetesen ott sem kizárólagos. A pozsonyi ispotályok helyzete kivéte-

johanniták Magyarországon a 14. század végéig, *Aetas* 17 (2002/4), 52-76.o., illetve uő: *The Hospitallers in the Kingdom of Hungary: Houses, Personnel, and a Particular Activity up to c.1400*. In: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, szerk. Laszlovszky József–Hunyadi Zsolt, CEU Medievalia, 2 (Budapest, 2001), 253-268.o.

¹⁵ Házi, 1/1. kötet, 89-90.o.

¹⁶ Házi: *A középkori Sopron egyháztörténete*, 157.o. Evins: *A szegények és a betegek gondozása*, 62.o. Nyilvánvalóan fontos tényező, hogy a soproni ispotály rendi alapítású volt és úgy került városi gondozásba, míg a pozsonyi ispotályok közül csak az egyik volt az, a gyakrabban támogatott ispotály magánalapítású volt, mielőtt városi gondozásba került.

les abból a szempontból, hogy bár a város a Duna mentén fekszik, ezek viszonylag messze vannak a víztől (2. ábra). (Az ispotály közelében jelölt fürdőről kevés az adat, így nem tudni, hogy a korszakunkban működött-e.¹⁷) Ugyanakkor a városból – Nagyszombat felé – kivezető egyik főútvonal mentén találjuk őket, ami gyakran a zárándokszállásként (is) funkcionáló ispotályok jellemzője, bár ezúttal ilyen jellegű tevékenységre nincs utalás, ami persze még önmagában nem kizáró tényező. A másik érdekesség, hogy azokkal az európai városokkal ellentétben, ahol több mint egy ilyen intézmény található, itt az ispotályok nem viszonylag elszórtan, hanem gyakorlatilag egymás mellett vannak. Ez az egyik végrendeletből nyilvánvalóan kiderül, amelyben a testátor „az Ispotály-Újtelken található Szent Antal régi ispotály felett és a Szent László új ispotálllyal szemben fekvő” házáról rendelkezett.¹⁸

3. ábra. Sopron térképe

¹⁷ A pozsonyi fürdőkre vonatkozóan ld. Ortway Tivadar: Pozsony város története, II/3. kötet (Pozsony, 1900), 113-116.o.

¹⁸ „...mein haws gelegen oberhalb des alten Spital Sand Anthony auf Spital neusidl gegen den neuen spital uber Sanndt Lasla...” Laurencz Jung 1451. február 13-i végrendeletében Barbara nevű felesége unokahúgára hagyta. PT, nr. 149., 71v.

Sopronban ugyanakkor – bár itt is a városfalon kívül találjuk – az ispotály sokkal közelebb helyezkedett el a város szívéhez, még a város egyetlen plébániatemploma, a Szent Mihály-templom is távolabb feküdt. (3. ábra) Ha úgy vesszük, a polgárok nap mint nap eljártak mellette, ha a Szent Mihály-plébániára mentek. Ráadásul, mivel a városfal mentén folyt az Ikva-patak, nemcsak az ispotály közelében találunk számos fürdőt, de benne is volt három ilyen helyiség, az egyik külön a nők számára.¹⁹ Pozsonnyal ellentétben Sopron esetében a zárándokház funkcióra vonatkozóan is vannak konkrét adatok, lévén ez az ispotály is – a Bécs illetve Pozsony felé vezető – főútvonal mentén, még a két út elágazása előtt található. Eleinte az ispotályon belül volt egy szoba elkülönítve a zárándokok számára, akik aztán később az út túloldalán önálló házba kerültek.²⁰

A kézzelfogható várostopográfia után az alábbiakban a végrendeletek elemzésének statisztikai tanulsága alapján azt vizsgáljuk, hogy ezek az ispotályok hol foglaltak helyet a kegyes adományokkal ellátott egyházi intézmények sorában, milyen szerepet töltek be az emberek gondolkodásában. Számított-e a földrajzi elhelyezkedés, vagyis a város peremére települt ispotályok átvitt értelemben a polgárok gondoskodásának is a peremére szorultak-e?²¹

Pozsonyban az adományok tekintetében az ispotályok együttesen²² a három plébániatemplomot követve – amelyek közül a Szent Márton-templom messze meghaladja a többi – a belvárosban található ferences templomhoz hasonló nagyságrendű adományokban részesültek. (4. ábra) Az ábrán látható oszlopok sötétebb része az adott intézményben tett misealapítványokat jelöli. Érdekes módon – Sopronnal ellentétben – az itteni ispotályok esetében nincsenek adatok sem az ispotálytemplomban misére, sem pedig az ott miséző papok számára.

Ugyanakkor ha a soproni Szent Erzsébet-ispotály helyét nézzük a városi egyházi intézményeinek sorában (5. ábra), hasonló eredményt és arányokat kapunk, azzal a különbséggel, hogy itt egyetlen ispotály foglalta el a harmadik helyet, szintén a belvárosban található ferences kolostorral együtt, a Szent Mihály-plébániatemplom és a várások menti Boldogasszony-kápolna után, amely utóbbit a polgárok gyakorlatilag plébániaként kezelték.²³

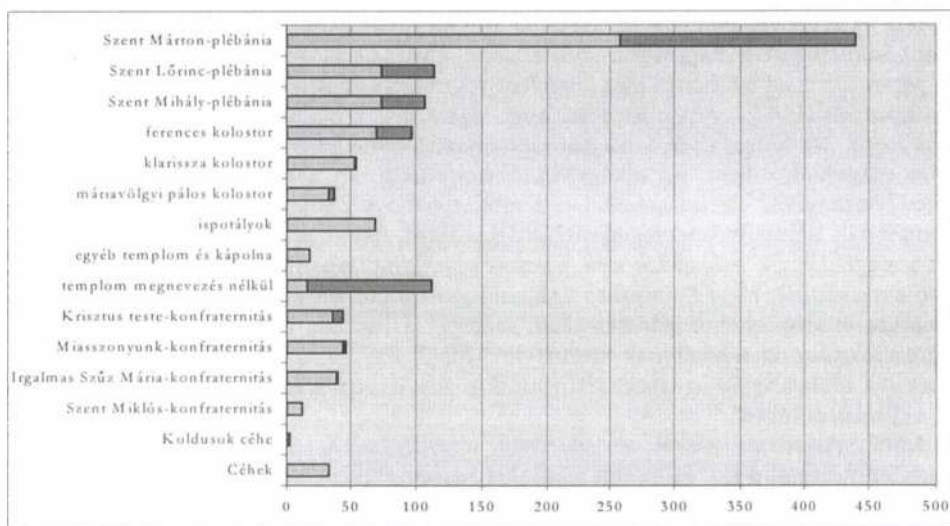
¹⁹ A soproni fürdőkkel kapcsolatban ld. Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája (1379–1536), I–III. rész, Soproni Szemle 48:3 (1994), 266–302.o., 49:2 (1995), 130–157.o., 49:3 (1995), 193–214.o.; középkori előzményekkel a kora újkori történetüket ld. Kincses Mária Katalin: A soproni fürdők a kora újkorban, Aetas 12 (1997/1), 17–48.o.; Uő: Szegénygondozás és környezet, In Táj és történelem: tanulmányok a történeti ökológia világából, szerk. R. Várkonyi Ágnes (Budapest, 2000), 326–368.o.

²⁰ 1476-ban Nicholas Sarlabitz végrendeletében ezt írta: „... im spital ... die pilgerain, die nicht herbrig habent, ein kammer und ein stübl zwrichtten...” Házi, II/1. kötet, 124.o. Később Herb Kristóf polgármester házat vett az ispotállal szemben és 1491-ben özvegye, Magdolna elismerte, hogy az csak zárándokház céljaira használható: „Jtem mer des pilgräm Hawss wegen in der Schrippergassen von der Stat, gegen der Burger Spital vber gelegen, Darauf dann gemeÿne stat auch ettwovil geltschuld hat, Nw hin für Zu Ebigen czeiten Zu aim haws, da di pilgräm Jnn Beherbergt, Gestiffit vnnd geordent werden, Vnnd bei dem Spital Beleiben...” Soproni Levéltár, Gedenkbuch, 21 lap. Idézve Mollay Károly átirata alapján (felhasználva Mollay Károly hagyatékából az örökös szíves hozzájárulásával).

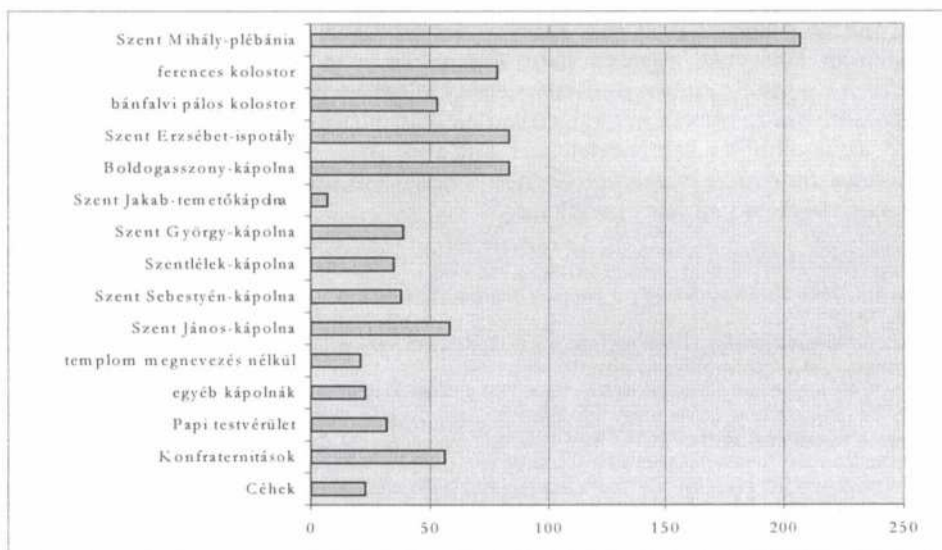
²¹ Pozsony esetében a diagramokon ábrázolt adatok az 1409–1495 közötti időszakra vonatkozó 500 feldolgozott végrendelet alapján készültek (PT, amely egyébként 1409–1529 között összesen 844 végrendeletet tartalmaz). Sopron esetében az 1393–1524 közötti időszakban összesen 275 végrendelet vizsgálatára került sor (Házi, II/1. és II/2. kötetekben kiadott végrendeletek). A diagramok számai minden esetben a donációk számát, nem pedig a végrendeletkező személyek számát takarják.

²² A pozsonyi két ispotálynak tett adományokat nem választottuk szét, egyrészt mert a végrendeletkezők nem mindig jelzik, hogy az adományuk melyik ispotálynak szól, illetve nagyon sok esetben mindkét intézménynek szánják azt.

²³ Házi: Sopron középkori egyháztörténete, 196–229.o.

4. ábra. A pozsonyi polgárok különböző intézményeknek tett végrendeleti adományai (1409–1495)

5. ábra. A soproni polgárok különböző intézményeknek tett végrendeleti adományai (1393–1524)

Az ispotályok nagyságát és lakóit illetően a ránk maradt források sajnos nem sokat árulnak el a számunkra. Schönbach András pozsonyi polgár fentebb idézett végrendelete ezidáig az egyetlen, amely a 15. századra vonatkozóan némi támpontot adhat legalább a Szent László-ispotály nagyságára vonatkozóan, amikor húsz ágyat rendel a szegényeknek. Ez persze nem azt határozza meg, hogy hány személyt gondoztak az ispotályban a 15. század közepén (1442), csupán azt jelzi, hogy legalább ekkora lehetett az ispotály befogadóképessége, bár kétségkívül a magyar ispotályokra vonatkozó ismereteink fényében ez a szám magasnak számít, így elképzelhető, hogy nem állt nagyon messze a gondozottak teljes létszámától.²⁴ Mindazonáltal az a módszer, hogy kiválasztjuk a végrendeletileg egy ispotálynak adományozott legmagasabb ágyszámot, nem biztos, hogy közelebb visz minket a megoldáshoz, még akkor sem, ha ez az egyetlen támpontunk. Ezen az alapon azt kellene mondanunk, hogy Sopronban a városi ispotály csupán nyolc embert látott el, hiszen Sarlabitz Miklós 1476-os adományában szerepel a legtöbb, teljesen felszerelt ágy, amit végrendeletileg az ispotálynak rendeltek.²⁵ Majd' egy évszázaddal később, egy 1553-as összeírás adata alapján az ispotályban gondozottak száma tizenkét-tizenhat főre, tehát közel a duplájára tehető.²⁶

Mindenesetre ha ezeket, az ispotályok nagyságával kapcsolatban – mégha igencsak megközelítőlegesen is – felmerült számokat összevetjük a városi lakosság számával,²⁷ magától értetődően adódik a kérdés, vajon milyen arányban használták a polgárok a szegények támogatásának ezt az intézményes módját, hiszen nyilvánvalóan nagyobb lehetett a városi szegények száma, mint amennyit ezek az ispotályok képesek voltak befogadni. (6. ábra) A végrendeleti adományok alapján legalábbis úgy tűnik, hogy Pozsonyban közel olyan mértékben támogatták a szegényeket az ispotályon illetve más egyházi intézményen kívül, mint az intézmények által ellátott társaikat. Ezzel szemben a soproni adatok azt mutatják, hogy ebben a városban a szegények támogatásának eszközeként az ispotály sokkal inkább a köztudatban volt. Ebből a vizsgálódásból a szegények konfraternitását szándékosan kihagytuk, egyrészt mert Sopronban nem létezett (az itteni népszerű *Ellendzech* a purgatóriumban szenvedő szegény lelkek megsegítését szolgálta),²⁸ másrészt mert Pozsonyban az ott vizsgált időszakban említett koldusok céhe összesen kétszer fordul elő, aztán eltűnik a végrendeletekből, míg a világosan szegények céheként (*zech der armen lewt; fraternitas pauperum*) említett társulat csupán a vizsgált időszak után – bár akkor meglehetősen gyakran – jelenik meg.²⁹

²⁴ Ortvay, II/4. kötet, 299-300.o.; Somogyi: A középkori Magyarország szegényügye, 100.o.; Cevins: A szegények és a betegek gondozása, 50.o.

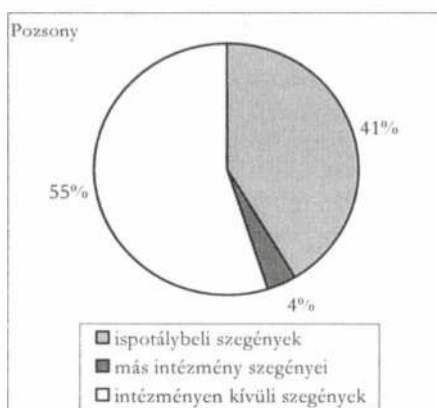
²⁵ Nicholas Sarlabitz már említett 1476-os végrendelete: „Item ich schaff, das mein aydem im spital hie sal acht pett mitt aller zuegehörung und mit sponpetten stiftenn...” Házi, II/1. kötet, 124.o.

²⁶ Az adatot ld. Kincses, Természeti környezet, ökológiai háttér..., 535.o., hivatkozással a Soproni Levéltár, Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 1.

²⁷ Az adatokat Szende Katalin: Otthon a városban. Urbanizáció, társadalom és anyagi kultúra a késő-középkori Sopronban és Pozsonyban a végrendeletek tükrében, Ph.D. doktori disszertáció (Budapest, 2000, ELTE), 15.o. nyomán hivatkozzuk. Pozsonyra vonatkozóan Szűcs Jenő becslése 1452-ben a városi lakosság számát illetően 5100 körüli, míg Kováts Ferenc ezt a számot 5500 körülire teszi. Sopron lakossága 1424–1427-ben a Házi Jenő által közölt adójegyzékek alapján 4100 fő lehetett. Ld. Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon (Budapest, 1955), 41-42.o.; Kováts Ferenc: Korakapitalisztikus gazdasági válság Magyarországon I. Mátyás király uralkodása alatt, In *Emlékkönyv Mahler Ede tiszteletére*, szerk. Somogyi József-Löwinger Sámuel (Budapest, 1937), 180.o., illetve 7-8. jegyzetek; Házi, II/2., II/3., II/4. kötetek bevezetési és adójegyzékei.

²⁸ Mollay Károly: A Számkivetettek Testvérelete a középkorban, Soproni Szemle 43:4 (1989), 334-345.o.

²⁹ A szegények céhe először 1497-ben bukkan fel a PT-ben. 1526-ig összesen 26 végrendelet említi, és majdnem minden esetben egy aranyforintnyi hagyaték illeti. PT, passim.

6. ábra – Szegényeknek tett adományok Pozsonyban (1409–1495) illetve Sopronban (1393–1524)

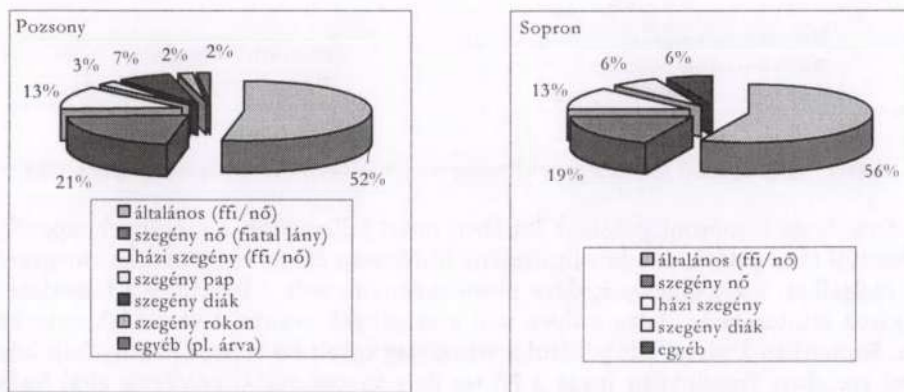
Arra, hogy a soproni polgárok körében miért jellemzőbb a szegények ispotályon keresztüli támogatása, az adott intézmény történetén túl az is hipotetikus magyarázatul szolgálhat, hogy elhelyezkedése révén mennyire volt – lehetőleg a tehetősebb – polgárok látóterében, illetve milyen volt a szegények aránya a városi lakosság körében. Sopronban a városi elit például a viszonylag közeli Fő téren és környékén lakott, ezzel szemben Pozsonyban maga a Fő tér és a vagyonosabb polgárság által kedvelt Lange gasse is jóval messzebb volt, így az ispotályok ez utóbbi városban sokkal inkább a látóterük perifériájára szorulhattak.³⁰ Ahogyan arra már korábban utaltunk, Sopronban az ispotály a városi plébániához a belvárosból kivezető út mentén feküdt, ezzel szemben Pozsonyban – bár ahogyan a fenti idézetben olvashattuk, a szegények gyakran ott ültek az ispotálytemplom előtt – a belváros tehetősebb polgárai valószínűleg gyakrabban találkoztak a plébániák környékén élő – kolduló – szegényekkel. Természetesen ez csupán egy a lehetséges magyarázatok közül. Sopronban ugyanakkor mivel az ispotály külön plébánossal rendelkezett, a polgárok számára – a többi templom papjaihoz hasonlóan – állandó lelki gondozást nyújthatott, ami nyilván szintén befolyásolta, hogy az ott élők hogyan viszonyultak az ispotály – az ispotálytemplom – intézményéhez. A Szent Erzsébet-ispotálytemplom plébánosa gyónatőpapként³¹ és végrendeleti tanúként³² is gyakran jelen van a város életében.

³⁰ Ezzel kapcsolatban ld. például Mollay Károly: Soproni élet a 15. század második felében. (A Haberleiter-család története), Soproni Szemle 5:2-3 (1941), 109-122.o., 153-173.o.; Dávid Ferenc: Gótiikus lakóházak Sopronban, Magyar Műemlékvédelem 5 (1967–1968 [1970]), 95-123.o. Pozsonnyal kapcsolatban ld. Ortvas Tivadar hivatkozott munkáit.

³¹ Például Jeronimus Sibenbürger 1467. december 7-i végrendeletében: „schaff ich meinem peichtuater, dem pharrer im spital...” Házi, II/1. kötet, 104.o.; vagy Ulreich Abenstorffer 1473. október 23-i végrendeletében a pozsonyi származású Steffan List jelenik meg gyónatőjaként, akiről tudjuk, hogy szintén az ispotály plébánosa volt (ugyanabból az évből fennmaradt a reverzálisa). Házi, II/1. kötet, 118.o.

³² A teljességre törekvés nélkül például a fent említett Ulreich Abenstorffer végrendeleti tanúja 1473-ban, 1499-ben Michael Stainer javadalmaz pap tanúja, 1501-ben szintén egy javadalmaz pap, Andre Sawr tanúja, 1521-ben Michael Zochdola egyik tanúja volt az ispotályplébános. Házi, II/1. kötet, 118.o., 259.o., 273.o., 388.o.

Ugyanakkor az intézményen kívüli szegényeknek tett végrendeleti adományok megoszlása hasonló képet mutat mindkét városban. (7. ábra) Legtöbbször a végrendeleti végrehajtók belátására bízták (több mint ötven százalékban) annak eldöntését, hogy ki(k) a leginkább rászoruló személy(ek), akit az adományban részesítsenek, bár a testátorok gyakran kifejezték óhajukat, hogy az adományt szegény leányok – ez a legtöbb esetben a kiházásításukhoz szükséges kelengyét jelentette számukra –,³³ vagy házi szegények (*hausarme leute*) kapják, akiket csupán találhatóbb kifejezés híján nevezünk így, és akik semmiképpen nem azonosak a ház körül szolgáló személyekkel.³⁴

7. ábra. Nem intézménybeli szegényeknek tett adományok megoszlása Pozsonyban (1409–1495) és Sopronban (1393–1524)

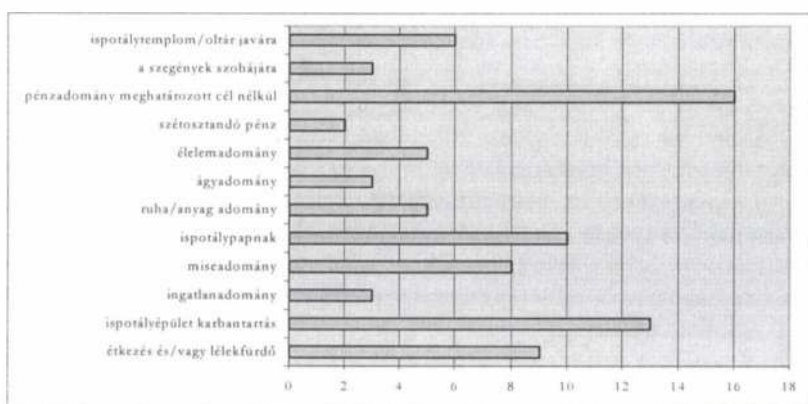
Figyelmünket immáron az adományok jellegére fordítva elmondhatjuk, hogy – ahogyan az elvárható – a végrendelezők meglehetősen gyakorlatias módon gondoskodtak mind az ispotályokról, mind az ispotályon kívüli szegényekről. Az ispotályon kívül támogatottak a legtöbb esetben pénzt kaptak, nagyságrendben ezt követték – mind Pozsony, mind Sopron esetében fele akkora mértékben – a ruha/anyagadományok, illetve – ismét fele akkora mértékben – az ételadományok. Pozsonyban többször találunk még lélekfürdő – engesztelő fürdő – (*selpad*)³⁵ elrendelését ispotályon kívüli szegényeknek, ezzel szemben a soproni végrendeletek között lélekfürdő-adományra szinte kizárólag

³³ Herlihy, David: *Medieval Households* (Cambridge, Mass.–London, 1985, 142.o. A hozomány adományozását a szerző a késő középkori keresztény jótékonykodás legfontosabb kifejezési formá tekintette, amit a soproni és pozsonyi végrendeletek elemzése alapján Szende Katalin is alátámasztott. Szende: *Otthon a városban*, 77.o.

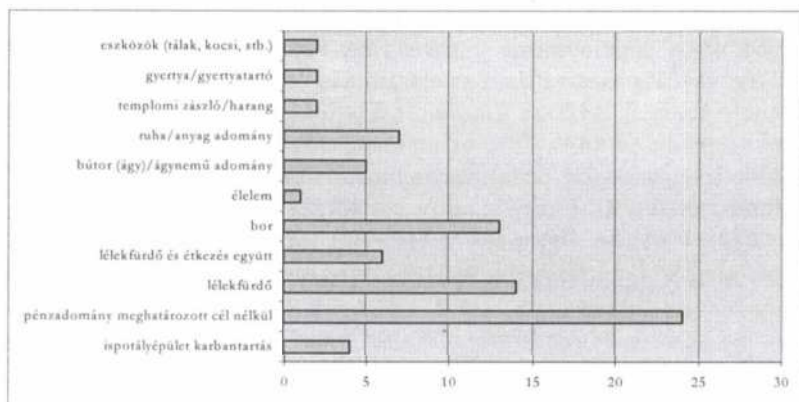
³⁴ *Hausarme leute*, mint a szegények egyik kategóriája a német városokban jellemző jelenség, és a vizsgált végrendeletekben is világosan elválik a házi szolgálótól. Ezzel kapcsolatban ld. például Fischer, Thomas: *Städtische Arm und Armenfürsorge im 15. und 16. Jahrhundert. Sozialgeschichtliche Untersuchungen am Beispiel der Städte Basel, Freiburg i. Br. und Straßburg*, Göttinger Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 4 (Göttingen, 1979, Otto Schwartz Verlag), 117.o.

³⁵ *Pro balneo animarum* (pro preparatione balnei pro salute animarum), ahogyan a jórészt latin nyelvű eperjesi végrendeletekben utalnak rá. Iványi Béla: *Eperjes Szabad királyi város levéltára 1245–1526*, II. kötet (Szeged, 1932), például 399.o., 413.o. A végrendelező lelki üdvére, az ő emlékére elrendelt fürdő a szegényeknek. Pásztor: *A magyarság vallásos élete*, 62.o.; Ortway: *Pozsony város története*, II/3. kötet, 117.o.

csak az ispotálybeli szegények esetében találunk példát.³⁶ Kérdés, hogy ez a jelenség mennyire állhat összefüggésben azzal, hogy a soproni ispotályban és közvetlen közelében voltak fürdők, ezzel szemben Pozsonyban erre az időszakra vonatkozóan a városkapuk közelében (Halász-kapu, Vödrici-kapu), illetve a belvárosban voltak fürdők, közülük az egyiket – *grossen Padstubb* – a klarissza apácák működtették a Lange gassén.³⁷ Az ispotályok lakóit (8. ábra) a mindenre használható pénzadományon túl szintén ellátták élelemmel, borral és ruhával, de néhány esetben akár templomi haranggal vagy szekérral is – bizonyára adott időben az intézmény szükségére reflektálva.

8a. ábra. A soproni ispotálynak (1393–1524) tett adományok jellege és mennyisége (db)

8b. ábra. A pozsonyi ispotályoknak (1409–1495) tett adományok jellege és mennyisége (db)

³⁶ „Item ain gemains selpad allen armen lewten.” Nicolasc Pokh 1481-es végrendelete az egyik kivételes eset, amikor az összes szegénynek elrendeli a fürdőt, Házi, II/1. kötet, 198.o.

³⁷ Ortvaý: Pozsony város története, II/3. kötet, 113-116.o.

Így történhetett 1422-ben – a huszita dúlások idejében – is, amikor Wenig János mindkét pozsonyi ispotályt óriási pénzadománnyal – ispotályonként kétszáz aranyforinttal – segítette, meghagyván, hogy sem a világiak, sem pedig az egyháziak ne szóljanak bele, hogy a pénzt hogyan fordítják a szegények javára.³⁸

Az adományok meghatározott célján át visszakanyarodva a városi társadalomba való beilleszkedés kérdéséhez, a vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy Sopronban a Szent Erzsébet-ispotályt nem csupán, vagy nem elsősorban, a város egyik 'alternatív' kegyes adományok célpontjául szolgáló, hanem egyben közkedvelt, a szó szoros értelmében vett egyházi intézménynek is tartották hiszen itt – Pozsonnyal ellentétben – a végrendelezők nagy számban adakoztak az ispotálytemplom és annak oltárai, valamint az ispotályplébános javára és számos misealapítványt is tettek az itteni templomba. Ezzel szemben Pozsonyban – a több mint 850 végrendelet kegyes hagyatékai között – az első és egyetlen ilyen jellegű adományra 1519-ben került sor a Szent László-ispotálytemplom számára, bár az már 1397 óta biztosan létezett és használatban volt.³⁹ Természetesen az, hogy a pozsonyi végrendeletek között hiányoznak a misékre, misealapítványokra vonatkozó rendelkezések, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy egyáltalán ne lettek volna ilyenek, ez a tény csupán egyik indikátora annak, hogy az itteni ispotályok más-más szempontból foglaltak el fontos helyet a városi polgárok gondolkodásában.

Végezetül a városi társadalom életében történő beilleszkedés sokkal földhözragadtabb szegmensének, vagyis az ispotályok gazdálkodásának az elérhető források függvényében történő vizsgálata, tovább árnyalhatja – alapvetően a másik oldalról – az eddig alkotott képet. A soproni ispotály vonatkozásában négy ispotályszámadás – vagy még inkább jelentés – áll a rendelkezésünkre meghatározott évekből (1420,⁴⁰ 1436–1437,⁴¹ 1438–1439,⁴² 1489–1490⁴³), amelyet az ispotálygondnok készített. Ezek alapján – bár kissé egyenetlenül – némi fény vetődik az ispotály 15. század eleji, közepi és végi gazdálkodására. Ami az elszámolások egyenetlenségét illeti, Piberauer János ispotálygondnok 1420-as elszámolása áttekinthető és rendszeresnek mondható, ezzel szemben az 1436–1437-es számadás,⁴⁴ ahogyan az rögtön az elején ki is derül, inkább feljegyzéseket tartalmaz az ispotály bevételeiről és kiadásairól, sokkal kevésbé rendszerezett és a szegényekre vonatkozó kiadásokkal kapcsolatban semmit nem találunk benne. Ugyanakkor bizonyos információhoz juthatunk belőle az ispotály pénzkölcsönző szerepére vonatkozóan. A rákövetkező két év elszámolása-

³⁸ Wenig Hensel 1422. december 30-i végrendeletében ez áll: „Item so schaff ich in tway Spital armen lewten in yedes Spital czwayhundert gulden an alle irrung geystlichen und weltlichen armen lewten nutzlich an zu legen.” PT, nr. 47., 24r.

³⁹ Barbara Sebastian Eisenreichin 1519. augusztus 7-i végrendelete. PT, nr. 783., 387r-388r. Illetve ld. Andre Schonpach 1442-es idézett végrendeletét. PT, nr. 89., 41v-42r.

⁴⁰ Kiadva Hízi, II/2. kötet, 306-313.o.

⁴¹ Kiadva Hízi, II/3. kötet, 56-63.o.

⁴² Kiadva Hízi, II/3. kötet, 94-112.o.

⁴³ Kiadva Mollay Károly: Adatok a soproni ispotály történetéhez, Soproni Szemle 6 (1942), 29-36.o.

⁴⁴ Ebben a számadásban néhány tétel csak a vásárolt mennyiséget jelöli anélkül, hogy megadná a tétel árát. Annak érdekében, hogy a többi számadással összevethető legyen, ezeknél az adott számadásban másutt előforduló mennyiségi árakkal, vagy az 1438–1439. évi számadás áraival számoltunk, illetve bizonyos tételeknél, ahol a fenti két lehetőség nem állt a rendelkezésünkre, a Dányi Dezső–Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig (Budapest, 1989) című munkára támaszkodtunk.

nak legnagyobb értéke, hogy gyakorlatilag az egész évre vonatkozóan tételesen – szinte napról napra – feljegyzi a szegények ételmezésére fordított kiadásokat. A 15. század végéről fennmaradt számadás szintén viszonylag egyenletes elszámolást nyújt, és ez az egyetlen a négy közül, amelyben a szegényekre fordított kiadások árnyaltabban jelennek meg, vagyis szó esik benne a szétosztott pénzről, a lélekfürdőre, vagy éppen a lelki gondozásukra fordított összegekről.

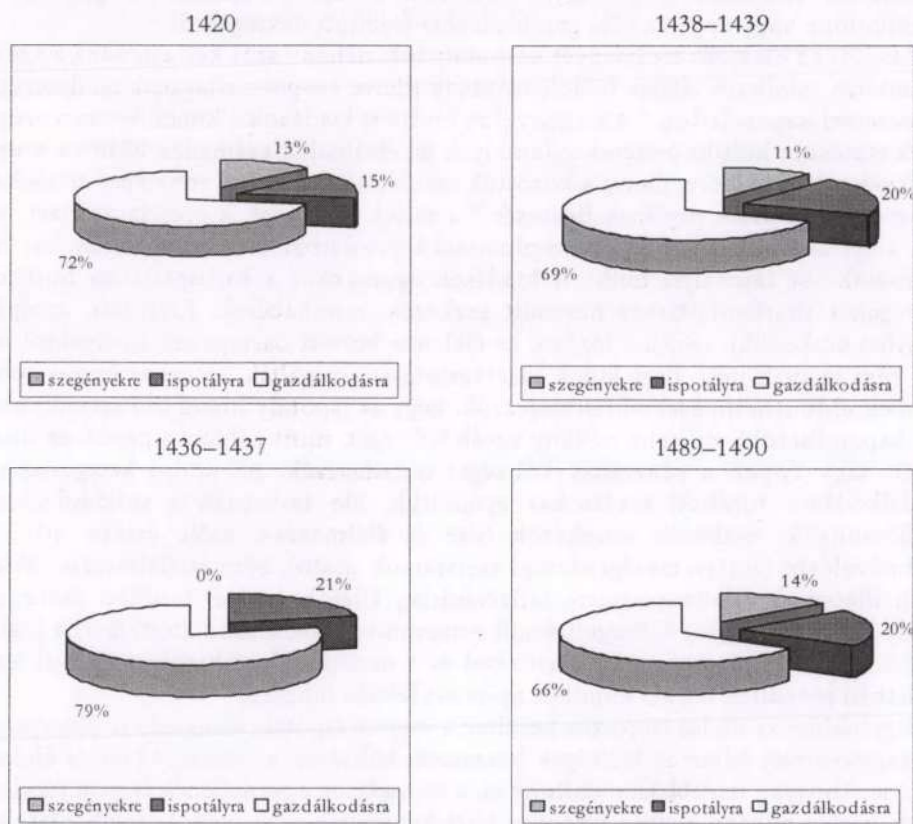
Mielőtt az elemzés eredményét bemutatnánk, néhány szót kell ejtenünk a számadásokban található tételek feldolgozásának illetve csoportosításának módszertani kérdéseivel kapcsolatban.⁴⁵ A szegényekre fordított kiadások a kimondottan a szegények etetésére költött összegeket (amelyek jól elválnak a számadásokban); a szegényeknek adott fürdőre, illetve a közöttük szétosztott pénzekre vonatkozó tételeket; az ispotálytemplom papjának fizetését,⁴⁶ a misék költségét, a gyertyavásárlást, vagyis a nyilvánvalóan az ispotálytemplommal kapcsolatban felmerülő kiadásokat tartalmazzák. Az ispotályra fordított kiadások ugyanakkor a karbantartásra fordított összegeket (karbantartáshoz használt eszközök, munkabérek, fuvarozás, szolgák, konyhai eszközök); azokat a főzésre és élelemre költött összegeket, amelyekről külön nem jegyzi meg, hogy kinek az étkeztetését szolgálják (mivel az összes többi esetben eldönthető, ezekről feltételezzük, hogy az ispotály kiszolgáló személyzetéhez kapcsolhatók); valamint néhány egyéb költséget, mint például a papírt, az írnok bérét, vagy éppen a pénzváltás költségét tartalmazzák. Az utolsó kategóriába a gazdálkodásra fordított kiadásokat gyűjtöttük. Ide tartoznak a szőlőművelésre (szőlőmunkák, eszközök, munkások bére és ételmezése, szőlő őrzése, stb.); a földművelésre (aratás, mezőgazdasági szerszámok, aratók bére és ételmezése, őrlés, stb.); illetve az állattenyésztésre (állatvásárlás, állatok őrzése) fordított összegek, amely két tevékenység költségeit végül összevontuk, elsősorban azért, mert a legnagyobb tételek a majorosgazda fizetésével és a majorosudvar karbantartásával kapcsolatban merültek fel, aki mindkét ágazatért felelős lehetett.

Ugyanebbe az utolsó csoportba kerültek a soproni ispotály vámszedő tevékenységével kapcsolatban felmerült költségek (vámszedés költségei, a vámszedő bére és ételmezése) is. Ahogyan fentebb már utaltunk rá, a számadások egyenletlenek és nem rendszerek, vagyis néhány esetben bizonyos tételekre vonatkozóan nem találunk adatokat, ami persze nem jelenti azt, hogy az adott évben ne folytattak volna – például vámszedő – tevékenységet. Mégis úgy gondoljuk, hogy a számadások összevetése fényt vethet az ispotály gazdálkodására.

⁴⁵ A különböző pénzegységben megadott összegeket dénárban hoztuk közös nevezőre, a különböző források alapján az alábbi váltással számolva: 1 aranyforint (AF) = 300 dénár; 1 solidus = 30 dénár, 1 talentum = 240 dénár; 1 grossen = 7 dénár; 1 obulus = 1,5 dénár.

⁴⁶ Nyilvánvalóan a számadástételek nagyobb kategóriába rendelése mindig felvet bizonyos problémákat. Jelen esetben a papok fizetését az ispotály költségeihez is lehetett volna sorolni, lévén annak állandó alkalmazásában állt, mi mégis inkább a szegények lelki gondozásával kapcsoltuk össze. Ráadásul ez egyetlen év esetében jelentene változást, mivel az 1420-ban a 20 dénár a papnak kiutalt fizetést takarja. A többi évben azonban konkrét mise tartásával kapcsolatban merül fel a papnak kifizetett összeg (ld. 1438-ban lélekmise énekésére nagycsütörtökön, vagy 1489-ben egy lélekmisére).

Az elemzések tanúsága szerint (9. ábra) az intézmény alapvetően önellátó gazdasági egységként működött, majdnem azt mondhatjuk, hogy tekintet nélkül alapvető funkciójára, vagyis a szegények ellátására. A kiadások 70–80%-át a szőlőművelésre, földművelésre és állattartásra költött összegeket emésztették fel.⁴⁷

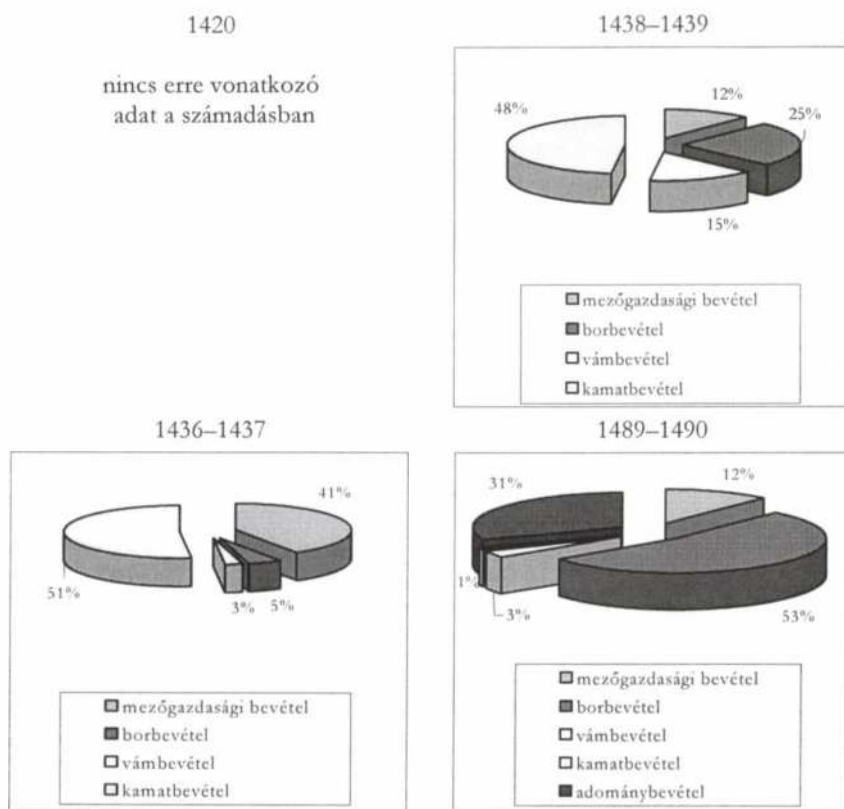

9. ábra – A soproni Szent Erzsébet-ispotály kiadásai

Ez természetesen – bizonyos mértékig – a szegények ellátását is szolgálta, hiszen ékeztetésük egy részét nyilvánvalóan az ispotály által megtermelt gabonából és az általuk nevelt állatokból oldották meg, bár erre némileg rácsófol az 1438–1439-es számadás, amelyben számos tételt találunk például vásárolt húsról vagy az egyébként megtermelhető káposztára vonatkozóan. Valószínűbbnek tűnik, hogy – legalábbis – az állattartás javarésze az ispotály általános pénzügyi egyensúlyának fenntartását szolgálta. Ezzel kapcsolatban elegendő, ha a bevételek forrásaira vetünk egy pillantást. (10. ábra)

⁴⁷ Ez 1420-ban 23.755 dénárt (79 AF 55 d.), 1436–1437-ben 28.614 dénárt (95 AF 114 d.), 1438–1439-ben 26.896 dénárt (89 AF 196 d.), 1489–1490-ben pedig 22.375 dénárt (74 AF 175 d.) jelentett.

Ebből a szempontból a legkiemelkedőbb az 1489–1490. év számadása, amelyben a gazdasági tevékenységből származó bevételek összesen hatvanöt százalékot tettek ki.⁴⁸

10. ábra – A soproni Szent Erzsébet-ispotály bevételei

A soproni ispotály esetében kivételes jövedelemnek számított a vámszedés nyeresége – révén, hogy ezt a jogát, ahogyan fentebb már utaltunk rá, a johannitáktól „örökölte”. Ahogyan azonban az első két diagram egyértelműen mutatja, a bevételek közel felét – legalábbis a 15. század első felében – a kölcsönadott pénzek kamataiból befolyó összeg jelentette. Ezen a ponton a pozsonyi Szent László-ispotály egyik fennmaradt dokumentuma is szolgálhat némi adalékkal, amely, bár a levéltári katalógusok számadáskönyvnek nevezik, nem feltétlenül érdemi meg ezt a címet.⁴⁹ Elsősorban

⁴⁸ A mezőgazdaságból származó bevétel ebben az évben 3,964 dénár (13 AF 64 d.), a borból befolyó összeg 17,960 dénár (59 AF 260 d.), a vámból beszedett összeg 1,036 dénár, a kamatokból származó jövedelem 394 dénár, míg az adományok feljegyzett összege 10,400 dénár (34 AF 200 d.) volt.

⁴⁹ A Szent László-kórház számadáskönyve. MOL, DF283629-283630.

azért, mert annak első – a vizsgált időszakra vonatkozó – része (1429–1454) kizárólag az ispotálynak szóló tartozásokat, illetve a fizetendő kamatokat tartalmazza. Következésképpen elmondható, hogy az ispotályok mindkét városban – legalábbis a 15. század közepén – igen intenzív „banktevékenységet” folytattak, ahogyan azt a többi egyházi intézmény is tette.⁵⁰

Az alábbi néhány táblázatban a kiadáscsoportok megoszlását láthatjuk, vagyis azt, hogy valójában mekkora összegek rejlenek a százalékok mögött: mennyit költöttek a szegényekre (1. tábla), az ispotály fenntartására (2. tábla), valamint a gazdálkodásra (3. tábla). A gazdálkodással kapcsolatban csupán arra kívánunk még rávilágítani, hogy teljesen összhangban azzal, hogy Sopronban – ahogyan Pozsonyban is – a városi polgárok a szőlőt tekintették az egyik legjövődelműbb befektetési forrásnak,⁵¹ egyáltalán nem meglepő, hogy az ispotályban is a legtöbb pénzt a szőlőtermesztésre fordították.

	1420	1436–1437	1438–1439	1489–1490
élelem	3.788 dénár	-	4.219 dénár	1.430 dénár
fürdő	-	-	-	119 dénár
pénzosztás	-	-	-	2.220 dénár
lelki gondozás	20 dénár	-	24 dénár	222 dénár
egyéb	421 dénár	36 dénár	-	839 dénár

1. tábla – A soproni ispotály kiadásai: a szegényekre kiadott összegek dénárban

	1420	1436–1437	1438–1439	1489–1490
főzés	582 dénár	3.140 dénár	5.972 dénár	1.716 dénár
karbantartás	4.319 dénár	4.101 dénár	1.974 dénár	4.027 dénár
egyéb	14 dénár	240 dénár	-	1.105 dénár

2. tábla – A soproni ispotály kiadásai: karbantartásra, élelemre és egyébre kiadott összegek dénárban

	1420	1436–1437	1438–1439	1489–1490
szőlőtermesztés	13.259 dénár	11.494 dénár	16.538 dénár	13.597 dénár
földművelés / állattenyésztés	10.496 dénár	17.120,5 dénár	10.393 dénár	8.735,25 dénár
vámtevékenység	-	-	-	43 dénár

3. tábla – A soproni ispotály kiadásai: a kórház gazdasági tevékenységére kiadott összegek dénárban

⁵⁰ Kovács Ferenc: Egyház és városgazdaság a középkorban, rektori székfoglaló (Szeged, 1934, klny.); Uő: Korakapitalisztikus gazdasági válság, passim.

⁵¹ Szende: Otthon a városban, 16-18. o. „A polgári vagyon nem 'eltűnt' a szőlőskertek vásárlásával, hanem biztos és könnyen mobilizálható formát öltött. [...] A szőlők az ingatlanforgalom komoly hányadát tették ki, általában valamivel gyakrabban cseréltek gazdát, mint a házak vagy más, gazdasági célú ingatlanok, és igen érzékenyen reagáltak a helyi vagy az országos eseményekre, válságokra. [...] A szőlőbirtokos polgárok mindkét helyen [t.i. Pozsonyban és Sopronban] a városi társadalom legnépesebb csoportját tették ki.”

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy Sopronban és Pozsonyban az ispotályok egyaránt előkelő helyet foglaltak el az egyházi – vallási – intézmények sorában a városi polgárok részéről megszerezhető – lelki illetve konkrét anyagi – támogatásért folytatott versenyben, vagy még élesebben fogalmazva, rivalizálásban. Láthattuk, hogy ezek az intézmények méretüket tekintve valószínűleg nem lehettek sokkal nagyobbak, mint például egy vallási vagy foglalkozási alapon szerveződő konfraternitás, esetleg egy fontosabb kápolna. A számadáslevelek tanúsága szerint ráadásul a szó szoros értelmében nem is annyira vallási intézmények voltak; a szegénygondozás, úgy tűnik, másodlagos szerepet töltött be a jóval kiterjedtebb gazdasági tevékenység mellett. A halálos ágyukon fekvő, végrendelkező betegek számára a túlvilági sorsuk biztosítását tekintve mégis jobb – megtérülőbb – befektetésnek számított őket támogatni, mint számos más rendelkezésre álló városi vallási intézményt. Mindez összhangban van azzal, hogy a végrendelkezők minden lehetséges eszközzel lelkük megváltásán buzgólkodtak, ami ebben az esetben annyit jelentett, hogy végrendeleti befektetésekkel az arra érdemesnek tartott összes intézmény közbenjárását igyekeztek biztosítani a maguk számára.

Az ispotályok érdemességét nyilvánvalóan az a tény is növelte, hogy a könyörületesség és a szegények segítése önmagában is fontos eszköznek számított az üdvözülés útján. A szegénység enyhítése és a betegség kezelése elsősorban nem mai értelemben vett társadalmi problémaként volt jelen a polgárok életében, hanem a purgatóriumból a paradicsomba felfelé vezető út biztosításának egyik eszközét látták benne. Mindazonáltal láthattuk, hogy az adott városokban a polgárok lelkesebben támogatták a szegényeket az intézményen keresztül – bár ebben a tekintetben az ispotályok városon belüli elhelyezkedése némileg módosító tényezőként érvényesült. Emlékezünk rá, hogy Pozsonyban az intézményen kívüli szegények nagyobb százalékban részesültek az adományokból. Ez azonban 1497 után némileg megváltozik, amikor a városfalon belül megjelenik a szegények céhe. Ezt követően ugyanis itt is visszaesik az egyénileg támogatott szegények száma. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az egyének számára jóval fontosabbak voltak az ilyen végrendeleti – személyes – adományok, az intézményesen gondozottak ellátását ugyanis az intézményi háttér viszonylag stabilan biztosítani tudta.

A fentiek tükrében talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy bizonyos értelemben a szegények talán továbbra is a társadalom peremére szorultak, ám az ispotályon keresztül láthatóan „a város szívében” voltak, hatékonyan szolgálták a végrendelkező polgárság „túlvilági érdekeit”.

A Soproni Szemle 2002. évi 3. száma szomorú eseményről adott hírt: Dr. Horváth Dénes nyugalmazott soproni gyógyszerész az az év március 15-én elhunyt idősebb kollégájáról, Jéhn Antalról (1913–2002) emlékezett meg.¹ Jéhn Antal nem elsőgenerációs patikus volt, hiszen édesapja, Jéhn Vilmos is ezt a hivatást gyakorolta. Mi több: fia születésekor már ő is hosszabb ideje, pontosabban 1878-tól a városban praktizált: előbb 15 éven át volt beosztott az Oroszlán gyógyszerárban, majd pedig 1893-tól az önállóság útjára lépve — belügyminiszteri engedéllyel — megnyitotta az akkori Sopron ötödik patikáját, a Vörös Keresztet, későbbi nevén: Arany Keresztet.²

Bár a családnév alapján — Jéhn, más források szerint: Jehn — első pillantásra az tűnik valószínűnek, hogy német eredetű, régi soproni családról van szó, a tények ezt nem igazolják: Jéhn Vilmos Tolna vármegyéből, közelebről Dunaföldvárról került Sopronba. Végtelkenként a több egymást követő generáció életéről fennmaradt és rendelkezésre álló források, egy polgárcsalád emberi és üzleti kapcsolatainak, tragédiák és örömteli események sorának szövevényes láncolata bontakozik ki az érdeklődő előtt. Az alábbiakban a Jéhn-család Sopronba költözésétől az I. világháborúig terjedő időszakot kíséreljük meg felvázolni a család történetének Sopronhoz kötődő szálait állítva a vizsgálat középpontjába, ezáltal is tisztelve Sopron két jeles gyógyszerésze, apa és fia emléke előtt.

Tolnai gyökerek: a Jéhn-család eredete

A Duna partján fekvő Tolna megyei mezőváros, Dunaföldvár 18. századi összeírásaiban még nem lelhető fel a Jéhn (Jehn) család neve,³ így csupán valószínűsíthető, de nem bizonyítható, hogy a 18. századi, Tolna és Baranya vármegyéket jelentős mértékben érintő katolikus sváb betelepítéskor költözött valamelyik ősök e vidékre, majd pedig onnan Földvára. Ezt látszik alátámasztani az az adat, amely szerint 1828-ban a Mucsin (Tolna vármegye) született Jéhn Ádám töltötte be 28 évesen a kántortanítói posztot a helybéli római katolikus iskolában.⁴ Jellemzése szerint magyarul és németül tud, józan életű ember, az iskolában és az egyházban megfelelően tesz eleget feladatainak.⁵ Jéhn Ádám nem csupán fiúkat, de lányokat is oktatott, méghozzá betűvetésre, német és magyar írásra, matematikára és hittanra.⁶ Bizonyos, hogy még 1830-ban is ő volt a kántor.⁷

A család gyökeret vert Földváron, a 19–20. század fordulóján már számos tagja töltött be különféle elismert közéleti pozíciót a településen. A katolikus elemi iskola oktatói között a család több tagjának nevét is megtalálhatjuk: így az 1904-ben elhunyt Jéhn Ferencét, akinek özvegye a Dunaföldvári Nőegylet választmányi tagja volt 1910-ben,⁸ vagy 1902–

¹ Horváth Dénes: Jéhn Antal (1913–2002) SSz. 56. (2002) 293–294. p.

² A fenti adatok forrása: Horváth D.: i. m. 293. p.

³ A továbbiakban következetesen a család által a 20. században használt írásmódot — Jehn — használom, kivéve, ha a családnév az idézett forrásban másképp szerepel. — K. Cs.

⁴ Cziráky Gyula: Tolnavármegyei Dunaföldvár multja és jelene. Dunaföldvár, 1910. 158. p.

⁵ Dunaföldvár története az őskortól napjainkig. Szerk.: Tóttós Gábor. Dunaföldvár, 2002. 112. p.

⁶ Dunaföldvár története, i. m. 113. p.

⁷ Cziráky Gy.: i. m. 145. p.

⁸ Cziráky Gy.: i. m. 187. p.

1906 között Jéhn Margitét.⁹ Számunkra azonban sokkal érdekesebb két másik név: Jéhn Alajosé és Jéhn Győzőé. Előbbiben a későbbi soproni gyógyszerész, Jéhn Vilmos édesapját, utóbbiban pedig testvérét tisztelhetjük. Jéhn Alajos 13 éven át tanított Földváron, egészen 1870. augusztus 1-jén bekövetkezett haláláig, fia, Jéhn Győző pedig 1887-től folytatta ezt a hivatást.¹⁰ 1910-ben már a helybéli iparostanonc-iskola igazgatója volt.¹¹ A helyi mikrotársadalomban elfoglalt rangját jelzi, hogy ő volt a jegyzője a földvári Szőlőgazdák Egyesületének.¹²

„Amerikás” rokonok

Bár a Jéhn-család hagyatékában fellelhető források nem árulkodnak a részletekről, de bizonyos, hogy a család egy vagy több ága az Újvilágban vélte felfedezni a boldogulás lehetőségét. Jéhn Vilmos soproni gyógyszerészként éppúgy tartotta a kapcsolatot az „amerikás” rokonsággal, mint a család más tagjaival. Az 1895 és 1915 között vezetett másolati könyvének — amelybe ekkor írt levelei másolatát jegyezte — címtárában nyolc Jéhn vezetéknevű rokon címét is beírta: Jéhn István (Budapest), Jéhn Béla (New York), Jéhn Zsóka (Budapest), Jéhn Istvánné — Stella Jéhn (New York), Jehn Aranka — Mrs. Aida Kopp (New York), Jéhn István — Frank B. Jéhn (Chicago), Jéhn József (Budapest), Jéhn Sándor (Budapest).¹³

Az Amerikába szakadt Jéhn-rokonság többsége tehát New Yorkban élt: címük bejegyzése a kapcsolattartás egyértelmű jele, amint a Chicagóban (Illinois állam) élő Frank B. Jéhn (Jéhn István) rövid levele is:

*Tekintetes Jéhn Vilmos ur gyógyszerész
Sopron*

Kedves bátyám!

Aranka férjhez ment így Amerikai czime megváltozott.

*öcséd:
Pista*

*Mrs. Aida Kopp
New York 501 West 132 Street
Aida magyarul Aranka férje neve Mr. Kopp Julius*

*A czimem: Mr. Frank B. Jehn
1701 Sheffield ave Chicago. Ill[inois]†¹⁴*

⁹ Cziráky Gy.: i. m. 158. p.

¹⁰ Cziráky Gy.: i. m. 158. p.

¹¹ Cziráky Gy.: i. m. 160. p.

¹² Cziráky Gy.: i. m. 179. p.

¹³ Copir Buch. Levelezési másolatok könyve, 1895–1915. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (= SL) XIV. 59. Jéhn Antal iratai (= XIV. 59). 3. doboz.

¹⁴ Frank B. Jéhn levele Jéhn Vilmoshoz. H. n., é. n. (a boríték pecsétjén a dátum: Bp., 1908. március 4.). SL XIV. 59. 3. d.

Az anyai rokonság

Jéhn Vilmos családja anyai ágon Győrhez kötődött. Anyai nagyapja a budai születésű Ebenhöch Mátvás kádármester volt, nagyanyja a győri születésű Maidl Rozália.¹⁵ Ebből a házasságból született Ebenhöch Mária, Jéhn Vilmos édesanyja, akinek papi pályára lépett Ferenc bátyja (tehát Jéhn Vilmos nagybátyja) haláláig a győri egyházmegye egyik legtekintélyesebb személyisége volt a 19. század második felében.

Az 1821-ben Győrött született Ebenhöch Ferenc szülővárosában végezte teológiai tanulmányait, majd a gróf Szapáry család szolgálatába állt nevelőként Pesten, illetve Gyöngyösön (Heves vármegye). Mivel ekkor munkája okán az év legnagyobb részében az utóbbi településen élt, a lakóhelyéhez legközelebbi püspöki (érseki) székhelyen, Egerben szentelték pappá, első szentmiséjét pedig Gyöngyösön mutatta be. 1845-ben visszatért szülővárosába, segédlelkész volt Győrött, majd 1851-től plébános Koroncón (Győr vármegye), 1874-től pedig győri kanonok. Említésre méltó írói munkássága, régészeti tevékenysége, régészeti, numizmatikai és növénygyűjteménye, valamint az, hogy ő rendezte és lajstromozta a győri káptalan hiteleshelyi és magánlevéltárát. 1889-ben hunyt el Győrött.¹⁶

A Jéhn-családhoz bensőséges viszony fűzte őt. A mindenről pontos kimutatást vezető Ebenhöch 1886-ban összesítette, hogy kik gratuláltak kanonoki kinevezéséhez 1873–74 fordulóján: a jókívánságokat tolmácsoló levelek kelte szerint kronologikus sorrendbe összeállított lista 23. helyén az alábbi bejegyzés olvasható: „Jéhn Vilmos öcsém (:Mari hugom fija:) gyógyszerész D[una]. Földvárt”¹⁷ Jéhn Vilmos többoldalas levéllel lepte meg nagybátyját a kinevezés alkalmából, amelyben rendkívül udvarias, ugyanakkor meleg hangon fejezte ki jókívánságait, miután hosszan mentegetőzött, hogy nem ragad gyakrabban tollat: „A mult hetekben Casinóban levén, miután itthon csak ritkán kapok lapot, különös érdeklődéssel forgattam az ujságokat, s egyben nagy örömmre kedves nagybácsi kanonokká lett kinevezését olvastam. Örvendtem annál inkább is, mert nagybácsi érdemei rég meghaladták a pontot, hogy előre léptessék. Fogadja ez alkalommal mindnyajunk nevében szerény üdvözlőmet s szerencsekívánataimat melyek őszinte szívből törnek elé.”¹⁸

Ugyancsak szerepel Jéhn Vilmos neve az Ebenhöch 1884. évi tomaji címzetes apáttá történő kinevezéséhez gratulálók névsorában (ezúttal a 33. helyen) olyan kiválóságok társaságában mint pl. Vaszari Kolos későbbi pannonhalmi bencés főapát,

¹⁵ Ebenhöch Ferenc kanonok autográf önéletrajza. Győr, 1878. szeptember 15. Győri Egyházmegyei Levéltár (= GyEL) N 631 Acta personalia canonici Francisci Ebenhöch (= N 631). Az életrajzot teljes egészében közli: Katona Csaba: Ebenhöch Ferenc kanonok személyes iratai — Egy pillantás a Győri Egyházmegyei Levéltár iratanyagára. Egyháztörténeti Szemle, 3. (2002) I. sz. 143–154. p.

¹⁶ Ebenhöch Ferenc életére nézve legújabbban ld. az előző lánjegyzetben hivatkozott művet, illetve: Győri Életrajzi Lexikon. <http://www.gyel.hu/tartalom/data/01720.htm>

¹⁷ Az Ebenhöch Ferenc kanonoki kinevezéséhez írásban gratulálók névsora. Győr, 1886. szeptember 16. GyEL N 631 — Jéhn Vilmos Dunaföldváron nem működött gyógyszerészként, csupán későbbi lakóhelyén, Sopronban. A gratuláló levél írásakor azonban még Földváron élt, a listát több mint egy évtizeddel később összeíró Ebenhöch Jéhn levelének datálása alapján az 1874. évi lakóhelyet (Dunaföldvár) tüntette fel Jéhnnek a lista elkészítésekor már hosszabb ideje gyakorolt szakmája (gyógyszerész) mellett. — K. Cs.

¹⁸ Jéhn Vilmos levele Ebenhöch Ferenchez győri kanonoki kinevezése alkalmából. Dunaföldvár, 1873. december 29. GyEL N 631.

majd esztergomi érsek, Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, Rómer Flóris (akkor nagyváradai apát kanonok) stb.: „Jéhn Vilmos okleveles gyógyszerész Sopronban.”¹⁹

Ebenhöch Ferenc végrendeletében sem feledkezett meg a Jéhn-családról. Vagyona általános örököséül az 5. pontban édesapja második feleségét, özvegy mostohaanyját, Stengl Erzsébetet, valamint négy nővérét, Erzsébetet (Puhl Ferencné), Máriát (özv. Jéhn Alajosné), Rózsát (özv. Buchinger Mihályné) és Zsófiát (özv. Horák Ferencné) jelölte meg. A végrendelet 36. pontja szerint pedig mind az öt általános örökösére egy-egy Szűz Máriát ábrázoló olajfestményt is rátestált.²⁰ Az öt örököst Ebenhöch halálakor fejenként egyenlő rész szerint 4576 forint 44 4/5 krajcár illette meg, s ezt az összeget fel is vették.²¹

Míg Ebenhöch testvéreit általános örökösül jelölte meg, addig a következő nemzedék tagjait inkább személyes jellegű tárgyakkal, illetve kisebb összegekkel lepte meg. Végrendelete 15. pontja értelmében „Vilmos gyógyszerész öcsmének arany zsebórámat” hagyta örökül, a 16. pontban pedig Jéhn Vilmos testvéréről, Jéhn Győzöről emlékezett meg az örökhagyó, akire arany óraláncát hagyta. A végrendelet 17. pontja szerint unokahúgára, Jéhn Margitra 500 forint „háztartási díjját biztosító” kötvényt hagyott, azzal, hogy az Jéhn Ferencnének kézbesítendő, továbbá ugyancsak e pontban szólt a „Jéhn Alojzia hugom” nevére írt „takaréktári könyvecske” átadásáról.²² A kis-korú Jéhn Margitot megillető kötvényt a végrendelet végrehajtásakor a Szekszárdon működő Tolna vármegyei árvaszékhez küldték meg.²³

Öt olyan elismervény is fennmaradt Ebenhöch Ferencnek a Győri Egyházmegyei Levéltárban őrzött hagyatékában, amely azt igazolja, hogy özv. Jéhn Alajosné Ebenhöch Mária felvette bátyja hagyatékának rá, illetve gyermekeire eső részét. Ezek közül három 1889. szeptember 7-én kelt: az első a Szűz Máriát ábrázoló olajfestmény,²⁴ a második a Jéhn Győzöre hagyott arany óralánc,²⁵ a harmadik pedig a Jéhn Vilmost megillető arany zsebóra átvételét tanúsítja²⁶ — utóbbi kettő esetében az édesanya kötelezte magát, hogy a hagyatékot fiainak átadja.

Jéhn Vilmos gyermekkor, tanulmányai

A fentiek tükrében talán meglepően hat, hogy Jéhn Vilmos nem Dunaföldváron, hanem a Pest vármegyéhez tartozó Tinnyén született. Ennek nyilván az volt az oka, hogy

¹⁹ Az Ebenhöch Ferenc címzetes tomaji apátja kinevezéséhez írásban gratulálók névsora. Győr, 1886. március 16. GyEL N 631 — a listát egészében közli: Katona Cs.: i. m. 150–151. p.

²⁰ Ebenhöch Ferenc kanonok végrendelete. Győr, 1878. december 7. (= Végrendelet) GyEL N 631. A végrendeletet közli: Katona Cs.: i. m. 151–154. p.

²¹ Jegyzőkönyv Ebenhöch Ferenc végrendeletének végrehajtásáról. Győr, 1890. május 13. (= Jegyzőkönyv) GyEL N 631

²² Végrendelet GyEL N 631. A 17. pontban említett Jéhn Margit, Jéhn Ferencné és Jéhn Alojzia rokonsági foka nem derül ki pontosan a végrendeletből, de bizonyosnak látszik, hogy a korábban földvári tanítóként megemlített Jéhn Ferenc özvegyéről, illetve az ugyancsak a tanítók sorában említett Jéhn Margitról van szó, ld. a 8. és 9. lábjegetet. — K. Cs.

²³ Jegyzőkönyv. GyEL N 631.

²⁴ Özv. Jéhn Alajosné elismervénye az Ebenhöch Ferenc kanonok által hátrahagyott, Szűz Máriát ábrázoló festmény átvételéről. Győr, 1889. szeptember 7. GyEL N 631.

²⁵ Özv. Jéhn Alajosné elismervénye az Ebenhöch Ferenc kanonok által Jéhn Győzö részére hátrahagyott arany óralánc átvételéről. Győr, 1889. szeptember 7. GyEL N 631.

²⁶ Özv. Jéhn Alajosné elismervénye az Ebenhöch Ferenc kanonok által Jéhn Vilmos részére hátrahagyott arany zsebóra átvételéről. Győr, 1889. szeptember 7. GyEL N 631.

édesapja, Jéhn Alajos ekkor ott vállalt munkát. Ebenhöch Ferenc kanonok, aki naplója alapján később kivonatot készített utazásairól, feljegyezte, hogy 1851. augusztus 6-án meglátogatta sógorát, Jéhn Alajost, Mária húga férjét Tinnyén és egészen augusztus 8-áig náluk tartózkodott.²⁷

Jéhn Vilmos születési anyakönyvi kivonatának másolata szerint 1856. április 24-én (Szent György napján) született és még aznap megkeresztelte őt a római katolikus felekezet szertartása szerint Miklosovics György plébános. Édesapja „*Aloisius Jéhn Iudimagister et Notarius Ioci*”,²⁸ édesanyja Maria Ebenhöch, keresztszülei: „Colomannus Hörte et Maria Hörte”.²⁹

Jéhn Vilmos gyermekkorát már bizonyosan Dunaföldváron és nem Pest vármegyei szülőhelyén töltötte: ha édesapja 1870-ben bekövetkezett halálakor már 13 évet tanított helyben, akkor családjával egész kevéssel Vilmos születése után, 1857 körül költözött át/vissza Földvára. Középiskolai tanulmányait a közeli, de nem Tolna, hanem Bács vármegyéhez tartozó régi érseki székhely, Kalocsa jónévű főgimnáziumában kezdte meg. Ez egyértelműen jelzi, hogy szülei megfelelően akarták taníttatni fiukat. A fennmaradt iratok szerint Vilmos 1867–68-ban végezte el Kalocsán a második osztályt (erkölcsi viselet: „dicséretes”, figyelem: „kellő”, szorgalom: „kellő”),³⁰ majd 1868–69-ben a harmadik osztályt (szorgalma: „ernyedetlen”, külalak: „igen szabályos”).³¹ Ezt a bizonyítványt még minden helyen a tanuló édesapja szignálta, de a következő évi aláírások között³² már ott olvasható az édesanyáé, Ebenhöch Máriáé is, aki az 1870–71. évi bizonyítványt már özvegyként írta alá.³³ Vilmosnak nem kellett tandíjat fizetnie a kalocsai iskolai évek alatt.

A családfő 1870-ben bekövetkezett halála minden bizonnyal megrendítette a család helyzetét, elképzelhető, hogy a fiúk (Vilmos és Győző) tanulmányai is megszakadtak: Vilmos a hatodik osztályt már nem Kalocsán végezte. Ám az is biztos, hogy ha törest szenvedtek is tanulmányaikban, azokat idővel folytatták. Mint arról korábban már esett szó, Győző — édesapja nyomdokain haladva — idővel maga is tanári pályára lépett Földváron, Vilmos azonban elhagyta Tolna vármegyét és az ország nyugati vidékére, Sopronba telepedett át. Hogy ennek mi volt az oka, illetve mi módon volt rá lehetősége, arról bizonyosságot nyújtó adat nem áll rendelkezésre, azonban logikusnak tűnik, hogy költözése összefüggésben állott azzal, hogy a Nyugat-Magyarországhoz közeli Bécsben megkezdte egyetemi tanulmányait.

²⁷ Ebenhöch Ferenc naplókivonata „nagyobb kirándulások s utazásokra vonatkozólag”. H. n., 1880. GyEL N 631.

²⁸ Azaz: tanító és jegyző.

²⁹ Jéhn Vilmos születési anyakönyvi kivonatának hiteles másolata. SL XIV. 59 I. d.

³⁰ Jéhn Vilmos bizonyítványa az 1867–68. tanévről. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) Kalocsai Gimnázium Főnévkönyve. VI. I. A J T (= VI. I. A J T) — A Kalocsán őrzött források rendelkezésre bocsátásáért Lakatos Andor Igazgató Úrnak és Szabó Attila levéltárosnak tartozom köszönettel.

³¹ Jéhn Vilmos bizonyítványa az 1868–69. tanévről. KFL VI. I. A J T

³² Jéhn Vilmos bizonyítványa az 1869–70. tanévről. KFL VI. I. A J T

³³ Jéhn Vilmos bizonyítványa az 1870–71. tanévről. KFL VI. I. A J T

Soproni évek a saját patika megnyitása előtt

1878-ban Jéhn Vilmos már Sopronban élt és gyakornokként dolgozott az Oroszlánhoz címzett gyógyszerárban.³⁴ Fia, Jénay (Jéhn) Sándor így emlékezett erre az időszakra: „Édesapám — önállósítását megelőzően — több éven át segédeskedett Molnár gyógyszerész³⁵ „Oroszlán” patikájában. Molnárék édesapámat nagyon megkedvelték. És ahogy mi gyerekek a világra jöttünk, a szivélyes jóviszony, komasággá alakult.”³⁶

Jéhn Vilmos Sopronban a patikai gyakornokoskodás mellett folytatta tanulmányait. 1878-ból maradt fenn egy bizonyítvány Rácz Endre gimnáziumi tanár és igazgató-helyettes aláírásával, amely igazolja, hogy Jéhn jó fokozattal letette a gimnáziumi görög vizsgát.³⁷ Pályafutása szempontjából azonban sokkal jelentősebb esemény volt, hogy Bécsben megkezdte, majd sikerrel be is fejezte egyetemi tanulmányait. 1878–79. évi vizsgalapjára — meglehetősen pontatlansággal — az alábbi adatokat jegyezték fel róla: „... gebürtig Tinnye Com[itat]. Tolna Ungarn [...] Sohn der Marie Jéhn Földvár. Com[itat] Tolna Ungarn”.³⁸

Diplomáját 1880-ban vehette át,³⁹ ez azonban önmagában még nem volt elegendő ahhoz, hogy saját gyógyszerárát nyithasson és így a teljes önállóság útjára léphessen: az ahhoz szükséges anyagi fedezet hiányában erre nem volt lehetősége. Ezért még hosszú évekig az Oroszlán gyógyszerárban dolgozott beosztottként.

Jéhn Vilmos első házassága

Az 1890-es évek derekán az immár végképp Sopronban megtelepedő Jéhn Vilmos jócskán elmúlt már harmincéves, de még mindig legényember volt. Hogy mi lehet az oka annak, hogy hosszú ideig nem adta magát házasságra, ma már nem lehet megmondani, de vélhetően összefüggésben állott azzal, hogy amíg nem sikerült szert tennie teljesen önálló egzisztenciára, addig nem is foglalkozott (nem foglalkozhatott) komolyabban a nősülés és családalapítás gondolatával. Saját gyógyszerárát 1893-ban nyitotta meg (a részleteket alább tárgyaljuk), házasságára néhány évvel ezt követően került sor. Az is bizonyos, hogy esküvője összefüggésben állott azzal a ténnyel is, hogy továbbra is éltek Tolna vármegyei kapcsolatai (felesége ugyanis odavaló volt), ami an-

³⁴ Horváth D.: i. m. 293. p.

³⁵ Molnár Lajos soproni gyógyszerész, az Oroszlán patika tulajdonosa.

³⁶ „Adalékok édesapám monográfiájához” Jénay (Jéhn) Sándor visszaemlékezése édesapjára, Jéhn Vilmosra, testvére, Jéhn Antal kiegészítő megjegyzéseivel. (a továbbiakban: Jénay) SL XIV. 59. 2. d. 1. p.

³⁷ Bizonyítvány Jéhn Vilmos gimnáziumi görög vizsgájáról. Sopron, 1878. október 1. SL XIV. 59. 1. d.

³⁸ Jéhn Vilmos 1878–79. évi egyetemi vizsgalapja. SL XIV. 59. 1. d. — Magyarul: született a Tolna megyei Tinnyén, Magyarországon, Jéhn Mária fia, Földvár, Tolna megye, Magyarország. (Tinnye, ahogy korábban már esett róla szó, nem Tolna, hanem Pest vármegyéhez tartozott — K. Cs.)

³⁹ Jéhn Antal diplomája, Bécs, 1880. július 17. SL XIV. 59. 1. d. „Nos decanus et facultas medico-chirurgica in antiquissima ac celeberrima universitate Vindobonensi omnibus et singulis notumfacimus: dominum Guilielmum Jéhn e Tinnye in Hungaria [...] Actum Vindobonae in Austria dei XVII Julii anno millesimo octingentesimo octogesimo.” — („Mi, az igen ősi és híres bécsi egyetem orvosi és sebészeti fakultása és dékánja tudtul adjuk mindenkinek, hogy a magyarországi Tinnyéről származó Jéhn Vilmos úr [...] Kelt Bécsben, Ausztriában, 1880. július 17-én.)

nak tükrében, hogy özvegy édesanyja,⁴⁰ valamint tanárként praktizáló Győző fivére továbbra is Dunaföldváron élt, nem meglepő.

Amikor Jéhn Vilmos végül feladta függetlenségét, már 40. életévét is betöltötte. Az esküvőre 1897. szeptember 12-én került sor a Tolna vármegyei Hőgyészen.⁴¹ A feleség Korbuly (Ramosch) Mária volt, Korbuly Sándor helybéli körorvos és Glázer Anna gyermeke.⁴² Még pontosabban: örökbefogadott gyermeke. 1889-ben kelt az az örökbefogadási szerződés, amely Korbuly Sándor és Eibach Mihály közgyám között jött létre. E szerint előbbi leányává fogadta Ramosch Máriát, akit nevére is vett.⁴³ A feleség — amint azt már pusztán az adoptálás dátuma alapján is sejteni lehetett — férjénél több, mint egy évtizeddel fiatalabb volt: 1867-ben született, házasságkötésük idején 30 éves volt.⁴⁴

A kései házasságból legalább négy gyermek született: Vilmos, aki nevét később Jénayra magyarosította, vitézi címet nyert és Dunaföldváron élt, az ugyancsak Jénayra magyarosító Sándor, továbbá Mária, asszonynevén Székessy Imréné, aki férjével Petőházán lakott,⁴⁵ illetve a nagypaja nevét viselő Alajos, aki azonban egy évet sem élt.⁴⁶

A Vörös Kereszt patika megnyitása

Jéhn Vilmos házassága idején már a pár évvel előbb megnyitott saját patikáját vezette Sopron társadalmának ismert és elismert tagjaként, szakmájának komoly becsben álló művelőjeként. Az 1943-ban hadnagyként a fronton szolgálatot teljesítő Jéhn Antal eképp emlékezett meg írásban édesapja gyógyszerárának megalapításáról: „Ma 50 éve, hogy megnyitá a „Jéhn patika”, eredeti nevén „Vörös Kereszt” gyógyszerár. Édesapám lelke áll itt előttem a megemlékezés első ünnepi perceiben, és szelid, szeretet teljes mosolyával biztat...”⁴⁷

Jéhn Vilmos tehát — mint fentebb már többször utaltunk rá — 1893-ban, egész pontosan december 16-án nyitotta meg Sopronban saját patikáját, a Vörös Keresztet⁴⁸ az egykori Élesszög 1. sz. alatt (ma: Rákóczi u. 51. sz.⁴⁹). Az akkori törvényeknek megfelelően erre a belügyminisztériumtól nyert engedélyt a BM 55041/VII–11. 1893. sz. rendelet értelmében.⁵⁰ Jénay (Jéhn) Sándor így emlékezett az Élesszög 1. sz. alatti

⁴⁰ Az édesanya, Ebenhőch Mária legalább 1889-ig bizonyosan Földváron élt, mert Ferenc bátyja végrendeletének kihirdetésekor e települést tüntették fel lakóhelyeként. Jegyzőkönyv Ebenhőch Ferenc kanonok végrendeletének kihirdetéséről. Győr, 1889. július 30. GyEL N 631.

⁴¹ Tanusítvány Jéhn Vilmos és Korbuly Mária házasságkötéséről. SL XIV. 59. 2. d.

⁴² Jénay 1. p.

⁴³ Örökbefogadási szerződés Ramosch Mária örökbefogadásáról. Hőgyész, 1889. szeptember 18. SL XIV. 59. 2. d. — Az örökbefogadással kapcsolatosan a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltárában (Szekszárd) iratok nem találhatóak, mert az árvaszéki iratanyag igen hiányos. Mindezek közléséért Aradi Gábor levéltárosnak tartozom köszönettel.

⁴⁴ Jénay (Jéhn) Sándor anyakönyvi kivonata. Sopron, 1908. július 2. Másolat. SL XIV. 59. 2. d.

⁴⁵ Kivonat Jéhn Vilmos hagyatéktárgyalási jegyzőkönyvéből. Sopron, 1940. augusztus 31. SL XIV. 59. 2. d.

⁴⁶ Jénay 1. p.

⁴⁷ Jéhn Antal megemlékezése édesapja patikájának megalapításáról. H. n., 1943. december 16. SL XIV. 59. 2. d.

⁴⁸ Horváth D.: i. m. 293. p.

⁴⁹ Jéhn Vilmos autográf lapszéli jegyzete szerint. Jénay 1. p. Horváth Dénes előző lábjegyzetben hivatkozott írása szerint a házszám ma: Rákóczi u. 49. Horváth D.: i. m. 293. p.

⁵⁰ Jéhn Vilmos kérelme a belügyminisztériumhoz patikája „személyes üzleti gyógyszerártári jogosítványa” fiára, Jéhn Antalra való átruházása ügyében. Sopron, 1937. szeptember 25. SL XIV. 59. 2. d.

Vörös Kereszt gyógyszerháza: „A ház homlokzata az Élesszögére nyílt. Mögötte egy kertcske volt. Ez a Hosszu sornal, — később Képezde utca — volt határos. [...] Hogy a patika a Hosszu sor oldaláról észrevehető legyen, — emlékezte szerint — ezen az oldalon volt a patika portálja, egy hosszú c[ir]ca. 2 m[éter]-es lándzsaszerű rudon volt — ha jól emlékszem — egy kerek, vörös kereszttel ellátott tábla kifüggesztve.”⁵¹

Szakmai sikerek a századvégen, a patika költözése

A Vörös Kereszt gyógyszerház rövidesen nagy forgalmat és biztos vevőkört tudhatott magáénak.⁵² Jehn Vilmost 1895. október 16-án tagjává választotta a Királyi Magyar Természettudományi Társulat,⁵³ és nagyon fontosnak bizonyult az is, hogy a gyógyszerész szakma többi helyi képviselője is elfogadta Jehn Vilmos személyét és szaktudását.⁵⁴ Világosan mutatja ezt egy 1898. évi szerződés. Ez a belügyi tárca képviselőjében Sopron szabad királyi város hivatalban lévő polgármestere, Gebhardt József, illetve „Lehmann Victor, Jehn Vilmos, Molnár Lajos, Suller Károly és Bótfy Kálmán soproni gyógyszerész urak” között kötött.⁵⁵ és Budapesten hagyta jóvá a belügyminisztérium államtitkára a miniszter helyett 1899. február 14-én. E szerződés fő pontjai az alábbiakban foglalhatóak össze:

1. A Sopronban működő gyógyszerészek kötelezik magukat, hogy az országos betegápolási alap javára 1899. január 1-től szállítandó gyógyszereket 15% engedménnyel adják.
2. Az aláírók jogutódait is kötelezi a szerződés.
3. A gyógyszerek szállítását az egyes soproni gyógyszerházak félévente változtatva teszik.

Mit jelentett a gyakorlatban ez a megállapodás? Elsősorban azt, hogy a soproni gyógyszerházak tulajdonosai — voltaképpen egymás üzleti riválisai — „felborították” a szabad piaci verseny szabályait és belátva, hogy mindannyian tisztességgel meg tudnak élni a keresletből (főleg akkor, ha — 15% kedvezmény ide vagy oda — olyan nagybani rendszeres szállításról van szó, mint pl. az országos betegápolási alap). Ami témánk, vagyis a Jehn-féle patika szempontjából kiemelten fontos, az az, hogy Jehn

⁵¹ Jény 1–2. p.

⁵² „1903-tól '14-ig Kossúth u. 47 alatt laktunk, az ő gyógyszerháza (Jehn Vilmosé — K. Cs.) volt hozzánk legközelebb, de még azután is, mikor a Hunyady utcába mentünk lakni, hozzá jártunk, pedig ekkor már közelebb lett volna az „Erzsébet” gyógyszerház, mi továbbra is az „Aranykereszt”-hez tartozónak éreztük magunkat.” Mihályfia (Simonits) László visszaemlékezése Jehn Vilmosra. Sopron, 1974. február 5. SL XIV. 59. 2. d. — A Vörös Kereszt gyógyszerház neve később Arany Kereszt lett. A visszaemlékezés erre a későbbi időszakra vonatkozik, de jellemzően példázza a törzsvevőkör kialakulását. — K. Cs.

⁵³ A Királyi Magyar Természettudományi Társulat oklevele Jehn Vilmos taggá választásáról. Bp., 1895. okt. 16. SL XIV. 59. 2. d.

⁵⁴ Ehhez hozzájárult az a korábban már említett tény, hogy az Oroszlán gyógyszerház tulajdonosa, Molnár Lajos gyakornok korától szívébe zárta Jehn Vilmost. E jó viszony Jehn önállósodása után is fennmaradt, sőt komasággá lett: „A Jehn gyerekek mindannyiát Molnárék tartották a keresztvíz alá. Ennek a kapcsolatnak köszönhető édesapám, hogy néhanapján kijutott a szabad levegőre. Ilyenkor keresztapám jött el a patikába, a gyakornokok felügyeletét ellátni.” Jény 3. p. Bizonyos, hogy Jehn kollégái többségével is jó viszonyt ápolt. Amikor pl. fia, Antal, elvégezte az egyetemet, egyik elhunyt kollégájának özvegye az alábbiakat írta neki: „... a jó Isten kegyelméből kedves fia elérte azon szép képesítést, amelynek alapján majdan édes atya utódja lehet s folytathatja édes atya kedvelt foglalkozását.” Özv. Lebovits Józsefné levele Jehn Vilmoshoz. Sopron, 1937. november. 8. SL XIV. 59. 3. d.

⁵⁵ Szerződés a belügyi tárca és a soproni gyógyszerészek között. Sopron, 1898. december 30. SL XIV. 59. 3. d.

Vilmost a régebben működő soproni gyógyszerárak vezetői egyenrangú félként vették be a szerződésbe. Ennél jobban aligha jelezheti valami a szakma elismerését. Ráadásul nem is egyedi esetről volt szó!

Hasonló, sőt jószerivel ugyanilyen tartalmú, 1901. január 1-től (visszamenőleges hatállyal is) érvényes szerződést kötöttek a soproni fogháznak kiszolgáltatandó gyógyszerekről Fischer Imre királyi ügyész az igazságügyi tárca képviselőjében, illetve „Mühlhauer és Liphay, Bótfy Kálmán, Suller Károly, Molnár Lajos és Jéhn Vilmos soproni gyógyszerész urak”.⁵⁶ A különbség csupán annyi volt, hogy a szállítás nem fél-évente, hanem évente „terhelte” az egyes gyógyszerárakat. Jéhn Vilmos gyógyszerárának az 1905., 1910. stb. év jutott. Meglehet, sőt erősen valószínű, hogy ez is jelentéssel bírt — ti. az, hogy Jéhn Vilmos csak az ötödik volt a sorban.

Az állandó vevőkör kialakulása, a gyógyszerész szakma valamennyi helyi képviselőjét érintő szerződésekben egyenrangú társként való részvétel, a közönség és a kollégák elismerése vélhetően mind szerepet játszott abban, hogy 1903-ban Jéhn Vilmos patikája áttette székhelyét az Élesszögből az Újteleki u. 54. szám alá.⁵⁷ Az ezt igazoló német nyelvű bérleti szerződést Geiszler József soproni közjegyző előtt 1903. december 13-án írta alá a bérbeadó özv. Wappl Antalné Schneller Lujza, valamint a bérlők: Jéhn Vilmos és felesége.⁵⁸ Jéhn Antal feljegyzése szerint augusztus 1-től december 15-ig tartott a Jéhn-család és a gyógyszerár felszerelésének teljes átköltöztetése.⁵⁹

A patika nevének megváltozása, szerződések, beruházások

A 20. század első évtizede számos változást hozott Jéhn Vilmos életében. Ezek közül az egyik legérdekesebb, hogy meg kellett változtatnia patikája nevét. Mivel a Vörös Kereszt név a közismert nemzetközi szervezet révén védetté vált, gyógyszerára nem működhetett tovább ezen a néven.⁶⁰ Mivel azonban patikája ekkor már hosszabb ideje széles körben ismert volt Sopronban, igyekezett olyan új nevet találni, ami nem nagyon tért el az előzötől: így esett választása az Arany Kereszt elnevezésre. Az egykor az Élesszög 1. sz. alatt működő Vörös Kereszt gyógyszerár tehát az Újteleki u. 54. sz. alatt immár Arany Kereszt néven fogadta a vevőket.

A patika biztos bevételét a betérő páciensek mellett további szerződések biztosították. Így pl. a Soproni Katolikus Testvéregylet Elnöksége és a „soproni nyilvános gyógyszerárak tulajdonosai” 1910-ben állapodtak meg arról, hogy a városi gyógyszerárak látják el egész évben az egylet gyógyszerzsükségletét.⁶¹ A szerződés 1910. július 1-től 1910. december 31-ig volt érvényes. Ezt az okmányt Jéhn Vilmos immár mint „ez idei járás igazgató” írta alá. Ez a cím a szakmai elismerés újabb bizonyítéka: Jéhn a Magyarországi Gyógyszerész Egylet 24. járásának volt az igazgatója.⁶² Nem kétséges, hogy ebbéli

⁵⁶ Szerződés az igazságügyi tárca és a soproni gyógyszerészek között. Sopron, 1901. január 11. SL XIV. 59. 3. d.

⁵⁷ Horváth D.: i. m. 293. p.

⁵⁸ Közjegyzői okirat hiteles kiadványa az özv. Wappl Antalné és Jéhn Vilmos közötti bérleti szerződésről. Sopron, 1903. december 13. SL XIV. 59. 2. d.

⁵⁹ Jénay 2. p. Jéhn Antal autográf lapszéli kiegészítése.

⁶⁰ Horváth D.: i. m. 293. p.

⁶¹ Szerződés a Soproni Katolikus Testvéregylet és a soproni gyógyszerészek között. Sopron, 1910. augusztus 3. SL XIV. 59. 3. d.

⁶² Magyarország tisztí cím- és névtára. Szerk.: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1910. 951. p.

kötelezettségeinek megfelelően tett eleget, amit igazolni látszik az, hogy a fenti szerződést 1911. december 4-én három évvel, 1915. január 1-ig meghosszabbították.⁶⁵ sőt bizonyosan még tovább is érvényben maradt, mert egy lapalji bejegyzés arról árulkodik, hogy 1916-tól a háború tartamára 10% kedvezményt adtak a gyógyszereknek.

Érdemes megemlíteni azt is, hogy hasonló tartalmú szerződés kötötte a soproni patikusokat a helyi Evangélikus Testvéregylethez is,⁶⁴ amit Jéhn Vilmos ugyancsak járási igazgatóként szignált — felekezeti elfogultsággal aligha vádolhatta bárki Sopron gyógyszerárainak vezetőit.

A biztos vevőkörből, a határozott kézzel vezetett üzletpolitikából, a megfelelő szaktudásból fakadó bevételek egy részét Jéhn Vilmos visszaforgatta patikája fejlesztésébe, amelynek fontosságát — helyesen — mindig szem előtt tartotta. Csupán egyetlen példa is elég ahhoz, hogy ezt a folyamatot érzékeltetni lehessen: 1910-ben levélben értesítette a Magyar Királyi Pénzügyőrség soproni kirendeltségét, hogy laboratóriumában egy bécsi cégtől vásárolt „25 liter úrtartalom gőz lepároló készülék lett felállítva, miről tudomást venni sziveskedjék.”⁶⁵

Az ilyen és hasonló beruházások, fejlesztések biztos alapjává váltak annak, hogy a patika lépést tudjon tartani a gyógyszeripar gyors fejlődésével, annak különféle vívmányaival. Pedig Jéhn Vilmosnak gátló tényezőkkel is szembe kellett néznie: Sándor fia visszaemlékezése szerint apósa, Korbuly Sándor högyészi körorvos elhunytá után több rendezetlen kezességére derült fény, amelyek aztán Jéhn Vilmost terhelték. Ugyancsak a család kiadásait növelte az is, hogy özvegyen maradt anyósa, valamint sógornője is Sopronba költöztek Hőgyészről. „Ennek természetes következménye az volt, hogy édesapánk háztartási költségei lényegesen megduzzadtak, a tervek és szép remények pedig füstbe mentek.” — írta Jénay (Jéhn) Sándor.⁶⁶

Jéhn Vilmos megözvegyülése, második házassága

Jéhn Vilmos mind a magánéletben, mind pedig szakmájában sikeres előmenetelét váratlanul törte meg felesége halála. A termékeny házasság a feleség korai halálával ért véget: Jéhn Vilmosné Korbuly Mária 1911 áprilisában hunyt el egy meghűlésből fakadó, tüdejét megtámadó szövődmény következtében.⁶⁷ Az özvegy gyógyszerész gyermekeit az azokra ügyelő, a bajor határ melletti Kitzbúchelből érkező fiatal osztrák nevelőnővel, Hedwig Walth-lal együtt rokonaihoz, Dunaföldvárra küldte édesanyjuk halála után. Amikor azonban a Jéhn-gyerekek hazatértek Sopronba a Földváron töltött nyár után, újabb tragikus hírek vártak rájuk: távollétük alatt a Hőgyészről Sopronba költöző nagynénjük és nagyanyjuk is elhalálozott, a munkája által erősen leterhelt Jéhn Vilmos pedig kénytelen volt házvezetőnőt fogadni.⁶⁸

⁶⁵ Szerződés a Soproni Katolikus Testvéregylet Elnöksége és a soproni gyógyszerek között. Sopron, 1911. december 4. SL XIV. 59. 3. d.

⁶⁴ Szerződés a Soproni Evangélikus Testvéregylet Elnöksége és a soproni gyógyszerek között. Sopron, 1910. augusztus 10. SL XIV. 59. 3. d.

⁶⁵ Jéhn Vilmos levele a Magyar Királyi Pénzügyőrséghez. Sopron, 1910. szeptember 14. SL XIV. 59. 3. d.

⁶⁶ Jénay 4. p.

⁶⁷ Jénay 4. p.

⁶⁸ Jénay 4. p.

A három kiskorú gyermekével (ifj. Vilmos, Sándor és Mária) magára maradó gyógyszerész azonban rövidesen, egész kevéssel a gyászév letelte után újra megnősült. Meglehet, ebben az is szerepet játszott, hogy a félárván maradt gyerekek mellé az apa szeretett volna új asszonyt és anyát hozni. A születési anyakönyvi kivonatának hiteles másolatára felírt bejegyzés szerint Jéhn Vilmos 1912. augusztus 10-én vette feleségül Szép Ilonát a soproni Szent György plébániatemplomban.⁶⁹ A bejegyzés azonban pontatlan: az asszony 1914-ben kelt illetőségi bizonyítványa — továbbá számos más dokumentum — szerint Jéhn Vilmos második feleségének neve nem a népmesék királylányát idéző Szép Ilona volt, hanem Szép Stefánia.⁷⁰

Az 1871-ben született, a házasságkötéskor tehát már negyvenedik évét betöltött Szép Stefánia — Jéhn Vilmoshoz hasonlóan — maga is túl volt már egy — előző férje halálával végződött — házasságon. A férj, Szabó Lajos mulakatos halotti levelének adatai mögött egy tragédia homályos körvonalai bontakoznak ki. E szerint az 1895. május 15-én, 37 évesen elhunyt szombathelyi születésű Szabó Lajos „B[uda]pesten az országos téboldában” halt meg, halálának oka pedig: „idegrendszer kimerülése.”⁷¹

A 24 évesen özvegyi sorsra jutott Szabó Lajosné elhunyt férje után két gyereket nevelt: ifjabb Szabó Lajost és Szabó Istvánt, akik mindketten katonai pályára léptek. Tehát amikor Jéhn Vilmos és Szép Stefánia összeházasodtak 1911-ben, mindkettőjüknek több gyermeke is volt, igaz, az özvegyasszony — az új feleség — gyermekei ekkor már nagykorúak voltak. A gyermekek szerencsére elfogadták és megszerették egymást, mint azt Jénay (Jéhn) Sándor visszaemlékezése is mutatja: „Édesapám második házasságkötését követő időszakról — 1912–1914 — édesapámmal kapcsolatos emlékeim nincsenek. Ebben az időszakban ugyanis mi fiutestvérek főleg Pista és Lajos bátyáink körül sündörögtünk. Leírni sem tudnám, milyen büszkék voltunk egy hadnagy, és egy zászlós katona bátyra!”⁷²

A három új taggal (feleség, két fiú) bővült Jéhn-család egy évvel később azután újabb jövevényvel gyarapodott, akinek érkezése azonban vélhetően igencsak meglepetésszámba ment: 1913-ban az idős szülők házassága (Jéhn Vilmos 46, Szép Stefánia 41 éves volt 1912-ben, házasságkötésük idején) gyümölcsöt hozott: megszületett Jéhn Antal, aki aztán apja pályájára lépve tovább vitte az Arany Kereszt patikát.⁷³

A patika az I. világháború éveitől

Az I. világháború kitörése idején tehát ismét teljes volt a Jéhn-család. A családfő így a viláégés idején is minden erejét patikája irányítására fordíthatta. Számos érdekes dokumentum árulkodik az ezekben az években átélt nehézségekről. Így pl. a „császári királyi déli vaspálya-társaság” betegsegélyező intézménye vezetőségének egy Jéhn Vilmoshoz mint a soproni gyógyszerészeti járás igazgatójához írt levele 1916-ból, amely semmi különösebb kommentárt nem kíván: „Vonatkozással a f[o]lyó. évi június hó 14-én kelt s az összes ottani gyógyszerész úrak által aláírt beadványukra,

⁶⁹ Jéhn Vilmos születési anyakönyvi kivonatának hiteles másolata. SL XIV. 59. 1. d.

⁷⁰ Jéhn Vilmosné Szép Stefánia illetőségi bizonyítványa. Sopron, 1914. szeptember 1. SL XIV. 59. 1. d.

⁷¹ Szabó Lajos halotti levele. Bp., 1895. május 15. SL XIV. 59. 2. d.

⁷² Jénay 5. p.

⁷³ Horváth D.: i. m. 293. p.

értesítjük, hogy az árkedvezménynek 10%-ra való leszállítását tudomásul vesszük. Egyúttal értesítjük, hogy ebből kifolyólag nekünk sem fog modunkban állni a jövőben az ottani gyógyszerész urak részére menetkedvezményt kieszközölni.”⁷⁴

Hasonló nehézségekről tanúskodik Sopron szabad királyi város tanácsának 15585/1916. sz. rendelete is, amelyben Jéhn Vilmos kérelmét utasították vissza: Jéhn azt kezdeményezte, hogy a közkórház részére szállított gyógyszerek árából a 20% kedvezményt 10%-ra csökkenthessék a gyógyszertárak.⁷⁵

A kedvezmény eltörlésére vagy csökkentésére, illetve annak javaslatára bizonyosan nem a nyereszkesedés, hanem a szükség vitte rá a Jéhn Vilmos vezette soproni patikusokat. Alig egy évvel később, 1917-ben a Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség levélben köszönte meg Jéhnnek a „helybeli gyógyszerész testület” által adományozott 500 koronát.⁷⁶

A tisztességes üzleti magatartás bizonyítéka az a Jéhn Vilmos által a kollégáihoz írt körlevél is, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy „a német országi gyárak a forgalomban lévő különlegességek árait mérsékeltek, miért is az eladási árakat nekünk szinte le kell szállítanunk.”⁷⁷ Pedig ezek már nehéz idők voltak a háborús hátszországban is, az alapvető ellátás is akadozott egyes cikkek tekintetében. Jéhn Vilmosnak pl. valamennyi soproni gyógyszerésztársa nevében külön kellett kérelmeznie Sopron szabad királyi város tanácsánál a patikák részére cukorkvóta megállapítását. A tanács a gyógyszertárak cukorigényét az alábbiak szerint állapította meg: Angyal gyógyszertár: 10, Arany Kereszt: 25, Irgalmasság: 15, Magyar Király: 25, Megváltó: 25, Oroszlán: 25, Szt. Erzsébet: 12 kg cukor havonta.⁷⁸

Ügyszintén a pénzügyi nehézségek felszámolását célzó stabilizáció egyik jeleként értékelhetjük, hogy 1917. január 22-én Jéhn Vilmos felesége, Szép Stefánia, valamint rokonai (véltetően testvérei), Szép Ernő soproni takarékpénztári tisztviselő és a felvidéki Eperjesen élő Szép János „vakok intézetének tisztviselője” eladták a nevükön lévő Sopron, Várkerület 58. sz. házat 32 000 korona ellenében Fischer Henrik ugyancsak soproni lakosnak.⁷⁹

Röviden a két háború közötti évtizedekről

Az Arany Kereszt patika az I. világháború, azt ezt követő őszirózsás forradalom, a tanácsköztársaság és a trianoni trauma után is folytatta működését. Az 1930-as évek második felében Jéhn Vilmos mellett már fia, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1935-ben gyógyszerészeti oklevelet szerzett Antal is a családi gyógyszertárban dolgozott.⁸⁰ Az idősebb Jéhn előbb 1933. november 4-én, majd 1935. január 9-én

⁷⁴ A Déli Vasút betegsegélyező intézményének levele Jéhn Vilmoshoz. Bp., 1916. augusztus 10. SL XIV. 59. 3. d.

⁷⁵ Sopron szabad királyi város tanácsának véghatározata a közkórház részére adandó kedvezmény ügyében. Sopron, 1917. február 9. SL XIV. 59. 3. d.

⁷⁶ A Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség levele Jéhn Vilmoshoz. Sopron, 1917. július 25. SL XIV. 59. 3. d.

⁷⁷ Jéhn Vilmos körlevele a soproni gyógyszerészekhez. Sopron, 1917. február 24. SL XIV. 59. 3. d.

⁷⁸ Sopron szabad királyi város tanácsának véghatározata a gyógyszertáraknak cukorigénye ügyében. Sopron, 1917. május 18. SL XIV. 59. 3. d.

⁷⁹ Végzés a soproni királyi járásbírósnál mint telekkönyvi hatóságnál Szép Stefánia, Szép Ernő és Szép János, valamint Fischer Henrik ingatlan-adásvételéről. Sopron, 1917. január 25. SL XIV. 59. 2. d.

⁸⁰ Horváth D.: i. m. 293. p.

is végrendelkezett ingó és ingatlan vagyonáról,⁸¹ majd 1937-ben levélben fordult a belügyminisztériumhoz: „...azon alázatos kérelemmel fordulok nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék megengedni, hogy magas korom (Szül[ettem] 1856 — Tinnye — Pest m[egye].) valamint az 11. alatt mellékelt orvosi bizonyítvány tanúsága szerint csökkent munkaképességem következtében a BM 55041/VII–11. 1893. sz. rendeletével elnyert személyes üzleti gyógyszerertári jogosítványt a velem közösen folyamodó és képesítését valamint megbízhatóságát az 1883. évi 22370 számú szabályrendeletnek megfelelő módon igazoló Jehn Antalra átruházhassam.”⁸²

A belügyi tárca 239585/1937. XIV. sz. ügyiratában a kérésnek helyt adott: „Jehn Vilmos és Jehn Antal gyógyszerészmestereknek közös kérelme folytán az 1876. évi XIV. törvénycikk 131.-ik §-a alapján megengedem, hogy az „Arany kereszt”-hez címzett soproni gyógyszerertár személyes üzleti jogosítványa Jehn Vilmosról Jehn Antal okleveles gyógyszerészre átruháztassék...” Soproni-Thurner Mihály soproni polgármester február 1-jén jegyezte fel, hogy kérelmük kedvező elbírálásáról értesítette apát és fiát.⁸³

Jehn Vilmos a II. világháború magyarországi pusztítását, majd szeretett gyógyszerértára 1950. évi államosítását már nem érte meg: 1940. március 19-én elhunyt.⁸⁴ Fia, Antal abba az — immár ugyancsak állami kezelésben lévő — soproni gyógyszerertárba, az Oroszlánba került vezetőnek, ahol Dunaföldvárról Sopronba érkező édesapja az 1870-es években gyakornokként dolgozott. Majd száz évvel ezt követően innen ment nyugdíjba 1973-ban.⁸⁵ A kör bezárult ...

⁸¹ Kivonat Jehn Vilmos hagyatékátgyalási jegyzőkönyvéről. Sopron, 1940. augusztus 31. SL XIV. 59. 2. d.

⁸² Jehn Vilmos és Jehn Antal kérelme a belügyminisztériumhoz. Sopron, 1937. szeptember 25. SL XIV. 59. 2. d.

⁸³ Másolat a belügyminisztérium Jehn Vilmos és Jehn Antal számára kiadott engedélyéről. Bp., 1938. január 22. SL XIV. 59. 2. d.

⁸⁴ Jehn Vilmos gyászjelentése. Sopron, 1940. március 20. SL XIV. 59. 1. d.

⁸⁵ Horváth D.: i. m. 294. p.

Temetésre szól az ének,
 Temetőbe kit kísérnek?
 Akárki! Már nem földi rab
 Nálam százszorta boldogabb.

(*Petőfi Sándor: Temetésre szól az ének*)

A temetők

Mielőtt a két temetkezési vállalkozó, egy katolikus és egy evangélikus 20. század eleji életének és munkájának történetével és az egyházhoz való viszonyukkal foglalkoznánk, röviden bemutatjuk a két temetőt.

Az új Szt. Mihály temetőt 1895. június 1-jén nyitották meg. Ezt megelőzően a Szt. Mihály templom körüli régi temetőt használták,¹ a ravatalozás pedig a Szt. Jakab kápolnában történt.² Az új temető halottas csarnokát 1912-ben építették Schármár Károly tervei alapján.³

A líceum mögötti evangélikus ótemető bezárása után 1886. november 1-jén nyitották meg a Balfi úton az újat.⁴ 1906-ban épült meg a temetői kápolna Boór Ferdinánd terve alapján és kivitelezésében.⁵ Tornyába 1938. nov. 20-án két harang került, amelyek naponta reggel, délben, este és minden temetés alkalmával kondultak meg.⁶ Az oltárképet „Krisztus Feltámadása” címmel Hauser Károly főreáliskolai tanár készítette. A kápolna elkészülte után a ravatalozás és temetési szertartás itt, az oltár előtt történt, s csak nagy ritkán a halottas háznál, mint korábban.⁷ A háznál történt ravatalozáskor a templom legkisebb harangjára indult el a lelkész, a kántor, 8 férfi énekes és a keresztyvő a házhoz. A lelkész narancsot, a többiek pedig citromot kaptak kezükbe.⁸ A halottas háztól indult el a menet a temetőbe, követve a halottaskocsit. A Torna utcán, a Papréten át a temetőig haladó gyászmenet közlekedése az utak rossz állapota miatt sok esetben szinte lehetetlen volt. 1902-ben kérték Sopron város tanácsát az utak rendbetételére.⁹ A katolikus és evangélikus temető tulajdonosa a két egyházközség (Konvent).

¹ Soproni Levéltár (továbbiakban SL) XV/98. Házi J. iratai. Házi Jenő: Temetőbővítés. Kézirat.

² A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Sopron, 2000. 54. o.

³ Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20.sz. első felében. (1900–1945) Kutatási téma zárójelentése. Sopron, 1999. 9. o.

⁴ Sopron, 1886. nov. 3.

⁵ Kubinszky: i. m. 9. o.

⁶ Soproni evangélikus gyülekezeti lap. 1939. jan. 31. 2. évf. 1. sz.

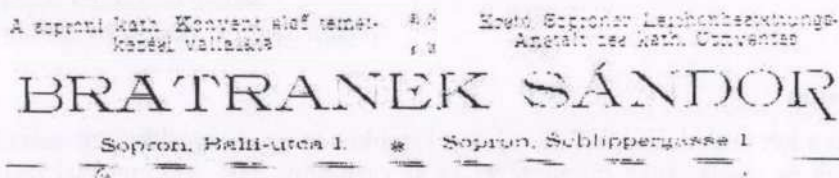
⁷ Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. kézirat II. kötet 19. o.

⁸ Poszvek Sándor professzor szerint a gyümölcs a néha érezhető hullaszag ellensúlyozására szolgált. Hanzmann: i. m. 19. o.

⁹ Soproni Evangélikus Levéltár (továbbiakban SEL) Egyházközségi irat 57/1902.

A katolikus temetkezési vállalkozó

A ravatalozás jogát a katolikus konvent az általa megbízott temetkezési vállalkozónak adta ki, a tulajdonában lévő felszerelésekkel (halottaskocsi, halottas csarnok), és az énekkarral együtt. A felszerelések javítása, pótlása a tulajdonos hatáskörébe tartozott. Az 1870-es években Storno Ferenc tervei alapján reneszánsz stílusban egy pompás halottaskocsit készítettettek. 1879-ben a halottvivők részére egyenruha készült, hétágú francia kalappal. Ebben az időben gyermek halottaskocsi és virághintó is a felek rendelkezésére állt.¹⁰

1. kép. Bratranek Sándor számlájának fejléce

1. Bratranek Sándor temetkezési vállalkozót a katolikus Konvent egy év próbaidő után, 1906-ban véglegesítette s fogadta el, mint „közeget”.¹¹ Egyben kötelezte olyan irat kiállítására, amelyben aláírja, hogy ha az üzletét eladná, vagy másra ruházná át, ennek tényét be kell jelenteni a Konventnek, és szolgálatát hivatalosan is fel kell mondania.¹² Ezért használhatja számláján „a Soproni Katolikus Konvent első temetkezési vállalkozó” címet (1. kép). Megkapta azt a jogot is, mely szerint a kápolnában végzett ravatalozást és díszítést kizárólagosan csak ő végezheti. A temetőbizottság nem engedte meg, hogy ott más vallású személy ilyen munkát végezzen.¹³ A kórházi koporsók készítését 1912-től Sopron város tanácsának engedélye alapján szintén ő végezte.¹⁴ Bratranek Sándor Sopronban született 1849. május 25-én. Apja, Bratranek Péter katonazenészként került ide a cseh-morva vidékről, itt kitanulta a szobafestő szakmát. Később Mödlingben (Ausztria) feleségével együtt vendéglőt nyitott (2. kép).

1887-ben tért vissza Sopronba, és kiváltotta a szobafestő és mázólo ipart, amelyet 1908-ig gyakorolt.¹⁵ Két esetben – 1891-ben és 1897-ben – kért vegyeskereskedés nyitására engedélyt, de az üzletek valószínűleg nem váltották be a reményeit, ezért rövid időn belül visszamondta azokat.¹⁶ Fenti ipara mellett 1905. szeptember 3-tól temetkezési tárgyak árusítására, ill. temetkezési vállalat működtetésére kért iparengedélyt a Balfi utca 1-3. szám alá¹⁷ (3. kép). Második temetkezési üzlete a Várkerület 33.

¹⁰ A Soproni Katolikus Konvent története 54. o.

¹¹ A temetkezési vállalat korábban Fendt Józsefé volt 1879-től 1898-ig, majd Leckl Györgyé 1898-tól 1902-ig, Leckl halála után 1905-ig özvegye vezette a céget.

¹² Soproni Katolikus Konvent (továbbiakban SKK) temetőbizottsági jegyzőkönyv (továbbiakban jkv.) 1906. okt. 5. és nov. 9.

¹³ SKK temetőbizottsági jkv. 1907. nov. 11.

¹⁴ SL. Sopron város tanácsi iratok XIII/7/1912.

¹⁵ SL. Sopron I. fokú iparhatóság iratai. Iparlajstrom A. 9/1887.

¹⁶ Uo. D. 48/1891, D. 16/1897.

¹⁷ Uo. A. 18/1905.

(ma 34.) alatt 1905-től 1908-ig üzemelt.¹⁸ A 20. század elején a Felső-Lőverekben saját kertjében vendéglőt is üzemeltetett. Feleségének az 1890-es években zálogüzletre, arany és ezüst ékszerekkel való kereskedésre volt engedélye. Bratranek 1907 nyarán a Nagytómalomnál nyári vendéglőt üzemeltetett.¹⁹ Tagja volt a Concordia Férfidalgyletnek és zenekarának, a német Mária Kongregációnak és a Polgári Temetkezési Egyletnek. Saját tulajdonú házukban, az Esterházy u. (ma Wesselényi u.) 23. szám alatt laktak. Ezen kívül résztulajdona volt a Szt. György u. 6. számú házban.²⁰

2. kép. Bratranek Sándor és felesége

2. Fia, **Bratranek András** Sopronban született 1876-ban (4. kép). Kitanulta a hentes és mészáros szakmát, majd Ausztriában folytatta mesterségét. Sopronban letöltött katonaevei után 1905-ben ismét Bécsbe ment, ahol villamoskocsi-vezetőként dolgozott. 1918-ban tért haza, hogy átvegye apjától a temetkezési vállalatot és egészen haláláig vezette azt.²¹ Az apa 1929-ben, ő pedig 1937-ben halt meg (5. kép). András tagja volt a

¹⁸ Uo. A. 18/1905.

¹⁹ Uo. B. 5/1907.

²⁰ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai. Sopron, 1941. 11. o.

²¹ SL. Sopron I. fokú közig. Hatóság. Iparlajstrom A/26/1918.

városi törvényhatóságnak, a Concordiának, a Férfi-dalkörnek, a Tűzoltó Egyesületnek és a Katolikus Konventnek. 1929-ben a legtöbb adót fizetők között a 208-ik volt.²²

BRATRANEK SÁNDOR

temetkezési vállalat
SOPRON, Balfi utca 1. szám alatt.

Elvállal mindenmü temetkezéseket a leggyyszerűbbtől a legdíszesebb kivitelig a meg-szabott árak mellett.
Nagy raktár ére, tölgý- és fautánszékoporsókban, ury-szinién minden a temetkezéshez szükséges tárgyakban.

Leichenbestattungs-Unternehmung

SOPRON, Schlippergasse Nr. 1.

Uebernahme aller Gattungen Leichenbestattungen von der einfachsten bis zur elegantesten Ausführung nach festgesetzten Taxen.
Grosses Lager von Metall-, Eichen- und Holzimitations-särgen, sowie allen zu Begräbnissen gehörigen Artikeln.

Átszállítások pontosan és olcsón teljesítetnek.

Ueberführungen werden prompt und billigst effectuirt.

3. kép. Bratranek Sándor hirdetése 1914.

1937-től felesége, született Tóth Mária vezette tovább a vállalatot 1939-ben bekövetkezett haláláig, majd az államosításig nevelt lányuk, Horváth Ernőné született Kappel Magdolna. Gyermekeik nem lévén, a nevelt leányuk mellett – aki az anya rokona volt –, az apa rokonságából csecsemőkorában egy leányt, Bratranek Teréziát, fogadtak örökbe.

A katolikus Konvent több alkalommal – 1880-ban, 1907-ben, 1912-ben, 1931-ben és 1943-ban – intézkedett a temetőszabályzatról, valamint a tulajdonában lévő temetési szerek díjairól. 1907-es szabályzatban első osztályú temetésnél a következő díjakat szabja meg:²³

keresztvivőnek	3,60	K	
aranyozott fémkeresztért	2,10	K	
négylóvas halottas díszkocsiért	84,-	K	
8 díszruhás halottvivőnek	48,-	K	
4 egyszerűen öltözött halottvivőnek	24,-	K	
6 lámpavivőnek (ruha használatért)	36,-	K	
viaszgyertyák	44,80	K	
keresztfátyolért	3,-	K	
koporsótakaró	4,-	K	stb.

²² A halála után felvett hagyatéki leltárban az alábbi ingatlanok szerepelnek: Saurüssel dűlőben kert, 314 nöl, 300,- P (1924-ben vásárolta); Szeder u. 2. ház, 129 nöl, 9000,- P; Zrínyi u. 8. ház és kert, 175 nöl, 9000,- P. SL. Sopron város legtöbb adót fizetők jegyzéke. Aprónyomtatvány.

²³ SL. A Katolikus Konvent temetőszabályzata. Sopron, 1907. Aprónyomtatvány.

A temetőbizottság elnöke 1912-ben javaslatot tett az új halottas csarnok használatáért járó díjakra s egyben a csarnokőr kinevezésére is. A felravatározással Bratranek Sándor temetkezési vállalkozó megbízását indítványozta, aki az alábbi tervezetet nyújtotta be, amit a bizottság elfogadott.²⁴

I. osztály:

Díszravatal, körülvéve 12 égő ezüst gyertyatartóval, a hulla lábainál az imazsámon egy ezüst feszület, két égő ezüst gyertyatartóval és az ezüst szenteltvíztartó, a koporsó fej- és lábrészén pedig 2-2 angyal és az egész virágokkal díszítve, 200.- K. Ebből a vállalkozónak jár 122 K, a Konventnek 72 K, 6 koronát pedig a sekrestyés kap.

V. osztály:

Fekete posztóval befedett állvány, körülvéve 4 égő ezüst gyertyatartóval, a hulla lábainál két égő ezüst gyertyatartó közt a feszület és szenteltvíztartó, 25.- K. Ebből a vállalkozónak jár 20,- K, a Konventnek 5,- K.

4. kép. Bratranek András arcképe

A változó árak miatt a Konvetnek időközönként új szabályzatot kellett készíteni. Az 1931-ben kiadott szabályzat szerint a II. o. temetés díjszabályzata:

harangozás és papi kíséret	30,-	P
a karnagynak	5,-	P
a 8 énekesnek	24,-	P
a temetést rendezőnek	24,-	P
a templom pénztárának	2,40	P
a halottaskocsiért	22,-	P

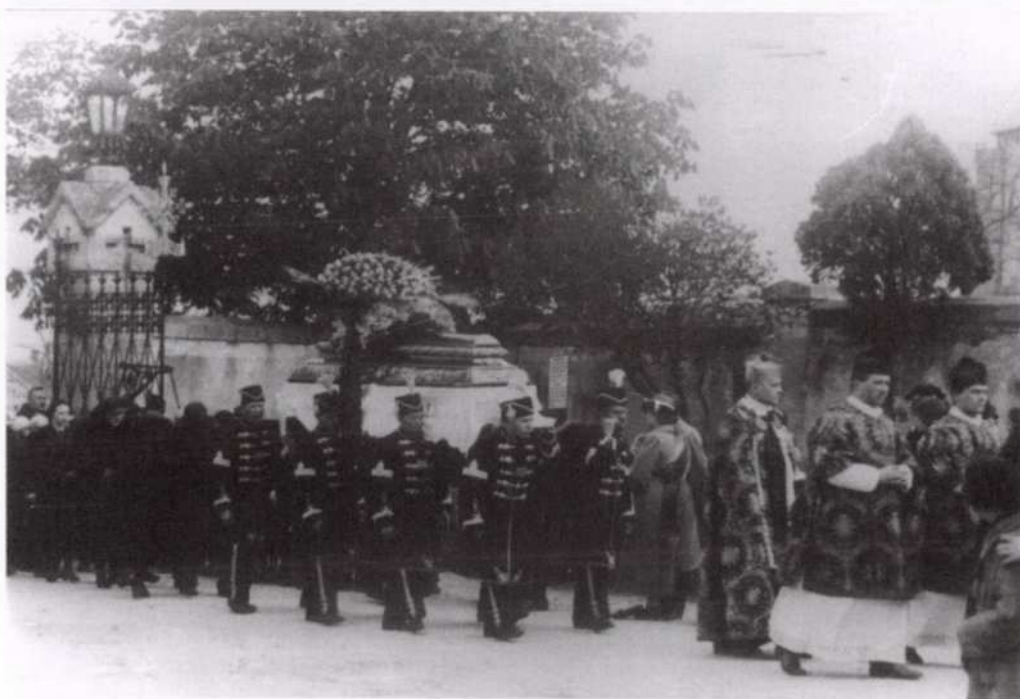
²⁴ SKK. Temetőbizottsági jkv. 1912. okt. 17.

a hullaszállítóknak	16,-	P
a 6 lámpavivőnek	18,-	P
a virágkocsiért	22,-	P
az egyenruhák használatáért	12,80	P stb ²⁵

Bratranek András 1932-ben készítette el árszabását, amelyet köteles volt az üzletében kifüggeszteni. Az ekkori díjak így alakultak:

Pl. II-III. osztrályú temetés esetén

koporsó fából, bélelt, fekete színű	60,-	P
arany vagy ezüst dísszel		
szemfedél	20,-	P
vánkos	5,-	P
betét	6,-	P
3 %-os forgalmi adó	2,73	P

5. kép. Bratranek András temetése 1937. április 23.

A fenti árak csak készpénzfizetés esetén voltak érvényesek. Ha a felek drágább, finomabb rendezést, cikkeket (pl. érckoporsó) kívántak rendelni, akkor ezek díjai és árai szabad megegyezés tárgyát képezték.²⁶

²⁵ SKK. Temető iratok 1931. 108. doboz

Sopron város I. fokú iparhatósága 1933-ban állapította meg a 110.699/1932. K.M. rendelet alapján a temetkezési díjakat, amelyeket a soproni temetkezési vállalatok a felektől készpénzben kérhettek. A vállalkozók üzleti tevékenysége a halottnak a temetőbe, ill. a temetői halottas kamrába való szállításával ért véget. Az ott végzendő egyéb teendőket a temetőtulajdonos egyházközség külön megbízottjai végezték. A kétnyelvű árszabást a temetkezési vállalkozónak üzletében ki kellett függeszteni.²⁷ (6. kép)

6. kép. Az üzlet a Balfi u. 1-3 sz. alatt

Takács Ferenc temetkezési vállalkozó, a „Kegyelet” nevű vállalkozás tulajdonosa Házi Jenő konventelnökhöz címzett levelében azt panaszolta, hogy a katolikus temetőben az általa rendezett ravatalozást Bratranek András megakadályozta, hivatkozva arra, hogy ott egyedül ő jogosult ezt elvégezni. Takács viszont azt állította, hogy ő a Konvent szóbeli engedélyével élt, sőt ennek reményében költségekbe is verte magát. Sopronban addig még nem használt ravatalozási baldachint és a hozzá tartozó teljes felszerelést vásárolt. Mivel a Konvent ígéretét nem tartotta be, ezért fordult panaszával az elnökhöz. Ezt követően a bírósághoz nyújtott be keresetet, vádolva Bratranek Andrást különféle jogtalan pénzek elvételével. A Kúria 1930. szeptember 17-i keltezésű részítéletében elmarasztalta a Kegyelet Temetkezési Vállalatot, mivel a vádakat nem találta megalapozottnak.²⁸ A győri királyi tábla 1931. december 31-én a

²⁶ SKK. Temetői iratok. 1932. 108. doboz.

²⁷ SEL. Egyháztanácsi jkv. 1933. máj. 11. és SL. Sopron I. fokú iparhatóság 675/1933. sz. irata

²⁸ SKK. Temetői iratok 1930. 108. doboz.

Kúria ítéletét jóváhagyta, ezért Takács Ferenc cége továbbra is csak a temető csarnokáig vihette a halottakat.²⁹

Az evangélikus temetkezési vállalkozó

1. Huber Samu

Az evangélikus egyházközség a tulajdonában lévő halottaskocsi és egyéb temetkezési szerek rendbetételével 1887-ben Huber Samu temetőgondnokot bízta meg. Ő akkor már kocsigyártó iparral rendelkezett.³⁰ Temetkezési vállalkozása 1890. május 15-től 1918. szeptember végéig a Színház u. 16., majd pedig a Várkerület 3. sz. alatt működött.³¹ (7. kép) Szülei Locsmándról származtak, ő azonban 1843-ban már Sopronban született. Zotter Júliával kötött házasságából 5 gyermekük született, Rezső fiuk kórházi főorvos lett.³² Huber viszonya az egyházzal nem volt felhőtlen, az egyház részéről 1895-ben megrovásban részesült, mert a régi temető felszámolásakor az exhumálásoknál az érckoporsókat zsisbárosoknak adta el.³³

7. kép. Huber Samu számlájának fejléce

Az evangélikus Konvent 1865-ben, 1876-ban, 1888-ban, 1908-ban készített új temetési díjszabályzatot. A hatáskörébe tartozó lelkész, énekesek, kántor és a tulajdonában lévő szerek használatának díját az 1908-ban kiadott temetői díjszabályzatban az alábbiakban határozták meg:³⁴

lelkésznek, kísérettel	24,-	K
kántornak	8,-	K
12 énekesnek	48,-	K
temetésre való meghívásért	4,-	K

²⁹ SEL. Egyházközségi iratok 1932. 195. sz.

³⁰ SL. Iparlajstrom E.894/1870 1870 és 1890 között volt ilyen ipara.

³¹ Uo. B.4/1890.

³² SL.IV.1403. Sopron város tanácsi iratok. Illetőségi nyilvántartás.

³³ SEL. Vegyes iratok 1895.

³⁴ SEL. Soproni evangélikus temető díjszabályzata. Sopron, 1908. Aprónyomtatvány.

10 egyenruhás halottvivőnek	50,-	K	
három koldusbírónak és orgonatisztrónak	8,-	K	
kocsi a lelkészek és kántor számára	4,-	K	
halottas kocsiért 4 lóval	60,-	K	
lódíszért	8,-	K	
temetőkápolnáért	15,-	K	stb.

Huber Samu cégét vette át a szintén evangélikus Marton Károly 1918-ban, és az övé volt egészen 1949 év végéig, az államosításig.³⁵

2. Marton Károly 1883-ban született soproni szülőktől. Taschner Katalinnal kötött házasságából két leánya és egy fia született.³⁶ Marton beadvánnyal fordult az egyháztanácshoz, amelyben kérte, hogy engedje meg neki is azt, amint a katolikus Konvent Bratranek Andrásnak: hogy az evangélikus temetésen a temető kapuján belül kizárólag az ő cége kapjon megbízást. Ezért a mindenkori temetési számlákból 2%-ot ajánlott az egyházközségnek. Az engedélyt megadták a kért feltételekkel.³⁷ (8. kép)

8. kép. Ravatalozás az evangélikus kápolnában

³⁵ SL. Sopron város Rendőrkapitánysági iratok 10579/1918.

³⁶ Tulajdona volt az 1930-as években a Szélmalom u. 5. sz. ház egy része és a Károlymagaslati u. 7. sz. alatti földszintes családi ház. Heimler Károly: Sopron topográfija. Sopron, 1936. 222. o. és Thirring: i. m. 139. o.

³⁷ SEL. Temetbizottsági jkv. 1929. febr. 26. és Egyháztanácsai jkv. 1929. márc. 8.

Takács Ferenc, a „Kegyelet” temetkezési vállalat tulajdonosa nemcsak a katolikus, de az evangélikus egyházközséghez is írt kérelmet. Cége 1929-től 1933-ig működött a Várkerület 64. (ma 59.) szám alatt. A társaság tagja Takács Ferenc és neje Halvax Anna, valamint Halvax Imre voltak. Utóbbi még 1929-ben kivált és helyébe Püller Frigyes kereskedő lépett.

Takács levelét, amelyben azt kérte, hogy mindazon jogokkal ruházzák fel és kedvezményekben részesítsék, mint amelyet Marton K. cége élvez, az egyházközség határozata elutasította, és kinyilvánította, hogy „a temető falán belül csak Marton Károly végezheti a temetésekkel kapcsolatos rendezéseket, mivel vele elszámolási viszonyban vannak”.³⁸

A fenti kérelmet a jogügyi bizottság is megtárgyalta 1929. május 16-án, és egyhangú döntés született arról, hogy „a jelenlegi helyzet, vagyis az egyik régebbi temetkezési vállalkozónak megadott kiváltság mindaddig fenntartandó, míg a katolikus egyházközség vissza nem vonja az általa egyik temetkezési vállalkozónak adott kiváltságot”.³⁹ Dr. Leicht József a temetőbizottság ülésén ismertette a Kegyelet Temetkezési Vállalatnak a katolikus Konvent ellen folytatott pere táblai és kúriai ítéletét. A bizottság egyhangú döntése az volt, hogy „nem lát okot a Marton Károllyal kötött szerződés megváltoztatására, mert a szerződés teljesen jogos és így minden temetkezésnél pontosan betartandó”⁴⁰ (9. kép).

Az 1932-ben történt egyezkedés után került sor egy új szerződéskötésre, miszerint Marton bérbe vette az egyháztól a temetési kocsikat és azok szerelvényeit 5 évre, évi 700 P bérért, garanciát vállalva arra, hogy azokat mindenkor rendben tartja. Kötelezték arra is, hogy az egyházközség fizetett szolgálait köteles munkakörükben tovább alkalmazni. Vonatkozott ez a koldusbírákra (halottvivők), sírásóra, keresztvivőre, énekesekre, a temetést bemondókra, és előírták azt is, hogy az alkalmazandó személyzet csakis az evangélikusok köréből volt választható.

A leltár szerint átvette többek közt:

- 1 db halottaskocsi I–III. osztályú temetéshez
- 1 db díszülés I. osztályú kocsihoz
- 1 db bőrtakaró a díszüléshez
- 8 db fekete drapéria 6 bojtjal, kocsihoz
- 4 db kék drapéria 4 bojtjal, kocsihoz
- 4 db lódísz
- 1 db gyászpad (Szt. Mihály lova)
- 4 db teljes lószerszám ezüst verettel, I–II. osztályú temetéshez
- 2 db teljes lószerszám, III. osztályú temetéshez
- 12 db sapka tolldíszsel a halottvivők részére
- 1 db hosszú kabát a kocsis részére
- 10 db új atilla, fekete posztóból, nadrággal.⁴¹

³⁸ SEL. Uo. 1929. ápr. 1., Egyházközségi iratok 89/1929., SL. Sopron I. fokú Iparhatóság Iparlajstrom B.3/1929.

³⁹ SEL. Jogügyi bizottság jkv. 1929. máj. 16.

⁴⁰ SEL. Temetőbizottsági jkv. 1932. szept. 6.

⁴¹ SEL. Uo. 1932. máj. 3., 1932. szept. 6. és Egyháztanácsi jkv. 1932. jún. 17.

Marton 1933-ban újra kérte az egyházközséget, hogy a vele kötött szerződésben biztosított jogokat (a temetőben a temetések elvégzése kizárólag az ő joga legyen és csakis az ő hatáskörébe tartozzon) érvényesítse. A temetőbizottság úgy döntött, hogy a szerződés minden tekintetben betartandó, így övé a temetések lebonyolításának kizárólagos joga, a halott csak az ő igazolványával szállítható a temetőbe. Erre a lépésre azért volt szükség, mert a „Kegyelet” temetkezési vállalat a sírásó engedélyének birtokában többször ravatalozott a halottas kamrában, az egyház jóváhagyása nélkül.⁴²

9. kép. Huber Samu, majd Marton Károly üzlete a Várkerület 3. sz. alatt

Az egyházközség és a temetkezési vállalkozó közötti viszonyokról

Az egyházközség 1932-ban megtiltotta, hogy a koldusbírák egyúttal halottvivők is legyenek, ők csak a hullaszállítást és a sírba helyezést végezhetik. A halottvivők 4-6-8-10, az énekesek 4-8-12 számszerinti megválasztása a felek tetszése szerint történhetett. A gyülekezet hatáskörében maradt a lelkész, a karnagy, az egyház, a sírásó, a temetői illeték, a harangozás és sírhely díjának beszédese.⁴³ Az evangélikus egyház tulajdonában lévő halottaskocsik, felszerelések javításáról, újak beszerzéséről, a

⁴² SEL. Uo. 1932. ápr. 28.

⁴³ SEL. Egyházközségi jkv. 1932. máj. 3.

halottvivők ruházatáról az egyháznak kellett gondoskodnia. Ezt igazolják az alábbi jegyzőkönyvi adatok:

– 1881-ben Huber Samuval kötöttek szerződést a régi kocsi átalakítására, új részek beépítésére, bognár, kovács, nyerges, képfaragó munkák elvégzésére, és különféle ezüst díszítésekre, összesen 681.-Ft-ért. Schmidt Gusztáv szíjártóval pedig 2 pár ló részére angol hámot készíttetnek.⁴⁴

– 1905-ben a halottvivők, kocsis, keresztvivő részére új atillák, nadrágok és a hozzátartozó kalapok beszerzéséről döntöttek.⁴⁵

– 1906-ban a Meyer Frigyes szabónál megrendelt 13 uniformisért 1196 Koronát fizettek ki.⁴⁶

– 1910-ben az ezüstveretekkel ellátott lószerszámok kímélése céljából a III. osztályú temetésekhez új lószerszám beszerzésére került sor, 160 Koronáért.⁴⁷

– Öt év után a koldusbírók által viselt kabátok kifakultak, elhasználódtak. A temetőbizottság javaslatára az újakat Meyer Frigyes szabóval készíttették el.⁴⁸

– A koporsó-süllyesztő készülék (10. kép) eladásához 1923-ban nem járultak hozzá.⁴⁹

– 1925-ben a kisebbik, de nagyon rozoga temetkezési kocsi felújítását végeztetik el.⁵⁰

– Négy évvel később a halottvivők számára 7 atilla és 13 nadrág varratására adott engedélyt a temető bizottság, azzal a kikötéssel, hogy az anyagot a Krausz cégnél kell beszerezni jutányos áron, és evangélikus szabómestertől kell árajánlatot kérni a varrásra.⁵¹

– 1934-ben két nagy és egy kicsi Szent Mihály lova javíttatását végeztetik el, azzal, hogy a nagyot festeni kell, a kicsinél a rongyos drapériát új kék színűvel kell kicserélni. Egyúttal három koldusbíró és keresztvivő részére új kabátok és kalapok beszerzésére került sor, mert a kabátok elrongyolódtak, a keménykalapok pedig piszkosak voltak.⁵²

– A temetői szemle alkalmával 1943-ban a bizottság elnöke azt tapasztalta, hogy a halottas kamrában az elhunytat nyitott koporsóban ravatalozták fel. Ezért felhívták Marton Károly figyelmét a közegészségügyi szabályok betartására, mely szerint a „temetőben nyitottan ravatalozni nem szabad”.⁵³

– Az esperes lelkész az egyháztanács 1948. évi ülésén szóvá tette a halottszállítás kegyeletsértő módját, azt ugyanis, hogy a halottakat kétkerekű kordén szállítják a temetőbe.⁵⁴

Mind a katolikus, mind az evangélikus temetkezési fuvarokat Mattesz János (született Sopronban, 1873-ban, apja Mattesz János állatorvos) bérkocsi-tulajdonos és fuvarozó látta el 2 ill. 4 lóval. Ő 1911-ben a legtöbb adót fizetők közt a 201. helyet fog-

⁴⁴ SEL. Presbiteri jkv. 1881. júl. 15.

⁴⁵ SEL. Egyháztanácsi jkv. 1905. dec. 9.

⁴⁶ SEL. Uo. 1906. márc. 3.

⁴⁷ SEL. Egyháztanácsi jkv. 1910. ápr. 4.

⁴⁸ SEL. Uo. 1910. júl. 12.

⁴⁹ SEL. Egyháztanácsi jkv. 1923. júl. 10.

⁵⁰ SEL. Temetőbizottsági jkv. 1925. jún. 15.

⁵¹ SEL. Uo. 1929. febr. 26. és 1929. ápr. 1.

⁵² SEL. Uo. 1934. okt. 12.

⁵³ SEL. Uo. 1943. nov. 26.

⁵⁴ SEL. Egyháztanácsi jkv. 1948. jan. 22.

lalta el. 1920-ban felmondta bérkocsi iparát, ezért a papságot ez időtől fogva nem tudta a temetésre szállítani.⁵⁵ Ekkor Marton Károly temetkezési vállalkozóval kötöttek erre szerződést, mely szerint hullaszállítás I. osztályú temetésnél, 2 pár lóval 200.- K; lelkészek kocsjáért I. osztályú temetésnél 110 K fizetés járt.⁵⁶ 1925-ben Mattesz újra kérte, hogy a temetési fuvarokat engedjék át neki, de az egyházközség a kérelmét elutasította azzal, hogy már Marton Károllyal állnak szerződésben.⁵⁷

10. kép. Koporsó-leeresztő készülék 1890 körül

Az evangélikus temetéseken 1920-ban vezették be a gyülekezeti éneklést.⁵⁸ Ezért Ziermann Lajos lelkészt egy énekeskönyv elkészítésére kérték fel. 1920 nyarán jelent meg „Ne sírj! Ev. keresztyén temetéseknél használatos énekek” (Weine nicht! Lieder zum Gebrauche bei Beerdigung ev. Christen) címmel, ez 23 német és 17 magyar nyelvű temetési éneket tartalmaz. A füzet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert a soproniak nem szívesen működtek közre, többnyire az énekeskönyvet sem vették magukkal. A dupla quartettből álló énekkar pedig rendszertelenül jelent meg a szertartásokon, amiért közreműködésüket egy idő után nem kérték.⁵⁹ Ezt követően

⁵⁵ SEL. Egyháztanácsi iratok. 123/1920.

⁵⁶ SEL. Egyháztanácsi jkv. 1920, szept. 24.

⁵⁷ SEL. Uo. 1925. ápr. 16.

⁵⁸ SEL. Egyházközségi jkv. 1921. márc. 19.

⁵⁹ SEL. Kéziratgyűjtemény. Rusznyák Ferenc: Soproni ev. lelkészek életrajzi adatai.

gyermek énekkarral akarták a temetési éneklést megoldani, de ez sem működött.⁶⁰ Ekkor három egyházi, akik az énekkar tagjai voltak és annak beszüntetése miatt számottevő jövedelemtől estek el, kérte az énekkar újbóli megalakítását.⁶¹ Ez megtörtént, a karnagy által újonnan szervezett temetési énekkar 1921 augusztusának utolsó napjaitól ismét működött. Az énekesek díját I-II. osztályú temetésnél 40, III. osztályúnál 30 koronában állapították meg.⁶² Az énekesek nem voltak megelégedve e díjazással, ezért beszüntették működésüket. Ha valaki mégis énekeseket kért, akkor Marton K. temetkezési vállalkozó fizette azokat, annak ellenére, hogy felettük csak a karnagy rendelkezhetett.⁶³

11. kép. Katolikus ravatalozás után halottszállítás az evangélikus temetőbe

A temetőbizottság elnöke meghatározta a temetési szertartáson résztvevők sorrendjét „ősregi szokás” szerint: keresztyvő, énekesek, karnagy, lelkész és egyházi, halottvivők vállukon a koporsóval, és a gyászolók.⁶⁴

⁶⁰ SEL. Egyháztanács jkv. 1921. máj. 4.

⁶¹ SEL. Uo. 1921. aug. 25.

⁶² SEL. Uo. 1921. okt. 19.

⁶³ SEL. Temetőbiz.jkv. 1926. márc. 29.

⁶⁴ SEL. Uo. 1930. jan. 21.

Más felekezetűekre vonatkozó szabályozások

Más vallásúak temetkezhettek az evangélikus és katolikus temetőben, de temetési szertartást nem végezhettek ott. Bruckner Gottliebne 3 éves gyermekét 1920-ban az evangélikus egyházközség temetőjében, annak engedélye nélkül, baptista szertartás szerint temették el. Ezt törvényellenesnek tekintették.⁶⁵ Az 1932-ben elhunyt Schmidt János baptista szertartását a temetőn kívül kellett elvégezni.⁶⁶

A két nagy egyház élete egymástól évszázadok óta elszigetelt volt. Katolikus lelkész evangélikus temetőben nem végezhetett szertartást és az evangélikus lelkész a katolikus temetőben úgyszintén nem temethetett. Vegyes házasságok esetén, ha az evangélikus vallású a katolikus temetőben lévő családi sírboltba került, akkor a gyászszertartás az evangélikus temető kápolnájában történt és csak utána vitték fel az elhunytat a katolikus temetőbe és helyezték el a sírba (11. kép).

Ellenkező esetben a katolikus vallású szertartására a katolikus temető csarnokában került sor és vitték le az evangélikus temetőben lévő sírboltba. 1963. május 13-án temetett első alkalommal evangélikus lelkész katolikus temetőben, s ugyanezen év június 14-én katolikus pap evangélikus temetőben.⁶⁷

Egyéb temetkezési vállalkozók

Bratranek, Huber, Marton és Takács temetkezési vállalkozók mellett mások is váltottak ilyen iparendélyt, de csak rövid ideig tudtak fennmaradni. Pl. 1899-ben váltott ipart Bakonyi Ferenc a Magyar u. 13. sz. alatt, de még ebben az évben visszamondta azt. A Soproni Ev. Gyülekezet a város területén 1905-től 1908-ig tartott fenn temetkezési vállalatot. Bratranek Sándor veje, Kamaryt Hugó, 1907-ben és 1908-ban három alkalommal is kért engedélyt temetkezési vállalkozásra, de pár hónap után vissza is mondta azokat. Máhr János 1946-tól 1947-ig vezette üzletét a Várkerület 26.sz. alatt.

1945 után Sopron városa a hozzátartozó nélkül elhaltnak és a temetési költségeket fizetni nem tudó szegény családoknak ingyen biztosított temetést. A háború utáni időkben havonta 20-30 ilyen eset fordult elő. A város koporsót készíttetett saját költségén, az egyházközségek ingyen sírhelyet adtak, a temetkezési vállalkozók pedig minimális költséget számítottak fel. 1947-ben 13.200.- forintot fordított erre a célra a város.⁶⁸

Államosítás

A Marton és Bratranek-féle temetkezési vállalatok 1949. szeptember 30-ával, államosítással szűntek meg, helyettük Községi Temetkezési Nemzeti Vállalat alakult és kezdte meg működését 1949. október 1-jével a Balfi u. 1-3 alatt.⁶⁹ A Soproni Községi Temetkezési Vállalat kérte Sopron város polgármesterét, hogy a volt temetkezési vállalkozók

⁶⁵ SEL. Egyháztanácsi jkv. 1920. nov. 12.

⁶⁶ SEL. Uo. 1932. ápr. 30.

⁶⁷ SEL. Rusznyák Ferenc irataiban található „Feljegyzés”.

⁶⁸ SL. Molnár István: Sopron thj. város népiéleti intézményeinek helyzetképe. Sopron, 1947. Sokszorosított.

⁶⁹ SEL. Egyháztanácsi jkv. 1949. szept. 30.

zár alá vett felszerelési tárgyait adják ki részükre. Így került hozzájuk a Bratranek-féle cégtől:

- 14 db fém gyertyatartó
- 2 db kandeláber
- 4 db fém angyalka
- 1 db imazsámoly
- 1 db nagy katafalk
- 2 db ravatalozó asztal
- 2 db Szent Mihály lova, stb.

Marton Károlytól:

- 1 db gyászkocsi, tetején kehellyel, 4 kocsilámpával, hozzávaló rúddal
- 1 db gyászkocsira való gyermek koporsótartó
- 1 db koszorú tartó állvány
- 1 db lóhoz való hámfa
- 1 db csukott hullaszállító kocsi, stb.

Végezetül, a temetések külsőségeinek és hangulatának érzékeltetésére álljon itt néhány híradás nevezetesebb temetésekről:⁷⁰

Zergényi Gyula kereskedő (Sopron város törvényhatósági bizottságának tagja) temetése 1880-ban, húsvétvasárnap volt. A halottas háznál történt a ravatalozás, ahol jelen volt a város polgárságának színe-java. A halottas kocsit a városi hajdúk díszruhában kísérték a temetőbe.⁷¹

1905. november 1-jén kísérték Bader Gusztáv szappanos mestert örök pihenőhelyére, az evangélikus temetőbe. A Várkerület 4. sz. gyászházban sokan gyűltek össze, többek között a Dalfüzér, a Tűzoltó Egylet kiküldöttjei, az evangélikus Konvent elnöksége, a Takarékkölcsonyegylet igazgatósági tagjai és Töpler Kálmán polgármester. A gyászháznál a Dalfüzér megható gyászdallal búcsúztatta el volt elnökét. A temetőben Menyhárd evangélikus lelkész beszélt: „Mi, akik a magyar eszmékért küzdünk, benne a németajkú magyar érzésű embert gyászoljuk...”⁷²

Bauer Ottó nagybirtokost, Sopron vármegye Törvényhatósági Bizottságának tagját a megyeházán ravatalozták fel, s Papp Kálmán városplébános végezte a gyászszertartást. Utána a „Béke te veled” című gyászdal hangzott el, majd a siegendorfi családi sírboltba temették az elhunytat.⁷³

⁷⁰ A temetkezéseket a másik oldalról – az elhunytak és családjuk szempontjából – 608 darab, 1879 és 1913 között felvett soproni hagyatéki leltár alapján vizsgálta *Güntner Péter*: Soproni temetkezések a századfordulón. Státus és vagyon összefüggései a hagyatékok tükrében. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédanyagok) VI. (1999) 179–192.

⁷¹ SL. Sopron, 1880. márc. 31.

⁷² SL. Sopron, 1905. nov. 1.

⁷³ SL. Sopronvármegye, 1926. febr. 16.

MŰHELY

VÁROSI ÁGNES

Szent és profán – az emberi élet fordulói.

Kiállítás a soproni Lábasházban,
2002. április 28 – június 9

A magyar parasztság világképében az államalapítás óta fokozatosan hódított teret a kereszténység, amelynek a mindennapokban és az emberélet fordulóiban betöltött szerepét vándorkiállításon mutattuk be az elmúlt két év során. Első alkalommal 2001. március 15-én nyílt meg a Győr-Moson-Sopron megyei múzeumok (Xántus János Múzeum, Soproni Múzeum, Hansági Múzeum, Rábaközi Múzeum) gyűjteményeiből válogatott kiállítás a Hansági Múzeumban. 2002. április 28-án Sopronban, végül 2002. szeptember 26-án Győrben mutattuk be az anyagot, amelyben mindig az otthont adó múzeum néprajzi gyűjteményének tárgyai voltak a dominánsak.

Kultúránkban biológiailag és társadalmilag az emberi élet három legkiemelkedőbb fordulójának a születés, a házasság és a halál számít, hiszen ezek ciklikussága biztosítja az emberiség fennmaradását és egyensúlyát. Világképünknek jelentős részét teszi ki az ezekhez fűződő képzetek, s központi szerepet játszanak a vallásos eszmék kialakításában is. Mindez azonban kiegészül egy igen fontos, profán társadalmi eseménnyel, azokkal a szokáscselekményekkel, amelyeket a gyermekek felnőtté válásuk időszakában gyakorolnak. Az élet minden területén találkozhatunk különböző szerepű keresztény jelképekkel, így az emberi élet fordulóihoz kötődő alkalmak tárgyi világában is, amelyekből a látogatók a 19. század végét reprezentáló válogatást láthatnak. A bemutatás során igyekeztünk a régió tárgykultúrájáról felekezeti és nemzetiségi hovatartozás szempontjából is jellemző képet adni, így ahol ez lehetséges volt, megjelennek a katolikus, református, és evangélikus, illetve a magyar, német és horvát közösségek tárgyai.

A fenti négy – az átmeneti rítusok körébe tartozó – eseményt a kiállítások különálló enteriőrökben igyekeztek felidézni. A születés illetve a keresztelő a parasztház tisztaszobájában, a felnőtté válás – legényavatás a kocsmában, a házasság templomi környezetben került bemutatásra, a halálhoz kapcsolódó szellemi és tárgyi világ pedig az ugyancsak a lakóháznál felállított ravatal által vált érzékelhetővé. A vallásos hit a bölcsőtől a sírig kísérte a hagyományos értékrendben nevelkedő parasztembert, s ezt a gondolati ívet a kiállítás is követte. A parasztház tisztaszobája így kezdő- és végpontja is egyben az élet nagy fordulóinak, illetve az ezt megjelenítő tárlatnak.

A tisztaszoba a lakóépület kitüntetett tere, a reprezentáció mindenkori helye. Ebbe a szobába csak kivételes alkalmakkor léptek be a család tagjai, s különleges vendégnek kellett lennie, akit ide bevezettek. Itt kaptak helyet a család legértékesebb tulajdonai, és itt volt a „szent sarok” is, a különleges alkalomból való otthoni ájtatosság

helye. Az, hogy a gyermekágyas anya elhelyezéséhez, valamint a család elhunytjának ravatalozásához is legtöbb esetben ezt a szobát vették igénybe, híven tükrözi ezen alkalmaknak az életben betöltött rendkívüli fontosságát és szentségét.

A jó keresztény a házasság kötelékében fogant gyermeknek már születését követően igyekezett biztosítani az öröklét elnyerésének lehetőségét, mielőbbi megkeresztelése által. A keresztelő időpontja egészséges gyermek esetében egy-két hetes korra volt tehető, de ha a bábaasszony gyengének találta az újszülöttet, ő maga keresztelte meg a születés utáni percekben – felkészülve a legrosszabbra. A mielőbbi keresztelésre azonban azért is szükség volt, mert anélkül a csecsemőt védtelennek tartották a természetfeletti ártó hatalmak ellen. A ceremóniát megelőzően a rontás elhárítását szolgálhatta a bölcső vallásos jelképekkel való díszítése, amelyre mindhárom kiállítás helyi példával szolgált. A Soproni Múzeum 19. század végi bölcsőjére a többihez hasonlóan IHS betűket festettek, (Jesus Hominum Salvator = Jézus, az emberek megváltója), de találunk példát a démoni hatalmak, boszorkányok ellen védő jel: pentagram (ötágú csillag, vagy „boszorkányszög”) ábrázolásra is. A kiállítótérbe belépő látogató előtt elsőként a finoman hímzett anyagokba öltöztetett gyermek bölcsője és az édesanya számára megvetett mennyezetes ágy tűnt fel, körülötte a szoba díszítésére és reprezentatív szerepének kiemelésére szolgáló vallásos tárgyak: szentképek, esküvői emlék (bekeretezett mirtuszkoszorú) és szenteltvíztartó.

A csecsemő jelképekkel való körülbástyázása mellett természetesen végleges megoldást csak a védőszent oltalma, a keresztelés nyújtott, amelynek előkészületei már a születést megelőzően elkezdődtek a keresztszülők gondos kiválasztásával. A keresztanya teendői közé tartozott a gyermekágyas édesanya főtt étellel való ellátása „komatál” készítésével (ennek a tisztaszoba asztalán elhelyezett rekonstrukciója, a soproni kiállításban helyszűke miatt nem jelenhetett meg). Kisbodakon a keresztszülők és a bába a „Meghoztuk a Jézuskának a választottját – a kis angyalt!” szavakkal tértek haza a templomból, ami ugyancsak jelzi ennek a szertartásnak az életben betöltött fontosságát, és fordulópont jellegét. Mindez a faluközösségbe való befogadásnak is feltétele volt, hiszen csak ezt követően kerülhetett sor a gyermek egyházközség előtti bemutatására.

A cseperedő gyermek életének egyes szakaszaihoz különböző egyházi szertartások tartoznak a keresztelőt követően is, így az elsőáldozás, vagy bérmálkozás, másutt a konfirmálás (ezek emlékeit - keresztelőtakaró, emléklapok, szentelt gyertya, szenteltvíztartó, mirtuszkoszorú, gyónócédulák, stb. vitrinekben helyeztük el), de a közösség szempontjából legalább ilyen fontosak a felnőtté válás időszakához kapcsolódó szokások is. A lányok esetében ez szintén egy vallásos esemény, a búcsújárás alkalmához kötődik, amennyiben felnőtté válásukat első búcsújáráson való részvételükkel kezelték. Ehhez kapcsolódóan különálló vitrinben mutattunk be búcsúcédulákat, díszes búcsúi emlékeket, rózsafüzéreket, imakönyveket, Mária Kongregációs érmet, viasz áldozati tárgyakat, és bibliai témájú mézeskalács lenyomatokat. A tárlók felett fotókat láthattak az érdeklődők, amelyek elsőáldozás, búcsújárás és más egyházi események alkalmával készültek a 20. század első felében, s jól szemléltetik a vitrinekben elhelyezett tárgyak használatban való megjelenését.

A férfivá válás rítusa már sokkal kevésbé kötődik az égi szférához. Némely hozzá kapcsolódó tárgyon ugyan megjelennek közvetetten bizonyos szakrális jelképek, a

szokás egészében véve azonban profán jellegű. Megjelenítésére is hagyományos helyszínen, a „kocsmában” került sor: hosszú, poharakkal, korsókkal megrakott kocsmasztal mentén húzódo pad, felette legénycímer, a falon Szent Istvánt ábrázoló faragott hordófenék, illetve a fiatalok táncos alkalmain készült fotók voltak láthatóak.

Azokat a fiatal fiúkat, akik már teljes értékű munkával tudtak részt venni a gazdálkodásban, a falu legényei maguk közé fogadták, szertartásosan „bekerestették” a legénycéhbe. A kocsmában az ő asztaluk felett függött a legénycímer, amelyet a falubeli lányoktól kapott szalagokkal díszítettek. Az ehhez kapcsolódó tárgyakon szintén előfordulnak vallásos jelképek, így a süttöri legénycéh zászlaja IHS monogrammal van díszítve, de áttételes szakralitással bír maga a legénycímer is, amennyiben abból a fűzfából font korbácsból állították össze, amellyel aprószentekkor (december 28.) a fiatal lányokat megveregették, s a tőlük ez alkalomból kapott szalagokkal díszítették fel. A legényavatás szerepe a felnőtté válásban azért is jelentős, mert a fiatal férfiak csak ezt követően járhattak el udvarolni, és a kocsmában is csupán ezt követően időzhettek. A hagyományos falusi térszerkezetnek megfelelően a kocsmát a falu központjában, a templom közelében állt, amit a soproni és győri kiállítás térszerkezete is követett.

A legényavatás mellett a házasság is azért jelent fordulatot az életben, mert általa megváltozik az egyén társadalmi pozíciója. Az egyházi szertartás jelentősége a 14. századtól kezdett egyre nőni, majd a tridenti zsinat (1545–1563) emelte törvényerőre a házasság szentségének elméletét. A polgári esküvő csupán 1894-től vált kötelezővé.

Az Isten előtt kötött házasság felbonthatatlansága elősegítette a közösség stabilitását, azáltal, hogy biztosította az utódok felnevelését, s a későbbiekben általuk az idősebb generációról való gondoskodást. A falu minden egészséges tagja elé normaként állította a házasodást, s csak az élhetett teljes életet, aki ezen elvárásnak megfelelt. A szertartást stilizált templomi környezetben jelenítettük meg. A faragott neogótikus oltár, a hőveji hímezett karinget viselő pap, valamint a teljes esküvői díszbe öltöztetett kapuvári pár méltón fejezték ki az alkalom ünnepélyességét, emelkedettségét.

A berendezett teremrészek mellett vitrinekben mutattuk be a hétköznapi és ünnepek vallásos eszközeit, valamint jelképekkel díszített tárgyait, amelyek szinte minden háztartásban fontos szerepet tölthettek be. Az esküvő előzményeihez kapcsolódóan a látogatók többek között megsejmelhettek egy 18. századi, festett möringlevelet (házassági szerződés), hímezett jegykendőt és más szerelmi ajándékokat, valamint egy 19. századi lakodalmi kalácssütő formát a több helyütt használt IHS monogrammal a közepén. Egyszerűbb és pazar kidolgozású használati és dísz tárgyak kerültek elhelyezésre az „esküvőt” követő tárlókban. A finomabb munkákat képviselik a türelművegek (keresztre-feszítést, illetve miséző papot ábrázolnak), valamint a filigrán apácamunkák.

Az esküvő egyben a menyecske új otthonába, férjéhez való költözésének is alkalma, ennek kapcsán mutattunk be különböző lakásdíszeket, így például emlékképeket, keresztek, házi áldást, dísztányért, karcolt díszű botot, borotvatokot és pipafejet, amelyek a kiállítás tematikájának megfelelően szintén vallásos ábrázolásokkal készültek.

A házasság alkalmával a lány hozománya között már szerepeltek az élet méltó befejezésének kellékeiként a gazdagon hímzett halotti lepedők, amelyek a ravatalon a koporsó díszítését szolgálták, s egyik generációról öröklődtek a másikra.

Annak ellenére, hogy a 18. században már tiltó rendelkezések szóltak ellene, a múlt században még tartotta magát az a szokás, hogy az elhunytat a lakóháznál készítették fel végső útjára, vagyis a szobában illetve az udvaron ravatalozták fel, és onnan vitték ki a temetőbe. A hagyományos térszerkezetnek megfelelően a temető a kiállításban is a templom mellé került. (A templom körül lévő cinterembe hivatalosan szintén csak a 18. század végéig volt engedélyezett a temetkezés.) A sírokon elhelyezett különböző anyagú keresztek – amelyek gazdag formavilágából szintén ízelítőt nyújtott a vándorkiállítás – jelképezhetik Krisztus kereszthalálát, a bűn és a halál fölötti győzelmét. A temetőket szemlélve kirajzolódnak a tájegységi, nemzetiségi és felekezeti különbségek is, amelyeket szintén igyekeztünk a kiállítás során megjeleníteni.

Az utolsó teremrészben, csak a kiállítást végigjáró látogató számára tárult fel a házi ravatal rekonstrukciója, a Szent Mihály lován fekvő, halotti textíliákkal (Ágfalva, 19. század vége) és szentképekkel díszített koporsó. A belépő előtt mindez még rejtve volt, így hatása elmaradhatatlan. Ugyanakkor az enteriőrben elhelyezett tárgyak mind a halál utáni életbe vetett vallásos hitet erősítik, így a halotti lepedőn a fehér „kaka-sos” hímzés is Krisztus feltámadására utaló szimbólum.

A ravatal körül álló székek a sirató asszonyok, illetve a virrasztók részére voltak elhelyezve, akik éjszaka a halott mellett imádkoztak és énekeltek. A hívő lélek e világról való távozása pillanatában számot ad addigi életéről, és ha azt a vallás szellemének megfelelően töltötte el, szeretteivel együtt bízhat a túlvilági találkozásban. A vallás egyik legfőbb vonzereje az, hogy az emberi élet végességével szemben a hívők számára felveti az örök élet elnyerésének lehetőségét. A lélek halhatatlanságába vetett hit mindenkor a múlandóság elfogadását könnyítette meg, védte a közösséget attól a megrázkódtatástól, ami valamely tagjának elvesztése folytán veszélyeztette volna további működését.

A kiállítást záró ravatal képe a mai ember számára megrázó látvány, még ha nem is valóságos. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a társadalom egyre inkább igyekszik megóvni tagjait a halál okozta megrázkódtatástól, de ezt már nem a vallás segítségével és az egyén halálképeinek gyermekkorától való kialakításával teszi; hanem mindenféle hatástól való elzárásával. A kiállítás célja tehát szándékoltan a megdöbbenés keltése volt, de oly módon, hogy felhívja a figyelmet az elkerülhetetlen vég természetesebb, egészségesebb módon való felfogásának lehetőségére.

A társadalomtudósok – különösen a néprajzkutatók – sokat foglalkoztak az emberi élet fordulóinak vizsgálatával, az ezekhez kapcsolódó tárgyi világ „szent és profán” kettősségének bemutatására azonban mindeddig nem került sor. A kiállításokkal ily módon igyekeztünk ráirányítani a figyelmet e kiemelkedő témakörre, s egyúttal mi magunk is feladatunknak tekintjük szélesebb körű vizsgálatát, a gyűjtőmunka folytatását.

Két esztendeje jelent meg a 17. századi Sopron vármegyei vonatkozású végrendeleteket tartalmazó forrásközlésünk.¹ Az ott publikált források esetében arra törekedtünk, hogy a Soproni Levéltár ú. n. megyei vonatkozású 17. századi iratanyagát – mind Sopron vármegye közigazgatási és jogszolgáltatási iratait, mind a vonatkozó családi levéltárakat – e célból teljességgel feltárjuk. Ennek elvégzése után tapasztaltuk: a 18. századi jogszolgáltatási iratsorozatokban² eredetiben vagy teljes szövegű egykorú vagy későbbi hiteleshelyi, illetve vármegyei autentikus átiratban, esetleg kivonatos formában, fölöttébb nagy számú, a bizonyítási eljáráshoz permellékletként becsatolt 17. századi testamentum található. E forrásokat a rendezettség akkori szintjén feltártuk, közzé adtuk, de azt is jeleztük, hogy a vármegyei iratanyagot érintő folyamatos rendezési munkák során még számolhatunk újabb dokumentumok előkerülésével. Minthogy az elmúlt két évben befejeződött a legtöbb ide vonatkozó 17. századi végrendeletet tartalmazó iratanyag, az Acta Iuridica Tom. 3-4. csomóinak a rendezése is, azért célszerűnek tűnt, ha e munkák során előkerült újabb végakarokat – a fenti kötetben tett ígéretünk nyomán – a Soproni Szemle hasábjain pótlásként publikáljuk.

Az Acta Iuridica iratsorozatainak folyamatos rendezésével, a 19. század elejéig iratokat tartalmazó Tom. 4. lezárásával további öt végrendelet került elő, amelyek közül négyet az alábbiakban közlünk (N° 1-3., 5.), míg egy, Gallya Pál testamentuma már korábban is ismert volt.³ Reponenda felszámolás során került elő a formai és tartalmi szempontból talán legérdekesebb, Herach avagy Varga Lukács testamentuma (N° 4.). A forrásokat a fenti kötetben közölt módszertani elvek és gyakorlat alapján írtuk át, közöltük,⁴ csupán az utóbb említett végakarathoz térünk el egy kissé. Ugyanis Herach avagy Varga Lukács utolsó akarata nem csak egy, egyre kapkodóbb kézírással készült fogalmazvány, hanem annak az értelmezését a különböző időben keletkezett áthúzások is nagyban megnehezítik. Egyrészt maga a testáló is utolsó akarata „tollba mondásakor” töröltetett ki, illetve szűratott be tételeket, gondolatokat; másrészt a forrást a végrendelet végrehajtása során hasonlóképpen használták, mint több egykorú adóslevelet, így a különböző hagyományok, kintlévőségek egy részét áthúzták, vagy fölé írással részlegesen törölték. Vitathatatlan, ez esetben az eredeti szöveget próbáltuk rekonstruálni, ahol nem sikerült, azon szöveghelyeket (...)al jeleztük. Megítélésünk szerint érdemes lenne a forrás tisztítása, restaurálása után a fenti rekonstrukción további finomítása.

¹ Horváth József – Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek, Sopron, 2001. LXXI + 181. (a továbbiakban: Horváth – Dominkovits, 2001)

² SI. IV. A. 1. p. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Acta Iuridica, Tom. 1. iratsorozat második fele, Tom. 2-3. iratsorozatok.

³ Horváth – Dominkovits, 2001. N° 53., 113–114.

⁴ Ld. erről: Horváth – Dominkovits, 2001. VII–X.

Az alábbiakban közölt végrendeletek jól illeszkednek a kötet bevezetőiben felrajzolt tipológiai, társadalomtörténeti képbe, további elemzésükhöz az ottani szempontrendszer, bibliográfia és segédletek kellő támpontot adnak. Forrásaink többsége a kisnemesség (kurialisták, armalisták), a megadóztatott, ú. n. taxalista nemesség köréből jött testálóktól származik.⁵ Közülük társadalomtörténeti szempontból különösen érdekes a Szilvásy család két generációjának – anya és fia – végrendelet-párja. (Szilvásy [Ziluas] Jakab és testvérei, Márton, Vid (Vitus) és Miklós, továbbá apjuk Szilvásy Ferenc nevű testvére – az általános megfogalmazás szerint – hűségük, hű szolgálataik miatt 1602 júniusában, II. Rudolftól nemességet kaptak.⁶) Sopron vármegye levéltárában fennmaradt 1670. évi taxa-összeírása Ebergőcön tüntette fel Szilvásy György végrendeletében szereplő Kata lányát, mint akkor már nagykorú, de egyedül élő, vagy háztartásfői szerepet ellátó személyt.⁷ A család egyik ága a 18. század első felében is itt élt, ahogy ezt az 1749. évi nemességvizsgálat is mutatja.⁸ Ugyancsak a taxalisták sorába tartozott Vizi Imre is, aki az 1670. és 1671. évi taxa-összeírások szerint Nagygeresden rezideált.⁹ Bár az egykorú forrásokban neve többféle írásmódban is megtalálható (pl.: Vizi/Vizy/Visy/Vissy), de személyének beazonosítását a család leszármazottainak a 18. századi nemességigazolása egyértelművé teszi: amelynek során a dokumentumokhoz Vizi Imre itt közzétett végrendeletét is becsatolták.¹⁰ Ugyanebből a körből került ki Czuppon György is. Töredékes átiratban fennmaradt végakarata 1684 után keletkezhetett; személye még beazonosítható az azon évi település-soros taxa-jegyzékében, Simaházánál.¹¹ Ez a forrás ismételtelen rámutat a taxalista nemesség erős vagyoni differenciáltságára; a kivetések szerint Czuppon György, ahogy az Ebergőcön is birtokos Vághy (Vági) család is, a taxalista vagyoni elitbe tartozott (32 d.), míg Vizi Imre (5 d.) – és Szilvásy Kata (3 d.) – az e jogi kategóriába összevontak legalacsonyabb vagyoni csoportjaihoz vezet el.¹²

Herach avagy Varga Lukács esetében csak gyanítható, hogy ő azon települések egyikén élhetett, ahol a petőházi Zeke család is birtokos volt; közülük tán a legvalószínűbb [Fertő]Szentmiklós mezővárosa.

⁵ A fogalomra: *Soós Imre*: A sopronmegyei kurialisták taksája, In: *Történetírás*, 1. (1937) 4. 376-397.

⁶ SL IV.A.1. h.) aa., Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai (Svm. kgy. ir.), Nemességi iratok (Nobilitaria), Eredeti és másolt címeres levelek № 178.

⁷ SL IV.A.1.h. Svm. kgy. ir., Nobilitaria, Taxalia, 39. csomó, Az 1670. évi coronalis pénz beszedéséről készült jegyzék, Processus Superior, Börgöcz (Régi jelzet: Tom. 6° et A. Fasc. 2. № 3/3., a továbbiakban: Taxalia, jegyzékek)

⁸ SL IV.A.1.h.) cc, Svm. kgy. ir., Nobilitaria, Nemességvizsgálatok (Investigationalia), 34. csomó, № 337.

⁹ SL Svm. kgy. ir., Nobilitaria, Taxalia, 39. cs. Az 1670. évi coronalis pénz kivetésének összeírása, Processus inferior egr[egji] Georgii Nagy Judlium Co[m]i[a]tus Soproniensis, Taxa pro Anno 1671 (...). Meg kell jegyezni, hogy az 1681. évi taxa-összeírásban is található egy Vizi/Vissy Imre, akinek biztosabb beazonosításához a család genealógiájának behatódó ismerete szükséges. Itt kell jelezni, hogy a publikált közel egykorú Vas megyei nemesi összeírás a végrendeletben említett Kemenesalját nem vette fel: *Schneider Miklós*: Vas vármegye 1658. évi nemesi összeírása, I. rész, Szombathely, 1943. 5-32.

¹⁰ SL Svm. kgy. ir., Nobilitaria, Investigationalia, 37. csomó, № 385. A nemességigazolásba Vizi Imre itt publikált végrendeletének egy másolati példányát is becsatolták.

¹¹ SL Svm. kgy. ir., Nobilitaria, Taxalia 39. csomó, Az 1684. esztendőbeli (...) Bár a taxajegyzékek sorozata a 18. században is tart, a 40-41-es csomókban 1685-ös, illetve azt követő 18. század előtti conscriptiót nem találtunk.

¹² A taxalista nemesség vagyoni, műveltségi, pozicionális különbségeire: *Dominkovits Péter*: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma, In: *SSZ*. 53. (1999) 120-122.; *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története, Bp. 2000. 148-154.

A forrásokot abban a reményben publikáljuk, hogy azok oly' kutatásokat is indukál(hat)nak, amelyek a források elemzéséhez, a közzéadók kérdéseinek megválaszolásához is közelebb visznek.

* * *

1.

Ebergőc, 1630. április 21.

Szilvásy András felesége, Halápy Dorottya végrendelete.

Anno Domini 1630. e[st] die 21. Aprilis

Atyának Fiunak és az vigasztalo Szent Lilek Ur Istennek nevében ligen az en mostanyi testemontom titelem Amen. En Halápi Dorotyia aszszon ki noha testemben beteges állapottal vagyok de lőlkúmben ilein egissiges vagyok, hagyom az en szerelmes uramnak ugy mint Szilvásy Andrásnak ebörgőczi házomat minden hozza tartozando közönsiges igasságával egyetemben, az én szerelmes kis fiamnak Szilvási Györgynek ha pedig az en kis fiamnak le járto lenneis, az én szerelmes uram ugy mint Szilvásy András birja iltiig az házot minden igasságával, és minden en reám nizendő josszággol egyetemben.

Ha pedig az en szerelmes uramnak le járto törtinnikis tehát az én uramnak atyát, és anyját a vagy atyafiait böcsű szerint tartozzának ki fűzetnyi, és az én atyámfiak ugy jussanak az házhoz, mivel hogy az egis falu közönsigessen jól tudgya hogy pusztá volt az a hely és az én uram az en ipam urammal egyetemben ipítettük, magok tulaidon kölcsigivel és fárodságokkal mivel hogy Istennek is ellene volna ha ki az eő nagy erejek sakadását, és fáradságokat heábon venni, és el vesteni. Ezt pedig szabad akaratom szerin teszem az testamentomat, illen szemilek előtt, ugy mint rőitúki predikator Katlocsi György uram előtt, és Aikai Gaspár bátyám uram előtt, es Halapi Sándor bátyám uram előtt, Horváth Miklos eskőt, Balog Ferencz, Imre koács (!) előtt, Szilvásy Mihálne aszszonyom előtt, Aikai Ferenczné aszszonyom előtt, és Börűcsk Tamásne előtt, és Borsodi Gergőlné aszszonyom elűt, Actum in Börgőcz Die [et] Anno ut supra.

L. S.

*Egykorú másolat, tisztázat.*¹³

SL: Svm. Lt. IV. A. 1. p. Acta Iuridica, Tom. 3., 170. d., Tóth Fasc. I. No. 28/G.

¹³ Az átirat hitelességét egy soros szolgabírói záradék jelezte.

2.

Hely nélkül, 1655. április 18.

Szilvász György végrendelete.

Anno 1655, die 18 Aprilis.

En Szilvász György noha testemben Isten látogatásából beteg livin de lölkömben, és elmimben helin livin, akarok illen testamentomot tenni.

1. Elsőbenis hagyom az en lölkömet, az én megh válto Cristusomnak annak utánna testemet, az eő Annyának a Földnek, a melyből vetetett.

2. Ez világi keves jovaimrul penig tesek illen rendelist, hogy a míg felesigem Kerecsenyi Ilona, és leányom ily Szilvász Kato addig senki semi némű jovaimbul meg ne háborgathassa őket, annak utánna ha leányomnak holta törtinnikis azon fülleb megh nevezet felesigemet, az atyámfiak a' jóságbul külömben ki ne tudhassak hanem száz ezüst tallert tartozzanak le tenni neki es ugy nyulhassanak a jósághoz, az öreg hasonlo kiben mivel engemet a tartott gyermegsigemtül fogvást, és kulcsigivelis segített engemet, azért eőnekiis tartozzanak ötven forintot le tenni az atyafiak, adig a jóságbul ki ne tudhassák.

3. Az ingo marhám dolgát pedig a mi illeti azt közönsigessen együt birgyák, és egyik hasnát, az öreg anyám felesigemmel, ha pedig együt nem türhetninek, vagy felesigem firhez találno men[n]yi tehát az ket ökör ligen¹⁴ az öreg anyámé, az többi ingo marha pedig ligen felesigemé, és gyermekemé, holot pediglen felesigemnek és gyermekemnek, és mind az öreg anyámnak le jártok lenne tehát ha mi jovaig maradna, azokat mind ingo marha és egyeb, tehát az ket féle atyafiak magam és felesigem atyafiaik között akikkel apávol egy vagyok egyeránt oszolliék fül.

4. Aminénu zálok füldeket másoktul birtam azokat ha ki váltyák ligen a felesigeme, és gyermekemé az pinz, hanem Váginé aszszomtul birtam tiz forintban, Vágine aszszonyom házo előtt egy hold földet, az mint vetisestül a tiz forintal egyöt¹⁵ ligen az öreg anyámé.

5. Egy jobagyotis a kit Vágine aszszonyomtul birtam it Ebörgöczün zálogban, hatvan forintban mivel a' felesigem pinzit attam volt reá, ha ki váltyák ligen a' felesigeme azon hatvan forint.

6. A mi a szülük dolgát illeti mivel az losi hegyen való szülő a' felesigemnek az atyátul marat, az a' felesigemé, a' mi penig a' Börgöczü hegyen való ket szülő annak az egyiket a kit az öreg anyám maga pinzin vette volt, aztott ha együt türhetnek felesigemel birgyák együt, ha penig, együt nem türhetninek, hát azon szülő ligen az öreg anyámé, megh él holta után maragyon felesigemé, és gyermekemé.

7. Hogy ha Isten lölkömet magának kívánnyo testemnek el takartásáro,¹⁶ (!) Kis Gáspár névű jobagyomat vessik zálogba hatvan forintba, es azon hatvan forintbul takarják el bősületesen testemet.

¹⁴ Sor fölé írt, betoldott szó. Utána kihúzza: egyik.

¹⁵ Sor fölé írt, betoldott szó.

¹⁶ Javított szó, valószínű, takartatására szót kívántak először írni.

8. Annak utánno ha mikor Gerencser Andrást Váginé asszonyom vagy maradiki ki váltonák, azon hatvan forinton valcso magához felesigem azon föllül megh irt Kis Gáspár nivő jobágot.

9. Az mi az irtás földet és ritett illeti, örüksigem vagyon, aztis hagyom felesigemnek, és gyermekemnek.

10. Kemenyes alat livő Szent Mártonba vagyon egy udvár hely, mely engemet concernált, az Halápi familiabul, azerd aztis, az en maradikim, vagy felesigem megh kereszhessik, mely udvar hely vagyon zálogban negyvenket forintban, a mint a levelbül ki teczik, birja azon jorzágot mast Boros Ferencz.

Ezen testemantom (!) titel lett illen böcsületes embersiges emberek előtt

Ugy mint Telekesi Mihály vármegye eskütye előtt

Káldi István

Kolozváry János

és esküt polgárok előtt ugy mint

Miszáros Gergűly

Totth Mihály

Miskovics János

Élő Mihály előtt

L. S. L. S. L. S.

Szolgabírói záradékkal ellátott 17. századi tisztázatként használt másolat.

SL IV. A. 1.p. Svm. It. Acta Iuridica, Tom. 3. 170. d. Tóth Fasc. I. No. 28/H. A végrendelet rövid kivonata megtalálható: u. o. 170. d. Tóth, Fasc. I. No. 26/C.

3.

Hely nélkül, 1673. február 16.

Vizi Imre végrendelete.

Anno 1673. die 16 febr[uar]ii]. En Vizi Imre¹⁷ testemb[en] beteges de lelkőmb[en] egészséges, és Istenem[m]el egyesülvén¹⁸ a Szent Sacramentum[m]al az Christus Jesus testével és vérével egyesülvén, és az én meg válto Christusom[m]al az boldog ki mulásra kébétvén magamat igaz hitem szerint lölkemet ajánlom az én Istenem[ne]k, testemet pedig az földnek. Téßek ilyen intézést és testamentomot az én feleségem fiaim és leányim között, igazán lölköm isméreti szerint az én kevés jorzágombul melly ekképpen következik rend szerint.

1°. Elsőb[en] itt nap kelet felöl lévő nemes házbéli zálogos jorzágomat, mellyet vettem Szecsödi Györgytül kit száz ötven öt forinton, mint az zálogos levelünk continentiajából ki tetzik; Hagyom illy formán, hogy ha ki nem váltyák, hát légyen az én nagyobbik fiamé Vizi Ferenczé, és leanyomé Vizi Eváé, illy okkal, ha ki nem váltyák birhassák ketten, ha pedig ki váltyák, tehát azon sum[m]a pénzt le tévén közönségessen obollyék föl az attyafiaik között.

¹⁷ Átirással javított keresztnév.

¹⁸ Átirással javított szó.

2do. Másodszor ezen örök jószágomat hagyom az én feleségemnek Poty Magdolnának élteig, és míg az én héremet nevemet viseli, birhassa edgyütt értvén az én két kissebbik fiam[m]al úgy mint Vizu Adám[m]al, és Vizu Miczével edgyütt birhassák, és lakhassanak benne hárman. Ezt¹⁹ hozza tévén hogy ha az zálagos jóságot ki váttyák és az rajta lévő sum[m]a²⁰ pénzt le tebíik, fiaim leánim és gazdám aBon egyeránt osztozzanak véle. És osztán az én nagyobbik fiam Vizu Ferencz, és leányom Vizu Éva, ezen örök jóságomra víða szállhassanak, és szintén annyit birhassanak és vehessenek mint edgyik, földekbül rétekbül, és erdőbül és hozzá tartozando örökségbül.

3. Harmadbor. Vagyok ados még h az egyház számára egy ház pénzével 4 forinttal, mellyet tartozzanak meg adni es le tenny az én megh hag[y]ott jovaimbul.

4. Negyedber. En Vizu Imre vallom²¹ lölköm ismérzeti szerint, hogy én velem semmi²² alkut nem tett, sem nem tettem Poty Istvannal feleségem rébéürül.

Ezen szerint lölköm ismérzetinek sérelme nélkül hag[y]om testamentom[na]k ezen szerint az én jóságomat feleségem[ne]k fiamnak, és leánymnak (!), mellyet ha ki föl bont és meg másit Istennek átka légyen rajta és (...) ²³ forint vinculumja légyen. Lett ez vallás tételem az ide alább meg irattatott személyyek előtt úgy mint Nagy Aszonfai praedikator Horváth György elöt. L. S. Coram me Paulo Peczely mp. L.S.

*Csikor (Chykor) Ferenc esküdt által hitelesített, 17. századi másolat.
SL: IV. A. 1. p. Svm. lt. Acta Iuridica, Tom. 3. 177. d. Vizu No. 34., ²⁴*

4.

[1680. október 4. táján]²⁵

*Herach [avagy Varga] Lukács végrendelete.*²⁶

En Herach Lukacz²⁷ leven ely betegsígben, elősör ajanlom az én szegín lölkömet az hatalmas Istennek azutan testemet hagyom eő Annyanak az Földnek és tísek ily testamentomat.

- 1.) Guori Istvannak derék pénzöl tartozom, forint tizet fel uzora kit forintot. Harmadikat ugj mint tíz pénz hiajan kit forintot. Megh attam.
- 2.) Warga Andrasnak tartozom ötött fél forintot.

¹⁹ A javítás, átírás miatt nem kizárható az „Az” olvasat sem.

²⁰ Először summat írt, azt átírással javította.

²¹ Sor fölé írt, betoldott szó.

²² Sor fölé írt, betoldott szó, utána kihúzva: senki.

²³ Helykihagyás a másolati végrendeletben.

²⁴ Vizu Imre végrendeletének egy másik másolati példánya fennmaradt: SL IV.A.1.h.)cc. Svm. kgy. ir., Nobilitaria, Investigationalia, 37. csomó, N° 385/3. Nagy Ignác alszolgabíró nemességvizsgálat céljából 1756. január 16-án igazolta a végrendelet eredetivel történő egyezését. Ez az eset ismétellen felhívja a figyelmet a legkülönbözőbb ú. n. feudális kori megyei irategyűtesekben lappangó 17. századi végrendeletek lehetőségére.

²⁵ A végrendelet tetejére írott szöveg alapján: „1680. Sz[ent] Ferencz nap taib[an] töt Varga Lukacs testamentoma[t]”.

²⁶ Többször javított végrendelet, amelynek egyes szövegrészeit – ahogy azt több egykorú adóslevélnél szokták – áthúzták, illetve a testálás után fennmaradt tartozást, kiegészítést hozzáírták. A jelenlegi szövegrekonstrukción javíthat egy későbbi restaurálás, és azt követő szövegelemzés, -értelmezés.

²⁷ Javított keresztnév, először Lucacz-ot írt a jegyző.

- 3.) Czavay²⁸ Györgynek tartozom harmat fél forintal.
 4.) Majnovicznének három forint hat garas.
 5.) Mésárosnak három forint. Rs.²⁹ 60.
 6.) Varga chének három forint.
 7.) Szabo Martonnak száz huson ött pénz.
 8.) Varga Andrasnak egy szal diskaval.³⁰
 9.) Templom penzé Madaraz urammal 5 forint. Az mi eőrökségem vagon azt az gyermek számara megh él, ha az Isten ki szolitya a világbul virre szalyon.
 1.) Irtas földököt úgy mént négy.
 2.) Mas fél szőlő fel uj hegyben egés az³¹ Agh heg'ben.
 3.) Két ökör, egy tehen, egy barmat fy tukot. Egy idei borju Börtis marha, három eorogh. 4. kicsin.
 4.) Szekér vas eke, vas barona, eött kas méh.
 5.) Fehér ruha, parna 4., eöttödik fi szel vankos, 6³² kél abroz. Haroz (!) vazon lepedő. Recz mosar.
 Szak három, egy vas gereben. Azatlan magás kender szak huzon ött. Paskoncza száz huz.
 Egy astagh gabona közönséges.
 Harom boros hordo, negyedigh egy czöbres kis kad.
 Egy szókrón, kétt lada.
 Egy fekete bélléssel bélett mente.
 Egy örőgh fejse egy szekercze.
 Nyolcz tanyér kétt vás serpenyő kátto³³ széta egy vas fazek, egy szötő tekenyő, kétt kiczen, egy szőrő rosta.
 Egy téllo, egy prés, két nyars.
 Két szék gabona, három kis sajtar, egy szapu sajtar, kít kis fa mosar.
 Kítt agy egik vjczín, masik eőrőgh.
 A' szegen arva lan'kanak egy fél onget, két vaszon szoknya őnget, egy parnat,³⁴ egy vankost.
 Egyhazi³⁵ szolgalatya fl. 3. Mestere f. 1. [d.] 50.
 Előbbi fel[e]sege dis[po]s[i]t[i]ója az egyhazn[ak] f. 1. [d.] 50.
 Szölöre hallak.³⁶
 Bodonhely Varga Peternek f 9. [d.] 50.
 Kövesdi Varga Miklos f: 1. [d] 65.

²⁸ Áthúzott név, ami nagy valószínűséggel Czavay/Czaray. Fölé írva, és ismételtlen áthúzva: Czavay.

²⁹ Valószínűsíthetően: r[e]s[tál].

³⁰ Deszkával (?).

³¹ Sor fölé írt névelő betoldás.

³² Javított szám, eredetileg: 7.

³³ Bizonytalan olvasatú szó.

³⁴ Először „k” betűt írt a jegyző, majd áthúzással „t”-re javította.

³⁵ Fölé írva Pater v[r].

³⁶ Lapszélre írt betoldás, minthogy fölötte és alatta egy-egy sort x-szel jelölt a jegyző, értelmezése bizonytalan.

Varga Pet[e]r vit el bort tin[nae] 10. minden czöbrit pro fl. 2. [d.] 50. szamlalvan, teszen fl. 25. Ki szamlalvan az maga adossagat ugy mint fl. 9. [d.] 50. marad fön fl. 15. [d.] 50., az kit Varga Peter tart[o]zik fizetni.

Varga Andrasnak fizet fl. 4. [d.] 50.

Marinovicz ur[amna]k tart[o]zik fl. 4. [d.] 70.

Varga chehn[ek] fl. 3.

P[ater] Pleban[us] v[ram] m[a]lga fizetesere veszi az (...) ³⁷ van a' amint irva v[o]lt. Ha töb valem belöle mint az ö f[izetése]k (...) ³⁸ tart[a]nyi v[agy] visza fizetnj.

Szabo Martonak fizet V[arga?] Peter fl. 1. [d.] 25.

Czavaynok fizet fl. 2. [d.] 50.

Varga Peter contentat[us] léven az borbül az p[rae]specificalt dollgot tartozik csaplavalis, es megh fizetni, mivel az bort el vitte 1. de az eo dollgot tartozik restrualni ugy mint tin[nae] 7. 10 hordokot etc. Az 40 f[löre]n[o]s, ³⁹ a' kit p[rae]t[e]nd[al]na füsti[re] (?) megy[en].

Varga Peter el viszi az gyermeket Varha Lukacs fiat Jancsitt (...) ⁴⁰ böchületes (...) ⁴¹

Ugi hogi ha szolgálatra alkalmas leszén it az inheres le szall, etc. Az (...) ⁴²

Gory Istok adossagha az mezbül es mezeljübül köl ki telni.

Varga Tamas adossaga d. 50. Es egi köböl gabona.

Varga Péter v[ramnak] az ökröket megh böczültete[m] tarcza maganal, es jövendöli az arrokis tartozik az gyermeket maga es maradeki megh elegeteni.

Az tulkot Mate mester vette mahahoz, ugy hogi ha mezbül ki telniek Gori Istok adossaga, abbul rea tölti, es ha mi megh marad tartozik rola szamot adni.

A disznokat adgya ell Mate mester es az előtt szamot ad rola.

Az en adossago[m] fl. 12. d[e]n[arios] 35. Az mellyeknek defalcatiojara vett ell Mate Mester egi fel szekeret fl. 3. Két oldalt visze[n] el Peter mester d. 40. baronaért Mate ad d. 50. Vas eketis a Mate fl. 1. [d] 50. Az disznokat adgya ell Mate mester es ide fizesse. Pres minden szerszamostul minden hord[...] Matenal marad es fizet erette fl. 2. Mindezert ad Mate fl. 5. Effele az gyermek[ne]k ad mast egi gubhat két f. fön maradot.

Az nemet adot tettem le helette holta uta[n] melliert vete[m] ell edgyik disno[t].

Egykorú fogalmazvány.

SL XIII. 22. petőházi Zeke család levéltára, 23. doboz,

Jelzet nélküli iratok (lajstromok) sz. n.

³⁷ Értelmezhetetlen szó; [...]di (?).

³⁸ Nehezen olvasható, jelenleg értelmetlen szó.

³⁹ Bizonytalan olvasatú szó.

⁴⁰ Utána kb. négy, erősen áthúzott szó.

⁴¹ Négy áthúzott, bizonytalan olvasatú szó következik.

⁴² Az alábbi, nehezen értelmezhető olvasatból jelenleg az alábbi részek tűnnek biztosnak: Az tehenetis el viszi szaporodasa leszén, az Jankott (?) az (...) marat ugy hogi a' Janko tanulion mesterseget, ha jo (...) tartozik fel szabadítani (...) kölet[...] tart[oz]zék föl sab[a]d[í]tanj.

Hely nélkül, datálás nélkül.

Simaházy Czuppon György végrendelete.

Atyának Fiunak és Szent Lélek Istennek nevében.

Én Simaházi Czuppon György mivel testemben betegh, de lőlkemben igen egészséges, és jó értelemben vagyok, legh elsőben lőlkőmőtt ajánlom az én megh váltó Krisztusomnak aki azt atta, testemet pedigh az Földnek az eő Annyának ahonnand vitetett. Azért énis az (...) ⁴³ cselédes gazdáknak szokásokat akarván követnem, az mi kevés ingó és ingatlan jávaím vannak, azokrúl tészek ilyen dispositiót, és intézést.

1°. Legh elsőbbenis feleségemmel edgyütt Hetyei Orsikkal szerzettem negyven eőt foréntára joßághot, id est f. 45. amellyet attam ezen joszághnak az árában ugy minth Simon Susanna aszonynak.

2do. Másodsor a' fa közben más fél hóld föld tizen hat foréntb[an] váltottam megh harmadbor a' Szulos alatt harmadfél hold föld ugyan 24 forénton váltottam megh. 4dber kezben vagyon 2. hóld föld, azt nem tudom mennyiben váltotta[m?] jövendőben ha (...) ⁴⁴ kévántatik a' levél megh mutattya.

Az hanciasban való rétett másfél hóld földel együtt tizen három gréczi tallérban váltottam hozzám. 6bor az szálosakat más fél hóld eött forénton váltottam megh, ezeket mind folyúl emlétett feleségemmel együtt szereztem, jövendőben ha ugy történik, az eöve ell ne veßen.

Az hetyei határ mellet vagyon Karoll Istvány uramnál vagyon egy darab föld tizen hat foréntban ezen curiához valo jövendőben ell ne veszen amegh maradékimtúl, ha mellik ki válthottya, ellye.

Ugyan még h is Karoll uramnál vagyon a' hat hóld Berben egy hóld föld, dülöstül három foréntban.

A haraßtban vagyon (...) ⁴⁵ rét kilencz foréntban, annak a' fele az én megh maradékimat illeti.

A kert alatt vagyon egy rét Nagy Ferencznél 9 rendes kilencz foréntban, az ingó marha közönséges, adósághban nem vagyok semmiben. Eörokim pedigh (...) ⁴⁶

Potyondi Ist[ván] ados f. 25. d. 50. ⁴⁷

Lett ezen testamentum tétel ilyen böcsületes nemes személlek előtt (...) ⁴⁸

Tisztázatként használt datálatlan másolat.

SL:IV. A. 1. p. Svm. It. Acta Iuridica, Tom. 4. 200. d., Hettyei No. 1/9.

⁴³ Helykihagyás a másolati végrendeletben.

⁴⁴ A másolatban kihagyott szövegrész.

⁴⁵ A végrendelet másolatban kihagyott szövegrész helye.

⁴⁶ A végrendelet itt nem folytatódik.

⁴⁷ Lapszélre írt kiegészítés.

⁴⁸ A tanúk felsorolása hiányzik.

A jelenlegi országhatár közvetlen szomszédságában, Soprontól mintegy 20 kilométerre délre fekvő Sopronhorpács Szent Péter és Pál titulusú plébániatemploma a magyarországi romanika egyik legérdekesebb építészeti emléke.¹ Nemcsak magas színvonalú faragványai és szépen kidolgozott nyugati kapuja teszik azzá, hanem ritka alaprajzi elrendezése: hosszházának kéthajós beosztása is.

A templom középkori históriáját alig néhány oklevél illusztrálja, amit tehát korai történetéről tudhatunk, azt nagyrészt archeológiai és művészettörténeti módszerekkel hozták felszínre az elmúlt hét-nyolc évtized kutatói. A régészeti feltárás tanúsága szerint a mai épület helyén már a 12. században kisméretű templom állt: egyterű, nyújtott négyszög alaprajzú, félköríves szentélyzáródású épület, a korszak tipikus falusi egyháza.² Ezt az 1230–1240-es években jelentősen átalakították: ekkor készülhetett a nyugati homlokzat képét uraló bélétes kapuzat, s valószínűleg ekkor kapcsolták a főhajó déli oldalához az egyetlen mellékhajót is, amelynek keleti végét félköríves apszissal zárták le a diadalív magasságában.³ Alighanem ugyanezen építési fázis egy későbbi periódusának terméke a téglából épült, hosszított szentélynégyyszög és a patkóíves főapszis: így válhatott teljessé az a metamorfózis, amelynek során a falusi templom a reprezentatív elemek hozzáépítése révén kegyúri monostoregyházzá vált. A 13. század második felében azután a mellékhajó szentélyét elbontották, helyére téglafalat húztak, a hajó folytatásaképpen pedig a szentélynégyyszög déli oldalához háromszakaszos, gótikus kápolnát emeltek, a nyolcszög három oldalával záródó apszissal, s szintén ekkor építhették a szentélynégyyszög északi oldalának keleti feléhez támaszkodó sekrestyét. A templom jelenleg is álló, támpilléres főszentélye már egy újabb gótikus átalakítás eredménye lehet, keltezése erősen vitatott:⁴ legvalószínűbb, hogy akkor épült, amikor az egyház 1400 körül leégett, s fődéme részben beomlott. Az épület a török időkben is súlyos károkat szenvedett: forrásaink tanúsága szerint a

¹ A templom minden részletre kiterjedő, művészettörténeti-régészeti szempontú, átfogó leírására ld. Bazsó Gábor: Sopronhorpács, plébániatemplom. Szerk.: Horler Miklós. Bp., 1995. (Lapidarium Hungaricum, 3. Győr-Moson-Sopron megye, I.) (A továbbiakban: Bazsó 1995.); az épület rövidebb bemutatására: uő.: Sopronhorpács. Plébániatemplom. Veszprém, 1998. (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára, 566.)

² A típusra ld. Marosi Ernő: Magyar falusi templomok. Bp., 1975. 26–27. p.

³ Sedlmayr János a sopronhorpácsi templom hosszházának déli bővítését nem mellékhajóként, hanem kegyúri temetkezési térként értelmezi, az aszimmetrikus alaprajzi elrendezés legközelebbi analógiáját pedig a kánai apátság templomában találja meg (Sedlmayr János: A sopronhorpácsi templom román kori periódusairól. In: Bazsó 1995. 59–65. [A továbbiakban: Sedlmayr 1995.], különösen 62. p. – V. ö. H. Gyürky Katalin: A Buda melletti kánai apátság feltárása. Bp., 1996. 83. p.)

⁴ Dümmerling Ödön az általa feltételezett, 1241 utáni átépítéshez köti (Dümmerling Ödön: A sopronhorpácsi román kori templom helyreállítása. Műemlékvédelem 5 [1961] 196–206. [A továbbiakban: Dümmerling 1961.], különösen 200. p.), Csatkai Endre viszont 17. századi későgótikus példákban találja meg legvalószínűbb párhuzamait (Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei. 2. jav., bőv. kiad. Bp., 1956. [Magyarország műemléki topográfiája II.] [A továbbiakban: Csatkai 1956.] 592. p.)

főhajó csaknem másfél évszázadig tető nélkül állt, mígnem 1713–1714-ben síkfödémrel látták el, 1737–1747 között pedig újraboltozták: ez utóbbi átépítés során emelték a kapu fölött magasodó tornyot is.⁵

A templomon és a templom körül régészeti kutatást elsőként Lux Kálmán végzett 1928-ban: ő tárta fel a szokatlan beosztású épület déli mellékhajójának alapfalát, továbbá az északi hajófal és a nyugati kapubéllet lábuzatát.⁶ 1956-ban Nagy István plébános vezetésével a horpácsiak maguk fogtak hozzá az egyetlen mellékhajó maradványainak újbóli kiásásához, s ezt a munkát 1957–1958-ban Nováki Gyula irányítása alatt, immár szakszerűen folytatták. Ugyancsak 1956-tól zajlott az épület műemléki helyreállítása Dümmerling Ödön vezetésével: a feltárás során talált kőfaragvány-töredékeket lehetőség szerint eredeti helyükre illesztették vissza, azokat a fragmentumokat pedig, amelyeknek elsődleges beépítése ismeretlen maradt, a templomkertben kialakított kőtárban helyezték el.⁷ A sopronhorpácsi egyházhoz kapcsolható faragványok köre ezt követően csak kisebb mértékben bővült, Bazsó Gábornak és Lővei Pálnak a szentélynegyszög padlásterében és a toronyfalban végzett 1994. évi szondázó falkutatásai nyomán.⁸

Az ismert műrészleteket a szaktudomány az elmúlt hét évtizedben többször is alapos összehasonlító vizsgálatnak vetette alá. Gerevich Tibor az 1930-as években természetesen még nem ismerhette a módszeres régészeti feltárásnak köszönhetően azóta előkerült kőtöredékeket, így kizárólag a díszes nyugati portál párhuzamait kereste. A horpácsi faragványok ornamentikáját csakúgy, mint a főkapu bélletrendszerét a magyarországi romanika egyik legjelentősebb iskolájának, a III. Béla-kori esztergomi palotaépítkezés műhelyének stílusával rokonította, elsősorban is az esztergomi palotakápolna kapujának díszítőművészetével: a horpácsi kapuzat lébényi és jáki párhuzamait csak futó megjegyzések erejéig érintette.⁹ Kevéssel később azonban Csemegi József és Bogyay Tamás eredményei igazolták, hogy a horpácsi *porta speciosa* faragványainak legközelebbi párhuzamait idehaza éppen a lébényi és a jáki apátság templomának kőanyaga jelenti, sőt a Lébényben megfigyelhető elemek valószínűleg Horpács közvetítésével hatottak a hazai román kori építészet egyik legismertebb emlékére, a jáki templomra.¹⁰ A hazai romanika Gerevich után következő monográfusa, Dercsényi

⁵ Építéstörténetét részletesen tárgyalja: Dümmerling 1961. 196–202. p.; ill. Dümmerlingétől részben eltérő koncepcióval: Bazsó 1995. 36–40. p.; Sedlmayr 1995.

⁶ Lux Kálmán: Újabb kutatások középkori építőművészetünk terén. *História* 1 (1928) 2. mell. 28–30. p.

⁷ Teljeskörű bemutatásuk a szerkezeti és formai összefüggések tipológiai katalógusával: Bazsó 1995. 73–122. p., 156–276. kép. Egyes töredékek: Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Szerk.: Tóth Melinda – Marosi Ernő. [Székesfehérvár], 1978. (A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei. D sorozat, 121.) 241–244. p. (174–177. sz.) (A vonatkozó rész Marosi Ernő munkája. – A továbbiakban: Marosi 1978.); *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Bp., 1994. 186–187. p. (I-104–105. sz.) (A vonatkozó rész Takács Imre munkája. – A továbbiakban: Takács 1994.)

⁸ Bazsó Gábor: Újabb töredékek a sopronhorpácsi templom karzattartó boltozatából és déli kapujából. *Műemlékvédelmi Szemle* 7 (1997) 1–2. sz. 51–64. p. (A továbbiakban: Bazsó 1997.)

⁹ Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. [Bp.], 1938. (Magyarország művészeti emlékei. I.) 91., 99., 153., 137–138., 140., 182. p.

¹⁰ Csemegi József: A jáki apátság temploma. *Vasi Szemle* 4 (1939) 12–37., különösen 17. p.; Bogyay Tamás: A jáki templom és a Szent Jakab kápolna (Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez). Szombathely, é. n. [1943.] 36. p. – Megjegyzendő, hogy Csemegi és Bogyay eltérően ítélte meg a lébényi-jáki körnek a horpácsi kapuzatra gyakorolt hatását: Csemegi csupán a bélletoszlopok törzsének ornamentikáját vezette le a két híres nyugat-magyarországi műemléktemplom stílusából, míg

Dezső már Csemegi és főleg Bogyay megállapításaira támaszkodva jelölte ki a horpácsi egyház helyét Magyarország középkori emlékei között.¹¹ A képet tovább árnyalta két évtizeddel ezelőtt Marosi Ernő nagy jelentőségű munkája a magyarországi gótika kezdeteiről: a budapesti tudományegyetem tanára a hazai párhuzamok között a zsámbéki prépostság romtemplomát is felsorolta, továbbá megállapította, hogy a külhoni emlékek közül leginkább a 13. század eleji gellnhauseni, bambergi és regensburgi építkezések motívumkincséből táplálkozik a horpácsi templom ornamentális stílusa.¹² Végül a közelmúltban Bazsó Gábor a templom késő Árpád-kori fázisaihoz kapcsolható déli kapu bélletszerkezetét bécsújhelyi és a tullni példákkal hozta összefüggésbe.¹³

A művészettörténeti elemzés kétséget kizáróan bizonyította, hogy a jelenlegi sopronhorpácsi plébániatemplom története korai periódusában a falusi egyházak általános színvonalát messze meghaladó, reprezentatív épület képét mutatta. Mára tehát mindenképpen meghaladottnak tekintendő Dümmerling öt évtizeddel ezelőtti véleménye, amely szerint napjaink jeles műemléke fénykorában „Valószínűleg csak egyszerű falusi templom volt, amit feltételezhetően az idők folyamán nemzeti templommá építettek ki.”¹⁴ A műemléki helyreállítást vezető tudós *expressis verbis* sosem írta le, hogy mi alapján jutott erre a következtetésre – talán abból indult ki, hogy a régészeti feltárás nem talált a templomépülethez csatlakozó kolostort, szerzetesházat. Csakhogy Sedlmayr János azóta archaeológiai oldalról is ellentmondott Dümmerling hipotézisének, amikor rámutatott, hogy Magyarországon számos román kori kolostor épült a templomtól távolabb: így pusztán az a tény, hogy Sopronhorpácson mindmáig nem sikerült a szerzetesi lakóépület alapfalait megtalálni, nem zárhatja ki a fennálló templom korábbi fázisainak monostoriegyház-jellegét.¹⁵ Ebből a szempontból különös figyelmünkre tarthat számot az előkerült töredékek közül egy csorgókút homokkőből faragott, gömbszelet formájú medencéje, négy oldalán egy-egy vízköpővel. A 13. század második negyedére keltezett kúttátra másodlagos helyzetben bukkantak rá, az északi, gótikus sekrestye alapfalában. Jellegéből adódóan nem tartozhatott a templom felszereléséhez: valószínűleg egy többszintes

Bogyay a fejezetek kiképzésében is a lébényi motívumok továbbélését és a jáki oszlopfők előképét látta. A kutatás a későbbiekben Bogyaynak adott igazat.

¹¹ A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig. Szerk.: Dercsényi Dezső. 3. jav. kiad. Bp., 1964. (A magyarországi művészet története. I.) (A vonatkozó rész Dercsényi Dezső munkája.) 109. p.; Dercsényi Dezső: Románkori építészet Magyarországon. [Bp.], 1972. 196–197. p.

¹² Ernő Marosi: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts. Bp., 1984. 109., 111., 113–115., 118., 124., 142. p.

¹³ Bazsó 1997. 60–62. p. – Bazsó ezen megállapítása egyszersmind remekül kiegészíti Richard Kurt Donin csaknem egy évszázaddal ezelőtti tételét: a századforduló jeles művészettörténésze ugyanis alsó-ausztriai párhuzamokra hivatkozva már felvetette a jáki templom, illetve a bécsújhelyi dóm és a tullni karner díszítőművészete közötti konkrét összefüggések lehetőségét (Richard Kurt Donin: Romanische Portale in Niederösterreich. In: Jahrbuch der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale 9 [1915] 1–105., különösen 73., 80. p.). Mindez érdekes adalékot szolgáltat a jáki és a sopronhorpácsi egyház Bogyay és Marosi által igazolt stíluskapcsolatához is.

¹⁴ Dümmerling 1961. 196. p.

¹⁵ Sedlmayr 1995. 60. p.

kolostori kút felső elemének készült, s megléte kézzelfogható régészeti érvet jelent az eddigi ásások során még meg nem talált kolostorépület feltételezéséhez.¹⁶

Ami az írásos adatokat illeti, Horpács középkori történetének levéltári forrásbázisa sajnos meglehetősen szűkös: a települést az Árpád-korban összesen négy oklevél említi, s ezek közül is csupán egyben szerepel maga a monostor. 1230-ban Osl comes végrendeletében többek közt Horpács falut (vagy inkább az abból őt illető birtokrészt) is a csornai premontrei prépostságra testálta, méghozzá „amint hozzám is tartozott, örökjogon”.¹⁷ Nagyjából ugyanekkor vagy valamivel később (1230–1236 körül) történt, hogy a Horpach-i Márton a maga és atyjafia, Helleus nevében perbe hívta István csornai prépost horpácsi népeit, mivel azok közül hatan állítólag az éj leple alatt tulajdon házukban rájuk törtek és megkorbácsolták őket. A megvádoltakat Gellért, a keresztényi templomos rendház praeceptorja, Omodé soproni várnagy, Bálint és Salamon soproni várjobbágy, továbbá Péter soproni bíró fejenként tizenkét tanú állítására kötelezte, ám amikor ezek tényleg megjelentek az eskü letétele végett, Márton visszakozott és elismerte a perbe fogottak ártatlanságát.¹⁸ 1280-ban Osl nb. Herbord fia Herbord mester (az előbbi Osl comes unokája) erősítette meg atyja és saját maga korábbi adományát, amely szerint más falvak mellett Horpácson is átengedett két mansiót a csornai prépostságnak.¹⁹ Végül magára a horpácsi monostorra vonatkozó legkorábbi okleveles forrásunk 1295. október 12-én kelt: Tivadar győri püspök állította ki abból az alkalomból, hogy a kegyurak által neki bemutatott Miklós papot, az ágostonos kanonokrend tagját préposttá nevezte ki a Szent Péter titulusú horpácsi

¹⁶ Sedlmayr 1995. 60. p. – A kúttápra: Dümmerling 1961. 206.; Marosi 1978. 243–244. p. (178. sz.), 45. kép; Takács 1994. 187. p. (I-105. sz., 2 képpel); Bazsó 1995. 89. p. (335.95. sz.), 271–276. kép.

¹⁷ „...pretereā villam Hurpach, prout ad me pertinebat iure hereditario...” (DL. 159. – kiadása: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bearb. v. Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza – Leonhard Prickler. I–V. Wien–Graz–Köln–Eisenstadt, 1955–1999. [Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VII/1–5.] [A továbbiakban: UB.] I. 168. sz.)

¹⁸ DL. 1027. – kiadása: UB I. 179. sz. A dátum nélküli irat keltezésére I. még: Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig (a Pótlásokkal kiegészítve). Szerk., előszó: Koszta László. Szeged, 1988. (Aetas Könyvek, I.) 118. p.; Belitzky János: Sopron vármegye története. I–II. Bp., 1938. (A továbbiakban: Belitzky 1938.) I. 473. p. – Az oklevelet több rendtörténész féltreértette: egyfelől a horpácsi monostor első említését látták benne, másfelől pedig megpróbálták felhasználni annak a későbbiekben általunk is érintendő tételnek a bizonyítására, hogy a premontreieknek a 13. században kellett hogy legyen valamiféle háza Horpácson. Az iratban ugyanis szó esik arról, hogy „Martinus populos domini Stephani prepositi de Hurpach citaverat” – ezt első ízben Gyöngyösi Pál József csornai prépost, majd rá hivatkozva Laky Demeter csornai kanonok értelmezte úgy, hogy itt „István csornai prépost egyszersmind horpácsi prépostnak is nevezetik” (A csornai premontrei rendi kanonokok névtára. Csorna, 1843. VI. p.; 1872. 19. p. [az idézet innen való]; 1899. 35. p. – Az 1843-i sematizmus vonatkozó részeit az 1872-i névtár általunk is hivatkozott helyének közlése alapján tarthatjuk Gyöngyösi munkájának, az 1899-i szerzőjét pedig a szintén csornai premontrei Horváth Tibor Antal azonosította Laky Demeterrel – Horváth Tibor Antal: A horpácsi prépostság. Soproni Szemle 5 [1941] 45–50. [A továbbiakban: Horváth 1941.], különösen 45. p.). Később hasonlóképpen interpretálta e részletet Oszvald Ferenc is (Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő 6 [1957] 231–254. [A továbbiakban: Oszvald 1957.], különösen 231. p.). Az alaposabb oklevélelemzés azonban már a századfordulón bebizonyította, hogy a helyes fordítás: “Márton István prépost úr népeit Horpácsról perbe hívta” – egyfelől mert az irat *narratiójának* elején István féltreérthetetlenül és kizárólag a csornai monostor előjárójának (*prepositus de Serna*) nevezik, másfelől pedig mert Márton és Helleus állítólagos támadói később még egyszer *de villa Hurpach* valókként szerepelnek a szövegben (Némethy Lajos: A márczsfalvi prépostság. Századok 24 [1900] 434–450. [A továbbiakban: Némethy 1900.], különösen 440–442. p. – I. még Matics Döme: A csornai prépostság története 1180–1526-ig. Keszthely, 1912. 14–16. p.; Belitzky 1938. I. 473. p.; Horváth 1941. 46. p.).

¹⁹ DL. 1079. – kiadása: UB II. 202. sz.

monostor élére.²⁰ A falura vonatkozó írásos források a későbbi középkorban az országos tendenciáknak megfelelően jelentősen megsokasodnak, az ott élő szerzetesközösséget azonban 1295 után csupán egy újabb alkalommal említi oklevél: ez 1358. május 2-án kelt, amikor Osl nb. Agyagosi András fiának, Andrásnak a fia, Péter mester Rueger hripach-i prépost jelenlétében a vasvári káptalan előtt bevallást tett a horpácsi Szent Péter monostor javára tett misealapítványáról s arról, hogy ennek részeként a Sopron megyei Kér birtokból százhetvennyolc holdnyi szántóföldet a szerzeteseknek adott.²¹ Forrásaink a továbbiakban hallgatnak a monostor sorsáról; alighanem okkal feltételezzük, hogy az már a 14. század végén elnéptelenedett.²²

A horpácsi egyház középkori históriájára vonatkozó gyér levéltári anyagból szerencsénkre mind a szerzetesrendi hovatartozásra, mind pedig a templomcímre vonatkozólag értékes adatokat nyerhetünk, sőt tekintetbe véve, hogy korszakunkban kizárólag az Osl nemzetség birtoklása igazolható a faluban, az is igen valószínűnek tűnik, hogy ez a *genus* (vagy annak valamelyik ága) gyakorolta a monostor fölötti kegyúri jogokat. Meglehet persze, hogy ismereteink éppen azért tűnnek pontosnak, mert szerfellett kevés a forrás: mindössze két irat adatait nehéz lenne eredményesen ütköztetnünk egymással. A történeti tradíció és a szakirodalom mindenesetre két ponton is kétségbe vonta az okleveles anyag alapján rekonstruált fenti képet. Egyfelől Némethy Lajos 1900-ban arra a megállapításra jutott, hogy a középkori márci prépostság tulajdonképpen azonos a horpáccsival – s ha igaza van, akkor ez természetesen azzal a következménnyel jár, hogy a horpácsi monostorra vonatkozó okleveles anyag, ha nem is drasztikus mértékben, de némiképp kibővül a márci szerzetesközösség korai történetét illusztráló adatokkal. Másfelől a premontrei szerzetesrend évszázadokra visszamenő hagyománya sokáig úgy tudta, hogy a horpácsi templom valamikor az ő

²⁰ „...religiosum et Deo amabilem virum fratrem Nicolaum ... in predictum monasterium Sancti Petri de Horpach in prepositum prefecimus et pastorem...” (UB. II. 423. sz. – az irat a Magyar Országos Levéltár nyilvántartásában nem szerepel). – Miklós valószínűleg a Sankt Pölten-i monostorból került Horpácsra, s talán azonos azzal a hasonló nevű ágostonos kanonokkal, aki egy keltezetlen oklevél szerint (véltetően 1286-ben) a Lajta-menti Bruckban szolgált lelképáztorként (Némethy 1900. 435. p. – vö. UB I. 125. sz.).

²¹ Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sankt Pölten. Bearb. v. Joseph Lampel. I–II. Wien, 1891–1896. (Niederösterreichisches Urkundenbuch, I.) 183–184. p. – Az irat a Magyar Országos Levéltár nyilvántartásában nem szerepel. Az Osl nemzetség leszármazására I. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1900–1901. II. 401–419. p.

²² F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. [Bp.], 2000. (A továbbiakban: F. Romhányi 2000.) 31. p. – Az viszont tévedés, hogy 1413-ból adatunk volna a templom plébániaegyházkénti működésére, mint azt több szerző állítja (Némethy 1900. 444–445. p.; Stessel 1901. 151. p.; Csatkai 1956. 588. p.; Ilona Valter: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt, 1985. 244. p.). A félreértés Zsigmond királynak a győri káptalanhoz intézett 1413. április 8-i parancslevelén (DL. 10057. – kiadása: Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre. I–II. Sopron, 1889–1991. [A továbbiakban: Sopron vm.] II. 11. p.; regesztája: Zsigmondkori oklevéltár. Szerk.: Málusz Elemér – Borsa Iván. I–VII. Bp., 1951–2001. [A továbbiakban: ZsO.] III. 406. sz.), jobban mondvá annak hibás értelmezésén alapszik. Az iratból kiderül, hogy Pinney Antal engedély nélkül a saját birtokára költöztette a csornai premontreiek egyik jobbágyát, aki ráadásul a prépostság javára beszedett járadékokat is magával vitte: az utóbbiak között szerepel *cenſus terre ecclesie ſue Horpach vocate* is. Ez az egymásba fonódó birtokos szerkezetektől kissé nehézkes passzus azonban – mint arra Horváth Tibor Antal több mint hat évtizede felhívta a figyelmet – valószínűleg nem a horpácsi templomot érti *ecclesia* alatt, hanem a csornait, helyes fordítása pedig: “az ő [ti. a csornai prépost és konvent] egyházuk *Horpács nevű földjének* cenſusa” (Horváth 1941. 46. p.). Horváth interpretációját igazoló párhuzamul kínálkozik a pannonthalmi konvent 1413. március 23-án kelt jelentése Zsigmond királyhoz, amely ugyanerről az ügyről nyilatkozva a Horpácsról beszedett jövedelmeket jóval kevésbé félreérthetően, *cenſus terre Horpach vocate* alakkal jelöli, egyház említése nélkül (DL. 10054. – kiadása: Sopron vm. II. 10. p.; regesztája: ZsO. III. 341. sz.).

kezükön volt: a 20. század legjelentősebb rendtörténései (mint Horváth Tibor Antal és Oszwald Ferenc Arisztid) szigorú forráskritikával ezt a vélekedést látszólag egyszer s mindenkorra megcáfolták ugyan, csak hogy munkáik megjelenése óta Nyugat-Európában olyan források kerültek napvilágra, amelyek nézetünk szerint feltétlenül indoltá teszik ez ügyben a perújrafelvételt. Rövid dolgozatunk tehát a horpácsi monostor Árpád-kori történetére vonatkozó legfontosabb régészeti-művészettörténeti összefüggések és levéltári források áttekintése után a továbbiakban két kérdéssel kíván foglalkozni: vajon mennyire hihető Némethy hipotézise a két szerzetesközösség azonosságáról, illetve kihámozható-e kútfőinkből valami pozitív adat a premontreiek feltételezett horpácsi házával kapcsolatban? A problémafelvetést két különös körülmény teszi aktuálissá: az egyik az az örvendetes tény, hogy a sopronhorpácsi templomról néhány éve igényes monográfia született Bazsó Gábor tollából,²³ a másik pedig hogy Kovács Imre Endre tavaly megjelent könyve révén csaknem száznegyven esztendővel Danielik János munkája²⁴ után végre ismét a kor színvonalán álló rendtörténeti összefoglalás olvasható a hazai premontreiekről.²⁵

* * *

Márc (Marz bei Mattersburg) Soprontól nyugatra fekszik, s ma Ausztriához tartozik. Sopronhorpácstól mintegy 30 kilométer választja el. Középkori forrásainkban 1202-től szerepel, méghozzá rendre Mouruch, Moruch, Maruch és ehhez hasonló névalakokkal, amiből Csánki Dezső arra következtetett, hogy eredetileg Mórocnak hívhatták.²⁶ Monostorára az egyetlen okleveles adat 1223-ból való, amikor néven nem nevezett márci (Múrih-i) prépost tanúként szerepelt István borsmonostori apát *Rotundum Pratum*-i birtokbaiktatásánál.²⁷ Ágostonos közösség volt, anyaaapátsága pedig a Sankt Pölten-i monostor, amelynek halottaskönyvében öt márci prépost elhunytának a dátuma is szerepel: ezeket Péternek, Vilmosnak, Gáspárnak, Rűgernek és Nuspemmer Ulriknak hívták.²⁸ Kegyúri jogai – a település birtoktörténeti adataiból²⁹ kiindulva – Horpácséhoz hasonlóan alighanem az Osl nemhez tartoztak. A prépostság valószínűleg a 14–15. században szűnt meg.

Némethy két adatból következtetett a horpácsi és a márci monostor azonosságára: egyfelől észrevette, hogy a horpácsi ágostonosokat említő 1295-i és 1358-i okleveleket a Sankt Pölten-i anyaház okmánytára Márc (Marz) helynévhez sorolja, másfelől pedig ugyanezen alsó-ausztriai szerzetesközösség *Necrologium*-ában talált egy

²³ Bazsó 1995.

²⁴ Danielik János: A prémontréiek. Eger, 1866.

²⁵ Kovács Imre Endre: Premontreiek. Bp., 2002. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében) (A továbbiakban: Kovács 2002.)

²⁶ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1913. III. 621. p.

²⁷ DF. 208360. – Kiadása: UB I. 128. sz. Az oklevélben közelebbről nem lokalizált *Rotundum Pratum* nevét Kerek-rétnek fordíthatnánk magyarra (Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpád-kori oklevelei. Bp., 1916. XI. sz.).

²⁸ Das Necrologium des Augustiner-Chorherren-Stiftes St. Pölten. Hrsrg. v. Theodor Wiedemann. Wien, 1865. (Fontes Rerum Austriacarum. Diplomataria et Acta, XXI.) (A továbbiakban: Necrologium.) 505., 560., 579., 590., 596. p.

²⁹ 1230: DL. 159. – kiadása: UB I. 168. sz.; 1281: UB II. 211. sz.

bejegyzést bizonyos Rüger márci prépost halálának időpontjáról, márpedig emlékezhetünk, a horpácsi monostor élén is hasonló nevű egyházi állt Osl nb. Agyagosi Péter mester misealapítványának 1358-i keltekor.³⁰ Némethy elmélete megjelenése óta folyamatosan jelen van a szakirodalomban: idehaza alig egy esztendővel megjelenése után máris újabb híve akadt Stessel József személyében,³¹ nemrégiben pedig Bazsó Gábor tett hitet mellette;³² külföldön nemcsak az osztrák műemléki topográfia hivatkozik rá (még hozzá mindenféle lehetséges ellenvélemény említése nélkül),³³ hanem Norbert Backmund is átveszi a premontreiek Horpáccsal kapcsolatos rendi hagyományáról szólva.³⁴ Azon szerzők közül, akik részletesebben is foglalkoztak a szerzetesközösség históriájával, csupán F. Romhányi Beatrix szakított a Némethy-féle elmélettel, amikor *monasteriologiájába* külön címszavakként vette fel a horpácsi és a márci prépostságot.³⁵

A két monostor azonosságát hirdető szerzők újabb érveket nem tudtak felsorakoztatni a Némethy által előszámlált két argumentum mellé. A teória továbbfejlesztésével is csupán Stessel József próbáltozott, ő ugyanis Némethyvel ellentétben azt is tagadta, hogy az oklevelekben Horpach-inak vagy Hurchach-inak írt prépostság valóban a mai Sopronhorpácson létezett volna: helyét a Márchoz jóval közelebb eső Fraknónádasdon jelölte ki, mivel ennek a német neve Rohrbach.³⁶ Elképzelését később a német szakirodalomban is viszontláthattuk.³⁷ Mi magunk nem értünk egyet Stessellel: elsősorban azért nem, mert Sopronhorpácson kétségbevonhatatlanul létezik egy igényesen díszített román kori templom, amelyet a régészeti és a művészettörténeti kutatás eredményei alapján okkal tartunk monostori egyháznak, másodsorban pedig mert Stessel fejtegetése nyelvészeti és paleográfiai szempontból sem meggyőző: azt tudja ugyan bizonyítani, hogy a német *-bach* utótagot középkori forrásaink gyakran *-pach* alakkal jegyzik, a Horpach név első szótagját azonban Fraknónádasd modern kori horvát elnevezéséből (Orba) próbálja levezetni, s érvelése itt igen gyenge lábakon áll.

Visszatérve a horpácsi és a márci monostor azonosságának kérdéséhez és Némethy érveire: vajon csakugyan bizonyító erejűek ezek argumentumok? Nézetünk szerint nem. A Sankt Pölten-i okmánytár persze nem ok nélkül közli a horpácsi vonatkozású okleveleket Márc nevét tartalmazó fejtregeszta alatt: az 1295-i szöveg modernebb kiadásának kritikai apparátusából kiderül, hogy az eredetiben elveszett dokumentumot fenntartó két másolati könyvben az okmány felirata: *Confirmatio prepositi in Marcz*, illetve

³⁰ Némethy 1900. 434–436., 449. p.

³¹ Stessel József: A márczi prépostság és a horpácsi monostor. Századok 25 (1901) 146–153. (A továbbiakban: Stessel 1901.), különösen 146. p.

³² Bazsó 1995. 18. p.

³³ Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg. Bearb. v. Adelheid Schmeller-Kitt. Wien, 1993. (Österreichische Kunsttopographie, XLIX.) 437–439. p.

³⁴ Norbertus Backmund: Monasticon Praemonstratense, id est historia circariorum atque canoniarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis. Ed. 2-a. 1/1–2. Berolinum – Novum Eboracum, 1983. (A továbbiakban: Backmund 1983.) 1/2. 535–536. p.

³⁵ F. Romhányi 2000. 31., 43. p.

³⁶ Stessel 1901. 147–148. p.

³⁷ Donauländer und Burgenland. Hrsg. v. Karl Lechner. Stuttgart, 1970. (Handbuch der historischen Stätten. Österreich, I.) 746. p.

Confirmation einer brobstei zu Hyrpach oder Martz. A tartalmi kivonat a legritkább esetben szerves része egy oklevélnek, de esetünkben a két másolati könyv ráadásul eltérő feliratot közöl, ez pedig konkrétan is azt sugallja, hogy azok nem az eredeti oklevélről származnak. Mindkét kötetet a kora újkorban állították össze: egyikük pontos kora ismeretlen, a másik pedig 1696-os évszám alatt kelt, vagyis több mint négy évszázaddal későbbi a minket érdeklő eredeti oklevélnél. Láthattuk továbbá: forrásaink tanúsága szerint sem a horpácsi, sem pedig a márci ágostonos szerzetesközösség nem élte túl a középkort, tehát valós létezésük és az azonosságukra vonatkozó feltételezés első lejegyzése között a legjobb esetben is két-három évszázad telt el. Vegyük ehhez még Csánki már idézett eredményét, hogy ti. Márcot az általa ismert középkori okleveles anyag kizárólag a Móroc név különféle változataival jegyzi – amihez magunk hozzátehetjük, hogy az Árpád-kor és a Károly Róbert-kor tekintetében saját gyűjtésünk maradvéktaianul igazolta a századfordulón élt kiváló történészt: ellenpélda a vizsgált időszakból merült fel.³⁸ A Sankt Pölten-i *Necrologium*ban ugyan öt elhalt márci prépost neve mellett is Maurcz vagy Maurtz alak szerepel, azonban tudjuk, hogy a halottaskönyv még a 15. században is szerkesztés alatt állt: adatai ennél fogva nem bizonyítanak a 13–14. században már meglévő, eltérő névalakot német nyelvterületen. Noha hasonló helynévforma (Mercz) egy 1312-ben kelt irat külzetén is felbukkan, ám erről meg a paleográfiai elemzés kimutatta, hogy vélhetően 15. századi kéz írásával került oda: magában az oklevélben nem is esik konkrét említés a faluról.³⁹ Mindezeket mérlegre téve: alapos a gyanú, hogy az 1295-i oklevélnek a Sankt Pölten-i monostor kora újkori másolati könyveiben fennmaradt, Martz-ot illetve Marcz-ot emlegető felirata nem azonos korú az eredeti dokumentummal, hanem legalább egy, de inkább több évszázaddal későbbi, bizonyító ereje így a kései Árpád-korra nézve megkérdőjelezendő.

Némethy másik érve a Sankt Pölten-i anyaház halottaskönyvének azon adatára támaszkodik, amely szerint Márcon is létezett egy ágostonrendi prépost, nemcsak Horpácson, ahol ezt az 1358-i oklevél bizonyítja. Hangsúlyozzuk: ennél többet nem mond a *Necrologium*, amelyben funkciójából adódóan nem szerepel az elhunytak halálzási éve, csak a hónap és a nap, amely adatokra azért volt szüksége a szerzetesközösségnek, hogy esztendőről esztendőre megemlékezhessék néhai tagjairól. Rüger márci prépostról is csak annyit tudhatunk meg e feljegyzésekből, hogy október 3-án halt meg,⁴⁰ de hogy még a 13. században hagyta-e itt az árnyékvilágot vagy esetleg már az 1400-as években, arról sejtelmünk sem lehet. Önmagában abból pedig, hogy forrásaink szerint mind Márcon, mind pedig Horpácson volt valamikor Rüger nevű prépost, nézetünk szerint nem vonhatók le további következtetések.

A horpácsi és a márci ágostonos monostor azonosságának tételét a fentiek figyelembevételével bizonyíthatatlannak tartjuk, s mivel a hazai középkor egyháztörténetében párját ritkító esetet jelentene, hogy egyazon szerzetesközösségnek egymástól

³⁸ 1230: Mouruch, Mouruc (DL. 159. – kiadása: UB I. 168. sz.); 1281: Mouruch (UB. II. 211. sz.); 1301: Mouruch (Moruch) (Anjou-kori oklevéltár. Főszerk.: Kristó Gyula. I–XII., XVII., XXIII–XXIV. Bp.–Szeged, 1990–2002. [A továbbiakban: A.] I. 97. sz.); 1324: Moruch (uo. VIII. 144. sz.).

³⁹ A III. 236.

⁴⁰ *Necrologium* 596. p.

akkora távolságra két székhelye legyen s prépostját ráadásul hol az egyikről, hol a másíkról nevezzék jogbiztosító iratokban, a magunk részéről nem fogadjuk el Némethy elképzelését.

* * *

Dolgozatunk következő passzusában azt igyekszünk bizonyítani, hogy a sopronhorpácsi monostor történetének korai szakaszában, ha vélhetően mégoly rövid ideig is, a premontrei rend kezén volt: a mérvadó szakirodalom ugyan évtizedekkel ezelőtt elutasította ezt az álláspontot, ám azóta újabb források bukkantak elő Nyugat-Európában, s ezek új megvilágításba helyezik a kérdést.

A horpácsi premontrei prépostságra vonatkozó hagyományt elsőként Magyarországtól meglehetősen távol, Lotharingiában foglalta írásba a 16–17. század fordulóján alkotó rendtörténész, Servais de Lairuelz, aki nemcsak azt jegyezte fel, hogy Horpácson a korábbi századokban premontrei monostor állt, hanem azt is, hogy ennek anyaháza a csornai volt, püspöki főhatósága pedig a győri egyházmegye.⁴¹ Két és fél évtizeddel később a magyarországi írásbeliségben is febukkan a horpácsi prépostság neve: Pázmány Péternek az 1629-i nagyszombati zsinat kánonjaihoz fűzött második kiegészítésében említik, méghozzá éppen Lairuelz-re hivatkozva.⁴² Ugyancsak szerepel a monostor Charles Louis Hugo étivali apát 1734–1736 között megjelent, kutatástörténeti korszakhatárt jelentő rendtörténeti kézikönyvében, ahol a következőket olvashatjuk: „A közönségesen Raab-nak nevezett Jaurinumtól [Győrtől] négy mérföldnyire állt a horpaz-i prépostság, egykor annak a Scheida-nak a leánya, amelyet Lairuelz Schirna-nak nevez.⁴³ A generális káptalan 1516-ban Gradecnek⁴⁴ vetette alá Horpaz-t. Rendünk évszázada elveszítette, jóllehet címleg a mi perneggi testvéreink bírják nagytiszteletű Schöllingen Ferenc atya, perneggi apát szerzése folytán.”⁴⁵

A rendi hagyománynak különös nyomatékot adott, hogy a fehér kanonokok a 18. század elejétől címzetes prépostságként adományozták a horpácsit. A titulust 1702-ben elsőként Franz Joseph Lauterburgh szerezte meg magának, s miután ő 1705-ben meghalt, a stájerországi Peregg premontrei monostorának apátja (előbb Franz, majd Ambrosius Schöllingen) lépett az örökébe. 1718-ban a cím Pintár Adalbertre szállt, mivel pedig ugyanő 1720-ban a türjei infulát is megkapta, a továbbiakban a horpácsi prépostság egy időre (Pintár és Walthum Lipót hivatalviselésének időszakára) a

⁴¹ Servatius de Lairuelz: *Optica regularium*. Pont-à-Mousson, 1603. 410. p.

⁴² Carolus Péterffy: *Sacra concla ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI ad annum MDCCXV*. Posonii–Viennae, 1741–1742. II. 262. p.

⁴³ Hugo itt téved: Lairuelz valóban Schirna név alatt hozza Csornát, azonban a Schida (Scheida) alakon a zsidói prépostságot érti, amelyet természetesen semmilyen kapcsolatba nem hoz Horpáccsal (Lairuelz 1603. 411. p.)!

⁴⁴ Más néven Hradiško, 1151-től működő premontrei apátság Morvaországban.

⁴⁵ „*Quatuor a Jaurino, vulgo Raab, millaribus sita erat Praepositura Horpaziensis, filia antiquitus Scheidae, quam Schirnam vocat Layruelius; a Capitulo Generali anno 1516 Gradicio suppositum est Horpaz, subtractum Ordini a saeculo, licet titulariter possessum a nostris Pernecensibus ex acquisitione RR P Francisci de Schöllingen, Abbatís Pernecensis.*” (Carolus Ludovicus Hugo: *Sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis annales*. I–II. Nanceii, 1734–1736. I. 837–838. p.)

türjeihez társult. Végül 1741-ben ez utóbbi monostort és tartozékait egyesítették a csornaival, így a horpácsi titulus is Nolbek Rafael csornai préposté és utódaié lett.⁴⁶

A horpácsi monostor premontrei múltjára vonatkozó tradíció a szakirodalomba is átszivárgott: említést tett róla Fuxhoffer Damján és Czinár Mór,⁴⁷ majd Rupp Jakab,⁴⁸ Balics Lajos,⁴⁹ Ortvy Tivadar,⁵⁰ sőt Hóman Bálint⁵¹ is. Közülük Rupp eszmefuttatását érdemes kiemelni, neki ugyanis feltűnt, hogy a különböző forrásokban legalább két horpácsi prépostságról szerepelnek adatok: egy premontreiről és egy ágostonosról. Magyarország helyrajzi történetének 19. századi monográfusa ezt az el-
lentmondást úgy próbálta feloldani, hogy a monostor históriájának kezdeti szakaszában ágostonos jelenlétet feltételezett, viszont úgy vélte, hogy tőlük már a 13. században átvették a házat a premontreiek. Az ordóváltás lehetőségével a szakirodalom a továbbiakban sajnos nem számolt, Rupp pedig méltatlan, ledorongoló kritikát kapott Némethy Lajostól, mint aki „legtöbb nehézséget gördít az ügy tisztázása eleibe”.⁵² A horpácsi premontrei monostort ugyanakkor Lairuelz és Hugo nyomán a külföldi rendtörténetírás is számon tartotta. A Raphael Waefelghem által összeállított jegyzékben⁵³ csakúgy megtaláljuk, mint Norbert Backmund máig méradónak tekintett rendtörténeti kézikönyvében, ráadásul ez utóbbi nem is a kétes hovatartozású monostorok (*Dubia*) között hozza, hanem a magyar cirkária vitathatatlan bizonyossággal premontreiként ismert prépostságai között.⁵⁴

E rendtörténeti tradíció szakmai utóéletét idehaza Horváth Tibor Antal csornai kanonok szakította meg, aki a magyarországi cirkária középkori históriáját esetenként az *argumentum ex silentio* elvének következetes alkalmazásáig menő szigorú forráskritikával kezelte. A minket érdeklő hagyománnyal három cikkében is foglalkozott:⁵⁵ ezekben helyesen mutatott rá, hogy erősen megtépzott anyagú levéltárainkban egyetlen olyan oklevél sem akad, amelyben horpácsi premontreiekről esne szó, s abban is igaza volt, hogy Jean Le Paige 1320-as évszámot viselő, de valójában 17. századi

⁴⁶ Horváth 1941. 47. p.; Kovács Imre Endre: A türjei Premontrei Prépostság története. Zalaegerszeg, 1991. (Zalai Gyűjtemény, 32.) 109., 122. p.

⁴⁷ Damianus Fuxhoffer – Maurus Czinár: Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem tomis comprehensi. I–II. Pestini, 1858–1860. II. 21. p.

⁴⁸ Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. I–III. Pest (majd Bp.), 1870–1876. I. 475. p.

⁴⁹ Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon. I–II. Bp., 1885–1890. II/2. 264. p.

⁵⁰ Ortvy Tivadar: Geographia Ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV° e tabulis rationes collectorum pontificorum a. 1281–1375. referentibus eruta digesta illustrata. Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I–II. Bp., 1892. II. 799. p.

⁵¹ Hóman Bálint – Szeffő Gyula: Magyar történet. 2. bőv. kiad. I–V. Bp., 1935–1936. II. 21. p. (A vonatkozó rész Hóman Bálint munkája.)

⁵² Némethy 1900. 439. p.

⁵³ Raphael V. Waefelghem: Repertoire des sources imprimées et manuscrites, relatives a l'histoire et a la liturgie des monastères de l'ordre de Prémontré. Bruxelles, 1930. 117. p.

⁵⁴ Backmund 1983. I/2. 533–534. p.

⁵⁵ A[ntonius] T[iburtius] Horvath: Ad bibliographiam monasteriorum ex Hungaria. Analecta Praemonstrantia 7 (1931) 183–201., különösen 190. p.; Horvath Tibor Antal: Praemonstrantia Hungarica. Analecta Praemonstrantia 8 (1932) 253–255., különösen 255. p.; Horváth 1941.

eredetű kontaminátuma⁵⁶ nem tartalmazza a prépostságot. Horváth pusztán e két momentum alapján jelentette ki, hogy Horpács „premontrei prépostsága csupán egy tévesen datált oklevél téves értelmezésének [ti. az 1230–1236 körüli irat hibás interpretációjának – K. T.] köszönheti létét.”⁵⁷ Ezt a tételt a hazai szaktudományosság egyhangúlag elfogadta: így tett nagyjelentőségű tanulmányában Oszvald Ferenc, aki a horpácsit nem vette fel a magyarországi premontrei monostorok általa összeállított listájára,⁵⁸ és legújabban Bazsó Gábor is, aki a következő szavakkal csatlakozott Horváth nézetéhez: „A rend 13–14. századi katalógusaiban nem szerepel horpácsi [premontrei] prépostság, ebből következően olyan akkoriban nem létezett.”⁵⁹

Mi most mégsem fogadhatjuk el Horváthnak ezt a megállapítását. Egyfelől a rendi tradíció mint olyan nem tekinthető homogén jellegű forrásnak; más, mint egy bizonyíthatóan egyetlen szerzőhöz köthető szentéletrajz vagy krónikarészlet. Forrásai az esetek többségében valóban feltárhatatlanok, de mivel minden egyes monostor, sőt talán helyesebb azt mondani: minden egyes adat esetében más és más kútfőkből táplálkozhat a hagyomány, s ezeket a kútfőket esetleg többszáz év választja el egymástól, a rendi tradíció egészét nem vethetjük el pusztán azért, mert néhány adatáról bebizonyosodott, hogy hibásak: sőt minden egyes adatot külön-külön kell megvizsgálnunk, speciális forráskritikai szempontokat érvényesítve. Másfelől igaz ugyan, hogy a Horváth rendelkezésére álló kútfők hallgatása a horpácsi premontrei közösségről valóban az általa megfogalmazott konklúziót sugallta, ám a csornai rendtörténész végső fokon mégis egy súlyos módszertani hiba révén jutott erre a megállapításra: úgy mondott *ex cathedra* kritikát az akkor még csak kora újkori közlésekig visszavezethető tradíció felett, hogy az eredeti kútforrást, Lairuelz könyvét bevallottan nem vette kézbe.⁶⁰ Ellenkező esetben alighanem szemet szűrt volna neki, hogy az egyébként sokszor felismerhetetlenné torzult névalakokat közlő Lairuelz Horpáccsal kapcsolatban meghökkenően tájékozottnak mutatkozik. Nem feltételezhetjük, hogy a lotharingiai premontrei részletekbe menő személyes tapasztalatokkal rendelkezett volna Nyugat-Magyarország topográfiáját illetően, ám ennek ellenére helyesen tudja, hogy Horpács a győri egyházmegyében fekszik, s igen hihető az a közlése is, hogy a monostor anyaháza a közelben működő csornai prépostság volt (amely mellesleg szintén az Osl nem kegyurasága alá tartozott). Nézetünk szerint erre egy magyarázat lehet: Lairuelz olyan forrásokból dolgozott, amelyeknek szerzői pontosan tisztában voltak a magyarországi premontrei cirkária középkori viszonyaival. A 16–17. század fordulóján Prémontré anyamonostorának levéltára még ép volt, iratanyaga pedig többé-kevésbé egységes: ta-

⁵⁶ Johannes Pagius [Jean Le Paige]: *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis. Parisii, 1633. 326–344. p.* – Az ún. *Catalogus Pagiensis*re az újkori rendtörténetírás eredeti középkori források híján sokáig megfellebbezhetetlen tekintélyű kútfőként hivatkozott, annak ellenére, hogy Le Paige fenti művében *expressis verbis* vállalta a lista szerzőségét: népszerűségét az indokolta, hogy a francia historikus ugyanis olyan „régí kéziratokból” dolgozott, amelyek napjainkra elvesztek. A *Catalogus Pagiensis* idézettsége Norbert Backmundnak a 20. század közepén végzett forráskutatásai óta esett vissza, mivel a bajor premontrei nem kevesebb mint nyolc eredeti középkori monostorjegyzéket tárt fel.

⁵⁷ Horváth 1941. 45. p.

⁵⁸ Oszvald 1957.

⁵⁹ Bazsó 1995. 18. p.

⁶⁰ Horváth 1941. 45. p.

lán nem tévedünk nagyot, ha Lairuelz lehetséges forrásait többek közt az eredeti középkori rendi monostorjegyzékek között keressük, annál is inkább, mivel a lotharingiai rendtörténész munkájának bevezetőjében maga is az ebbe a körbe vonható Osterhofeni és az Ursbergi Katalógusra hivatkozik.

Horváth egyetlen eredeti premontrei jegyzéket sem ismerhetett, mivel azok a rendi központ levéltárának 1790-ben bekövetkezett pusztulása nyomán részint megsemmisültek, részint Nyugat-Európa legkülönbözőbb pontjaira sodródtak és elvesztek a kutatás szeme elől. Az Osterhofeni Katalógust azóta is hiába keresik a rendtörténészek, az Ursbergit viszont időközben megtalálta, sőt publikálta is Norbert Backmund windbergi premontrei.⁶¹ A lista sajnos számos hibás névalakot közöl a legkülönbözőbb európai cirkáriák monostorairól szólva, ám pontosan ezek a markáns tévesztések tették lehetővé, hogy a bajor tudós két azonos ősforrásból táplálkozó párhuzamát is kimutassa: az újkori őrzőhelyéről Schäftlarninek mondott jegyzéket, illetve a Leo Santifaller által feltárt, boroszló provenienciájú Vincentinus-féle Katalógust.⁶² Backmund e három jegyzék családját *Vetus Registrum*nak nevezi. A forráscsoport magyar vonatkozású részleteinek keltét magunk 1264 utánra, de legkésőbb 1270 környékére helyezzük;⁶³ a lehetséges legkorábbi dátumot az 1264-i alapítású csúti (csúti) monostor említése sugallja,⁶⁴ a *terminus ante quem*et pedig az, hogy a Schäftlarni Katalógus fennmaradt kézírata Backmund szerint ekkoriban készülhetett.⁶⁵ Témánk szempontjából perdöntő jelentőségű, hogy a magyarországi monostorok között a *Vetus Registrum* mindhárom kéziratában szerepel Horpáz említése, s azt is egybehangzóan állítják ezek a jegyzékek, hogy az itteni premontreiek fölötti lelki joghatóságot a győri püspök gyakorolta. Mindez pedig nem kevesebbet jelent, mint hogy igenis van hiteles történeti adatunk a horpácsi premontrei monostor 13. századi, közelebbről 1264–1270 körüli létezésére, s ezt az adatot ráadásul egykorú kézirat (a Schäftlarni Katalógusé) erősíti meg.

Visszatérve azonban még egy pillanatra Lairuelz-hez: az általa közölt horpácsi adatok csak részben szerepelnek a *Vetus Registrum*ban, illetve az Ursbergi Katalógusban, ezek ugyanis mit sem tudnak az egyes monostorok filiációs kapcsolatairól. Lairuelz egyébiránt hihető információja a csornai prépostságról mint Horpács anyaházáról más forrásból kellett hogy táplálkozzék (talán az Osterhofeni Katalógusból), ami arra mutat, hogy a *Vetus Registrum* mellett legalább még egy önálló kútfő igazolta a középkori horpácsi premontrei monostor létét.

Tény, hogy a legmegbízhatóbbak között ismert, 1294-i rendi monostorjegyzékekben a horpácsi közösség már nem szerepel, pedig ezek a generális káptalannak azt a döntését dokumentálják, amellyel az összes magyarországi premontrei közösséget

⁶¹ Norbertus Backmund: *Monasticon Praemonstratense, id est historia circariarum atque canoniarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis. I–III.* Straubing, 1949–1956. (A továbbiakban: Backmund 1949–1956.) III. 412–413. p.

⁶² Leo Santifaller: *Nikolaus Liebentals Kopialbücher des Prämonstratenserstiftes zum heiligen Vinzenz in Breslau.* Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, Erg. Bd. 15 (1947) 255–276. p.

⁶³ Körmendi Tamás: A 13. századi premontrei monostorjegyzékek magyar vonatkozásairól. *Történelmi Szemle* 43 (2001) 61–72., különösen 65–66. p.

⁶⁴ Oszwald 1957. 241–242.; Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. IV. 567–568. p.*

⁶⁵ Backmund 1949–1956. III. 368. p.

cseh- és morvaországi apátok vizitációs körébe utalták:⁶⁶ ilyen horderejű eseménynél aligha feledkeztek volna meg bármelyik létező házról is. Okkal gyanítjuk, hogy 1294-ben a horpácsi monostor már nem volt a premontreiek kezén, s ezt az információt szépen egészíti ki az általunk is már többször idézett adat, amely szerint 1295-ben pedig már bizonyíthatóan az ágostonos kanonokoké volt a prépostság. A Rupp Jakab által egyszer már felvetett, de visszhang nélkül elhalt teóriát továbbgondolva magunk is ordóváltást feltételezünk Horpácson a 13. század utolsó harmadában: ennek közelebbi időpontját a rendelkezésünkre álló források alapján a *Vetus Registrum* magyar anyagának 1264–1270 körüli keletkezésénél értelemszerűen későbbre, 1294-nél pedig korábbra helyezzük. Ugyanakkor a folyamat irányának megítélésében Rupp tévedett: a monostor nem az ágostonosokról szállt a premontreiekre, hanem éppen fordítva: a premontreiekről az ágostonosokra.

* * *

A horpácsi ágostonos prépostságot a magunk részéről tehát újabb bizonyítékok felmerültéig nem tekintjük azonosnak a márcival, mert a Némethy Lajos által felvetett lehetőséget kielégítő adatok nem támasztják alá. Ugyanakkor hiteles forrásokkal igazolható, hogy Horpácson a 13. század második felében valóban létezett premontrei közösség; az ezt bizonygató rendi tradíció tehát nem alaptalan. A ma látható sopronhorpácsi műemléktemplomot a régészeti és a művészettörténeti kutatás eredményei szerint az 1230–1240-es években építették át monostori egyházzá: az egykorvolt horpácsi prépostság megszületését valószínűleg erre az időszakra helyezhetjük. Forrásaink alapján nem zárható ki – de nem is bizonyítható – hogy a szerzetesház már ekkor premontreieknek adott otthont (a *Vetus Registrum*ot időben közvetlenül megelőző rendi monostorjegyzék, a II. Ninivei Katalógus⁶⁷ magyar vonatkozású listája 1235-ben kelt, tehát az, hogy Horpács nem szerepel benne, az iménti hipotézisnek nem mond ellent). Az ordóváltást az 1260-as évek második felénél alighanem későbbre, 1294-nél pedig mindenképpen korábbra kell tennünk: a kettő között vehették át a horpácsi prépostságot az ágostonos kanonokok, akik aztán a 14. század közepéig biztosan meg is maradtak e monostoruk birtokában.

⁶⁶ Backmund 1949–1956. III. 444. p.; Oszvald 1957. 238. p.

⁶⁷ Backmund 1949–1956. III. 397–398. p.; Oszvald 1957. 237. p.

A műtárgyaknak néha különös utóéletük – azt is mondhatnánk sorsuk – van, olykor tele titkokkal, megmagyarázhatatlan eltűnésekkel és felbukkanásokkal. Így van ez a most bemutatásra kerülő képek esetében is, amelyeket Anton Sigel festett Bánfalván és Sopronban 160–170 évvel ezelőtt, 1831–40 között, s melyek létezéséről eddig nem volt semmi tudomásunk. A képek híre a Szépművészeti Múzeum közvetítésével jutott el hozzánk, s akkori tulajdonosuk jóvoltából mutattuk be azokat egykori készítési helyükön, valószínűleg létükben először.

1. kép. Anton Sigel: A Kaszinó tér Sopronban. év nélkül. Akvarell, toll. 19,7 x 27,5 cm.

Az akvarell képeken található névalírások és dátumok, feliratok szerint a lapokat Anton Sigel festette 1831–40 között. E festő minden bizonnyal azonos azzal a lexikonokban szereplő Anton Siegl (Siegel) nevű osztrák portré- és vedutafestővel, aki 1763-ban született Bécsben és ott is halt meg 1846-ban.¹ C. v. Wurzbach életrajzi lexikonában² (1877) azonban azt írja, hogy festőnket már a 19. század végén összetévesztették bizonyos August

* A cikk a Lábasházban 2001. március 15. és április 17. között rendezett kiállítás katalógusszövegének jegyzetekkel ellátott változata.
¹ Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. Leipzig, 1936. 598.p.

² C. v. Wurzbach: Biographisches Lexikon Österreichs. Wien, 1877. 34.k. 251.p.

Siegl (Siegel) nevű festővel, aki 1790 és 1810 között ugyancsak Bécsben tevékenykedett. A lexikon szerint keresztnevének rövidítésének helytelen feloldása okozhatta a félreértést. Mindezek föltárása mellett Anton Siegl közelebbi életrajzának közelebbi ismertetésével adós marad a lexikon. A bécsi történeti múzeumban (Historisches Museum) 1888-ban rendezett kiállítás katalógusában³ Anton Sigel névváltozatban szerepel mesterünk, két bécsi városképet ábrázoló akvarell képével.

Egyelőre – a további kutatásokig – el kell fogadnunk, hogy festőnk azonos a bécsi Anton Siegel (Siegl, Siegel) (1763-1846) festővel, akinek nevét három változatban, már a 19. század folyamán is következtetlenül írják gyér számú forrásaink. Az azonosságot sajnos a kiállított képek két példányán szereplő dátumok és feliratok is megkérdőjelezhetik, ugyanis ezeken a lapokon az 1859-es és az 1860-as évek szerepelnek a készítés időpontjaként – mikor mesterünk már halott volt. Igaz, e feliratok láthatóan más kéztől származnak, mint az 1831–40 között festett képeken. A parkrészletet bemutató, 1838-as dátummal jegyzett kép hátoldalára festett, s a Kaszinó teret ábrázoló akvarellen az 1859-es évszám szerepel. Egy különálló lapon, s ugyancsak a kaszinó teret ábrázoló akvarellen azt olvashatjuk, hogy 1860-ban, természet után festette a képet Anton Sigel (*„Nach Natur gezeichnet An. Sigel, Ödenburg Frühjahr 1860“*). A talányos dátum és felirat ellenére az kétségtelen, hogy e két kép stílusa azonos a többiekével, ugyanazon kéz festette. Mindeme talányokat további, bécsi gyűjteményekben és archívumokban végzendő kutatással tisztázhatjuk majd.

Ugyanílyen talányos egyelőre az is, hogyan került Anton Sigel Bánfalvára és Sopronba. Erről azt tudjuk csupán, hogy élete alkonyán, 68 és 77 éves kora között járt itt, de hogy folyamatosan itt élt volna, arra nincs semmi adatunk. Bécs közelsége megengedhette azt, hogy hetekre, hónapokra jöjjön ide, s hogy évenként visszajárjon. Azt tudjuk mindössze, hogy ittléteikor a bánfalvi kolostorban lakott, hiszen egyik képére ráírta ezt: *„Aussicht aus dem Fenster unserer Wohnung im Kloster zu Wandorf bei Ödenburg im Sommer 1840“*. Ezt igazolja egyetlen Sigelről tudósító helyi írott forrásunk, Schlachta Etelka naplója is,⁴ amelyben ez áll: 1840. június 23-án Smidné és én Wandorfba mentünk reggel 8 órakor. Sephinehez mentünk. Ebéd előtt felmentem Sephinevel, s kísérem neki párt dalt, mellyet újan magával hozott. Aztán lementünk ebédelni. Tüstént bevégzett lakoma után zápor kezdett esni, felsiettünk. Siegel ki hasonlólag a kolostorban lakik, áthozá csinos albumát, melly Sopront, s a vármegye szebb vidékeit tárgyazó tájrajzokkal telve.”

Schlachta Etelka Soproni Levéltárban őrzött naplójának 1832–1842 közötti részeit 1943-ban adta ki és látta el jegyzetekkel Csatkai Endre, s ebből való az idézett szövegrész. Érdekes, hogy a kötetben szereplő személyekre vonatkozóan igen bőséges felvilágosítást adó Csatkai Endre Sigel (itt Siegel) személyére nem tért ki. Valószínűleg nem találkozott műveivel az itteni gyűjteményekben. Később, 1953-ban megjelenő műemléki topográfiájának Bánfalvát ismertető fejezetében felhívja a figyelmet arra a metszetre amelyet Sigel nyomán metszettek rézbe, s amely a Regélő 1839-es évfolya-

³ Katalógus. Historisches Museum Wien, 1888. 52.

⁴ Zadjeji Schlachta Etelka soproni naplója (1838–1842) Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Csatkai Endre. A Soproni Városszépítő Egyesület kiadása. Sopron, 1943. 74-75. p.

mának 818. oldalán jelent meg, de a festőről e helyen sem közöl adatokat, csupán képaláírást: „Vandorf Sopron megyében. A Siegel (sic) ad naturam delin. Kohlmann sculps.” E metszet valóban mesterünk alkotása s egy variációja számtalan bánfalvi képének, de az itt bemutatottakkal nem azonos. Hogy az igen alapos tudású Csatkai Endre nem foglalkozott festőnkkel, annak csak az lehet a magyarázata, hogy egyetlen képével sem találkozott Sopronban, sem Bécsben. Így aztán Siegel nem is szerepel a soproni képzőművészet történetét feldolgozó publikációiban.

Visszatérve Siegel kolostorbéli lakhatására: hogy ott lakott, az tény, s hogy mások is laktak ott, többek között a Schlachta Etelka által említett Sephine, azaz Polster Lajosné, született Hauer Josefa bárónő, Etelka egyébként Bécsben lakó rokona, azt naplójából tudjuk.⁵

2. kép. Anton Siegel: Pestis oszlop a Mihály kapu előtt, 1831. Akvarell, toll, 19 x 27 cm.

A kolostor a pálos rend feloszlata után a 18. század végétől a karmeliták 19. század végén történő megjelenéséig több tulajdonossal és funkcióval bírt, többek között volt katonai kórház, és laktak ott a brennbergi bányatisztek – és ezek szerint alkalmi bérlők – is, de erre vonatkozó adatokat egyelőre nem sikerült föllelnünk a levéltárban. Így csak sejthetjük, hogy festőnk nyarait, néha az őszt töltötte itt. Néhány képen (6 darabon) szerepel az, hogy nyáron festette, 3 képen pedig az, hogy ősszel. A képeket nézve azt mondhatjuk, hogy nyári, legföljebb kora-őszi a tájak, amelyeket meg-

⁵ Csatkai im. 70. p. 328. jegyzet

festett. Időszakos ittlétét látszik igazolni a képek eddigi ismeretlensége is, azokat nyilvánvalóan magával vitte bécsi otthonába. Az azonban továbbra is talányos, hogy itteni ismerőseit miért nem ajándékozta meg képeivel, vagy ha igen, azok még mindig lappanganak valahol. Tehát annak tisztázása, hogyan került ide Anton Sigel, mennyi időt töltött el itt és kívül állt kapcsolatban a városban, még hátra van. Időre és jó szerencsére van szükségünk ahhoz, hogy e kérdéseket megválaszolhassuk.

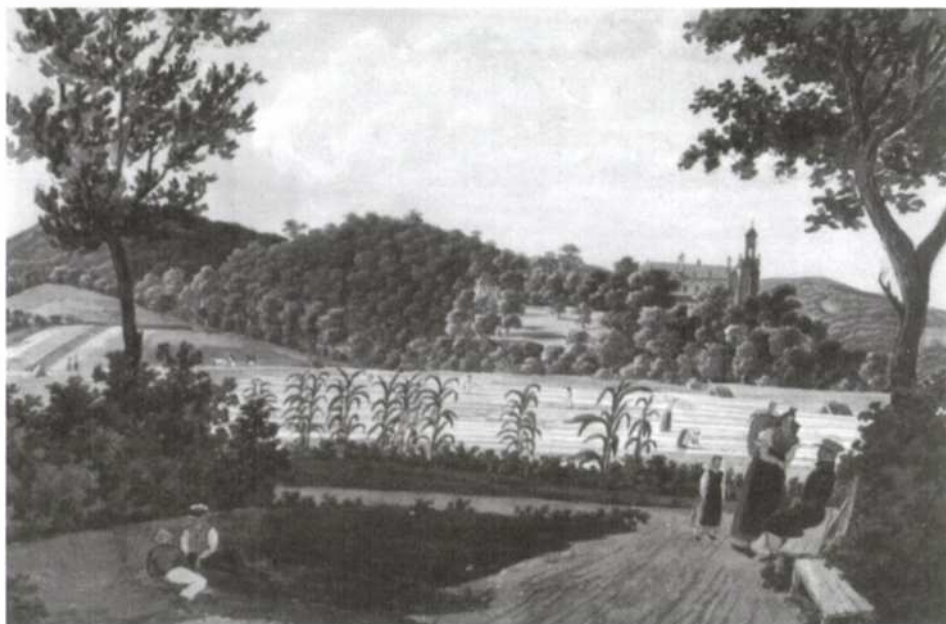
3. kép. Anton Sigel: Az Ikva patak a Festőkőznél, 1836. Akvarell, toll, 14,8 x 24 cm.

A 2001. március 15-én megnyílt egy hónapos időszakos kiállításon a Lábasházban bemutatott 43 táj- és városkép a képeken szereplő sorszámok tanúsága szerint töredéke lehet az egykor megfestetteknek. Számos lap hiányzik, amiknek hollétét nem ismerjük. Tájképein gyakran feltűnik a természet után („*ad naturam*”, „*nach Natur*”) kifejezés, amely szokásos jelölése annak a ténynek, hogy ott helyben festette meg festője a képet. Bár nem szerepel ez minden lapon, a képeket nézve mégis azt mondhatjuk, akár mindegyikre fölírhatta volna, hiszen a táj, a bennük látott épületek, vagy városrészletek pontosak s egyáltalán nem idealizáltak.

Sigel képei belesimulnak saját korának klasszikus tájfestő, tájrajzoló stílusába. A kor, amelyben élt, a pontos helyszínrajzok, festmények kora. Európa országait számtalan festő járta a 19. század elejétől, hogy vázlatkönyveiben s a vázlatok nyomán festett képein megörökítse a hazai vagy idegen tájak szépségét, történeti emlékeit, népeinek életét. E festői utazásokat szokás volt albumokba foglalva közreadni.

E klasszikus, akadémikus festészet hagyományait megfigyelhetjük Sigel kompozícióiban is. A vedutaszerűen festett tájképek előtereiben egy-egy behajló fa, befelé

vezető út, egy épületrészlet vezet szemünket a kép középtere felé, ahol a táj vagy városkép ábrázolása kiteljesedik. A panorámát gyakran zárják le hegyek vagy dombok, s a képek felső harmada a kompozíciót lezáró, felhőkkel borított égbolté. Sigel is szereti a széles horizontokat, a nagy nyitott tájakat. Nézőpontja gyakran olyan, mintha magas kilátópontról tekintene le a tájra. Itt látható képein viszonylag ritkán tér el ettől a sémától, s csak néhány olyan képet fest, amely horizont nélkül, szoros kivágásban, mondhatjuk, közelképben ábrázolja a választott tájat vagy városrészletet. A látott részleteket igyekszik mindig megbízhatóan, pontosan visszaadni, az egész látványban és a részletekben egyaránt. Ezt mi is megfigyelhetjük azokon a képeken, amelyek máig megőrzött épületeket, városrészleteket is tartalmaznak.

4. kép. Anton Sigel: Öreg gesztenyefa Bánfalván, 1837. Akvarell, toll, 19,5 x 28,5 cm.

Képeit a látvány hűségén túl a szinte mindenütt előforduló kisméretű, ún. staffázs figurák teszik életszerűvé, mozgalmassá. Tájképein munkálkodó emberek, munkából megtérő parasztok járnak a tájban, gyakran látunk különféle állatokat megjeleni a kompozíciókon a falusi élet jelképeként. Sétáló, üldögélő, viseletük szerint úri népek is feltűnnek képein a munkálkodó parasztok társaságában. Szép és gondos a képek megvilágítása is. Olykor sárgás, alkonyi tónus borítja be a képeket mintegy lefedve a minuciózusan megfestett hegyormok, mezők, fák sokféle zöldjét. Olykor lilás reggeli, vagy egyenletesen világos nappali tónusokkal hangsúlyozza a látvány megfestésének idejét, s ezzel egyben megeremti a látvány derűjét, békéjét. A képek békés hangulatát e rejtett fények is erősítik. A fény irányát legtöbbször csak a finom, vetett árnyékok

sejtetik a nézővel. A képek gondos – minden bizonnyal mappákban történő – őrzésüknek köszönhetően máig megtartották eleven színeiket.

5. kép. Anton Sigel: Öreg gesztenyefa Bánfalván, 1837. Akvarell, toll, 19,5 x 28,5 cm.

Anton Sigel festményei – képletesen szólva – kiszíneznék egy fehér foltot a soproni városképek, városábrázolások palettáján is. A 19. század első feléből csak néhány képet, főként metszetet ismerünk e témában. Az eddig ismert város- és tájképek zöme a 19. század közepén s utána keletkezett. Steinacker Károly, Storno Ferenc és Hauser Károly hasonlóan dokumentatív ihletésű ismert városképei egy fél századdal későbbi Sopronnal ismertetnek meg bennünket.

Végezetül ki kell fejezni abbéli örömünket, hogy e képek, ha rövid időre is, de visszajutottak keletkezési helyükre. Anton Sigel ismeretlenségből előbukkanó képei óriási nyereséget jelentenek a Sopron-ábrázolások történetében. A kiállítás után a képek egy része a Soproni Múzeumban, néhány darab pedig magánszemélyek birtokában, Sopronban maradt.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

BARISKA ISTVÁN

A város térben és időben. Sopron
kapcsolatrendszerének változásai.
Szerk. Turbuly Éva
(Sopron, 2002.) 222 o.

Sopron – számos különböző oknak köszönhetően – várostörténet-írásunk egyik legdédelgettebb gyermeke. Szerencsés válogatással, önzetlen együttműködéssel azonban erről a régóta kutatott városról is újat lehet mondani; szakmának, nagyközönségnek egyaránt. A szerzők jó megválasztása (az előadások és a közlés sorrendjében: *Zsoldos Attila, Kubinyi András, Szende Katalin, G. Etényi Nóra, Zimányi Vera, Dominkovits Péter, Németh Ildikó, Tóth Imre*) a 13–20. századig egységet tud teremteni, anélkül, hogy feláldozná a sokféleséget – mert alapkutatásra és szemléleti pluralizmusra támaszkodik. Az önzetlen együttműködésben pedig ott vannak történetkutatás országos intézetei, tanszékei mellett a soproniak is. Úgy, hogy csak a minőség számít.

Zsoldos Attila „Sopron város és megye a 13. század utolsó harmadában” c. munkája azt bonyolult kérdéskört foglalja össze, hogy mi történt Sopronnal és Sopron vármegyével a várispánságok felbomlása idején, továbbá, hogy mi történt eközben a királyi és a magánhatalommal. Sopron, mint határvármegye esetében eltérés tapasztalható a vár, a várispánság és a vármegye hármás struktúrájú modelljétől: egyfelől mert a vármegyében volt még egy várispánság, nevezetesen a locsmándi, másfelől mert a soproni várispánság több várral (Kapuvár, Babót, Kabold) is rendelkezett. Ez a szerkezet megváltozott a várispánság felbomlásával, de a vasi ispánsághoz képest itt kevesebb várjobbágyot nemesítettek, és nincs adat a várszervezeti népek magánfamiliába állására sem. A vendégtelepesek kiváltságolására viszont jó példával szolgál Sopron 1277. évi hospesprivilegiuma, ami azonban a megye igazgatása történetében nem lett cezúra.

Miként reagált menderre a királyi és a magánhatalom? A 13. század végi hatalommegosztásra miért válaszoltak a Kőszegiek másként, mint a Csákok, akik – a szerző szerint – nem törekedtek a tartományépítésre. Milyen összefüggés volt az ország dinasztikus és tartományúri felosztása között? Zsoldos Attila alapvető fogalmak tisztázásával, a jelenségek pontos és kitűnő értelmezésével ad választ ezekre a kérdésekre és mutatja be a folyamatot, amelyre Sopron vármegye és Sopron város története igen jó alkalmat kínált. Ebben ki kell emelni azt a „forgatókönyvet”, hogy a Kőszegiek mindig lázadással reagáltak arra, ha elvesztették bárói méltóságukat, valamint a királyi tanács feletti ellenőrzést. Ezzel szemben a Csákok nem éltek ezzel az eszközzel.

Mínthogy Zsoldos Attila a vasi ispánság felbomlásának történetét már megírta, ezzel a tanulmánnyal kiegészítve a mai nyugati határmegyék jelentős részének 13. század végi története került új megvilágításba.

Kubinyi András akadémikus „*A városok az országos politikában, különös tekintettel Sopronra*” c. tanulmánya kitűnő példa arra, hogy csak az egészbe illesztve lehet megérteni a részletet. Különösen igaz ez a városok – így Sopron – országrendiségére, amelyet még az európai példákkal is érdemes összevetni. Ráadásul a magyar országgyűlés törvényi szabályozására meglehetősen későn, 1608. évi koronázás utáni 1. tc.-ben került sor, ami viszont jó igazodásul szolgált egyfelől a kúriás vagy kétkamrás diétális rendszer előzményeihez, másfelől a városok esetleges rendi kúriája kérdésköréhez. A szerző meggyőzően igazolja, hogy ez a 17. század elején szentesített törvénycikk középkori alapokon nyugszik abban az értelemben, hogy lényegében az 1514. évi 3. tc.-ben felsorolt városok vettek részt az országgyűlésen. Kubinyi hozzátézi azonban, hogy ez a mintegy 30 város együtt sohasem jelent meg az országgyűlésen. Sopron például 1441 és 1463 között Habsburg zálogon volt, országgyűlési jelenléte ezért lényegében az 1464. évi koronázó országgyűléstől számítható.

A szerző a kérdéskör teljes középkori fejlődéstörténetét áttekinti. Az I. Ulászló halálát követő 1445. évi pesti diéta volt az egyetlen a középkorban, amely a városokat törvényhozóként fogadta el. Abban a kérdésben, hogy vajon a városok az „ország tagjának” (*membrum regni*) voltak-e tekinthetők vagy sem, arra a következtetésre jut, hogy magyarországi jelenségnek kell tekinteni, hogy a királyi városok több csoportra tagolódtak. Mint kollektív nemes személyek rendi jogokkal rendelkeztek ugyan, de ezek eltérő érdekeik miatt nehezen érvényesültek az országos politika színterén: az országgyűlésen. Az esély a nyugati városokhoz hasonlóan megvolt arra, hogy kialakuljon a városok kúriája. Hogy nem így történt azért maguk a városok voltak a felelősek. Ugyanakkor azokat a példákat (pl. törvénykezés, kereskedelem, vám) is felsorolja, amelyek szükségessé tették a városok összetartását. Végeredményben a város csoportok elkülönülése, az uralkodótól közvetlenül függő városok viszonylag kis száma, a városok adó- és katonai forrásai közvetlen, azaz országgyűlés nélkül történő felhasználásának lehetősége mind-mind hozzájárulhatott a városok országrendisége megkésetttségéhez.

Szende Katalin „*Sopron kapcsolatai közeli és távoli városokkal a késő-középkorban*” c. tanulmánya Sopron késő-középkori jogtörténetét, „hírszerzését”, gazdasági kapcsolatait vette górcső alá. Elemzésének mérlege szerint a városok alá- és fölrendeltsége (jogi, városhálózati, piacközponti) és egymás mellettsége (tárnokszéki, országgyűlési részvétel) más-más kapcsolatokra tette képessé Sopront. Megfigyelései közül két témakört emelnék ki, még ha önkényesen is: 1) a soproni normák átvételét mind az anyagi-, mind pedig az eljárásjogban, 2) a kereskedelmi kapcsolatokat. Az előbbit azért, mert az átvételek és a közösen kiküldött bíróságok (pl. Sopron és Kőszeg, Sopron és Csepreg, Sopron és Pozsony között) a jogalkotás és a jogalkalmazás területén a feudális jogi partikularizmusban védeltséget jelentettek. Ráadásul nem minden város tartott „jogtudó értelmiséget”, legfeljebb jogalkalmazót. A Sopron, Kőszeg, Csepreg, Rohonc, Szombathely és Győr(sziget) között 1451-re kialakult jogi

(törvénykezési) együttműködés hosszabb folyamat eredménye volt. Fontos megjegyezni, hogy a deputált bíróságok nem rendelkeztek végrehajtási, hanem csak ítélezési joggal. A végrehajtás jogát az adott „jogsegélyt” kérő település nem áldozta fel ebben az együttműködésben. A törvénykezési együttműködés határon átnyúló összefogás is lehetett, főleg a büntetőügyek felderítésében.

Másrészt a kereskedelmet azért tüntetjük ki, mert benne az idő haladtával a tranzitjogok összekapcsolódásának vagyunk tanúi. Ez pedig újabb minőség volt a kapcsolatokban, hiszen nemcsak a piacokat, hanem a hozzájuk vezető utakat, szakaszokat és a közvetítő pozíciókat is felosztották egymás közt. Ezt igazolja a kölni és nürnbergi kereskedők és megbízottaik helycseréje Sopronban, akiket utóbb a bécsiek és a bécsűjhelyiek váltottak fel. A dolgozat ez utóbbi két város üzleti kapcsolatainak soproni jelenlétét meggyőző adatokkal támasztja alá. Ugyanakkor arra is utal, hogy a külbirtokosok miként jutottak soproni ingatlanokhoz, elsősorban szőlőkhöz, amelyekhez szervesen kapcsolódtak a borkivitel okozta konfliktusok (vámok, kiviteli hierarchia stb.). Hogy aztán ezen kívül milyen magánjogi kapcsolatok (áttelepülés, házasság, örökség, legényvándorlás, egyetemjárás) színtere lett Sopron, az már külön kutatás tárgyát képezi. Ez az utalás jól mutatja, hogy milyen sok feladat vár még a jövő kutatóira is.

G. Etényi Nóra „Sopron a 17. századi nagypolitikában” c. dolgozata arra a 17. századra vonatkozik, amikor Sopron – Pozsony helyett – országgyűlések, sőt királyválasztás, koronázás és nádorválasztás (1622, 1625, 1634-1635, 1681) színhelye is lett, azaz amikor a nagypolitika Sopronba költözött. A szerző, aki 2003-ban a magyarországi török háborúk 17. századi nyomtatványait is közreadta, a nyomtatott források számos válfaját hasznosítja kellő kritikai elemzéssel: a bécsi Matthäus Formica-féle két hetilapot, a röplapokat, a részletes beszámolókat nyújtó hírleveleket, illetve metszeteket és vedutákat, csakúgy mint a 17. században megújult városi krónikairodalmat. Mindenekelőtt a brémai és a wolfenbütteli gyűjtemények alapján ezek sokaságából válogatta ki a Sopron „aranykorára” vonatkozó forrásanyagot, amely alapján nagy erudícióval tárja fel a Sopronra vonatkozó nyomtatott források történeti hátterét, nagypolitikai és helyi (soproni) értékét, szövegvariánsait, az udvari és városi propaganda, reprezentáció céljait, a koronázás és nádorválasztás (rendi) szokásjogát, eljárásrendjét ill. udvari etikettjét, a bankettek lefolyását. Nem hagyta figyelmen kívül a török kor utolsó évtizedeinek értelmezését sem, amikor a soproni illetőségű ügyvéd, a Zrínyiek köréhez tartozó „szürke eminenciás”, Vitnyédi István is kulcsszerepet játszott a hírláncolatban. Kitér arra is, hogy a Habsburg abszolútizmus, a magyar főnemesség (pl. az Esterházyak), a török fenyegetettség és az ellenreformáció milyen szerepet szánt az eligazodásra és igazodásra kényszerült városnak, azaz, hogy a nagypolitika változásai miképpen módosították az önképére oly sokat adó Sopron szerepét.

Zimányi Vera „Néhány összehasonlítási szempont Sopron lakóinak 16-17. századi életéhez” c. gazdaságtörténeti dolgozatát korreferátumnak szánta. Olyan elemzésnek, amelyben nemzetközi adatok összehasonlításával mutatta ki a soproni trendeket. Ilyennek minősül a kenyérgabona árának vizsgálata a 17. századi árforradalom tükrében. Az ún. reálbérszámítás arra ad választ, hogy egy adott társadalmi réteg 100 kg ke-

nyérgabonára mennyi munkabért volt kénytelen fordítani. Strassburg és Sopron adatainak egybevetése azt mutatja, hogy ebben az összehasonlításban a soproniak kedvezőbb helyzetben voltak. A tanulmány más városokat, így Augsburg, Bécs, Klosterneuburg mintáit is nagyító alá veszi. Zimányinak ugyanakkor feltűnt, hogy ezzel párhuzamosan a soproni státúumokban (1619, 1654, 1704) feltűntek a luxus- és pompaellenes rendelkezések is. A tanulmány erre a jelenségre Sopron város társadalmának szerkezete, a magyarországi város és falu közti munkamegosztás tendenciája, valamint a létszükségleti és luxusáruk árképzése alapján keresi a választ.

Dominkovits Péter „Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja (Adatok és szempontok a nyugat-dunántúli vármegyei tisztikarok, nemesi elit társadalomtörténeti feldolgozásához)” c. munkája több szempontból is hézagpótló. Egyfelől azért, mert középiskoláink története feltárásában még mindig ritkaság számba megy az anyakönyvi szintű feltárás. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt Németh Sámuel, Sasfi Csaba, Zsoldos Attila idevágó munkái jutnak az eszünkbe. Másfelől tudni kell azt is, hogy még ritkább a nemesség iskolázottságának felmérése: köznemesi elitkutatás összekapcsolása művelődéstörténeti elemzéssel. A feladat nehézsége nyilvánvaló. Egyrészt azért, mert ez a munka feltételezi, hogy ismerjük az adott középiskola – esetünkben a soproni jezsuita gimnázium – beiskolázási körzetét és az iskola vonzásába tartozó vármegyei hivatalviselőket (főispán, alispán, jegyző, perceptor, assessor, szolgabíró stb.). Másfelől a kutatás megköveteli, hogy otthon legyünk az érintett vármegyék (Győr, Moson, Sopron, Vas, Zala stb.) fő- és köznemességének történetében. Arról nem is beszélve, hogy kitekintéssel kell lenni a magyar rendiség központi, regionális és birtokigazgató hivatalaira, pl. kamarai igazgatásra, a királyi és kerületi táblákra, továbbá az uradalmi adminisztrációkra.

Dominkovits Péter eddigi kutatásaival lényegében már rálátást engedett Sopron vármegye hivatalviselő nemességére, birtoktörténetére, családi kapcsolataira (pl. a petőházi Zeke, a felsőbüki Nagy, a Tolnay, a Rimanóczy, a Niczky, a Kramarics, a Pásztor család esetében). A szerző a soproni jezsuita gimnázium 1711-1771 között keletkezett anyakönyveire támaszkodva itt is más forrástípusok bevonásával (vármegyei jegyzőkönyvek, végrendeletek, missilisek, árvaügyi iratok, céhprivi-légiумok, polgárkönyvek stb.) végezte kutatását. A dolgozat rendkívül meggyőzően tárja eléink az intergenerációs adatokat, továbbá a családi stratégiákat. Eközben nem feledkezett meg a nyugat-magyarországi vármegyék nemességének átbirtoklásáról és házasságairól, a szomszédos vármegyék (pl. Moson, Győr, Vas, Zala) tisztségviselőinek soproni iskolázásáról, vármegyei hivatalok fölötti, regionális és országos tisztségviselésről (pl. a Czompó, a felsőbüki Nagy, a salamonfai Ráttky, a Rimanóczy család, a vasi Kelcz, a Bezerédy család estében). Külön fejezetet kapott a Sopron és Vas megyei főnemesség pl. (a Széchényi, a Draskovich, a Cziráky, a Viczay, a Csáky, az Ebergényi, a Batthyány, a Sigray, a Szapáry, a Meskó család iskolázásáról). Dominkovits tehát igen szép példáját adta annak, hogy interdiszciplináris eszközökkel milyen átfogó képet lehet adni a 18. századi hivatalviselő nemesség karrierje megalapozásáról.

Németh Ildikó „Az „iskolaváros” Sopron tanárai a 19. század második felében” c. tanulmánya ugyancsak példa értékű. Különösen azért, mert a történetírás ritkán tar-

tott szemlét az iskolák legfontosabb személyi feltételeiről, a generációk hosszú sorát meghatározni tudó tanárokról. A tanár példaképe beépülhet a személyiségünkbe, meghatározhatja választásainkat. Vas megyében úgy reagáltak erre, hogy sorozatot indítottak a tudós tanárokról. Németh Ildikó pedig úgy, hogy Ph.D. disszertációja témájául választotta a soproni iskolák múltját. Benne az itt közölt részlettel, amelyben a történész eszközeivel tárja fel a kiemelkedő soproni tanárok működését. Ebben a tanulmányban 40 tanáregyéniség pályaképével, egyfajta kislexikonával ajándékozza meg az olvasót. Több tanárgeneráción át akár azt is érzékeltetni lehet, miként hagyományozódott a választás és magatartás apa és fiú, testvér és rokon, tanár és tanítvány között.

Németh Ildikó a középiskolai tanári képzés történetének rövid összefoglalását is felelevenítette. A társadalomtörténeti-szociológiai vizsgálatok számos szempontját vonta be az elemzésbe. Így többek között a születési hely, a családi indíttatás, a többnyelvűség, a mobilitás, a párhuzamos képzésben való részvétel alapján. Kiemelten kezelte a művésztanárok tevékenységét. Külön elbírálásban részesültek a hitoktatók mint a tanári kar „megbecsült és magasan képzett” tagjai. Megkülönböztetett figyelemben részesült a tanítás mellett végzett tudományos munka, a különböző országos, regionális és helyi szakmai szervezetekben és egyesületekben végzett tevékenység. Ettől megkülönböztetve tárgyalta a szerző a közéleti (kulturális, sport, önszervező, jótékonyági, hitéleti stb.) egyesületi életben regisztrálható részvételt, valamint azt a közéleti szerepet, amelyet Sopron közigazgatási illetve felekezeti szakbizottságaiban tölthettek be. Természetesen itt nem tudjuk a negyven tanár nevét felsorolni. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy a polgári kori Sopron feltűnően gazdag iskolaszervezetet hagyott az utókorra, és a gazdag iskola-szerkezethez rendkívül színvonalas tanári gárda tartozott. Az életrajzokból kiderül ez a kölcsönösség, továbbá, hogy a város milyen megtartó erőt gyakorolt a 19. század második felében Sopronban működő tanárookra.

A kötetet *Tóth Imre: „Aktuális Sopron-képek a XX. században”* c. roppant érdekes és aktuális tanulmánya zárja. Érdekes, mert a városról alkotott közvélemény alakulásának belső és külső okait is feltárja. Ezért egy pillanatra sem érezzük sem belterjesnek, sem provinciálisnak. Sőt, olykor éppen azok a kényszerek voltak provinciálisak, amelyeket a felsőbb hatalmak alkalmaztak a városra. Ilyen volt példának okáért a hatalom városellenessége az 1954-től tudatosan generált Sopron-Győr vitában. A szerző hat szakaszt különített el, amelyben a Sopron-kép ilyen vagy olyan okokból, de megváltozott. Az 1921–2001 közti Sopron-képen minden korszak rajta hagyta a keze nyomát. Az 1921. évi soproni népszavazás mint a magyar Trianon-revízió részsikere után a „Civitas Fidelissima” számla benyújtásával kísérletezett – egy olyan kurzussal szemben, amelynek jelöltjét megbuktatta a nemzetgyűlési választásokon. Egy olyan kormányral szemben, amely külpolitikailag tovább is foglya maradt a trianoni döntésnek. Ez utóbbit a hatalom kitérő reakciójaként írta le a szerző. A lassan illúzióit veszítő városnak a Harmadik Birodalom fenyegettségét is meg kellett élnie a „Burgenland elvesztett fővárosa” sokat hangoztatott, németbarát minősítése miatt. Ám, hogy a II. világháborút követő szovjet típusú hatalom milyen stigmákkal látta el az egykori polgárvárost, arra korábban senki sem gondolhatott. Sopron „kispolgári és reakciós” vá-

rosképét szinte készen kapta a proletárhatalomtól, és vele járt a büntetés is az elmaradt város- és iparfejlesztés formájában. A sors iróniájából és kegyéből is egyszerre, hiszen ez a tudatos elhanyagolás mentette meg a városból azt, amit a súlyos bombázások még meghagytak. Így válhatott később a vasfüggöny „Díszkapujává” és a rendszer-váltás nemzeti kurzusai számára is ismét „Civitas Fidelissimává”. Innen érthető a szerző által elemzett kérdés aktuális volta is. Ez a kép ugyanis a város akaratától függetlenül még ma is alakul.

Csak egyet tudunk érteni a Soproni Levéltár igazgatójával, dr. Turbuly Évával, aki a 2002. szeptember 25-én megtartott konferencia anyagát nem hagyta veszendőbe menni. Dicséret illeti természetesen a szerzőket is, akik nélkül nem készülhetett volna el ez a kötet, és akik ezzel jelentős mértékben hozzájárultak a Sopronról és szerepéről alkotott kép szak- és korszerű újraértelmezéséhez.

SZÉKELY ZOLTÁN

Kincseink. Tárgyak Sopron 725 éves történetéből. Kiállítási katalógus.
Sopron, 2002.

IV. László 1277-ben kiállított oklevelétől számítjuk Sopron szabad királyi város státuszát. A királyi kettős függőpecséttel megerősített oklevél kivette a várost a soproni ispán joghatósága alól, szabad bíróválasztást engedélyezett a polgárok számára s ezeken túl még számos más jogot s privilégiumot is rögzített. Mindazokat a kiváltságokat, amelyek a következő évszázadokban a város autonóm fejlődésének kereteit s egyben zálogát is jelentették. E jeles, 725 évvel ezelőtti eseményt egy reprezentatív kiállítással tették emlékezetesebbé a soproni egyházi- és közgyűjtemények: a szervező Soproni Múzeum, valamint Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, a Soproni Evangélikus Gyűjtemény Levéltára, a Soproni Katolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, a Központi Bányászati Múzeum és a soproni Nagyboldogasszony (bencés) templom. A kiállítás, amelyhez az alább bemutatandó igényes megjelenésű, a Soproni Múzeum és a Soproni Levéltár együttműködése révén kiadott katalógus is készült, a Lábasházban volt megtekinthető.

A 39 oldalas kiadvány a „Kincseink. Tárgyak Sopron 725 éves történetéből” címet viseli, amely pontosan jelzi tartalmát. A kiállítás s vele együtt a katalógus azokat a történeti és művészeti értékeket vonultatja fel, amelyek Sopron önálló városi létéhez köthetők, vagy arra emlékeztetnek, és felvillan a várost alkotó közösségek – egyházak, céhek – élete is. A nyitó tárgy – mi is lehetne más –, IV. László király kiváltságlevele. A további oklevelek részben a privilégiumok megerősítéséről szólnak (I. Mátyás aranybullája), míg mások segítségével nyomon követhetjük Sopron címerének alakulását (II. Ferdinánd 1622-es diplomájától az 1925-ben kiállított belügyminiszteri iratig). A hivatalos okmányokat szépen egészítik ki azok a dokumentumok, amelyek a

város lakóinak életére vetnek világot: a többnyelvű értelmiség jelenlétét bizonyítja a 14. század végéről való latin–magyar szójegyzék, míg a vagy fél évezreddel később készült Geiger-krónika egy egyszerű kosárfonó történeti-közéleti érdeklődésén keresztül ad hírt a város pezsgő életéről.

Sopron szerencsés fekvésének köszönhetően azon kisszámú magyar városok közé tartozik, amely képes volt átmenteni s napjainkig megőrizni középkori történetének emlékeit. A ferencesek egykori templomának térdelő donátorfigurája jó, eredeti festését is megőrző állapota s a magyar művészetben ritka ábrázolási típusa okán egyaránt méltán képviseli a város középkori művészetét. Miként egyedülálló emlék a Gaissel-család 1400 körüli tornapajzsa és sisakdíszje is. A város és egyházainak egykori gazdagságáról a bemutatott pompás ötvösművek tanúskodnak.

A kiállított tárgyak egy jelentős csoportja az önkormányzatiság intézményéhez köthető. A polgármesteri jogar (1642), Justitia szobra (18. század), a faragott-festett városcímer (17. század) valamint Zoller Ferenc álló órája (1772) olyan tárgye gyüttest alkot, amely kiegészítve a mára már elpusztult régi városháza allegorikus freskóival, a város méltóságának s ezzel együtt identitástudatának reprezentatív megjelenítői.

Ez a fajta érzékenység a képzőművészeti reprezentáció iránt nyilván a város vezetőinek személyes példaadására vezethető vissza. S valóban: Dobner Sebestyén és családja (17. század eleje) valamint Lackner Kristóf (1631) kvalitásos portréi a műfaj hazai emlékeinek sorában is a koraiak közé tartoznak, jól jelezve ezzel e réteg műveltségét és kulturáltságát. Lackner Kristóf esetében a művészetek iránti érzékenység odáig vezetett, hogy maga is gyakorlójává vált: könyveinek emblémáit maga tervezte s metszette rézbe, ezekből is láthatunk néhányat.

Sopron 17–18. századi életében meghatározó szerepet játszottak a kézműves iparágakat tömörítő és szerteágazó gazdasági-társadalmi funkciókat ellátó céhek. Gazdagságuk és jelentőségük a hozzájuk köthető reprezentatív tárgyak színvonalán is lemérhető. A kiállítás a céhládák, ónkancsók és habán fajanszedények, mives pecsétnyomók, temetési jelvények, mesterremekék és a szerszámok napjainkig megőrzött gazdag gyűjteményéből is válogatást nyújt. A barokk idők gazdag spirituális életét az evangélikusok mives faragású perselyládája képviseli, míg a katolikus életet Dorffmaister István festményei és a Gottlieb Kuhn monstranciája idézi fel.

A 19. századi Sopron szellemi-művészeti életének fontos szereplője volt id. Storno Ferenc. Kiterjedt munkásságát egy soproni műve jelképezi: a Szent Mihály templom azóta megsemmisült freskójának feltárási rajza és rekonstrukciója (mindkettő ezideig közöletlen volt).

Az alapvetően kronologikus sorba rendezett tárgyak utolsó csoportját a kortárs éremművészet soproni vonatkozású darabjai alkotják. A kiállítás rendezői annál is inkább válogathattak ezekből at alkotásokból, mivel a soproni Országos Érembiennálé a műfaj legfontosabb hazai seregszemléje, s így jelképezi a városnak a modern művészetben játszott szerepét is. A kiválogatott darabok egyszersmind korunk tisztelgését is bemutatják az ősi város s annak jeles fiai előtt. A záródarab pedig – az Európai Műemléki Aranyérem (1975) – a külvilág tisztelgése a városuk örökségét féltve gondozó soproniak előtt.

Az igényes megjelenésű, színes képekkel illusztrált katalógus rövid, lényegretörő tételei elsősorban a tárgyak leírását tartalmazzák. Talán kicsivel több teret lehetett volna szánni a történeti információknak, amelyek a katalógus használóját jobban eligazítanák az egyes tárgyak vagy az ábrázolt személyek jelentőségét illetően. A szerkesztés és a nyomdai kivitel egyaránt elismerésre méltó, a kisebb hibák mellett – mint David Eckirch úrvacsora kannájánál Augsburg hibásan írt neve – csupán egyetlen nagyobb hiányosság szúrt szemet a recenzensnek: Szentirmai Zoltán soproni éremsozozatának reprodukciója valahogy kimaradt a kötetből.

A Kincseink c. katalógus szép megjelenésével, tudományos igényességével méltó emléke Sopron 725 éves múltjának és erre büszke jelenének.

SZENDE KATALIN

Gömöri János: Castrum Supron.

Sopron vára az Árpád-korban

Sopron, 2002. 278 p.

2002-ben, Sopron szabad királyi városi rangra emelése évfordulójának mértéktartó megünnepléséhez egy sor mértékadó kiadvány megjelenése is kapcsolódott. Ezek között, monografikus jellege miatt, bizvást tarthatjuk a legnagyobb hatásúnak azt a kötetet, amely Sopronnak az ünnepelt időszakot megelőző, és éppen a jeles 1277. esztendővel záruló közel három évszázadát mutatja be. Gömöri János nagyszabású és igen alapos munkája valójában a címben jelzethnél nagyobb területet és hosszabb időszakot fog át: az őskori, római és avar kori előzményeket is bemutatja, és gyakran kitekint az ispánsági vár tágabb környezetére is. A könyv helytörténeti szempontból az egész ÉNy-Dunántúl, következtetéseit és pédaadó módszertanát tekintve pedig a teljes történeti Magyarország számára fontos alapművet jelent.

Az olvasóközönség sokrétűségét garantálja a kötet stílusa is, amely egyszerre közérthető és szakszerű – csak a jegyzetekben tolódik el a hangsúly, jogosan, a szakmai közönség érdeklődése irányába. Ráadásul a történeti érdeklődésű olvasókon kívül – akik között előkelő hely illeti meg a kötetet kiadóként jegyző Scarbantia Társaság tagságát és rendezvényeinek résztvevőit – a természettudósok (geológusok, geofizikusok, faipari mérnökök) is örömmel fedezhetik fel saját szakterületük eredményeinek értő felhasználását a régész szerző munkájában. A Soproni Szemle olvasói pedig megelégedéssel nyugtázzhatják, hogy folyóiratunk is szerepet játszott a könyvben bemutatott kutatási eredmények kikristályosodásában. Mindenekelőtt az 1986-os Vörössánc-konferencia előadásainak közzétételét, de más, a térség Árpád-kori történetével kapcsolatos tanulmányok publikálását is (ld. legutóbb a 2000/4-es, Ezred-forduló I. tematikus számunkat és a 2001/4-es, középkori témákat tárgyaló számot) említhetjük.

A jelen ismertetés csak vázlatos áttekintést is adhat a kötet egyes fejezeteinek főbb új eredményeiről. A Sopron szűkebb-tágabb környékéhez kapcsolódó régészeti

lelőhelyek és a hozzájuk köthető történeti események ismertetése a magyar honfoglalásig kronologikus rendben halad, míg az Árpád-korban tematikus egységeken belüli topográfiai sorrendben. Gömői János jó érzékkel tart egyensúlyt a helyi ásatási eredmények bemutatása és a nagyívű történeti rekonstrukció között, amelybe a térség 9–13. századi lelőhelyeit kutató más régészek (Nováki Gyula, Szőke Béla Miklós, Tomka Péter és mások) eredményeit is integrálja. Ily módon elemzi például a Csorna melletti 9. századi későavar közösség temetőjét, vagy Sopronkőhida határvédő lakosságának emlékeit, akik valószínűleg megérték a magyar honfoglalást is.

Saját véleményét adja mindehhez hozzá azzal, hogy megpróbálja a László Gyula által felvetett, és rajta kívül szinte csak Engel Pál által támogatott kettős honfoglalás elméletét és a magyar honfoglalás hagyományos értelmezését összebékíteni, a későavarok között élő, magyarul beszélő népcsoportokat, illetve a honfoglalók sorában harcoló onogurokat feltételezve. A bizonyos települések kontinuitását hangoztató véleményének a tárgyi anyag oldaláról hitelt adhatunk, a nyelv kérdésében azonban nehéz régészeti érvek alapján állást foglalni. A szerző mindenestre a kérdéses, esetleg vitatható pontokat általában a lábjegyzetekben hozza (pl. 42, 52. jz., ill. később 88. és 94. jz.), így is szétválasztva a mindenki érdeklődésére számot tartó részeket a tudományos vitáktól vagy egyéni felvetésektől.

A honfoglalás ismertetésénél többféle forrástípus invenciózus felhasználását láthatjuk. Szemléletes térkép mutatja például a törzsnévi helynevek (Sopron megyében: Nyék, Megyer, Tarján, Kér), illetve a fejedelmi család tagjaira utaló helynevek elterjedését. Hasonlóképpen jár el a szerző a nyugati határszakasz erősítéseinek bemutatásánál is, amely egyben átvezet a könyv szűkebb témájához, a soproni ispánsági vár sáncához. A határvárak sorában elsőként Darufalvával (Draßburg) foglalkozik, amelyet Sopron „előretolt erősítményeként” értelmez. A megye Sopron mellett legjelentősebb határvárára, Kapuvárra csak néhány szórványos lelet utal, magát az Árpád-kori erősítést nem sikerült azonosítani; a másik két jelentős földvár, Babót (Feketevár) és az önálló ispánsági központként működött Locsmándot (Lutzmannsburg) azonban igen.

A felsorolt kisebb erősítések tárgyalása mintegy előkészítésül szolgál a soproni vár bemutatásához, amelynek sáncait több mint egy évszázada kutatják a régészek. Az utolsó három évtized feltárásai a kötet szerzőjének nevéhez fűződnek, így valóban első kézből értesül az olvasó az eddig 20 lelőhelyen végzett mintegy három tucatnyi ásatás legújabb eredményeiről. Ezek részben a sánc méretével és szerkezetével, részben kormeghatározásával kapcsolatosak – mindkét témában országosan is fontos összehasonlító adatokat nyújtva a további kutatásokhoz. A megfigyeléseket az 50. képen látható elméleti rekonstrukció foglalja vizuális egységbe (kár, hogy a Hátsókapu helyének jelölése nem világos az ábrán).

Ezenkívül a szerző az égés folyamatát és idejét tisztázó természettudományos vizsgálatokat is felhasználva állást foglal abban a régóta vittott kérdésben is, hogy vajon szándékosan égették-e ki a sáncot, hogy szilárdabbá tegyék, vagy egy ellenséges támadáskorán gyulladt-e fel és nyerte az ásatásokon még ma is megfigyelhető vörös színét. Gömői az utóbbi magyarázat mellett érvel, kiemelve, hogy az égés több helyen, főleg a kapuknál súlyosan károsította a sánc szerkezetét, ami aligha állhatott a vár

védőinek szándékában. A későbbiekben, az Összefoglalásban is találunk egy adalékot ehhez a kérdéshez: a 172. kép a Várkerület 19. alatt előkerült nyugati típusú nyílhegyet mutat, amely alkalmas gyújtócsóva felerősítésére és így faszervezetek lángra lobbantására. A kormeghatározást tekintve szintén határozott véleményt képvisel Gömöri János. A 4. fejezetben és az Összefoglalásban is kifejtett, régészeti, természet-tudományos és történeti érveket felsorakoztató álláspontja szerint a sánc a 11. század első évtizedében épülhetett meg, míg a kiégést feltételelesen III. Henrik császár 1044-es támadásával köti össze.

Az ispáni vár sáncának mintaszerű bemutatása után az Árpád-kori Sopron régészeti emlékeit tekinti át a kötet, nem feledkezve meg a történeti vonatkozásokról sem. Világos példáját láthatjuk annak, hogy az Árpád-korban a véges számú és már több szempontból kielemezett írásos forrásanyag mellett a régészet az, amely alapvető új eredményekkel tud előállni; olyanokkal, amelyek sok tekintetben módosítják a történészek álláspontját. Így például 10. századi telepekre és temetőkre vonatkozó ásatási megfigyelései alapján jogosan száll szembe Gömöri János Kristó Gyulának a nyugati gyeprüvidék kezdeti lakatlanságát és Sopron megye késői kialakulását hangoztató, és még legújabbban is ismételten kifejtett (Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 76. o. és a 70. o. térképe) nézeteivel.

Az 5. fejezet a régészeti leletek alapján sorra veszi az egyházi szervezet (a soproni főesperesség és a falusi plébániatemplomok), a világi igazgatás, a katonáskodó elemek (várjobbágyok) és a szakosodott szolgáltatásokra kötelezett köznép életének és munkálkodásának emlékeit. Különösen ez utóbbi vonatkozásban, a bányászatról, a kohászatról és a kovácsmesterségről vonultat fel igen gazdag anyagot, hiszen a korai vasművesség kutatásának Gömöri János az országosan elismert vezető kutatója. A világos rekonstrukciós rajzok, amelyek a szerző útmutatásai alapján Ughy István keze munkáját dicsérik, még a témát kevésbé ismerő olvasó számára is szemléletesen mutatják be az egyes munkafolyamatokat.

Ezt követi az ispáni váron belül talált épületmaradványok – házfalak, kutak, kemencék – számbavétele. Talán logikusabb lett volna közvetlenül a sánc építménye után tárgyalni ezt a kérdést, hiszen a sánc funkciójának és használatának meghatározásához a benne talált építmények jellege is támpontot ad. Mindenesetre bőven kárpótolja a várakozásért az olvasót a bemutatott régészeti jelenségek sokfélesége, bár szinte minden esetben csak épülettöredékek voltak megfigyelhetők. Talán emiatt is érzi a szerző szükségesnek, hogy itt részletesebben dokumentálja megfigyeléseit, bár az Új u–Szt. György u. sarkának boronafalú épületében talált összes kerámia-töredékezt talán mégsem lett volna szükséges leltárkönyvi részletességgel közölni (123–135. o.). A megfigyelt épületek többsége a felszínen állt és sövényfonatos, agyagtapasztásos fallal készült, ez lehetett az általánosan jellemző a vár belsejére. Az itt ismertetett faltöredékekhez hasonlók kerültek még elő a Szt. György u. 18. és 16. sz. házak alatt is Nováki Gyula ill. Gabrieli Gabriella kutatásai során (SSz. 18/1964/ ill. SMRA 727.).

Az ispáni váron kívül eső területen ugyanakkor eddig csak gödröket ill. földbe mélyített lakóházakat sikerült feltárni az Árpád-korból. A szerző ezek közül a

legrészletesebben a késő-középkori káposztáskertek (Krautäcker dülő, mai Jereván ltp.) alatti objektumokkal foglalkozik. A 9–10. századra keltezhető településrészletnek ez az első közlése (144–154. o.), ami azért is felettébb izgalmas, mert itt minden bizonytalansággal az ispáni vár előtti, de talán még a magyar honfoglalást is megelőző településsel van dolgunk. A feltárt kerámia nem mutat rokonságot az ispáni vár leleteivel, és hiányzik belőle az Árpád-kori falvak „vezérellete”, a cserépbogrács is, ráadásul a település neve sem fordul elő az írott forrásokban. Mindezek alapján valószínű, hogy ez a falu nem érte meg a magyar államalapítást. Érdeklődve várjuk a település még részletesebb publikációját, amely a most még nyitott kérdéseket (a lakók nemzetiségi hovatartozása, esetleges kontinuitása a későavar népeiséggel) is remélhetőleg megválaszolja majd.

Ezenkívül az ispáni várral egyidős, az írott forrásokban is szereplő falvak egyes településrészleteit is feltárták a régészek (ezúttal is mindenekelőtt a szerző). Bánfalván két lelőhely (Zuan falu központja ill. egy távolabbi településrészlet), Fertőszentmiklóson három korabeli falu: a regionális árucseres-központ szerepét is betöltő Szerdahely, Nevegy állattartó szállásának földfelszínen álló faházai vagy sátrai és Szentmiklós huzamosabban, de csak időnként használt telepének részlete került felszínre. Hegykőn 13. század végi itatóhely vagy pihenőállomás nyomai, Hidegségen pedig, az ismert freskódíszes plébániatemplomtól nem messze, több házból álló falurészlet és egy kovácsműhely látott napvilágot. Ezekről az Árpád-kori települési nyomokról (a hidegségi kovácsműhely kivételével) a szűkebb szakma is ebből a kötetből szerezhet elsőként tudomást, ennek megfelelően részletgazdag és alaposan dokumentált az ismertetésük.

A mintegy három évszázados fejlődés mérlegét vonja meg „Az ispáni várból szabad királyi város” című zárófejezet. Itt a szerző utalásszerűen foglalja össze a 13. század végének hatalmas változásait, amelyek a gazdaságon és a társadalmon kívül az anyagi kultúrában és a településszerkezetben is gyökeres újdonságokat hoztak. Gömöri János ezek közül elsősorban azokkal foglalkozik, amelyek az ispáni vár építészeti képét megváltoztatták, és az 1277-es királyi adománylevélből is ezeket a részeket emeli ki. A valódi város kifejlődése már kívül esik a kötet témáján.

Az Összefoglalás egyrészt a kötet egészének településszerkezeti tanulságait vonja le, Sopron és környéke történetébe ágyazva, másrészt a terület régészeti források segítségével megrajzolt történetét az országos történeti összképbe illeszti be. Ismét hangsúlyozza azt a véleményét, hogy a sánccal védett soproni határvár már Szent István király uralkodása alatt, annak is első évtizedében felépülhetett. Ezt országos viszonylatban is alátámasztja, részben külpolitikai, részben tipológiai érvekkel. Kiemeli, hogy az ún. széles talpú sáncok az ország számos, támadásoktól veszélyeztetett pontján egyidejűleg, 1010 táján jelentek meg, és építésükben, illetve megtervezésükben a kijevi Rusz mintáit ismerő, a nyugati határvidékre is betelepített orosz-varég katonai kíséret tagjai is részt vehettek. A vizsgált időszak végét tekintve a tatárjárás utáni újjáépítés esetleges nyomait próbálja azonosítani, ide kapcsolva a korábban Holl Imre által inkább 13. század végének meghatározott 1. periódusú kőfalat.

A vázlatos ismertetésből is remélhetőleg kitűnik, hogy milyen tartalmas, mennyi új eredményt bemutató kötetet állított össze, zömmel saját kutatásaira alapozva, Gömöri János. Külön kiemelném a gazdag képi dokumentációt is. A nagyszámú, jól áttekinthető ásatási felmérés, fotó, összesítő térkép és rekonstrukciós rajz egyenrangú társa a szövegnek, és ezt az egységet a gyakori és pontos hivatkozások is hangsúlyozzák. (Egyedül a szintén nagy gonddal összeállított színes táblák technikai színvonala marad el kissé a kötet egészének tiszta, világos nyomásától, és ez a hiányosság a címlap fotóján is sajnos érezhető.) Szintén igen hasznos a több száz tételt felvonultató irodalomjegyzék valamint a rövidebb angol és bővebb német nyelvű tartalmi kivonat, amelyhez kapcsolódva az ábrajegyzék is megtalálható német nyelven.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy ebben a könyvben minden benne van – új eredmények vagy a hivatkozott irodalom formájában – amit Sopron és tágabb környéke Árpád-kori életéről jelenleg tudni lehet. Ami esetleg nincs benne – a történeti adatok teljességre törekvő felsorakoztatása, vagy a proto-urbanizáció folyamatának bemutatása, amelynek során a területileg széttagolt településből kialakult a klasszikus, topográfiailag egységes város – azt nem is itt kell keresni. Ez már két más jellegű könyv témája lehet, amelyek megírásához a jelen kötet rengeteg adattal és inspirációval szolgál. Az egyik megírandó könyv Sopron várostörténeti monográfiája, amely már évszázados adóssága helytörténet-írásunknak. A másik könyv egy országos szintű összehasonlító munka lehetne, amely „A magyar várostörténet első fejezetét” a régészeti és történeti adatok együttes értelmezésén keresztül mutatná be, és amelyhez többek között Major Jenő, Kubinyi András és Laszlovszky József tanulmányai adják meg az elméleti háttérrel. Gömöri János kitűnő összefoglalása azonban nemcsak ezekhez a kötetekhez szolgálhat kiindulópontul, hanem önmagában is a magyar középkori régészet kiemelkedő értékű alkotását képviseli.

HORVÁTH JÓZSEF

Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608.
Sopron, 2002.

A regeszták – a régi korok levéltári forrásainak tartalmáról meghatározott szabályok szerint készített rövid tartalmi kivonatok – immár hosszú ideje fontos forrásai a történeti kutatásnak. Kedveltségük oka, hogy létük jelentős mértékben megkönnyíti a kutatók helyzetét: időt, energiát takarít meg, segít a földrajzi távolságok leküzdésében, összehasonlító vizsgálódásokat tesz lehetővé – hogy csak néhány lényeges szempontot említsek. Előbb a középkori oklevelek regesztáinak megjelenítése indult meg, majd más forrástípusok is sorra kerültek, így a kora-újkorai vármegyék közgyűlési jegyzőkönyvei is – ez utóbbiak közzététele mintegy másfél évtizede van folyamatban.

A vállalkozás fontosságát jelzi, hogy csupán a dunántúli vármegyékből 9 kötet látott eddig napvilágot: Győr, Vas és Zala 2–2 regesztakötetet jelentetett meg, míg Esztergom, Tolna és Sopron vármegyék közgyűlési jegyzőkönyveiből az első kötetek készültek el 2002-ig.

Ebbe a sorba illeszkedik tehát a most ismertetendő kiadvány, a Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. kötete, amelyet Turbuly Éva soproni levéltárigazgató készített el. Személyében olyan kutató fogott e munkához, akinek egyáltalán nem idegen ez a tevékenység, hiszen Zala megyében végzett már hasonló: ott az első kötet társszerzője volt, a másodikat pedig egyedül készítette el. Ottani tapasztalatainak bizonyára nagy hasznát vette jelen kötet munkálataiban; miként a lektor, Gecsényi Lajos tanácsainak is, aki maga a Győr vármegyei kötetek szerzőjeként járult hozzá az eddigi munkálatok sikeréhez.

A „Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608” című, 2002-ben napvilágot látott kötet egy rövid, de lényegre törően tartalmas előszóval indul, amely elhelyezi a most megjelent kiadványt a fentebb már említett sorozatban, utal Sopron vármegye akkori helyzetére, a jegyzőkönyvek feltételezett tartalmi hiányaira, valamint ismerteti a forrásközlés módjának legfontosabb szempontjait – fontos segítséget adva mindezzel a kötet használatához. Ugyanezen célból íródott a következő fejezet is, a „Történeti bevezető”, amely ívnyi terjedelemben jó áttekintést nyújt a 16. század végi és a következő évszázad eleji Sopron vármegye politika- és társadalomtörténetéről, a fontosabb történések számbavétele mellett a vármegye nemesi társadalmának helyzetére is részletesebben kitérve, és bemutatva a vármegyei közigazgatás működését is; két tucatnyi lábjegyzetre és ennél is nagyobb számú irodalomra hivatkozva. Hogy ezt Turbuly Éva megtehesse, abban jelentős szerepe van a téma korábbi kutatóinak: olyan jeles munkákra támaszkodhatott, mint pl. Soós Imre 1937-ben megjelent tanulmányára a Sopron megyei középbirtok történetéről, Maksay Ferenc 1979-ben publikált munkájára Sopron vármegye 16. századi birtokos társadalmáról, vagy – hogy időben közelebbi példát is említsek – Dominkovits Péter sorozatban megjelenő kiváló dolgozataira, amelyek a 16–17. századi Sopron megyei nemesség társadalomtörténetéhez szolgálnak fontos adalékokkal. De jól hasznosíthatta Turbuly Éva saját korábbi munkáinak eredményeit is; különösen a 2000-ben napvilágot látott, Sopron vármegye közigazgatását a statutumok tükrében vizsgáló tanulmánya lett fontos a jelen kötet szempontjából is. Aligha véletlen tehát, hogy ez a regesztakötet lényegesen alaposabb történeti bevezetővel jelenhetett meg, mint a korábbi hasonló kiadványok!

A kötet legterjedelmesebb fejezete – érthetően – a regeszták közlése: a 702 bejegyzés közül a legkorábbi 1595. április 12-én, míg az utolsó 1608. december 14-én kelt; azaz 13 és fél esztendő közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzéseinek tartalmi kivonatait teszi közzé. Ezen időszak alatt – amint az a „Sopron megyei közgyűlések és törvényszékek időrendi mutatója (1595–1608)” című, a függelékben közölt összeállításból is kitűnik – 123 „rendezvény” volt a vármegye életében: ezek közül 62 közgyűlés, 40 törvényszék, 14 gyűlés, 7 pedig részgyűlés jellegű volt. Érdekesség, hogy két esetben Vas és Sopron vármegye közösen tartott közgyűlést; míg ugyancsak két alkalommal csupán a Rábaközi Kerületre terjedt ki a közgyűlés. A legtöbb bejegyzés az 1600-as

évek elején keletkezett: 1602-ben 20, 1603-ban 17, 1604-ben 14 alkalommal gyarapodott a jegyzőkönyv; ezzel szemben 1608-ban csak 4, 1595-ben pedig 5 esetben.

Érdeemes egy pillantást vetnünk a helyszínek megoszlására is, hiszen azidőtájt még nem volt állandó székhelye a vármegyének! A leggyakrabban Lózs és Újkér fordul elő: az előbbi 53, az utóbbi 51 rendezvénynek adott helyet. Nem érdektelen azonban megnéznünk azt is, hol milyen típusú összejöveteleket tartott a vármegyei közigazgatás: míg Lózson 37 közgyűlés volt, addig Újkéren csak 13; törvényszéket viszont 30 alkalommal tartottak Újkéren, míg Lózson csak háromszor. A további települések közül csupán Szentmiklós említették nagyobb számban: 9 közgyűlésnek és 1 törvényszéknek adott helyet a vizsgált időszakban. Mindezen adatok – és a lehetséges további elemzések, pl. a helyszínek időbeli változásainak vizsgálata – fontos tanulságokkal szolgálhatnak a vármegyei közigazgatás működését vizsgálók számára.

A 702 regeszta gazdag tartalmát jelen ismertetés szűk területi keretei között talán úgy tudjuk a leginkább érzékeltetni, ha utalunk a kötet példás alapossággal elkészített mutatóinak – a gyakorlati hasznukon túl meglévő – tartalmi értékeire. A helynévmutatót böngészve pl. nem csupán a benne olvasható nevek nagy száma tűnik szemünkbe, az említett települések földrajzi megoszlására érdemes figyelni. A nagyon sok Sopron megyei mellett szép számmal említetnek más megyék területén lévők is – mintegy bizonyítva, hogy nem csupán a megyében élő nemesek birtokai, de a vármegyei ügyek is átnyúlnak a közigazgatási határokon. A mutatóba a helynevek mai alakja mellett a közgyűlési jegyzőkönyvekben előforduló írásmód-változatok is bekerültek: így tudjuk meg például, hogy Rőjtök 6, Újkér 8, Szentmiklós pedig 10 névvaltozatban említetik ezen rövid időszak alatt – azaz e források a történeti helynévkutatás számára is fontosak lehetnek.

A regesztákban említett személynevek bőséges számát illusztrálandó csupán annyit jegyeznék meg: gazdaságos helykihasználással is majd' 12 oldalt tesznek ki kéthasábos szedésben. A személynévmutató alaposabb tanulmányozása nem csak az egyes személyek szerepléseinek visszakereshetőségét segíti, de más szempontokból is nagyon hasznos lehet: az említések gyakorisága például arról árulkodik, kik voltak Sopron vármegye közigazgatásának meghatározó egyéniségei a 16–17. század fordulóján.

A kötetet egy logikusan felépített, jól használható tárgymutató zárja, amelynek segítségével nemcsak az egyes témákkal kapcsolatos bejegyzéseket kereshetjük könnyen vissza, de a leggyakrabban említett témák is kirajzolódnak előttünk. Ennek kapcsán érdemes megemlítenem, hogy Turbuly Éva már az előszóban felhívja a figyelmet arra: mind saját tapasztalata, mind Gecsényi Lajos lektori véleménye szerint a *protocollum* tematikáját tekintve is hiányosnak tűnik, mivel „főként az adózáshoz, insurrekcióhoz és katonatartáshoz kapcsolódó közvetlen feladatokat tartalmazza”, míg a megyei szervezet működésére, vagy a tisztújításokra vonatkozóan kevés bejegyzés található benne. Az idézett megállapítások ellenére azt mondhatjuk, hogy a 702 bejegyzés meglehetősen gazdag tartalommal bír, amely az érdeklődők szélesebb köre számára szolgálhat hasznos adalékokkal; magam például a mindennapi élet kutatásához találtam benne számos izgalmas információt.

Összességében azt mondhatom: nagy munkát végzett el Turbuly Éva, amikor a 16–17. század fordulójáról fennmaradt Sopron vármegyei közgyűlések jegyzőkönyveinek regesztáit közzétette; tartalmas bevezető tanulmánnyal és jól felépített mutatórendszerrel ellátott, ízléses kiállítású kötete bizonyosan hasznos segédlet lesz a korszak – és nem csupán Sopron megye – történetének kutatói számára!

WALLNER GYÖRGY

Kultúrtörténeti böngésző a Rábaköz
és Beled történetéhez.

Sopron, 2000.

Előrebocsátom: e könyvismertető személyes indíttatású. Több okból is. Először, mert szerzője tanárom volt. Másodszor, mert soproni lévén nem vagyok híján közvetlen és közvetett rábaközi vonatkozású élményeknek sem. A szerző és vizsgált tárgyának viszonya is hasonló: falujában és a térségben megélt élményei indították el azt a sokéves/évtizedes gyűjtést, kutatást, aminek eredményeiből aztán megalkotta helytörténeti munkáját. Ahogy már a mű címében is jelzi, a szűkebb és a tágabb környezet, azaz Beled és a Rábaköz számára egymástól elválaszthatatlanok. Ahogy a térség története sem választható el az ország történelmétől, az adott korra jellemző gazdasági, kulturális viszonyaitól. Így hát a vizsgálódás tárgyát koncentrikus hagymahéjakként veszik körül a tágabb környezet megfelelő vonatkozásai. Ezek a héjak persze befelé is folytatódnak, hiszen a gyűjtött anyag egy jelentős része természeténél fogva személyes vonatkozásokkal is bír. Ugyanakkor a szerzőtől mi sem áll távolabb, mint hogy személyes élményeit tolatkodóan tárja elénk, így ezeket lábjegyzetekbe teszi az éppen tárgyalt anyag kiegészítéseként, pontosításaként. A figyelmes olvasó számára ezekből a rövid feljegyzésekből, adatokból lassan felszínre bukkan a könyv legmélyebb rétege: a szerző családjának sorsa, több generáció hétköznapijainak és ünnepeinek örömeivel, gondjaival – és súlyos tragédiáival.

A könyv jól felépített struktúrába rendezve tárja elénk a térséggel kapcsolatosan felkutatott információkat. A terület rövid földrajzi meghatározását, behatárolását annak igen részletes történelmi leírása követi, úgy hogy a tárgyalt térség történéseit beágyazza az ország történelmének átfogóbb vonatkozásaiba. A történelmi részt településföldrajzi, -történeti és -morfológiai tanulmány követi. Különösen izgalmas a településkép meghatározó elemeinek, az utcáknak és az épületeknek elemző leírása. A következő két fejezet foglalkozik a lakosság életmódjával, hétköznapijaival és ünnepeivel. A megörökített szokások, ételek, viseletek, mondókák, hiedelmek, babonák, csúfolódó rigmusok sok olvasó emlékeiből felidézhetik az általuk megélt, hallott rokon változataikat. A könyv záró fejezetei taglalják a község intézményeinek (önkormányzat, posta, óvoda) és az ott működő egyházaknak és iskoláiknak történetét, egyben emléket állítva az azokban működő, dolgozó kiemelkedő személyiségeknek, akik egy-egy korban meghatározó szereppel bírtak a község szellemi-kulturális életének

alakulásában. Méltó zárásul a temetők és temetkezési szokások, a kegyelet és a gyász szertartásainak leírása szolgál.

A fenti fejezetekben a hihetetlen aprólékossággal összegyűjtött és rendszerezett információk apró mozaikkockákként egy eleven, nyüzsgő, munkálkodó világ képét adják ki. A szerző évtizedes tanári tapasztalatai alapján képes arra, hogy nemcsak az egyes „adatközlők” emlékeiből származó, de a levéltárakból, plébániákról összegyűjtött adatokat is életszerűen jelenítse meg. Baranyai Lenke, a kutató nem tagadja, nem tagadhatja meg Baranyai Lenkét, a tanárt, aki közvetíti az összegyűjtött adatok, tények mögött azt, ami láthatatlan, s ami mégis a legfontosabb: a tárgy iránti mélyszéles szeretetet. Ez érződik mindenütt – a háborúk hősi halottainak névsoraiban, az óvodák történetében felidézett óvónők figuráiban, az ételek és étkezési szokások leírásában, a tájnyelv jellegzetességeinek aprólékos összegyűjtésében, a népi gyógy módok gazdag összeállításában – vagy akár egy postáskisasszony nevének megörökítésében, aki egy Szovjetunió felé haladó rabszállító kocsiból 1945 júliusában kidobott cédulát juttatott el munkaköri kötelességét messze meghaladó módon, emberségből a hadifogoly családjának – azaz a szerző családjának...

A rendkívüli aprólékossággal összeszedett adatok együttese adja ki azt a szellemséget, ami végülis a könyv egyértelmű üzenete. Az olvasó egyszer csak azon kapja magát, hogy az egyes újabb és újabb adatok felbukkanása, esetleg ismétlődése során maga is összefüggéseket kezd keresni, következtetéseket von le, hasonló izgalommal, mint amit a szerző érezhetett kutatómunkája során. A mű olvasása közben az adatok mindegyike fontossággal bír, hiszen rengeteg utánajárás és fáradság révén került bele a könyvbe és gyakran kap újabb jelentőséget egy másik vonatkozó adat fényében. A *Böngésző* élvezetes olvasmány mindenki számára, akit kicsit is érdekel a térség és hazája története, földrajza, kultúrája: értékei. Ugyanakkor komoly forrásmunkául szolgálhat számos tudományterület – településmorfológia, néprajzkutatás, egyháztörténet stb. – kutatójának. Csak remélhetjük, hogy egyszer egy majdani második kiadás a teljes mellékletanyagot – a szerző eredeti szándékainak megfelelően – színesben tartalmazza majd.

| Közlemények

Helyreigazítás

Polgár Tamás: „A tudomány igazságai és a hit igazságai egyesüljenek az új épületben” Horthy Miklós kormányzói látogatása Sopronban, 1930. október 19. c. cikkében (SSz. 57 (2003) 142–156. o.) véletlenül két alkalommal evangélikus egyházi szertartásokkal kapcsolatban a „mise” szó fordul elő, ami alatt természetesen „istentisztelet” értendő. Ugyanezen cikkben a látogatás útvonalában szereplő Gr. Tisza István út mai neve Béke út, az Alsólőver utca az akkori Wälder József utcának felel meg. Köszönjük Dávidházy István ezzel kapcsolatos megjegyzését.

MUNKATÁRSAINK

- Askercz Éva** művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401. Sopron, Pf. 68.
- Bariska István** osztályvezető, főlevéltáros,
Vas megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára, 9731 Kőszeg, Pf. 23.
- Dominkovits Péter** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Horváth József** könyvtárigazgató,
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 9021 Győr, Baross u. 4.
- Katona Csaba** osztályvezető, főlevéltáros,
Magyar Országos Levéltár, 1250 Budapest, Pf. 3.
- Körmendi Tamás** egyetemi tanársegéd,
ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6.
- Majorossy Judit** történész,
Közép-Európai Egyetem, Középkortudományi Tanszék, 1051 Budapest, Nádor u. 9.
- Ifj. Sarkady Sándor** könyvtáros,
Széchenyi István Városi Könyvtár, 9400 Sopron, Pócsi u. 25.
- Székely Zoltán** művészettörténész, Xantus János Múzeum, 9022 Győr, Széchenyi tér 5.
- Szende Katalin** egyetemi adjunktus,
Közép-Európai Egyetem, 1051 Budapest, Nádor u. 9.
- Varga Imréné** ny. levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Városi Ágnes** néprajzos muzeológus,
Hansági Múzeum, 9200 Mosonmagyaróvár, Csellei-Ház, Fő u. 19.
- Wallner György** geofizikus, 1075 Budapest, Wesselényi u. 24.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

SÁNDOR SARKADY JUN.: Die Begrüssung von István Dávidházy	211
--	-----

ÜBER DEN MITTAG DES LEBENS

JUDIT MAJOROSSY: In der Mitte der Stadt – Am Rande der Gesellschaft. Platz der Armen im Leben der mittelalterlichen Ödenburg	216
CSABA KATONA: Zwei Generationen der Familie Jéhn	234
GYÖNGYI VARGA: Daten zur Geschichte der ödenburger Leichenbestatter im 20. Jahrhundert	247

KLEINE MITTEILUNGEN

ÁGNES VÁROSI: Heilig und profan – Wenden des menschlichen Lebens. Ausstellung im Ödenburger Arkadenhaus, 28 April – 9 Juni 2002.	263
PÉTER DOMINKOVITS – JÓZSEF HORVÁTH: Testamente des 17. Jahrhunderts im Komitat Ödenburg. Nachtrag 1.	267
TAMÁS KÖRMENDI: Streitfragen der Geschichte des sopronhorpácsi Klosters in der Árpádenzeit	276
ÉVA ASKERCZ: Aquarelle von Anton Sigel (1763–1846)	289

BÜCHERSCHAU

ISTVÁN BARISKA: Éva Turbuly (Red.): Die Stadt in Raum und Zeit. Die Änderungen des Verbindungssystems von Ödenburg. Sopron, 2002.	295
ZOLTÁN SZÉKELY: Unsere Schätze. Gegenstände aus der Geschichte des 725 jährigen Ödenburgs. Ausstellungskatalog. Sopron, 2002.	300
KATALIN SZENDE: János Gömöri: Castrum Supron. Sopron, 2002.	302
JÓZSEF HORVÁTH: Éva Turbuly: Regesten des Ödenburger Komitats- Generalversammlungs-Protokolls. Sopron, 2002.	306
GYÖRGY WALLNER: Lenke Baranyai: Die Geschichte von Beled.	309

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámozni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlé SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Az ispotályok (...) a számadáskönyvek tanúsága szerint ráadásul a szó szoros értelmében nem is annyira vallási intézmények voltak; a szegénygondozás, úgy tűnik, másodlagos szerepet töltött be a jóval kiterjedtebb gazdasági tevékenység mellett. A halálos ágyukon fekvő, végrendelkező betegek számára a túlvilági sorsuk biztosítását tekintve mégis jobb – megtérülőbb – befektetésnek számított őket támogatni, mint számos más, rendelkezésre álló városi vallási intézményt. Mindez összhangban van azzal, hogy a végrendelkezők minden lehetséges eszközzel lelkük megváltásán buzgólkodtak, ami ebben az esetben annyit jelentett, hogy végrendeleti befektetéseikkel az arra érdemesnek tartott összes intézmény közbenjárását igyekeztek biztosítani a maguk számára. Az ispotályok érdemességét nyilvánvalóan az a tény is növelte, hogy a könyörületesség és a szegények segítése önmagában is fontos eszköznek számított az üdvözülés útján. A szegénység enyhítése és a betegség kezelése elsősorban nem mai értelemben vett társadalmi problémaként volt jelen a polgárok életében, hanem a purgatóriumból a paradicsomba vezető út biztosításának egyik eszközét látták benne.

Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén.
A szegények helye a középkori Sopron életében

Ára: 300,-Ft

Soproni Szemle

2003. negyedik szám

ötvenhetedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért.
Előfizetési díj 2004-ra egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magassföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2003. negyedik szám

ötvenhetedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

Domonkos Ottó 75 éves	315
-----------------------------	-----

ISKOLATÖRTÉNET ÉS VÁROSTÖRTÉNET

MÁRFI ATTILA: Jezsuita iskolai színjátszás Sopronban 1638–1776	317
SASFI CSABA: Sopron város két gimnáziumának diákjai a Ratio Educationis időszakában (1777–1847)	333
NÉMETH ILDIKÓ: Iskolai egyesületek Sopronban a 19. században és a 20. század elején ...	350
PÁPAI LÁSZLÓ: A soproni középfokú erdészeti oktatás előtörténete (1885–1950)	361
KUBINSZKY MIHÁLY: Adatok Sopron 20. századi iskola-építkezéseihez	374

SOPRONI ARCOK

DOMINKOVITS PÉTER: Kozák Lajos tanár úr (Pályakép vázlat)	382
BARTHA DÉNES – IFJ. SARKADY SÁNDOR: Városunk hűségese megörökítője. Beszélgetés a 75 éves Adorján Attilával	385
WALLNER ÁKOS: Köszöntjük a 70 éves Verő József akadémikust	389

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ: Válogatott bibliográfia a 19. századi soproni középiskolák történetéhez	391
DOMONKOS OTTÓ: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században. (ism. Dóka Klára)	394
TATAI ZOLTÁN (SZERK.): Wallner Ernő (ism. Sarkady Sándor)	395
VAJK ÁDÁM (SZERK.): A pápoci prépostság iratai. (ism. Kiss Mária)	397
Közlemények	399

Dr. Domonkos Ottó néprajzkutató, a Soproni Múzeum nyugalmazott igazgatója 1928-ban született Orgoványon, középiskoláit Hatvanban végezte, egyetemi tanulmányait 1947-ben Budapesten, az ELTE Bölcsészettudományi Karán kezdte meg.¹

Diplomája megszerzése után, 1952-ben került Sopronba, az akkor Csatka Endre által vezetett Liszt Ferenc Múzeumba, s lett a néprajzi gyűjtemény muzeológusa. Érdeklődése pályakezdésétől fogva a történeti néprajz kutatásához vonzotta, így érthető, hogy a múzeum már akkor tekintélyes céhtörténeti és kézműipari gyűjteményeinek anyaga felbecsülhetetlen tájékozódási lehetőséget nyújtott számára, s ezt a gyűjteményt később bőségesen gyarapította is. Muzeológusi és kutatói pályájának kezdetétől következetesen törekedett a történeti források néprajzi szempontok szerinti elemzésére, amelyhez kitűnő anyagot talált a Soproni Levéltár városi és vármegyei anyagában.

Rendszeresen megjelenő cikkeiben és tanulmányaiban ezeket a forrásokat feltárta, s az őt megelőző és vele kortárs kutatók között neki is jelentős szerepe van abban, hogy Sopron város története a hazai és a közép-európai összehasonlító tudományos kutatásban fontos helyen szerepel. Több mint fél évszázadon átívelő kutatói pályafutása alatt a helyi múzeumi és levéltári gyűjtemények mellett dolgozott a mai és a történeti Magyarország számos városának és tájegységének hasonló intézményében, Cseh- és Morvaországban, Ausztriában, valamint Németországban. Ennek a több évtizedes kutató- és gyűjtőmunkának az eredményeként jelenhettek meg az utolsó években azok a forrásfeltáró tanulmánykötetei, amelyekben a magyar városok céhes kézműiparát a középkortól a 19. század végéig bezárólag az európai fejlődés összefüggésében tárgyalja, s Sopron e kötetekben is kitüntetett helyen szerepel.

Muzeológusként is törekedett a céhes kézműipar történeti jelentőségéhez mért, hiteles bemutatására. Példái ennek a Lábasház 1950–1970-es években rendezett sikeres és emlékezetes céh- és ipartörténeti kiállításai. A soproni kiállítások mellett több országos és más megyében létrejött kiállításnak is rendezője, illetve társrendezője vagy konzulense volt, közülük itt kettőt emelünk ki: a pápai Képfestő Múzeumot, illetve az 1972-ben Budapesten rendezett „Megyék Népművészete” című időszakos kiállítás Győr-Sopron megyei szekcióját, amelyre még ma is történnek hivatkozások! A Soproni Múzeum Néprajzi Gyűjteményének anyagából az évtizedek folyamán több külföldi kiállítást rendezett:

1974-ben Franciaország több városában a Sopron megyei képfestőipar tárgyaiból és termékeiből, valamint Bódy Irén iparművész műveiből.

1978-ban Szófiában, 1979-ben Wrocławban és Varsóban „Képfestők és mézeskalácsosok” címmel a Soproni Múzeum néprajzi anyagából.

1980-1981-ben a kismartoni Tartományi Múzeumban „Mézeskalácsosok” címmel a Soproni Múzeum és a Burgenländisches Landesmuseum történeti és néprajzi anyagából.

1983-ban a kismartoni Tartományi Múzeumban „Céhes kézműipar” címmel, a Győr-Sopron megyei múzeumok és a Burgenländisches Landesmuseum történeti és néprajzi anyagából.

1987-ben a kismartoni Tartományi Múzeumnak a szalónaki várban (Burg Schlaining) lévő kiállítóhelyén „Anno dazumal” címmel a Győr-Sopron megyei múzeumok és a Burgenländisches Landesmuseum néprajzi anyagából.

¹ Domonkos Ottó és a Soproni Szemle kapcsolatáról öt évvel ezelőtt, tudós kollégánk 70. születésnapja alkalmából már megemlékeztünk (SSz. 1998. 195. p.). Most teljes eddigi életútjának ismertetésével szeretnénk köszönteni!

1989-1990-ben a kismartoni Tartományi Múzeumban, a bécsi Néprajzi Múzeumban majd Grazban „»Ethnographie ohne Grenzen« – Bünker János Rajnárd életműve” címmel Bünker János nyugat-magyarországi, erdélyi, ausztriai és a Monarchia más tartományaiában végzett kutatásainak dokumentumaiból.

1992-ben Galántán „A mézeskalácsosok mestersége” címmel, a Győr-Moson-Sopron megyei múzeumok anyagából.

A felsorolt kiállítások méltán öregbítették Sopron városának hírét a közelebbi és a távolabbi európai városokban.

Domonkos Ottó a nyugalomba vonuló Csatkai Endrétől 1963-ban vette át a Soproni (akkor Liszt Ferenc) Múzeum irányítását. 1989 végéig, nyugdíjba vonulásáig, igazgatása alatt épült ki a város múzeumi hálózata, amely szoros és folyamatos együttműködést kívánt a Kulturális Minisztérium, az Országos Műemléki Felügyelőség, a megyei és a városi önkormányzat illetékes szerveivel és tisztviselőivel. Tevékeny részese volt annak a törekvésnek, hogy a Sopron belvárosában helyreállított épületekbe közintézmények költözzenek (múzeumok, hivatalok, stb.) s ezáltal a feltárt értékek a közönség elé kerüljenek.

Domonkos Ottó – és az irányításával dolgozó munkatársi gárda – érdeme, hogy az 1990-es évek elejére Sopron város és az egykori Sopron vármegye régészeti, történeti, művészettörténeti és néprajzi emlékeit bemutató kiállításoknak olyan együttese jött létre, amely a felsorolt szakágak legfontosabb tárgyi emlékeit állandó kiállításokon tárja a város közönsége és a kultúra iránt érdeklődő idegenek elé. Bizton állíthatjuk, hogy hasonló teljességű kiállítási hálózattal egyetlen vidéki városunk sem rendelkezik.

Szorosabban vett szakmai tevékenysége mellett választott hivatása tudományos életének szervezésében, majd irányításában is részt vett. Egyetemista kora óta tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, melynek 1982-től választmányi tagja, s a Társaság 1994-ben belföldi tiszteleti tagjává választotta. 1971-ben egyik alapítója és hosszú ideig irányítója volt a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Bizottsága kebelén belül működő „Kézművesipartörténeti Munkabizottságnak”, s e tisztségében közép-európai keretek között működő szervezetet hozott létre. Az 1970-1980-as években több cikluson át tagja volt a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Néprajzi Választmányának.

Kandidátusi fokozatát 1983-ban szerezte meg, „A magyarországi képfestőipar” című disszertációjával – az ennek alapján, reprezentatív formában kiadott „Magyarországi képfestés” c. könyvét a Magyar Tudományos Akadémia „Akadémiai Nívódíj”-jal tüntette ki.

1991-ben Domonkos Ottó a Magyar Tudományos Akadémiától a „néprajztudomány doktora” címet ugyancsak elnyerte. „A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában” című doktori értekezéssel. E munka képezte a gerincét az általa főszerkesztett „Magyar Néprajz” című összefoglaló mű 3. kötete általános és szakmatörténeti bevezetőjének.

Domonkos Ottó Sopron város közéletében is tevékeny részt vállalt. 1952-től a városi Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Műemléki Albizottságának tagja, 1955-től a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának tagja. 1971-ben, a városért végzett munkássága elismeréseként Lackner-emlékéremmel tüntették ki. 2003. novemberében Sopron megyei jogú város közgyűlése a város díszpolgárává választotta. A Soproni Szemle szerkesztősége és szerkesztőbizottsága nevében szívből gratulálunk, és további eredményekben gazdag esztendőket kívánunk kedves kollegáknak!

ISKOLATÖRTÉNET ÉS VÁROSTÖRTÉNET

MÁRFI ATTILA

Jezsuita iskolai színjátszás
Sopronban 1638–1776¹

Írásunk – a maga szerény keretei között – emlékezni kíván, ugyanakkor a figyelmet is fel szeretné hívni egy kevésbé ismert kulturális és egyháztörténeti terület, az egyházi színjátszás és azon belül is a jezsuita iskolajátékok soproni szövegelemlekeire. E tanulmány – számos kultúrtörténeti forrás mellett – a néhai *Staud Géza* négy kötetes adattárát vette alapul. A történelmi Magyarországon működött jezsuita rend *Historia Domus*-ait – amely az egyik legjelentősebb forrástípus – eredetileg Nagyszombatban, a rend kiemelt fontosságú székhelyén őrizték, majd innen a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárába kerültek.² A Sopronra vonatkozó számos forrás egy része, így a rend e rendházat érintő összes *Historia Domus*-a a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kéziratárába került.³ A 17. századtól kezdődő soproni katolikus restauráció a ferencesek és a jezsuiták nevéhez köthető. Az utóbbi rend annak ellenére, hogy a Dunántúl vezető jezsuita székhelye, Győr,⁴ és a szintén jelentős pozsonyi kollégium „árnyékában” működött, mégis hosszú ideig – csaknem másfél évszázadig – fontos hitéleti és kultúrákövetítő szerepet töltött be a városban. Mielőtt azonban ezen szórványosan megjelenő, de mégis értékes és fontos kulturális emlékek soproni vonatkozásait ismertetnénk, engedjék meg, hogy a jezsuita iskolajátékok szerepét és jelentőségét dióhéjban felvázoljuk.

Az iskolajátékok és a jezsuita szellemiség

A szerzetesrendek által kezdeményezett iskolai színjátékok írása és előadása azt szolgálta, hogy a diákok kifogástalanul megtanuljanak latinul, és emellett valláserkölcsös nevelésben is részesüljenek. A liturgia látványosabbá tétele is cél volt,⁵ nem titkoltan azért, hogy a puritánabb keretek között zajló protestáns istentiszteletek és iskolajátékok ellenében a katolikus szertartásokra több figyelem irányuljon.⁶ Néhány évvel a jezsuita rend magyarországi megalakulását követően pár évtizedig egy figyelemreméltó pápai kezdeményezés is nyomon követhető a török által meg nem szállt területeken. Ez a pápai szemináriumok magyarországi alumnusi, azaz kollégiumai rendszere, ahol a terjedő

¹ Bár a jezsuita rendet 1773-ban feloszlatták, Sopron azon kevés jezsuita székhelyek közé tartozik, ahol az egykori rendtagok még a rend megszűnése után is játszottak iskolajátékokat. Így a városban a felszámolást követően 1776-ig még három darabot adtak elő.

² Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773. III. kötet. Bp., 1988. 211. (továbbiakban: Staud III.)

³ Az ezekről készült mikrofilmek az OSZK Kéziratárában megtalálhatók: Tm 1/1259-1261 34. tekercs.

⁴ Várostitörténeti jelentőségű freskó. In: Új Ember LVII. évf. 10. sz. (2001. március 11.); www.jezsuita.hu (Magunkról – Adattár – Rendtörténet).

⁵ Kilián István – Székely György: Iskolai színjáték Magyarországon. In: Magyar színháztörténet 1790–1873. Szerk.: Székely György. Bp., 1990. (a továbbiakban: Kilián–Székely 1990.) 22.

⁶ Kilián–Székely 1990. 22.

protestantizmus ellenében a papképzés biztosításával a katolicizmus szellemi befolyását kívánták visszaállítani. Ezek az alumnusok számos esetben jezsuita kollégiumok és a rend támogatását élvezték.⁷ Igaz, ezek a kollégiumok nem tudtak gyökeret verni, de az eredeti elképzelések átöröklődtek, bizonyos elemeit beépítették a papnevelés és a katolicizmus újbóli térnyeréséért elindított szellemi törekvések során. A katolikus szellemi életben és az oktatásban nagy befolyást szereztek a jezsuiták, ennek egyik tipikus formája az iskolajátékok népszerűsítése volt.

A felekezetek és rendek neves alapítói különbözőképpen vélekedtek az iskolai játékokról: Luther kimondottan hasznosnak tartotta, Kálvin viszont tartott az ifjúság körében megjelenő hiúságtól. Loyolai Szent Ignác, a Jézus Társaság megalapítója úgy vélte, a közönség előtti szereplés segítheti a diákokat szónoki képességeik kiművelésében. A piarista Kalazanci Szent József kifejezetten károsnak minősítette az iskolák színjátékait.⁸ A 16. század közepétől már létező iskolai színjátászás összetartást, nemzeti jelleget is sugallt a török hódoltság időszakában, de felekezetek szerint eltérő az, hogy milyen tartalmat domborítottak ki. A reformátusok didaktikus és szórakoztató játékokkal kísérleteztek, az evangélikusok a bibliából merített történetekkel az aktuális kérdésekre keresték a választ, míg az unitáriusok dialógusai a bonyolultabb társadalmi jelenségeket taglalták. A katolikus iskolajátékok a szerzetesrendek szerint is elkülönültek egymástól. A ferencesek pl. jobbra a szenvedéstörténetre alapuló passiójátékokkal hívták fel a figyelmet. A minoriták tágabb értelemben merítették a biblikus történetekből. A piarista darabokról kevesebbet tudunk, inkább a szegényebb és egyszerűbb néprétegeknek játszottak.⁹ Az iskolai színjátászás legjelesebb képviselői kétségkívül a jezsuiták voltak. 1620-ban már állandó színházuk volt Bécsben, ahol folyamatosan játszották a holland, spanyol és olasz színpadi művek elemeit egyesítő sajátos műfajt, az iskoladramákat.¹⁰

Az 1561. január 1-től érvényes szerzetesrendi alapítási engedélyt követően fél esztendő múltán először Nagyszombaton telepedtek le a jezsuiták, majd igen gyorsan kiszélesedett a rend rezidenciáinak, nevelőintézeteinek sora. Zágráb, Trencsén, Beszterce, Rozsnyó, Lőcse, Kassa, Eperjes, Sopron, Győr, Gyöngyös, Bazin, Pozsony, Kőszeg, Nagyvárad, Eger városában telepedtek meg.¹¹ A rend 1773-ban történt feloszlatásáig összesen 44 különböző szintű jezsuita központ létezett: Nagyszombat volt a legjelentősebb rendi székhely, mivel itt jezsuita szellemű hittudományi és bölcsész képzésű egyetem is működött. Sopronnal kiemelt kapcsolatokat tartottak fenn a vendégtanárok, egykori növendékek és a világi patrónusok személyének köszönhetően. Ezen kívül létezett 14 kollégium, ami a rend jogi struktúrájában anyagilag rendezett viszonyú középiskolát és rendházat jelentett, továbbá 19 rendház, vagy rezidencia is működött a történelmi Magyarországon, valamint 10 állandó missziós állomás.¹²

⁷ Balázs Mihály – Monok István: Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai. Szeged, 1990. 5-7.

⁸ A magyar dráma gyöngyszemei. Iskoladramák (XVIII. század). Szerk.: Kerényi Ferenc. Bp., 1995. (a továbbiakban: Kerényi 1995.) 466-467.

⁹ Kerényi 1995. 21-23.

¹⁰ Angyal Endre: *Theatrum Mundi*. Bp., 1938. 26.

¹¹ Váli Béla: *A magyar színészet története*. Bp., 1887. (a továbbiakban: Váli 1887.) 18.

¹² Szilas László S.J.: *Magyar jezsuiták a 18. század tudományos életében*. In: *www.jezsuita.hu*. (Magunkról – Adattár – Rendtörténet).

A jezsuita rend a 16. században alkotta meg az iskolai színjátékokat is előíró és szabályozó *Ratio Studiorumot*.¹³ Ez a szabályzat rendelkezett a paptanárok és növendékek dramaturgiai, nyelvi képzését és a közéleti szereplést szolgáló színdarabok kötelező megírásáról, illetve előadásáról. E művek előadásai az egyházi ünnepekre és a jezsuita gimnázium tanévnyitó, illetve -záró napjaira tehetők, de felléptek megyegyűléseken, templom-alapításkor, a rendtársak elhunytakor, továbbá a jelesebb szentek ünnepén is.¹⁴ A rendi kollégiumok nem nélkülözhatték az állandó vagy alkalmi színpadokat és felszereléseket, de tilos volt a liturgikus öltözet jelmezként való használata. A női szerepeket csak fiúk játszhatták el, pl. az Ószövetség neves nőalakjait is. Az előírások rendelkeztek az előadásra szánt iskolajátékok szerkezetére és műfajára vonatkozóan, bár ez utóbbiak a jezsuita iskoladráma 200 éves jelenléte alatt gyakran változtak, illetve az adott korszak társadalmi és művészeti elvárásainak függvényében fejlődtek. A kezdeti évtizedekben a jelmezes felvonulások, körmenetek, majd az ebből kifejlődő passiójátékok¹⁵ mellett hitvitázó és prózai dialógusok, deklamációk (szónoklatok), példabeszédek, misztériumjátékok,¹⁶ liturgikus játékok, miralaculumok (csoda, csodatétel) uralták a jezsuita tanintézetek repertoárját.¹⁷ A 18. század derekától azonban egyre több esetben tapasztalható a jezsuita színpadokon az elvilágiasodott darabok térnyerése. Így az előző művek mellett szerelmi drámák, bohózatok, sőt ún. Isten-paródiák is színre kerülhettek. Ezt a műfajbeli tarkaságot az esetenként alkalmazott balett és táncbetétek, a zenei és énekes kíséret, valamint a népi és betlehemes játékok, bábjátékok, olykor tűzijátékok is színesítették.¹⁸

A változatos műfajok szerkezete, színpadi megjelenítése is fejlődött. Bár a jezsuita iskolajátékok klasszikus közlésmódja a prológus és a darabot ismertető argumentum mellett a felvonások és jelenetek, azaz a „végezők” és a „kimenetek” rendszerén alapult, az előadott műfaj függvényében ez változhatott és egyszerűsödhetett.¹⁹ Úgy tűnik, hogy a drámai műfajok eljátszásánál az életkori sajátosságokat is figyelembe vették, azaz a legelső két osztály a komédiákat adta elő, míg a középső osztályok a tragédiákat, történelmi és mártírdramákat, mitológiai és bibliai történeteket játszottak. Végül a felsősökre, azaz a poétákra és rhétorokra a deklamációkat osztották.²⁰ A 18.

¹³ Lásd a 3. sz. a jegyzetet.

¹⁴ Márfi Attila: Fejezetek a jezsuita iskolai színjátszás történetéből Pécsen a 17. század végén és a 18. században. Kézirat. 3. (Megjelenés alatt a Koller József kanonok tiszteletére szerkesztett tanulmánykötetben.)

¹⁵ A latin passió „szenvedés” szóból képzett műfaji meghatározás. Jézus Krisztus evangéliumok szerinti, Virágvasárnaptól Nagypéntekig tartó szenvedésének ünnepélyes felidézése, énekek, felolvasások, illetve passiójátékok alkalmazásával. A passiókat a zeneirodalomban oratórikus és polifon formában számosan feldolgozták. Liturgikus Lexikon. Szerk.: Verbényi István, Arató Miklós Orbán. Bp., 1989. 207. (a továbbiakban: LL 1989.) Ehelyütt köszönöm meg *Gál Éva* főmuzeológus osztályvezetőnek, hogy a könyvészeti forrásra a figyelmemet felhívta, s számos észrevételével segítette munkámat.

¹⁶ LL 1989. 180-181. A görög műszeren „titok” szóból származó műfaj-meghatározás. A misztérium eredetileg pogány istentiszteleti aktus neve, amit azért tartottak meg, hogy a jelenlévők ezáltal az istenséggel egyesüljenek. Pál leveleiben úgy fordul elő ez a kifejezés, mint Isten minden idők előtt elhatározott titkos terve, amely Krisztus által kapott értelmet, és az igehirdetés feltárja ennek a titkos tervnek a lényegét. Valójában a magyar „titok” szóalak csak részben tudja visszaadni ennek a kifejezésnek a mélyebb, összetettebb értelmét.

¹⁷ Váli 1887. 18.

¹⁸ Kilián-Székely 1990. 23.

¹⁹ Váli 1887. 24-26.

²⁰ Lásd a 6. sz. a jegyzetet.

század végére megerősödő világi (polgári) színjátszás hatása kifejeződött abban is, hogy – főleg a felvidéki kollégiumok – esetenként hivatásos színészek művészi segítségét is elfogadták.²¹ Szinte mindegyik jezsuita kollégiumra jellemző a paptanárok révén a saját helyi szerzők működése. Így egy adott mitológiai, vagy bibliai témakör számtalan feldolgozása és szövegvariánsa is megfigyelhető az új kollégiumba történő áthelyezéseknek köszönhetően.²² Előfordult, hogy egymástól kölcsönözték és a helyi viszonyokra átültették a szövegek könyveket. A színjátékok ilyen szintű „vándoroltatásában” fontos szerepe volt a közös, mindenki által használt latin nyelvnek.²³ E jelenség gyakorisága tovább gazdagította az iskoladramák színvonalát, s a különböző kollégiumok közötti kapcsolatokat.

Már a 17. század végén megjelentek a különböző felekezetek és szerzetesrendek által létrehozott iskolajátékokat magába foglaló drámagyűjtemények. Az egyik legközismertebb összeállítás a Nicola Avancini jezsuita paptanár által összegyűjtött, 1678-ban napvilágot látott *Poesis Dramatica* c. kötet.²⁴ Az egyházi tanintézményekben ezenkívül kéziratos gyűjtemények is ismertek és használatosak voltak, igaz jórészt elkallódott. Népszerűségnek örvendtek az egyes paptanárok irodalmi szintű alkotásai is. Így a kőszegi és a soproni kollégium egykori diákja, Faludi Ferenc (Németújvár, 1704. március 25. – Rohonc, 1779. december 18.) munkái, aki Pozsony és Nagyszombat kollégiumaiban, illetve a jezsuita egyetemen több iskolajátékot is írt, fordított és állított színpadra.²⁵ Kortársa, Illei János (Komárom, 1725. január 3. – Komárom, 1794. január 24.), a korszak legismertebb szerzője volt, egyik darabját, a Molière: „Úrhatnám polgár” c. művének hatását magán viselő *Tornyos Péter*-t nemcsak a jezsuiták, hanem más felekezetek és szerzetrendi iskolák is játszották. Első, Kassán 1767-ben megjelent gyűjteményes kötete a *Salamon, Ptolomaeus* és a *Titus* című műveket tartalmazta, míg a *Ludi tragici* című, Komáromban kiadott könyvében latin nyelven írt vallásos drámái szerepeltek.²⁶

Röviden említeni kell a játszóhelyeket és az előadások nézőközönségét is. A *Ratio Studiorum* színtermei létesítését is előírta, amelyeket rendszerint a kollégiumok ebédlőjében vagy tantermeiben alakítottak ki. Önálló színpad csak kevés rendházban volt, mint ahogy Sopronban is csak később építették, így rendszerint a tantermekben vagy az ebédlőben tartották meg az előadásokat. Gyakran játszottak templomokban és a szabad ég alatt, így pl. Pécsen a Tettyén, a Kálvária-dombon és a városfal tövében,²⁷ míg Sopronban többnyire a belvárosban. Mindegyik jezsuita székhelyen előírás és

²¹ Váli 1887. 31-32. A 18. század második felében pl. Nagyszombatra a jezsuita kollégisták Pozsonyból hozták egy „hivatásos” színészt, hogy az előadásra kerülő iskolajáték ténctétét betanítsa. A pozsonyi Miasszonyunk Női Rend 1761-ben tervezett előadásához is egy színész rendező adott segítséget.

²² Kerényi 1995. 468.

²³ Uo.

²⁴ Váli 1887. 40.

²⁵ Jelesebb átdolgozásai: „Nemes ember”, „Nemes asszony”, „Nemes ifjú” cím alatt William Darel angol jezsuita szerző műveinek átköltései, az „Udvari ember”-t pedig Baltasar Gracian: „Oraculo manual” c. művéből fordította és írta át. A „Szent ember”, „Bölcs ember” és a „Constantinus Porphirogenitus” c. művek alapmunkái, azaz eredeti szerzőik nem ismertek. Magyar Irodalmi Lexikon I. k. Főszerk.: Benedek Marcell. Bp., 1963. (a továbbiakban: MIL 1963.) 324.

²⁶ MIL 1963. I. k. 492-493.

²⁷ Váli 1887. 29., Márfi Attila: Fejezetek a jezsuita iskolai színjátszás... 5. (Kézirat).

szokás volt, főként ünnepi körmenetek alkalmával, az egyházi épületek környékén misztériumjátékok előadása. Az iskolaépületben zajló előadásokon rendszerint a növendékek, tanárok, hozzátartozók és az egyházi és világi előkelőségek, esetleg a mentorok vettek részt. A nagyobb templomokban és a szabadban megtartott előadások nézőközönsége már szélesebb rétegeket is érintett. A színelőadások alkalmával nem szedtek belépődíjakat, mégis komolyabb jövedelmek illethették a rendtagokat az önkéntes adományok, a mecénások támogatása, s az alapítványok pénzalapjai révén. Ebből a pénzalapból néha a legsikerültebb előadások szerzőjét és szereplőit is jutalmazták, de rendszerint a következő előadás költségeit fedezték, illetve a szegényebb diákokat támogatták.²⁸ Szokás volt a kiemelkedően alakító szerepjátékok jutalmazása, azaz a prémiumosztás is. Sopronban pl. már igen korán, az első jatszási években átvették ezt az ösztönzési és jutalmazási formát.

Ahogy már fentebb szó esett róla, az előadási nyelv kötelezően a latin volt, de számos példát találunk, hogy más nyelveken is megszólaltattak darabokat a jezsuita diákok. Általános tapasztalat, hogy az iskolai színjátszás első időszakában (olykor később is), egyazon darabot a latin mellett más nyelven, vagy nyelveken is előadták, illetve részleteket szólaltattak meg e művekből. A 18. században egy-két esetben ezeken a nyelveken önállóan is elhangzottak előadások. A világi színjátszás hatásaként néhányszor francia, olasz, sőt görög nyelvű adaptálásokra is sor került.²⁹ Természetesen mondhatjuk, hogy az itt élő nemzetiségek nyelvén, legtöbbször a nemzetiségi rendtagok előadásában szólaltatták meg az iskolajátékokat. Leggyakrabban – mintegy 25 rezidencián –, több mint száz alkalommal magyarul, míg 15 településen – főleg a felvidéki és a dunántúli városokban – németül, míg egyetlen esetben, 1711-ben Kolozsváron román nyelven adtak elő iskolajátékokat. A magyar és a német nyelven megelevenített egyházi darabok mellett jelentősek a szláv nyelveken adaptált művek. Közülük leggyakrabban szlovákul hangzott el jezsuita színjáték; 1615–1759 között összesen kilenc felvidéki városban (Nagyszombat, Homonna, Pozsony, Ungvár, Szokolca, Trencsén, Besztercebánya, Rozsnyó és Eperjes) mintegy 22 alkalommal.³⁰ Horvát, azaz a latin nyelvű meghatározás szerint „illirico” nyelven mindössze három délvidéki város jezsuita tanintézményében, Zágrábban, Pécssett és Varasdon, összesen 15 esetben adtak elő iskoladrámákat.³¹ Pozsega városában, a helyi rendi rezidencián 1734 és 1771 között négy esetben szlovénul (a latin meghatározás szerint illír nyelven) hallhatták a hívek a színműveket és misztériumjátékokat.³² Rutén nyelvemlékre is találunk adatot. 1753-ban Ungváron az Úrnapján eljátszott körmeneti jeleneteket a magyar, német és szlovák mellett e nyelven is megszólaltatták.³³

²⁸ Kilián–Székely 1990. 25. A többi szerzetesrend által előadott iskolajátékok résztvevőit azonban néha jutalmazták: Így Bártfa, Késmárk és Poprád evangélikus iskoláiban, a miskolci minoritáknál stb.

²⁹ Staud Géza: Magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai IV. Mutatók. Bp., 1994. (a továbbiakban: Staud IV.) 225–229. Olaszul Sopronban adtak elő két ízben színdarabokat 1769-ben és 1771-ben, franciául szintén a soproni jezsuita rendházban öt alkalommal (1768, 1771, 1772-ben kétszer és 1773-ban), és Nagyszombaton két esetben (1765, 1768).

³⁰ Staud IV. 229.

³¹ Márfi Attila: Horvát nyelvemlékek és a Zrínyi-kultusz nyomai a 17. és 18. századi jezsuita színjátszókörnél Magyarországon. Kézirat. Megjelenés alatt a „Pjogledi” 2003. évi utolsó számában, horvát nyelven. 5.

³² Uo.

³³ Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai II. 1561–1773. Bp., 1986. 212. (a továbbiakban Staud II.).

A jezsuita rend meglepedése Sopronban

A jezsuiták magyarországi meglepedésének, valamint missziós szolgálatuk (Belgrád, Pécs, Gyöngyös és Andocs)³⁴ kiépítésének legfontosabb korszaka a 17. századra esik. A katolikus egyháztörténet-írás e századot is a protestáns eszmék terjedése és török megszállás miatt az „eletestség századának” minősítette.³⁵ Mégis, gyakorlatilag a hódoltság alatti területek misszióival együtt e korszakban körvonalazódnak a későbbi, már megerősödött jezsuita székhelyek. Ebben az időszakban, a 17. század első évtizedeiben vetődik fel Draskovich Györgynek köszönhetően a jezsuiták Sopronba történő letelepítésének gondolata. Amikor 1635-ben győri püspökké nevezték ki, tervezetét előterjesztette Pázmány Péter prímásnak, másrészt ezt beterjesztette a rend bécsi (ausztriai) rendtartományához, valamint a jezsuiták római generálisának is.³⁶ A leendő gimnázium fenntartásához a hatósága alá tartozó soproni házakat, köztük a megszünt János Lovagok (Johanniták) templomát és birtokait, valamint a Krisztus Teste Társulat javadalmait és házait adományozta.³⁷ A következő évben, 1636-ban idetelepedő első jezsuitáknak a pornói apátság jövedelmét is felajánlotta, mely birtokokat 1643-ban III. Ferdinánd a rend kollégiumának adományozta.³⁸

Később Draskovich egy nemesi konviktus felállítására is alapítványt létesített, amit Lippay prímás támogatásával 1661-ben adtak át. Végül is mindezen felajánlásoknak és támogatásoknak köszönhetően a Rend gimnáziuma 1636. szeptember 6-án kezdte meg működését Dobronoki György, a rendház első rendfőnökének irányításával.³⁹ Mivel a kollégium felszerelése elég hiányos volt, a győri püspök vállalta, hogy saját jövedelméből fedezi a rendház és a leendő könyvtár berendezésének összes terheit. Később újabb rangos patrónusa lett a fejlesztésnek gr. Esterházy Miklós nádor személyében.⁴⁰ Tulajdonképpen e nemes gesztussal kezdődött el az Esterházyak szinte a rend fennállásig tartó, jezsuitákat támogató mecénatúrája. A legadakozóbb mecénásuk gr. (1687-től hg.) Esterházy Pál nádor volt, aki a hitéletben és a jezsuita színjátszásban is tevékenyen vett részt. Leszármazottai is folytatták a rend pártfogolását. A soproni jezsuiták hitéleti és oktató szerepe a folyamatos támogatásoknak is köszönhetően a 18. századra megerősödött, és a régió egyik fontos rendi bázisává vált.

1640-ben kollégiummá fejlesztették a gimnáziumot, de csak 1650-ben vált „teljes jogú” kollégiummá. A rendház történetében fontos dátum 1674, mert ekkor kapták meg a Szent György templomot és a hozzá tartozó épületeket, de mivel ezek időközben leégtek, csak három év múltán juthattak e javak birtokába. Az újjáépítéshez gróf Széchenyi György két falu haszonélvezetét, továbbá 33 000 forintot adományozta.

³⁴ Molnár Antal: A Szenszék és a hódoltsági missziók, katolikus egyház a hódolt Magyarországon. In.: www.jezsuita.hu Vigilia 1997. 7. (Magunkról – Adattár – Rendtörténet).

³⁵ Molnár Antal: A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon. Vigilia 1999. 5. www.jezsuita.hu (Magunkról – Adattár – Rendtörténet).

³⁶ Staud II. 135.

³⁷ Gyenis András S.J.: Régi jezsuita rendházak: Központi kormányzat. Vác, 1941. 91. www.jezsuita.hu (Magunkról – Adattár – Rendtörténet). (a továbbiakban: Gyenis 1941.)

³⁸ Uo. Staud Géza viszont úgy tudja, hogy ezt a javadalmat szintén Draskovich György adományozta a rendnek.

³⁹ Staud II. 135.

⁴⁰ Uo.

zott; igaz, a győri konviktussal megosztva kellett e jövedelmekkel gazdálkodniuk.⁴¹ Zavaros idők következtek, mivel 1683-ban a Thökölynek hódolt város a jezsuitákat kiűzte és javait elkobozta, de Esterházy nádor hamarosan visszatelepítette őket. Ettől kezdve zavartalanul folyhatott a tanítás az időközben hat osztályossá bővült gimnáziumban, szintén hat tanár nevelőmunkájával. Ekkorra már olyan szintre emelkedett a rendi kollégium falai között az oktatás, hogy az eddig már szinte folyamatosan tartott iskoladrámák előadásához az elpusztult színterem helyett új színpadot („*theatrum novum*”) létesítettek. Az 1696. július 31-én ünnepélyesen átadott új színpadon (felújították a színpadi, szcenikai berendezéseket és az akkor már használatos hangszereket és az orgonát is átépítették) Eumenius és Attalus hitükben megdicsőült barátok történetét vitték színre.⁴² A következő évszázadban két alkalommal is renoválásra szorult a színpad, 1729-ben és 1768-ban.⁴³

A jezsuita iskolai színjátszás kezdetei a soproni kollégiumban

Ha a színjátszás, vagy akár az egyházi misztériumjátékok előzményeit kutatjuk, már a 15. századtól találunk erre adatokat, elsősorban a Felvidék, a Szepesség és Erdély németek lakta nagyobb városaiban. A legelső ilyen ismert adat éppen Sopronra vonatkozik, ugyanis itt a nyugat-európai városokhoz hasonlóan már 1412-től több évtizedig Húsvét, Pünkösöd és Úrnapja ünnepén a kora középkori misztériumjátékokat folyamatosan játszották a város szabad terein.⁴⁴ Ezek a nagy tömegeket vonzó vallásos eredetű játékok néha népies elemeket is magukba foglaltak, pl. a nagyheti felvonulások alatt egy Júdásnak öltöztetett szalmabábut ünnepélyesen elégettek.⁴⁵ De magyar hatásról, vagy nyelvelmélekekről még nem beszélhetünk ebben a korai időszakban. Az itt megjelenített egyházi játékok ugyanis kizárólag németül hangzottak el. Az egyházi iskolajátékok kezdetét 1615-től számíthatjuk, amikor a város polgármestere, Lackner Kristóf, színdarabot írt „Cura Regia” címmel az evangélikus diákoknak.⁴⁶ A művet egyébként a városházán mutatták be,⁴⁷ s ezt követően az evangélikus líceum diákjai folyamatosan rendeztek iskolai előadásokat egészen a 18. század elejéig.

A jezsuiták Sopronban előadott iskoladrámáira rátérve ismételten fontos kiemelni, hogy – más bibliográfiai források mellett – a rend *Historia Domusait*, iskolai anyakönyveit, a levelezéseket, s az iskolajátékok fennmaradt szövegeknyveit és egyéb nyomtatványait feldolgozó Staud Géza által négy kötetben közreadott, főleg a darabok

⁴¹ Gyenis 1941. i.h.

⁴² Staud IV. 149., 228.

⁴³ Staud IV. 228.

⁴⁴ Székely György – Szilágyi Katalin: Középkori és reneszánsz előzmények. In: Magyar színháztörténet 1790–1873. Főszerk.: Székely György. Bp., 1990. 15.

⁴⁵ Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841–1950. Sopron, 1960. (A Soproni Szemle kiadványainak új sorozata: 2. szám.) (a továbbiakban: Csatkai 1960.) 5.

⁴⁶ Csatkai 1960. 5., Magyar Színházművészeti Lexikon. Főszerk.: Székely György. Bp., 1994. (a továbbiakban: MSZL 1994.) 697.

⁴⁷ A polgármesternek még két színműve ismert: 1617: „*Electio Trigoniana*”, 1619: „*Actus Oeconomicus*”. MSZL 1994. 697.

címét tartalmazó forrásmunkára⁴⁸ támaszkodhatunk. A jezsuita iskoladramák megközelítően másfél évszázados jelenléte alatt a történelmi Magyarország rezidenciáiban és kollégiumaiban mintegy 4 000 iskolajátékot adtak elő. Ebből a tekintélyes számból a soproni kollégiumra több, mint 300, itt előadásra került darabról rendelkezünk valamilyen szintű ismerettel. Összehasonlításként megjegyezzük, hogy a „szomszédvár” kiemelt fontosságú jezsuita székhelyén, Győrött nem érték el ezt a számot, igaz a teológusképzés és más hitéleti, szervezési feladatok alaposan leterhelték az ott működő rendtagokat. De különben sem lenne szerencsés, ha a mennyiségi mutatókat részesítenénk előnyben. A Sopronban előadott művek számos esetben kuriózumnak és magas színvonalúnak minősülhettek néhány korabeli forrás, bibliográfiai utalás alapján. Az időhatárokat tekintve 1638 és 1776 között rendelkezünk a darabok címlistájával, ami azért is érdekes, mert az 1773-as felosztás után még három évig, igaz csak három alkalommal, de tartottak előadást a volt Jézus Társasági szerzetesek.⁴⁹ Az előadott darabok száma nem pontosítható, mert összesen 289 játszási alkalom ismert, de közülük 22 esetben több ismeretlen darabot is színpadra vittek.⁵⁰ Tehát joggal feltételezhetjük, hogy a soproni jezsuita darabok száma jóval meghaladta háromszázat.

Fel kell viszont hívnom a színjátszások folyamatosságára a figyelmet, ugyanis számos más kollégiumhoz hasonlóan, néhány 17 századi rövid szünetet leszámítva⁵¹ Sopronban évről-évre színpadra léptek a jezsuita növendékek. Csupán a rendelkezésre álló színművek címei alapján is megfigyelhetjük az egyenletesnek mondható jezsuita színjátszás fontosabb fejlődési vonalait, végül válságjeleit is. Itt kell megjegyezni, hogy az archaikus latin szövegek lefordítása, értelmezése is nehéz feladat, a helyesírási hibák, rövidítések, a már nem használt kifejezések, az akkor alkalmazott speciális szavak és fogalmak miatt.⁵² Az iskoladramák címeit vizsgálva több esetben felfedezhető a diáknyelv, a vulgáris latin, sőt a diákhumor is. Ezért számos esetben pontos fordítást nem is lehetett végezni, így elsősorban értékes, egyedülálló szöveg- emlékeknek kell felfogni ezeket a feljegyzéseket.

Két évvel a gimnázium megszervezése után, 1638-ban már előadást tartottak az egyik tanteremben. Ezen alkalmakkor a növendékek több ismeretlen darabot mutattak be. Ez az esztendő nemcsak azért nevezetes a soproni jezsuita rend történetében, mert ekkor került sor az első előadásra, hanem azért is, mert ez időben érkezett ta-

⁴⁸ A négy kötetes forrásmunka negyedik kötete 1994-ben jelent meg, s az előző három kötetben, kollégiumok szerint feltüntetett iskoladramák különböző szintű névmutatóit tartalmazza. Megjelenését a szerző már nem érthette meg. A három kötet sorrendben az alábbi városok jezsuita kollégiumában előadott iskolajátékokat tünteti fel:

I. kötet: Nagyszombat, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagyvárád, Vágsellye, Znióvárálja, Homonna, Pozsony, Szepeskáptalan, Komárom.

II. kötet: Győr, Kassa, Gyöngyös, Szatmár, Pécs, Sopron, Liptószentmiklós, Ungvár, Szokolca, Trencsén, Besztercebánya, Selmecbánya, Rozsnyó, Eperjes, Lőcse, Kassa.

III. kötet: Nagybánya, Kőszeg, Esztergom, Buda, Székesfehérvár, Eger, Nagyszében, Brassó, Székelyudvarhely, Pest, Temesvár, Bazin, Zágráb, Varasd, Eszék, Pétervárad, Pozsega.

⁴⁹ Staud II. 186-187.

⁵⁰ Mind a négy Staud-féle forráskötetben számos ilyen szintű bejegyzés található, ugyanis vagy utólagosan jegyezheték be, amikor már ténylegesen nem tudták, milyen darabokat játszottak, vagy egyszerűen elmulasztotta a korabeli krónikás a pontos adatokat beírni.

⁵¹ Pl. 1649 és 1654, 1654 és 1659 és 1675 és 1677 között nem regisztráltak az anyakönyvben játszási eseteket. Staud II. 141-145.

⁵² Ezúton köszönöm meg *Rajczy Péter*nek, a Baranya Megyei Levéltár munkatársának a latin szövegek lefordítását, és hasznos észrevételeit.

nulmányi felügyelőnek a rendházba az a Heigl Ambrus, akinek köszönhetően színvonalában is fejlődhetett az iskolai színjátszás.⁵³ Ő 1647-ben mint a rendház főnöke hunyt el. Sopronban töltött kilenc esztendeje alatt az iskolajátékok rendszeressé váltak, és kapcsolatai, írói munkássága révén olyan irodalmi alapokat fektetett le, amelyek hatással voltak a későbbi iskolai produktumokra is.

Összesen négy általa írt iskoladramát mutattak be a diákok. Bár ezeket más kollégiumokban nem adták elő, de az alaptörténetet vándortémaként több esetben is feldolgozták. Első iskoladramáját Loyolai Szent Ignác emlékének szentelte *Virtutes Ignatianae Symbolis Variis Illustratae* címmel, amely 1640-ben latin nyelven hangzott el.⁵⁴ Külön érdekessége ennek az előadásnak, hogy Esterházy Miklós nádor udvari papja, Hajnal Mátyás közbenjárására a nádor udvari zenekarát is elküldte az előadás színvonalának emelésére.⁵⁵ 1642 karácsonyán mutatták be második színdarabját *Christus Recens Natus* címmel. Ezt a karácsonyi játékot az előző művéhez hasonlóan a későbbi évtizedekben szintén többször feldolgozták.⁵⁶ Újabb két év múlva, 1644-ben az „iskola helyiségében” adták elő a *Pestis, mint Isten ostora* c. tragédiáját, amelyben a szörnyű járványt úgy tüntette fel, mint az emberiség vétkeiért való isteni büntetés egyik megvalósulást, ami viszont a jó útra térést szolgálja.⁵⁷ Végül utolsó általa írt és rendezett színdarabját 1645-ben mutatták be e soproni kollégisták: Ekkor, Úrnapján, a belvárosi ünnepi, úrnapi körmenet részeként játszották el az erre az alkalomra írt misztériumjátékát.⁵⁸

Heigl Ambrust a néhány szórványosan fennmaradt forrás úgy tünteti fel, mint a soproni egyházi színjátszás megteremtőjét. Valóban, az itt közölt saját műveinek előadásán kívül minden évben rendezett iskolajátékot, sőt munkássága – Timár Kálmán feljegyzései szerint – a soproni evangélikus líceumra is hatással volt.⁵⁹ 1647-ben szintén Úrnapján hangzott el először német és magyar nyelven két iskoladrama. A német növendékek a *Gedeon*, míg a magyar diákok a *Jerikói Ember* c. iskolajátékot játszották el.⁶⁰ Az úrnapi körmenet során egyébként latin nyelven is megszólaltattak egy darabot *Filius Prodigus* (A tékozló fiú) címmel. Ebben az évben nem kevesebb, mint hét alkalommal láthattak a soproniak jezsuita produkciókat. Ez nem csak soproni, de országos viszonylatban is rendkívüli esetnek számít. Ugyanis általában évi két-három előadás megtartása jellemző a jezsuita színjátszókra, a már említett ünnepi alkalmakkor. A nagy szám viszont jelzi, hogy Sopronban igen hamar meghonosodott az egyházi színjátszás, amelynek fennmaradt szórványadatai, mint látni fogjuk, sok értékes kultúrtörténeti ismerettel járulhatnak hozzá Sopron egyház- és helytörténetéhez.

⁵³ Timár Kálmán: Heigl Ambrus, a jezsuita dráma művelője. In: Egyetemes Philológiai Közlöny 53. (1929) 180-236. (a továbbiakban: Timár 1929.)

⁵⁴ Staud II. 137.

⁵⁵ Timár 1929. i. h.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. A mű eredeti címe: *Pestis Flagellum Dei*. Staud. II. 138.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. Feljegyzése szerint a jezsuita Historia Domus összehasonlítást tett az evangélikus és a jezsuita iskolai színjátszás között.

⁶⁰ Staud II. 139.

Az iskolai színjátszás kiteljesedése és legfőbb jellemzői

Ha az egyházi színjátszás számos már említett típusát és formáját tekintjük, kétségtelül a jezsuiták ilyen irányú tevékenysége a legismertebb napjainkban is. Sopronban is igen népszerű volt az adott korszakban, s hatása a világi színjátszás fokozatos térnyerésével, az úgynevezett átmeneti korszakban és a rend megszűnése után is érzékelhető. Kissé leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatunk, hogy a helyi polgárság nekik (is) köszönhetően ismerhette meg a színjátszást. A világi színjátszás fejlődése korántsem juthatott volna arra a szintre Sopronban sem, akár a német, vagy a magyar színészetet tekintjük, ha a jezsuiták évtizedes tevékenysége ehhez nem teremtette volna meg az alapokat. Különösen Sopronban igen fejlett volt a színpadtechnika. Szinte egyedülálló az előadások háttérét biztosító mecénási tevékenység, és jól tapasztalható a darabok műfajbeli változatossága, a világi hatások fokozatos beépülése. Természetesen mindezen fejlődési folyamatok az egyházi szellemiség és az oktatási feladatok keretei között valósulhattak meg. A soproni gimnáziumban is elsősorban a latin szellemi és nyelvi műveltség az elsődleges, de más kulturális hatások is jól nyomon követhetők. A már említett latin nyelvű színjátszás mellett például, különösen Mária Terézia uralkodásának évtizedeiben, itt is számos nyelvi, s azon keresztül kulturális hatás tapasztalható.⁶¹

Ezekre a szellemi hatásokra a többi rendi székhellyel összevetve talán Sopronban található a legtöbb és legváltozatosabb példa. Ez egyrészt a város fekvéséből fakadt, azaz Győr, Pozsony és Bécs jezsuita központjainak hatásából, másrészt a paptanárok, valamint az egykori növendékek el- és ide irányuló migrációjából. Az áthelyezett tanárok természetesen magukkal vitték az itt szerzett szellemi hatásokat, konkrétan az iskolajátékok szövegeknyveit, de nemcsak vitték, hanem hozták is ezeket. Olykor kölcsönkérték egymástól az iskoladrámák kéziratait és a helyi viszonyokra ültették át a színdarab tematikáját. Ez a szellemi hatás nagyon jól érzékelhető, ha a vándortémaként több kollégiumban is játszott művek előadási helyszínét és évkörét vizsgáljuk. Azaz, ha egy bizonyos színdarabot több helyen is eljátszottak, az jelezheti a paptanárok áthelyezésének útvonalát, illetve az adott helyszínek közötti más szintű kapcsolatokat is.⁶² Így, ha viszonylag zárt keretek között is, de számos város óhatatlanul kapcsolatba került egymással, kicserélve, átadva és tovább gazdagítva a jezsuita szellemiséget. E feltevésből kiindulva Sopron kapcsolatai a már említett városokon kívül különösen Nagyszombattal jelentősek, de más felvidéki városokkal is kimutathatók. Ebben a tekintetben Eperjes, Trencsén, Rozsnyó, Lőcse, és különösen Eger jezsuita központjai emelendők ki. A dunántúli székhelyek közül Székesfehérvár, Buda, Kőszeg és Pécs paptanárai, illetve alkotásaik voltak hatással a soproni rezidenciára. Valójában nem lehet olyan jezsuita székhelyet említeni, amellyel Sopronnak valamilyen kapcsolata ne lett volna az iskolai színjátszás hosszú évtizedei alatt.

A számtalan szövegvariáns miatt azonban nagyon nehéz lenne arra válaszolni, hogy melyek voltak a legnépszerűbb alkotások. Mindenképpen megnevezhetünk né-

⁶¹ Staud II. 135.

⁶² Márfi Attila: Fejezetek a jezsuita iskolai színjátszás... 9. (Kézirat).

hány, a korszakban közkedvelt iskoladrámát, amelyet Sopronban – és bizonyíthatóan több más városban is – esetlegesen többször is előadtak.⁶³ Különösen a *Cyros*, vagy *Cyros pastor* c. történelmi játékot kell megemlítenünk, amelyet az ország 18 jezsuita tanintézetében játszottak el. E műnek nem kevesebb, mint 13 címvariánsa ismert.⁶⁴ A babiloni fogságba esett Cyros perzsa király történetét moralitásjátékként is feldolgozó művet legtöbbször Pozsonyban, Gyöngyösön és Pécsen játszották. Sopronban 1736-ban mutatta be a *Syntaxis* (mondattan) osztály.⁶⁵ Az iskolajáték azon kevesek közé tartozik, amelyek nyomtatásban is fennmaradtak, sőt ez most is elérhető a „Magyar Dráma Gyöngyszemei” című ciklusban de nem *Cyros*, hanem *Boldizsár király* cím alatt. Cirusz, vagy Kürosz, mint Ansan fejedelme, történelmi személyiség volt, aki Kr. e. 559-től egyesítette a perzsa törzseket, majd Kr. e. 550-ben legyőzte a médek királyát, Asztüagészt, Krózus legyőzésével pedig egész Kisázsia ura lett. Kr. e. 539-ben az újbabiloni birodalmat is uralma alá hajtotta, legyőzve Nabú-Naidot. Babilon bölcs és igazságos uralkodója volt, és a fogságban tartott zsidók bizalmát is elnyerte. Kr.e. 538-ban adta ki híres ediktumát, amely biztosította a zsidóság számára a hazatérést és a Templom újjáépítését.⁶⁶ E darab népszerű volt a 18. század derekán, de már a század elején is játszották néhány kollégiumban, pl. Pozsonyban és Pécsen.⁶⁷ Ide sorolhatjuk még a *Demetrus* és a *Celsus* c. drámákat, amelyeknek szintén több szöveg és címvariánsa létezett. Sopronban mindkét művet többször is láthatták a helyi lakosok.⁶⁸ A népszerű és másutt is gyakran játszott darabok közül az Ószövetségből ismert Absolon alakját is gyakran feldolgozták. A témát már a 17. század derekától is játszották, de fénykorát a 18. század második felében élte ez a közkedvelt vándortörténet. A soproni produkciónak, a többi előadással ellentétben a szerzői is ismertek: Joachim Demel és Joseph Hiemer a helyi rend paptanárai voltak.⁶⁹ Maga Absolon, mint említettük az Ószövetségből ismert, pontosabban Sámuel második könyvében olvashatunk az ő lázadásáról. Absolon Dávid király harmadik fia volt, és akkor különbözött össze apjával, amikor féltetvéret, Amnont megölte, mert az Támár hűgát megbecsületlenítette. Ekkor menekülnie kellett, de évek múltán kibékült apjával, aki őt az a elhalt Amnon helyébe trónörökösévé tette. Absolon azonban siettetni akarta a trónra kerülését, ezért hamarosan ismét kiújult az ellentét apa és fia között. Nemsokára Efraimban fegyveres összetűzésre került sor. A csata hevében maga Absolon hajánál fogva fennakadt egy tölgyfán és Dávid király tilalma ellenére a kíséretéhez tartozó Joáb nyilával megölte.⁷⁰

A legtöbb esetben nem maradt fenn az iskoladrámák szerzőinek neve; legalábbis azokat a háztörténetek csak ritkán jegyezték fel. Ez fakadhatott keresztényi alázatból is, de számos esetben e műveket nem tartották megörökítésre alkalmasnak. Ezért a

⁶³ Uo.

⁶⁴ Staud IV. 67.

⁶⁵ Staud II. 160.

⁶⁶ Herbert Haag: Bibliai Lexikon. Bp., 1989. 226-227.

⁶⁷ Staud IV. 67.

⁶⁸ Demetrius: 1728, 1767, Celsus (Beatus) Martyr: 1763, Celsus et Nazarius Martyres: 1769. Staud II.54., 71.

⁶⁹ Staud IV. 212., 215. Staud II. 181.

⁷⁰ II. Sám. 13–18.

néhány nyomtatásban is megjelent művön kívül szinte alig ismertek a jezsuita szerzők. Sopronban az előbb említett szerzőpáron és Heigl Ambruson kívül még két egykori alkotó neve maradt fenn: Placskó István a *Cassius* c., 1767-ben előadott dráma⁷¹ szerzőjeként ismert, míg Rumpeling Ferenc karmester és zeneszerző nevét egy 1702. július 31-én eljátszott zenés darab, a *Serena domus Estorasiense fulcra* c. mű – amelyet egyébként latin és német nyelven hallgathatták a rend tagjai és a soproni hívek – örökítette meg.⁷² A zenés, vagy zenekari kísérettel eljátszott darabok viszonylag népszerűek voltak a jezsuita kollégiumokban, hiszen 17 városban, illetve településen fordultak elő ilyen jellegű produktumok. A leggyakrabban, összesen hét alkalommal Sopronban alkalmaztak muzsikusokat, illetve énekkarokat.⁷³ Bár csak egyetlenegy esetben, a már említett Heigl-féle 1640-es Loyolai Szt. Ignác tiszteletére előadott iskoladráma zenés kíséretének muzsikusai ismertek, joggal feltételezhetjük, hogy a többi alkalommal bécsi mintára a püspöki székhelyeken megszervezett egyházi zenekarok segédkeztek az előadásokon.⁷⁴ Pécsen, Nagyszombatban, Pozsonyban, Zágrábban és még több székhelyen is ezzel a gyakorlattal találkozhatunk. A Sopronban bemutatott több mint háromszáz jezsuita produkció jelentős részét nem iskolai gyakorlásként, vagy vizsga, illetve évnyitó, vagy -záró előadásként játszották el, hanem a katolikus egyház fontos ünnepein vettek részt ezekkel a többnyire ismeretlen művekkel, vagy jelenetekkel az egyházi liturgia részeként alkalmazva a passió, vagy misztériumjátékokat. A körmenetek alkalmából előadott jelenetek gyakorisága ismét Sopronban a legfeltűnőbb, mert 14 ilyen produkciót jegyeztek fel az egykori források.⁷⁵ A Húsvét táján, Virágvasárnap és a Nagyhéten előadott passió-játékokat ismét csak Sopronban láthatták a legtöbb esetben; összesen kilenc alkalommal.⁷⁶ Néhány passió-játék címe is fennmaradt ezek közül, mint a *Mózes megitatja szomjazó népét* (1649), *Harminc ember sínylődése* (1667), és *Az Úr szenvedésének tisztelete* (1671).⁷⁷ Úrnapján⁷⁸ és Úrnapja nyolcadán⁷⁹ szintén itt mutatták be a legtöbb jelenetet. Az úrnap körmeneteken előadott jelenetekről, ismeretlen színjátékokról 1640 és 1666 között rendelkezünk csak adatokkal. Ezek a szertarások – szám szerint tíz alkalommal – többnyire Sopron belvárosában, a Fő téren zajlottak le.⁸⁰ Érdekességként említjük

⁷¹ Staud II. 181.

⁷² Staud II. 152.

⁷³ Staud IV. 230.

⁷⁴ Az 1640-es zenei kísérettel bemutatott alkalmakon kívül még az alábbi években láthatták a soproni kollégiumban 1646: *Via adolescentiae Salomonis incognita*, 1647: *Beatissimi nostri patriarchae a liberiori ad saniozem vitam conversio*, 1667: *Propheta Elias*, 1668: *Christus aeterni patris filius iram divinam in se solum pro peccatoribus excipiens*, 1696: *Eumenius et Attalus fratres ac Graeciae asiaticae reguli, sive Amor fraternus gloriosus de regni ambitione victor*, 1702: *Serena domus Estorasiense fulcra*.

⁷⁵ Az alábbi években voltak ezek a jelenetek láthatók: 1641, 1642, 1643, 1644, 1645, 1647 (néhány ízben) 1648, 1655, 1666, és 1747.

⁷⁶ Ezen előadások éve a következő: 1641, 1649, 1664, 1667, 1668, 1669, 1670, 1671 és 1677.

⁷⁷ Staud II. 141–145.

⁷⁸ Úrnapja, Krisztus Szent Testének és Vérének ünnepe. A Szentháromság utáni csütörtökön, de több országban, így hazánkban is a következő vasárnapon megtartott főünnep. LL 1989. 256.

⁷⁹ Uo. A liturgikus szokásrend szerint a nagyobb egyházi ünnepek előtti készülődést is ünnepnek tartották, így az Úrnapja előtti közvetlen felkészülést, pontosabban az ünnep előtti nyolcadik napot is megünnepelték.

⁸⁰ Úrnap körmeneteken előadott jelenetek játsszási ideje: 1640, 1641, 1642, 1644, 1645, 1647 (két ízben), 1648, 1655, 1666,

meg, hogy a 17. században két flagelláns⁸¹ körmenetre is sor került: 1643-ban a körmenet és az önostorozás közben Krisztus szenvedését szimbolikus eszközökkel ábrázolták a diákok.⁸² Több mint egy évtized múlva, 1659-ben ugyanígy szimbolikus jeleneteket adtak elő a körmenet résztvevőinek.

A források két kiemelten fontos ünnepi előadásról is említést tesznek a rend feloszlata előtt nem sokkal. Mindkét rangos esemény a Sopronba látogató nyitrai püspökkel kapcsolatos, mert a tiszteletére rendezett fogadás és ünnepség részeként adták elő 1769 májusában a *Menoceus vévét adja hazája szabadságáért*⁸³ c. iskoladrámát.⁸⁴ Két esztendő múlva, 1771-ben a püspök ismételt látogatásakor több „ismeretlen drámát” láthatott, és a források tanúsága szerint, mindezeket német, francia és olasz nyelven közvetítették számára.⁸⁵ A továbbiakban még számos iskoladrámát cím szerint is megemlítünk, de korántsem tudjuk az összes itt eljátszott darabot ismertetni. Néhány történelmi, mitológiai és bibliai tárgyú munkát ezért felsorolunk, hogy erre a gazdag és összetett értékrendre felhívjuk a figyelmet: *Salamon* (1646), *Szent László, Magyarország királya* (1655), *József* (1669), *Trebelius, a bolgárok királya* (1679), *Divius Pancratius római mártír* (1681), *A mi Szent Ignácunk* (1701), *Szent Katalin* (1701), *Mennyei István király* (1748), *Idősebb Tóbiás* (1750), *Pál és japán Jakab* (1754) és *Dobó, Eger gubernátora* (1755).⁸⁶

Részletesebben kell említenünk az iskoladrámák előadási nyelvére vonatkozó forrásokat, mert a kötelező latin mellett, vagy vele párhuzamosan Sopronban is számos esetben hangzottak el más nyelveken is művek. A leggyakoribb a latin mellett a német nyelv használata volt, önállóan összesen tizenegyszer szólaltatták meg e nyelven az iskolajátékokat.⁸⁷ Ezek főleg ünnepi körmenetek alatt előadott játékok voltak, mint az 1667-ben eljátszott *Élías próféta* c. darab⁸⁸ és az 1671. évi körmeneten Szent György tiszteletét és emlékét ápoló mű, amit kétszer is megszólaltattak németül. Az 1765-ben tartott eredeti bemutatónak pedig a szöveggönyvét is németül nyomtatták ki.⁸⁹ Már a rend feloszlata után, 1775-ben szólalt meg az utolsó német iskoladráma *Schäferspiel, azaz Pásztorjáték* címmel.⁹⁰ Ezenkívül még négy esetben szerepeltek a rend német diákjai nyilvánosan, háromszor a magyarokkal közösen, egy alkalommal pedig, 1771-ben egy „ismeretlen drámát” szólaltattak meg az olaszul és franciául előadott darabokkal együtt, amit a már említett nevezetes püspöklátogatásakor játszottak el.⁹¹ Magyar nyelvű előadásokra összesen öt esetben található adatok, de ebből

⁸¹ Nyugat Európai vallási szekta a középkorban, amelynek tagjai vezeklésül a világ bűneiért nyilvánosan megkorbácsolják saját magukat.

⁸² Staud II. 138.

⁸³ Menoceus, azaz Menoikeusz, Kreon thébai király fia volt, aki a hazájáért feláldozta életét.

⁸⁴ Staud II. 183.

⁸⁵ Staud II. 185.

⁸⁶ Staud II. 137–187.

⁸⁷ E darabok előadási éve: 1642, 1647, 1667, 1671, (kétszer) 1731, 1765, 1768, 1769, 1770 és 1775.

⁸⁸ Staud II. 144.

⁸⁹ Staud II. 179. A színdarab eredeti címe: *Amasia a Joa Israelis rege devictus*.

⁹⁰ Staud II. 186.

⁹¹ Staud II. 185.

csak kettő volt önálló előadás, az 1647-ben színre vitt *Jerikói ember*⁹² és az 1654-es produkció, amit viszont más vonatkozása miatt később részletesebben ismertetünk. Kultúrtörténeti kuriózumnak tekinthetjük a rend olasz és francia nyelvű előadásait, már csak azért is, mert franciául csak Nagyszombatban és Sopronban szólaltak meg iskoladrámák, az adattár szerinti két olasz előadás pedig csak Sopronban volt látható.⁹³ Ezek az előadások Mária Terézia uralkodása alatt népszerű udvari színjátszás hatását tükrözik, amikor a bécsi teátrumokba kizárólag csak olasz és francia színtársulatokat szerződtek. Sopronban 1768 és 1776 között öt franciául előadott darab került színre. Az 1768-as évfázis bemutatott *Benjamin felismeri Józsefet* c. darabot maga a szerző, Pierre Joseph Arhuys tanította be a diákoknak.⁹⁴ Majd két „ismeretlen dráma” után a rend feloszlásának évében is eljátszottak egy francia iskolajátékot,⁹⁵ s az utolsó 1776-ban bemutatott jezsuita darabot is franciául adták elő a Nemesi Konviktusban.⁹⁶ Pontos adat hiányában csak feltételezhető, hogy a bécsi jezsuita kollégiumból, vagy éppen valamelyik világi színházból kapta meg a soproni kollégium a francia előadásokhoz szükséges anyagi és szellemi segítséget, és talán a mecénási közbenjárást sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ugyanezt feltételezhetjük az olasz előadásokról is. Az elsőre 1769-ben került sor *Nobilis Vanogloriosus* (A hiú dicsőséggel kérkedő nemes)⁹⁷ címmel, míg 1771-ben több „ismeretlen dráma” volt hallható, az olasz mellett francia és német nyelven is.

Részben már említettük a mecénatúrát és ezzel kapcsolatban az Esterházyak szerepét, akik a soproni jezsuiták működését nagyban segítették. Ez a patronálás valóban az Esterházyakhoz köthető, de a mindenkori győri püspökök is folyamatosan támogatták a soproni rendházat. Alkalmi patrónusként felmerül gróf Nádasdy Ferenc országbíró neve is, aki 1665-ben a kollégisták egyik előadását is megtekintette, amikor egy „ismeretlen darabot” adtak elő.⁹⁸ Már a legelső években, az iskolajátékok elfogadásának korszakában találkozhatunk az Esterházyak mecénás tevékenységével. A már említett Heigl-féle bemutatózó előadáson Esterházy Miklós nádor nemcsak udvari zenekarát küldte el a rendházba, hanem anyagilag is támogatta a rendet. Ezért ezen az előadáson hálájuk és tiszteletük jeléül, „az iskola jótevőjének” tüntették fel a háztörténetben, illetve az előadáson „élőképekben”⁹⁹ elevenítették meg alakját.¹⁰⁰ A későbbi nádort, gróf (1687-től hg.) Esterházy Pált (1635–1713) mindenképpen a legjelesebb patrónusként kell említenünk, ő több szállal is kapcsolódott a soproni jezsuita

⁹² Staud II. 139.

⁹³ Staud IV. 225., 227.

⁹⁴ Staud II. Az eredeti darab címe: *Benjamin Ou Reconnaissance de Joseph*

⁹⁵ Staud II. 186. A darab eredeti címe: *Sosipatre ou le Triomphe de L'Amour filial.*

⁹⁶ Staud II. 187. A darab eredeti címe: *Le Couronnement du jeune David.*

⁹⁷ Staud II. 183.

⁹⁸ Staud II. 143., Staud IV. 217.

⁹⁹ Az élőképek olyan színpadi műfaj, amely számos elemet olvaszt össze a pantomimtól a némajátékokig. A 18. és 19. század sikeres műfaja, (különösen a biedermeier korszakban kedvelték) amelyben nevezetes történelmi jeleneteket (pl. Zrínyi kirohanása) és híres személyiségek alakját elevenítették meg csoportképek, jelmezek, és díszletek segítségével. Később már a legjellemzőbb társadalmi csoportok, fogalmak és más egyéniségek ábrázolása is elismertté vált. Még a 20. században is alkalmazták, könnyedebb zenés darabok és revük zárójeleneteként. Ekkor már életképeknek nevezi a színházi szakma.

¹⁰⁰ Staud IV. 213.

kollégiumhoz. Tanulmányainak egy részét itt végezte, majd Nagyszombatba került, ahol szintén jelentős adományokkal támogatta a jezsuitákat. A szakirodalom a jezsuitákat támogató tevékenységét elsősorban Nagyszombathoz köti; az első számú jezsuita központ színpad-termét ő rendezte be, az ehhez szükséges díszleteket pedig Velencéből hozatta.¹⁰¹ Soproni diákvevei alatt igaz, csak egyszer szerepelt iskolai előadáson, de felnőttként több alkalommal is játszott,¹⁰² vagy megjelent a kollégium előadásain. Diákként 1654-ben szerepelt a rend régi színi termében. Ezen a magyar nyelvű előadáson az ünnepi beszédet követően a *Szent Ignác ünnepe* c. iskolajátékot adták elő.¹⁰³ A későbbi nádor jezsuita színjátészó múltját még egy festmény is megörökítette, amit a nagyszombati jezsuita Keresztes atya festett. Ezen az alkotáson Esterházy Pál női ruhában, a bibliai Judit szerepében látható.¹⁰⁴ Maga a nádor később így emlékezett vissza erre az eseményre: „*Judit képit én viseltem, le is irattatt¹⁰⁵ engem pater Keresztes uram, ki a vörös papok [kispapok] rectorává lőtt.*“¹⁰⁶

A kollégiumban az 1666-ban Úrnapján előadott jelenetek köthetők a nevéhez, s a következő évben német nyelven színre vitt *Élías próféta* c., már említett színdarab, ahol alakját szintén „illusztrálva”, élőképpel jelenítették meg.¹⁰⁷ Az 1681-ben előadott *Divius Pancratius római mártír* c. iskoladrámában újból megelevenítették személyét, míg 1690-ben látogatásával tisztelte meg a helyi kollégiumot.¹⁰⁸ Végül 1702-ben a már említett *Serena domus Estorasiánae tulcra* c. zenei kísérettel eljátszott drámában ismét élőképpel emlékeztek meg mecénásukról. A 18. század elején herceg Esterházy Pál Antal tábornagy személyét is a mecénások között említhetjük, aki szintén megtisztelte jelenlétével az iskolai előadásokat (1729, 1735), amelyekre rendszerint két fiát is magával vitte.¹⁰⁹ Esterházy Pál tisztelete és kultusza halála után is folytatódott a rendház falai között; 1738, 1741, 1755, 1756 és 1761-es években több postumus előadást is szenteltek nemes patrónusuk emlékének a soproni jezsuiták.¹¹⁰ A jeles pártfogó személyét ezekben az iskolajátékokban Attila hun király, az irgalmas szamaritanus és más jó cselekedeteket végző, de kitalált költői személyiség alakjához hasonlították, illetve személyesítették meg.

Végül olyan kulturális és színháztörténeti kuriózumról kell említést tenni, ami egyértelműen egyedülálló a magyarországi jezsuita rend történetében és kizárólag a

¹⁰¹ Kilián István: Utószó In: Kelényi 1995. 468.

¹⁰² Amit úgy kell értelmeznünk, hogy alakját több előadásban is megelevenítették élőképpel, vagy szimbolikusan jelenítették meg. Az ilyen jellegű „szerepeltetést” a jezsuiták feljegzéseikben úgy tüntették fel, hogy az ábrázolt személy szerepelt az iskoladrámában. Még életében, de halála után is több ilyen iskolajátékot adtak elő a kollégium színpadán.

¹⁰³ Staud II. 141., Staud IV. 227.

¹⁰⁴ A magyar dráma gyöngyszemei I.m. (Iskoladrámák) 468-469.

¹⁰⁵ Azaz lefestette, a korszakban a festőket képíróknak nevezték.

¹⁰⁶ Staud IV. 215-216.

¹⁰⁷ Staud II. 143-144.

¹⁰⁸ Staud II. 147-148.

¹⁰⁹ Staud IV. 214. Ekkor a *Scipio nagyelkűsége* c. darabot tekintette meg az Esterházy család.

¹¹⁰ Staud II. 161-175. Az alábbi művek ezek, az eredeti címeket feltüntetve: 1738: *Jagello magnus Lithuaniae Dux in Poloniae regem electus*. 1741: „*Theobaldus et Guntarius regni Aurelianensis Haeredes patruorum ambitione sublati*.” 1755: *Leangus Chiensis, proprii filii caede, vitae legitimi Haeredis Parcens*. 1756: *Aëtius de Attila in campis catalaunicis victor*.” 1761: *Oseas Israelis rex post captus samarias a Salmanasare in mediam abductus*.

soproni jezsuita rendházhoz köthető. Ugyanis fennmaradt egy ötven lapra terjedő album, amelyben a korabeli színpadművészet elemeit egyesítő díszletterveket, műszaki rajzokat, korabeli scenikai (színpadtechnikai) elgondolásokat rögzítették összesen százhat ábrában. A művészi kivitelezésű, a barokk stílus jegyeit magán viselő ábrák és maga az album keletkezési ideje az 1676 és 1728 közötti időszakra tehető.¹¹¹ Azért is jelentősek ezek az alkotások, mert nagyon kevés Magyarországon keletkezett jezsuita ábrázolás ismert. Színpadi tervezetek és díszlettervek pedig egyáltalán nem készültek a korszakban. A mennyiségében is jelentős díszletrajz gyűjtemény értékét emeli, hogy nem kimondottan idealizált díszleteket ábrázol, hanem a helyi díszletfestő-műhely részére készített munka- és mintapéldányokat láthatjuk.¹¹² Ezek a munkapéldányok a korabeli barokk színpadhoz alkalmazkodó kulisszákat, díszleteket és színpaddíszítő és záró hátttereket ábrázolják. Ugyanakkor nagyon sok mozgatható díszletelemet is lerajzoltak, így repülőszerkezetek, csigák és emelőszerkezetek sora látható ezeken a rajzokon. Például egy, két dimenzióban ábrázolt vitorlás hajó is látható, és sok kocsi, melyeknek az éterben lebegő mitológiai lényeket, s angyalokat kellett szállítaniuk. E díszletgyűjtemény és típustervek felhasználásával a korszak legszínvonalasabb színpadtechnikát igénylő műveit is színpadra lehetett állítani. Ez az album színház-, technikátörténeti és művészi értéke mellett a Sopronban előadott művek színvonalát és országos elismertségét is jelzi. A díszletgyűjteményt szintén a már említett bécsi Österreichische Nationalbibliothek őrzi.¹¹³

A polgári, azaz világi színjátszás 18. század derekára tehető térnyerésével¹¹⁴ a jezsuita rend feloszlásától függetlenül az egyházi színjátszás korszaka, hasonlóan az országos kulturális folyamatokhoz, Sopronban is leáldozóban volt. Összegzésként elmondható, hogy a jezsuiták színjátszása magában hordozta a színikultúra alapjait, és fontos állomást, fejlődési szakaszt jelentett a világi színjátszás fejlődésében. Sopronban, akár a többi város jezsuita kollégiumaiban, rendkívül nehéz időszakban, lehetőségeikhez mérten a keresztény szellemiséget képviselve, az oktatás részeként szinte nélkülözhetetlen kultúrmissziót is felvállaltak. Mindezek nélkül Sopron színházi és kulturális életéről, gazdag szellemi tradícióiról már nem ilyen szinten beszélhetnénk, mert az itt felvázolt értékrend óhatatlanul beépült a későbbi korok szellemi törekvéseibe is.

¹¹¹ Kilián–Székely 1994. 26.

¹¹² Uo.

¹¹³ Csatkai 1960. 98. Az album a soproni rendtörténet harmadik kötetének mellékleteként található meg: *Historica Collegij Soproniensis III. (HCS III) Staud II. 136.*

¹¹⁴ Kugler Alajos: *A soproni színház története 1841–1890.* Sopron, 1891. 4-5. Csatkai 1960. 5.

A közoktatás eszméje, azaz a központi hatalom által egyetemesen felügyelt és irányított oktatás Magyarországon meglehetősen korán, 1777-ben a Ratio Educationis-szal létrejött. Jóllehet csak az eszméje, mert a gyakorlata hét évtizeden át, amíg ez az uralkodói rendelkezés érvényben volt, több tekintetben is csak „féloldalasan” fejlődhetett ki. Bár a protestáns felekezetek nem utasították el teljes egészében a „szabálykönyv”-ben megfogalmazott egységesítő és az oktatás tartalmát korszerűsítő célkitűzéseket, a tanügyi kódex jogalapját vallási autonómiájuk okán nem fogadták el és rendelkezéseit iskoláikra nézve nem tekintették érvényesnek, aminek következtében a magyarországi oktatás két felekezeti szektora továbbra is fennmaradt. Másrészt, az 1848-as forradalomig a tanügy kizárólagos uralkodói hatalmi jogkör volt, a rendi országgyűlés lényegében nem tudott az oktatás, mint közoktatás terén hatást kifejteni, úgy is mondhatnánk, teret hódítani. Annak ellenére nem, hogy a kiművelt emberfő eszménye, mint a haladás egyik kulcsfontosságú tényezője hamar, már a reformkor hajnalán megfogalmazódik. Ebből adódik a kérdés: vajon mi volt a Ratio Educationis iskoláinak valóságos társadalmi hatása?

Különösen a felsőbb, „tudományos”, azaz alapvetően a latint és ezen keresztül a klasszikus-humanista műveltséget, illetve ennek sajátos hazai, jogi-retorikai változatát átadó iskolák társadalmi szerepéről nem tudunk sokat. Legtöbbet az állam és az oktatás viszonyáról tudunk, arról a történetről, mely Mária Terézia híres kijelentésével, „Az iskola politikum.” veszi kezdetét. Vannak evidenciáink a nemesség és oktatás viszonyáról, továbbá az új társadalmi csoportként a felsőbb iskolázottság révén megjelenő világi értelmiségről, a honorációokról. De nem tudunk sokat a rendi polgárság és az olyan, hosszú képzési idejű iskolák, mint a gimnázium kapcsolatáról, és ennél is kevesebbet a jobbagyságon belüli ilyen irányú aspirációkról. Általában is: az egyes iskolafajták társadalmi „rendeltetését”, „kijelölt”, azaz megcélzott közönségét legalábbis éppen a Ratio óta ismerhetjük, de az egyes társadalmi csoportok tényleges iskolázási gyakorlatáról nem alakult ki átfogó képünk.

Az alábbi tanulmány egy ilyen kép felvázolására tesz kísérletet, egy „rég” magyarországi szabad királyi város, Sopron két, felekezetiileg különböző gimnáziuma diákságának számbavételével a formálódó-egységesedő közoktatásnak ebben a korai időszakában, a középiskolák anyakönyvéből vett négy közös keresztmetszeti mintaév alapján. Sopron e két középiskolája hosszú közös múltra tekint vissza: mindkettő ala-

* A dolgozat alapját képező adatok beszerzésében nyújtott pótolhatatlan segítségéért köszönettel tartozom Németh Lászlóné Káldy Zsuzsának, a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium könyvtárosának és Dominkovits Péternek, a Soproni Levéltár főlevéltárosának. A dunántúli katolikus gimnáziumok 19. századi anyakönyvi adatait – köztük a soproniét is – OTKA kutatás keretében gyűjtöttük össze (A gimnáziumi diákság összetétele a Dunántúlon a 19. század első felében. T 023597/1997, témavezető Bácskai Vera).

pítása – néhány év eltéréssel – a 17. század első harmadára esik. Majdnem másfél évszázados múlttal rendelkezett tehát mindkét iskola a Ratio Educationis életbeléptetésékor. Célunk az, hogy egymáshoz viszonyítva mutassunk be két, különböző felekezetű középiskolát szűkebb-tágabb társadalmi környezetükhöz való kapcsolatukban, hogy megállapíthassuk a közös jellegzetességeket és különbségeket működésükben. További célkitűzésünk pedig az, hogy közelebb kerüljünk az középiskoláknak helyet adó városok és az itteni a városi társadalomból – vagy közösségből – kikerülő helybeli diákság kérdéskörének vizsgálatához.

E jelenséggel kapcsolatban több kérdés is megfogalmazható.¹ A rendi polgárság, mint társadalmi csoport felsőbb iskolázása tekintetében alapvető kérdésünk az, hogy az így szerzett több-kevesebb „tudományos”, azaz humanista-latin iskolázottság a városon, a polgárok közösségén belül hasznosult-e, például a városi hivatalképeség gyakorlatiasabb formájában, vagy inkább egy általánosabb politikai-kulturális törekvésről,² egyfajta „nemesedés”-ről lehetett szó? Avagy a rendi polgárság honorácior ambícióiról, amelyek egy, a régi városból kifelé hajtó erőt képezve a polgári korban azután elvezetnek a főként felsőfokú diplomás értelmiség vagy hivatalnokság újonnan és új módon szerveződő csoportjai és centrumai felé? Sopron város történeti adottságai folytán egy ilyen irányultságú elemzés egyik kivételesen ígéretes terepének kínálkozik. E törekvésünk kezdeti, feltáró szakaszának eredményeit mutatja be az alábbi tanulmány.

Azt a kérdést, hogy egy iskola, vagy iskolatípus miként hat a szűkebb-tágabb értelemben vett környezetére, a társadalomra, két módon tudjuk vizsgálni: diáksága – régi kifejezéssel közönsége – társadalmi összetételén, az iskolázás gyakorlatán, illetve egy másik idődimenzióban az iskolai végzettség „hasznosulása” vizsgálatával, annak kiderítésével, vajon milyen szerepe van egy tipikus vagy sajátos társadalmi-társas pozíció betöltésében avagy ezekből összeálló pályáiv megvalósításában.³ A két megközelítés kétféle adatot és adatforrást igényel: az első beiskolázási adatokat, aminek forrása elsődlegesen az egyes iskolák tanulóinak személyi regisztrációját biztosító anyakönyv. A másik vizsgálati szempont a legmagasabb iskolai végzettség adatát igényli, ami az iskolai anyakönyveknél újabbkeletű nyilvántartási típusokban található fel. 1910 óta pedig a középfokú iskolázottság a népszámlások kérdései között szerepel, ami lehetővé teszi, hogy az ilyen iskolázottság különböző fajtáit és fokozatait a társadalmi térben és csoportszerkezet szerint statisztikai módszerekkel elemezzük. Viszont amíg ilyen típusú adattal nem rendelkezünk, nincs más választásunk, mint hogy az előbbi, az iskolázási adataik összegyűjtésével állapítsuk meg az egyes személyek vagy társadalmi csoportok, közösségek jellemző iskolázottságát. Mindkét eljárás, de különösen az utóbbi, aprólékos és hosszantartó munkát igényel. Itt következő tanulmányunkban csak a kezdeti lépéseit tudjuk megtenni a soproni gimnáziumok ilyen szemléletű vizsgálatának.

¹ Sasfi Csaba: Az oktatás társadalomtörténeti megközelítése: négy dunántúli nemesifjú kiművelése a reformkorban. In: Korall 3–4. sz. 2001. tavasz–nyár 20–52.

² Lásd elsősorban Mályusz Elemér, Oszetzky Dénes, Ungár László és Fallenbüchl Zoltán vonatkozó írásait.

³ Lásd még Sasfi Csaba i.m. 20–31.

A két gimnázium intézménytörténete viszonylag jól feltárt, azonban minket most csak két szempontból érdekel részletesebben: egyrészt, hogy miként határozták meg a korabeliek az egyes iskolák képzési célját vagy céljait, és kik számára mennyi iskolai képzési évet tartottak szükségesnek, másrészt pedig hogy az iskolai tanulmányok folytatását milyen osztály- és tanévbeosztás szerint tették lehetővé. Ennek ismeretében tudjuk csak érdemi módon összehasonlítani a két középiskola diákságát.

A katolikus iskolák esetében mindkét kérdést a Ratio Educationis határozta meg. Eszerint a középszintű iskola, a gimnázium öt osztályból állt, amelyeket egy-egy tanév alatt lehetett elvégezni. Az osztályok elnevezése: 1., 2. és 3. Grammatika és az 1. és 2. Humanista osztály volt. Ez az osztálybeosztás lényegében megfelelt a széles körben elterjedt és sokáig mintául szolgáló jezsuita gimnáziumok osztálybeosztásának. Két vonatkozásban tért el ettől: az osztályok elnevezése volt más, de ezek a korábbi elnevezések egyébként is sokáig használatban maradtak az anyakönyvek vezetésénél. A legmagasabb, 2. Humanista osztályt *Rhetoresnek* nevezték, és innen lefelé *Poeticae*, *Syntaxistae*, *Grammatistae*, *Principistae*, *Parvistae*, *Declinistae*, *Minimistae* voltak az elnevezések. A Ratio egyik fontos rendelkezése volt, hogy ezt az alsó három osztályt leválasztotta a gimnáziumról. Mostani ismereteink alapján nem egészen világos, mi is lehetett ezeknek az időszakosan, egy-egy évben megjelenő, úgy tűnik előkészítő feladatú kezdő osztályoknak a funkciója. Egyébként a *Parva* is két részre oszlik, *Majores Parvistaere* és *Minores Parvistaere*, vagy *Parvistaere* és *Minorese*, nyilván a gimnáziumba belépő diákok, no meg a rendelkezésre álló tanerők számától függően.

A protestáns iskolák esetében azonban más volt a helyzet. Minthogy náluk nem volt egységes a szabályozás, minden iskola többé-kévesbé egyedi tanrendszert dolgozott ki, a protestáns önkormányzatiság jegyében. Így a soproni evangélikus líceumban is a soproni evangélikus egyházközség tanácsa, a konvent bízott meg időről-időre egy-egy nevesebb vagy tapasztaltabb professzort a tanrendszer átalakítására. Az iskolatörténetekből,⁴ az iskolai anyakönyvekből és a nyomtatott tanulónévsorokból a következőket tudhattuk meg a líceum osztálybeosztásáról. 1718-tól lett 6 osztályos az iskola: a tulajdonképpeni líceumi tagozatot jelentő, akadémiai szintű, bölcséleti, teológiai és jogi képzést nyújtó *Prima* és a legfelsőbb gimnáziumi osztály, a *Secunda* között létrehoztak egy új osztályt, aminek elnevezése később *Rhetorica*, míg az addigi *Secunda Tertia*, később *Syntaxis* lett. A hatodik, legalsó osztály nem latinul, hanem vagy német vagy magyar nyelven oktatott. A gimnázium – vagy más néven latin iskola – alsó tagozatát így a *Syntactica–Grammatica–Donatus* osztályok alkották, majd 1803-ban a *Rhetoricat* is a gimnáziumhoz csatolták, míg a líceumi osztály, a *Prima* továbbra is 3 éves tanfolyam maradt, egészen 1843-ig, az akkor bevezetett, az egységes tanulmányi rendszert azt evangélikus iskolákban is érvényesíteni szándékozó zay-ugróczy

⁴ Müllner Máttyás: A soproni evangélikus főtanoda története a soproni gyülekezet nevezetesebb eseményeivel együtt. Sopron, 1857., Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907., Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században. SSz. 11. (1957) 65–78. (a továbbiakban: Németh), Emresz Károly: A soproni evangélikus gimnázium a reformkorban és az abszolutizmus korában (1803–1867). SSz. 22 (1968) 1. sz. (a továbbiakban: Emresz), Fabiny Tibor: A soproni evangélikus líceum története (1557–1908). In: A soproni líceum. Szerk. Györfly Sándor–Hunyadi Zoltán, Bp. 1986. 9–108. (a továbbiakban: Fabiny).

tanrendszerig.⁵ A nyomtatott diáknévsorokban az 1811/12-es tanévtől tüntetik fel külön az előbbi 4 gimnáziumi osztályon belül az első és a másodéveseket, később, a '20-as évektől *Veterani* és *Novitii* kifejezéseket használtak erre. 1812-től tehát 8 évfolyamos osztályszerkezet jelenik meg, de feltételezhetjük, hogy már korábban is ugyancsak két év alatt végezhettek el a diákok ezeket az osztályokat, legalábbis egy részüket.⁶ Az említett zay-ugróczy tanrendszer 1843-as soproni életbe léptetésekor a *Donatust* megszüntették, és a gimnáziumra előkészítő Magyar osztályt hoztak létre (ami 1850-ig létezett), a líceumi tanfolyam 6 évesre bővült (2 év bölcsészet, 2 év jog, 2 év teológia, de a lelkészek csak az első évi jogra köteleztettek). Ezzel 6 évfolyamos lett a szorosan vett gimnáziumi osztályszerkezet. Fontos megjegyeznünk azt is, hogy 1841-től magyar az oktatási nyelv, de már ez előtt is egy „tudomány”-t, azaz tantárgyat magyarul oktattak minden osztályban. Ugyanakkor németül is tanítottak, hogy a lelkészek kétnyelvűek legyenek, tekintettel arra, hogy leendő gyülekezeteik német és magyar nyelvűek egyaránt lehettek. A magyar nyelv oktatása egyébként már a kezdeti, 17. század végi tantervek óta többnyire kiemelt szerepet játszott, az általunk vizsgált időszakban pedig egy békés „két és fél nyelvűség” látszik kibontakozni, legalábbis ha a formális iskolai kereteken kívül működő nyelvművelő diáktársaságok létrejöttét nézzük.⁷

Ha az egyes iskolák képzésének célját, az általuk nyújtott oktatás társadalmi rendeltetését akarjuk tudni, a katolikus gimnázium esetében a *Ratio Educationis* 4. §-hoz kell fordulnunk:

A *kisgimnázium (scholae grammaticae)* képzési célja eszerint: „a latin iskolában eltöltött néhány esztendő után, felhagyva a tudományokkal, másféle pályára térnek át, ilyenekre: 1. valamiféle mesterség végzésére vagy kereskedésre, 2. földbirtokon való gazdálkodásra, illetőleg a királyi kincstár és magánosok pénzügyi szolgálatára, 3. mezővárosok vagy szabad királyi városok alsóbb tisztségeire, 4. a katonasághoz, 5. a bányászatban vagy pénzverésben való tevékenykedésre, 6. az otthoni ügyek és családi dolgok intézésére, 7. az anyanyelvi iskolák tanítói állásának elnyerésére, 8. végül a magasabb tudományok tanulására.”⁸

A *gimnáziumé* – pontosabb a kisgimnáziumra következő két *Humanitas* osztályé – pedig: „Az ifjak közül számosan – végigfutva a kisgimnáziumi pályát – feljebb lépnek a humanitás-tanulmányokra⁹ azután e tevékenység befejeztével – a mindennapok tapasztalata bizonyítja ezt –, sokán búcsút mondanak az iskolai tanulmányoknak, részint azért, mert életkoruknál fogva már alkalmasakká váltak saját sorsuk intézésére, részint mert gyakran családjuk helyzete ezt követeli tőlük, ezért egyesek 1. a papi rendbe lépnek, vagy valamelyik Magyarországon letelepült szerzetesi közösségnek kötelezik el magukat, 2. az anyanyelvi iskolák vagy kisgimnáziumok oktatóivá lesznek, 3. visszatérnek

⁵ Ez a szándék egyébként nem volt újkeletű, már a *Ratio Educationis* megjelenése után közvetlenül felvetődött. Az evangélikus egyház első egyetemes gyűlésén, 1778-ban, először megválasztott „egyetemes egyházi és iskolai felügyelő (generalis inspector) fontos feladatának tekintette az iskolaügy központi irányítását és egyetemes kötelező tanterv kialakítását.” Fabiny 51.

⁶ Mind a 16., mind a 17. század végéről fennmaradtak erre vonatkozó megjegyzések: Fabiny 16., 36.

⁷ 1790-ben a magyar, 1803-ban a német és 1840-ben a szlovák. Fabiny 69.

⁸ *Ratio Educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford. jegyz. és mutat. ellát. Mészáros István, Budapest, 1981. 20. (a továbbiakban: *Ratio Educationis*)

⁹ Azaz a Poétika és Retorika, az újabb megjelölés szerint első és második *Humanista* osztályokról van szó.

a szülői házba, hogy átvegyék a rájuk hagyott örökséget, vagy magukra veszik a család fenntartásának gondját és családi ügyeik intézését a mindennapi életben tanulják meg, 4. főurak mellett helyezkednek el, mint titkárok, számadáskönyvek vezetői stb., 5. végül másfajta – fentebb már említett – életmódot választanak maguknak.”¹⁰

Az evangélikus iskola esetében nem találtunk utalást a képzési célok ilyen egyértelmű megfogalmazására. Az iskolatörténet az iskola 1682-vel kezdődő korszakában a felsőbb osztályok, az akadémiai-líceumi tagozat térnyerését a hazai lelkész- és pedagógusképzés szükségességével magyarázza,¹¹ amit az válthatott ki vagy erősíthetett fel, hogy Mária Terézia ellenreformációs szándékkal korlátozta a peregrinációt, a protestánsok körében széleskörben elterjedt külföldi egyetemjárás gyakorlatát.¹² Mindenesetre 1769-ben az evangélikus egyetemes egyházi gyűlés a soproni iskolát, a pozsonyival, késmárkival és eperjesivel együtt olyan iskolának minősíti, amely tanárainak kiemelt honorárium biztosítandó, éppen a lelkészképzésben betöltött szerepe elismeréseképpen.¹³ A pedagógusképzés egyébként 1829-től az líceumi tagozat keretén belül működő tanítóképző szeminárium révén kezdett külön szakirányú fejlődésbe. Az alsóbb osztályok tekintetében pedig a sajátosan változó, de lényegében hármás – magyar–német–szlovák – élőnyelvi képzés és a felekezeti nevelés jelentette az iskola alapvető képzési célját. Ezt bizonyítják a minden tanévről kinyomtatott diáknévsorokban levő bejegyzések, amelyek a tanév alatt eltávozott diákok elmentelének okáról tájékoztatnak. A legfelső osztályból legnagyobb részt iskolai és házi tanítónak, ritkán írónak állást adnak meg ezek a bejegyzések, amelyek a második osztály, a *Rhetorica* után is előfordulnak. Az alsóbb osztályokban inkább kézműveseknek, iparosnak vagy kereskedőnek állnak a tanulmányaikat befejező diákok.

Azt is fontos tudnunk, hogy milyen más típusú iskolák működtek a városban, amelyekkel az általunk vizsgált iskolák osztoztak az oktatási feladatokban, így a tanulóknak is. Katolikus oldalon legalább 1796 óta működött egy három (fiú)osztályos városi iskola, három tanárral és rajztanárral,¹⁴ az evangélikusoknál szintén három osztályos német tannyelvű *Bürgerschule*, vélhetően elég régi múlttal,¹⁵ 1836-tól pedig két osztályos reáliskola kezdte meg működését. Mindezt azért fontos megjegyezni, hogy választ találunk arra a – korábban már említett – széles körben kimutatható jelenségre, amely szerint az iskolavárosok helybeli diákjai nagy számban látogatják az ún. „felsőbb”, latin iskolákat, főként azok alacsonyabb osztályait, még abban az esetben is, ha kiépültek a kifejezetten a városi polgárok művelésére „rendelt”, latin nélküli, gyakorlati-reálismereteket közvetítő városi-polgári iskolák.

¹⁰ *Ratio Educationis* 20.

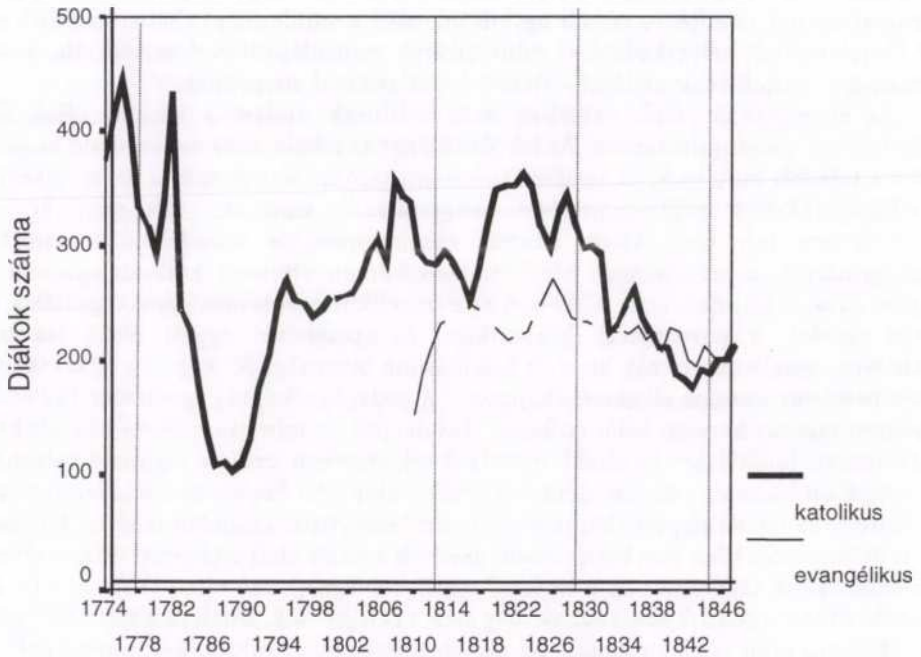
¹¹ Németh 65.

¹² Fabiny 35., 44.

¹³ Fabiny 57.

¹⁴ *Schematismus litterarius sive nomina eorum qui rem scholasticam per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas procurant anno 1796.*, ill. *Schematismus literarius per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas procurant anno MDCCCXXXIX.* Budae.

¹⁵ Alapításáról nem tudunk semmi közelebbit, első általunk használt nyomtatott diáknévsora 1827–28-ból való (OSZK iskolai értesítők).

A két soproni gimnázium diákjainak száma 1774–1847 között¹⁶

A grafikon a két gimnázium összlétszámának alakulását mutatja a rendelkezésünkre álló adatok alapján. Hangsúlyoznunk kell, hogy az evangélikus iskola esetében csak a gimnáziumi osztályok diákjait vettük figyelembe, azok közül is csak a felső három osztály (Rhetorica–Syntactica–Grammatica) két-két évfolyamat, tehát hat évfolyamat, mivel a katolikus gimnázium hat évfolyamával való összehasonlításhoz ezek illeszthetők legpontosabban. Az 1777-es adatoknál ezt az illesztést – az alább részletezett okok miatt – nem tudtuk egyértelműen elvégezni, ezért ezt az adatot nem is szerepeltettük a grafikonon.

A két létszámgörbe egyfelől mutatja azt, hogy az egyes évekből vett időbeli keresztmetszeteink (a szaggatott függőleges vonalak) milyen hosszabb folyamatba illeszkednek, mennyire képviselhetnek „normális”, azaz kiegyensúlyozott, lényegében változatlan létszámok mellett folyó oktatási gyakorlatot, vagy rendkívüli éveket, amelyekben az összlétszám hirtelen változása mögött mind a feltételek változását, illetve a annak következményeit feltételezhetjük. Ebben a tekintetben az első, 1777-es metszet a katolikus iskola esetében ilyen rendkívüli időpontnak tekinthető, mivel ez a Ratio, ezen belül az szervezeti forma bevezetésének első éve, az egész vizsgált korszak

¹⁶ Forrás: a katolikus gimnáziumra Horváth Kristóf: A Soproni kath. Gymnasium története. In: A pannonhalmi Szent Benedek-rend soproni kath. Főgymnasiumának értesítője az 1894/95. iskolai évről. Sopron, 1895. 1–35., az evangélikusra az iskola nyomtatott tanulói névsorai.

legmagasabb (445 diák), 1776-os létszámcsúcsa után következő év. A következő két metszet, az 1812-es és 1828-as, annak az időszaknak az első feléből és végéről való, amely az előző viharos, II. József-i kor (tandíj, török háború, éhínség stb.) után, 1795-től stabilizálódva egészen 1835-ig magas átlagos diákszámúval (294 diák) jellemezhető korszakot képez. Az utolsó, 1844-es mintaév pedig egy csökkenő diákszámú egy évtizedes időszak második feléből való.

Az evangélikusok általunk pontosabban csak 1823-tól ismert adatai¹⁷ azt mutatják, hogy az 1810-es évekkel kezdve a diákok száma itt is növekedésnek indult, majd a '20-as évek végével hasonlóan csökkenni kezdett, mint a katolikusoké, és a '30-as évek második felétől szám szerint is közel hasonló lett a két gimnázium tanulóinak száma.

A grafikonon az is jól kivehető, hogy egy ötödik metszet is fontos lett volna, az 1795 körüli évekből, de sajnos egyik iskola esetében sem rendelkezünk a tanulókra vonatkozó részletes adatokkal ebből az időszakból.

A két gimnázium diákságának területi megoszlása

1777

Az első metszet adatforrása a tankerületi főigazgató, Nicky Kristóf, 1777-es felügyeleti látogatása kapcsán készült kimutatások, amelyek között a diákokra vonatkozó jegyzékek fennmaradtak a Helytartótanács „köztudományi” azaz közép- és felsőfokú oktatással foglalkozó ügyosztályának iratai között, a győri tankerület „kútfője” alatt.¹⁸ Az ilyen, diákok számára, származására, vallására stb. vonatkozó rendszeres kimutatások, illetve később anyakönyvi másolatok felküldése a tankerületi főigazgatóhoz a katolikus iskolák esetében később rendszerre vált, ennek köszönhetően rendelkezünk az egyes iskolák anyakönyvi másolatainak kumulációival is, 1808–1847 között, a tankerületek levéltáraiban. A protestáns iskolák esetében ilyen adatgyűjtés nem folyhatott, a felekezeti defenzív elzárkózáson túl azért sem, mivel maga az anyakönyvezés gyakorlata sem volt, nem is lehetett egységes, maguknak a tanterveknek és tanrendeknek, következésképpen az oktatási gyakorlatnak, illetve a felügyeletnek és adminisztrációnak különbözősége folytán. Így hát az evangélikus soproni iskola részletes tanulói kimutatását kuriózumként kell kezelnünk, már csak azért is, mert előtte egyáltalán nem, és utána is csak meglehetősen hosszú idő múlva rendelkezünk ilyen, nagy valószínűséggel az iskola teljes diákságára vonatkozó kimutatással.

Azonban éppen ezzel kapcsolatban merülnek fel nehézségek: vajon tényleg a teljes diákság adatait tartalmazza ez a jelentés, és a latinul sorszámozott osztályok valójában melyik osztályokat takarják? A diákok életkora alapján egyértelmű, hogy a sorszámozás emelkedő, azaz a „prima” ebben az esetben a kezdő, a legifjabbakat magába foglaló osztály. Ezzel ellentétben a protestáns kollégiumi tradícióban a *Prima* a legfelső, akadémiai képzést jelölte: a soproni líceum nyomtatott diáknévsoraiban is a *Classis*

¹⁷ Az evangélikus líceum, tehát a teljes iskola diáklétszámára vonatkozóan rendelkezünk publikált összesített adatokkal már 1803-tól egészen 1867-ig, de az adatok forrása nincs feltüntetve: Emresz, melléklet a 32–33. oldalak között. A teljes intézmény létszáma alapján itt 1813–1831 között volt folyamatosan 350 felett a diákok száma, és ez 1825–27 között 400 körül tetőzött, de a '30-as évtizedben is átlagosan 350 körüli volt.

¹⁸ MOL Helytartótanácsi levéltár, Dep. Litt.-Pol. (C.67) 1777. Distr. Jaurinensis F 2.

Philosophico-Theologica hallgatóit röviden *Primarii*-nak nevezik az 1830–40-es években is. Az első kérdésre meggyőző választ ad a forrás felfedezője, Németh Sámuel, aki szerint a kimutatásban „csak a gimnázium tanulói vannak feltüntetve”,¹⁹ de ezt az állítását nem indokolja. Van azonban egy másik forrás, ami alátámasztani látszik kijelentését: az 1766-os helytartótanácsi felmérésre adott soproni jelentés. Ez „a háromnyelvű gimnáziumot »*schola Latina*«, az elemít pedig »*schola Germanica*« néven említi” és „a jelentés évében 211 diák tanult a hat osztályban”, továbbá kiderül belőle az is, hogy „az alsó három osztályban tanítók iskoláikat idehaza, a három felső osztályban tanítók pedig külföldi akadémiákon végezték”.²⁰

Ezek alapján tehát leginkább azt tételezhetjük fel, hogy a teljes diákság benne van a kimutatásban, a „német iskola”-nak titulált elemi nélkül. A felmérés egyik fő célja ugyanis az volt, hogy kiderítse „a protestáns iskolák nem magasabb szervezetűek-e, mint ami őket megilleti”. Ebből következően a két jelentés szándékai és eszközei tekintetében aligha különbözhetett: mindkét esetben egyszerűen latin iskolának nevezve az intézményt, talán nem is akarták szabatosan meghatározni az egyes osztályok mibenlétét. Azt, hogy az akadémiai-líceumi felsőbb osztály vagy osztályok is benne vannak a kimutatásban, az is valószínűsíti, hogy a legfelső („*sexta*”) osztály tanulói elég idősek: 19,33 év az átlagéletkoruk, míg a katolikus gimnázium legfelsőbb osztályában, a *Rhetoricában* ugyanez 17,53 év. (A legelső osztályok – a *Major Parva* ill. „*prima*” – között csak 1 év ez a különbség: 13 év az előbbié, 12 az utóbbié.) De pontosan meghatározni, melyek lehettek az akadémiai-líceumi szintű felsőbb osztályok: csak a legidősebb diákságot magába foglaló „*sexta*”, avagy a „*quinta*”, sőt a „*quarta*” is, jelenleg nem tudjuk. Ha az alsó tagozat osztályait tekintjük, a *Donatus-Grammatica-Syntaxis* csak azt az alsó hármat teszi ki, azokat, amelyeknek tanáraitól a '66-os jelentésben szó volt.²¹ Nem tudjuk tehát pontosan elhatárolni a hagyományos – vagy királyi-katolikus – értelemben vett gimnáziumi fokozat osztályait az akadémiai-líceumi, ekkor elsősorban lelkészképző szerepkörrel rendelkező felsőbb tanulmányok osztályaitól. Ezt az összehasonlítást formai követelményein túl – számottevő korkülönbség, mint láthattuk, nincs a két legfelső osztály diákjai között – abból a szempontból kell majd figyelembe venni, hogy a lelkészképzési funkció, vagyis hogy az egész Dunántúl evangélikusait kell lelkésszel és tanárral ellátnia, esetleg szélesebb körű beiskolázást jelentett.

A katolikus gimnázium esetében azt kell figyelembe venni, hogy a *Ratio* által előírt 5 standard osztálynál eggyel több, a *Major Parva* is szerepel a kimutatásban, nemcsak a soproni, de a jelentésben szintén megtalálható kőszegi esetében is. Ezért sem változtattunk a két soproni iskola tanulóinak kimutatásain.

¹⁹ Németh 66.

²⁰ Fabiny 51.

²¹ Mind az 1766-os jelentés, mind a Farkas Ádám rektor által az iskola 1775-ös helyzetéről készített részletes munka, a *Symbola* szövege alighanem fényt deríthet erre a kérdésre. Vö. Fabiny 51–52.

Terület/Iskola	Katolikus gimnázium	Evangelikus „latin iskola”
Sopron város	12,1	20,9
Sopron megye	59,1	11,1
Szomszédos megyék: Vas, Veszprém, Győr, Moson	13,8	43,0
Más dunántúli megyék: Komárom, Esztergom, Zala, Fejér, Tolna, Baranya, Somogy.	5,2	6,2
Nyugat-felvidéki megyék: Pozsony, Nyitra, Bars, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Hont, Nógrád	1,4	5,3
Egyéb magyarországi és horvátországi megyék és Erdély	4,1	13,5
Külföld	4,3	0
Összesen	100 (n=347)	100 (n=244)

1. táblázat

A két soproni középiskola diákjainak származási hely szerinti megoszlása 1777-ben (százalék)

A két iskola adatai közötti legfőbb különbség a *Sopron megyei* diákok arányában van, ez abszolút számban is a legnagyobb különbség (204 diák 27-tel szemben). Míg a katolikus gimnáziumban csak a vasiak vannak még viszonylag jelentősebb számban (10%, 36 diák), addig a másik középiskolában Vas megye diákjai adják a legnagyobb hányadot (20%, 50 diák, a 33 Veszprém megyei, 27 Sopron megyei és 22 Győr megyei diák előtt). Figyelemre méltó a megyei arányok között még az is, hogy Zala megye mindkét iskolában 4 százalékos aránnyal (10–13 tanuló) képviseltette magát. Az evangélikusok arányai egyértelműen tükrözik felekezetük területi megoszlását. A katolikus gimnázium esetében pedig a katolikus középiskola-hálózat sűrűségét tekinthetjük a közel 60 százalékos megyei részarány magyarázatának.

A *helyi* diákok közötti különbség szám szerint nem olyan nagy (42 – 51 diák) a két iskola között, és a soproni diákok mindkét iskolában 70–80 százalékban az alsó három osztályban jártak. A katolikus gimnázium esetében korábbról is vannak a helyi diákokra vonatkozó adataink: 1769-ben az összesen 481 tanuló 11,4 százaléka, 1741-ben a 290-nek 15, 1710-ben pedig a 246 diáknak 19 százaléka volt soproni, az iskola anyakönyvében található bejegyzések szerint.²² A megyei megoszlásra is van korábbi adatunk: 1731-ben 58 százalék a Sopron megyeiek és 18 százalék a vasiak aránya, míg két évtizeddel korábban, 1711-ben közel 70 százalék a Sopron megyéből jött és csak 8,5 a Vasból érkezett tanulók aránya.²³ Ha messzebb menő következtetésekre nem is, arra alkalmasak ezek – főleg a legutóbbi – az adatok, hogy érzékelhessük:

²² Abból, ha a *Parva* és annál alacsonyabb szintű osztályok adatait nem vesszük ennélfelül az arányszámmal figyelembe, többnyire mindössze 1, maximum 2%-nyi eltérés adódik.

²³ Dominkovits Péter: Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolattrendszereinek változásai. Szerk. Turbuly Éva. Sopron, 2003. 123–170. itt: 136. (a továbbiakban: Dominkovits).

elképzelhető ennél az 1777-es állapotnál is szűkebb beiskolázási körzet, jóllehet aligha ugyanazon tényezők következményeként. Visszatérve az 1777-es időponthoz, érdemes megemlíteni még azt is, hogy Ausztiából 13 diák tanult a soproni katolikus gimnáziumban, éppen annyi, mint Zala megyéből.

Az evangélikus iskola osztályainak meghatározási kísérlete kapcsán felmerült, hogy a felsőbb, akadémiai szintű osztály vagy osztályok alapvető lelkészképző feladatköre szélesebb beiskolázási kört jelenthetne, ami a katolikus iskola ilyen funkciójának hiányában torzítaná az összehasonlítás eredményeit. A felső két („*sexta*” és „*quinta*”) osztály tanulóit, együtt 95 diák származását külön is vizsgálva azt válaszolhatjuk, hogy nem igazolódott ez a fenntartásunk: az igaz, hogy közöttük kevés a soproni és Sopron megyei, de a szomszédos megyékből jöttek aránya megegyezik a teljes evangélikus diáksággal. Ahol különbség mutatkozik, az a Nyugat-Felvidék és Magyarország többi megyéi között jelenik meg: az erről a területről érkezett 14 diák közül 10 a felső két osztályba tartozott, noha ennek a területnek megvoltak a közelebbi, nagy presztízsű főiskolái Pozsonyban, Késmárkon és Lőcsén.²⁴

Az egyes *településekről* való beiskolázást nézve a katolikus gimnázium esetében a következőket találtuk: 12 diák jött Kismarton sz. kir. városból, 10 tanuló pedig Bécsből. Pordány, Sopron megyei faluból 7, de itt felmerül, hogy esetleg Vulkapordányt, Lajtapordányt és [Rába]Pordányt nem különböztették meg. 6-6 fiú tanult két Sopron megyei mezővárosból, Kapuvárról és Szanyból, továbbá a Vas megyei szintén mezőváros Sárvárról is ugyanennyi, 5-5 pedig a szintén Sopron megyei Nyék mezővárosból valamint Völcséj és Kövesd falvakból. Az evangélikus iskolában 7 diák a jelentősebb evangélikus lakossággal rendelkező Győről érkezett, a Sopronhoz hasonlóan mintegy felerészben evangélikus Rusztból 5 tanuló, míg a Gömör megyei Csetnekből szintén 5 fiú. Ezek az esetszámok – talán a 10 felettieket nem számítva – igen alacsonyak ahhoz, hogy következtetni lehessen belőlük. Két irányba lehet továbblépni ezekkel kapcsolatban: 1) a későbbi időmetszeteknél megnézni, vajon e települések közül előfordul-e valamelyik, mivel ez valamilyen közelebről megvizsgálható folytonosságot jelentene, 2) nem kis munkával településtípusok szerinti összeítést készíteni mezővárosok, jobbágyfalvak, zsellérfalvak, kismemesi falvak, stb. szerint.

1812–1844

A 19. század első felének három időmetszete némileg másfajta forrásokból származó adatokon alapul. A katolikus iskola esetében a részletesebbé váló anyakönyvi bejegyzésekről készült, a tankerületi főigazgatóságra felküldött másolatokon; az evangélikus gimnáziumra vonatkozóan az anyakönyv, illetve az az alapján összeállított – már eddig is többször említett – évenként kinyomtatott tanulói névsorok adatain.²⁵ Az időszak az 1807-ben életbe lépett II. Ratio Educationis időszaka, a katolikus gimnáziumnak az országos arányokkal nagyjából egybeeső létszámviszonyai jelölték ki az mintavételi időpontokat, ehhez igyekeztünk aztán kigyűjteni az evangélikus gimnázium

²⁴ Fabiny 57.

²⁵ A beiratkozási és osztályonkénti anyakönyvek (nem az összes osztályra és eltérő időszakokból) a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium Könyvtárában található, a névsorok is részben itt, továbbá a Országos Széchényi Könyvtár iskolai értesítő-gyűjteményében.

zium adatait a mind teljesebb összehasonlítás elvégzéséhez. Az utolsó metszet idejére nézve a soproni iskolát is el tudjuk helyezni az evangélikus „oskolák” állományán belül, mivel ekkorra már az evangélikus egyház is rendszerint felterjesztette „a” tanuló ifjúság összes számáról szóló mutató táblá”-t. A rendelkezésünkre álló 1839–1844 közötti hat összesítő tábla²⁶ szerint a legfelső akadémiai tagozatot jelentő *Philosophico–Theologica (Prima)* osztály létszáma alapján Sopron általában az 5. helyen található, míg e rangsort Pozsony líceuma vezeti. Ha viszont a gimnáziumi osztályokat (*Rhetorica–Syntaxis–Grammatica*) vesszük, a soproni iskola végig az első helyen van, jóval megelőzve a felvidéki líceumokat, a pozsonyit is rendre 15–20 diákkal. Vagyis a gimnáziumi tagozat diáklétszáma alapján a legnagyobb evangélikus iskola e hat év adatai szerint a felső osztály tekintetében meglehetősen hátramaradt. Mindez további indok, hogy csak a gimnáziumi tagozatot vessük egybe a katolikus iskolával. A Donatus osztályt a fenti kimutatás készítői nem tekintették a „közép tanodák” részének, hanem „elemi tanodának”, minthogy több esetben nem is volt ilyen elnevezésű osztály.²⁷ Ez tovább erősítette azt az elhatározásunkat, hogy az összehasonlításnál ezt az osztályt mi se vegyük számításba.

Fontos megemlítenünk, hogy mint már a korábbi, 1777-es adatoknál is, a 19. századi három metszetben is mindkét iskola diáksága felekezetiileg homogén: a katolikus gimnázisták között csak egy görögkeleti vallású Zágráb megyei vadász fiát találtuk 1828-ban a 3. grammatikai osztályban. Az evangélikus diákok között ugyanebben a tanévben egy-egy református és görögkeleti, továbbá egy csehországi és egy zsidó diák tanult, míg 1844-ben három református és egy görögkeleti diák. A vizsgált korszak az erős felekezeti meghatározottságú iskolázás időszaka – királyi rendelet tiltja például a katolikusoknak a protestáns iskolák látogatását –, ezért nem meglepő, hogy minden felekezet a maga iskolájában neveli ifjúságát.

A 19. század első fele alapvető tendenciájának látszik a *helybeliek* arányának növekedése, illetve az 1777-es arányok ebben a vonatkozásban meg is fordultak: a katolikus iskola tanulói között mindhárom időpontban valamivel nagyobb a soproniak aránya. A növekedés egyébként mindkét iskola esetében az abszolút számokat tekintve is fennáll 1828-ig, 1844-re azonban az evangélikus némileg, a katolikus jelentősebben visszaesik, amit az arányszám azért nem mutat, mert az utolsó metszet idejére a katolikus gimnázium létszáma több mint egyharmaddal esett vissza.

A *megyék* tekintetében az 1777-ben megismert alaphelyzet nem sokat látszik változni. A katolikus iskola döntően saját megyéjéből merítette diákjait, másodsorban csak a szomszédos megyékből (ami ezen belül több mint kétharmad részt Vas megyét jelentette), és végül harmadsorban a többi dunántúli megyéből (ami pedig szinte kizárólag Zala megyét jelentette). Az evangélikus gimnázium ezzel szemben elsősorban a szomszéd megyékből nyeri diákjait, első helyen Vasból, de mellette jelentős számban Veszprém és Győr megyéből is. Ezek a megyék együtt mindhárom időpontban jócskán, az utolsó metszetet leszámítva több mint kétszeresen meghaladják a Sopron megyei beiskolázás számait, ami az érintett megyék közötti lakosok felekezeti megoszlá-

²⁶ MOL C 67 1840–47. 12. kútfő

²⁷ „Az előbbi osztállyal egybeköve” vagy „polgári iskola”, „polgári népiskola” bejegyzések találhatóak a Donatista osztály rovatában.

sát tekintve aligha meglepő.²⁸ 1812-ben és 1828-ban önmagából Vas megyéből többen léptek ebbe az iskolába, mint Sopron megyéből, és csak 1844-ben haladta meg az utóbbiak száma a vasiakét. A várost nézve 1828-ban kevésse, de 1844-ben már jelentősen többen léptek be az iskolába, mint Vas megyéből. Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a katolikus gimnázium a három 19. századi időmetszetben 1777-hez képest úgy látszik, hogy még markánsabban soproni lett, a helyiek arányának jelentős növekedésével. A megyei arányokat tekintve pedig kissé megnyílt a korábban is feltűnt két megye, nagyobb mértékben a szomszédos Vas, kisebb mértékben a távoli Zala irányában. Az evangélikus iskola is a „sopronibbá” válás irányában mozgott el, főleg az iskolaszékhely várost nézve, és kisebb mértékben a megyéket tekintve is. Vas megye aránya viszont jelentősen visszaesett az utolsó vizsgált időpontban, ami a szomszédos megyék arányának csökkenéseként mutatkozik.

Terület/Iskola	Katolikus gimnázium			Evangélikus gimnázium		
	1812	1828	1844	1812	1828	1844
Sopron város	25,5	28,9	32,6	19,8	27,2	28,1
Sopron megye	58,6	56,4	41,6	19,8	19,8	23,3
Szomszédos megyék: Vas, Veszprém, Győr, Moson	9,3	6,6	14,7	46,9	41,4	35
Más dunántúli megyék: Komárom, Esztergom, Zala, Fejér, Tolna, Ba- ranya, Somogy,	4,5	1,6	9	8,7	9	9,2
Nyugat-felvidéki megyék: Pozsony, Nyitra, Bars, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Hont, Nógrád	0	0	0	3,9	0	1,9
Egyéb magyarországi és horvátországi megyék és Erdély	1	0,6	0	0	1,7	1,9
Külföld	1	5,9	2,1	1	0,9	0,5
Összesen	100 (n=290)	100 (n=305)	100 (n=190)	100 (n=207)	100 (n=232)	100 (n=205)

2. táblázat

A két soproni gimnázium diákjainak származási hely szerinti megoszlása 1812–44 között (százalék)

²⁸ Az evangélikusok aránya a Felvidéken volt a legmagasabb, nyugaton 17,5%, keleten 12,4%, a magyarországi átlag 9,1%. A Dunántúl aránya teljesen megegyezik ezzel az országos átlaggal. Az egyes megyék aránya a Dunántúlon a következő volt: Vas 21,1% – Tolna 14,4% – Győr 12,9% – Veszprém 11,7% – Moson 11,5% – Sopron 9,3% – Komárom 4,9% – Somogy 4,7% – Fejér 4% – Baranya 3% – Zala 1,6%. A legkiemelkedőbb városi arányok pedig a Dunántúlon: Sopron 49,2%, Ruszt 48%, Kőszeg 29,9%, Győr 20,9% Vö. Thirring Gusztáv: Az 1804. évi népösszeírás. Magyar Statisztikai Szemle 1936. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fenti arányok a nem nemes népesség-összeírás alapján lettek kiszámolva, így a soproni evangélikus gimnázium jelentős közönségét adó evangélikus vasi nemesség ezekben a számokban nem jelenik meg.

A helyi diákok arányára vonatkozóan a 19. század első felének metszeteinél van szélesebb összehasonlítási alapunk is: a dunántúli királyi – azaz katolikus – gimnáziumok rangsorában a soproni iskola – a kőszegi társaságában – meglehetősen hátul állt e mutató szerint. 1812-ben 24,8 százalékos aránnyal az utolsó (a 13 gimnázium átlaga 41,9%), 1828-ben 29,2 százalékkal utolsó előtti (az ekkor már 15 gimnázium átlaga 45,4%), míg 1844-ben 32,1 százalékkal 13. a 15 középiskola között (átlag 43,8%). (A rangsort egyébként mind a három mintavételi évben Pápa kisgimnáziuma vezeti 60 százalékos körüli aránnyal.) Eszerint a soproni katolikus gimnázium közönsége jellemzően a saját megyéjére koncentrálódott, szemben a diákok utánpótlását a helybeliekből, a városi társadalomból nyerő középiskolák típusával. Ez a megállapítás adataink alapján még inkább igaz az evangélikus iskolára.

Az egyes *települések* szerint a katolikus gimnáziumban az 1812-es tanévben a Sopron megyei Kismarton és Lózs mezőváros küldött 10-10 gimnazistát. Nagycenk mezőváros, Pinnye, Szilsárkány, Jobaháza falvak 6-6-ot, Süttör falu 5-öt ugyancsak Sopron megyéből. Az 1828-as évben Kismarton 23, Bécs 7 diákkal emelkedik ki, míg 1844-ben ugyancsak Kismarton 7 tanulóval. Az evangélikus gimnáziumban 1812-ben a Vas megyei Hőgyész és Nemesmagasi, továbbá a Trencsén megyei Zayugróc küldött 6-6 diákot a soproni iskolában, 1828-ban a jelentős evangélikus lakossággal és felekezeti kisgimnáziummal is rendelkező Kőszeg 9-et, Kisgeresd (Sopron m.) és Nemesmagasi 5-5-öt. Végül 1844. évi mintából mindössze a Sopron megyei Beled község említhető meg a maga 5 gimnazistájával. A korábban írottakat is figyelembe véve, tehát mindössze Kismarton, a saját gimnáziummal nem rendelkező, teljesen katolikus, Soprontól mintegy 20 kilométernyire eső szabad királyi város látszik a katolikus gimnázium közönségének állandó részét jelenteni. Az evangélikus gimnázium esetében a túlnyomóan evangélikus lakosságú nemesi község, Nemesmagasi lehet hasonló, és elképzelhető talán, hogy Kőszeg és Győr városok, az ott működő evangélikus kisgimnáziumoknak a soproni iskola felsőbb osztályaiban továbbtanuló diákjai révén az egy-egy mintaévben talált arányaiknál nagyobb súllyal, illetve folyamatosan szerepeltek a diákokat kibocsátó települések között.

A katolikus gimnázium esetében lehetőségünk van arra, hogy területi beiskolázási jellemzőinek nemcsak nagyobb léptékű, megyei arányait állapítsuk meg, hanem az előbb már hasznosított dunántúli adatbázisunk alapján egy meghatározott közigazgatási terület, *Sopron vármegye középiskolázási viszonyairól* is áttekintő képet kapjunk a három mintaév alapján. Mint egy korábbi munkánkban kifejtettük, egy iskola vonzáskörzetének „megrajzolása” nem ugyanazt a logikai eljárást igényli, mint egy adott terület beiskolázási viszonyainak feltárása, a diákok lakóhelyi koncentrációjának meghatározása.²⁹ Utóbbi esetben ugyanis az adott területen levő, illetve saját vonzáskörzetüket az adott területre kiterjesztő összes, de legalábbis minden környező – az elérhetőség szempontjából számbajövő – iskola diákjait figyelembe kell vennünk. Különösen akkor, ha annak magyarázatára is törekszünk, hogy az adott terület egyik helységéből miért került ki több vagy éppen kevesebb gimnazista, mint egy másik

²⁹ Lásd ehhez: Sasfi Csaba: A nagykanizsai és keszthelyi gimnázium vonzáskörzete és a diákok lakóhelyi koncentrációja 1748 és 1848 között. In: *Iskola és társadalom*, Szerk. Sasfi Csaba. Zalaegerszeg, 1997. (Zalai Gyűjtemény 41.) 131–171., itt: 143–144.

településről. Az ilyen típusú, magyarázó igénnyel fellépő kérdésre, csak akkor kísérelhetjük meg az érdemi választást, ha a szóbjövő települések összes, adott időpontban középiskolába járó diákját számbavesszük.

Igen hasonló ez a tiszta és megosztott piacörzet fogalmához, és felveti azt a további kérdést, hogy a megosztott, vagy közös beiskolázási körzet egyes településeiről miért választják az egyik, a közeli – adott esetben szomszédos – másik településről a másik gimnáziumot? Sőt, egy településen belül milyen okból választanak különböző középiskolát az onnan kikerülő diákok szülei? A soproni katolikus gimnázium diákjainak előbbi eredményei között ilyen extrém esetnek tűnik például a Zala megyei diákok számszerint nem nagy, de folyamatos jelenléte a távoli város iskoláiban. (Az evangélikus felekezetű zalaiak esetében ez érthető, hiszen „nagyiskolájuk” nincs közelebb; továbbá azt is tudjuk, hogy Szombathely, Kőszeg és Győr katolikus gimnáziumában is – valószínűleg más-más okból – jelentős a zalaiak aránya.)

Az adott terület iskolázási gyakorlatának vizsgálatánál tehát az első lépés a tiszta és megosztott beiskolázási körzet szétválasztása. Ezt most csak annyiban tudjuk megtenni, hogy megnézzük: hány Sopron megyei diák tanult a környező katolikus gimnáziumokban a három időpontban? 1812-ben 57 ilyen diákot találtunk (Magyaróvár 3, Győr 14, Kőszeg 40), 1828-ban már 74-et (Magyaróvár 12, Győr 16, Kőszeg 46), 1844-ben pedig 76-ot (Magyaróvár 22, Győr 8, Kőszeg 46). Vagyis a soproni katolikus gimnáziumba járó Sopron megyei településekről kikerülő gimnazistákhoz képest 1812-ben további egyharmadnyi Sopron megyei járt a környező gimnáziumokba, 1828-ben közel feleannyi (43%), és 1844-ben csaknem ugyanannyi (96%), ámbar ekkor a nem Sopronba járók száma lényegében nem nőtt, hanem az iskola létszáma, ezen belül mind a soproniaké, mind a Sopron megyeiké esett vissza jelentősen. Érdemes megemlíteni azt is, hogy az Óvárra és Kőszegre járó Sopron megyei diákok között a jobbágyi származásúak aránya 20–30 százaléknyi 1828-ban és 1844-ben, amikor ilyen kategóriákat találtunk az anyakönyvekben. Az egyes településeket nézve: az óvári gimnáziumban csak Kismarton érte el az 5 diákos határt 1844-ben, a győri iskola diákjai esetében Szovát 1812-ben, a kőszegi diákokat kibocsátó Sopron megyei települések közül pedig a kőszegi iskolához igen közel fekvő Csepreg mezőváros 1812-ben és Horpács 1828-ban, de előbbi a két későbbi időpontban is 3-3 diákkal van jelen a régebbi vasi gimnáziumban. A korábban már említett, stabil gimnáziumi keresletet produkáló Kismarton 2-3 diákkal szerepel mindhárom szomszédos középiskolában a két utolsó időpontban.

A dunántúli katolikus gimnáziumok 1828-as helyi és saját megyebeli diákok szerint összeállított rangsorában a soproni a 4. helyen van a 15 gimnázium között (84%-os aránnyal, az átlag 72%), a szomszédos gimnáziumok közül a győri a 6. (78%), a kőszegi a 10. (67%) és az óvári a 14. (59%) helyen található. A helyi diákok rangsorában elfoglalt helyet is figyelembe véve megfogalmazható az a feltevés, hogy a soproni katolikus gimnázium elsősorban a saját megyéjének lakosságát látta el a felsőbb oktatás lehetőségeivel, azonban a környező gimnáziumok is, főként a kőszegi és óvári jelentős mértékben részt vettek a Sopron megyei lakosság oktatásában, a saját helybéli lakosság és a saját megyéjük lakói rovására. További adatokon kell ellenőrizni, hogy ezek a megfigyelt jelenségek vajon a Sopron megyei középiskolai végzettség kimutathatóan magasabb szintjéhez is vezettek-e?

A két gimnázium diákságának társadalmi helyzet szerinti megoszlása

	Katolikus gimnázium				Evangélikus gimnázium			
	1775*	1812	1828	1844	1777	1812**	1828	1844
Nemes (fő- és közneses, agilis)	24,5	10,3	12,1	16,8	61,9	–	18,5	22,9
Polgár	9,6	16,6	20,3	20,5	21,9	–	7,8	6,3
Jobbágy	–	20	9,2	23,2	–	–	5,6	3,4
Közrendű (plebejus, ignobilis, ill. megje- lölés nél- kül)	65,9	53,1	58,4	39,5	16,2	–	62,9	67,4
Nincs adat	–	–	–	–	–	–	5,2	–
Összes	100 (n=417)	100 (n=290)	100 (n=305)	100 (n=190)	100 (n=247)	–	100 (n=232)	100 (n=205)

3. táblázat

A két soproni középiskola diákjainak megoszlása a szülők rendi állása szerint 1777–1844 között (százalék)

* Az 1777-es főigazgatói utasításra készült kimutatásban a katolikus gimnázium diákjainál nem jegyezték be a rendi állást, és ez az iskola anyakönyvében sem szerepel már ekkor. 1775 a legutolsó év a 18. században, amikor van ilyen adat, tehát ezt összesítettük.

** Erre az időszakra nincs anyakönyv, ami a szülő társadalmi állására vonatkozó adatokat tartalmazza, csak a tanulói névsorok, melyek mindössze a származási helyet és megyét adják meg.

A táblázatban a rendi állás szerinti megoszlást mutatjuk be, az ebben szereplő kategóriák azonban némi magyarázatot igényelnek. A *Nemes* kategóriát a lehető legszélesebbre szabtuk: a főnemesektől az agilisokig mindenkit ebben foglaltunk. A *Polgár* (civis, civilis) kategória ennél kicsit egyértelműbb (de meg kell jegyezni: nem a sz. királyi városi polgárjogról van szó), a *Jobbágyé* is (colonus, jobbágy), de utóbbi esetben fel kell hívni arra a figyelmet, hogy a colonus kategóriát a 18. században nem használták a katolikus anyakönyvezésnél, az evangélikus kimutatásban sincs 1777-ben. A *Közrendű* kategória maradékelven jött létre, tartalmazza egyaránt az ignobilis és plebejus megjelöléseket, illetve azokat is, ahol nem volt semmi rendi meghatározás. (A *Nincs adat* kategóriába az a 12 szülő került, akinek nem sikerült a rendi állást feltüntetni anyakönyvi bejegyzéseit megalánunk.)

A táblázat két komoly meglepetést nyújt: az egyik az evangélikus iskola 1777-es igen magas nemesi aránya, a másik a katolikus gimnáziumban tanuló jobbágyfiak magas aránya 1812-ben és 1828-ban, amely meghaladja a két privilégizált kategória arányát. Általában pedig: a 19. század derekán a katolikusoknál jóval több a polgár, mint a nemes, de a másik iskolában levő polgári származású diákok arányát még inkább meghaladja. Az evangélikusnál pedig jóval több a nemes, mint a polgár tanuló, de a katolikus iskola nemes arányát is meghaladja.

Ha azonban némi korrekciót végzünk, és a nagy valószínűséggel nemesi jogálláshoz kötött vagy azt feltételező tisztségeket és foglalkozásokat is figyelembe vesszük, tovább módosul a kép. Eszerint ha nemesnek tekintjük a szolgabírói hivatal betöltőket, a katonatisztek és a közbirtokosokat, akkor az evangélikus gimnázium esetében jelentősen változik a fenti kép: 1828-ban további 10 feltételezett nemes (ebből 7 közbirtokos) találunk, míg 1844-ben még többet, 17-et (ekkor 15 közbirtokos van, akinél nincs nemesség is bejegyezve), vagyis a nemes arányok így 22.8 illetve 31.2 százalékra változnak. A katolikus iskola esetében is elvégezve ezt a korrekciót, ott nem tapasztaltunk ilyen nagy változást, összesen 12 ilyen feltételezett nemes találtunk (2 szolgabíró, 1 alszolgabíró és 1 királyi kamarást, továbbá 8 katonatisztet), ami az arányokat csak kevéssé változtatja meg: 1812: 12,4%, 1844: 19,5%, 1828-ban pedig nincs változás. A polgár kategóriát is korrigálhatjuk a városi tisztségekkel és hivatalok viselőivel (pl. senator, tanácsnok, tanácsbéli, tutor stb.), így az evangélikus iskola esetében a polgár arányok 1828-ban 9 százalékra, 1844-ben 9,8 százalékra módosulnának. A katolikus gimnázium diákjainál ugyanezek az arányok megint csak kevéssé módosulnak: 1828-ban 1 százalékkal, 1844-ben pedig majdnem 3-mal növelik a polgár kategória részesedését.

A katolikus gimnáziumot illetően a rendi megoszlásra is vannak korábbi adataink: 1759-ben a teljes iskolában 44 százalék a nemesek aránya, és 11 a polgároké.³⁰ (Az összesen 111 fős legalsó osztályokat nem számítva ezek az arányok a következők: 34% a nemeseké és 6% a polgároké.) 1784-ben pedig 34 a nemes – ez ekkor 63 nemes fiút jelentett –, 19 a polgár diákok százalékos részaránya. (Hozzá kell azonban tennünk, hogy az ilyen, esetenkénti, egy-egy évre vonatkozó arányszámokat óvatosan kell értelmeznünk: az előbbi, 34 százalékos nemesi arányszám az 1784. tanév második félévére vonatkozott, az első félévben 71 nemes diák 33 százalékot, a megelőző 1783. tanév második félévében 76 ugyanilyen származású diák 32 százalékot, és ugyanennek a tanévnek az első félévében a gimnáziumban található 65 diák már csak 26 százalékot jelentett, ugyanis a két időpont között negyedével csökkent az összes diák száma.³¹)

A rendi állás tekintetében még szélesebb összehasonlítási lehetőségünk van a katolikus gimnázium diákjainál, mint a helyi tanulók vonatkozásában volt. Nemcsak a 19. századi három metszeti évben, de 1783-ban is nyílik erre módunk.³² Ekkor a soproni katolikus gimnázium a nemes származású diákok arányát tekintve a 11. a 13 akkori dunántúli gimnázium között (26%-kal, az átlag: 37,2%), a rangsort egyébként a kőszegi iskola vezeti (49%). A polgár származású diákok terén eggyel jobb a katolikus iskola helyzete, ebben a rangsorban a 10. helyen áll (15%); ezt a listát a magyaróvári gimnázium vezeti 45 százalékkal (átlag 21,7%), ami egyúttal jól mutatja a polgár kategória széleskörű alkalmazását is, azt, hogy nemcsak a szabad királyi városok polgárait kategorizálták így.³³ A 19. századi minták adatait ezúttal összevonva tudjuk rangsorba rendezni. Ezek szerint a nemesek rangsorában a soproni katolikus gimnázium a 11.

³⁰ A teljes iskolai népességet nézve a 18. században végig 35 % feletti a nemesek aránya, 14 % vagy annál magasabb a polgároké: Dominkovits 134–135.

³¹ MOL C 67 1783. Distr. Jaurinensis N 1. 102.

³² MOL C 67 1783. Distr. Jaurinensis N 1. 102.

³³ Vö: Sasfi Csaba: Tandíj: elitképzés vagy közoktatás? II. József oktatáspolitikai rendeletei. Századvég új folyam 9. sz. 1998. nyár 133–157., 149.

helyet foglalja el a 17 dunántúli gimnázium között (12,6%, az átlag 18,4%). A polgár diákok rangsorában már a 9. (19%.) de még jóval az átlag (26,7%) alatt, míg a jobbágy származású diákok esetében az első helyen áll (16,7%), méghozzá az amúgy igen szerény átlag (3,8%) jó négyszeresével. (Magyaróvár 10%, Mohács 8%, Kőszeg 7,6%, Szombathely 6% és Nagykanizsa 4,1% van még az átlag felett.) Ez utóbbi eredmények egybeesnek a diákok területi származásának elemzése során megfogalmazott következtetésekkel: a soproni katolikus gimnázium elsősorban a nem nagy számú nemes-séggel bíró Sopron megye településeiről származó közrendű, jelentős számban jobbágyi származású diákok „tudományos” iskolája volt.³⁴

Végül három, az elemzés során kitűnt statisztikai csoport rendi illetve földrajzi származását nézzük meg, a *helyiekét*, az *evangélikus iskola nemes diákjait* 1777-ben és 1844-ben, és végül a *katolikus iskola jobbágy származású tanulóit* 1812-ben, 1828-ban és 1844-ben. A soproniak túlnyomó része polgár, a katolikusok 80 százaléka 1775-ben, és az evangélikusok 84 százaléka 1777-ben. A katolikusoknál a 19. századi három mintaévben együtt ez az arány már csak 50 százalék, az evangélikusok esetében 1828-ban és 1844-ben pedig csak 20,6. A nemesek kétharmada Sopron (12,3%) és a szomszédos megyékből, elsősorban Vasból (24,2%) és Veszprémből (19%) származott 1777-ben az evangélikus iskolában. Ugyanez az arány 1844-ben úgy változott, hogy Sopron és Vas megye egyforma részben (26-26%) az összes 47 nemes diáknak majdnem a felét adta. Ha a feltételezett nemes tanulókat (64) nézzük, akkor Sopron megye a nagyobb részt (23 diák) adta ki, a Vas megyéből származó 13 és Veszprém megyéből jött 12 diák mellett, míg Sopronból 5 ilyen származású diák tanult az evangélikus gimnáziumban. Végül a jobbágy származású 131 diák közül, akik 1812-ben, 1828-ban és 1844-ben a katolikus gimnáziumba jártak 106 (81%) Sopron megyei, további 10 Vas megyei volt.

Következtetések

A fenti eredmények alapján két lényegi következtetésre jutottunk, amelyek kijelölik a munka folytatásának útjait is. Az egyik módszertani: az egy-egy évi metszeteket szerencsés lenne 3-5 éves átlagokká „hízlatni”, hogy kiküszöbölhessük a kevés adatból származó esetlegességeiket. Megfontolandó ugyanakkor ennek alternatívájaként a már felvetődött teljes anyakönyvi adatbázis megvalósítása is, amely korszerű számítógépes névtárként az iskolázási adatok széleskörű hasznosítását tenné lehetővé.³⁵

A másik fontos továbblépési irány az anyakönyvi származási kategóriák, a 18. századra vonatkozóan már megkezdett forráskritikájának folytatása lenne, a soproni polgár diákok rendi állásának az iskolai anyakönyvön kívüli forrásokkal való összevetésével kezdve,³⁶ és folytatva a soproni lakhelyi diákok további tanulmányi és életpályájának prozopográfiai vizsgálatával. Ezzel a lépéssel közelebb kerülnénk a soproni polgárság és középiskolázás viszonyának kérdésköréhez. Tekintve a városban korán és jól kiépült „polgári”, azaz nem „tudományos” (vagyis nem gimnáziumi) oktatási lehetőségeket is, igen alkalmas, és így jelentős eredményeket ígérő kutatási terület lehet a bevezetőben körvonalazott, empirikusan nem vizsgált problematikának.

³⁴ A győri tankerület, vagyis lényegében az egész Dunántúl gimnáziumainak 1783–1844 közötti társadalomtörténeti elemzése, az egyes középiskolák társadalmi karakterének meghatározása készülő PhD disszertációm egyik fejezetét képezi.

³⁵ Dominkovits 169–170., Sasli Csaba: Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban. 1–5. kötet. Recenzió. *Korall* 9, 2002.

³⁶ Dominkovits 133–134., 169–170.

A 19. század utolsó harmadára a polgári fejlődés korszakát erőteljesen meghatározó egyesületi élet felvirágzása az ifjúsági nevelésre is nagy hatással volt. Az iskolai nevelést kiegészítő, illetve a rendszeres iskolai képzésből kikerülő fiatalok „társadalmi nevelését” szervező ifjúsági egyesületek száma ugrásszerűen megnőtt a dualizmuskori Magyarországon. Diákok és patronáló tanárok vettek részt az önképzőkörök, iskolai segélyegyletek, diákegyesületek munkájában, volt diákok alapítottak iskolákat pártoló egyesületeket. Az alábbiakban — az országos szabályozást bemutató rövid kitekintés után — a 19. század második felében, illetve a századforduló éveiben Sopronban működött, az iskolai-ifjúsági élettel kapcsolatos egyesületekről kívánok, néhány kiragadott példával illusztrálva, vázlatos áttekintést adni.

Az iskolai élethez szorosan kapcsolódó egyesületek, szervezetek általános szabályozása

Az ifjúsági egyesülési jog értelemszerűen az egyesületi jog általános szabályozásában gyökerezik, amelyet az 1870-es évek belügyminiszteri rendeletei (1873 és 1875) határoztak meg először. Az 1508/895. számú belügyminiszteri rendelet előírta, hogy valamennyi egyesület tartozik alapszabályát a hatóságoknak bemutatni. (Az egyesületi jog törvényi szabályozására 1919-ig, ill. 1938-ig kellett várni.) Az ifjúsági egyesületek engedélyeztetése és felügyelete is különböző lehetett, attól függően, hogy az iskola szervezetén belül avagy azon kívül alakultak-e. Az iskolai keretek közt alakult önképzőkörök, önszegélyező, testedző egyletek alapszabályait kezdetben a Belügyminisztérium egyetértésével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hagyta jóvá. Az egyletek működésének felügyelete is a kultuszminisztérium hatáskörébe tartozott. 1868-ban került sor az első, a középiskolai önképzőkörök működését szabályozó rendelet kiadására. Az 1876-os Középiskolai Rendtartás azután módosította ezt a szabályzatot, amely kisebb változtatásokkal 1948-ig érvényben volt. Az iskolai testedző körök és különféle egyesületek elterjedésével a 19. század végére gyakorlattá vált, hogy az egyletek felett a felügyeleti jogot — a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium főfelügyelete mellett — az egyes iskolaigazgatók gyakorolták.¹

A diákok részvételét az iskolán kívüli, felnőtt egyesületekben általánosan tiltották. 1890-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külön rendeletben intézkedett arról, hogy a középiskolások (gimnazisták és reáliskolások) országos egyesületi szervezkedésben ne vegyenek részt, illetve iskolán kívüli egyesületekbe ne lépjenek be. Más iskolatípusok (polgárik, ipari- és kereskedelmi tanonciskolák, középiskolák) diákjainak iskolán kívüli egyesületi beszerzését az illetékes kormányhatóságok engedé-

¹ P. Miklós Tamás: „Ifjúsági szerveződések évszázada?” Gyermek- és ifjúsági szerveződések a 19—20. századi Magyarországon. In: URL: <http://www.oki.hu/upsz.asp>. Országos Közoktatási Intézet honlapja, Új Pedagógiai Szemle 1997.

lyezhették. 1918-ban került sor először iskolaközi szerveződések létrehozására, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az őszirózsás forradalom után engedélyezte a felsőbb osztályos középiskolásoknak az egyes tanintézmények kerekein túllépő egyletek szervezését, illetve a közművelődési egyesületekbe való belépést. A Tanácsköztársaság ezeket a rendelkezéseket tovább liberalizálta, majd annak bukása után visszatértek az 1918-as állapotokhoz. 1920-ban állapodott meg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium az ifjúsági egyesületekkel kapcsolatos hatáskörök megosztásáról. A kultuszminisztériumhoz kerültek az állami és egyéb fenntartású (felekezeti, községi, magán) iskolán belüli, valamint a fiatalok értelmi, erkölcsi, testi nevelését célul kitűző, iskolán kívüli egyesületek. Az egyházi gyermek- és ifjúsági hitbuzgalmi egyesületek létrehozásához nem volt szükség belügy- vagy kultuszminisztériumi engedélyre, csak az illető felekezet egyházmegyei vezetőjének engedélye kellett hozzá.²

Önképzőkörök

Az iskolához szorosabban kapcsolódó egyesületek között első helyen az önképzőkörök munkájáról essék néhány szó. Ezek a diákegyesületek a tanulók kezdeményezésére jöttek létre a tananyagot túli ismeretszerzés, illetve az önálló alkotás folyamatának elsajátítása céljából. Az önképzőkörök ugyanúgy működtek, mint a felnőttek egyesületei: volt alapszabályuk, tagjaik rendes és pártoló tagok lehettek, az önképzőköri avagy ifjúsági könyvtár gyarapítására tagdíjat fizettek. Az önképzőkör munkáját egy, általában a diákok által felkért patronáló tanár irányította, a kör tagjai maguk közül tisztségviselőket — elnököt, alelnököt, titkárt, pénztárost, könyvtárost — választottak. Kéthetente vagy havonta hívták össze üléseiket, amelyeken az előre kiosztott témákból felolvasásokat tartottak, társaik munkáját értékelték. A befizetett tagdíjból kisebb díjakat is kitűztek különféle pályaművek elkészültéért. Gyakran működtek közre az iskolai énekkarokkal együtt az iskolai ünnepségek szervezésében.

Az evangélikus líceumban alakult meg 1790-ben az ország első önképzőköre, a Magyar Társaság. A kör kezdeményezője, Kis János így emlékezett vissza az alapítás körülményeire: *„A' magánszorgalom divatozása ada 1790-ben lételt az attól fogva mind eddig fenálló soproni magyar kis társaságnak is. Én legelőbb Némethet, azután más egy pár barátomat felszólítottam, hogy gyűljünk össze hetenkint egyszer 's olvassunk egymás ítélete meghallgatása végett magyar nyelven készítenő munkákat. A' gondolat kedvelést nyere. Mártius 20-kán összejövénk, magyarul tanuló társaság' neve alatt egyesületet alakítánk 's az egyesületnek azt a' négy törvényt szabánk: hogy hetenkint minden szombaton délelt, midőn oskola nem szokott tartatni, legalább két óráig gyülekedjünk, a' köz megegyezéssel feladandó foglalatosságokat kiki véghez vigye, munkája barátságos megítéléséért senki ne nehezteljen 's a' gyűlésben megjelenést elégséges okok nélkül el ne mulassza. Ezen törvények következtésében köz megegye-*

² P. Miklós 1997.

*zessel eleinten minden található 's általunk megérthető magyar grammatikákból és bár melly nyelvbéli rhetorikai 's poezisi teoriákból kivonatokat adánk fel tárgyakul.*³

A Magyar Társaság már a kezdet kezdetén jóval több volt, mint iskolai önképzőkör. Tagjai levelezésben álltak a kor nagyjaival, támogatta őket Kazinczytól a Nemzeti Múzeumot alapító Széchényi Ferencen keresztül a Georgikont létrehozó Festetich Györgyig számos nagyság.⁴ Élénk figyelemmel kísérték a korabeli társadalmi eseményeket, előfizetői voltak a bécsi *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* és a pozsonyi *Magyar Kurír* című lapoknak.⁵ 1805-ben jött létre a Magyar Társasággal párhuzamosan a Német Társaság. Szép számmal voltak olyan diákok, akik mindkét egyesületbe beléptek. 1848-ban felmerült a két társaság összeolvasztásának és Ifjúsági Körre alakításának gondolata. A Német Társaságot meg is szüntették, de a közös egyesület nem jött létre. 1851-től Magyar Egyletként, 1874-től Önképző Körként működött a társaság, amely 1876-tól ismét régi nevét vette fel. A célként kitűzött feladatot — az önművelést és a nyelv ápolását — az egyesület folyamatosan gyarapodó könyvtára segítette. 1840-ben, a Magyar Társaság fennállásának ötvenedik évében már 1.200, 1913-ban 4.000 kötetes könyvtárral rendelkezett az egylet.⁶

A líceumban az 1875-ben a Magyar Társaságtól függetlenül alakult Ifjúsági Olvasókör tevékenységével kapcsolatban Petrik János Jakab igazgató a tekintetes presbiteri testület előtt a felröppent kósza hírek miatt magyarázkodni is kényszerült. A szóbeszéd szerint ugyanis az olvasókör a természetrajzi szertár helyén jött létre, tönkretéve ezzel az iskola nagy hírű természetrajzi múzeumát. Az igazgató beszámolójában kifejtette, hogy a „szekrények, melyekben a természetrajzi tárgyak elzárván a magok helyén meghagyattak és az olvasók számára csak egynéhány asztal állíttatott a terembe. Így tehát a természetrajzi múzeum a maga minőségében meghagyatott csak hogy olvasási körnek is használtatik, a mint más tanodai termék a magyar, a német egyletek és könyvtáraik számára nyitattak meg.” Érdemes egy pillantást vetnünk az olvasókör által járatott és az említett jelentésben ugyancsak felsorolt lapok jegyzékére: politikai lapok: Hon, Egyetértés, Közérdek, Die Presse; szépirodalmi és tudományos lapok: Figyelő, Regélő, Nyelvőr, Otthon, Budapesti Szemle, Új Idők, Vasárnapi Újság, A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlöny, Természet, Magyarország és a Nagyvilág, Zenészet, Lapok, Allgemeine Deutsche Lehrerzeitung, Bolond Miska, Űstökös, Fliegende Blätter; vidéki lapok: Somogy, Vas megyei Lapok, Szabad polgár, Remény, Egyetemi Híradó, Sopron, Nemere, Politikai újdonságok.⁷ Az olvasókör 1890-ben összeolvadt a Magyar Társasággal.

A bencés gimnázium önképzőköre az 1870/71-es tanévben alakult, 1887-ben megszűnt, 1888-ban az alapszabályok módosítása után visszaállították. Elsősorban irodalmi jellegű egyesület volt, elnöke mindenkor az igazgató, vezető tanára a magyar nyelv- és irodalomtanár. Rendes tagok lehettek az iskola hetedik és nyolcadik osztá-

³ Ravasz János szerk.: Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849. Bp., 1966. 214. p.

⁴ vö.: Kelényi Ferenc: Kazinczy Ferenc soproni kapcsolatai és díszpolgársága. In: SSz. 13. (1959) 305–324. p.

⁵ Benkő László: A Magyar Társaság. In: Györfly Sándor – Hunyadi Zoltán (szerk.): A soproni líceum. Sopron, 1986. 184. p.

⁶ Benkő 1986. 188–191. p.

⁷ Soproni Evangélikus Gyülekezet Levéltára (=SevL) 66/1875. II.25. Tanügyi iratok.

lyos gimnazistái, de pártoló tagként az ötödik és hatodik osztályosok is közreműködhetek a kör munkájában.⁸ A kör célja az 1896-os iskolatörténetben közöltek szerint: „A munkaszeretet ápolása, önképzés, az iskolai tanulmányokkal összhangzó irányban, értekezések, műfordítások készítése, szónoki előadások és ezek bírálata által; az önbizalom fokozása a szűkebb körben való fellépés által.”⁹ Az önképzőkör tagjai havi tagdíjat (tíz krajcár) fizettek a járatott folyóiratokra. A kör 1904-ben felvette a volt bencés tudós, Guzmics Izidor nevét. Az alsós osztályok (harmadikos és negyedikes) számára szavalókört létesítettek, mintegy előkészítőként az önképzőköri munkához, ez a kezdeményezés azonban elhalt. Az önképzőköri munka is hanyatlott, 1908-tól az igazgató hivatalosan is szüneteltette az önképzést. A világháború alatt újra rendesen működött a kör, de 1918-ra megint megszűnt, csak 1922-ben éledt újjá.¹⁰

A főreáliskola keretein belül is volt lehetőség a tananyagon túli ismeretszerzésre. Ezt a célt szolgálta az 1871-ben alapított Ifjúsági Önképzőkör, a felsőbb évesek részére szervezett Francia Társalgókör, 1880-tól a Német Társalgókör. Lehetőség nyílt a szó szoros értelmében vett gyakorlati tanulmányokra is, hiszen működött az iskolában nagy hírű vegytani, majd 1911-től fizikai és biológiai laboratórium is. Mégis az önképzőkör volt az, amely talán a leginkább megmozgatta a tanulóifjúságot.¹¹ A kör 1886. május 6-án, Berzsényi Dániel halálának évfordulója alkalmából vette fel a Berzsényi-kör nevet. Az 1877/78-as tanévben még egy, a körhöz kapcsolódó külön olvasókört is alakítottak a diákok, amely azonban hét évi fennállás után az iskolai teendők sokasága miatt feloszlott. Az önképzőkör tevékenyen részt vállalt az iskolai ünnepélyek rendezésében is, az iskolai énekkarral közösen.¹² Ami szervezeti felépítését illeti: a kör élén a vezetőtanár állt, mellette az ifjúsági elnök, a titkár, valamint jegyző, könyvtáros (az első világháború kitörésekor majdnem ezer kötete volt az önképzőkör saját könyvtárának), pénztáros és ellenőr voltak a tisztségviselők. A vezetőtanárt kezdetben a kör tagjai kérték fel, 1879-től az igazgató jelölte ki. Rendes tagok csak a hetedik és nyolcadik osztályosok lehettek, de már az ötödikesek és hatodikosok is bekapcsolódhattak a munkába szavaló tagként.

A Laehne-intézetben 1890 körül alakult meg az Ifjúsági Kör, amely 1892-ben — a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint — már biztosan a Petőfi Kör nevet viselte. Az 1890/91. évi értesítőben jelent meg először az a később állandósuló fejezet, amely az önképzőkör éves munkájáról tudósított. Ezek az évente ismétlődő beszámolók szóltak az alakuló, záró, az évi rendes, és a díszgyűlésekről, a taglétszámról, az ifjúsági

⁸ A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Soproni Szt. Asztrik Kath. Gimnáziumának értesítője az 1935/36 iskolai évről. Sopron, 1936. 155. p.

⁹ Horváth Kristóf: A soproni kath. gymnasium története. In: A Pannonhalmi Szent Benedek Rend soproni kath. főgymnasiumának értesítője az 1895/96 iskolai évről. Sopron, 1896. 69. p.

¹⁰ Hárs József: Önképzőkörök Sopronban 1867 és 1945 között. In: SSz. 50. (1996) 2–3.sz. 237. p., vö.: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL) VIII.52. Pannonhalmi Szt. Benedek Rend Soproni Szt. Asztrik Gimnáziuma iratai 1707–1948. 105. Önképzőköri jkv. 1922–1942. A Guzmics kör 1922. szeptember 1-jével alakult újjá.

¹¹ SL VIII. 53. Soproni Állami Széchenyi István Gimnázium iratai 1875–1954. Tantestületi jegyzőkönyv 1884. szeptember 1.

¹² Sopron c. újság, 1891. június 6. 4. p. Az Állami Főreáliskola Berzsényi-köre önképzőköri évbefejező ünnepe., vö.: SL X.122. Soproni Állami Széchenyi István Fügymnázium Berzsényi Önképzőkörének iratai 1889–1895. 1. d. A Berzsényi Önképzőkör jegyzőkönyve 1889–1894.

könyvtár állományának gyarapodásáról. Felsorolták név szerint az évente újválasztott tisztviselőket: volt főtitkár, titkár, főjegyző, aljegyző, főkönyvtáros, alkönyvtáros. A könyvtárat a tagsági díjból, a tagok és a tanárok adományaiból gyarapították. A kör munkáját a diákság által felkért tanár irányította. Az általában háromhetente tartott önképzőkori gyűlés mindig az előző alkalommal felvett jegyzőkönyv felolvasásával, esetleges kiegészítésével és elfogadásával kezdődött. Az általános, a tagdíjakra és a könyvtárra vonatkozó ügyek megtárgyalása után került sor a felolvasásokra és szavazatokra, amelyeket kijelölt bírálók értékelték. Az értékelés minden esetben bekerült a jegyzőkönyvbe, akkor is, ha a szavazatot gyengének minősítették, vagy éppenséggel el sem fogadták. Ezt követően az elnöklő tanár kijelölte az újabb szavazókat és a következő gyűlés menetrendjét.¹³ A legfőbb hangsúly a szavazatokon, valamint a kör által kiírt pályázatokra érkező pályamunkákon volt: „*főként a szavazatok s az esetleg beérkezett írásbeli munkák képezték a tárgysorozatot ... mivel az a tanintézetekben szükségképpen megvan, hogy a növendék a nap minden óráiban el van foglalva s így kevés szabad idejét nem fordíthatja oly odaadással a kör ügyeire, ... nem is terjeszthettük ki munkásságunkat oly bő térre, mint a nyilvános gymnasiumok- és iskolákban fennálló 'Önképző körök'...*”¹⁴ Az önképzőkör az iskolai ünnepek megszervezésében is részt vett, az énekkarral közösen. Díszgyűlés keretében ünnepelték meg például október 6-át, március 15-ét, vagy Erzsébet királyné emléknapját november 19-én, Erzsébet napkor, továbbá az 1848. évi törvények szentesítésének évfordulóját április 11-én.¹⁵

Érdekes módon a leányiskolák értesítőiben nem bukkantam önképzőkörök nyomaira. Bár az iskolai ünnepek szervezésében a növendékek itt is aktívan részt vettek, szaválással, felolvasással, iskolai színdarabokkal, a fiúiskolákban bevett önképzőkörök itt nem voltak, illetve viszonylag későn, az 1920-as években alakultak meg. A Szent Orsolya Rend katolikus leánygimnáziumában 1920-ban alakult meg az önképzőkör, de tekintetbe kell vennünk, hogy itt csak az 1922/23-as tanévre vált teljes nyolcosztályúvá a leánygimnázium.¹⁶ Az Isteni Megváltó Leányai Rend értesítője 1925-től említi az önképzőköröket.¹⁷

Segélyegyletek

Kissé más jellegűek az iskolai segélyező egyesületek, amelyek általában egy-egy iskolához, vagy felekezethez kapcsolódóan kívántak a szegényebb sorsú diákok anyagi helyzetén könnyíteni. Szinte valamennyi iskolában voltak ilyen egyesületek. A Soproni Állami Főreáliskola felkarolta szegény sorsú, ám tehetséges diákjait: a tantestület 1873-ban alapította meg az Ifjúsági Segítő-Egyesületet: „*Az egylet célja a soproni*

¹³ SL X. 117. Soproni Laehne-féle Nyilvános Gimnázium Petőfi Önképzőkörének iratai 1892–1899. I. k. Önképzőkori jegyzőkönyv 14–15. p.

¹⁴ A soproni Laehne-féle nyilvánossági joggal bíró gymnasium értesítője az 1890/91 évről. 53. p.

¹⁵ A soproni Laehne-féle nyilvánossági joggal bíró gymnasium értesítője az 1901/02 évről. 92. p., vö: A soproni Laehne-féle nyilvánossági joggal bíró gymnasium értesítője az 1912/13 évről. 38. p.

¹⁶ Hárs 1996. 234. p.

¹⁷ Az Isteni Megváltó Leányainak soproni anyaházában fennálló Tan- és Nevelőintézet értesítője az 1925/26 iskolai évről. 8. p.

*főreáltanoda bármely osztályába nyilván járó szegény sorsú, de úgy tudományos törekvés, mint erkölcsi példás magaviselet által a segélyre valóban érdemes ifjakat, vallás- és születéshely különbsége nélkül, élelmezés, ruházat, tankönyv vagy egyéb pénzbeli segélylyel támogatni.*¹⁸ Az egyesület alapító, rendes, pártoló és tiszteletbeli tagokból állt, akik anyagi hozzájárulásukkal támogatták az egylet működését. A rendes tagok rendszeres időközönként, a pártoló és tiszteletbeli tagok egyszer, vagy néhány alkalommal fizettek be kisebb-nagyobb összegeket. Ebből az egyesületből nőtt ki 1893-ban az úgynevezett Betegszoba-alap, 1899-ben pedig az Ifjúsági Segélykönyvtár, amely az iskola tanulóinak olcsón kölcsönözte a tankönyveket.

A Soproni M. Kir. Áll. Polgári Fiúiskola Segélyező Egyesület a belügyminisztérium 112169/III.a. számú rendeletében kapta meg 1905-ben alapszabályának jóváhagyását. Az egyesület célja volt: *„a soproni m. kir. áll. polgári fiú-iskola szegénysorsú és úgy szorgalom, mint magaviselet tekintetében segélyre valóban érdemes növendékeinek gyámolítása — vallás és nemzetiségi különbség nélkül — könyvek és taneszközökkel, esetleg ruházattal s pénzsegéllyel”*. Az egyesületet itt is alapító, rendes, pártoló és tiszteletbeli tagok alkották, az egyesület jövedelmeit azonban — az általános egyesületi bevételi forrásoktól eltérően — jótékonyági célra rendezendő felolvasások, előadások és multságok is gyarapították. 1922-ben 23 alapító és 11 rendes tagot számláltak. Steiner Ferenc igazgatónak a polgármesterhez írt jelentése szerint az egylet a háborús időkben olyannyira meggyengült, hogy 1917-ben szüneteltetni kellett. A szülőket már nem szólíthatták fel az egyesületbe való belépésre, mivel azok áldozatkészségét a gyűjtéseknél, a fűtőanyag beszerzésénél amúgy is minduntalan igénybe vette az iskola.¹⁹

A Soproni Izraelita Diákszegélyező Egyesület létezéséről csupán egy 1927-es egyesületi összeírásból tudunk: a belügyminisztérium 105129/V.b./1896. számú rendeletével hagyta jóvá az alapszabályt. Az egyesület alelnöke Dr. Pollák Miksa rabbi volt, székhelyként a Paprét 26. számú házat (zsinagóga) jegyezték be. Az egyesület a bejegyzés szerint 1926-ban szűnt meg.²⁰

A Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Országos Egyesület 1911-ben jött létre Budapesten. A belügyminiszter 165792/V.a. számú rendeletével 1912-ben engedélyezte az egyesület „soproni ev. líceum fiókja” megalakítását. Az egyesület tagjainak száma 1922-ben 8 fő volt, akik évi 25 korona tagdíjat fizettek a tagok özvegyeinek, árváinak valamint a nyugdíj nélkül elbocsátott keresetképtelen tagok segélyezésére. Az egyesület rendes, alapító, pártoló és tiszteletbeli tagokat vett fel soraiba. Rendes tag lehetett minden nyilvánossági joggal bíró gimnázium, reáliskola, felsőbb leányiskola rendes és okleveles helyettes tanára, igazgatója és tanítója. Az egyesület kiadásait a tagsági díjakból, alapító tagok alapítványaiából, pártoló tagok felajánlásaiból, az egyesületi vagy kamataiból, illetve egyéb adományokból kívánta fedezni.²¹

¹⁸ SL XV.40. Megszűnt Egyesületek Okmánytára 1919–1949. 2.d. I/18.

¹⁹ SL XV.40. 9.d. II/1.

²⁰ SL XV.40. 9.d. Kimutató a Sopron sz. kir. város területén működő egyesületekről 1927. sz. n.

²¹ SL XV.40. 9.d. II/14.

Diákegyesületek, sportegyesületek

A kifejezetten iskolai kereteken belül szerveződő, nem önképzőköri jellegű diákegyesületek közül országosan egyedülálló szervezet volt az 1827-ben alapított Deákkuti vármegye. Jelképes székhelyéről, a soproni erdőben található Deákkút nevű forrásról kapta nevét a líceumi diákok egyesülete, amelynek szervezete a közigazgatási vármegyrendszer szerkezetét utánozta. A tisztségviselők között volt főispán, alispán, jegyző, pénztáros, szolgabíró, esküdt és pandúr, hivatalos alárendeltséggel és megfelelő munkakörrel. Az első majálison a tanári testület mellett a város meghívott közönsége is részt vett. A szervezet működéséről 1827-ben, 1833-ban és 1847-ben hoztak a tagok „törvényeket”.²² 1834-ben a Deákkút nevét Magyarkútra változtatták. A szabadságharc bukása után a Deákkuti Vármegye működése szünetelt, csak az 1860-as évek elején kelt újra életre. 1857 és 1861 között Hajnal címmel folyóiratot adtak ki a líceumi diákok, amelyet 1859-ig Torkos László, később Lehr Zsigmond szerkesztett.²³ A folyóirat megszűnése után is tovább szervezkedett a diákság és 1863-ban Thiering Károly tanár támogatásával sikerült újraindítaniuk az egyesületet. Átdolgozták a régi törvényeket és 1864. május 31-én megtartották az első majálist, és újra a Deákkút elnevezést használták. 1864-ben az egyesület tagjai szépirodalmi, kritikai hetilapot is indítottak, Bimbófűzér címmel. Kézrel írták, több mint 100 példányban, benne a diákok első irodalmi próbálkozásait közölték: verseket, novellákat, kritikákat.²⁴

1865-ben a diákvármegye keretein belül megalakult az iskola magyar gyorsíróköre, saját folyóirattal. A *Soproni Gyorsíró* című újságot a hetedik és nyolcadikos diákok szerkesztették. Ugyanebben az évben diáksegélyező egyesületet hoztak létre szegényebb társaik támogatására: indulásukkor négy diák helyett fizették ki a tandíjat. 1873-ban felújították a Deákkút felett lévő követ. Tíz évvel később 1883-ban egy sajnálatos tragédia folytán az iskola vezetősége és a városi tanács határozata értelmében megszűnt a Deákkuti Vármegye. Egy diák ugyanis az egyik majális alkalmával lefeküdt az erdőben, felfázott és rövidesen meghalt tüdőgyulladásban, ezért a városi tanács a többi városi tanodának is megtiltotta a tanuló ifjúság majálisának megtartását. 1918-ban megalakult a Líceumi Diákszövetség,²⁵ amely a Városszépítő Egyesülettel együtt 1922-ben új támfalat építtetett a forrás köré, és a régi feliratot az egykori líceumi diák Dr. Pröhle Károly soraival egészítette ki: „*Itt lobogott a Deákkuti Vármegye zászlaja egykor/ Szelleme mostan is int, ifju szeresd a hazát!*”²⁶

Érdekes az iskolai sportegyesületek helyzete: bár Sopronban az országban elsőként épült tornacsarnok, amelyet a diákság is használt, alig van nyoma a szervezett ifjúsági sportéletnek. Az értesítők, különösen a századforduló éveiben büszkén emlegetik, hogy diákjaik mely rangos országos tornaversenyen milyen előkelő helyezést szereztek, kifejezetten iskolai sportegyesületet szinte alig találunk. A városi tornatanítás

²² SL X. 275. Soproni Nemes Magyarkúti Megye iratai 1840–1867. I.d. A Nemes Magyarkúti megye alaprajza (törvények) 1846/47.

²³ SL X. 275. I.d. Hajnal 4. (1861) 3. sz. 1861. nov. 10.

²⁴ SL X. 275. I.d. Bimbófűzér 3. (1867) 2. sz. 1867. febr. 15.

²⁵ SL X.104. Soproni Evangélikus Líceumi Diákszövetség iratai 1941–1950. A Diákszövetségnek csak 1941 utáni iratanyaga maradt fenn, a korábbi iratok a háborús időkben elvesztek.

²⁶ Németh Sámuel: A soproni „Deákkuti vármegye”. In: SSz. 14. (1960) 265–267. p.

megszervezéséért, a tornászegyesület megalapításáért oly sokat tévő Rösch Frigyes, Kárpáti Károly, Bella Lajos tanárok „anyaintézményében”, a főreáliskolában 1912-ben alakult először Ifjúsági Tornakör. 1919-ben alakult meg a Turul Sportkör, amelynek tagjai számos, soproni tanintézetek közötti és országos tornaversenyen, futóversenyen, vívó-, tenisz- és kerékpárversenyen szerepeltek eredményesen.²⁷

A Laehne-féle intézetben egyetlen egyszer, az 1898/99. évi értesítőben fordult elő egy kétoldalas beszámoló az ifjúsági testedző köréről, amely hét év után az adott tanévben végre „*állandó szervezetet nyert és alapszabályait az igazgató jóváhagyta*”. Az önképzőköréhez hasonló szervezetben működött a tornászklub: elnöke a vezetőtanár, tisztségviselői voltak: az előtornász, aki a csapatot vezeti, tulajdonképpen az elnök helyettese, a két szertárőr, a titkár és a pénztárnok. Az alapszabályzat szerint „*az egyesület czélja a testi erőt és ügyességet, az összetartóságot és igazi barátságot fejleszteni*”. Rendes tagok csak harmadikos koruktól lehettek a növendékek, akik heti 10 krajcár tagdíjat tartoztak fizetni. Pártoló tag lehetett az intézet bármelyik tanára vagy növendéke, és évi egy forint befizetése ellenében részt vehetett az egyesület rendezvényein.²⁸ Az 1898/99-es tanévben 18 rendes és 12 pártoló tagja volt, 5 gyűlést, 23 tornaórát és 2 kirándulást tartottak. A klubról a későbbiekben egyszer tettek újabb említést. Az 1905/06. évi értesítő, amely a Laehne Intézeti Football Egylet megalakulásáról tudósított, utalt a Hercules Clubra is: „*Már évekkel ezelőtt volt egy 'Herkules' tornászó egylet intézetünk kebelében, amely azonban nagyon kevés ideig állott fenn, a kis érdeklődés miatt.*” Hogy mennyivel volt sikeresebb az újonnan alakult egylet, azt mutatja talán az a tény, hogy a Football Egylet neve sem fordult többet elő az év végi jelentésekben.²⁹

Cserkészcsapatok

Sajátos elegye az önművelő, sport és vallási jellegű egyesületeknek a cserkészlet, amely az 1910-es években bontakozott ki hazánkban. 1920 és 1922 között alakultak meg a soproni középiskolákban az első csapatok. A bencés gimnázium diákjai a városban elsőként alakítottak csapatot, 1920. április 20-án, az alsó négy osztályba járó 70 tanuló részvételével.³⁰ A Turul néven létrejött csapat később vette fel a Szt. Asztrik nevet.

Ugyanebben az évben alapítottak a főreáliskola tanulói is cserkészcsapatot, 61. sz. Zrínyi Cserkészcsapat néven. „A cserkészlet korunk egyik legnagyobb paedagógiai mozgalma, melynek célja a jellem nevelés, az egészséges testedzés, a gyakorlati ügyességfejlesztés, az emberszeretet ápolása, a szabad természet megkedveltetése, az önfegyelmelés, a vallásos érzés ébrentartása, a tettekész és tettekben nyilvánuló hazafias érzés megerősítése és a bajtársiasság kifejlesztése.” — írta 1926-ban iskolatörténeté-

²⁷ Lauringer Ernő: Az intézet története államosítása 50. évfordulója tiszteletére. In: A Soproni Állami Széchenyi István Reáliskola értesítője az 1925/26. évről. Sopron, 1926. 80–81. p.

²⁸ A soproni Laehne-féle nyilvánossági joggal bíró gymnasium értesítője az 1898/99 évről. 31–33. p.

²⁹ A soproni Laehne-féle nyilvánossági joggal bíró gymnasium értesítője az 1905/06 évről. 120. p.

³⁰ SL X.119. Soproni Szt. Benedek Rend Szt. Asztrik Gimnáziuma Cserkészcsapatának iratai 1920–1944. 1. d. Nyilvántartási napló a cserkészekről 1920–1931., valamint feljegyzés a cserkészcsapat 1920 márciusi megalakulásáról.

ben Lauringer Ernő. A főreál csapata 1923-ban megszűnt, és csak 1925 szeptemberében alakult újjá, akkor már 364. sz. Scarbantia Cserkészcsapat néven.³¹

Az első soproni csapatok közt létesült a polgári fiúiskola 65. sz. Petőfi Cserkészcsapata is, szintén 1920-ban. Az evangélikus tanítóképző diákjainak ugyanebben az évben alakuló csapata a 62. sz. Pálffy Cserkészcsapat volt. Az elsők között volt az evangélikus líceum csapata is, a 67. sz. Deákkuti Cserkészcsapat.³²

A fiú felsőkereskedelmi iskola csapata 1924-ben alakult, neve 61. sz. Baross Gábor cserkészcsapat.³³

Öregdiák-egyesületek

Az összefoglalóan csak öregdiák-egyesületeknek nevezett egyletek annyiban különböztek az eddig tárgyalt iskolai egyesületektől, hogy ezek már valódi "felnőtt" egyesületek voltak, ennek megfelelő bejelentési, alapszabály-jóváhagyatási és egyéb kötelezettségekkel. Az egyes iskolák volt tanítványai alapították őket, hogy iskolájukat és annak növendékeit támogassák. Tiszteletbeli, alapító, rendes és pártoló tagokat fogadtak soraikba. Tiszteletbeli tagok voltak, akiket a közgyűlés többnyire tisztségük okán vagy érdemeik elismeréséül erre megválasztott. Általában a rendes tagokéval megegyeztek a jogaik, de nem volt kötelező tagsági díjat fizetniük. Az alapító tagok, akik az egyesület vagyonának gyarapításához legalább egyszer nagyobb összeggel járultak hozzá, szintén a rendes tagok jogait élvezték. A rendes tagok köre általában meghatározott volt (az adott iskola volt növendékei és tanárai, esetleg a szülők), ők évente kisebb összegű tagdíjat fizettek. A közgyűlésen választhattak és választhatók voltak. A pártoló tagok köre ennél sokkal szélesebb volt, bármely felnőtt pártoló tag lehetett, aki évente legalább egyszer hozzájárult az egyesület fenntartásához. A pártoló tagok a szavazati és választhatósági jog kivételével a rendes tagok jogait élvezték. Az egyesületek közgyűlése tisztikart és választmányt választott, akik a napi ügyvitelt látták el, ill. ügymeneti kérdésekben döntöttek. A tisztikar tagjai általában az elnök, alelnök(ök), titkár vagy ügyvivő elnök, jegyző, pénztáros és számvizsgálók. A közgyűlés hatásköre volt továbbá a választmány évi jelentésének és a számvizsgálók jelentésének elfogadása, a következő évi költségvetés megtárgyalása, az alapszabályok módosítása, az egyesület feloszlata.

1915-ben alakult meg a Soproni M. Kir. Állami Főreáliskolába Járt Tanítványok Szövetsége, a belügyminisztérium 161785/V.a./1918. számú leiratával hagyta jóvá az alapszabályokat (később Soproni Állami Széchenyi István Reáliskola illetőleg Gimnázium Volt Tanulóinak Egyesülete). A szövetség célja a főreáliskola volt és akkori tanítványai „*erkölcsi és anyagi érdekeinek előmozdítása és támogatása, ehhez képest szegénysorsú és szűkölködő tanulók anyagi segélyezése, tanulmányi ösztöndíjak kitűzése, azonfelül a szövetség tagjai között az együvértartozás érzetének és a magyar nemzeti érzületnek, nemkülönbben a kollegialitás szellemének ápolása.*”³⁴

³¹ Lauringer 1926. 82. p., vö: SL X.128. Soproni Állami Széchenyi István Gimnázium Cserkészcsapatának iratai 1925–1948. I.d. Adatok a 61. Zrínyi Cserkészcsapat történetéhez 1920.

³² Horváth László – Madarász Gyula – Zsadányi Oszkár: Sopron és Sopronvármegye ismeretetője 1914–1934. Sopron, 1934. 114. p.

³³ Horváth – Madarász – Zsadányi 1934. 114. p.

³⁴ SL XV.40. I/57. Soproni M.Kir. Állami Főreáliskolába Járt Tanítványok Szövetsége. Alapszabály 1. p.

1918. december 3-án hagyta jóvá a belügyminiszter (134.845/ VI.a/1918. sz.) a Soproni Evangélikus Líceumi Diákszövetség alapszabályát. A szövetség alapszabályának második pontjában a következő célokat fogalmazta meg: „a.) a soproni evang. líceummal kapcsolatban tervezett 'Diákotthon' létesítésének, fenntartásának, fejlesztésének előmozdítása; b.) a soproni evang. líceumi ifjúsági diákszövetséggel való érintkezés útján a soproni evang. líceum növendékeinek erkölcsi és anyagi támogatása; c.) a soproni evang. líceumban tanult egyetemi hallgatók erkölcsi felkarolása, ezek közül az érdeemes szegénysorsúak anyagi támogatása s általában a kötelességtudóknak és érdemeseknek megfelelő pártolása; d.) általában a soproni evang. líceum érdekeinek, fejlődésének szolgálata; e.) a soproni evang. líceumhoz való ragaszkodás”.³⁵ Az egyesület védnöke Kapi Béla dunántúli evangélikus püspök volt, a vezetőségben a líceumi tanárok (Hetvényi Lajos, Németh Sámuel, Hollós János igazgató) mellett tekintélyes személyiségek, országos tisztségviselők kaptak helyet.

1925-ben alakult a Katolikus Bencés Diákok Egyesülete Soproni Osztálya. A pannonhalmi és budapesti székhelyű egyesület mindazon helyeken tartott fenn osztályokat, ahol bencés gimnáziumok működtek: Budapest, Esztergom, Győr, Kőszeg, Pannonhalma és Pápa mellett Sopronban is. A volt diákok egyesületbe tömörülésük célját a következőkben fogalmazták meg: „a) Ébren tartani kint az életben is a ragaszkodást egymás iránt; egyesült erővel valóra váltani a szívünkbe vésett vallásos és hazafias eszméket s evégből állandó lelki kapcsolatot tartani fenn egymás és intézetünk között; b) Erkölcsileg és anyagilag támogatni a bencés gimnáziumi s főképp a bencés intézetekből kikerült főiskolai hallgatókat (segítő intézményekkel, ösztöndíjakkal, jutalmakkal)”.³⁶ Érdekessége ennek az anyagi támogatásnak, hogy az alapítók elképzelése szerint az arra érdemes diáknak nagyobb összegű segílyt csak kölcsönként adtak, aki azt munkába állása után köteles volt visszafizetni.

Vallási felekezetek diáktagozatai

Minden vallási felekezet létrehozta a híveit tömörítő, a hitéletét megszervező egyesületeit. Ezek az egyesületek karitatív tevékenységet végeztek, valamint nagy hangsúlyt helyeztek az ifjúság vallásos nevelésére: a különféle leány- és legényegyletek elsősorban az erkölcsi nevelés céljával alakultak.

A vallási jellegű ifjúsági egyesületek szervezésében élen járt a katolikus egyház, különösen XIII. Leó pápa *Rerum novarum* című enciklikájának kihirdetése után alakultak országszerte nagy számban különféle katolikus legény-, leány-, credo- és oltár-egyesületek. A pápa elképzelése szerint az állam és az egyház viszonyának megerősítéséhez, a keresztényi tanítások és magatartás elterjesztéséhez szükség van az egyház aktív részvételére a társadalomformálásban. Ennek eszköze lehet magának az egyháznak a hierarchiája a pápai udvartól a plébániáig, a papság által vezetett hitbuzgalmi mozgalom, valamint az egyház elveit hasznosító, vallási alapon szervezett világi egyesületek. E katolikus szervezetek közé tartoztak az ifjúságot tömörítő hitbuzgalmi egyesületek is. A katolikus iskolákban megújult a legrégebbi katolikus ifjúsági szervezet, az Ifjúsági Mária Kongregáció. Az iskolai kongregációk heti összejövetelei-

³⁵ SL XV.40. I/59. Soproni Evangélikus Líceumi Diákszövetség, Alapszabály. I. p.

³⁶ SL XV.40. I/70. Katolikus Bencés Diákok Egyesületének Soproni Osztálya, Alapszabály. 2. p.

ken mély vallásosságra és hazaszeretetre nevelték a diákokat, tagjaik havonta közös szentáldozáson, éves lelkigyakorlatokon vettek részt.

A katolikus gimnáziumban a jezsuita időkben már volt Mária Kongregáció, 1640 és 1773 között. A bencések 1904. december 8-án 95 diák részvételével alakították meg a közösséget. A diákok vezetőtanár irányításával havonta tartották összejeveteleiket. Az 1906/07-es tanévtől a kongregáción belül külön csoportot képeztek az alsósok és külön csoportot a felsőbb évesek. Mindkettő külön tisztikart választott tagjaiból. Gyűléseiket kéthetente tartották. Különböző hitbuzgalmi művekből, vallásos témájú könyvekből saját könyvtárat hoztak létre. A Szűz Mária tiszteletére felállított egyesület legfőbb ünnepe december 8-a, a Szeplőtelen Fogantatás napja volt.³⁷

Az Isteni Megváltó Leányai Rend Mária Kongregációja 1869-ben alakult, célja: „a serdülő leánykákat az Isten Anyja köré egyesíteni, őket a Boldogságos Szűz kiváló tiszteletére és erényeinek hű követésére buzdítani”. A társulatot az intézet lelkésze vezette, ő döntött a felvételtől, szervezte meg a havi gyűléseket és az istentiszteleteket. A társulati elöljáróság rangban második tagja a felügyelő nővér volt, aki az egyesület napi ügyeit intézte. A Mária Kongregáción belül a növendékek csoportokat alkottak, amelyeket egy-egy nővér vezetett, ők irányították az imagyakorlatokat. A társulat tagjai az ünnepélyeken megkülönböztető jelvényt — két szalagra tűzött Mária-érmet — viseltek.³⁸

Az evangélikus iskolákban is működött hitbuzgalmi egyesület, mint például az Evangélikus Tanítóképzőben a Kapi Gyula Ifjúsági Belmisszió Egyesület. *„A belmisszió alatt értjük azt a munkát, amely a keresztyén egyházban és a társadalomban megy végbe azzal a céllal, hogy a hívőket a Krisztusba vetett hitükben növelje és a hitetleneket a Krisztushoz vezesse, a testi és lelki szükségben szenvedők nyomorát és fájdalmát enyhítse a szeretet hatalmával. A misszió feladata ugyanis nem ér véget ott, ahol egy nép megtér, hanem tulajdonképp ott kezdődik. Munkája két nagy körre oszlik: az egyik a külső, a másik a belső hatás. Az előbbi munkának két ága van: evangélizálás és szeretetszolgálat, az utóbbi munka ismét két ágra oszlik: munkások szerzésére, azok előképzésére és szervező tevékenységére.”*³⁹ Vallásos ünnepeket tartottak, csoportos elmélkedéseket az összejevetelt követő vasárnapi istentisztelet evangéliumáról, vasárnaponként bibliaórákra jártak, különféle egyházi sajtótermékeket jártak.

A dualizmus kora és a századforduló egyben a társadalmi egyesületek virágkora is volt. Egyesületi keretek között szerveződött az irodalmi, zenei, művészeti élet: Sopron város kulturális arculatát jelentős mértékben meghatározta az itt működő számtalan tudományos és közművelődési egyesület. Az iskolai, ifjúsági élettel kapcsolatos egyesületek csoportja csak egy kis része a társadalmi egyesületek széles körének, mégis érdemes külön figyelmet szentelni e témának, hisz a kutatás a nagy múltú és gazdag forrással rendelkező soproni egyesületek mellett ez idáig alig foglalkozott az ifjúsági egyesületekkel.

³⁷ Mészáros István: A soproni bencés gimnázium. Pannonhalma, 1994. 107. p., vö.: SL X.120. Soproni Szt. Benedek Rend Szt. Asztrik Gimnáziuma Magyarok Nagyasszonyáról nevezett Kongregációjának iratai 1904–1934.

³⁸ Az Isteni Megváltó Leányainak soproni anyaházában fennálló Tan- és Nevelőintézet értesítője az 1903/04 iskolai évről. 7–8. p.

³⁹ A Dunántúli Ág. H. Ev. Egyházkerület Soproni Tanítóképző Intézetének 1937/38 iskolai évi értesítője. 68. p.

Előzmények

A Szt. György u. 9. sz. alatt immár több mint fél évszázada működő, a város egyik emblematikus iskolájának számító, a város köztudatában Erdészeti Technikum (majd „Roth Gyula”) néven rögzült intézmény nem a legrégebbi iskolája Sopronnak. Múltjának felidézését mégis érdekessé teheti, hogy gyökerei az öt néhány éve befogadó egyetemhez¹ hasonlóan a trianoni határokon túl nyúlnak, és a helyi közvélemény ezt a múltat kevésbé ismeri.

Szakképző iskola lévén, alapítása szükségszerűen későbbi mint az általánosan képző gimnáziumoké. A szakismeretek államilag szervezett iskolarendszerű oktatása csak a társadalmi, a technikai és a gazdasági fejlettség bizonyos szintjén vált szükségessé. A modernizáló változtatásokat a reformkor társadalmi pezsdülése indította e téren is, állami programmá emelése a kiegyezéstől az I. világháborúba torkolló válságig tartó, dinamikus fellendülést tanúsító „boldog békeidő” időszakában következett be.

A mezőgazdasági ismeretek oktatásának első írásos nyomai a 17. század közepén, iskolakezdeményezések pedig a 18. század végén jelentek meg.² Az erdők használatára vonatkozó különféle szintű szabályozások a magyar gazdaságtörténetben már Szt. István király óta nyomom követhetők. Kezdetben csupán az erdőtulajdonokat és erdőirtásokat szabályozták, a kivágott erdővagyon pótlásával is foglalkozó okszerű erdőgazdálkodás iránti igény lényegében a bányaművelés, az építkezések és az ipar szükségleteiből következő, egyre növekvő erdőpusztítás nyomán alakult ki. A Kárpát-medencei erdőgazdálkodás önálló szakmai kibontakozása az 1808-as évhez köthető, amikor Selmezbányán a bányászati akadémia mellett erdészeti intézet létesült. A 19. századi alsóbb fokú önálló erdészeti iskolakezdeményezés, a lipótújvári intézet, 1801–1813 között működött.³

A mezőgazdasági és erdészeti szakképzés fontos szakmai és társadalmi bázisa volt az 1835-ben megalakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) és az 1851-ben alakult – még osztrák szellemű és nyelvű – Ungarischer Forstverein, amely 1866-tól Országos Erdészeti Egyesület néven már a magyar érdekeket, többek között a magyar nyelvű szakoktatás megteremtését képviselte.⁴ A Helytartótanács 1862-ben leiratban⁵ hívta fel az OMGE-t, hogy „a gazdasági és erdészeti tanodák ügyét alaposan és körül-

¹ Az iskola jelenlegi neve: Nyugat-Magyarországi Egyetem (NyME) Roth Gyula Gyakorló Szakközépiskola és Kollégium.

² A nagyszombati egyetemről (1635) a sárospataki főiskoláról (1650) mezőgazdasági témájú előadásokról maradtak fenn dokumentumok vö.: Heckenast József – Zsinka Józsefné: Szakoktatástörténet II. GATE Tanárképző Intézet, Gödöllő, 1983. 38., 83. p.; I. Ratio Educationis (1777) 178. szakasz 4. fejezet: „...minden vármegyében gazdasági iskola nyitassék...”; továbbá Tessedik Sámuel szarvasi iskolája (1779–1795, ill. 1799–1806 között), gr. Festetics György „Georgikon”-ja (1797), ezekben a gazdálkodáshoz kötődő erdészeti ismeretek is kapcsolódtak (Heckenast – Zsinkáné: i.m. 62–67. p.)

³ Az erdészet szakmatörténete iránt érdeklődőknek bőséges információt nyújt: Id. Hiller István: Erdészettörténet (Fejezetek a magyar erdőgazdálkodás és faipar történetéből) c. munkája. (Kézirat. Sopron, 1985, 93., 141 p.)

⁴ Heckenast – Zsinkáné: i.m. 92. p., Id. Hiller: i.m. 62, 67. p.

⁵ A Helytartótanács 31.611 sz. (1862. aug. 20-i) leirata: in: Erdészeti Lapok, 1862. 321. p.

*ményesen tárgyalatván, véleményes jelentését terjessze fel...*⁶ A leirat körültekintően megadja a véleményezés szempontjait. Az OMGE javaslata 1863. január. 28-án kelt, amelyben „alaposan és körülményesen” kidolgozták az iskolák modelljét a felvétel feltételeit, a képzés célját, a tantervet, az infrastruktúrát (tanterdők, csemetekertek, vadászterületek) és a költségvetést.⁷ A felterjesztés szakmailag felkészült, közéleti elkötelezettséggel és etikai tartással bíró, az erdő társadalmi, gazdasági jelentőségét felelősséggel kezelő, hazaszerető szakértelmiségi réteg meglétét tanúsítja, akik világosan látták a szakszerű erdészképzés megteremtésének szükségességét, és ennek az erdőgazdálkodásra gyakorolt hatását. A javaslat szemlélete mind szakmai, mind pedagógiai értelemben ma is példamutató, ez utóbbit igazolja a javaslat „Nevelés és tanítás” c. fejezetének részlete: *„Legyen az intézet élete és szelleme humanitással párosult szigorral fejlesztve és fenntartva; hasonlítson az egy józanul és kellemesen vezetett családi élethez. Ezeknél fogva: szorítkozzék a tanítás a felvett tudományok lényegére, adván azonban mindenikből kerek egészet; a szabatos rövidség által ébresszen kedvet a tudomány iránt, s így utalja mintegy a tanulót arra, hogy a tudományba ily módon történt bevezetés alapján magát önszorgalmilag művelje. A tudományok tanításában pedig kövessék a tanárok fejtegetve oktató, nem pedig a pusztán előadó, tudósságot negélyező tanmódszert: hogy így az értelem természetszerű fejtese mellett, a tanulási kedvet ezen az úton is ébren tartván, azt inkább az intézetek közszellemévé tegyék.*⁸ A felterjesztés az elméleti és gyakorlati képzésre gondosan kimunkált javaslatot tartalmaz, hangsúlyozva a gyakorlati képzéshez nélkülözhetetlen erdőterület biztosítását is. Az iskolaalapítás a korabeli szakmai közvéleményt élénken foglalkoztatta. Ma is tanulságos polémia alakult ki pl. a képzés szintjét, minőségét és az előgyakorlat célszerűségét illetően.⁹

A fentiek szerint előkészített reform 1874-ben indult el, melyet az 1867-es kiegyezés politikailag, a gyorsuló kapitalista fejlődés gazdaságilag alapozott meg. Az erdészeti szakoktatás alsó-, majd középfokú rendszerezett elindulását ez a reformfolyamat, gyakorlatilag pedig az 1879. évi XXXI. tc. – az első magyar erdőtörvény – határozta meg.¹⁰ A törvény jelentősége a feudális tulajdonjogok reformját tekintve óriási. Az oktatás fejlődésének szempontjából jelentősége az, hogy az erdőtulajdonosok számára kötelezően előírta szakképzett és belföldön szakkvizsgázott erdőőri személyzet alkalmazását.¹¹ Az oktatás terén a törvény végrehajtását 1883-ban a királyhalmi, 1885-ben a vadászerdei, 1887-ben a lipótújvári, és 1893-ban a görgényeszentimrei m. kir. erdőőri szakiskolák megnyitása jelentette.

⁶ Erdőszeti Lapok, 1862, 321. p.

⁷ Erdőszeti Lapok, 1863/4.: 135. p.

⁸ Erdőszeti Lapok, 1863/4.: 149–150. p.

⁹ Erdőszeti Lapok, 1863/III. 103–112. p. Az előgyakorlat mindvégig fontos eleme volt a képzésnek, egészen a szakközépiskolák megjelenéséig.

¹⁰ A törvényjavaslat előkészítésében és a törvény létrejöttében vezető szerepet játszott az Országos Erdészeti Egyesület, és ennek meghatározó személyisége (egyik alapítója és első elnöke) Bedő Albert. Ld.: Király Pál: Bedő Albert élete és munkássága. Sopron, 2000 (Erdésztnagyjaink arcképcsarnoka, 12. füzet).

¹¹ 1879. évi XXXI. tc. 22. ill. 37.§. Megjegyzendő, hogy a törvény végrehajtását a magánbirtokosok általában erősen akadályozták. A törvényre: Magyar törvénytár (MTT) 1879–1880. évi törvénycikkek, Szerk.: Márkus Dezső. Bp. 1896. 105–141.

A vadászerdei M. Kir. Erdőőri Szakiskola

Ez az intézmény a soproni iskola jogelődje, amelynek székhelyéül a Temesvár melletti Vadászerdő ódon, iskolának nem egészen alkalmas vadászkastélyát jelölték ki (1. kép).¹² Az iskola első igazgató-tanára (1885–1891) Vadas Jenő m. kir. erdész, később főerdőtanácsos, selmezbányai akadémiai tanár (1904–1922-ig az erdőműveléstani tanszék vezetője).¹³

1. kép. A Temesvár–Vadászerdei M. Kir. Erdőőri Szakiskola főépülete

Az immár 118 évvel ezelőtt megnyitott Törzskönyv¹⁴ első bejegyzésében a következőket olvashatjuk az iskola megalapításáról: „....a magyar országgyűlés 1885. évi költségvetési tárgyalása alkalmával határozta el, mely aztán Gróf Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr Ő Nagyméltósága 1885. évi 57.209. számú rendelete folytán Kálnoki Bedő Albert országos főerdőmester és miniszteri tanácsos úr Ő méltósága által 1885. évi október hó 27-én reggeli 10 órakor nyitattott meg, s adatott át céljának.” Ez a cél pedig: „.... úgy az állam, mint a magánerdőbirtokosok részére olyan erdészeti segédszemélyzetet neveljen, amely amellett, hogy az erdőőri szolgálatban teljesen jártas, az erdőgazdaságban előforduló munka végzésében is oly ügyességre tegyen szert, hogy azokat nemcsak maga elvégezni, de azok végzésére másokat is betanítani, sőt apróbb erdőgazdaságok ügyeit teljesen ellátni képes legyen.”¹⁵

Az OMGE 1863-as felterjesztése felvételi feltételként 17–35 éves korhatárt, gimnáziumi vagy főreál-gimnáziumi érettségit javasolt, és 3 éves képzési időt tartott volna

¹² Az épület eredetileg a temesvári hadparancsnok vadászkastélya volt, amely a hadsereg tulajdonát képezte.

¹³ Vadas (Vikolinszky) Jenő. In: Egyetemi Bibliográfia I., Szerk. Zsámboki László. Miskolc, 1983, 340-342., 370. p.

¹⁴ Fellelhető a NyME. Roth Gyula Gyakorló Szakközépiskola és Kollégium igazgatói irodájának pánccs szekrényében.

¹⁵ Cserny Győző: A vadászerdei m. kir. erdőőri szakiskola és alsóbb erdészeti szakoktatásunk fejlődése. Bp. é.n. 4., 28. p.

célszerűnek. A Törzskönyv tanúsága szerint ez csak terv maradt, az alapításkor 2 éves képzés folyt. Az előképzettség kuszaságát jellemzik az alábbi adatok:

Iskolai év	1885/86	1907/08
Beiratkozó tanuló	10 fő	20 fő
Előképzettség:		
Elemi népiskola	1	-
4 elemi osztály	3	4
6 elemi osztály	-	9
4 elemi és 4 polgári osztály	1	-
1 polgári osztály	-	1
4 polgári osztály	-	3
6 polgári osztály	1	-
4 elemi és 2 gimnáziumi osztály	1	-
2 gimnáziumi osztály	2	-
4 gimnáziumi osztály	1	-
2 reál osztály	-	1
5 elemi és 1 év vincellériskola	-	1
tanítóképző 1 évfolyama	-	1

Az 1885-ben oktatott osztályozott tantárgyak:

1. Általános erdészeti ismeretek
2. Számtanban való jártasság
3. Erdei munkában való gyakorlottság
4. Vadászati ismeretek
5. Írásbeli képesség
6. Rajzolósi képesség
7. Magaviselet
8. Szorgalom

1901-től a szorgalmat „szorgalom a munkában” és „szorgalom a tanulásban” bontásban minősítették. 1900-ban a gyümölcsstermesztést, 1901-ben a méh- és haltenyésztést is felvették a tantárgyak közé, de a törzskönyvi bejegyzések szerint ezeket nem osztályozták. A 2. év végén évvizsga után vég bizonyítványt kaptak, az erdőőri szakvizsgát azonban csak háromnegyed éves gyakorlati szolgálat után tehettek, hatósági személlyé pedig a 24. életév betöltésével lettek esküvel váltak.¹⁶

Az 1902-ben megjelent Cserny-féle monográfia, amely a vadászerdei iskola igen részletes ismertetését adja, már határozottan sürgeti az alsóbb erdészeti szakoktatás „alapos és egyöntetű” reformját.¹⁷ A szakmai közvélemény egy része szerint a képzés az erdőőrnek sok, de magasabb műszaki feladat ellátásához kevés volt. Kaán Károly 1904-ben már határozott koncepciót terjesztett elő a középfokú erdészsképzést illetően (3 éves képzés, 50-50 % elmélet és gyakorlat) azzal a céllal, hogy az így képzett erdészek az erdőtisztek (mérnökök) segédeiről, illetve kisebb erdőbirtokok önálló

¹⁶ Cserny: i. m. 4. p.

¹⁷ Cserny: i. m. 5. p.

vezetői is lehessenek. Érvelésének egyik alapja, hogy a képzetesebb, főleg osztrák és cseh, de német erdészek is kiszorítják a hazai szakembereket.¹⁸

1908-ban a Földművelési Minisztérium az erdőőri szakiskolák működését a 66.420/1908. FM rendelettel (A m. kir. erdőőri szakiskolák szabályzata) újra szabályozta, de ez még nem a Kaán-féle javaslat megvalósítása volt. A reformált tanterv alapján a korábbi alapképzésben részesültek számára 1 éves továbbképző tanfolyamot is indítottak, ez egészen 1915-ig működött.

A felvételi feltételeket módosították (17–25 éves korhatár, legalább 6 elemi, vagy valamely középfokú elvégzett 2. osztály), figyelemre méltó a felvételi „alkalmasság és érdemesség” sorrendjének megállapítása (11.§.), amely szerint elsőbbségben részesülnek:

- a./ elsősorban azok, a kiknek iskolai előképzettsége magasabb;
- b./ másodsorban azok, a kik már is valamely erdőgazdaságnál gyakorlati alkalmazásban vannak, vagy voltak;
- c./ harmadsorban azok, a kik erdőgazdaságnál alkalmazottaknak vagy földműveseknek, erdő- vagy mezőgazdasági munkásoknak gyermekei.”

A rendelet az oktatásról a következőképpen rendelkezett:

2.§. „A szakiskolák céljához képest az oktatás iránya és módja *határozottan gyakorlati.*” [kiemelés az eredetiben – P.L.] A 3.§. az alapozó tantárgyak oktatásának módjáról rendelkezett, úgy, hogy azokat a jövőbeni munkakörök gyakorlati ellátásának rendeli alá, ugyanakkor ezek tanítása során a „szemléltető mód” és az „életből vett példák” alkalmazását mint módszert ajánlja.

19.§. „Az elméleti és gyakorlati oktatás anyaga a következő tantárgyakba csoportosítva taníttatik:

1. Magyar helyesírás és nyelvhasználat; irodai és számviteli ügyvitel
2. Szépírás és rajzgyakorlatok
3. Elméleti és alkalmazott mennyiségtan
4. Természettudományi alapismeretek
5. Politikai földrajz és történelem
6. Erdőművelés
7. Erdővédelem
8. Erdőhasználat
9. Vadtenyésztés, vadászat, fegyverhasználat
10. Legelőgazdaság
11. Kisgazdaságok berendezése és kezelése
12. Törvények és rendeletek, közigazgatás
13. Mezőgazdaság (mező és rétművelés, kertészet, gyümölcs-tenyésztés, méhészet, halászat)
14. Háziipar
15. Egészségtan; első segédnyújtás; egészségi testgyakorlás”

A 20. §.-ban olvashatjuk, hogy a rendelet a tantervi tematika oktatási sorrendjének eldöntését, a heti elméleti és gyakorlati órák beosztását iskolaigazgatói hatáskörbe

¹⁸ Kaán Károly: Alsó erdészeti szakoktatásunk kérdéseiről. in: Erdészeti Lapok, 1904. IV. 276–294. p., V. 356–374. p. A tanulmány alapos felkészültséget tükröz, a fejlesztésre vonatkozó javaslatait a német, francia, belga osztrák, svájci, svéd és orosz szakképzésre való kitekintés alapján teszi meg.

utalja. Ez az intézkedés a maga korában nagy újdonságnak számított, és feltétlenül az oktatás hatékonyságát szolgálta – gondolva a természeti jelenségek és szakmai tennivalók természettől, időjárástól való függőségére, az elméletnek a gyakorlathoz való hozzárendelésére, amely módszert a szabályzat elő is írta (4.§.).

A „tantárgykosár” a 23 év alatt bekövetkezett természettudományi, technikai és gazdasági fejlődést tükrözi, a módszertani ajánlásból meríthetne a mai oktatás is. A tanterv szerkezete már a középfokú képzés felé mutatott. Az oktatás tartalmi tekintetében a Selmezbányáról kikerült erdőmérnökök képzettsége nyújthatott garanciát.

Az oktatás műszaki, gazdasági feltételei kedvezően alakultak. Az iskola élén Vadas Jenőt 1891-ben Chrenóczy Nagy Antal váltotta. Rövid (1891–1893) igazgatósága után 1893-ban Török Sándor erdőmérnök kapott kinevezést 1893-ban. Török nemcsak koncepciózus, de ambiciózus szakember is volt. A Cserny- féle monográfiából tudjuk, hogy az ódon kastély és környéke nagyszabású átalakítását a miniszter jóváhagyása szerint 1901-ben kezdte el, és az épületeket még ebben az évben be is fejezte (májustól októberig!). Az újjáépítés költségeit az országos erdei alap kölcsönözte azzal, hogy a törlesztést az iskola tanulmányi erdejének jövedelmeiből állítják elő.¹⁹

A három épületre bővített intézmény kialakításának és felszereltségének részletezésére itt nincs hely. Az említett monográfia és a jelenlegi iskola tulajdonában lévő fényképalbum²⁰ tanúsága szerint az oktatók és a tanulók kényelmes helyben lakását is biztosító, valamennyi tantárgyra kiterjedő bőséges szemléltetőeszközzel ellátott tantermekkel, laboratóriumokkal felszerelt, korszerű és igényes iskolát hoztak létre. Az épületek ma is állnak. Csupán a nagyságrend és a gyakorlati oktatás komolyságának érzékeltetését szolgálják az alábbiak: Az iskolát Temesvár városa bekötő műúttal és villamos árammal is ellátta. Az épületeket 24 kat. holdas növénykert (arborétum) övezte, amelyben az összes hazai és hasznosítással kecsegtető külföldi fafajt telepítettek. Különlegesség az a fásor, amelyben a használt tankönyvben lévő tananyag szerinti sorrendben álltak párosával a megismerendő fajok egyedei.²¹

A csemetekert 26 kat. hold kiterjedésű volt, ezen belül 2 hold gyümölcsfa-csemeték nevelésére szolgált. A terület egy részét a növendékek között névre szólóan jelölték ki, amelyet személyesen kellett megművelniük a közösen végzett gyakorlati feladatokon túlmenően.

Az erdőterület 1230,1 kat. holdat tett ki, amelyen piacra gazdálkodás közben 15 féle használati módot gyakoroltak (évi 20-30.000 korona bevétellel, ami a „rezsit” meghaladó nagyságot jelentett). A tanerdőben a hadsereg temesvári helyőrsége által jól felszerelt, és velük szerződéses alapon megosztva használt „czéllövőház” is állt, a fegyverhasználat gyakorlására.

A 2200 kat. hold vadászati területet a szomszéd kincstári erdőből kezelték, továbbá 10.000 kat. hold községi mezei vadászterületet béreltek. Ezekben a területeken nem csak a vadászatot, hanem a vad tartásának egyéb szakmai tennivalóit is gyakorolták.

¹⁹ Cserny: i.m. 8. p.

²⁰ A képek 1902-ben készültek, az album fellelhető a soproni iskola igazgatói irodájában.

²¹ Bedő Albert: „Erdőőr, vagy az erdészet alapvonalai kérdésekben és feleletekben” c. tankönyvének nyolc kiadásáról tudunk.

Az iskolához erdészeti kísérleti állomás is tartozott, ahol időjárási megfigyeléseket, és termelési kísérleteket végeztek.²²

Az iskola szakmai-társadalmi kapcsolatokat is ápolt az erdővel való együttélésen keresztül. Az erdősítések számára nevelt csemetéket a szegényebb erdőbirtokosok kérelem alapján kapott minisztériumi utalvány ellenében térítésmentesen kapták. A felhasználási gyakorlatok során – ahol az összes előkészítési, termelési és adminisztrációs műveletek végzését rendre gyakorolták az évfolyamok között felosztott munkamegosztás szerint – az erdei választékot nem adó minőségű törzseket meghagyták, amelyekből a környék szegényebb lakossága szerszámfa és tűzifa szükségletét beszerezhetette.²³ Az 1908-ban kiadott rendeletet tehát már jól felkészült iskola fogadta.

Az iskola nevelési elveit, magatartási légkörét illetően részben ez a rendelet, részben az ennek szellemében fogant, 1910-ben kiadott iskolai házirend határozta meg.²⁴ A források szinte katonai rendben működő, szigorú szolgálatokkal bővített iskolai életet tárnak elénk, amelyben a növendékek folyamatos nevelői ellenőrzés alatt végezték nagy fegyelmet követelő, a legapróbb részletekig szabályozott szakmai tevékenységüket. A hangulat inkább békeidőbeli laktanyai, mint a kezdetben eltervezett családi lehetett.

A tanulmányi gyakorlatokon kívül – ez napi tantárgyi gyakorlatokból, összefüggő gyakorlatból és tanulmányutakból állt – a tanulók a következő szolgálatokat adták: csapatvezető egy éven át (ez lényegében a diákszolgálat vezetését, operatív irányítását jelentette), heti ügyeletes, szobaparancsnok, szobamester (szoba és mosdók takarítására), házmester (eszközellátásra), napos (küldönci teendők és folyosótakarításra, csengetésre), szertáros, fürdős, telepőr (nappali őrzésre), éjjeli őrjárat, műhelykezelő, szivattyú- és gépházkezelő, irodakarítók, irodai szolgálat (az irodai teendők megismerésére és iratmásolásra), erdei szolgálat (a tanerdőt kezelő kerületvezető altisztek mellé segéderőnek és gyakorlat céljából – e munkáról szolgálati könyvet kellett vezetniük, melyet a kerületvezető naponta láttamozott, a szolgálatvezető pedig naponta ellenőrzött). A házszabály előírta azt is, hogy a tantárgy elméletét oktató tanárok a tantárgy témaköreihez kapcsolódó gyakorlatokat is kötelesek vezetni.²⁵ Az oktatásnak ez a módszere Sopronban most is eredményesen működik.

Az újabb változás tíz év múlva történt, amikor a minisztérium Vadászerdőn egy éves előgyakorlattal és három éves képzési idővel Erdészeti Szakiskola néven újította meg a képzést (135846/1918 FM sz. rend.). A tantervet és az alapszabályokat az iskola igazgatója és tanárai állították össze. Az alábbi tantárgyakat oktatták: mennyiségtan, természettan, növénytan és erdészeti növényföldrajz, állattan, erdészeti ásványtan és földtan, vegytan, vadászat és fegyvertan, szabadkézi rajz, szerkezeti rajz, egészségtan, éghajlat, talajtán, erdőművelés, erdőtörvény és – igazgatás, halászat, erdőhasználat, erdővédelem, mezőgazdaságtan, erdőbecslés és -rendezés, erdőalapelemek, kisebb építkezések, gyakorlati jártasság, számvitel.²⁶

²² Cserny: i.m. 8–23. p. Az „Erdészeti kísérletek” c. szaklapban található Török Sándortól publikáció. (Erdészeti kísérletek, II. évf. (1900) Selmezbánya, 11–30. p.)

²³ Cserny: i.m. 16–19. p.

²⁴ A vadászerdői m. kir. erdőéri szakiskola házszabálya Temesvár, 1910. Fellelhető a soproni iskola igazgatói irodájában.

²⁵ Házszabály 11. §.

²⁶ Kollwenz Ödön: Alsó és középfokú erdészeti szakoktatás és az erdészeti szakmunkásképzés története. Agrártörténeti Szemle 18. (1976) 1-2. sz. 201–231., itt: 217. p. (a továbbiakban: Kollwenz 1976.) Török Sándor igazgatón kívül a tanári kar neve is ismert (a

Ezt az iskolát 1918 szeptemberében Török Sándor igazgatásával nyitották meg, de csak 1919 novemberéig működött. Török Sándor korszerű, a mai szemmel nézve is középfokúnak ítélnélhető, munkanaplóval dokumentált egy éves előgyakorlatra épülő, jól szervezett intézményt hozott létre, amely Kaán Károly elképzelését is képviselte. Az új iskola azonnal vitát váltott ki, amelyben az üdvözlő hangok mellett némelyek az új képzésben a Selmecebányán végzett mérnökök egzisztenciájára láttak veszélyt. Az indoklás eredeti: a szakiskola válogatja a jelentkezőket, a főiskola nem, oda „bekerülnek gyengébb elemek is,” akik, „ha kelletténél több hallgatót bocsát ki a főiskola, ... határozottan hátrányos helyzetbe fognak kerülni a szakiskolák új végzettjeivel szemben.”²⁷

2. kép. Török Sándor síremléke Tatán

Tata-Tóváros

Az I. világháború végkifejletével azonban a később elcsatolt, erdőben gazdag területek (sőt, a Tiszántúl is) román megszállás alá kerültek.²⁸ Ez időre azonban Kaán Károly korábbi felismerése nyomán már kormányzati szándékká érett az, hogy a nyugati országrészt előzőlő cseh és osztrák erdészek kiszorítására a Dunántúlra erdészeti középfokú szakiskolát kell telepíteni. A végrehajtáshoz kézenfekvőnek kínálkozott, hogy többek között a Temesváron ellehetetlenült iskolát telepítsék át. Török és a minisztérium először Kőszeggel tárgyalt, ahol a magyar haderő lecsökkentése miatt megürült

soproni iskola Szt. György utcai épületében korabeli tablók is láthatók), itt csak Muck Andrást említjük, a család soproni vonatkozásai okán.

²⁷ Szerkesztőségi cikk cím nélkül. Erdészeti Lapok 57. (1918) 303–304. p. Az érdeklentét nyilván a kisebb magán-erdőbirtokokon lehetett valószínű, ahol a gyengébb tudású mérnökök elfogadták a mérnöki képzettséget nem feltétlenül igénylő munkahehelyeket is. A konfrontáció árnyéka mindenesetre látható.

²⁸ Az erdőterületek változása a trianoni békediktátum nyomán: 1916-ban 7 391 030 ha; 1922-ben 1 206 742 ha. Ez kb. 85%-os csökkenés! Az állami erdők aránya 28%-ról 14%-ra esett, így csökkent az elhelyezkedési, és nőtt az állásvesztési esély is. Vö.: Ajtai Sándor: Magyar erdészeti közigazgatás. Erdészeti Lapok 1935. 1. p.

Frigyes laktanya és a hozzá tartozó területek jöttek szóba. A közben a hidasligeti erdőőri szakiskolával együtt evakuált iskola Tatán és Tóvárosban bérelt három különféle épületben kapott átmenetinek szánt elhelyezést.²⁹ A kőszegi tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, az iskola Tatán maradt, végül itt végzett az 1920/21-es tanévben az egyetlen 3. évfolyam. 1920-ban a minisztérium ugyanis a tanulmányi időt 2 évre csökkentette, és az iskola nevét Erdőgazdasági Szakiskolára változtatta. Az erdőőr-képzést is 1 évesre redukálták.³⁰ Az iskola Tata-Tóvárosban négy éven keresztül sanyarú körülmények között küszködött. Különösen a gyakorlati területek és kabinetek hiányoztak, de általában az elhelyezés nem biztosította a szakszerű és eredményes oktatás feltételeit.

Török nagy energiával kereste a képzés feltételeit biztosító elhelyezés véglegesnek remélt lehetőségét, ennek bekövetkeztét azonban nem érte meg. Egészsége végzetes megrendüléséhez valószínűleg az a lelki trauma is hozzájárult, amelyet az annyira szívügyének tartott iskola széthullása okozott. 1922-ben Tatán halt meg, ott is temették el.

A centenáriumi megemlékezés alkalmával a soproni iskola küldöttsége koszorút helyezett el sírjánál, emlékezve áldozatos munkásságára (2. kép).³¹

Esztergom

A szakmai közvélemény végre 1924-ben olvashatta a közleményt: „A m. kir. földművelésügyi miniszter a román megszállás következtében a Temesvár melletti Vadászerdőből menekülni kényszerült és ideiglenesen Tata-Tóvárosban elhelyezett m. kir. erdőgazdasági szakiskolát, valamint a hidasligeti m. kir. erdőőri és vadőri iskolát Esztergomba helyezte át. A tanítás az 1924/25. tanévben már Esztergomban fog eszközölni.”³²

A Honvédelmi Minisztérium bocsátotta rendelkezésre az esztergomi üresen álló, ám vitatható állapotú Károly laktanyát (3. kép), a várostól pedig fokozatosan kapott az iskola gyakorló területeket.³³ A tanári kar lelkesen folytatta a tanítást, és nagy elszánással próbálta újra előteremteni a vadászerdei „elveszett paradicsomot.” Rendre jelentették meg a tanárok által írt új tankönyveket, valamennyit az esztergomi Buzárovits Nyomda állította elő.³⁴ Elkezdtek a szertári felszerelések, gyűjtemények, szemléltetőanyagok pótlását, amely munkában a tanulók is részt vettek, pl. többek között a vadnyomokról gipsznyomatokat készítettek.³⁵ Ezek egy része a jelenlegi iskola szertáiraiban ma is megtalálható.

²⁹ Kollwenz Ödön: Elképzelések az erdészeti szakoktatásról 1919-ben. in: OEE Erdészettörténeti Közlemények, 6. évf. 1992. 24-30. p. (Az átköltözés körülményeiről olvashatunk az Erdészeti Lapok 57. évfolyamában: 292-4.p.)

³⁰ Kollwenz 1992. uo.

³¹ Ugyanakkor a tatai és az esztergomi hajdani iskolaépületeken emléktáblát is elhelyeztek.

³² Erdészeti Lapok, 1924/X. 192. p. A hidasligeti iskola ekkor már a vadászerdei szakiskola igazgatásába tartozott.

³³ 1934-ben már a következő területeket használták: erdő: 1649,04 ha; csemetékert: 0,2877 ha; növénykert: 0,2877 ha. Ezeket a területeket az erdőőri iskolával közösen használták. (in: Erdészeti Statisztikai Közlemények, 1932-1933-1934., XXX.b. fejezet.)

³⁴ Balázs Emil: Erdei fák és cserjék, 1926, FM, 136 p., Erdőműveléstan 1927, FM, 134 p., Katona István: Erdőbecslés 1926, FM, 76 p., Mennyiségtan 1927, FM, 91 p., Erdészeti földméréstan alapfogalmai 1927, FM, 175 p.; Tóber Samu: Az erdészeti talajtan alapfogalmai 1926, FM, 88 p., Az erdészeti éghajlatlan alapfogalmai 1926, FM, 94 p. Kollwenz Ödön: Az erdészeti középfokú oktatás kezdeti éve, in: Bársony Lajos szerk.: A Tata Gyula Erdőgazdasági és Elsődleges Faipari Szakközépiskola centenáriumi évkönyve. Sopron, 1985, 22. p. (a továbbiakban: Centenáriumi évkönyv 1985.).

³⁵ Dr. Fírbás Oszkár (az esztergomi iskola tanára 1947-50 között) közlése.

Az iskola az adott történelmi helyzetben nem rendelkezett biztató kilátásokkal. A drasztikusan lecsökkent erdőterület, a leromlott nemzetgazdaság, a pénzromlás nem kedvezett a speciális szakmájúnak mondható erdészek elhelyezkedésének. A magánerdők relatíve megnövekedett aránya fokozta a gondot, az állami tulajdonú cégekkel szemben a magáncégek ugyanis hamarabb mentek csődbe. Az álláslehetőségek beszűkültek, az iskolából kikerültek is sürgetni kezdték a relatív túlképzés csökkentését.³⁶ Alig hihető azonban, hogy ennyi elég lett volna a miniszteri döntéshez, amely 1928-ban született: „1136-1928. I.-1.sz. Az esztergomi m. kir. erdőgazdasági szakiskolába új tanulók felvétele további rendelkezésig szünetel. Földművelésügyi miniszter.”³⁷ A háttérben ott állt a Kaán Károly által kimunkált és betervezett, 1923-ban megszavazott 1923: XIX. tc. az Alföld-fásításról, amelyet a magánbirtokosok a végrehajtásban megakadályoztak, így sok munkalehetőség veszett kárba. Továbbá a munkaerőpiacon az állás nélkül maradt erdőtisztek (mérnökök) is ott voltak, hiszen a nagy gazdasági világválság minden szakmát sújtóan diplomások tömegét lökte az utcára.³⁸

3. kép. A M. Kir. Erdőgazdasági Szakiskola esztergomi épülete

A tatai és esztergomi éveket az iskolavezetésben történő személycserék mozgalmassága is jellemezte. Az erdőörképzést a rendelet nem érintette, tehát ez tovább folyt Esztergomban, valamelyest talán enyhítve a tanárok egzisztenciális gondjait. Végül az 1930-as évek közepén lassan meginduló gazdasági fellendülés az iskola sorsát is továbblendítette.

³⁶ Erdészeti Lapok, 61. (1922) 299. p. továbbá: Kollwenz 1976. 218. p.

³⁷ Erdészeti Lapok, 67. (1928) V. 187. p.

³⁸ A főiskolai lobbí esetleges megléte további kutatást igényel. Az 1918-ban közreadott aggályok (ld. a 27. sz. jegyzetet) valóra válása logikusnak tűnik.

Az 1935. évi IV. tc. „Az erdőkről és a természetvédelemről” szóló³⁹ törvény 49.§-a alapján a földművelésügyi miniszter 55.121/1935. I.sz. rendelete az összes működő (és a szüneteltetett esztergomi) erdészeti iskolákat megszüntette, ugyanakkor alerdész szakiskolákat nyitott Esztergomban és Királyhalmán egy éves előgyakorlatra épülő két éves képzési idővel.⁴⁰ Az újjászervezett iskolákat ugyan a törvény alsó fokúnak deklarálta (középfokú képzésről nem rendelkezett), a képzés körül ismét fellángolt szakmai vitában megjelenő szaktanári vélemény,⁴¹ továbbá az átszervezés kapcsán kiadott tanterv,⁴² a tanári kar igényessége és felhalmozott pedagógiai tapasztalata a képzést középszintűként detereminálta.⁴³ Úgy tűnik, hogy a szakmai képzést szorgalmazó tábor és az iskola *de facto* nem engedett az oktatás színvonalából.

Jogilag a középfokú erdész szakképzés megszűnt, így a szakképző iskolák körül ebben az időben kialakult társadalmi feszültség az erdész szakmában fokozottan jelentkezett. A kor iskolarendszerének ellentmondásossága volt ugyanis, hogy a felsőfokú iskolákba csak gimnáziumi érettségi vizsgával lehetett beiratkozni. A két világháború közötti időszak szakképző iskolái közül csak a Felsőkereskedelmi Iskola és a Felsőmezőgazdasági Iskola adott érettségi bizonyítványt.⁴⁴ Az erdészeti szakképzést a törvény ennek a reményétől is elvágta. A '30-as évek felgyorsuló gazdasági fellendülése a műszaki és gazdasági szakképzés iránti igényt növelte, ugyanakkor a szakmai középfokú iskolák a továbbtanulásban zsákutcát jelentettek.⁴⁵ Társadalmi nyomásra ennek a helyzetnek a feloldása a '40-es évek elején megindult ugyan, de a folyamatot a II. világháború megszakította.

Az 1945–50 közötti változásokat már a szovjet hatásokat tükröző, gyors ütemben államosított nemzetgazdaság igényeit szolgáló, meglehetősen lázas intézkedések jellemzik. Az oktatást is államosították és átszervezték. Ez utóbbi a háború kitöréséig kialakult iskolarendszer problémáira tekintettel indokolt is volt, de sajnos a változás nem előrelépést jelentett. A 13070/1947. sz. kormányrendelet műszaki középiskolákról rendelkezett, amelyek célja, hogy a tanulókat „a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa ... különleges szakirányának megfelelően szaktudáshoz juttassa, és felsőbb szaktudományokra is képessé tegye.”⁴⁶

Az erdők államosítása egységes erdőgazdálkodást tett lehetővé. Talán az erdőgazdálkodás az egyetlen ágazat, amelynek államosítását a szakma teoretikusai helyeselték. Már a 19. században azon a véleményen voltak (többek között Bedő és Kaán), hogy az erdőben az ország hosszú távú érdekeinek szolgálata csak így biztosítható.

1948-ban az erdészeti szakoktatás átszervezése is megtörtént. Az 187300/1948. FM. sz. rendelettel, esztergomi székhellyel, Magyar Állami Erdőgazdasági Középpiskola néven új középfokú szakiskola alakult, amely évnyitóját 1948. október 17-én mint az 1935-ben megszüntetett erdészeti szakiskola jogutódja tartotta. A szakmai orgánium a

³⁹ Ez a második magyar nyelvű erdőtörvény: MTT 1935. évi törvénycikkek. Jegyz.: Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos, Bp. 1936. 9–139. p.

⁴⁰ Erdészeti Rendeleték Tára I. kötet 111. p.

⁴¹ Ágfalvi Imre: Az erdészeti szakoktatás az erdőtörvényben. Erdészeti Lapok 54. évf. 1935/5. 461–466. p. A cikk élénken érvel a Török-féle temesvári korszak oktatási elvei és módszerei mellett. A szerző az esztergomi iskola erdőmérnök tanára, 1938–48-ig igazgatója, a Medgyesy Schwartz családon keresztül soproni kötődésű egyetemi oktató, dr. Ágfalvi Imre erdőmérnök édesapja.

⁴² 29.960/1936.II.1.sz. miniszteri rendelet (Erdészeti Rendeleték Tára I. kötet 9–75.p.)

⁴³ Kollwenz Ödön: Az erdészeti középfokú oktatás kezdeti évei 21–24.p. in: Centenárium évkönyv 1985. 22. p.

⁴⁴ Pukánszky Béla–Németh András: Neveléstörténet. Bp., 1996. 624. p.

⁴⁵ Vendégh Sándor: A szakképzés a közoktatás rendszerében. Bp., 1984. 19. p.

⁴⁶ Vendégh: i.m.: 28–42. p.

képzés újrakezdését üdvözölve a képzés hagyományait is hangsúlyozta.⁴⁷ A képzés műszaki háttere előnyösen alakult. A városi erdőket állami költségvetéssel a MÁLLERD (Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek) az iskola kezelésébe adta, amelyekben a szakmai munka irányítását a tanári kar végezte a tanítás mellett. Az erdőgondnoki (igazgatási) feladatok az iskola igazgatójára hárultak. A gyakorlati oktatás szervezésileg és módszertanilag ismét ideálisnak ígérkezett.⁴⁸ A háború után az újrakezdés nagy nehézségekbe ütközött. Az iskolát is megviselte a háború, amúgy is szerény felszerelése szétzilálódott, az épületek állagát őrizni és javítani nem tudták. Az igazgató a szakma nyilvánosságához fordult, gyűjtőívekkel szervezte az intézmény felszerelésekkel való megsegítését: „*Legnagyobb nehézséggel tanulóotthonunk és iskolai szertárunk küzd, ezek hiányainak pótlása a magyar erdészet valamennyi testi és szellemi munkavállalójára és a magyar erdők igaz barátaira vár.*”⁴⁹

A képzést négy éves tanulmányi idővel tervezték, a végzetetteket erdőgazdasági középiskolai bizonyítvány és az „erdészeti üzemi tiszt” cím használata illette. A közismereti tárgyakból érettségi vizsgát is tehettek.⁵⁰ Mindez azonban nem következett be, mert ez a képzési típus csak egy évet ért meg, a beiskolázott egyetlen évfolyammal a tanterv ugyan felmenő rendszerben tovább élt.

1949-ben az erdészképzést a 4156/1949. sz. kormány rendelettel szervezetileg a mezőgazdaságba integrálták; a január 1-jei hatállyal, tanév közben létrejött iskolát a „Mezőgazdasági Gimnázium Erdészeti Tagozata”-ként nevezték. Ekkor a heti óraszám 33-ról 40-re emelkedett. A hit- és erkölcsstan tantárgyat megszüntették, az orosz nyelv és a politikai gazdaságtan oktatását bevezették. Az iskola ekkor ismét új, alkalmasabb helyre költözésre kényszerült, mivel az iskolaépület és kollégium állapota az egészségre és életre veszélyessé vált, a felújításra pedig forrás nem volt kilátásban. A helykeresés során a sárvári vár épülete jött komolyabban szóba, de szintén anyagi okokból végül a soproni lehetőség felé fordult a figyelem.⁵¹

1950-ben a szakképzést újabb átszervezés érte. A 246/1950. XI. sz. minisztertanácsi határozat megszüntette a szakközgimnáziumokat, így az FM megszüntette az esztergomi képzést. A feszített gazdasági tervek gyorsan hasznosítható szakemberek tömegét igényelték, a szakképzést a három éves technikusképzés szovjet mintájára szabták át, a szakmai ellenvetések ellenére.⁵² Így született meg az Erdészeti Technikum. A fenti folyamatnak köszönhetően így egy iskolán belül három tanterv szerint folyt egyszerre a képzés: egy-egy évfolyammal élt ugyanis az előző évek két iskolatípusa is.

A változás állapotában alkalmas volt a pillanat az elköltözéshez szükséges jóváhagyó és támogató főhatósági fejbólintás megszerzéséhez. Az iskola így kezdhette az 1950/51-es tanévet 138 tanulóval a Szt. Benedek Rend megszüntetett Szt. Asztrik Gimnáziumának államosított épületében (4. kép), Sopron, Szt. György u. 9. sz. alatt.⁵³ Igazgatónak Tuskó László erdőmérnököt nevezték ki, aki az azóta eltelt 52 tanévből 30

⁴⁷ Erdőgazdasági középiskolánk (szerző megjelölése nélkül) Erdészeti Lapok, 1948/1. 42–43. p.

⁴⁸ Kollwenz Ödön: Az erdészeti középfokú oktatás kezdeti éve. in: Centenárium évkönyv 1985, 22. p.

⁴⁹ Kollwenz Ödön: Esztergomi iskolánk kérelme. Erdészeti Lapok, 1949/5. 120. p.

⁵⁰ Kollwenz 1976. 201-231. p., különösen: 219. p.

⁵¹ Vendégh Sándor: A szakképzés a közoktatás rendszerében. Bp. 1984, 65., 248. p.

⁵² Vendégh Sándor i. m. i. h.

⁵³ A tanulók elhelyezésére a várostól bérbé kapták a Templom u. 2. sz (fiúk), és a Szt. György u. 13. sz. (lányok és étkezdé) alatti épületeket, tanári bérlakás céljára a Templom u. 25. sz. épületet is. in: Centenárium évkönyv 1985. 9. p.

esztendeig állt az iskola élén, személyes példájával is növelve a Technikum elismertségét.⁵⁴ Az esztergomi tanári karból Sopronba Bencze Lajos, Firbás Oszkár⁵⁵ és Rózsahegy Antal erdőmérnökök jöttek el, ők voltak a folytonosság képviselői.

4. kép. Sopron, Szt. György u. 9. 1950 óta az iskola székhelye

Utószó helyett

Az „Erdészeti Technikum” hamar belesimult a város életébe, amit kétségtelenül elősegített az akkor még Bányászati és Erdészeti Főiskola jelenléte is. Az évek, évtizedek során az iskola a város megbecsült, jó nevű és országos hírű intézményévé vált, amelynek külön vonzereje a szigorúnak tartott, de a szuverén iskolai nevelőtestület hatása alatt eredményes közösségi életet és személyiségfejlődést biztosító önálló kollégium.⁵⁶ Ennek az iskolaképnek a gyökere az ősök által felmutatott szakmai elkötelezettség és a szolgálat ethosza, amely Vadászertől 118 év óta hagyományozódik.⁵⁷

⁵⁴ Az iskola igazgatói a Sopronba költözésig: Vadas Jenő 1885–1891 Vadászertő; Chrenóczy Nagy Antal 1891–1893 Vadászertő; Török Sándor 1893–1921 Vadászertő–Tata; Balázs Emil 1923–1928 Tata–Esztergom; Szilágyi Ernő 1928–1938 Esztergom; Ágfalvy Imre 1938–1948 Esztergom; Jablánczy Sándor 1948–1949 Esztergom; dr. Kollwentz Ödön 1949–1950 Esztergom. in: Centenáriumú évkönyv 1985. 89. p.

⁵⁵ Firbás Oszkár 1952–54-ig a Dóczy Lajos u. 6. sz. (ma a Fenyő téri ált. isk. „régú” épülete) alatt az Erdészeti Technikumtól függetlenül működő, 2 évet élt Erdőipari Technikum igazgatója volt.

⁵⁶ A kollégium jelenlegi helye a Lackner Kristóf u. 7. sz. alatti (volt Megyei Törvényszék) épület.

⁵⁷ A közelmúlt (1950-tól máig) iránt érdeklődők az iskola adatairól és életéről bőséges forrást találnak az iskola évkönyveiben, amelyek az iskolai könyvtárban fellelhetők, továbbá a városban élő tanárok és tanítványok elbeszéléseiből. E helyen köszönöm az iskola szíves segítségét a közölt képeket illetően, amelyek elektronikus változatát *Tranta Károly* tanár úr készítette el.

A város 20. századi iskola-építkezéseiről gyűjtött adatokat ebben a kis tanulmányban urbanizációs és építészeti szempontok szerint tekintjük át.

A Wälder József városi főmérnök által 1905-ben készített városfejlesztési terv egyben a legnagyobb szabású is kola-program a város történetében, mert a tervező másfél évszázados kitekintéssel a várost 2000-re 90 ezres lélekszámra gyarapodottnak feltételezte. Wälder a várost nyolc kerületre osztotta, s ennek megfelelően a város igazgatását csakúgy, mint kulturális életét, decentralizálta. Ennek eredménye, hogy a belváros kivételével, amelyben iskolák működtek, az összes „peremkerületbe” iskolákat szánt építeni. Terve szerint új „elemi iskola” épült volna a Koronázódomb tövében, a Ravazd utcában, a Kurucdomb keleti lejtőjén, sőt a Vágóhíd mögött elképzelt ipari és kereskedelmi övezetében a munkásokban élők gyermekei részére is. A Felső- és az Alsólőver ugyan külön kerületet képeztek, de mivel a terület ritkán lakott volt, a kettőnek csak egy iskolát képzelt építtetni, mégpedig a mai Mikoviny úton. Különösen jelentős iskolafejlesztést irányzott elő a város nyugati kerületeiben, az Újteleki városrészben. Itt – egy nagy elemi iskolán kívül – két polgári iskola, egy gimnázium és egy technikum épült volna. Ismert, hogy a Wälder-féle terv megvalósítását sok körülmény gátolta (világháborúk, a város vonzáskörzetének elvesztése, gazdasági válság, stb.), hatása mégis maradandó volt a város építési munkáira és építészeti arculatára. Bár az iskolák nem minden esetben az 1905-ös szabályozási tervnek megfelelően és nem a kiszemelt telkeken épültek fel, valóban a város nyugati területein épült a legtöbb, s a Kurucdombon és a Lőverekben is megvalósult az iskola. Így a 20. század iskolaépítésének is a Wälder-féle terv képezte az egyik alapját. Meg kell jegyezni, hogy a későbbi városrendezési tervek már egy általánosan elfogadott, majd előírt metodika alapján készültek, az iskolákat mintegy az új lakótelepek infrastrukturális tartozékként kezelték, és ezért azok helyét inkább a részletes rendezési tervek jelölték ki.

A 20. század soproni iskolaépítkezéseinek a bevezetése a társadalom általános felemelkedését szolgáló oktatási rendszerhez igazodó intézmény, egy polgári iskola építése volt. Az új **8 tantermes polgári iskolát** – a mai Petőfi Sándor iskolát (Halász utca 25.) – a vallás-és közoktatásügyi minisztérium megrendelésére az egykori Halász-laktanya helyén, de az új szabályozási tervnek megfelelően az utcavonalba illően építették fel a Halász utca és Botond utca sarkán. (1. kép) A tantermek mellett felépített rajzterem, könyvtár, szertárak, vegyi laboratórium és tornaterem arról tanúskodnak, hogy a program korszerű volt. A terveket Steinhardt Antal budapesti műépítész készítette. Az 1905. október 28-án engedélyezésre benyújtott tervek ellen a város három kifogást emelt, nevezetesen, hogy a lejtős terepen a tornaterem terepszint alá kerül; az igazgatói lakás az első emeleten csak a tanulók által is használt lépcsőn közelíthető meg; és a Botond utca felé a homlokzaton vakablakok éktelenkednek. A vakablakokat az építés egy rizalitos-párkányos vakolat-architektúrával helyettesítette, a kifogásolt másik két tényen nem változtatott. Az épületet Schiller János soproni építőmester építette fel. Meglepő, hogy egy ilyen jelentős középület felső földemét még a 20. század elején is csapos-gerendás fa-födémrel oldották meg, s a már akkor elavultnak és gazdaságtalannak ismert szerkezet ellen kifogás mégsem merült fel! 1906 őszén a ta-

nítás megkezdődött, 1907-ben a tornaterem használatba vételét is engedélyezték. 1907. március 15-én avatták fel Lukácsy Lajos kapuvári illetőségű, de Budapesten dolgozó szobrászművész Petőfi-emléktábláját, amelyet a főhomlokzat kapu feletti mezőjébe helyeztek el. A nagy költőre emlékezve, ki valamikor az itt állott laktanya előtt „silbalkolt”, az intézmény ma a „Petőfi Sándor Iskola” nevet viseli.

1. kép. Az egykori polgári, ma Petőfi Sándor iskola a Halász utcában.

Az 1910-re felépült Tóth Antal utcai siketnémák tanintézeté tervei az első magyar olimpiai bajnokként ismert Hajós (Gutmann) Alfréd építész munkájaként készültek Budapesten, a Hajós és Villányi építész irodában. Az 1908-ban kelt első tervek még több szecessziós ornamenszt mutattak, mint a két évvel később elkészült épület, de a helyiség-diszpozíció és a tömegkompozíció érdemben nem változott. A kosáriréses záradékú ablakok ugyancsak újításnak tekinthetők a historizmus tradícióival szemben. Az épület a funkciónak megfelelően aszimmetrikussá tagolt, ennek különös hangsúlyt ad, hogy az aszimmetria éppen a város felől közelítőt fogadja. A tantermek földszint + 3 emeletes tömbjé a tornateremtől és az igazgatói lakástól – amelyeket két-szintes tömbbe foglaltak –, félszint-eltolódással a lépcsőház választja el. Hangsúlyos az összetett tetőidom is. Az épület egész elrendezése a funkcionista építészetet vetíti előre. A mai napig érdemben változatlan maradt, ma a „Tóth Antal Óvoda, Általános Iskola és Speciális Szakközépiskola” működik benne.

A kurucdombi római katolikus elemi iskola terveit Balogh Kovács Sándor városi főmérnök és Hárs György építész készítették, utóbbi az épületet kivitelezője is volt. A terveket 1931. februárjában keltezték, az iskola még az év októberére el is készült! Az emeletes, kontyvetős épület a Fapiac – Híd utca – Pócsi út torkolatában áll, a Kurucdombra vezető Rozália út és a Kurucdomb sor elágazásánál, a forgalomtól kis teresedés különíti el. Helyzete városképileg előnyös, jól igazodik a lejtős terep adottságaihoz. Az épületben szintenként 3-3 tanterem épült. A tervezők neobarokk stílust választottak, ami középület ré-

szére ekkor még mintegy köztelező volt, holott Hárs György már nemsokára a funkcionalista, modern építészet több jeles alkotásának tervezője lesz Sopronban. Ennek az iskolaépületnek az a nagy jelentősége, hogy a kispolgári, családi házas lakóépületekkel beépülő városrész gyermekeinek lakásukhoz közelebb eső tanulási lehetőséget biztosított. Az épületben ma a Szent István Római Katolikus iskola (Rozália u. 1.) működik.

A két világháború közti évtizedek legjelentősebb soproni iskolaépítkezése az **Isteni Megváltó Leányai tanító rend új iskola és zárdaépülete** a mai Ferenczy János utcában (akkor Klebelsberg Kunó utca). A köznyelv a női szerzetesrend ruházatának színére utalva „szürkenővérek”-nek nevezte az oktatással és betegápolással egyaránt foglalkozó rendet, amelynek intézetei voltak Budapesten, sőt az Egyesült Államokban is, és Sopronban volt az anyaházuk. A rend oktatási munkájához a múlt században az akkori Flandorffer utca (ma Táncsics utca) sarkán épült rendházban levő iskola szűknek bizonyult. Ezen alig segített, az anyaházzal szemközti telken – az ugyancsak a rend kezelésében lévő Kossuth utcai kádfürdő mellett álló két-tantermes önálló iskolaépület (amelyet 2001-ben elbontottak). Mindez kevés volt a tervezett kereskedelmi iskola és líceum részére. Ezért a régi épülethez kapcsolódó telken, amely északon a Raffensperger-féle kertészetig terjedt, 1927-ben felépítették az új épületet. Az elképzelt és tervezett nagyszabású „U” alaprajzú épületkomplexumnak ez csak a déli fele volt. Nagy kár, hogy az épület középső magja és északi fele a nemsokára beköszöntött gazdasági válság miatt sohasem épült fel. A kétemeletes, karakteres tetőidomú kompozíciónak a megvalósult fele önmagában is impozáns. Az épületet a katolikus egyház által sokat foglalkoztatott Fábián Gáspár budapesti építész tervezte, a kor ízlésének megfelelően neobarokk stílusban. Különösen a kertre nyíló déli főhomlokzat, a tágas belső folyosók és előterek tanúskodnak az építész jó képességeiről.

1949-ben, amikor a szerzetesrendet feloszlatták, az iskolait kettéválasztották. A régi épületben ma a Gárdonyi Géza Általános Iskola, valamint a Soproni Idegenforgalmi, Kereskedelmi és Vendéglátó Szakképző Iskola működik, míg a Fábián Gáspár által tervezett épületbe óvóképző főiskolát alapítottak (1959). A Gárdonyi Géza iskolát és a Szakképző iskolát 1997 és 2000 között a győri Ráskai Péter építész tervei szerint korszerűsítették. Ennek eredményeként az iskolában 17 tanterem létesült, a Szakközépiskolában 22 tanterem áll az oktatás rendelkezésére. A közös épülettömbben tartott két intézmény részére közös új tornaterem is épült.

Az 1927-ben épült neobarokk stílusú régi leány-líceum épülete ma a Nyugat-Magyarországi Egyetemhez tartozik, ebben helyezkedik el a Benedek Elek Óvóképző Főiskolai Kar. Ebben az épületben is meghatározóak voltak a változott funkció miatt megkövetelt átalakítások, majd bővítések, köztük egy korszerű konyha kialakítása az alagsorban. 1972-ben Egyházi Gábor győri építész tervei szerint (Győrmezei Tanácsi Tervező Vállalat) minta-óvoda épületet helyeztek a Ferenczy János utca mentére, de előrelátó módon nem zárták el vele a régi félben maradt törzsépület kiegészítési lehetőségét. Erre 1987–1988-ban került sor, Hidasi Jenő soproni építész (GyTV Soproni Tervező Iroda) tervei szerint. A régi épülethez hasonló stílusban és épületkompozícióval a kiegészítés már nem jöhetett szóba. Jeles építészeti teljesítmény, ahogy Hidasi a 180 fős hallgatói kollégiumi épületet a régi tömbhöz illesztette. A megoldás a városképben feledteti a hatvan évvel korábban megszakadt építkezés sebhelyét.

2. kép. A Hunyadi János Evangélikus Iskola.

3. kép. A Nevelőotthon iskolája a Fülesí úton, ma az Egyetem Idegen Nyelvi Központja.

A pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Kara részére épült 1929-1930 években Sándy Gyula építész, műegyetemi professzor tervei alapján a Deák teret a keleti végén városképi tekintetben előnyösen, sőt reprezentatív módon le-

záró evangélikus teológiai épület. Miután a fakultást 1952-ben Budapestre helyezték, az épület iskolaként szolgált tovább, miért is itt az iskola-épületek sorában meg kell említenünk. Az épület alagsor+földszint+emelet elrendezéssel épült, a középrizalit öt, íves záradéku ablakkal kétemeletes. Az alagsorban lakások, mosókonyha, kazánház, könyvtári repozitórium, a földszinten 1 tanterem, tanári szobák, könyvtár és olvasó, a quaesura, vendégszoba és egy 3 szobás lakás, míg az első emeleten 2 tanterem, 5 szemináriumi szoba, tanári szobák és a dékáni iroda helyezkedtek el. A II. emeleti nagy előadóterem a főhomlokzat kétemeletes szakaszával is megmutatkozik. Architektonikus értéként meg kell említenünk az előnyös térhatású és nemes anyagokkal (márvány lépcsőfokok) kialakított lépcsőházat is. A tervezett tornaterem a jobboldali oldalszárny csatlakozásában nem épült meg. Az épületet a Boór cég kivitelezte. Ma a Deák téri Általános Iskola épületeként használják. A lakások megszüntetésével és más alaprajzi átalakítások nyomán a tanteremek száma tizenkettőre emelkedett!¹ Az úgynevezett „Kőfaragó téri lakótelep” építése alkalmából épült és 1971-ben készült el az új B-épület, a telek keleti oldalán, bejárattal az új Király Jenő utca felől. Nem függ össze a régi teológiával. Csatlakozik hozzá egy tornaterem is. A dr. Winkler Oszkár és Varga László építészek által tervezett épületben akkor 8 tanterem létesült, ezek számát, leválasztásokkal időközben közel megkétszerezték: ma 15 tantermében tanítanak.

Sopron jeles építésze, Schármár Károly 1931 január-februárjában készített, második és végleges változatnak titulált tervei alapján épült az Evangélikus konvent részére a Deák téri elemi iskola. Az épület kétemeletes és tíz tantermes. A tanteremek fele a Deák térre, fele (a később elnevezett) Arany János utcára néz. Az architektúra karakteres, ez Schármár Károly egyik legszebb és városképileg máig fontos munkája. A földszinten íves ablakok, az emeleten párkánycsúcsokkal összefogott egyenes záradéku ablaksorok mutatkoznak. A bejárat historizáló: dór oszlopos portikusz felett áll a magyar címer. Az épület 1931. márciusban készült el. Az e szakaszán nemrég befedett Rák-patak mentén, az új evangélikus teológia szomszédságában, a Dahner Samu főkertész által művészien rendezett parkra nyílván ez az épület is a város fejlődésének egyik jelentős eredménye volt. Az épületet Boór Gusztáv építőmester kivitelezte. Az iskolaépület ma Eötvös József Evangélikus Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola néven működik.

Nem az említett Ferenczy János utcai iskolaépület az egyetlen, amely a két háború közti évtizedekben torzóként maradt. Erre a sorsa jutott a Bajcsy-Zsilinszky úti (akkor Honvéd út) evangélikus iskola-együttes is. Egy ugyancsak „U” alakú nagy kompozíció első tömbjeként, az útra merőleges északi oldalszárnyként épült fel, és később Gépipari Technikumként működött az épület. A soproniak emlékezetében máig ezen a néven él. Winkler Oszkár építész tervei szerint épült 1941-ben. Az épület közel állt az evangélikus egyház líceumi diákotthonához („Lido”), amely háborús sérülését követően Hunyadi iskolaként épült újjá. A volt Gépipari Technikum épületét egyelőre a Nyugat-Magyarországi Egyetem használja.

¹ Az építkezés terveit Sándy Gyula 1929 aug. 21-én mutatta be Budapesten. Az építkezés jelentőségét mutatja, hogy ezen részt vett a miniszter, vitéz Simon Elemér főispán, Thurner Mihály polgármester, Kiss Jenő a hittudományi kar dékánja és Pröhle Károly prodékán, valamint Balogh-Kovács Sándor városi műszaki főtanácsos is. A terveket elfogadták, az épület alapkövét 1929. okt. 13-án helyezték el, az épületet Horthy Miklós kormányzó 1930 október 19-én avatta fel. Az egyetemi oktatás az év november 15-én vette kezdetét.

4. kép. Az Erkel Ferenc iskola, ma a Fáy András Közgazdasági Szakközépiskola a Teleki Pál úton

5. kép. A Lackner Kristóf Általános Iskola a Révai utcában.

A két világháború közötti soproni iskola-építkezéseknél meg kell végül jegyezni, hogy a Katolikus Konvent 1930 decemberében jeligés tervpályázatot írt ki egy a Nándor-fasoron

épülő templom és iskola épületére Az iskolaépületet 1:100 léptékben kellett megtervezni, a templomnak csak a helyét kellett kijelölni, tehát elsősorban az iskolát kívánták megvalósítani. A beérkezett tervek alacsony színvonalra miatt a pályázat csak a városépítéstörténet tekintetében érdekes. 1931 áprilisában Schármár Károly a pályázat tanulságainak összesítéseként kidolgozott egy javaslatot költségbecsléssel együtt. Sem az iskola, sem a templom nem épült fel, ehelyett 12 évvel később itt – a mai Ady Endre út elején – fogtak neki az Egyetem kollégiumi épületének építéséhez.²

A második világháborút követően az 1950-es években két jelentős iskolaépítkezést hajtott végre az államosított építőipar. Az egyik a Szent Orsolya-rend Orsolya téri iskolájának átépítése és rekonstrukciója volt. Ennek a során az alagsorban római kori épületek maradványaira is bukkantak. A másik a háborúban súlyosan megrongált alsólőveri evangélikus líceumi diákotthon átépítése volt a Hunyadi János Általános Iskola céljára. Az építést a GyTV Soproni Tervező Iroda keretében Kubinszky Mihályné építész tervezte, az építkezés 1955 őszén kezdődött és az 1957/1958 tanév kezdetére készült el. Az épület alkalmazkodott az egykor két ütemben épült „Lido” egymáshoz képest eltolt helyzetben álló tömbjeinek falmaradványaihoz, és ezért tagolt tetőidommal valósult meg. Az épületben 16 tanterem létesült, a tornaterem nem szerepelt a programban. Ennek építésére később került sor, amikor Hidas Jenő építész tervei szerint a Hunyadi utca oldalán az épületet megtoldották. A Hunyadi utca mentén álló új tömbben 9 tanterem és melegítő konyha épült. Az épület, mely ma Hunyadi János Evangélikus Iskola néven működik, átalakítások nyomán összesen 26 tanteremmel rendelkezik (2. kép).

Amikor az egykori Szent Imre kollégiumot nevelőintézetnek alakították át, ehhez csatlakozva a Füles úton új iskolát építtetett az Egyetem, hogy cserébe a főhatóságtól visszakapja az Ady Endre úti menza és kollégium épületét. Ezt az akkori Erdőmérnöki Főiskola Építéstani Tanszéke tervezte, Winkler Oszkár építész professzor vezetésével. Az épület 8 tanteremmel épült és 1962-ben nyílt meg (3. kép). Ma az Egyetem az Erdőmérnöki karhoz tartozó Idegen Nyelvi Központ céljaira bérlí.

A század második felében három jelentős lakótelep építésével kívánták a lakásépítés több évtizedes lemaradását pótolni. A Kőfaragó téri lakótelep részére épített 8 tantermes iskolát, amely a Deák téri iskola B épületeként működik, már említettük. Az északnyugati „Jereván” lakótelep mintegy tízezres lélekszámú lakosságának gyermekei részére két – egyenként 16 tanterem – iskola épült. Az egyik a László király út és a Táncsics út közötti Erkel Ferenc Általános Iskola (4. kép), a másik a Révai utcában épült Lackner Kristóf Általános Iskola (5. kép). Mindkettőt Vajda Géza építész (GyTV Soproni Tervező Iroda) tervezte. Miután az iskolába járó gyermekek létszáma sajnálatosan csökkent, az Erkel Ferenc Általános Iskola ma már nem működik, az épületet a Fáy András Közgazdasági Szakközépiskola vette át (amely az elavult Pócsi utcai épületből költözött ide). A József Attila úti lakótelephez iskolát nem terveztek, a Hunyadi János iskolát bővítették.

Lang János tervezte a GyTV Győri Tervező Irodájában a Vas- és Villamosipari Szakképző Iskola és Gimnázium épületét (Ferenczy János utca 7.). Az épület egyaránt közel lévén a Jereván lakótelephez és a belvároshoz, előnyös fekvésűnek mondható. Az egykori Raffensperger-kertészet területén felépült iskola egyik épületszárnya a Ferenczy János utcát, a másik az – e szakaszán gyalogosforgalmú és ezért csendes – Vitnyédi utcát szegélyezi. A két épületszárny találkozásában épített bejárat mögött, átlós tengelyre fűzve impozáns térhatású aula létesült, amely többcélú: iskolai rendezvényeken kívül kiállításokat

² A Nándor-fasoron tervezett templom és iskola-együttesre vonatkozó iratok a Kat. Konvent irattárának 101. dobozában található

fogad és gyűlések tartására is alkalmas. Az épületet 1988-ban adták át rendeltetésének, egyszerű de nemes architektúrája a városkép nagy nyeresége. Az azóta eltelt időben egyes termeket megosztottak, ezt figyelembe véve az intézmény ma 26 tanteremmel működik és így a városnak nagyságrendben is egyik jelentős új iskolaépülete.

6. kép. A Halász utcai Handler Nándor Szakképző Iskola.

Vajda Géza tervezte a Bánfalvi út mentén épült Fenyő téri iskolát (1984–1985). Itt 16 tanterem épült, ezzel a régi 8 tanteremes iskola jelentősen kibővült. A régi iskola eredetileg katonai létesítmény volt, az első világháborúban csapatkórházként használták. 1922 óta a földművelésügyi tárcához tartozott, amely Szőlészeti és Borászati Szakiskolát helyezett el benne, 3 tanteremmel. A földművelésügy révén került az épületbe a második világháború után az Erdészeti Kutató Intézet is. Az új létesítményt az 1985 szeptemberében vették használatba. Ma a régi épületben 13, az új részben pedig 20 tanteremben oktatnak.

A Handler Nándor által épített árvaház épülete átalakítások után 1952-ben ipari tanuló iskola lett. A Handler Nándor Szakképző Iskola (Halász utca 9-15.) a régi szakmunkásképző iskola bővítése illetve átépítése révén Pap Klára (GyTV Soproni Iroda) tervei szerint korszerűsödött. Az 1975 májusban átadott új részben 3 tanterem épült, amelyhez az épület régi szárnyát elbontották (6. kép). Az átalakítások nyomán az intézmény ma 33 tanteremmel működik.

E tanulmányban nem térhettünk ki minden intézmény részletes történetére. Nem érintettük azokat az iskolákat, amelyek már korábban létesült épületeket használtak. Az átalakítások révén a tantermek száma a felsorolt épületekben is gyakran változott: válaszfalakkal osztották őket, szertárak, könyvtárak alakultak és megszűntek. Úgy hiszem, egy részletes iskolatörténetnek lehetne feladata az iskolák tanuló-befogadóképességének rögzítése, az oktatásra használt termek alapterületi kimutatása és esetleges összehasonlítása. Jelen írással néhány építészettörténeti adattal igyekeztem ehhez segítséget adni.

SOPRONI ARCOK

DOMINKOVITS PÉTER

Kozák Lajos tanár úr
(Pályakép vázlat)

Szerencsés dolog, ha egy iskolaváros napi életében, kulturális eseményein tudásban, emberségben generációkat formáló legendás tanáregyeniségekkel találkozhatunk. A Soproni Szemle eme tematikus száma kitűnő alkalmat kínál arra, hogy kései magántanítványként e folyamatosan szűkülő kör egyik kiemelkedő képviselőjének, a már nyugalomba vonult neves latintanár, gimnázium-igazgató Kozák Lajos tanár úrnak – ünnepi évforduló hiányában is – az elmúlt században sok hányattatást megért pályáját itt, mégoly vázlatosan, szikár adatokra építve felvázoljam. A szubjektív tisztelet mellett e témaválasztással is jelzem, mennyire fontos az elmúlt évtizedek, a közelmúlt oktatástörténetének nem csak intézmények működésben, hanem oktatói életutakban is megragadható dokumentálása, feltárása; hisz a történelem legjobban emberi sorsokon keresztül ragadható meg.

A tanár úr 1921. június 6-án született a Vas megyei Gércén; apja a Bajáról származó Bán Lajos református lelkész, anyja Pulay Erzsébet. A huszas évek második felében a korán szétszakadt család a Tolna megyei Dunaföldváron élt; a hat esztendőes gyermek – és két testvére – megélhetéséről, felneveléséről a gyógyszerárban dolgozó anya gondoskodott, illetve segítette őket, a volt állami alkalmazotti özvegy nagymama. Az alsófokú tanulmányokat 1931/32-es tanévben a dunaföldvári Polgári Fiúiskolában kezdte el; itt járta ki az első négy osztályt (az 1934/35. tanévig). Kozák Lajos latin nyelv iránti érdeklődése is ezekhez az esztendőkhöz kötődik. Magánúton – áttételesen a helybéli paptól – kezdett el latint tanulni. Ez a stúdium szervezett oktatási formát a család Budapestre költözésével nyert; az 1935/36-os tanévre különbözeti vizsgával a jóhírű Lónyai utcai Református Gimnáziumba nyert felvételt, ahol – a nehéz megélhetési körülmények ellenére – a követelményeknek kitüntetéssel megfelelt; 1941. június 7-én érettségi vizsgát tett. Tanárai közül a történelmet tanító osztályfőnöke Hóman Károly, illetve Szalay Károly latin és Fuxhoffer Dezső görög nyelvi tanárok hatottak rá.

1941. szeptemberétől a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, illetve az 1924:XXVII. tc. értelmében az ahhoz tartozó Budapesti M. Kir. Középsiskolai Tanárképző Intézetben folytatta történelem, latin nyelv és irodalom tanulmányait. Ekkor a magyar történész-társadalom első vonala oktatta: az oklevélolvasást Szentpétery Imrétől, a középletin filológiát Istványi Gézától tanulta, a magyar és egyetemes történeti studiumok elsajátításában oly kiválóságok segítettek, mint Hajnal István, Lukinich Imre, Mályusz Elemér, Szekfű Gyula, Váczy Péter; de hallgatta a fiatal Wellmann Imrét és Komjáthy (Kring) Miklóst is. Tán legnagyobb hatással Domanovszky Sándor oktatómunkája volt rá, akinek szeminaristája lett és nála írta az Esterházy uradalom gazdálkodásával kapcsolatos történeti szakdolgozatát. Latintanárai között találjuk a máig is klasszikusként használatos latin-magyar szótár-pár össze-

állítóját, az akkor fiatal Györkösy (Jirka) Alajost, és a latin irodalomtörténetet tanító Huszty József professzort, akinél megvédte „A tribunatus militum alakulása és fejlődése a római hadseregben” című latin szakdolgozatát.

Még egyetemistaként részt kellett vennie frontmunkán, Horthy kormányzó sikertelen kiugrási kísérletét követően pedig, 1944. október 19-én Aszódra vonultaták be. A fóti gyors kiképzést követően 1945. április 13-án Weimarnál amerikai fogságba került. Az amerikai hadsereg hadifogolyként Jenában őt is átadta a franciáknak; nyugat legkeményebb hadifogságában bányamunkát kellett végeznie. 1946. június elején tért haza. A családfenntartás anyagi gondjai miatt 1946 júniusától egy évig műhelyesként és kocsikísérőként dolgozott; az utolsó egyetemi félévét 1947. február 1-jétől tudta elkezdni. Ekkor – többek között – Domanovszky Sándor, Ember Győző, Kosáry Domokos óráit hallgatta. (Pedagógusi gyakorló évét az év őszétől a budapesti VII. kerületi Madách Imre Gyakorló Gimnáziumban töltötte.) 1948. június 17-én pedagógiai szakvizsgát téve középiskolai latin-történelemtanári diplomát szerzett. 1948. szeptember 1-jétől a bencés rend átmenetileg államosított pannonhalmi gimnáziumába került főhivatású óraadó és kollégiumi nevelőtanárnak.

Az állam és a katolikus egyház 1950. augusztusi „megállapodása” révén ez a gimnázium is újra egyházi kezelésbe került; szeptember 14-én az átadás-átvétel felelőse Kozák Lajos volt, akit az év szeptember 1-jétől 80 diákkal Sopronba irányítottak át.

Ekkor szervezte meg a későbbi fiúkollégium elődjét. 1951-től óraadó volt a Berzsényi Dániel Gimnáziumban, 1954. augusztus 1-jétől főhivatású kollégiumi nevelőtanárként mind itt, mind a Széchenyi Gimnáziumban órákat tartott. 1957-től 1967-ig az Entzbruder Dezső Középiszkolai Fiúkollégium nevelőtanáraként tevékenykedett. Pedagógusi munkájában a tanítás mellett mindig is nagy szerepet kapott a kollégista gyerekek nevelésének fontossága, a szabadidő helyes, eredményes kihasználása. Ennek érdekében – talán antik példáktól is vezetve – a helyi diáksport-mozgalom egyik meghatározó személyisége lett. 1954-ben létrehozta a pedagógus szakszervezethez kötődő, három szakosztállyal (asztalitenisz, futball, sakk) működő „Fáklya Diáksportkör”-t, ami 1957-től a fiúkollégium ifjúsági sportköre lett. A sportkör fénykora az 1960-66 közötti időszakra esett; helyben az egykori Vasútas-, SFAC-, SOTEX ifivel vívtak nagy rangadókat, megyei szinten az – 1966-ban megvert – ETO ifivel és az ugyancsak győri MÁVDAC-cal is játszottak. Kozák Lajos 1968-ig állt a „Fáklya” élén.

Az 1950-es esztendő nemcsak hivatali pályáján, de magánéletében is alapvető változást hozott: 1950. augusztus 12-én vette feleségül Csendes Ilonát; akkor járási, később adóhivatali, majd az oktatás gazdasági területén dolgozó, munkáját áldozatosan segítő társát. Házasságukból két gyermek született: 1953-ban Katalin és 1956. május 4-én a tragikus sportbalesetben fiatalon, 1984. február 4-én meghalt Gábor.

A legtöbb soproni minden bizonnyal arra a pedagógusi, iskolavezetői másfél évtizedre emlékezik, amely 1967-tel kezdődött. Ez év szeptember 27-én (október 1-jei hatállyal) Győr-Sopron Megyei Tanács Művelődési Osztálya Kozák Lajost a nevelőtanári állásából a Berzsényi Dániel Gimnázium igazgatói székébe nevezte ki. A Kossuth Rádió 1995. szeptember 9-i adásában dr. Lengyel Lajos, a mezőtúri Mezőgazdasági Főiskola főigazgatója, illetve a mosonmagyaróvári Thiesz József ügyvéd, egykori berzsényis diákok visszaemlékezésükben Kozák Lajos és Emresz Károly (földrajz-történelem) tanár urakat tartották a líceum legnagyobb hatású tanár-egyéniségeinek, megítélésük szerint a kollégiumban egyedül Kozák Lajos tudott rendet tartani.

Kozák Lajos 1981. augusztus 1-jével vonult nyugdíjba; az év során – Pozsgai Imre minisztersége idején – munkásságát „Pedagógus Szolgálati Emlékérem”-mel ismerték el; de még több mint egy évtizedig a gimnázium óraadója maradt. A nyugdíjas években írta meg az 1936-tól reálgimnáziumként működő Líceum történetét¹. A Líceum 1996-os évzáróján az intézmény pecsétjével díszített aranygyűrűt kapott. Ötvenéves tanári jubileumához közeledve, 1996. december 14-én Sopron M. J. Város közgyűlése „Sopron kiváló pedagógusa” címmel tüntette ki. A nyolcadik évtizedbe érve mind az egykori diákok tisztelete és szeretete, mind a hivatalos állami megbecsülés megmutatkozott: 2001. június 1-jén az egykori tanítványok javaslatára Kozák Lajos Tessedik Sámuel Díjban részesült, majd augusztus 20-án érdemes és eredményes munkájáért a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét kapta meg.

A küzdelmes életpályát is szimbolizálhatná a tanár úr kedvenc – eredendően latin – mondása: „A sors azt, akinek van célja, vezeti; akinek nincs, azt csak sodorja, vonszolja”.

¹ A reálgimnázium – líceum tíz éve. 1936–1945. In: A soproni líceum. Szerk.: Györfly Sándor–Hunyadi Zoltán, Bp. 1986. 123-137.

BARTHA DÉNES –
IFJ. SARKADY SÁNDOR

Városunk hűségese megörökítője.
Beszélgetés a 75 éves Adorján Atti-
lával

Az idén, május 29-én ünnepelted a 75. születésnapod. Ebből az alkalomból szeretnénk beszélgetni veled, aki immár hat évtized óta fotózod a szeretett várost, Sopront. Hogyan indult a pályád?

1928-ban születtem Mohácson. 1930-ban a család fölment Budapestre, ahol tíz évig laktunk. 12 évesen kaptam az első gépet. Fényképezgettem, de ez nem volt akkor még nagy élmény a számomra – szórakozás, játéklehetőség volt csupán. Utoljára a Kelenföldi pályaudvar mellett laktunk, amelynek környékén óriási rétek voltak, házak, szinte semmi, ami igazán megfogott volna. Amikor Sopronba jöttünk, egészen más kép fogadott: az épületek, az utcák gyönyörűek, izgalmasak voltak. Annyira kedvesnek, hangulatosnak találtam mindent, hogy érdeklődésem a fényképezés iránt sokkal jobban felkelt. Itt volt a közelben a Lobenwein műterem, a Kossuth utcában, ott dolgoztattam ki a filmeket. Ez nem volt olcsó multság; nap mint nap, sajnos, nem fényképezhettem.

Beszélgj valamit a háborús élményeidről!

1944. december 6-án jöttek a bombázók. Az volt a gyanús, hogy az első gépből egy fehér rakétát lőttek ki. A liberátorokat kéttörzsű vadászgépek kísérték. A Todt-szervezet keretében dolgoztunk, olyan helyen, ahol úgy tűnt – egy fa mögötti kerítés takarta a rálátást –, hogy nem Sopron lesz a célpont. De a bombázók nagy ívben megfordultak és újra ráfordultak a városra. Már hullottak is a bombák. Legszívesebben belekapartuk volna magunkat a földbe, mert az volt az érzésünk, hogy felénk jönnek... A bombázások idején már lelkesen szaladgáltam és fényképeztem. Megörökítettem többek között az égő Molnár-szállót a Várkerületen. Még korábban, 1944 májusában lefényképeztem a Fertőrákosnál lezuhant amerikai gépet. Egy katona ott állt mellette és szuronyos puskával őrizte a roncsot. Sajnos a '44-es képeim elvesztek.

Hogyan alakult az életed a továbbiakban?

1947-ben érettségiztem a soproni Széchenyi gimnáziumban, két év múlva behívtak katonának. 1952-ben szereltem le, utána a városi Úttörőházban kaptam gondnoki állást. 1958-ban az akkori Liszt Ferenc Múzeumba vettek fel restaurátornak. Munkámhoz képzést a Néprajzi és a Nemzeti Múzeumban kaptam. A soproni Liszt Ferenc Múzeum néprajzosa, Domonkos Ottó, gyűjtőútjain rengeteg felvételt készített, a régész Nováki Gyula szintén sok felvétellel dokumentálta az ásatásait, így azután örömmel vették, hogy a felvételek kidolgozásával megkönnyítettem a munkájukat. Később, hogy a többi munkatársat tehermentesítsem, Csatkai Endre beleegyezésével elkezdtem azt csinálni, ami legközelebb állt a szívemhez. Fotóztam.

Maradt-e fotód az 1956-os forradalomról?

Nem. 1956-ot az Úttörőházban éltem meg mint gondnok. Különösebb tennivalóm nem volt. Leltároztam. Csengő, jöttek az oroszok. Az egyik felháborodottan rámutatott a táblára, mi az, hogy Sztálin tér!? Disszidenseket kerestek... Volt olyan gondolatom, hogy felutazom Pestre, és fényképezek. De többen lebeszéltek; jobb volna, ha nem mennék, vannak ott fotósok és filmesek elegen.

Tudomásunk szerint az ásatási munkálatokat is dokumentáltad. Kapcsolatod a régészekkel és művészettörténészekkel milyen volt?

Dávid Ferenc falkutatásainál és Tóth Sándor a Mozi helyén végzett ásatásánál időnként megkértek, hogy készítsek színes diát vagy fekete-fehér felvételeket munkájukról, illetve a leletekről. Dolgoztam együtt Póczy Klárával is, aki Pestről jött és a római ásatásokat irányította. Kimentem, fényképeztem, készítettem a dokumentációs anyagot. Ekkor keltette fel az érdeklődésemet az a – bár gyakran hiányos – fotó-archívum, amely a Belváros házainak részleteit mutatta be. Megláttam, hogy Diebold Károly mennyi felvételt készített, ahol a fő szempontja láthatóan az volt, hogy az épületek legjellegzetesebb részleteit örökítse meg. A Csatkai-féle híres könyvnek, a soproni topográfiának az illusztrációit is ő készítette. Szébbnél szebb képek voltak! Fellelkesített, hogy ennek a kisvárosnak mennyi szép épülete van! Menet közben láttam, hogy itt is van, ott is van kisebb vagy nagyobb változtatás. Az Új utcában például egy épület teljesen eltűnt, de Dávid Ferenc munkája nyomán kibomlott belőle a zsinagóga! Az első lépésektől kezdve ott voltam a feltárásánál. Vagy ott van a Rejpál-ház. Az is szinte egy rókavár volt, ahogy össze-vissza alakították a lakók az épületet. Amikor Dávid Feriék kibontották a későbbi beépítéseket, teljesen más épület született, szinte a szemem látára. Vagy a Húsgyár. Nemes András mondta, hogy a Húsgyárat szét fogják verni. Kirohantam, és két-három naponként, ahogy haladt a bontás, fényképeztem. Bent az udvarban a régészeti kutatást is dokumentáltam. Vagy: kibontottak egy épületet a Hátsó utcában, és találtak benne egy hatalmas prést. Én azonnal lefényképeztem, mielőtt a jó ég tudja, mi történne vele. Persze borzasztó piszkos munka volt, de megérte... Sokszor a fényképezőgép is olyan poros volt, hogy le kellett tisztogatni a lencsét...

Hogyan váltál városod hűségese megörökítőjévé?

Lépésről lépésre, mert egyre inkább úgy éreztem, hogy többet kell fotózni ezt a várost. Megjelentek azok a fényképek, amelyeket Csík Ferenc készített Sopronról. Gyönyörűek voltak – mert a legszebb épületeket, legszebb hangulatokat tudta rögzíteni. De engem valahogy nem ez vonzott. Nem elégített ki, hogy az ember bemegy valahova, és egy szép kapualjat lefényképez. Úgy éreztem, hogy a szépségen túl jó volna, ha egy kicsit dokumentatív is lenne az a fénykép. Szinte vadászterületnek éreztem a várost; szombat-vasárnap betöltöttem a gépemet és elindultam. Az Ikva-parton, vagy fönna a Bécsi- vagy a Szélmalom utcában. Olyan helyeken csavarogtam, amelyek számomra érdekesek voltak, azokat fényképeztem. Egy ajtót, egy ablakot, vagy egy pincelejárót. És amikor szép fények voltak – rendszerint tavasztól őszig – fényképeztem az egész Belvárost. Ősztől a nap már nem süt be a szűk utcákba. Meg kell találni a megfelelő hangulatot és a megfelelő világítást. Végig fényképeztem a Várkerület oromzatait, szobrait, a különböző kis részleteket, a címerpajzsokat, az ablakokat... Úgy éreztem, ezt nem lehet abbahagyni. Hétfőn a képeket a Múzeumban előhívtam.

Keddre már bent voltak az archívumban. Én magamnak nem is tartottam meg őket. Úgyis hozzájuk tudok nyúlni, ha valamelyikre szükségem lenne. Számomra az volt a fontos, hogy az archívum gazdagodjon.

Nagy mennyiségű diakép van az archívumodban. Kinek vetítetted képeidet? Milyen volt ezek fogadtatása?

Volt itt nálunk egyszer egy kis családi összejövetel. Beszélgettünk, iszogattunk. Mondom, egy pár képet levetítenék nektek. Csak kíváncsiságból, hogy hát ismeritek-e ezeket a részleteket? Vetítettem, kattogtattam a diavetítőt. Merre jártatok? – kérdezték. Egyikük azt mondta: Te, ez nem Olaszország? Döbbenetes volt. A járókelőknek csak bizonyos magasságig terjed a látóterük, mert nem néznek föl. Mindenkit, akit ismertem, arra biztattam, ha van otthon egy akármilyen vacak képük bármiről – nagypapáról, nagymamáról, vagy egy családi összejövetel – hozza be, én visszaadom, csak másolatot készítek róluk, mert lehet, hogy nagypapa vagy nagymama háta mögött ott van egy olyan soproni városrész, ami már eltűnt. Kaptam olyan fényképet, hogy nem lehet tudni, kit ábrázol. De egy kornak a jellemzője, hogyan viseltek egy bajuszt, hogyan álltak be a fényképésznek az új házások, az elsőáldozó kislányok milyen ruhában néztek nagy boci szemekkel a lencsébe. Mindig az volt az elvem, egyetlen képet sem szabadna eldobni, mert minél több fénykép marad fenn egy korról, annál gazdagabbak az ismereteink róla.

Voltak-e példaképeid a fotósok között?

Voltak példaképeim, pl. Dulovits Jenő és Szöllősy Kálmán. Mindketten rengeteg képet készítettek, főleg pesti újságokba. Dulovits könyveit mind megvettem. Emlékszem, az első még német nyelven jelent meg. Mit kínlódtam, mire kiböngésztem az ő eljárásait!

A Soproni Szemle képanyagának reprodukálását mióta végzed? Milyen más kiadványokban szerepelnek fotóid?

1958 óta. Csatkai, Nováki, Domonkos Ottó rendszeresen kértek fotókat, nagyításokat a cikkeikhez. A Szemlében rengeteg felvételem jelent meg. A múzeumi idő alatt legalább 130 ezer felvételt készítettem, köztük nagyon sok tárgyfelvételt a Múzeum különböző gyűjteményeinek nyilvántartásához, illetve szakmai cikkekhez. Ezekon kívül mintegy 12 könyvben, 40 kiadványban, folyóiratban jelentek meg fotóim, a múzeumi vezetőkön kívül. Illusztráltam többek között Horváth Marietta és Kovács József László könyveit. Őrzöm a szerzők által adott könyvek tiszteletpéldányait. Az érembiennálék anyagához rengetegszer kértek különböző helyekre képet azok, akik írtak a kiállításról. Nagyon szeretem az érmeket, a bronz anyagát. A „Tájak, Korok, Múzeumok” soproni füzetei is az én fotóimmal jelentek meg nagyon sokáig. A Soproni Múzeum kiállításaihoz mindig én készítettem, és készítem ma is a fotókat... Vagy mondok egy érdekes példát. A Tűztoronyban a fotókat rendszeresen összefirkálják, letépi. Ezeket nyitás előtt fel kell újítani, amihez luxus lenne külső fotóst alkalmazni... Ilyenkor itt vagyok én. A 45 év alatt sok soproni kiállítás elkészítésében működtem közre; de emlékezetesek a mosonmagyaróvári és kapuvári kiállítások is...

Saját önálló kiállításod volt-e?

Az önálló kiállítás hiúság dolga. Engem sose érdekelt. Őrszigethy Frigyes biztatására egy évig voltam a Soproni Fotóklub tagja, de nem támadtak kiállítási ambícióim. Bent van az archívumban minden, ami értéket képvisel: egy-egy azóta nem létező ház, egy-

egy régi udvari kút, amit már rég lebontottak, de az én felvételemen még megvan – és megmarad. Ez örömmel, büszkeséggel tölt el. A jogdíjról is szívesen lemondok, ha a Soproni Szemlééről, a Soproni Füzetekről vagy a VÁRhelyről van szó. De a közlőkben legyen annyi becsület, hogy jelezzék, kinek a felvétele. Ez viszont nem hiúsági kérdés...

Az új technikáról mi a véleményed, különösen a digitális fényképezésről?

A digitális fényképezés viszonylag leszűkíti a lehetőségeket. Rendkívül gyors, kényelmes és olcsó. Rögtön látom az eredményt, s ha nem tetszik, törölöm, és újra elkészítem a felvételt. De nem tudom betenni az archívumba, és elővenni tíz év múlva. Nem tudjuk az élettartamát. Vannak nálunk Diebold-féle színes negatívok, amelyeken csak egy színes fátyol van. 1970-ben, Erdélyben rengeteg ORWO-diát készítettem, amelyek színe megváltozott, élvezhetetlen. Ugyanakkor vannak 70-80 éves negatívjaim, ma is tökéletesek. Csak tisztességesen kell őket tárolni... A digitális fénykép még nem bizonyított. Még nem tudja azt pótolni, amit régóta tud már a fekete-fehér.

Említetted már, hogy sok dolog elmaradt, amit nagyon szeretted volna megtenni. Melyik elszalasztott lehetőséget sajnálsz a legjobban?

Azt, hogy a Wiedenbe nem mentem ki időben. Azóta ott olyan házakat rittyentettek a régi gazdapolgár-házak helyére, amelyek teljesen idegenek abban a környezetben, ahelyett, hogy meghagyták volna a régieket eredeti szépségükben. (Ilyesmi például Velenében sohasem fordulhatott volna elő. Ott élvezettel fényképezhettem végig a kapukat, a kilincseket, a szobrokat, ugyanakkor biztos voltam benne, hogy azok ugyanott lesznek száz év múlva is. Fennmaradnak, mert vigyáznak rájuk, óvatosan bánnak velük. Az bánt, hogy nálunk hiányzik az igényes átgondoltság és a felelősségtudat.) A Wiedenben még Dávid Ferivel jártam kint a 70-es évek elején, amikor először jött szóba, hogy a Szent Mihály-dombon egy modern lakótelepet kellene építeni. Mondtam Ferinek, hogy én ezt véteknék tartom. Sopronba nem azért jön el valaki, hogy a Lóvér-szállónak a lovarda-szerű éttermében leüljön és megigyon egy üveg palackozott balatonit. Azért jön, mert itt egyfajta hangulatot keres. Én a Wiedent levédéném, és azt mondanám a bentlakóknak, hogy mérjenek ott bort, áruljanak kolbászt és zsíros kenyeret, hagymával. Nem szabad megváltoztatni az épületeket! Meg kell hagyni őket, mint Ausztriában Ruszton, vagy bármelyik Fertő-parti településen. A kecskelábú asztalokat nyáron ki kell tenni az udvarra, és akkor a vendég boldogan betér és eltölt egy kellemes estét. Soproni vörösbort iszik, harap hozzá egy kis kolbászt. Ha pesti ismerőseim jöttek, mindig azt kérdezték, melyik vendéglőbe, melyik pincébe megyünk el bort inni. Aztán heteken keresztül írtak és telefonáltak, hogy isteni volt. Ezért sajnálom, hogy nem fényképeztem le a Gazda utcát. Máig nagyon rösteltem...

Mit tartasz a restaurátori munkádról?

Amikor én elkezdtem, még csak általános restaurátori munka volt, amiből körülbelül hatféle csoport alakult ki, mire nyugdíjba mentem: a fa, a fém, az üveg, a porcelán, a bőr, a textil és a papír. Ezek mindegyikével kellett volna foglalkozni – de aki sok mindenhez ért, az egyhez sem ért. Mindenesetre a legtöbb munkám a kerámiával volt. A régészek kocsiderék-számra hordták be a cserepeket, de sok vizes fa is került elő. Azokat kellett konzerválni, átítatni. Rengeteg volt a munka. A tárgyak éveken át gyűltek. Nem unatkoztam, a restaurálást is szívesen végeztem.

Készült-e olyan fotó, amin te fotózol?

Igen, készült. Valahol talán van is egy kép rólam a Várostorony tetején. Környei Attila fotózott le békaperspektívában. Ott álltunk a gömbnél, a csúcscsúznál...

Adorján Attila a Tűztorony tetején. (Fotó: KÖRNYEI ATTILA)

Ez volt az életed csúcspillanata?

Ó, nem! Gyönyörű pillanat volt, de én mindig jobban éreztem magam a földön. Most is jól érzem magam a Múzeumban. Napi négy órában dolgozom, és jó, hogy nem érzem magam öregnek. Ha fényképezésről van szó, szinte fiatalos hév vesz erőt rajtam... Én lélekben ma is 30 évesnek érzem magam...

A Soproni Szemle nevében kívánunk Neked, Dóri bácsi, jó egészséget, s erőt ahhoz, hogy képeiddel még hosszú évekig szolgálj városunkat, Sopront!

WALLNER ÁKOS

Köszöntjük a 70 éves Verő József
akadémikust

Verő József okleveles geofizikus-mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az MTA Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézetének igazgató-helyettese, a Nyugatmagyarországi Egyetem professzora 2003. július 23-án töltötte be 70. életévét.

A soproni születésű Verő József tanulmányait mindvégig Sopronban végezte, a Berzsenyi Gimnáziumban tett kitüntetéses érettségi után kitűnő eredménnyel szerzett geofizikus-mérnöki oklevelet 1956-ban Sopronban. A Pécsi Uránbánya Vállalatnál végzett rövid szolgálat után 1957 januárjában került mai munkahelye jogelődjéhez, az MTA Geofizikai Kutató Laboratóriumhoz tudományos munkatársként. Itt létrehozta az akkor alapított Nagycenk melletti (ma Széchenyi Istvánról elnevezett) Geofizikai Observatóriumban a természetes földi elektromos áramok, az ún. tellurikus áramok folyamatos regisztrálását, és elvégezte annak tudományos feldolgozását. Ezért a munkáért 1980-ban Akadémiai Díjjal tüntették ki. A feldolgozáshoz számos új módszert dolgozott ki (pl. matematikai módszerrel végzett szűrés), amelyeket a geofizika más területein is eredményesen alkalmaznak, pl. nagy felbontóképességű dinamikai spektrumok számításánál.

A Nagycenk melletti Observatóriumban nyert földmágneses és tellurikus mérések hosszú idősort felhasználta annak bizonyítására, hogy a rövid periódusú geomágneses változások – az ún. pulzációk – a földi magnetoszférát érő lökéshullám előtt, a bolygóközi térben keletkeznek, és információt hordoznak a napszél (a Napból érkező plazmaáramlás) állapotáról. Ezekre az eredményekre alapozva széleskörű nemzetközi tudományos együttműködésbe kapcsolódott be a magnetoszféra területén, és számos együttműködési projektet szervezett meg a világ minden részén hasonló témakörben kutató tudósok között. Nemzetközi együttműködésben méréseket szervezett többek között német, olasz, orosz, ausztráliai, indiai tudósok együttműködésével a fent említett napszél és a földi mágneses erővonalai közötti rezonancia hatásának vizsgálatára.

Széleskörű és sokoldalú kutatásainak számos egyéb eredményeit és kutatás-szervezői tevékenységét itt sajnos nem áll módunkban részletesen ismertetni. Ezeknek eredményeit több mint 200 tanulmányban tette közzé. Tudományos munkásságának elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia 1995-ben levelező tagjává, 2001-ben rendes tagjává választotta. Emellett Verő József professzora a Nyugatmagyarországi Egyetem Fizikai Intézetének, birtokosa számos hazai és külföldi tudományos kitüntetésnek. 2003. augusztus 20-án alkalmából a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztje kitüntetést kapta meg.

Munkahelye, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Geofizikusok Egyesülete 2003. június 20-21-én a 70 éves Verő akadémikus tiszteletére tudományos konferenciát rendezett Sopronban, amelyen számos tanítványa, munkatársa tartott előadást, méltatva Verő József tudományos munkásságát, és azt a tudományos iskolát, amely a soproni intézetben jelentős részben az ő nevéhez is fűződik. Valamennyi tanítványa kiemelte, hogy mennyire szerény és segítőkész volt mindig, hogy olyan témákhoz is lényegrelátóan tudott hozzászólni, amelyek nem tartoztak szorosan vett tevékenységi köréhez.

Verő József kimagasló tudományos munkája mellett mindig nagy érdeklődést tanúsított az irodalom, a képzőművészetek irányában. Sopront rendkívül jól ismeri és nagyon szereti. Alig van olyan rendezvény, amelyen ne jelenne meg. Aktív tagja a Városszépítő Egyesület mellett a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének, a Bélyegygyűjtők Egyesületének és még számos városi társulatnak, körnek.

Születésnapja alkalmából a Városszépítő Egyesület nevében köszöntjük az ünnepeket. Kívánjuk, hogy jó egészségben legyen még köztünk hosszú évekig és eredményekben gazdag tevékenységével öregbítse városunk hírnevét is.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ

Válogatott bibliográfia a 19. századi
soproni középiskolák történetéhez

- Benkő László: A soproni Nemes Magyar Társaság. A legrégebb magyar önképzőkör. In: SSz. 4. (1940) 2–3.sz. 62–67. p.
- Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1845. Bp., 1963.
- Busa Margit – Pröhle Jenő: Soproni kéziratos diáklapok 1848 előtt. In: SSz. 15. (1961) 1.sz. 69–70. p.
- Cseresnyés Géza szerk.: Katonaiskolák a hűség városában. Bp., 1998.
- Dékány Zsigmondné szerk.: A soproni Széchenyi István Gimnázium Jubileumi Évkönyve 2001/2002. tanév. Sopron, 2002.
- Emresz Károly: A soproni ev. gimnázium a reformkorban és az abszolutizmus korában 1803–1867. In: SSz. 22. (1968) 20–36. p.
- Friedrich Károly: Fejezetek a nyugat-dunántúli evangélikus iskolák történetéből. Sopron, 1983.
- Friedrich Károly: A Soproni Evangélikus Gyülekezet évszázadai. Kiállítási Kalauz. Sopron, 1986.
- Gangel Erzsébet: A soproni magyar királyi Zrínyi Ilona honvédtiszti leánynevelőintézet története 1850–1936. Bp., 1937.
- Győrffy Sándor – Hunyadi Zoltán: A soproni líceum. Sopron, 1986.
- Hammerl Lajos: Soproni magánintézetek a XIX. században. In: SSz. 20. (1966) 143–150. p.
- Hárs József: Önképzőkörök Sopronban 1867 és 1945 között. In: SSz. 50. (1996) 227–243. p.
- Horváth Kristóf: A soproni kath. gymnasium története. In: A Pannonhalmi Szent Benedek Rend soproni kath. főgymnasiumának értesítője az 1895/96. iskolai évről. Sopron, 1896. 5–86. p.
- Horváth Szilvia: A Soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828) In: SSz. 44. (1990) 255–268. p.
- Horváth Csaba: Sopron szakiskolái (1778–1996). In: Németh Mária szerk.: Település – iskola – társadalom. Tanulmányok Győr-Moson-Sopron megye és Burgenland iskolatörténetéből. (1777–1996) Győr, 1996. 207–230. p.
- Jakus Lajos: A soproni Mesterképző Intézet (1829–1858), a volt evangélikus tanítóképző elődje. In: SSz. 35. (1981) 343–356. p.
- Junia Hajnalka – Kurányi Éva szerk.: Jubileumi évkönyv az iskola fennállásának 125. évfordulójára 1871–1996. József Attila Postaforgalmi, Kereskedelmi Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet. Sopron, 1996.
- Jurkovics Miklós: A soproni tanintézetek szlovák diákjai. In: SSz. 21. (1967) 357–361. p.
- Kárpáti Károly: A soproni m. kir. állami főreáliskola története. Sopron, 1896.
- Kelényi Ferenc: Az első soproni felsőbb leányiskola a XIX.században. In: SSz. 20. (1966) 239–245. p.

- Kelényi Ferenc: A soproni óvónőképzés kezdetei. In: SSz. 22. (1968) 75–79. p.
- Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790–1890. Sopron, 1890.
- Kovács József László: A város és a főgimnázium: A soproni Bencés – Szt. Asztrik gimnázium 150 éve 1802–1950. In: Néprajzi látóhatár 9. (2000). 3–4. sz. 191–198. p.
- Kovács Imre P.: Régi és mai epizódok a soproni líceumi könyvtár történetéből. In: Könyv könyvtár könyvtáros 5. (1996) 3.sz. 28–37. p.
- Kőműves Éva szerk.: A soproni József Attila Gimnázium évkönyve. Az intézet fennállásának 100. esztendejében. Sopron, 1971.
- Környei Attila: Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról. In: SSz. 50. (1996) 2–3.sz. 188–207. p.
- Kuczogi Marcell: A 300 éves gimnáziumunk története. In: A 300 éves Soproni Szentbenedekrendi Sz. Asztrik Kat. Gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Sopron, 1936. 116–158. p.
- Lauringer Ernő: Az intézet története államosítása 50. évfordulója tiszteletére. In: A Soproni Állami Széchenyi István Reáliskola értesítője az 1925/26. évről. Sopron, 1926. 3–129. p.
- Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem fejlődése a soproni iskolákban 1867 előtt. In: SSz. 8. (1944) 41–73. p., 117–130. p.
- Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium (1853–1903). In: SSz. 26. (1972) 228–245. p., 289–307. p.
- Mastalírné Zádor Márta: Soproni középiskolák (1557–1996). In: Németh Mária szerk.: Település – iskola – társadalom. Tanulmányok Győr-Moson-Sopron megye és Burgenland iskolatörténetéből. (1777–1996) Győr, 1996. 189–206. p.
- Mészáros István: A soproni bencés gimnázium. Pannonhalma, 1994.
- Mészáros István: Adalékok Sopron iskolatörténetéhez. In: SSz. 50. (1996) 137–150. p.
- Müllner Mátyás: A soproni evangélikus főtanoda története a soproni evangélikus gyülekezet nevezetesebb eseményeivel együtt. Sopron, 1857.
- Németh Ildikó: A Csöndes-féle tan- és nevelőintézet. In: SSz. 50. (1996) 208–227. p.
- Németh Ildikó: A Laehne-féle nevelőintézet. In: Fons 3. (1996) 2.sz. 181–210. p.
- Németh Ildikó: Egy nyugat-magyarországi város vonzáskörzete: a diákok etnikai megoszlása Sopron gimnáziumaiban a századfordulón. In: Néprajzi Látóhatár 9. (2000) 3–4.sz. 211–220. p.
- Németh Ildikó: Az "iskolaváros" Sopron tanárai a 19. század második felében. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk. Turbuly Éva. Sopron, 2002. 171–202. p.
- Németh Sámuel: A soproni ev. lyceum küzdelme a nyilvánossági jogért a Bach korokban. A soproni ev. lyceum (gimnázium) 1938/39. tanévi évkönyve és különnyomat. Sopron, 1939.
- Németh Sámuel: A soproni ev. lyceum küzdelme a magyar tannyelvért a Bach-korokban. Sopron, 1940.
- Németh Sámuel: A soproni diákforradalom 1848-ban. In: SSz. 7. (1943) 13–23. p.
- Németh Sámuel: A soproni "Deákkuti Vármegye". In: SSz. 14. (1960) 265–267. p.
- Palotai István: Százéves a Fáy András Közgazdasági Szakközépiskola. In: SSz. 39. (1985) 147–155. p.

- Papp József: A soproni evangélikus tanítóképző intézet története 1858–1908. Sopron, 1908.
- Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907.
- Péterfy Károly: A soproni m. kir. Honvéd hadapródiskola története 1898–1921. Sopron, 1934.
- Pusztadaróci Mária: Adalék a soproni állami leánygimnázium 100 éves történetéhez. In: SSz. 27. (1973) 253–257. p.
- Pusztadaróci Mária: Adalékok a soproni Széchenyi István Gimnázium történetéhez. In: SSz. 28. (1974) 363–366. p.
- Rózsa Béláné: Iskolánk története. In: A Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium jubileumi évkönyve alapításának 250. évfordulója alkalmából. 1747–1997. Sopron, 1997.
- Rozsondai Károly: Képek a soproni tanítóképző történetéből. In: SSz. 12. (1958) 3.sz. 193–209. p.
- Schneller Edit: Az első soproni felsőbb leányiskoláról. In: SSz. 7. (1943) 1.sz. 65–68. p.
- Szabó Jenő: A rajzoktatás száz éve a soproni Széchenyi István Gimnáziumban. In: SSz. 30. (1976) 272–273. p.
- Szakály Ernő: A siketek soproni általános iskolájának történetéből (1903–1988) In: Gyógypedagógia (1989) 65–69. p.
- A soproni Szent Orsolya-rendi tan- és nevelőintézet százötven éves fennállásának története és jelen állapota 1747–1897. Sopron, 1897.
- Tolnai Gábor: A soproni önképzőkör. Századok és Tanulságok. Bp., 1946.
- Unger Mátyás: Emlékbeszéd a volt soproni evangélikus tanítóképző alapításának 125. évfordulóján. In: SSz. 38. (1984) 162–166. p.
- Veszélka László: A soproni rajziskola története. In: SSz. 2. (1938) 203–220. p., 300–304. p.; 3. (1939) 58–70. p., 116–121. p., 195–203. p.; (1940) 3–10. p.
- Verbényi (Veszélka) László: Sopron iskolaügyeinek múltjából. In: SSz. 2. (1938) 315–317. p.
- Verbényi (Veszélka) László: A soproni ev. lyceum bezárása 1849-ben. In: SSz. 5. (1941) 243–244. p.
- Verbényi (Veszélka) László: Adalék a reális irányú nevelés történetéhez. In: SSz. 6. (1942) 303–304. p.
- Verbényi (Veszélka) László: Iparostanulók magyarul tanulnak. (Adalék a magyar nyelv terjedésére Sopronban). In: SSz. 10. 1956. 77–78. p.
- Zábrák Dénes: A soproni evang. lyceumi ifjuság "Deákkuti vármegye" egyesületének története. Sopron, 1873.

A soproni múzeum nyugalmazott igazgatójának, Domonkos Ottónak könyve új sorozat első darabjaként jelent meg. Nemcsak egy tudós több évtizedes munkájának eredményeit foglalja össze, hanem a további kutatás irányába is mutat. Kézművesipartörténet-írásunk, amelyet több, mint négy évtizede sikerrel koordinál a MTA veszprémi területi szervezetében működő Kézművesipartörténeti Munkabizottság, elsősorban tárgyi és írásos emlékeket dolgoz fel, és kiadványai főként történészeknek, pedagógusoknak szólnak. A tágabb perspektívák, új források bevonása érdekében a Munkabizottság vezetői 2002 tavaszán megalakították a Magyar Kézművesipartörténeti Egyesületet, amely közös fórumot teremt a kutatók és a kézműipar mai művelői számára. A sorozat harmadik kiadója a Nemzeti Szakképzési Intézet, amelynek szintén célja, hogy a szakoktatók és rajtuk keresztül a leendő kézműiparosok szakmájuk múltját megismerjék. Domonkos Ottó sorozatindító kötete, amelyet nevezhetünk tanulmány- vagy szöveggyűjteménynek, vagy akár monográfiának, megfelelően szolgálja e célkitűzéseket.

A Bevezetőben a szerkesztő áttekintést ad a témával kapcsolatos fontosabb irodalomról, vázolja azt az utat, amelyet kutatásai során megtett a kérdés tanulmányozásáig. Röviden szól a céhek működésével kapcsolatos általános normákról, az önállósodásról, mesterré válásról, amelynek alapvető feltétele volt a szakma megtanulása, gyakorlása otthoni és idegen műhelyekben.

Az első fejezet az inasok helyzetével foglalkozik levéltári források, krónikák, önéletrajzok alapján. A mesterségét tanuló ifjúnak az inaskodás nehéz éveit nemcsak mesterét és annak családját kellett tisztelnie, hanem szolgálja volt a legényeknek is. A tanítás költsége fejében a szülők fizettek, ruhát, ellátást azonban a mester házában kapott. Domonkos Ottó az inasok felszabadításának sok színes példáját sorolja fel, amelyekben megtalálhatók az ősi avatási szertartások, valamint azon törekvések, hogy a legénysorba lépő ifjú szakmai tudását ellenőrizzék.

A kötet gerincét a vándorlások leírása adja, ahol a szerkesztő a legényszabályzatokra, bizonyáglevelre, szálláskönyvekre, a 19. század elejétől a vándorkönyvekre és a csekély számban fennmaradt útinaplókra támaszkodik. A legényszabályzatok, mint ismeretes, kiegészítették a céhek rendtartásait, általában a legények számának növekedése, a külön szálláshely felállítása alkalmával került sor összeállításukra vagy megújításukra. A bizonyáglevelre, amely a legény egy-egy mesternél eltöltött idejét igazolták, kezdetben egyszerűbb, majd díszesebb formában kézzel írták. 1750 körül terjedtek el Európában az előre nyomtatott, városképet ábrázoló bizonyáglevelre, sőt a nagyobb céhek saját legényeik számára külön készítették ilyen dokumentumokat.

1816-ban Magyarországon a bizonyáglevelék helyett vándorkönyveket rendszeresítettek, amelyek – mint a legények személyes iratai – csak a legritkább esetekben kerültek be a hazai közgyűjteményekbe. E könyvekből egy-egy legény útja nyomon követhető. Még pontosabbak az útinaplók, amelyek nemcsak a meglátogatott városok és mesterek nevét, hanem a vándorló legény benyomásait is megismertetik a kutatóval. Statisztikailag is feldolgozhatók a hazai és külföldi szálláskönyvek adatai, amelyekből egy-egy szakma legényeinek vándorlási útja rajzolható meg. A szerkesztő megállapítása szerint a bejárt terület Nyugaton a Rajnáig, Keleten Szilézia-Galicia határáig húzódott.

A 18. század végétől, 19. század elejétől a legények utazását, az idegen városokban történő eligazodását címtárak, útikönyvek is segítették. Sőt az 1800-as évek első évtizedeiben már külön a vándorlegények számára adtak ki hasznos ismereteket tartalmazó füzeteket. Ezek száma a 19. század második felétől megnőtt.

Külön fejezetet szentel a szerkesztő a céhszokások leírásának, közép-európai párhuzamokkal. Elsőként a legényavatásnál használt céhkoszorút, illetve a céhkoronát említi. Utóbbiból Magyarországon összesen két darab található a debreceni múzeumban, azonban Domonkos Ottó kutatásai szerint 1610–1880 között 13 helységben alkalmazták. Ismeretes volt e szokás Bázelen, Hamburgban, Nürnbergben, a felső-ausztriai Welsben, stb. Rendkívül érdekes a heti összejövetelek leírása, ahol segítették az újonnan érkezőket munka keresésében, a rászorulóknak segélyeket adtak, az elutazókat búcsúztatták stb. A szerkesztő ezeket a legény-gyűléseket a gyóriek 1614-ből származó magyar nyelvű párbeszéd-formuláival dokumentálja, amelyek leggyakrabban hangzottak el ilyen alkalmakkor. Végül szól a legények névadási szokásairól, amivel az eddigi céhtörténeti irodalom keveset foglalkozott. A nevek megfejtéséhez német szakmunkákat hív segítségül.

A szép kiállítású kötet függelékében legényszabályzatok szövegei, mesterek visszaemlékezései, inas és legény próbamunka-leírások, szász és thüringiai szálláskönyvek magyar vonatkozású adatai találhatóak. Domonkos Ottó mondanivalóját, illetve kutatási eredményeit 46 (!) általa szerkesztett térképpel illusztrálja, ezen kívül 69 fekete-fehér és 37 színes kép teszi az anyagot változatossá.

SARKADY SÁNDOR

Tatai Zoltán (szerk.): Wallner Ernő
Budapest, 2002.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Kiadói Főosztálya *Tudós tanárok – tanár tudósok* címmel értékes sorozatot indított 2000-ben. A sorozat munkatársai olyan jelentős tudósok bemutatására vállalkoztak, akik – szakterületük művelése mellett – pedagógiai tevékenységükkel, nemzetnevelő munkájukkal is maradandót alkottak. Az 5-6 íves könyvecskék bevezetésként rövid életrajzot közölnek, majd a tanár tudósok írásaiból választott szemelvényekkel az illető pályaképét is bemutatják, értékelik. A sorozatból eddig több, mint tíz füzet jelent meg már – többek között Fináczy Ernőről, Fülep Lajosról, Jedlik Ányosról, Kiss Áronról és Teleki Pálról. Az igényes sorozat 14.

darabja Wallner Ernőt, a hazai földrajztudomány kiválóságát mutatja be, aki – számos vonatközása miatt – külön is érdemes figyelmünkre.

Dr. Tatai Zoltán kísérőtanulmányából élénk rajzolódik Wallner életútja, nemes emberi alakja, a településföldrajz tudósának és az elhivatott pedagógusnak az arcéle. Wallner Ernő 1891. február 10-én született Királyfalván. Egyetemi tanulmányai Eötvös-kollégistaként a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, ahol 1914-ben szerzte meg földrajz-természettudomány szakos tanári oklevelét. 1916-ban Felsőlövön az evangélikus gimnázium tanárává választották. A vesztes háború után – mert szíve hazahúzta – megszerezte a kereskedelmi iskolai tanári oklevelet is. Így nem kellett Ausztriában maradnia, állást kapott a veszprémi Felsőkereskedelmi Iskolában, ahol később az igazgatói posztot is betöltötte. 1943-ban került a soproni Fáy András Kereskedelmi Iskola élére. Lelkiismeretes tanári munkája mellett lankadatlanul végezte tudományos kutatómunkáját is. Már 1925-ben egyetemi doktorátust szerzett a felső-őrvidéki magyarság településföldrajzáról készült disszertációjával. 1937-ben a Bakony gazdaságföldrajzáról írt tanulmányával a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen, 1942-ben pedig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanárrá habilitáltak.

Sopronban a második világháború nehéz éveiben is töretlen lendülettel végezte tudományos munkáját. 1952-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Földrajzi Intézetének decensévé nevezték ki. Ekkor védte meg kandidátusi disszertációját, amit Dunaföldvár és Paks településföldrajzáról írt. Az 1956-os forradalmat követő megtorlások során máról holnapra nyugdíjba kényszerítették. Tanítványaitól el sem búcsúzhattott – ugyanakkor jegyzeteit még évtizedekkel később is tanították és tanulták az egyetemen. 1982-ben – mindkét szemére vakon – hunyt el Budapesten.

Sopronban jó emlékezetét őrzik a méltatlanul félreállított tudósnak és tanárnak. Múlhatatlan érdeme, hogy a gondjaira bízott Kereskedelmiben 1944-45 vészterhes éveiben a német, majd a szovjet megszállókkal szemben is sikerült megóvnia az iskola könyvtárát és értékes szertárait. A háborút követően – mint a soproni közélet aktív tagja –, a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének városi elnökeként dolgozott, s egyik fő szorgalmazója volt a soproni Berzsenyi Dániel Népi Kollégium létrehozásának is.

Nyitott, felnőtt szellemű iskolát tudott teremteni Sopronban – írta róla később egyik fáysta tanítványa. Hasonlóképpen mély nyomokat hagyott hallgatóiban az egyetemi oktató is. Somogyi Sándor, a földrajztudomány mai doktora így emlékezik: „... példaképe volt a módszeres alaposágú, sokoldalúan felkészült, ... avatott szuggesztivitással előadó tanárnak ... érezni lehetett, hogy ... levont következtetések neki is meggyőződését képviselik.” Másik hajdani hallgatója, Marosi Sándor akadémikus, így jellemzi példaadó tanári és emberi magatartását: „A kor és a témája kínálta, sőt elvárta volna tanárától, hogy ideológiai tanokat terjesszen, propagáljon. Ő sokoldalú képzettségére, olvasottságára, gyakorlatára alapozva korszerű földrajztudományt oktatót.”

Wallner Ernő emlékének megidézésével – az alapos kísérőtanulmánnyal és a szemelvények lényeglátó kiválasztásával – Dr. Tatai Zoltán dicséretreméltó szolgálatot tett a neveléstörténet ügyének.

Alig három év telt el a Győri Egyházmegyei Levéltár – Püspöki és Székeskáptalani Hiteles- és Magánlevéltár – új honfoglalása óta, és már kezében tartja az olvasó az intézmény két frissen megjelent segédletét. Hogy mekkora munka van e kiadványok mögött, csak az tudja valójában értékelni, aki ismerte a levéltár előző raktárait, azok állapotát, az iratok rendezettségének szintjét, a segédletek hiányát, a rossz kutatási lehetőségeket.

A levéltár munkatársai egyidejűleg valósították meg a levéltáros legalapvetőbb feladatait, az iratanyag biztonságos őrzését, az iratok rendezését, azokhoz megfelelő szintű segédletek készítését. A levéltár költöztetése után kezdődhetett meg az anyag számbavétele, a leggyakrabban használt állagok segédleteinek elkészítése.

Az Egyházmegyei Levéltár két repertóriumra szinte azonos időben látott napvilágot. Az egyik a Győri Püspöki Levéltár egyik fondjába tartozik (az „Iskolai Levéltár” *Horváth Richárd*tól), a másik a káptalani magánlevéltár egyik állaga: „A Pápoci Prépostság iratai”-nak repertóriumra, amelyet *Vajk Ádám* készített el. Bár a prépostság iratainak terjedelme mindössze 8,82 iratfolyóméter, forrásértéke rendkívül gazdag; időhatárai 1213-tól a 20. század közepéig terjednek.

A pápoci ágostonrendi prépostságot a Nádasdi nemzetséghez tartozó Magyar Pálné, Gelsei Margit alapította 1365-ben, és jelentős birtokot adományozott számára. A négy kanonokból álló prépostság élén a prépost állt, aki egyben a győri székeskáptalan tagja is volt. A prépostság a török pusztítások következtében megszűnt, birtokai a győri székeskáptalan kezelésébe, tulajdonába kerültek, később pedig az egyházmegye része lett. A birtokkormányzat iratai jól tükrözik a tulajdonjogban bekövetkezett változásokat.

Vajk Ádám a segédlet bevezetőjében ismerteti a prépostság rövid történetét, az iratok tagolódását, iratkezelési gyakorlatát, a századok során elvégzett rendezéseket, azok alapelveit. A jelenlegi rend kialakításánál új szempontot alkalmaztak, nem őrizték meg a korábbi rendezést, de egyes iratcsoportokat megtartottak. Az iratok állagának biztonsága érdekében változott az őrzési forma is. A *Cimeliotheca et theca* sorozatot dobozokban és tékákbán kiterítve helyezték el. A szálal iratokat fraktur formában, dobozokban tárolják. Az anyag egy része kötetekben található. A prépostság irataiból a rendezés során a Mohács előtti okleveleket kiemelték és a levéltár oklevélgyűjteményébe helyezték el. A térképek ugyancsak külön gyűjteménybe, a térképgyűjteménybe kerültek.

A prépostság iratainak állaga három részre tagolódik: a törzsanyag, *Cimeliotheca et theca* sorozat, valamint a gazdasági iratok. Az utóbbi két részre oszlik: a régi és új sorozat, amely időrendben található. A repertórium az új raktári rendben ismerteti az iratanyagot. A kötetek (80 kötet): számadáskönyvek, pénztárkönyvek, árvaszámadások, birtokeladási jegyzőkönyvek, egyezséglevelek, protokollumok, úriszéki jegyzőkönyvek, üzemvizsgálatok és tervek, összeírások és más vegyes természetű ügyek. A szálal anyagnál dobozonként sorolja fel az egyes iratcsoportokat, azok időrendi határát.

A prépostság Mohács után keletkezett iratait 1600-ig bezárólag regesztákban közli. A regesztákban minden adat megtalálható, ami a kutató tájékoztatásához szükséges (a kiadó neve, az irat keletkezésének dátuma, rövid tartalma), megadja a pontos levéltári jelzetet, és az irat külső képe is utal (anyaga, pecsételésmódja, stb). Ezt követően a *Cimeliotheca et theca* sorozat darabszintű jegyzékét teszi közzé. Minden iratnál megadja az irat dátumát, kiadóját, jelzetét. A megjegyzés rovatban feltünteti, ha az iratot károsodás érte, (sérült, vízfoltos); megjegyzi, ha egy irat azonos egy másikkal, vagy különös érdeklődésre tarthat számot (prépost archontológia) ha két irat egy lapon készült, ha egy irat a másiknak folytatása, ha egy irat két lapon készült. Hasznosak a lábjegyzetben közöltek, ha a mikrofilmen megtalálható az irat, megadja a mikrofilm jelzetét is.

A gonddal, hozzáértéssel készült munka joggal érdeklődésre tarthat számot a kutatók széles körében. A prépostság birtokai több megye területén feküdtek. Az uradalomhoz tartozó falvak egy része a mai országhatáron kívül található. Így nemcsak a hazai, de a külföldi kutatók is jól használhatják e segédletet, amely a legkülönbözőbb témákhoz ad forrásanyagot. Így az egyháztörténettel foglalkozó kutatók többek között az ágostonosok letelepedésére, működésére, az egyházmegyékhez tartozó plébániák életére, pasztorációs munkájára gazdag anyagot találhatnak. A prépostság kegyurasága alá tartozó és az általa fenntartott alapítványokra és más intézményekre is található adatok: így iskolákra, tanítómesterekre.

Az itt közölt adatok a gazdaságtörténet forrásául is szolgálnak: a malmokról, vármokról, a jobbágyság szolgáltatásairól, az egyes uradalmak gazdálkodásáról az inventáriumok, számadások, termés-összeírások, tiszttartói jelentések adnak felvilágosítást. Az egyes iratok a műemléki kutatások, az építészet, és a régészet számára is még sok ismeretlen adatot rejthetnek. A helytörténettel foglalkozók szinte valamennyi témára meríthetnek belőlük.

Az iratok használatához szükséges tájékoztatás német nyelven is megtalálható. A prépostság állagjegyzékét betűrendes név és helynévmutató zárja. A kutatást még jobban megkönnyítené a helynévmutató bővítése. Pl.: ha valaki egy plébánia történetére szeretne adatokat keresni, de nem ismeri a plébánosok nevét, akkor sok esetben az egész mutatót végig kell olvasnia, mivel a község, város nevénel nem szerepel minden előfordulási hely, hanem csak a plébános nevénel.

A kötetben közzétették a Győri Egyházmegyei Levéltár fondjegyzékét is (Székeskáptalani és Püspöki Levéltár), ami jó eligazítást ad az esetleges további kutatásokhoz. A Győri Egyházmegyei Levéltár és a kötet szerkesztője, Vajk Ádám munkájáról csak elismeréssel szólhatunk, és várjuk a következő fondokról, állagokról készült hasonló színvonalas kiadványokat.

| Közlemények

2003. évben a Soproni Városszépítő Egyesületnek az adózó állampolgárok 1 %-os felajánlásukból 195.892,- Ft-ot adományoztak, amelyet nagyon köszönünk.

Az összeget a Deák Ferenc születésének 200. évfordulójára állítandó szobor költségeire fordítottuk.

Helyreigazítás

A 2003. évi 3. szám 309-310. oldalán közölt recenzió címéből sajnálatos módon kimaradt a kötet szerzőjének, Baranyai Lenkének a neve. A hiányosságért ezúton kérünk elnézést a szerzőtől és olvasóinktól.

MUNKATÁRSAINK

Bartha Dénes egy.tanár, intézetigazgató, Nyugatmagyarországi Egyetem,
9400 Sopron, Bajcsy Zsilinszky u. 4.

Dóka Klára főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.

Dominkovits Péter főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Kiss Mária főlevéltáros, Szombathelyi Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 9700
Szombathely, Berzsenyi tér 3.

Kubinszky Mihály ny.egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Márfi Attila főlevéltáros, Baranya Megyei Levéltár, 7601 Pécs, Pf. 392.

Németh Ildikó főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Pápai László egy. adjunktus, Nyugatmagyarországi Egyetem, 9400 Sopron, Bajcsy
Zsilinszky u. 4.

id. Sarkady Sándor ny. tanszékvezető főiskolai tanár, Benedek Elek Óvóképző
Főiskola, 9400 Sopron, Ferenczy J. u. 5.

ifj. Sarkady Sándor könyvtáros, Széchenyi István Városi Könyvtár, 9400 Sopron, Pócsi u. 25.

Sasfi Csaba történész, 1126 Budapest, Hertelendy u.1/b.

Wallner Ákos geofizikus, ny. tud. kutató, 9400 Sopron, Mátyás kir. u. 20.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

Zum 75. Geburtstag von Ottó Domonkos	315
--	-----

SCHULGESCHICHTE UND STADTGESCHICHTE

ATTILA MÁRFI: Theaterspiel in der jesuitischen Schule in Ödenburg (1638–1776)	317
CSABA SASFI: Die Schüler von zwei Ödenburger Gymnasien in der Epoche der Ratio Educationis (1777–1847).....	333
ILDIKÓ NÉMETH: Angaben zur Geschichte der schulischen Vereine in Ödenburg im 19. Jahrhundert und am Anfang des 20. Jahrhunderts	350
LÁSZLÓ PÁPAI: Die Vorgeschichte des Ödenburger Mittelschulunterrichts des Forstwesens (1885–1950)	361
MIHÁLY KUBINSZKY: Angaben zu den Schulbauten von Ödenburg im 20. Jahrhundert	374

ÖDENBURGER GESICHTE

PÉTER DOMINKOVITS: Der Gymnasiallehrer Lajos Kozák (Skizze eines Lebenslaufes)	382
DÉNES BARTHA – SÁNDOR SARKADY JUN.: Der treue Verewiger unserer Stadt. Ein Gespräch mit dem 75 jährigen Attila Adorján	385
ÁKOS WALLNER: Wir begrüßen den Akademiker József Verő zum 70. Geburtstag	389

BÜCHERSCHAU

ILDIKÓ NÉMETH: Ausgewählte Bibliographie zur Geschichte der Ödenburger Mittelschulen im 19. Jahrhundert	391
KLÁRA DÓKA: Ottó Domonkos: Mitteleuropäische Kontakte und Gewonheiten der ungarischen Gesellen im XV–XIX. Jahrhundert. Budapest, 2002.	394
SÁNDOR SARKADY: Zoltán Tatai (Red.): Ernő Wallner. Budapest, 2002.	395
MÁRIA KISS: Ádám Vajk (Red.): Schriftstücke der Pápocer Propstei. Győr, 2003.	397

Mitteilungen	399
--------------------	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénztintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A források szinte katonai rendben működő, szigorú szolgálattal bővített iskolai életet tárnak elénk, amelyben a növendékek folyamatos nevelői ellenőrzés alatt végezték nagy fegyelmet követelő, a legapróbb részletekig szabályozott szakmai tevékenységüket. A hangulat inkább békeidőbeli laktanyai, mint a kezdetben eltervezett családi lehetett. A tanulmányi gyakorlatokon kívül – ez napi tantárgyi gyakorlatokból, összefüggő gyakorlatból és tanulmányutakból állt – a tanulók a következő szolgálatokat adták: csapatvezető egy éven át (ez lényegében a diákszolgálat vezetését, operatív irányítását jelentette), heti ügyeletes, szobaparancsnok, szobamester (szoba és mosdók takarítására), házmester (eszközellátásra), napos (küldönცი teendők és folyosótakarításra, csengetésre), szertáros, fürdős, telepőr (nappali őrzésre), éjjeli őrző, műhelykezelő, szivattyú- és gépházkezelő, irodatakarítók, irodai szolgálat (az irodai teendők megismerésére és iratmásolásra), erdei szolgálat (a tanerdőt kezelő kerületvezető altisztek mellé segéderőnek és gyakorlat céljából – e munkáról szolgálati könyvet kellett vezetniük, melyet a kerületvezető naponta láttamozott, a szolgálatvezető pedig naponta ellenőrzött). A házszabály előírta azt is, hogy a tantárgy elméletét oktató tanárok a tantárgy témaköreikhez kapcsolódó gyakorlatokat is kötelesek vezetni. Az oktatásnak ez a módszere Sopronban most is eredményesen működik.

Pápai László:

A soproni középfokú erdészeti oktatás előtörténete (1885–1950)

Ára: 300,-Ft

